

14313

સંપાત્ર

તંત્રીઓ

ઈન્દુલાલ ગાંધી : મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ : રતુભાઈ દેસાઈ

વર્ષ ૧ : અંક ૧

તા. ૧ ઓગસ્ટ ૧૯૪૪

સળંગ અંક ૧

: અનુક્રમ :

૧ પશુનો પશુ	૧૨ સાંભરે	૫
૨ કૃવાનો કાસવાળો	૧૩ કાંબરુપરી	૬
૩ ભલે તું	૧૪ સંજયનનું દુહા સાહિત્ય	૭
૪ અહલે અગિયે	૧૫ નવીનોમાં નવીન કવિ	૧૦
૫ ફળની સાત	૧૬ છાપ અને મોતી	૧૨
૬ શુભાળી	૧ વિયોગ ૨ મૃત્યુને; ૩ કવિતા જેવી; ૪ ભગની;	
૭ આશય પ્રેરતા	૫ સૂચે શે ઢાળતી બઈ; ૬ મને ના સંતાપે—કીપણ	
૮ વહેા, મારી ગીતો	૧૭ અપરેતું	૧૪
૯ ફો અને પુરુષ	૧૮ ગંવરી	૧૫
૧૦ ભણે પસંદ	૧૯ ત્રિવેણી— ૧ સૂનો અરણ્ય; ૨ સૂના જરોણા	૧૬
૧૧ જસમા	૨૦ સપાદશીય	૧૮

પશુનો પશુ

[અનિત]

ફરતી ધરતી પર સૌ પશુમાણીતણે
થયો માલિક માનવ તો નિજ બુદ્ધિ થંકી,
એની સામે પશુબળ કોઈ શક્ય ન ટકી,
એની સેવામાં આલથી, ઊતર્યા દેવગણે;
નભરાજન દેવગુરૂંતાણું ભણ્યું
પણ વીધીને વાદળનાં શિખરે કણકી
ભણે ભણે એ દેવગંભામાં ભરી ફગકી
લાવે તારકધીપથી ચૂટી છે તેજકણે!
અહા માનવ! પૃથ્વીપાતિ થયો આપર તું
ચેસી પાતાળમાં પણ શેષભંડાર લૂટી
તારી શક્તિ મહત્ત્વનો ગર્વ તું પોષી રહ્યો!
અર્ધદેવ સમું હતું તેજ મુજે તરતું,
તકડો માનવતા પણ શું ગઈ તારી છુટી—
અરે માનવ! શું પશુનો પશુ નેહ થયો?

અરેશર દ્રશમજ ખચરદાર

કૃવાનો કાસવાળો

કૃવાનો કાસવાળો, બહાણે ભરે હવાડે ર!
ગરકીનાં ગાય ગીતો, ભજળો ને ભજમાળો ર!
કાળના કૃવાને કાંડે જૂડે જગાડે પંખેરવુંદ
કિચૂડ, કિલકાર રસકંઠ ગાળે, પાણિયારે આનંદ!
ધોરીએ ધોધવે બહોતો: એવો ગામકાનો પીચાવે ર!
ગાયનાં ધણ આવે ધસમસતો, પીએ નિર્મળ નીર:
પેટ ભરીને ધરાય પશુઓ, અખોલ શુભગંભીર:
હેતો આશીર્વાદનો હકારો: કૃવાનો અવેશવાળો ર
પાણિયારીઓ, ખેડલે, જૂલતી, હસમુખી આવે નંથ:
સુખદુઃખની કચની ફરતી, લટકે છે દહેરાય:
તું વાત-વિસામે! કોસિયા! તું ન નકામે ર!
મજૂરીને પરસેવે અંજળ ધરીને રીડે ગરીબ:
લીનનાં દાસ અને, લેખાં, લોખાં, લોખવે પ્રશનસીખ:
મળે જ્યાં અનનો મેળો: હેતે ધાય હૈયાનો હેળો ર!

લલિત

ભલે તું

ભલે તું ધિછારે,
ભલે વા સરકારે,
ઉપેક્ષા બકારે યુગ વિયુગ તારું મર કરે,
છતાં તેં પ્રેરેલો પ્રભુય યુગ તારા, પર, સખી !
યુગોથી બંધાયાં હિમ જલ સમો મુક્ત યદને
સદા તારે શીર્ષે વિમલ અભિપેક્ષો વિતરશે;
સ્ફુરેતો કે ભંડાં અતલ તલથી કો અંરણ્ય શો
છલી ભાંચી છોળે તવ હૃદયને આર્દ્ર કરવા
સદા તારે પાયે અનુનય અનેરા વિરચશે.
અને એવી રીતે યુગ યુગ લગી બહાલી વહશે,
યદા તું જાતે એ પ્રભુયજ્જની અંજલિ કરી
જશે પી, કે એ તો જલધિ સમ જાતે થઇ જઇ
તને સર્વે રીતે નિજ કરી લઇને વિરમશે
અને ક્ષીરાબિધ શો સભર રસ રૂપે વિલસશે.
સુન્દરમ

અહવે અંબોડે

હાંચકો હૈયાં હાંચિાળે

વસંતનાં,

હાંચકો હૈયાં હાંચિાળે.

કેસુડાં ને કુંકુમની છોળે.

વસંતનાં,

હાંચકો હૈયાં હાંચિાળે.

મોગરાના મંડપમાં બેઠેલી માલણી

કવિઓનાં કાગજનાં કોરે;

એને દેખીને છોડ્યું ચરમાતી કોયલે

ખાંધિણું ગીત કંઠદોરે—

વસંતનાં,

હાંચકો હૈયાં હાંચિાળે.

સંધ્યાને સેથે બેઠેલ ઝોલી ચાંદની

બીલી બીલી કેંક જોલે;

રજનીની રૂપેરી આંગણીઓ, ચરમાતી

ધરતીના ધૂંધટા જોલે—

વસંતનાં,

હાંચકો હૈયાં હાંચિાળે.

આવો ચાંદનીઓ ને આવો જગમાલજી

ગીતો ને નર્તનની ભેડ;

લાવો તારાને ફલવેણીમાં ચૂંચવા

ઉપાને અહવે અંબોડે—

વસંતનાં,

હાંચકો હૈયાં હાંચિાળે.

વસંત મીરાણી

રજની માત

અહો અજબ રત્નિનો વિભવ ! આંખ મીચી દઈ
સ્વનિર્મિત તમિસ્રમાં મન ! રખે જતું તું ગરી !
પ્રભુદ્ કર પોષપ્યાં, બુદ્ધત દૃષ્ટિાથે લઈ
તું ઝીલ રજનીતણી અમિત તેજધારા જરી !
ગણે તું દિન જેહને તરલરંગ એ તો કણી
પ્રકાશતણી, અંધ આંખ કરતી મહાભયોતની
અનંત અવિનાશ મંગલ સ્વરૂપ માલા ભણી,
જતી સતત દોરી આણુ વરતે જહીં મોતની.
અભીત હૃદયે નિહાળ રજનીતણી કાંતિને
લગીર સરકાવી ચૂઠ તિમિરે ચૂંચ્યો ધૂમટો:
પ્રસન્ન શિવ શાંતિ શી સિમતવિલાસથી શ્રાંતિને
વિલીન કરી નાખતી ! અશ્રુત બ્યોતિકેરી લેટો
અહો લલરતી અનંત ભર સ્વર્ગગંગા સુસી !
તને સદય ચૂમવા રજની માત એ આ નખી !

પૂજાલાલ

ગુલામી

ગુલામને હોય શું ગીત ગાવું ?
ને ગાય તો ચે નિજ વેદનાથી
રહે સદા સદિ બધી જગાડી !
પંખી સમો પીંજરમાં પહેલો
રહેસ્ય શું છવનવું પિછાને ?
શું ગાય ને ખાય શું ? સખ્ય ચે શાં ?
શું ભોમ પાંચો ફેડાવવાનું ?
સહાય યોલી પરદીધ યોલવી,
ધરા વિશે વેશ જ અન્યનેા ધરે ?
વહાવવું છવન વેડંત્રાસમાં;
પટે કદી પાણુક પીક માથે,
કાં તો પટે હુઃખદ વેણુ કાને;
પળે પળે ને ધમકી યુખીની
સ્વતંત્રતાનો રસ ખુંચવી લે !
ત્યાં સ્વાસ્થ્ય શું ? છવન ભવ્યતા શું ?
ત્યાં શા સુખે નિંદર, ઉત્સવો શું ?
ત્યાં શી મહત્તા મનુદેહ કેરી ?
ત્યાં સદિની મુદરતા ય કેવી ?
બ્યાં શૃંખલા બંધનની સતાવે,
ત્યાં જિંદગી ચે ખડકો સમાણી;
મોજાં ઝીલીને સુગસાગરેથી
કારુણ્યના લોહ સદા ઉછાળે !
હરિલાલ પંથા

અશેષ શ્રેષ્ઠતા

[નિશોપનતિ]

પડ્યાં હતાં સૌ ભર ઉંઘમાં છતાં,
પશોધરા, રાહુલ, રાઘવદંડરી
‘પાછા વળો’ એમ કહી રહ્યાં ત્યાં;
ને ઉંઘતી ધૂળ ધરતી કેરી;
નગી અને પાછળ દોડતીતી.
શશી વિનાતું નભ શૂન્ય ત્યારે
અનાથની જેમ રહેલ મૂકી;
મૃગેન્દ્ર વાંસે ફરતો શિકારી
ભોલો હતો સૌ શરણાણુ મૂકી.

[અત્યુદય]

એથી એ અઠઠા ત્યારે મૂકી ઐશ્વર્યસૌરભ ૧૦
જાનની સમૃદ્ધિ અર્થે જતોતો એકલો વને
[સંકાર્થ કાર્યસર્જક.

[દ્રવવિભક્તિ]

અણુકશ્યુ દુઃખ અંતર વીધતું,
અઠીઠ પાપની રૂંધિત હાયથી:
નિકટના તદ્વચિ દર્શ કદંબના
જીવિત શ્રે. ઉરને જ દગાડતી,
હતું અમંગલ દર્શન આંખમાં;
સ્મિત વિનાશતું લે સ્વરકૂદહી:
તિમિરઆદરથી સુખ આપરી
પરિશ્રમે પંથ હતો વટાવતો.
અંધારિયું ગાઢ થતું હતું વધુ
એ શોધતો તેજ નવાં ઉમંગનાં
સ્વસોદધિના ઘમસાણુ વસ્ત્રે
ભિસા હતો અર્પણ કાળ અંગના.
‘મન્યાં નથી હાં ફળ કો’ શકીદને’
થંભી ગયો સાંભળી વેણવાયુનાં
‘કણે કણે ખેરવી ગાપુ, કાયા,
કર્તવ્યનાં સરજને કર મુણ્ણકાન
ને દષ્ટિનાં કિણ્ણ માંડ પ્રકાશવાન.’
આકાશની વેલ અનેકરંગી
જોઈ રહ્યો સાગરની પછીતે
સમઘિની શાશ્વત પ્રાણસંગી
પહેલી કણી ત્યાં પ્રગટી પ્રભાતની
સંહાર ને સર્જન કેરી મૈત્રી
ગૂંથ જ્યાં કાલકૃપાવિધાત્રી.
સમત્વની નિર્મલ અખનામાં,
વેગે ભયી એ પગલાં ભરી રહ્યો
હેયું અનંતે જઈ ગાય ભીડતું

વીરશ્રી સાધુત્વની વીજપાંખ શી.
જલૌઘ યાકે, ન વીરત્વ થાક્યો
ડંગે ડંગે એ જ વિરાટ માપશે.
અંધાર ભે પશ્ચિમમાં ઢળે છે
ને પૂર્વમાં રસમન નીકળે છે,
શ્રદ્ધાતણી જીવનદોર દીલી
વણાય છે આજ અહીં વધુ વધુ.
કર કૃત્ય આગે બાઢ ભાઈ, આગે
આમંત્રણીની શરણાઈ વાગે.

[અત્યુદય]

વાયુને વીંજી જેમ અકાવો લેતી વીજળી
તેમ સિદ્ધાર્થદેવામાં. બગી ઊંઘ્યો મંહાળભિ.
‘હજી ય તું’ અર્થ-અનુચરથી
રહી રહ્યો કેમ શરાર તારું ?
હથેળીઓ નીર પીવાય તો પછી
તમા તને પાત તણી જ શાને ?

વાંસે ઊડંત રજ આટહું’ બોલી બીડી
દ્રવ્યરાશિ નવ કહી શક્યો કહેતી તે ધૂળ કીડી.
અંશુલિન્ગાર્થથી જેમ અરુપશિતં પાંદડું
કંપે તેમ રહું કંપી કુંજું’ હૈયું કુમારતું.
અનુચર કને જોને કીધી ફરી ફરી વંદના
શ્રમ અધિક જે આપ્યો તેની લીધેલ ક્ષમાપના;
પ્રિયતુરગને પાછો વાળ્યો ફરી પગદંડીએ
તન અલંકારને સોંપ્યાં અધિચનના કરે.

પીયુષને પગલે પગલે પછી
સળગતી ધરતી પર એ ભરગો;
નવાં નવાં સ્મિત દર્શ નિશાને
એણે કરી પૂનમની ઉત્તણી.
તરુવરે નતું’ ડોલન પ્રાણતું;
ફૂલતણી સુરભિ નતી સંપર્શતી,
પવનતું મૂકે અંકભણુ જરી,
ધરી શક્યું ગતિ ના બમણી કરી,
વનો મહીં કેકિલમંડળી રવે.
ભરી રહી કર્કશતા શુતિમાં,
પળે પળે ચિતનથી ભરેલી,
બની ગઈતી વસુધા અલ્લાન.
સૌંદર્યને વજ શકી હણાયલું
જોઈ રહી અમૃતભીની આંખો;
અજ્ઞાનનાં શય પર અતિજ્ઞાન ખેરી
બોધી રહું પરમ મોક્ષની શ્રેષ્ઠ દીક્ષા.
જગતને નીરખ્યું હતું સ્વમમાં
જીવન સ્વપ્ન વિશે

નૂતન દૃષ્ટિ ઉઘાડની થેલછા-
ઉપર વિશ્વ જૂનું કંસતું હતું.
સકલ માનવઅંતરમાં ભમી
જીવન જતું સમા નીરખ્યાં હવે
શરીર પ્રાણ થકી અળખ્યાં કરી
મણિને મળ્યાં કંઈ જીવતાં.
શિથિલ સ્વપ્નતાલી પગદંડીએ
જીવનમાર્ગ કઢી ન ભળી જશે;
વિપુલ વિશ્વમનોરથ ના થશે
હૃદયથી અળખા કૃતનિશ્ચયી.

૮૦

૮૫

[ભાવણી]
એના ઉજ્જડ મનોભુવનમાં ક્યાંક હતી દીલી ક્યારી ૯૦
એ જ રહ્યું ઉર શોધી એતું આતમની સાધી ચારી.

[અનુક્રમ]
આંખો ખંધ હતી તો એ થ ભાવી ના ગતિ જ્યા
પાદરૂપરે થતી ધન્ય પુણ્યપ્રસા વસુધરા.
નીચી કરી શરીરચેલ ફિંગરમાંથી
નમાવી સૂર્યે કિરણોની ડાંગી;
પેધૂરગીત ધનમંદિરતું વિરાટે
માંગદયની ભેટરૂપે પ્રસાધું.

૯૫

[દ્રુતવિલગિત]
સઘન વૃક્ષની શીતલ છાયામાં
મકુલિના પથરંગિત પાલવે;
પથિકને વનમાર્ગ વટાવીને
ધરતીપે તવ આસન પાથરું.
શ્વસનને ભરી અંતરપિંજરે
નયનમાં ભરી ઠર ઠરિરતું.
પ્રગટવા પથ ભાષિ પ્રયાણને
કટક કાંલજમાતતું નોતરું.
દિને ગયા, દર્શકની કુમાશથી
હૈયે ધરી માનવતા અપ ગ;
જળી રહેલાં ઉર કારવાને
એ વાદળીરૂપ સિદ્ધિધાંવાણી.
એ વસ્તુને શોધી રહ્યો હું તો એ
તે વસ્તુ પોતે જ બની ગયો સ્વયં.
એની મહેરછાની પ્રચ્છન્ન ભાવના
દેશી રહી કાર્યરૂપે ખૂણે ખૂણે
થયું ઘટે વીર વીરથી કાળે,
ના રૂદ્રતું રૂપ હમે પસંદ;
કારુણ્યને સંકટ મહેક્રિલીત
ખનાવળે ભોજન સર્વજોગ્ય

૧૦૦

૧૦૫

૧૧૦

૧૧૫

કૂંઢી સૌંદર્યદર્પિને ચોભાવી સંધ્યે પિતા !
રોપી તે માનવીહૈયે અરોધ ત્યાગશ્રેષ્ઠતા.
કન્દુલાલ ગાંધી

વહો, મારાં ગીતા !

‘ રહેવા દે તારી કવિતલવરી ’ મિત્ર વહતા;
‘ ક્યાવા જાઓને, મક્ત લઈ સંતાપ કરતા
તમે શાને ખાલી જગતભરને ? ’ રહેલી ગૂઢિલી;
કવિતા મારી આ મુજ વિષુ ન કોને ય ખપની. ૧
ખધાં કાળ્યો મારાં પ્રતિદિન ફરી ઘેર પળતાં,
ધરાયેલા તંત્રી ‘ ખસ, બહુ થયું ના. ’ ઉચરતા.
અને વેપારી તો વહન કરી વિરૂપ વહતા,
‘ ખપે ના એ કાળ્યો. નથી જરી ય પેદીમહી જગા. ’ ૨
કિતાબોના પ્રેમી સહુ નવીન થ ધાવણે મહી
કરે ખાની, ‘ કાળ્યો નથી જ, નથી ને ? ’ માસિક તણી
ધરાકી તુટે ભે કનિત કરી પૂષ્ટે ચમકતાં,
કવિતાથી ભારે મનુજ સહુ હીસે ભડકતાં. ૩
પરંતુ આ મારે હૃદય નવલ્લ ગાન ધબકે,
અમીની છોખોથી અખિલ મુજ ન્યાં પ્રાણ છલકે,
છુપાવું સ્ફુલ્લિંગો કથમ સકર એ ચેતનતણા,
શમાવું શી રીતે ઉર અનળ ઝંકાર ભિક્તા ? ૪
અભણ્યા ઉત્તાદે મુજ જીવનવીણા કર ધરી,
અને તેમાં ન્યારા ચત ચત પ્રકંપો દીધ ભરી;
વહે, ત્યારે કાળ્યો સકલ પથવિહો અવગણી,
વહે મારાં ગીતો, લઈ હૃદયની સોરભ બધી. ૫

નાયાસાસ કવે

શ્રી અને પુરુષ

[નિષ : સોનેડ]

સુગો થકી શ્રી લઈ રૂપકોડિયું
ભિલી રહી પુરુષની સમીપમાં
ભિલી રહી પુરુષવાસનાના
અધાર ઘેરાયલ યોગમાં છતાં
દ્યુતિયકી એ નિજની, રહી પી
અધારને; તુચ્છસુદ્ધ જનતું
સુગોથકી ચિદ્રૂપને પ્રકાશતું:
ન્યારે ધસે તિમિરબૂધ સામટાં
બળી નવાને રૂપદીપ્ત કોડિયું
ત્યારે બની દિવ્ય વિરાટ ભાવના
પ્રકાશની, શ્રી નિજ સ્વત્વ સાચવી
અદ્વાતાલી મંગલ તેજમૂર્તિ શી.
ખાળી રહે તિમિર વાસનાનાં
અગી રહે ન્યોત પવિતતાની.

સુરેશ ગાંધી

ભલે પસંદ

[ઠાંચ]

કાળી છે રાત અને સૂત્રી છે પાટ,
ભાઈ, સૂત્રાં છે ગોતર ને જંગલ ઝરા.
સૂત્રાં પડેલ શાંત, ઉજ્જડ વેરાન,
આજ સૂત્રી છે ડગ ડગ ધપતી ધરા.
હિનના કોયલિયાં ને મોરલા ને પોપટા
થાકી ગયાં પોઠી ઝાડે ઝાડે.
ગોલતાં હો ખકખક હિનભર, માનવી
સૂત્રાં તાણી સોડ ઘરને માળે.
આવો શુગાલભાઈ, આવો ધુવડભાઈ,
આવો અધારમાં ચીબરીખેનાં;
આપણું ગાણું ભલે જગને પસંદ ના,
ભલે પસંદ એને કોયલ, મેના.
આવો એકાંત, શાંત, અધારે રાનમાં
આહીં ના કોઈની નજરું ઝાડે,
આવો, ગાઓ, બોડા આત્માની રાતનાં—
ગાણાં, સુણી ન કો' પૂઠે પડે.
દિવસે ને આવો ને ગાઓ તો
કાગશ ચાંચિ ચાંચે હાથ, પીંખી પાડે,
રાતે દેખાઓ તો શેરીનાં મ્હાન સૌ,
નહોરો મારી અંગ લોહી કાઢે.
તેથી અધારમાંહી આપણે બેઠું
પૂરું એકલતાનાં સહસારણે,
અધારી રાતના તારાઓ એકલા
આપણને ભેતા ને ઝૂરતા પણે.
આવો શુગાલભાઈ, આવો ધુવડભાઈ,
આવો તમે આજ ચીબરીખેનાં,
આપણું ગાણું ભલે જગને પસંદ ના,
ભલે પસંદ એને કોયલ, મેના.
રતુભાઈ દેરાઈ

તાજેતરમાં બહાર પડેલ

જ ન ની

લેખક : રતુભાઈ દેરાઈ

::

મુદ્રણ ૩૫૫૫ ૧-૦-૦૦

લેખકના નેશનલિસ્ટ દરમિયાન નીપજેલ, કાગળતા અને કરુણાનો
સોધ વહેવરાવતું કરુણ કાવ્ય : જોને શુભરાતના કાળવિવેચકોએ
અને સહૃદયો રાત્રિકાએ દરખોર સત્કાર્યું છે.

પ્રાધિક્ષાન :

શિષ્ટ સાહિત્ય ભંડાર, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : સુબઈ

જસમા

કૃતાંતની દાઢ મહીં ચવાઈ,
મહેલનાં આજ બન્યાં મસાણા !
ઘંટારવો ભગ્ય સહસલિંગના,
મૂંગા બન્યા શૂન્ય વિશે સમાઈ !
સમૃદ્ધિ એ, સાહસ, શૌર્ય, સત્તા,
પ્રસિદ્ધ એ પાટણ સિદ્ધરાજનું,
ડંખો ભરી અંતર ભૂતકાળનાં,
થયું બેસણું પથ્થરની જમાતનું !
એ પથ્થરે પથ્થર એક ગાથા;
દંડાળતી અંતરના કમાડને
'ધખેલ વેળુદગ જેવું ચિત્ત
આ કંઠે જો શિંદુથકી છિપાય ?
સૌન્દર્યમાં ભાન ભૂલેલ રાજા,
ખાપી ગયો ખખ્ખરમાં વિનાશના !
સરેવરે આજ ન બિન્દુ એક,
સહસલિંગે ન કશું અભંગ !
આ પથ્થરે પ્રાણ હવે પરાગશે ?
ને વેદના ડંખ તણી શું વામશે ?
ખંડેરની સાથ થશે સજીવ ?
થશે તૂટ્યાં પથ્થર કો દિ' દેવ ?
થાયે કહી ને જસમા સંભોવડી,
છાંચે બને નિર્લય સિદ્ધરાજની !
—સૌન્દર્યનું રક્ષક શૌર્ય થાય તો !
પ્રેમશંકર હ. ભટ્ટ

સાંભરે !

અંદ્રી વરસે અંદનશીળી આંદની,
મંદ મંદ મલયાનિલ મીઠો વાય ને;
મહુ સ્પર્શે બિલ્લે સર-પોયણી-પોપચાં,
પરિમલ એના વિશ્વભરી લહેરાય ને;
રહિયાળી રાતો એ મીઠી સાંભરે !
અંદ્રસુખી તું વરસે પ્રેમળ આંદની,
મંદ મંદ તુજ વીણા મધુરી વાય ને;
સૂરસ્પર્શે બિલ્લે ઉર-પોયણી-પોપચાં
પરિમલ એનાં ગીત બની લહેરાય ને;
રહિયાળી રાતો એ મીઠી સાંભરે !
' નૌતમ '

કાવ્ય સ્પર્શ

અગ્રેજ નવલકથાકાર સ્વીવન્સન વિશે એક વાત છે કે તેણે યુરેશીના પાયાની દશમણી સ્થિતિ ઉપર બાળકો આગળ પ્રવચન કર્યું તેથી બાળકો ગડી પગા હમેશા પાયાઓને ઊંચા રહેવાનું તેમના પર એખખાગદા, સાનમોદા, ભદ્રાપાતળા સર્વ મનુષ્યો તેમનું અસ્તિત્વ છે જ નહિ એમ સમજી મેસે શિક્ષકો આગળ પાયા ઉઠાણી ઓત પર પીઠ નાખીને એ પાયા પર જ ગરીબ નાખી દે, બાળકો વળી પાછાના પાયા ઊંચકીને આગળની ક્યુબર કરવાની હમેશ વેતરણ કરે-આવું કર્ષ સ્વીવન્સને મહું હશે એમ કહ્યું છું બાળકો પછુ મરશિયા જેવા એ પ્રવચનથી આર્દ્ર થયા હશે એમ માનીએ

પણ વચે પહોંચેના ભાવકો આગળ સ્વીવન્સન આ પ્રોજ કગત કે કેમ તે હું મ્હી શકું નહિ કરન તો પણ એ વાતને એની શૈલીનું વા શકિતનું લક્ષણ હું ના ગણતુ તુચ્છ અથવા કૃત્રિમ ને-તર્ક, તરંગ અને લાગણીના સહાગ્રિયા બનાવવાનો હમણા હમણા આપણા સાહિત્યમાં રિવાજ પડ્યો છે

અનિમિત્ત નિમિષમયા બાળે કાષ્ઠ કાળે કાષ્ઠ પણ અપ્રસ્તુત હોઈ શકે નહિ એમ શ્રે કુટુમ્બ “એવક” મા વેદાન્ત અને “દાતા” મા રાજકારણ ધરાવે છે એ રીતે તો “પેતુ બકરી કુટુંબ બાળ, વિષ્ણુક માટીથી આ કાળ” આ ભક્તિદર્શનનું એક પ્રધાન ભોંધ શકાય ખુબી નેતા હળવી નિમિષકાંતો અર્થે એટલા જ કે લેખક મિત્રલાવે વાચકને વિશ્વાસ જીતી પોતાનું હર્દયગત કહે છે, અથવા વાચકના જ્ઞાનની કે સુહિત્તી અવગણના મ્હો વગર વાતચીતમાં સત્તરી શકે એવી વિચાર માળા આપે છે એમાં લેખક ઉપદેશકની કક્ષની થા પડિતની પામડી પહે-તો નથી હળવી નિમિષકાંતો શુભિમ મૈત્રીની છે, વાતચીતની છે, એમાં હળવાશ, અપ્રસ્તુતતા આવી શકે તેટલી નિમિષકાંતો આવે તેથી વિશેષ હેય તો નિમિષકાંત કૃતિ અને જવાહની કક્ષાની બને

કવિતામાં વિષયનું અનૌચિત્ય આના જેવા નહિ પણ આને મળતો પ્રશ્ન છે અને તે વિષયને અધિકાર બનાવી અને તે વિચાર, છંદાઓ, ભાવો આપી શકાય અર્થ કે વિષયમાં એ બધા માટે ખરે ખરુ બીજા હોવું જોઈએ કે બીજી રીતે પૂછીએ તો, વાચક કાવ્યમાં ભાવ-વિચાર-નિષ્પણમાં સ્વાભાવિકતાની અપેક્ષા મને છે તે વાળની છે કે નથી ? કે વાચક અમતકારની-આલકારિકાના અમતકારની નહિ પણ ગામડી મધ્યમ-મરની-કર્ષક નવતરની અપેક્ષા ગણે છે એમને કાવ્યમાં લાકડે માકડું ચાને ?

ઉદાહરણથી માટે અભિપ્રાય સ્પષ્ટ કરું તો શ્રી સુન્દરમન ૧ કાવ્ય કેવળ કૃત્રિમ કાવિત્વની છે શ્રે દરકાળનું “દાતા” નો સુન્દરમન “પચાગ” કાવ્યના આકારમાં, લખમાં, વાતાં બધા કષ્ટ વિશિષ્ટ સોન્દર્ય નથી ના, કાવ્યનો અંશ એક ઉપમા માટે કાવ્યના તરુ શી નવતરની વસન્ત વર્ષા, શિવિરો નવે નવી

સાચે જ મનોરમ છે, પણ બાકીનું એક ચતરાક્રિયાથી વિશેષ સાહિત્યાકારનું અધિકારી નથી. પચાગના પતા ફાટે છે તેમ જીવ નના દિવસે સપાટમાં ચાલ્યા બધા છે જીવને અતિ ખાલી કેવેન્ડર

જેની દશા દેહની થયે પચુ વર્ષે વર્ષે નવું કેન્ડર મળી બધ છે તેમ એક જિન્દગી પૂરી થવા નવી મળી જશે ? કાઠીમાં ઘડે ખૂલતાં કશુપાને ત્યાંથી ઘડે આવશે ને એમાં ઘસાતા મોચીને ત્યાંથી નેકા આવશે ? જીવનના સાતનવનું તેના પ્રવાહનું, આત્મ કર્પા વગર તેમાં ચના વિકારનું, તેની સચેનનનાનું કશું પણ પ્રતિનિધિમ પચા ગયા પડે કે મને તો પાતુ જાણતુ નથી કવિ પચસનાથી લખે છે, કે કેનેએ લખે છે ગણુતરી કરીને લખે છે, એમને ભાવરથ થઈને કવિથી ન જાણે લખાઈ ગયું એવું સમાધાન પણ શક્ય નથી પચાગ જીવનના પ્રતીક તરીકે કૃત્રિમ અને અનિષ્ટિત છે અને તેથી કાવ્યની કિંમત નેકક્રિયાથી વિશેષ નથી

વિષયનું મહત્તર બાળુ આકારના વિવેચક કહેશે કે કુદરતમાથી-સોન્દર્યધામમાથી-વિવેચ લઈને કવિઓ કયા પોતાના જ તરંગો નથી લાદતા ? એમાં તમે કૃત્રિમતા કેમ જોતા નથી ? નવી કવિતામાં શ્રી પતીલનું “ચુનમોર” જુઓ—

અગ તારુ ખુલથી તરંગાગ છે
દીર વાગ્યા સામકાંતો સહભર
કાની સાથે જગ ચલાયે દત્તો ?
સાથ કે ચાલુ પડયું તુમમાં પસાર ?
છ વહેતી કાંતિ છે કે થેંલા કલક ?
ચેતુર્ય જગ આપી શકે અસંસાર ? હાર ?

અથવા શ્રીમતી જયમન બહેન પાંકજીનું “કારાગાથી” જુઓ—

સોહદયની કુલે સ્થાવરા નિદાણી !
કાવ્યશાળી પીરા પડો ! પીરા પડો !

આમાં વિષયને કવિની તરંગલીના સાથે શી નિસનત છે ?

બરાબર છે રમણીન વિષા પર પણ કૃત્રિમ કા રચના થઈ શકે, અને ચુનમોરની કા રસાહિસમાં તેના વચ્ચે ઉદરચો જરૂરે પણ “ચુનમોર” અને “કાયવગાથી”ને એ વર્ગમાં મૂકી નહિ શકાય આ બંને કાવ્યો તે કવિઓના ઉત્તમ કાવ્યો નથી “ચુનમોર” કરતાં “રસમના કીકાને” અને બીજા પ્રકારનું કાવ્ય “સોન્દર્ય-જગમન” વધારે સરસ છે, “કાયવગાથી” કરતાં “વાળા” અને બીજા પ્રકારનું કાવ્ય “સહાર” જેવી કક્ષાના ગણી શકાયે હું હમેજીનેચન અને દેન્તી, કવના અને તરંગચિત્તિને અન્ય અન્ય અને ઉચ્ચાવચ જણું છું “ચુનમોર” અને “કાયવગાથી” મા તરંગચિત્તિ છે, કવના નથી, તેથી તેમને ઉત્તમ કક્ષાનાં હું ગણું નથી તથાપિ તે કૃત્રિમ પણ નથી “ચુનમોર” ની આખી તરંગમાળા કવિની ભાવસ્થિતિથી સમજી શકાયે એક તો કવિબના ચુનમોરનું સોન્દર્ય વિચિત્ર અને સમાર્પક છે કેવળ હાસ્યપ્રજ્વર જેવું બેતનું વિરૂપ વૃક્ષ એકાએક વરસાગ જેવું, સરપસમાં લીધેના લોકનેતા જેવું બની ગય છે પણ કવિને કાવ્ય લખવાનું મન એવા કાષ્ઠ કારણથી નથી થતુ તેને પોતાના ધાયસ જિવર જેવું ધાયત જિવર તેમાં દેખાય છે, અને તેથી તેની સમસ હૈવાવરાગ કાંદે છે આ ભાવસ્થિતિ કાવ્યને મદ્ય અને સ્વાભાવિકતા આપે છે

[જુઓ પાનું ૬, કાવ્ય ૨

રાજસ્થાની દુહા - સાહિત્ય

‘શેઠ ધનપામણ ગિરલાદારા સંસ્થાપિત તેમ જ ગિરલા કોલેજ-દ્વારા પ્રકાશિત “રાજસ્થાનીના દુહા” નામક એક અન્ય પ્રકટ થયો છે; અને તેના સંપાદક ગિરલા કોલેજ, પિલાણીના અધ્યાપક શ્રી. નરોત્તમદાસ રવાની એમ. એ. વિહાર છે. ઉક્ત ગ્રંથમાં રાજસ્થાની સાહિત્યમાંથી અનેક કવિઓની કૃતિઓમાંથી વીણી કાઢેલા તથા અન્ય પ્રચલિત દુહા સંગ્રહવામાં આવ્યા છે. એમાંના થોડા અહીં નમૂનારૂપે રજૂ કરું છું.’

સૌથી પ્રથમ આપણે રાજસ્થાની જીવનનો આરંભ કેવી રીતે થાય છે તે જોઈશું.

માતા નવજાત શિશુને પારણામાં ઝુલાવી રહી છે. મરવાના મહિમાનું શિક્ષણ માતા બાળકને પારણામાંથી જ આપવાનો આદેશ કરે છે. માતા હાલરહું ગાતાં ગાતાં કહે છે:—

હજા ન હેણી આપણી, રણુખિયાં લીક જય
પૂત સિખાવે પાલણે, મરણુ વડાઈ માય.

હે પુત્ર ! તું મરી જશે, આણુખિયું કરશે. પરન્તુ તારી જામિને અન્યના હાથમાં જવા ન દેતો.

એક બાળક હતો. બહુ જ ભોળો અને સીધો-સાદો. એની કાકી તો એને તદ્દન નકામો-નમાલો જ માનતી હતી. પરન્તુ એકવાર યુદ્ધનો પ્રસંગ આવ્યો. તેની કાકીએ જોયું તો તે જ બાળક-જેને તે નમાલો માનતી હતી-સૌની મોખરે જઈને જઈને જણાવવા કરી રહી હતો; જેની સામે જવાનું બીજું કોઈ સાહસ પણ કરી શકતું નહોતું.

દિન દિન ભોળો દિશતો, સદા યરીથી સૂતઃ
કાકી કુંજર કાઠતાં નજીબિયો જેઠા.

જ્યારે આપણે કોઈ કષ્ટદાયી સ્થિતિમાં હોઈએ છીએ ત્યારે ખાસ કરીને માતાની યાદ આવે છે “હાથ માતા ! રે માવડી !” વગેરે શબ્દો આપણા મુખમાંથી સરી પડે છે પણ વીર રાજસ્થાની માતા એકી સ્થિતિમાં પણ એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળતાં સહી શકતી નથી. કારણ કે તેથી તો હુદયની દુર્બળતા પ્રકટ થાય છે. રાણકુંડેબીનો અગોષ્ટ પુત્ર તેની દૃષ્ટિ સંમુખ માર્યો જાય છે. અસહાય બાળક ‘મા ! મા-’ કહીને પુકારે છે પણ તેની વીરમાતા શું કહે છે ?!

માણસ મત રોય, મત કહ રવી અખિયાં;
કુળને લાજે ખેમ, મત માર ન સંભારને.

હે માણસ ! તું રડીશ નહિ. રડી રડીને તારી આંખો લાલ લાલ ન કર. મરતી વેળાએ માતાને કહી ચે યાદ ન કરીશ. કારણ કે તેથી તો કુળને કલંક લાગે. મરતું છે તો હસ. હસતાં મર, દુર્બળતા દાખવીને મરજીને કહું ન જનાવ.

એક વીરખાના પોતાના અસહાય અને કર્તવ્યવિરૂદ્ધ દિયરને કેવા યોગજની અંદર પ્રસાવશાળી શબ્દોમાં કર્તવ્યમાર્ગ દાખવે છે ?—

સહજ, ઘટ કમાણગર, મૂંઝ મરોઢ, મ રોય;
મરદાં મરણું હલ હે, તોણા હલ ન હોય.

હે દિયર રાહમ ! રડો છો શા માટે ? બીડો અને મૂંઝ પર તાવ

દો. મરદાં માટે મરવાનો હલ હોય છે-રડવાનો નહિ. રડવાનું તો નિરાધાર અળખાઓનું કાર્ય છે.

ઉપર વર્ણવેલી માતાઓના વીર પુત્રોનું વર્ણન પણ જુઓ. ખાર વર્ણનો બાદલ અલાઉદ્દીન સામે લડવાને આવ્યો ત્યારે તેની માતા કહે છે: “હે બાદલ ! તું આ શું કરી રહ્યો છે ? હજુ તો તું બાળક છે !” “બાળક” શબ્દ સાંભળતાં જ બાદલ હુલ્લુ ખતે છે. એ શબ્દો તે પોતાને માટે અપમાનજનક લેખે છે. તે માતાને ઉત્તર આપે છે:—

માતા. બાળક ક્યાં કહો ! શેઠ ન માંગ્યો મારસ;
જે ખજ માક સાહસિર તો કદિયો સાખાસ.

માતા ! તમે મને બાળક શા માટે કહો છો ? શું મેં કદી ચે રુદન કરીને તમારી પાસે ખાવાનું સરખું ચે માગ્યું છે ? ઉત્તરમાં નાના હોવાથી જ કોઈ નાનું નથી થઈ જતું. હું બાદશાહના સિર પર ખડગ મારું ત્યારે મુખેથી “શાખાશ” શબ્દ ઉચ્ચારજો !

સિંહ સિંચાણો સાપુરખ, ચૈ હુશ ન કહાર;
વરો તિખાવર મારિઠે ઢિનમેં હેયેં કહાર.

સિંહ, બાળપણથી અને વીરપુરુષ: એ કદાપિ નાનાં નથી હોતાં. મોટામાં મોટા જનવરને મારીને ફણુબરમાં તેને ઉઠાવી લેવાનું તેઓ સામર્થ્ય રાખે છે.

વીરમાતા અને વીરપુત્રને જોયાં. હવે વીર પત્નીઓને જોઈશું. વીરમાતાની કુણે જોએલી વીર બાલિકા તેવા જ વીરતાભર્યા વાતાવરણમાં ઊછરે છે. તેનું વીરત્વ, તેનો ત્યાગ, તેના કાર્ષના વીરત્વ અને ત્યાગ કરતાં કોઈ રીતે બિતરતાં નથી. લગ્નમંડપમાં પણ તે પોતાના સ્વામીના વીરત્વભર્યા સ્વરૂપને નિહાળે છે:—

દોલ મુણતાં મંગળી મુળ મૂંઝ વડતઃ
ચંદરીઃ પીલાણિયો ચંદરી મણો કત.

માંગલિક લગ્નવિધિને સાંભળીને વરની મણો લમરને સ્પર્શે છે. એવા પતિને જોઈને વધુએ લગ્નમંડપમાં જ જાણી લીધું કે તેનો પતિ આણવી પણ પડવા કરે એવો નથી. તે મરણિયો છે.

સ્વામીને વીરવેપમાં સબજ કરવામાં વીર નારી પોતાનું કર્તવ્ય સમજે છે. આણુખિય પતિને ચમરાજની સામે મોકલતાં તે કદાપિ વિચલિત નથી થતી. તે તો ઉલ્લાસભરી પતિને ટોપસાદિત કરે છે:

પાછા ફરે મત ઝાંઝયા, ખજ મત લીખ્યો ધાર;
કટ ભલ જાન્યો ખેતમે, પર મત આન્યો હાર.

હે નાથ ! તમે પાછું વાળીને જોશો નહિ. પણ પાછો ફેરવશો નહિ. રણુજેનમાં કપાઈ જાય તો ભલે, પણ રણુમાંથી પરાજિત થઈને પાછા ન આવશો.

ભાવે મત વ કંચકા, તો ભાવે મુઝ ખોઢઃ
મોરી સંગ સહેલિયો તાલી દે મુખ મોઢ.

હે નાથ ! તમે રણુજેનમાંથી બાગશો નહિ, તમે બાગશો તો મારા જીવનને કલંક લાગશે. મારી સખી સાહેલીઓ મારા તરફ મુખ મરડીને અંદર અંદર તાલીઓ પાડશે-મને હસશે.

કાવ્ય સ્પર્શ

અગ્રેજી નવલકથાકાર રવીન્સન વિશે એક વાત છે કે તેણે પુસ્તકોના પાયાની દયામણી રીતે ઉપર બાળકો આગળ પ્રવચન કર્યું તેથી બાળકો રડી પડ્યા હમેશા પાયાઓને ઊભા રહેવાનું, તેમના પર ચોખ્ખાગદા, સાત્તમદા, ગજાપાતળા સર્વ મનુષ્યો તેમનું અસ્તિત્વ છે જ નહિ એમ સમજી મેં શિક્ષકો આગળ પાયા ઊઠાવી ભીંત પર પીઠ નાખીને બે પાયા પર જ શરીર નાખી દે બાળકો વળી પાછલા પાયા બચાવીને આચલાની કચ્છળર કરવાની હમેશા વેતગણ કરે-આવું કર્ષ રવીન્સને કહ્યું હશે એમ મ્મણુ છું બાળકો પણ મરશિયા જેવા એ પ્રવચનથી આર્દ્ર થયા હશે એમ માનીએ

પણ વધે પહોંચેલા ભાવકો આગળ રવીન્સન આ પ્રોગ કરત કે એમ તે હું મ્હી શકું નહિ મન તો પણ એ વાતને એની ગૈલીનું વા શકિતનું લક્ષણ હું ના ગણત તુરંત અથવા ક્ષુલ્લ વિષયને નકં, તરંગ અને લાગણીના સલાહિયા બનાવવાને હમણા હમણા આપણા સાહિત્યમાં રિવાજ પડ્યો છે

અનિબલ નિયમિતમાં બળે કોઈ કોઈ કોઈ પણ અપ્રસ્તુત હોઈ શકે નહિ એમ પ્રો ફરકાળ 'એવડા' મા વેદાન્ત અને 'દાતણ મા રાજકારણ' ધટાવે છે એ રીતે તો 'પેણુ બકરી ફેરુ બાળ, વિખુલ માધીથી આ કાળ' મા ભક્તિદર્શનનું એક પ્રધાન નોષ્ટ શકાય. ખુરુ નેતા હળવી નિયમિતમાં અર્થ એટલે જ કે લેખક મિત્રભાવે વાચકોના વિશ્વાસ છતી પોતાનું હૃદયત કહે છે, અથવા વાચકોના રાગની કે ક્ષુદ્રિતી અવગણના કર્યા વગર વાતચીતમાં સઘર્ષી શકે એવી વિચાર માળા આપે છે એમાં લેખક ઉપદેશથી કદની વા પકિતની પાછી પહે-તો નથી હળવી નિયમિતમાં ભૂમિમ જૈત્રીની છે, વાતચીતની છે, એમાં હનવાસ, અપ્રસ્તુતતા આવી શકે તેટલી નિયમિતમાં આવે તેથી વિશેષ હોય તો નિયમિત કૃત્રિમ અને બકવાદની કક્ષાની બને

કવિતામાં વિષયનું અનોખિત આના જેવે નહિ પણ આને મળતો પ્રશ્ન છે અને તે વિષયને અધિકાર બનાવી ગમે તે વિચારો, છુદાઓ, લાલો આવી શકાય ખરા ? કે વિષયમાં એ બધા મટે ખરે ખરુ બીજા હોવું જોઈએ ? બીજી રીતે પૂછીએ તો વાચક કાચમાં ભાવ-વિચાર-નિષ્પણમાં વ્યાભિગમતાની આશા ગમે છે તે વાજની છે કે નથી ? કે વાચક ચમત્કારની-આલકાકિંગના ચમત્કારની નહિ પણ આમકી ચમત્કારની-કર્ષક નવતરની અપેક્ષા ગમે છે એમને કાવ્યમાં લાકે મારકું ચાલે ?

ઉદાહરણથી મારો અભિપ્રાય સ્પષ્ટ કરુ તો શ્રી સુન્દરગલ 'ગ' કાન્ત કેવળ કૃત્રિમ કારીગરી છે પ્રો ફરકાળ 'દાતણ'

૧ સુન્દરગલ 'પયાગ' કાવ્યના આમરમાં, લખમાં, વાંતાં જુમાં કંઈ વિશિષ્ટ સોન્દર્ય નથી હા, કાવ્યનો અશ એક ઉપમા મામ કનેના તર ચી ત્ત્રામરી વચનત વર્ણ, યિચિય વલે જીવી

સાચે જ મનોરમ છે, પણ બાજીનું એક ચત્રાક્રિયાથી વિશેષ સાહિત્યમાંનું અધિકારી નથી. પયાગના પત્તા કાઢે છે તેમ જીવ નના દિવસો સપાટમાં માલ્યા બળ છે જીવને અતિ ખાલી કેવેન્ડર

જેવી દશા દેહની થયે પણ વોર્ વોર્ નવુ કેનેન્ડર મળી જાય છે તેમ એક જિન્દગી પૂરી થયા નથી મળી જશે ? કારીમાં લકે ખૂટતા કંચુલાને ત્યાંથી લઈ આવશે ને એક ધસાતા મોચીને ત્યાંથી એક આવશે ? જીવનના સાતસનુ, તેના પ્રાહલ્ય, અગાજ કર્યા વગર તેમાં થના વિકારનુ, તેની સચેતનતાનુ કષ્ટ પણ પ્રતિનિમ્બન પયા ગયા પરે કે કે મને તો પડતુ જીવનુ નથી કવિ રચનાથી લખે છે, કે કે કનેને લખે છે, ગણતરી કરીને લખે છે, એમને ભાવસય થઈને કવિથી ન છૂટકે લખાઈ ગયુ એવું સમાધાન પણ ચક્ર નથી પયાગ જીવનના પ્રતીક તરીકે કૃત્રિમ અને અનુચિત છે અને તેથી કાવ્યની કિમત એકેકચાથી વિશેષ નથી

વિષયનું મહત્ત્વ એણુ આકનાર વિવેચક કહેશે કે કુદરતમાંથી-સૌન્દર્યધામમાંથી-વિષય લખી કવિએ કયા પોતાના જ તરંગો નથી લાદતા ? એમાં તમે કૃત્રિમતા કેમ જોના નથી ? નવી કવિતામાં શ્રો પતીલનુ 'યુન્મેર' જુઓ—

અગ વાકે ખુલ્લી તરંગાળ છે,
લીર વાગ્યા સામકા બ્યા સંદહભર
કાલી રાહ જ જ્યેષ્ઠા હલો ?
સથા હો થાવ પડયુ રણમાં પસાર ?
છ વહેરી કીર્તિ કે વેલો કલક ?
ગ્રેગવ્યા જ્ય આખીયા, અરસાહ / હાર ?

અથવા શ્રીમતી જ્યમન બહેન પાકેજીનું 'કાનગણી જુઓ—
લોકકલ્પની શું રચનાત નિહાળી !
મયલાણી ધીસા પહેા ધીસા પહેા !

આમાં વિષયને કવિની તરંગીતા સાથે શી નિસયત છે ?

બરાબર છે રમણીન વિષા પર પણ કૃત્રિમ કાનગણના થઈ શકે, અને ગુજરાતી કાવ્યસાહિત્યમાં તેના ધણુ ઉદાહરણો જરૂરે પણ 'યુન્મેર' અને 'કાનગણી' ને એ વર્ગમાં મૂકી શકાય આ બન્ને કાવ્યો કે કવિઓના ઉત્તમ કાવ્યો નથી 'યુન્મેર' કરતાં 'રશમના કીમતે' અને બીજા પ્રકારનુ કાવ્ય 'સોન્દર્ય-ગંગાન' વધારે સરસ છે, 'કાનગણી' કરતા 'વાળી' અને બીજા પ્રકારનુ કાવ્ય 'સમારુ' લેખી કક્ષાના મૂકી શકાશે હું ઇમેજનેસન અને કેન્સી, ક પના અને તરંગરૂતિને અનગ અનગ અને ઉચ્ચવાચ ગણુ છું 'યુન્મેર' અને 'કાનગણી' મા તરંગવિવાસ છે, કત્પના નથી, તેથી તેમને લેવમ કક્ષાના હુ ગચ્છો નથી તપાપી તે કૃત્રિમ પણ નથી 'યુન્મેર' ની આખી તરંગમાળા કવિની ભાવચિત્રિતીથી સમજી શકાશે એક તો ગ્રીષ્મના ગુલ્મોગનુ સોન્દર્ય વિચિત્ર અને સમાકર્ષક છે ફેરગ હાસ્યિયર જેવુ બનેતુ વિષય દક્ષ એકાએક વરસાળ જેવુ, સરપસમાં લીધેલા લોકનેતા જેવુ બની જાય છે પણ કવિને કાવ્ય લખવાનુ મન એવા કોઈ કારણથી નથી મતુ તેને પોતાના ધાયલ જિગર જેવુ ધાયન જિગર તેમાં દેખાય છે, અને તેથી તેની સમગ્ર હૈયાવગણ કાઢે છે આ ભાવચિત્રિત કાવ્યને ગદ્ય અને રચનાચિતતા આપે છે

[જુઓ પાન ૬, કાવ્ય ૨]

રાજસ્થાની દુહા - સાહિત્ય

શેઠ ધનસ્પામજી ગિરલાદારા સંસ્થાપિત તેમ જ ગિરલા કોલેજ-દારા પ્રકાશિત “રાજસ્થાની દુહા” નામક એક ગ્રન્થ પ્રકટ થયો છે; અને તેના સંપાદક ગિરલા કોલેજ, પિલાણીના અધ્યાપક શ્રી. નરેન્દ્રભાઈ સ્વામી એમ. એ. વિશ્વારદ છે. ઉક્ત ગ્રંથમાં રાજસ્થાની સાહિત્યમાંથી અનેક કવિઓની કૃતિઓમાંથી વીણી કાઢેલાં તથા અન્ય પ્રચલિત દુહા સંગ્રહવામાં આવ્યા છે, એમાંના થોડા અહીં નમૂનારૂપે રજૂ કરું છું.

સૌથી પ્રથમ આપણે રાજસ્થાની જીવનનો પ્રારંભ કેવી રીતે થાય છે તે બેઠું.

માતા નવજાત શિશુને પારણામાં ઝૂલાવી રહી છે. મરવાના મહિમાનું શિક્ષણ માતા બાળકને પારણામાંથી જ આપવાનો પ્રારંભ કરે છે. માતા હાલરડું ગાતાં ગાતાં કહે છે—

હજા ન રેણી આપણી, રણગેતાં લીડ જય
પૂત સિખાવે પાલણે, મરણ વડાઈ માય.

હે પુત્ર ! તું મરી જશે, પ્રાણીપણું કરશે. પરંતુ તારી જીમને અન્યના હાથમાં જવા ન દેતો.

એક બાળક હતા. યજુ જ ભોજા અને સીધા-સાદા. એની કાઠી તો એને તદ્દન નકામે-નમાલો જ માનતી હતી. પરંતુ એકવાર યજુનો અસંગ આવ્યો. તેની કાઠીએ બોલ્યું “તો જ બાળક-જેને તે નમાલો માનતી હતી-સૌના મોખરે જઈને ચાલના હાથી પર બાકમણ કરી રહ્યો હતો; જેની સામે જવાનું બીજું કોઈ સાહસ પણ કરી શકતું નહોતું.”

હિન હિન ભોજા દિશ્યો, સદા ગરીબી સૂઝઃ
કાઠી કુંજર કાઠતાં નળવિષો બેઠાવ.

જ્યારે આપણે કોઈ કદાચી સ્થિતિમાં હોઈએ છીએ ત્યારે ખાસ કરીને માતાની યાદ આવે છે “હાલ માતા !” વગેરે શબ્દો આપણા મુખમાંથી સતી પડે છે પણ વીર રાજસ્થાની માતા એવી સ્થિતિમાં પણ એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળતાં સહી શકતી નથી. કારણ કે તેથી તો હુદ્દની દુર્બળતા પ્રકટ થાય છે. રાણકદેવીનો વ્યભોધ પુત્ર તેની દૃષ્ટિ સંકુચ માર્યો જાય છે. અસહાય બાળક ‘મા ! મા-’ કહીને પુકારે છે પણ તેની વીરમાતા શું કહે છે ? !

માણેરા મત દોષ, મત કર રવી અખિયાં,
કુળમેં લાજે ખેમ, મરતાં માં ન સંભાળે.

હે માણેરા ! તું રડીશ નહિ. રડી રડીને તારી આંખો લાલ લાલ ન કર. મરતી વેળાએ માતાને કહી યે યાદ ન કરીશ. કારણ કે તેથી તો કુળને કલંક લાગે. મરતું છે તો હસ. હસતાં મર, દુર્બળતા દાખવીને મરણને કહું ન બનાવ.

એક વીરપાલા પોતાના અસહાય અને કર્તવ્યવિમુહ દિયરને કેવા ઓળવડી અને પ્રભાવશાળી શબ્દોમાં કર્તવ્યમાર્ગ દાખવે છે—

સાધન, લઠ કમાણર, મૂંછ મોડા, મ દોષ;
મરદાં મરણાં લઠ હૈ, મોણા લઠ ન દોષ.

હે દિયર રાહપા ! રડો છો શા માટે ? બેઠો અને મૂંછ પર તાવ

દો. મહાને માટે મરવાનો હક્ક હોય છે-રડવાનો નહિ. રડવાનું તો નિરાધાર અળખાઓનું કાર્ય છે.

ઉપર વર્ણવેલી માતાઓના વીર પુત્રોનું વર્ણન પણ જુઓ. ખાર વર્ષનો બાલક અલાહદીન સામે લડવાને યાદ્યો ત્યારે તેની માતા કહે છે : “હે બાલક ! તું આ શું કરી રહ્યો છે ? હજુ તો તું બાળક છે !” “બાળક” શબ્દ સાંભળતાં જ બાલક ક્રુધ્ધ બને છે. એ શબ્દો તે પોતાને માટે અપમાનજનક લેખે છે. તે માતાને ઉત્તર આપે છે—

માતા. બાળક ક્યાં કહો ? મોઢ ન માંઝો મારસ;
જે ખજ મારક સાહસિર તો કહિયો સખાસ.

માતા ! તમે મને બાળક શા માટે કહો છો ? શું મેં કદી ચે રુદન કરીને તમારી પાસે ખાવાનું સરખું ચે માગ્યું છે ? ઉમ્મરમાં નાના હોવાથી જ કોઈ નાનું નથી થઈ જતું. હું બાદશાહના સિર પર ખડક માટું ત્યારે મુખેથી “શાયાશ” શબ્દ ઉચ્ચારતો !

સિંહ સિંચાણો સાપુષ, ઐ લહુશ ન કહાર;
વડો નિનાવર મારિફે કિનમેં હૈયેં કહાર.

સિંહ, બાળપણી અને વીરપુરુષ; એ કદાપિ નાનાં નથી હોતાં. મોટામાં મોટા જનવરને મારીને ક્ષણભરમાં તેને ઉઢાવી લેવાનું તેઓ સામર્થ્ય રાખે છે.

વીરમાતા અને વીરપુત્રને જોયાં. હવે વીર પત્નીઓને જોઈશું. વીરમાતાની કૂખે જન્મેલી વીર બાલિકા તેવા જ વીરતાભર્યાં વાતા-વરણમાં બીછરે છે. તેનું વીરત્વ, તેનો ત્યાગ, તેના લાખના વીરત્વ અને ત્યાગ કરતાં કોઈ રીતે બિતરતાં નથી. લગ્નમંડપમાં પણ તે પોતાના સ્વામીના વીરત્વભર્યા સ્વરૂપને નિહાળે છે—

દોલ સુણતાં મંજળી મૂળં મૂંહ મંદતઃ
મંદવતી પીઠામીઠા દેવરી મરણો કંત.

માંગલિક લગ્નવિધિને સાંભળીને વરની મરણો ભરતો રૂપરોં છે. એવા પતિને જોઈને વધુએ લગ્નમંડપમાં જ જાણી લીધું કે તેનો પતિ પ્રાણુની પણ પરવા કરે એવો નથી. તે મરણિયો છે.

સ્વામીને વીરવેશમાં સજન કરવામાં વીર નારી પોતાનું કર્તવ્ય સમજે છે. પ્રાણુય પતિને ચમરાવવા સામે મોક્ષતા તે કદાપિ વિચારીત નથી થતી. તે તો ઉલ્લાસભરી પતિને પ્રોત્સાહિત કરે છે

પાણ ફિર મત ઝંકિયો, પગ મત ડીન્યો દાર;

કટ બલ નળ્યો મેતરે, પર મત આન્યો દાર.

હે નાચ ! તમે પાણું વાળીને જોશો નહિ. પગ પાછો ફેરવશો નહિ. રણજેત્રમાં કપાઈ જાય તો લાલે, પણ રણમાંથી પરાજિત થઈને પાછા ન આવશો.

ભાખે મત વ કંચડા, તો બાળે મુઝ ખોટઃ
મોરી સંગ સહેલિયો તાલી દે મુખ મોઝ.

હે નાચ ! તમે રણજેત્રમાંથી બાગશો નહિ, તમે બાગશો તો મારા જીવનને કલંક લાગશે. મારી સખી સાહેલીઓ મારા તરફ મુખ મરડીને અંદર અંદર તાલીઓ પાડશે-મને દસશે.

સુરા, રણુએ ભય કે લાહા કરો નિષંક;
ના ઝડ મટે રોપણે, ના ટૂલ મટે કલક.

હે નાય ! રણુએના બંધને તમે નિશંક બનીને લડો. નેપી મારે વિધવા ન રણુ પડે અને તમને કલક પશુ ન લાવે. પતિ વિગળી બનીને ને જીવિત રહે તો તે સૌભાગ્યવંતી રહે, અને ને લડતાં લડતાં ખપી નહ તો તે સતી બને અને એ રીતે તેને વૈધવ્ય ન સંપડે.

કથા, નિમ્ને પૈસકરિ, બાંધ જીવે છે આય;
સાથી ચારે તીન હૈ, હિયા, કઠારી, હાથ.

હે નાય ! રણુમાં દાખલ થઈને હવે તમે કોનો સાથ શોધો છો ? વાસ્તવિક-પર સાથી તો રણુ છે-એક સાહસી હંફ, બીજી કઠાર અને ત્રીજી તમારી કઠારી ચલાવનાર હાથ, એ ત્રણે તમારી પાસે છે; પછી બીજા સાથીઓની તમારે શી આવશ્યકતા છે ?

વીરશબ્દોથી વીરદાવતી વીરાંગના પ્રિયતમને રણુમાં મોકલે છે: ઉત્સાહથી, એ પ્રીતમને રણુએ સાથે ઝૂંટીને લડતાં મર્યાના સમાચાર પોતે સાંભળે છે. યુદ્ધમાં વીરગતિને પામેલા પતિના સમાચાર મળતાં વીરાંગના યુગ્મ કહે છે:-

સહો હુવો ને મિડ સુવો, બહુિ મહારો કવ:
ને આતો તિજુ ભાનિદે, સખિયન લાજ મરવ.

હે બહેન ! સારું થયું કે મારા પ્રિયતમ રણુમાં ઝૂંટીને કામ ચાલ્યા. ને કહાચિત વાસીને તેઓ ઘેર આવ્યા હોત તો કું મારી સખી-સાહેલીઓની વચ્ચે લાજ મરત અને મારું સુખ દેખાડવાને લાયક ન રહેત.

“ દીપ જલાલે આશાકા, મન ઉજ્યારા છાયે ! ”

(આનંદ)

આશાનો દીપ જલતો રહે, શકાનો સરજ કદી ન આય, તે માનવીના નયનના નવું તેજ આવે, બોવાયેલું જીવન સંગીત ફરી સંપડે તે જીવન સુખશાંતિમા વહે.

x x x

અંધાર ધેરા જીવનમાં આશાનું કિરણ ચમકાવતી, જીવનના સુખ પ્રસંગો ને સુખમ પોતાની રચ્ચિત ભાગ્યવી આપતી લક્ષ્મીશી એન્લાઈમેન્ટ કે પોર્નટીંગ માટે—

વેન્ગાર્ડ સ્ટીથોઝ

૩૬૫, કામરદાર, પોષ્ટ સાગે, યુનિવર્સ.

એક વીરનારી રણુમાં સીધાવતા પોતાના પતિને કહે છે:-

કથ, લખીને ઉશયકળ, નાહ મિતી બાંધ;
સુધિયો મિલસી નીંદરો, મિતે ન ધસી ગાહ.

હે સ્વામી ! તમારાં અને મારાં બંનેનાં કુળોને ખ્યાલ રાખજો-એ જીલસો નહિ. સાંસારિક સુખ તો હાયા સમાન આવે છે અને નાપ છે. તેને માટે યુદ્ધમાંથી વિપ્રજન થઈને બંને કુળને કલ્પકિત ન કરશો. બહેનુંકે પશુ એમ કહું તો સાંસારિક સુખ ભોગવવાની તમારી ઈચ્છા પશુ પૂરી નહિ થાય. પાછા ફરીને તમારું મરતક તકિયા પર જ ઝૂંટીને સ્વર્ગ-તમારી પ્રિયતમાની બાંધ મરતક ઝૂંટવાને માટે નહિ મળે તેની ખાતરી રાખજો.

રણુમાં વીરગતિને પામેલા પતિની પત્ની સતી થયા માટે જન્મ રહી છે. બાળ્ય વાગી રહ્યાં છે. તે કહે છે:-

ઢોલ બજતો હે સખી, પતિ આયો સોદિ લેલ;
બાંધ-ઢોલો હ મલી પવિત્ર બરબો હેલ.

હે સખી ! મારા પ્રિયતમ ઢોલ વગાવતા બને લેવાને માટે આવ્યા હતા-લગન સમયે. આવે કું તેમનો બદલો વાળવા માટે ઢોલ વગાવતી તેમના સખીની સાથે જઈ કું.

સતી થતી વેળાએ ઢોલ વાગ્યો તેને સંબોધીને સતી કહે છે:-

સૌંદર્ય સચી રહ, બાળ, બાળરે ઢોલ.
પૈયન ઝે મારી પન રહે. સખિયનને મહ માલ.

હે ઢોલ, હું ખૂબ ખૂબ વાગ્ય; નેપી કું મારા પતિની સાથે સાચી રહું. પાંચ લોભોમાં મારી પન રહે, અને સખી-સાહેલીઓમાં મારો બોલ રહે.

પતિ યુદ્ધમાં માર્યો ગયો છે. પોતાના હાથે જ પતિને યમરાજના દસ્તમાં સોંપનાર વીરપત્ની તેને એકલાને જ શા માટે સોંપે ? તેના વિના તેના વિશેષે તે એકલી એટલી કેમ જીવિત રહી શકે ? તે પોતે પશુ તેનો સાથ કરે છે. પતિને પત્નિના મુખમાં મોકલતાં, કે પોતે તેનો સાથ કરતાં જરાયે અધીર નથી બનતી. ચિતારોડય કરતાં અજાઉ તે પોતાના પિતાને એક સદેશો કહેવે છે:-

પધી એક સદેશકો, બામલને કદિમાર;
અમાં પાળ ન બાળિયપા, રામક ઠહરદિમાર.

હે પૈસક ! મારા પિતાને એક સદેશો પહોંચાડજે કે મારા અન્નપ્રસંગે તમે શાળી સરખીયે વચગાવી નહોતી; પશુ આજે મારે માટે મોઢાં મોઢાં ઢોલનગારાં વાગી રહ્યાં છે. મેં તમારા નામને પશુ ઉભાનળ કહું છે.

યુદ્ધમાં દિવરને એકલાં નેહીને તેને માટે આશંકા ધરાવનાર પોતાની નેહાણીને વીરનારી કેવો ઉત્તર આપે છે.

ભાવો દેવર એકલે, સોયોને ન લગાર;
મુઝ ખરોસો નાદરો, ફોમ્ નાહબુદાર.

હે બાળી ! તમારા દિવરને એકલા છે એમ માનીને તમે ચિંતા ન કરો અને મારા પતિનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. તમે તેમને એકલાને બોલા ન સમજશો. તેઓ તો સમસ્ત સૈન્યને પરાજિત કરવાને સમર્થ છે.

: ૨ :

ઉપર આપણે વીરરસના કુહા બોધે ગયા હવે પ્રેમ અને શૃંગાર રસના બોધણું.

પ્રેમ કદાણી કહત હું, સુણો સખીરી આય;
પિવ ફૂંટણું હમ ગઈ, આઈ આપ હસાય.

હે સખી ! હું મારા પ્રેમની કચની કહું તે સાંભળ. હું મારા પ્રિયતમને શોધવા માટે ગઈ હતી, પણ ઊભલી હું જ મારી ભતતને ખાધુંને આવી.

સાવન ચંદ્રી પ્રીત કર, નિસ ચાર ચહે હેતઃ
ચહે ચિન નિસ સૌવધી, નિસ ચિન ચહે સેત.

હે સસળન ! પ્રીત કરવી હોય તો ચન્દ્ર અને રાત્રિ વચ્ચે હોય છે તેવી કર. ચન્દ્ર વિનાની રાત્રિ સ્થાનવર્ણી હોય છે, અને રાત્રિ વિનાનો ચન્દ્ર શ્વેત-શતિવિહોણો હોય છે.

એક જ તળાવની પાળે લાંબાં સમયથી આવી વસેલા હંસનો એ તળાવ પ્રત્યે ટેવો પ્રેમ છે ?—

દીધી પાલ તલાવરી, દંસા ંદયા આય;
પ્રીત પુરાણી કારણે, સુગ-સુગ કાંકર પાથ.

તળાવની બિંચી પાળ પર હંસ આવીને બેઠો છે, અને જૂની પુરાણી પ્રીતને કારણે વીણીવીણીને કાંકરા ખાય છે. તળાવનું પાણી સુકાઇ જવા છતાં યે તે જૂના પ્રેમને નથી બૂલતો-તેનો લાગ નથી કરતો.

પ્રેમથેલી પ્રમદાની પોતાના પ્રિયતમ પ્રત્યે ટેવી લાવના છે ?

હું બહિદારી સસળણી, સસળણુ ગા બહિદારઃ
હું સસળણુ પગ-પાતરી, સસળણુ ગા ગલ-હાર.

હું પ્રિયતમ પર વારી જઈ છું; અને પ્રિયતમ મારા પર વારી જાય છે. હું પ્રિયતમના પાંચની પોજવી છું અને પ્રિયતમ મારા ગળાનો હાર છે.

સસનેલી સમઠોં પહે, વસત દિશા ચંદ્રારઃ
કસનેલી ધર આંગણે, નાંણુ સમઠોં પાર.

સાચો રનેલી સસુદ્રની પાર વસતો હોય તો પણ તેનો વાસ હૃદયમાં જ હોય છે, અને જે સાચો પ્રેમી નથી તે ધર આંગણે વસતો હોવા છતાં યે સસુદ્રપાર વસે છે.

પ્રિયતમ પોતાની પ્રેયસીને પૂછે છે:—

કદ દે નાગ વિસાસિયા, નૈણુ લિયા મુગ-બહલઃ
માનસરોવર કદ ગમ્યા, હંદોં રીખણુ હલહ.

હે માનવી ! તે નાગને ક્યારે વિશ્વાસપાત્ર બનાવી લીધા કે તેઓ આવીને તારા કેશરૂપ બની ગયા ? તેં મુગનાં નયનો ક્યારે છીનવી લીધાં ? હંસો પાસે ચાલ શીખવાને માટે હું માનસરોવરે ક્યારે ગઈ હતી ?

સાચો પ્રેમ અબોડ અને અખંડ હોય છે. તે તોશ્ચો વૃદ્ધતો નથી-ત્યાં સુધી દેહમાં પ્રાણુ હોય ત્યાં સુધી.

તિણુકા હે, તો તોડ લે, પ્રીત ન તોડી ભયઃ
પ્રીત લગી છૂટે નહીં, અર્થો લગી છળ ન ભય.

વણુ હોય તો તો હું તોડી લઈ; પણ પ્રીત તોડી વૃદ્ધતો નથી. સાચી પ્રીત તો દેહમાંથી પ્રાણુ ન જાય ત્યાં લગી કાંઈ પણ પ્રકારે છૂટતી નથી. [અપૂર્ણ.]

રમણીક કીશનલાલ મહેતા

[અનુસંધાન પાનું ૧ કું]

‘કાવ્યરાણી’ ને કવિની ભાવરચિત સાથે સંબંધ નથી. વસન્ત-ગ્રીષ્મમાં ‘કાયલ ઘણી વખત ખીલે છે અને ત્યારે જાણે તેનું’ કામ ગોઠું થતું હોય, જાણે તે બહુ વ્યવસાયી હોય, જાણે તેનું અપમાન થતું હોય અને ‘કાંઈને વફતી હોય એવી તે લાગે છે. સોને લાગે. સમગ્ર કાવ્યનો અર્થ એક છૂટા વાદ્યમાં નથી; સમગ્ર અર્થમાં છે. સમગ્ર અર્થમાં કાવ્યની વ્યાકુલતા પ્રતિબિંબ પડે છે. આવા કાવ્યનું સૌન્દર્ય તેના અર્થમાં નથી, પણ તેનો અર્થ તેના સૌન્દર્યમાં છે. લય અને અર્થમાં કાવ્યની વ્યાકુલતા અને તનમનાઈ પ્રત્યક્ષ થાય છે અને તેમાં જ કાવ્યની સાર્થકતા છે, છૂટા છૂટા તેમાં ભસે પાકા વગરના હોય.

નૈમિત્તિક કારણને લીધે ગારમાસીને વારસાનું માહાત્મ્ય મળી શકે, પણ એક નિયમ તરીકે તો વારમાસી કરતાં કૃષ્ણકમળ કે શુભાવ વધારે સુંદર છે; ધરના નળ કરતાં ઝરણું વધારે મનોહર વિષય છે; સ્ત્રીનું સૌન્દર્ય, આકાશના રંગો અને ઉદયિના તરંગો ગમે ત્યારે પણ ચિત્તને સભર ભરવા સમર્થ છે. સમય સમયની કવિતામાં વિચિત્રતાઓ હોય, પણ તે ક્ષણભરની જ નીવડે. કુદરતમાં અને હૃદયમાં જે સૌન્દર્ય સુંદર અને લભ્ય છે તે જ કવિતાનું અમર અધિદાન છે. કાવ્યવિષય ભતે રમણીય હોય, ગોટલે કે લભ્ય થા સુંદર હોય, અથવા પાત્ર પેઢે ભાવોર્મિતું આલંબન હોય અથવા સ્વાભાવિક રીતે કેષ્ટ તરંગ, વિચાર કે ભાવનું પ્રતીક બને, તો સરસ કાવ્ય થવા સંભવ બરો. વાચકે માત્ર નવીનતા કે સુંદર તર્ક પ્રધાન અમર; તિથી અંબવાની જરૂર નથી. કવિને હરકાઈને વિષય પર ગમે તે લખતાં કાણુ અટકાવે ? પણ ભાવને કાવ્યવાણીમાં સંપૂર્ણ નિર્ભેગ સાચકાઈનો રણકાર લાગે તો સ્વાભાવિકાની કસોટીમાં કાવ્ય બરોબર ઊતરે’ ગણાય. વિષ્ણુપ્રસાદ ર. ત્રિવેદી

“તવ રહું આહિં ના પ્રિય ચિત્ર કેા
દરશ પૂજન જેહ તણાં કરું.”
(બનની)

જન્મ, જતન ને ઉછેર આપી; સંતાનોના સુખ કાજે
હેવાનું હીર નીચોવતી મા—જીવનના અનેક પ્રળય ગંઝા-
વાતોમાંથ જેની ગોઠમાં માનવી અનંત શાંતિ અનુભવે છે
એ વાતસદ્યમૂર્તિ મા—

પ્રાણુ અર્થથી પુત્રો સર્જતી,
પુત્રોને પુરૂષોત્તમ બનવાની
પ્રેરણા આપતી મા—

એની ચિરસ્મૃતિ જાળવી આપતી તસ્વીર, એન્દાજમેન્દ
કે પેઈન્ડીંગ માટે,

વેન્ગાડ રંદીચ્ચાઝ.

ઉદય, કાંકેરદાર, પોદ સાચે, અંબઈ,

નવીનોમાં નવીન કવિ

પ્રભાત નર્મદા

‘ ના નિહુરતાથી નિરખ કાવ્યકાળી તર્ક ’-પતીલ

કવિ પતીલ વર્ષોથી ગુજરાતમાં જાણીતા છે, એમનાં કાવ્યો ઠેક-ઠેકાણે એમની નવીનતા સાથે પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે. ગુજરાત એમના સંગ્રહની રાહ જોઈને હવે તે સંગ્રહ લાગે ગાળે પણ આપણને આજે મળ્યો છે.

નવીન કવિઓની પેઢી આપણે મેઘાણીથી ગણીએ. એમની પછી અનેક કવિઓએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં મહામુહો ફાળો આપ્યો છે. અને એ મહામુહો ફાળોમાં ‘ પ્રભાત નર્મદા ’ ફો ફાળો અતિ મહત્વનો છે. ‘ પ્રભાત નર્મદા ’ ગુજરાતના કવિઓને તેમ જ કાવ્યસંકલન આજે નવી દિશા દેખાડે છે.

ફારસી રચનાઓમાં ફારસી શબ્દોના વપરાશ એમણે એમનાં કાવ્યોમાં સારી રીતે કર્યો છે. પણ તેની સાથે ફારસી રચનાઓમાં પણ એમણે ફારસી શબ્દો ઠીક ઠીક ઉતાર્યા છે. એમના ગદ્યરચના રાગમાં ફારસી રચનાઓમાં પણ એ લઘુઓ અન્ય જાણે અજાણે ઉતાર્યો છે.

આ સંગ્રહની વિશિષ્ટતા-આજ સુધી અપરિચિત નથી. અત્યાર સુધી આપણા નવીન-જાણીતા કવિઓના જે સંગ્રહો બહાર પડ્યા છે તે બધામાં આ એક જ સંગ્રહ એવો છે કે જેનું વ્યક્તિત્વ અનોખું છે. વિષયનું વૈવિધ્ય, શબ્દોનો બંડાર, એ ક્રોનો એકમેળ આપણને આ સંગ્રહમાં જોવા મળશે. આપણા નવીન કવિઓમાં અમે નવાં સુધી જાણીએ છીએ ત્યાં સુધી એમણે લખેલો બંડાર પણ ધણો છે. આજે પણ ગુજરાતના આ કવિ પાસે આઠ અથવા થાપ એટલાં કાવ્યો હપડા વગરનાં પડ્યાં છે.

હદોની શુદ્ધિ સાથે પ્રાસોની ચીવટાઈ એ પણ આ સંગ્રહનું આકર્ષણ છે. કવિને-જગત પ્રત્યે કંઈક કહેવાનું છે-એ જે કહેવાનું છે તે એમણે એમનાં કાવ્યોમાં અવારનવાર નવવરે અનવવરે આપણને જણાવ્યું છે. કાવ્યોમાં ઠેકાણે ઠેકાણે એમનો ‘ વિષાદ ’ સફળતાથી બ્રહ્મા થયા વગર રહ્યો નથી.

‘ પ્રભાત નર્મદા ’ સંગ્રહનું સર્વશ્રેષ્ઠ કાવ્ય ‘ નર્મદાને ’ છે. કવિની પ્રતિભા જે કાવ્યમાં પરિપૂર્ણ પ્રતિબિંબિત થયેલી જોવામાં આવે છે. ગુજરાતી ભાષાનાં સારમાં સારાં કાવ્યોની હરણમાં કોઈ પણ વિવેચક આ કાવ્યને રચના આપી શકે એમ છે. જન્ય કવિઓની રચનાઈ ન થતા આ કવિ કળાને કળામય જાનીને ખીલવે છે. કાવ્ય શાંતિની-સમ્પૂર્ણ સુખમ મિથ્યણ થયેલું છે. (સંગ્રહમાં નું વિગતીય હદોની સેળમેળ એમણે નથી કરી તે એમની હદો વિશેની સાખી સમજાવ્યા પુરાવાપૂર્વક છે.)

એ રખાવે હમ! તારે પનારે

જે ભણે સાધુઓના મોઝાં

પેરે છે તે સર્વને એક ખારે

જેઓનું છે હામ ચિત્તાવિહોલું

ખારી માટી લગ્ને નહિ જા ફરિયે રોપવા જેલે સોનું.

૧, ૩, ૫ થી પંક્તિઓના મેળવેલા પ્રાસ કુટાણું પૂરું કરે છે અને કાનમાં મધુર પ્રાગ્ બારે છે. આવાં સુખમ મિથ્યણ કરવામાં કવિની કળા શક્તિ જ મુખ્ય છે. કાવ્યમાં કવિ મનોરમ શૈલીથી ‘ નર્મદાને ’ સળખે છે-તરંગે તરંગે કવિ પોતાના વિચાર તરંગોની હારમાલા આપે છે-છતાં યે પોતાનો થેરો વિષાદ બ્રહ્મા કરે છે.

મારે જોવા છે દિવે જન્ય માત્ર

ને જોવાઈ જાયું ઉરડે ખલાશ,

આ સાધના ખેલવા અદ્ય પાત્ર !

ને જન્યું છે જ્યાં નહીં છે ભલસા;

જોઈ છે ઉત્પત્તી સ્વરૂપ સ્વભાવ જન્યા રાત્ર ‘ વિનાશ ’

સંગ્રહનાં બધાં કાવ્યોને એમણે ત્યાર પ્રવાહોમાં વહેતી નાંખેલાં છે. એ વિભાગો પાઠવામાં કાવ્યોની કરેલી વરણીમાં પણ ચોચિત્ત છે.

પ્રથમ પ્રવાહમાં આવતું ‘ શુભસોરના ઝાડ ’ ની પ્રથમ પંક્તિઓ જ એક વાર વાંચ્યા પછી કેમ બુલાસો ?

લાલ આપુ હોલીલા ખ ખેતનાર

થાય છે વંદે પ્રેમમાં કોના પુવાર !

એ કાવ્યમાં કવિની કલ્પનાકૃતિ ઘણી સરસ રીતે ખીલેલી જોવામાં આવે છે. એક પછી એક ઉપમા ગુપ્તરોડના ઝાડને વાચકની પાસેને પાસે લાવે છે.

ખાનગા માટેથી લીલા વસિના

ચક્રચુકા સો કીરની નીણા બહાર !

પણ એ રંગમાં કવિ લેસ પણ અસ્વસ્થ નથી થયા-તરત જ તેના અન્તરંગી વિષાદ જિમરે છે,

વા ચળે પૂજારી કો મારી ખગા,

ના ચળે દરબારનું કો રાખનાર;

જે સમુ, જે મેળનું જે ફાંતે

જન્યું હું ને જન્યોતે જન્યું કદમાર.

એ જ વિભાગમાં ‘ આમણનું પરીગાન ’ એમની અનોખી શૈલીનો ખ્યાલ આપે છે. હદોના વૈવિધ્યની સાથે એમણે ગીતમાં પણ વૈવિધ્ય બતાવ્યું છે. ‘ સાંકસાહિલ ’ ના શિખર જેની પંક્તિ,

મામે તે વસાણું ન્યારે રોઝ, બાપે વસાણું મારું આમકું;

પણ એ રોઝમાં કવિને આરામ નથી. કારણ કે ‘ શેરના સોખ-તીક્ષ્ણ સાચા નહિ. ’

‘ રથા લગતે પહેલી લુહાર ’ સંસ્કૃત વ્રત મંદારકાંતામાં લખા-યેલું ગ્રામજન્યનું કંટુલ મિત્ર આલેખે છે. ‘ ગોમતીનું ગીત ’ એ આ સંગ્રહનું પહેલાં વર્ગમાં મૂકી શકાય એવું ગીત છે-જે એમણે ‘ આપણું ’ માં ઉતાર્યું છે. પતીલનાં કથાગીતો એક સરખાં મુંદર જીતેલાં છે. એ મુંદર છે તેની સાથે જ એ દરેક ગીતમાં કંઈ ને કંઈ નવીનતા છે.

‘ ગુપ્ત થયેલી શુભાગ ’ એ વિશિષ્ટ પ્રકારનું કથાકાવ્ય છે. એ કાવ્ય વાંચતું આપણને વર્ગઅર્થમાં કથાકાવ્યો માદ આવે છે. આપણા નવીન કવિઓમાં ખાસ કરીને કથાગીતો આવેખવામાં તો આ

કવિનું સ્થાન અદિતીય છે એમ આ સંગ્રહ પરથી કહ્યા વગર ચાલે એમ નથી જ.

બીજા વિભાગમાં ' સદ્ભાવના ', ' સૌંદર્ય ' વ્યગ્રાન, ' ઉપકતી બહારમાં ', ' અમ ઘેર પધારશે પ્રવાસી ', ' બદલા બનવાની ', ' નયન નર્તન ', ' નિર્વાસન ', ' બીજની સંખ્યા ', ' યુદ્ધાબી ગાલ પર ', ' મૂક્યું હૈયું ઘેટું ', ' સાથીઓ ', ' પર્લ ઉપર ', વગેરે કાવ્યો સુદર છે. દરેક કાવ્યમાં હૃદયની નવીનતા આપણને આમંત્રણ આપે છે. અને કવિની ભાવના આપણી ભાવનાને જગાડે છે.

ક્યારેના રહો છું રોતો હું અહીં બેસી,
કે બતાવી કોઈ મને રોજગાર આપે:
છે યુદ્ધાબી ગર્હન ભે અશરમાની પાસે,
હાર અગર આપે, તલવારધાર આપે !
આપું નિદ્રામાં હું તેમને મહારી
નિદ્રાની તણી જે મને હનિતવાર આપે:
કાપે ક્યારેના નથી રાખતો હું પરવા,
ધ્યાનના બદલામાં બસ ધ્યાર ધાર આપે !

જેની પંક્તિઓ એમની વેદના સિંચાય ખીલું કંઈ કહેલી નથી. અથવા ક્યાંય ક્યાંય રંગ પૂરતી પંક્તિઓ કાવ્યમાં સુશીલિત બને છે. અને એ રંગની સાથે જ જીવનની ભવ્યતાને પણ કવિ ધણી સરસ રીતે આલેખે છે.

કારવાંના કાફલાની ક્યાં સલામત? ક્યાં સફર આ?
ઈશ્વરના દિવાય મહીં યા વસ્ત્રાં મોઢાં ઉપર છે!
ભણવાની ના મળી તક તે હંકીત ભણી બેઝઃ
આજ તો કાણું મને કે રૂઢેરમાં પતલા ઉપર છે!

(પર્લ ઉપર)

ત્રીજા પ્રવાહમાં પ્રથમ ગીત ' ત્રાજુ ' સુદર છે. શરૂઆતથી અત સુધી મનોરમ વિચારોથી ગૂંથાયેલું ગીત-ગીતોમાં એક નવીન તરેહના ગીતને પ્રકાર આપે છે. ' વાળ વાંકકા પ્રિયે '— કાવ્ય કવિ પતીશની હાસ્યસરવિત બતાવે છે. જે પ્રમાણમાં એમનામાં વિવાદ છે— તેટલા જ પ્રમાણમાં રિખત કરાવે એવી પંક્તિઓ ઉતારવાનું એમનામાં સામર્થ્ય પણ છે. એમનો હાસ્યરસ અનેક કાવ્યોમાં દેખા દે છે. આ કવિના જીવનમાંથી જેમ વિવાદ કવિતામાં જીતે છે તેવી જ રીતે તેટલી જ સ્વેચ્છાતાથી હાસ્ય પણ જીતે છે. એ સુભગ સિંચણ આપણા કવિઓમાંથી ઘણા ઓછામાં છે.

વાળ વાંકકા પ્રિયે ! આજના બધા ધોળા થવા,
સોઝ સમજાવે મને ત્યારે નિરાશો બેસવા:
કામ જ મારે શીખીને શું ય લખવા વાંચતાં ?
કે મને ગાવા બને બસ કે મને હું ગાવવા.

' ગણિકાને પોપટ ' એ કાવ્ય પોપટમાં રહેલું ભાન સ્વમાનની હાજણી દેખાડે છે. એ પોપટ વિચારે છે,

‘ વગને વેચાને સાધન સંધર્મો ’
તે શું માહતી સ્વસા ય ?
બેઘાં બંધન છે ભણે ધર્મો
આવા વાહરો તે ! કાલ ?

‘ ઇપિકા ’ માં પણ કવિ પોતાની દશા બ્યક્ત કરે છે. મંદકર્તાના

વૃત્તમાં કવિ ચિંતાબંધ કરે છે ત્યારે એમનો વિવાદ એમના આ ચિંતા-બંધ માટે આપણા વિવાદ બને છે:

વારે વારે વખત મળતાં ભેલું છે જે વિચારી,
ખામાં મેળાં અલિપ્ત ન હતા તેટલી ભૂલ મારી;
જોઈ છે કેટલીક વખતે સભ્ય મેં મારી નિષ્ઠા,
લેવાને ભળવી સવડથી પારકાની પ્રતિષ્ઠા!

ત્રીજી અને ચોથી પંક્તિમાંના ચિંતાબંધ-તેમ જ આવી બીજી કેટલીક મંદકર્તાની પંક્તિઓમાંના ચિંતાબંધ એ આ સંગ્રહનો એક નજીવો (બીજા સંગ્રહોના પ્રમાણમાં) દોષ છે. બીજે દોષ એમની કારસી રચનાઓથી અન્ય અંગેના છે. જેમાં ક્રિયાપદ અને સહાય-કારક ક્રિયાપદ છૂટાં પડી ગયા અને વચ્ચે આપણું વાક્ય આવી ગયું. પણ એ દોષો આ દોષરહિત સંગ્રહમાં દેખાય છે. છતાં જે કવિએ આટલી શુદ્ધિ મળવી હોત તો જરૂર એ જ પંક્તિઓ અત્યંત મધુર લાગે !

‘ તુલેલી ચંપલને, ’ ‘ સ્વજનવિરહ ’ જેવું કરુણ કાવ્ય, ‘ ચૂદ-ડીનો રંગનાર ’ જેવું ઘણું જ સરસ કથાગીત એ આ ત્રીજા વિભાગ-માંનાં ઘણાં સારાં કાવ્યો છે. ‘ ઉછેડી આશરે ’ કાવ્યમાં પતીશની બચ્ચાનો એક કાવ્યવ્યવહાર કરુણ તલસાડ છે—અદ્યાપૂર્વક સંભળાતો કવિજીવનનો સંદેશ છે.

મને જીવતો ફક્ત કરવા થયા તૈયાર, મારા,
ભૂલું હું કેમ તમને, આ મને ભૂલી જનારા ?

ન પાસે આશરો લીધો પતીલે કોઈ ધ્યાન—
રહી છે આચરે કંઈ, પરવારિગાર !

ચોથા વિભાગમાં ‘ વિપતિસ્તોત્ર ’, ‘ નવાબી આમ ’, ‘ પશ્ચીના બોમ વિહાર ઉપર ’, અને ‘ મૃત્યુ પછી દુનિયા તરફ ’, કાવ્યો અત્યંત સુદર છે. જગસંગ્રામે એની વિગતવાર નેહ લેવી શક્ય નથી—પણ ‘ મૃત્યુ પછીની દુનિયા તરફ ’ ની

બન્ધ ન્યાં ન રહેશે તે વારસાની ટાચે
વિશ્વ નહું તેહમાં વસાવેલો હો ! રાજ—

એ પંક્તિઓ કાન્ટની સુપરસિદ્ધ પંક્તિઓની યાદ આપે છે. કવિની એ મનોસૃષ્ટિ-અનંતની પાર છે.

આખા સંગ્રહમાંનાં સોનેટો ખાસ ધ્યાન જેમ છે. એકએક સોનેટ—પાણાણીની મૂર્તિ છે. યુરોપીય સિદ્ધાંતો સ્વીકારીને લખાયેલાં આ સોનેટોમાં કવિ પતીશની શક્તિ સંપૂર્ણ જીતેલી છે. આવાં સફળ સોનેટ આપનારા કવિઓ યુગરતમાં ગણ્યાગાંધ્યા છે. એ ‘ ગણ્યાગાંધ્યામાં ’ પતીલ ’ પણ પોતાનો ફાળો આપે છે.

વિશાળ બહારમાંથી વરણી કરીને ભેગાં કરેલાં કાવ્યોમાં—ખરેખર વૈવિધ્ય-વૈવિધ્યભરી દૃષ્ટિએ સચવાયું છે. ‘ પતીલ ’ એમના બીજા ગ્રંથો પણ ધીમે ધીમે આપસે તો થોડો ઘણો વાદળીઓ પાછળ દંકાયેલ પૂર્ણ-ફુલ—યુગરતના એક સંક્રાંતી બીજા સીમા સુધી પોતાનું કાર્તિતેજ્ય પાથરશે—એની શંકા નથી; અને એ જ શ્રદ્ધાથી આ સંગ્રહનો અમે હાર્દિક સત્કાર કરીએ છીએ.

અગતલાલ લાલભાઈ દસાઈ

છી ય અને મોતી

વિયોગ

અમે રમતાં તા સમદરને તીર,
કૃપાતા કૃપા રેતના;
મળી આંખો ને ઝોળાયા મિત,
રમન શરૂ થે જરા.
ત્યાં તો પાડેલો કેલો રે સાદ,
છોડીને દોડી ઝોલેલી;
હું તો એની નોઈ રહ્યો વાટ,
ક્ષિતિજે માંડી આંખડી.

એને શોધી સુખ ને સુવાસ,
પેખી મેં સઘળી પાંખડી,
એલી નવસખ તારાની આંખ,
અંદા ને સુરજ દોષની.

આંદા સુરજ ને પૂછ્યું મેં મિત,
નોંધતી એને ક્યાઈ એ ?
કૃપા સસવતા સમિશોને સાદ
નીરખી એને ક્યાઈ એ ?

એણે ગાડું ઘૂં ગીત મધુર,
અધૂરું રહ્યું જુગલું,
ક્યાંદે આવે જોતો એની વાટ,
અધારે નથી અઝલું.

ર સ નિ ધિ

મૃત્યુને

[સોનેટ]

ધ્રુવા જીવનબોમથી લઈ વિદાય અસ્તંગતા
બને, સુધડ આ શરીર અપનાવી શૈલિસ્થને
રહે ટળવળી પ્રકાશ અરથે અને જિંદગી
રહે ફેકતા જેમતેમ જીવતા રહેવા:—તદા,
વિદાય કરતાં ન લેશ મુજ છુદ આ દેહને
સુશાયમ કરે કરી અવશ, મૃત્યુ, ને આપજો
તવાહક દિમશીત મૃત્યુ પ્રિય ! લલ્ય કારવયથી.
યદા જગત્તમળને—ચાઈ પ્રકુબ્ધ પચેન્દ્રિયો
—વધુ જાંટલને વિગેય વણતી રહે દુસ્તાર,
અને મન બધાં ય તેજ મુજ આત્મ-આદિસનાં
તણો સગરવે રહે જ કરી સાવ ખ્યાસ ને
બને વિજયકેશી જીવનહાઈને બેવફા,
—તદા, પ્રિય ! રહીશ ના વિમુખ તું જરા વાર કે
મને “ અજહુ પ્રાન થે ન નિકસે ” રહે કંદલું.

અપોલો હુધી

લગની

કુંજા હૈયે કાચાં સ્વપનભરી ઊંચે નીરખતાં
અનેકાની આંખો મહીં મમકતી નોઈ વીજળી;
કૃપાભિદુ તારાં મહલુ કરવાની પલુ રતિ
નથી જેને એવી અવનવીન મારી મનુષ્યની,
તને આશો દેલી વિભૂતિ બનવા કામ ભીડતી
નવા ચીલે દર્શિકરણ મુકચ સો વલખતી.
‘ નથી તું ’ એવી દે ઉરમંજરણે ત્રાસી જઈને
જઈ આંખો ભયાં તું, કદી ય ન ધરું હામ ભિભવા
છતાં ભયાં ત્યાં તારી બદસરત સામે જ મળતી
ધરે મારું મોંલું બમણુ અહોંધી વેગ બમણો.
અચક્ષુનાં ચક્ષુ બની પ્રગટવાની ચળ તને
પૂમરીના મોંધા ફૂલકીરીટની હોંસ મનમાં;
પિતા, મેં તો તારી નિહાદિન કરી હાંસી દળવી
હવે ભાવિયાં, પ્રસવભડકે આવ બમવા.
નહોં છંદુ તારી લગીર પલુ બદાસ તદપિ
અભણી કેરી પે તુજ ચરણુ જોવાની લગની.

અંધકલાસ ત્રિવેદી

શૂન્યે શે ઢોળતી ગઈ !

તને નિહાળી કંઈ દૂરથી ભ્યાં
અંગાંગ ધૂણુ ઊઠિયાં અનંત
આંખે ચડી ઝાંખ, કાન બંધ થ્યાં
આત્મા બન્યો મુર્ચ્છિત, બાન ના રહ્યું;
હળી પડ્યો એ ધરની-ઉછળે,
શરીરથી ચેતનપૂરે ઝોસણી.
તારી ય અદારા સરખી સખી ! સ્થિતિ
તારાં ય પદ્મે પલયો રહ્યાં તાં,
ગયાં ક્યાંહોં ઉન્મત નેત્ર-નાચણાં ?
આનંદની પાંખ ક્યાંઈ શે ગઈ ?
રિ સા મણું-ઉરમનાચણાં ક્યાં ?
શૂન્યે જાણું શે વિધિ ઢોળતી ગઈ ?

પુનશી સાહુ

કવિતા જેવી

[અંબળી]

આસાંથી આદં બનેલી
ઉરના કોમળ બાવબરેલી:
વણુજની કવિતાનાં જેવી
આંખમણી તારી.

મીતુ દેસાઈ

મને ના સંતાપો

મને ના સંતાપો છવનગિરિના ઝૂંગ ચઢતાં
 દુહાથેલે હૈયે લગીર પશુ સામર્થ્ય બપોઈ ના;
 પડેલા ધાવેને સડન કરવા અંતર-તાલે
 નથી આસા કેન્નું ઘુત્તિકરિણુ એકાદ પશુ ભયં.
 ફૂંચો આથે આથે રજનિતિસિરે તારકતણાં
 પ્રકાશે હૈયાના તમસ હણીને બોલિત બરવા;
 ઉવાના માંગલ્યે મુદિત મધુરા નિર્ઝરતરે
 પીવા પ્રેમે તેનો અમીરસ કામ્યા છવનમર્દા.
 અનેરી આશાથી નિત ભટકતાં વિશ્વવનમાં
 ક્યું ના લાખું ને-મુજસક હતું તે પશુ મળું ?

૧ વિચોળ

હૃદયની લાગણી અને કંઠેને આદ્રતામયી રીતે આવેખવા મધ્ય
 હેશી હાળમાં આવેખાયું આ ગીત એન. ચેખાકની આવાની કે ઝુનનની
 લાક્ષણિક ઢગમાં નજર કહણ, મધુર અને બંધેસરું લાગતું હશે પરંતુ
 વાચકને પહેલે સપાટે તેવું ન લાગે તેા તેના હોય લેખકને સિરે છે. એક
 તેા હેશી છંદોમાં લખતાં સંનીતકન્યામા આવરથક બની રહેલ પ્રાસના
 લક્ષણને સંપૂર્ણપણે તેજો વગની રસા નથી અને બીજી પંક્તિએ પંક્તિએ
 માત્રામા વપતું ધટતું હોઈ સુરવરસ અને તાલ વટે છે. આ હોય કંઈ
 એમનેા એકસાને નથી. આ પ્રકારનેા હેમ આપણા નીન કવિઓ પશુ
 બારંબાર કરે છે. બાકી આ લેખક આ આકાશ સારાં કાળેા લખવા માટે
 નશીતા થયેલા છે. આ ગીતની વિશાસતા પશુ આવકરખાત છે. પશુ
 એની પાછળ થોડી વધુ મહેનત અને સત્કર હોવાઈ હોત તેા એ એક
 સુદર વિરહલાગીત બનત.

૨ મૃત્યુને

હિંદી સંસ્કૃતિ હાંડના એક સુદર ભજનની પંક્તિની આસપાસ રચ-
 ચેક્ક આ રોનેક થોડું વધુ સ્પષ્ટ અને સુરેખ બનું હોત તેા એક કેતમ
 કાવ્ય તરીકે એકાંક લાગ્યપણી નીવડત એમ લાગે છે. હાંડ મહારાજે
 એમના ગીતમાં મૃત્યુદેવને લેલ્યા કાન્ને ને આકુળતા અને ઉત્કંઠિત દશા
 આલેખી છે તે અતુલમ છે. અવધિ વીગી કાળ, વિરહ અપ્રજ્ઞ થઈ પડયો
 છે એમ કહી હાંડ મહારાજે અમરું ન ગિતન પ્રાન કહોરે એમ ગાય
 છે. પશુ આ લેખક છવનમાં અમરુ દરામે પ્રાસ થય ત્યારે તે પહેલાં
 મૃત્યુને આવી બવા દિનલે છે.

સાત સાત પંક્તિના બે પંડની અનિચયિત રચનાવાળું આ રોનેક
 છે. લેખક પ્રાસ મરેડેના આગક નળબો બળુગી નથી. વળી, નવી કવિ-
 તાના દુષણરૂપ બની ગયેલ, પૂર્તિ, અર્થ ન્યાં ત્યાં લેવામ હટથી વપરાતા
 ‘ય’ તથા ‘ન’ દરામી તથા અગિયારમી પંક્તિમાં ધૂસી ગયા છે.
 ‘પહેલી પંક્તિમાં વપરાયેલ વિલાયતી વધુ સ્પષ્ટ રૂપ ‘વદાય’ શબ્દનું
 છે. દસમી પંક્તિના અંતનેા શબ્દ ‘આદિલનાં’ છે. અગિયારમી
 પંક્તિની સરખાત છઠી વિલાકિતા પ્રલય ‘તણા’ થી થાય છે તે
 બાદુ બલિયત લાગે છે. ખરી રીતે, જે વિચાર લેખકના ચિત્તમાં છે અને
 લેખક આપણી પાસે ને રીતે અવધ કાવ્યના માંગતા લાગે છે તે આમ
 છે. ‘આતમ આદિલનાં બધાંય તેન તણી...’ વગેરે પંક્તિને છેડે મહામતિ
 આવે તેથી આવી રચના કિલક અને અનિત લેખાની બેઠબે.

મૃત્યુને હૃદયીને લખાવેલ કાવ્યપંક્તિઓ આપણા સાહિત્યમાં અલ્પ છે
 ‘દર્શનિભ’ માં મૃત્યુનું નૃત્ય નો આગો પાંડ છે ‘સ્વચ્છ સંદિતા’ માં
 મૃત્યુ પરતુ બોલું ચિતન છે. આપણા મૃત્યુવિષાના અલ્પ કાવ્યવનમાં, તેથી
 આ રોનેક, એક આકારપાત્ર ઉમેરે છે.

૩ લગની

હયારનેા ઈન્કાર ભુવંદ સાદે પોષારવાર માનવીઓ ‘હયાર નથી’ ની
 બુમ લાગે છે. લેખક પશુ એ વિચારસરણીને વરા થઈ ‘તું નથી’ એમ
 ધકીક કહી લે છે, પરંતુ એ ન્યાં બધ છે ત્યાં કોઈ ને કોઈ રૂપે-આકારે
 એને હયારના અચિતનનેા સામકાર થાય છે.

તું અમરું છો મૂર્ચ્વેરે પ્રમદ થઈ પૂનરીની પૂન કપસોગવાની તને હોંસ
 છે. તો તો વારી હાંસી કરી છે, પરંતુ એ તું હવે આવે તેા નવી ન મુમિ પર,
 કોઈ નવી ન કોઈ પર, નવા સ્વરૂપે-પ્રલય ભડકે આવ એમ કવિ ચિનલે છે.

પહેલી પંક્તિમાં ‘સ્વચ્છ’ બદલે ‘કંઈએ ખાતર વપરાયેલો’ ‘સ્વચ્છ’
 શબ્દનેા પ્રયોગ ખૂબ છે. પાંચમી પંક્તિમાં ‘વિમૂતિ’ નો બ્ દરૂવ
 વાંચલો પડે છે. હિંદી મરાઠી કાવ્યસાહિત્યમાં અસરગ્રેય વતોમાં લખાની
 કવિતામાં કહી સંસ્કૃત શબ્દો સાથે આવી છટ લેવામા આવતી નથી. તેા
 પછી યુગસતીમાં આવી છટો લેવી શા માટે નજરી છે ?
 સંસ્કૃત શબ્દો સાથે યોગમાં યોગી આવી છટો લેનાર આપણે ત્યાં
 અત્યારે કોઈ ન નથી. સ્વ. કાન્તે યોગમાં યોગી છટો લેવાનેા સફળ
 પ્રયાસ કર્યો હતો.

વળી, અગિયારમી પંક્તિમાં વપરાયેલ ‘યગ’ શબ્દ કવિતાની ભાવા-
 રચના માટે સાવ અસ્થાને અને અતુચિત છે. પશુ ૧૧ થી ૧૬ સુધી
 ની પંક્તિઓ ભાવ અને લાખાની દૃષ્ટિએ બા કાવ્યમાં સારી છે.

૪ સૂચ્ય થો ઢાળતી મઈ?

સમસ્ત કાવ્યને અને કવયમાં પ્રથમ નામો ની એક ન પંક્તિ ‘શૂન્ય
 બંડુ સી વિધિ દોનારી મઈ?’ અર્થે બ્. કાવ્ય લેલા. અમેા લેાકામાં બી.મે.
 બાકી કાવ્યરચનાની કપાસ દુરંદ્ર વરાતઈ આવે છે. લેખક લાનપૂર્વક
 કના પ્રયાસો કરેલો તેા બાકી વધુ સાકે લખી સકાશે એમ આસા પડે છે.

૫ કવિતા બેવી

હાઈસ્કૂલના હંમેરે ગ્રેસિતા પશુ સાહિત્યકેરે નાની નાની પગથીઓ
 પાવાને લેતુકુલેા એક પારસી તરહુની આ ચાર પંક્તિઓ પ્રારંભિક
 પ્રયાસ તરીકે પ્રાસનીય છે.

હંમેરો વરોધી સો કદા કવિણીની કવિતાનો વિષય બની ચૂકેલ મેરી
 આંખ પર આ કવિતાલેખકે વધુ કલમ ચસાવની પદાઈ પડી છે. પશુ એ
 આંખ કોની છે કોનેા સ્ફોટ થયો નથી. એ આંખ આવી છે. એટલું ન કહી
 આકાશી નઈ એમણે અનિચય સૂચન અખપચાર કર્યું છે.

૬ અને ના સંતાપો

વિચાર સ્પષ્ટ છે અને તેટલી ન કાવ્યગાની પશુ વિશાલ છે. તેથી ન આ
 કાવ્ય વાંચતાની સાથે તેનો અર્થ અનમાં તરત ઊકે છે. લાતોચિત ચોચ
 શબ્દોના વપરાસ વિચારને વધુ સુરેખ કરે છે. વિચાર બરે સાદો હોય
 પશુ તે ચમત્કૃતિસહિત અસરકારક અને કાવ્યોચિત રીતિ વડે દર્શાવેા
 હોય તે તે કવિતા બને છે.

- “ પડેલા ધાવેને સડન કરવા...”
- “ ફૂંચો આથે આથે.....”
- “ કયાના માંગલ્યે મુદિત મધુરાં”

વગેરે પંક્તિઓ હવા પ્રકારનાં શબ્દસંચલનો—(જે વાંચતા આંખે
 યડી છબે વસી ભય)—વપરપર છે.

સ્વરધેનુ

[હરેક અંકમાં એક ગેયગીતનું સ્વરાંકન આપવાનો અથે નિશ્ચય કર્યો છે. આખા ગીતનું સ્વરધેનુન તે ખૂબ જ લાભીય થઈ પડે એટલે એમાં એક સ્વાધી તથા અતરો લાગેલ છે. બાકીના બધા અંકમાં એ જ સ્વાધી માર્ક રાખ્યો છે.]

પૂનમની રાત

કો' હુંદે સ્વર સાંજના કે, ચન્દ્રકિરણની ભાત,
હું 'અંધ' છું હરધડી એ જ પૂનમની રાત:
એવી એક પૂનમની રાત હતી.

મહી જલભર રેવા રમતી'તી
સંમેમરમરમાં ભમતી'તી:
નિર્જનતાને સુંકરતી'તી

વનવનની શોભા યાંત હતી,
એવી એક પૂનમની રાત હતી.

મેં પૂછ્યું ખરતા તારકને
કિવણકેલથી શિરધારકને:
કેલ સુરભિના સાંચારકને

કયા ધરની એ અમીરાત હતી?
એવી એક પૂનમની રાત હતી.

કિરણ-જલભિંદુ એકે કયાં
સંગેમરમર પછુ મોહી ગયા
તારા અથસ્તથી ભેળે રહ્યા

એ સ્વાર્ભૂમિ સાક્ષાત હતી,
એવી એક પૂનમની રાત હતી.

આસોપાદવનાં પાન, નમ્યાં
હુલસીને જીવનગાન ગમ્યાં
૧૨૬ ધરતીના વાસ રમ્યા

ગુર્જરપુત્રના અભિજાત હતી,
મંગલમય મોરી માત હતી:
ગાંડીયેલી ગુર્જરાત હતી
એવી એક પૂનમની રાત હતી.

['એકસી' આધો]

સ્વરાંકન

[શ્રી. હર્મશંકર ત્રિવેદી]

સમ સામંચ

મધાર તથા પૈવત વર્ત્તો: નિષાદ બને. આરોહમાં શુદ્ધ અવરોહમાં કોમલ.

સાધી

કો-હૂં-ટે- સ્વર સાં-જ-ના-કે ચાં-ક્ર કિરણની-ભાત..
રે-રે-મ-પ પ મપ મપ ની પ મ રે મ મ પ મ પ મ રે-ની સા.

હું-અં- છું-હું- હર ઘડી એ-જ પૂનમની-રાત
ની સારેસા ની સાંની પ ની સારે નીસા મરે મમ પની મપની સાં

સમ સામંચ-નિવલ

સ્વાધી

૦	૩	×	.. એવી
એ-ક પૂ	ન મ ની-	રા-ત હ	ર-મ પ
સાં-ની પ	મરે ની સા	રે મ રે ની	તી-મ હો
જ લ ભ ર	રે-વા-	ર મ તી'-	સા-નીસા
ની ની પ પ	ની સારેમ	રે રે ની-	તી-સં-
એ-મ ર	મ ર માં-	ભ મ તી'-	સા-નીસા
ની-પ પ	ની સારેમ	રે રે સાંની	તી-નિ-
જ ન તા-	ને-સું-	ક ર તી'-	સા-મરે
રે રે મ-	પ-મપ-	પની પમ	તી-વન
વ ન ની-	થો-ભા-	ચાં-ત હ	ર-મપ
ની ની ની-	સાં ની સાં	સાંની સારે	તી-એવી
			ની મપ

પૂ-છયું-	ખ ર તા-	તા-ર ક	ને-કિ-
મ રે મ-	પપ પની મપ	ની-સાંની	સાં-સાં-
ર છુ કે લ	ગી-શિર	ધા-ર ક	ને-કેલ
પપ ની ની	સાં-નીસા	રે મ રે ની	સાં-પની
સુ ર ભિ	ના-સં-	ચા-ર ક	ને-કયા-
ની ની ની	ની પ મ	રે મ રે મ	પ-મપ
ધ ર ની-	એ-અમી	રા-ત હ	તી-એવી
પ રે રે	રે-નીસાં	પની સારે	ની પ મ પ

ગવરી

[સામ્ય છંદ]

- ને લાણુ નમ્મે ત્યાં બોમે -
તું આવ હવે આ પાર:
સ્વ શાંત ધ્યા ગોતરમાં,
કમળો બીડામાં સરમાં,
દીવા પ્રગટ્યા ઘરઘરમાં,
આકાશે ઝગતા તાર,
ને લાણુ નમ્મે ત્યાં બોમે—
તું આવ હવે આ પાર ! (૧)
- ને વનવગડે પથરાતો
ધીમે ધીમે અંધાર;
નિર્મળ નિર્ઝર નિજ ગાને—
શૂમે સંધ્યાકર જાણે;
સરિતા વહેતી નિજ તાને
શમયા સાગર મોઝાર;
ને વનવગડે પથરાતો—
તું આવ હવે આ પાર ! (૨)
- આ વગડો નિર્જન થાતો
નહિ માનનાં હોંકાર;
પદ્મવ પણુ નીરવ કુંભે,
પંખી નહિ ગીતો ગુંબે,
છાયા દગલી જગપુંબે,
સંધ્યાનો પગ ઝલકાર;
આ વગડો નિર્જન થાતો—
તું આવ હવે આ પાર ! (૩)
- આકાશે વા દળ ભાતાં
લઈ રંગપ્રભા સાકાર,
થઈ ઇન્દ્રધનુષ્ય કમાને,
સહુ આલ્યાં ટેવ પ્રમાણે,
નિજ વાસ વિશે કરવાને,
ચાલી જાણે વણઝાર,
આકાશે વાદળ ભાતાં—
તું આવ હવે આ પાર ! (૪)
- ને વહેતી કોલક ધીમે
ગૂંથી ફિરણોના તાર;
નીરવતા દિશ ચોમેરે,
સંધ્યા કુંકુમ કર વેરે,
પગતાં પથ ભવા ઘેરે
થઈ પશ્ચિમ નહાને કાર;
ને વહેતી કોલક ધીમે—
તું આવ હવે આ પાર ! (૫)

- ગોરજ લીડી ગોધણુની
ભીછળો શું પારાવાર !
કો ગીત મધુર લલકારી
આવે મોટુંકુમારી
નિજ દોર સકળને ચારી
લઈ માથે ભારો ચાર,
ગોરજ લીડી ગોધણુની
તું આવ હવે આ પાર ! (૬)
- ઝાડી થઈ કાળી વનની
ને લાણુ ગયો તે પાર !
દિગંત છલોછલ રંગે,
તારક પલકે સ્વર્ગંગે,
સૌ વનપંખી ઉમંગે
ભીંક્યાં નિજ નિજ કુંતાર !
ઝાડી થઈ કાળી વનની—
તું આવ હવે આ પાર ! (૭)
- ને રાત સરે ચોપાસે
નીરવતાનો અવતાર;
કુંઘર સુનિવરતા ગેકા,
ધરતી પર ધ્યાને હેકા,
બીડોમાં વનચર પેકા,
નહિ કોઈ રહ્યું ઘરખંડાર;
ને રાત સરે ચોપાસે—
તું આવ હવે આ પાર ! (૮)
- હું તુજને ક્યાં ક્યાં શોધું ?
ઝો 'ગવરી' દઈ પડકાર ?
તું ક્યા વને અટવાતી ?
ઘરવાટ કંઠી ભૂલાતી ?
તું આવ અંરે હરખાતી !
આ ઘોર થયો અંધાર !—
હું તુજને ક્યાં ક્યાં શોધું—
તું આવ હવે આ પાર ! (૯)
- સ્વિ અસ્ત થયો પશ્ચિમમાં—
તુજ કોણુ વને આધાર ?
ગવરી ! તું કેમ ન આવી ?
ક્યમ તે વેળા ચૂકાવી ?
તું શીદ સદા રહે આવી ?
હંહાશે સુખવિણુ કો ધાર ?
સ્વિ અસ્ત થયો પશ્ચિમમાં—
તું આવ હવે આ પાર ! (૧૦)

ત્રિવેણી

[આ રીપક નીચે દર બંદિને જુલીનવી ગુજરાતી કવિતાસમૃદ્ધિમાંથી અમારી દૃષ્ટિએ (અમારી દૃષ્ટિ એટલા માટે કે આખરે કોઈ પણ પસંદગીમાં કે વીણામણમાં વ્યક્તિની રુચિ અરુચિ અને સ્વભાવતંત્ર જ કામ કરી જાય છે) લોકપ્રિય થવા સમર્થિયેલી કે લોકપ્રિય થઈ ચુકેલી ગુજરાતી કવિતાઓ પરપ્રાંતીય વાચકો માટે પહોંચાવી તે તે ભાષામાં પરિવર્ત કરાવવા અર્થે ૨૦૪ કરવાનો અમારો ઉદ્દેશ છે.

હિંદી-હિંદુસ્તાની આજે હિંદુસ્તાનમાં સૌથી વધુ બોલાતી, લખાતી અને આસાનીથી સમજાતી ભાષા છે, વળી એ આપણી રાષ્ટ્ર-ભાષા પણ છે. તેથી સામાન્યતઃ સારી ગુજરાતી કવિતાઓના અનુવાદો મોટે ભાગે હિંદીમાં જ મુકાયું.

તે મુજબ, આ બંદિને નવીનતર કવિઓમાં આગળ પડતા શ્રી. 'કોલક' ના 'સાંધ્યગીત'માં "સુનો અરૂણે" નામનું એક લાગણીપ્રધાન કાવ્ય પસંદ કરી, તે મૂળ કાવ્ય અને તેનો હિંદી ભાષાનુવાદ આ નીચે આપ્યો છે.

આ અનુવાદ નથી પરંતુ મૂળના ભાવોને સ્વતંત્ર રીતે વ્યક્ત કરતી વિચારસરણિ છે. મૂળ કાવ્ય 'રૂબ' છે અને તેનું આ રૂપાંતર 'રૂબ'કે થયું છે તે તો કવિતારસિકો અને કવિતાસેખરોએ જ નક્કી કરવાનું છે. નીચે સહી કરનાર લેખક તો માત્ર તે ભાવાનુવાદ વાચક સમક્ષ મૂકી આગમો ઊભા રહેવું જ પસંદ કરે છે.]

સૂનો અરૂણે

[અભિપ્રાય]

આજે પડ્યો, યેન ! સૂનો અરૂણે;
તે ઝાળખીતો ન અવાજ આવે.
ભારી ઉધાડી મુજ આજ મૂકી
એકીટ્યો સાથું રહ્યો નિહાળી;
તથાપિ આવી નહિ આવજ તું તો,
પડયો અરૂણે તુજ કેમ સૂનો,
તેનું હરો કારણ શું ન જાણું.
તારે ગળે મંગલ કંઠી ન્હોતી
કે કંઠેા મંગલ લગ્નશ્યાનાં
હતાં નહીં કોમળ હાથ તારે;
માની પછી કેમ શકું કહી, તું
ગઈ હરો પ્રીતમથેર સાસરે ?
આ ભાથના રમ્ય પદોદયી હું
રહેતો અહીં, ને નિત શેરીમાં આ
હું પેકતો એકલ લોભિયો રહી-
ચિંતા કરી ના જરી અન્ય કોઈની.
એ બાદ્ય વીત્યું; શરમાળ આનંદ
મારે ઉર યોગન કો નવેલીશું.
સાંમે જ તારો વસપાટ થાતાં
વીત્યાં નથી બે વરસો થ પૂરું-
ને જે તને તે શુભ સાંધકાળે
ઊભી અરૂણે નીરખેલ, તેને
વીત્યું નથી વર્ષ હજી મ પૂરું.
મે આપણે એકલ ને અભણ

સૂના ફરોલા

શૂન્ય પથા હૈ આજ ફરોલા,
દિલ્લતા નહીં મુલ્લતા તેરા;
લિલકી મી લાલી લાલી હૈ,
દેલ હૃદય રોતા મેરા.
શૂન્ય પથા હૈ બહન ! ફરોલા,
સુન પારૂં નહીં સ્વર તેરા;
કિસસે યોઈ ? વમકીલી ક્યા,
જ્યોતિ વન ગઈ અંધેરા ?
અનિમિષ આંખિં મનકો પૂંછે,
મન પૂછતા મુસકો મેરા;
પથા પથા ક્યા હૂંઠ રશ હૈ ?
કોન ગયા પ્રિયજન તેરા ?
લિલકી મેં નહીં તુસે દેલકર,
મેં મનકી લિલકી છોડી.
દેલ ઘઘાં મેં તુસે મનોરમ,
લિલકી દો માતે યોઈ;
इसी ફરોલે મેં આ કર નિત,
મંગલ દર્શન દેતી થી;
મેરે રંક હૃદયકી મક્કિ,
પ્રેમ લાઈ મી છેલી થી.
નહીં અરે, હમ દો જન પાયે,
एक दूजेसे घोल कमी;
फिर भी शाम सुबह होती थी,
अपनी यादें बहान ! सरी.
एक दूसरे के दर्शन की,
घरते थे मनमें आशा;

धर्ध जती मानवशेरी मोटी !
 आने पड़्यो जेन ! सुनो अङ्गो,
 सुलुय ते साह न जोगपीतोः
 शाने हथे ? शुं परगाम शुं गध ?
 मांही पडी, या परगाम शुं गध ?
 पूछुं हवे डेम करी पीनने
 आ जितरी मानवशेरी मोटी ?
 हेयुं धलुं पक्षी नले जडी जडी
 आवी बिरामे अङ्गे धडी जे,
 ने जडी तारा घरमां प्रवेशी
 ओकाह डे जे क्षणमां करी जडी
 ओ आवतां पडार, अने करंतां
 कापुपयसीनां कलनाह ओमनी
 बाली मडी, डेभी भने जिलेवे
 पारी मडी जितनभञ्ज आवन,
 —ने जडी जतां गगने करी मधां.
 संध्या तल्लो सुंदरता भूलीने
 तारे बरे ठेठ हीवाल सुधी
 दंगाधर्ध जती न्यक जेपी, त्यारे
 ते जेध रडेतो अति तीव्र ध्याने
 —ने अंभते, तुं डमलुं ज आवशे
 संध्या सल्लुली अथलौक्या धडी,
 अने प्रतीथी तल्लो रंगगंगा
 डेभी थरो सुग्ध विलुपध लोचने.
 हिनतु न आवी—नहि आवयानी
 आने रडी आश जरीय जेनी !
 संध्या बीटाधर्ध गध, ने रड्यो आ
 अन्धार आरे गभ रो छनाध !
 आने पड्यो, जेन ! सुनो अङ्गो—
 ने हय आ अन्तर ओके हुरो
 जेडा लड, जेन ! सभन रोध
 जेध रडी मानवशेरी मोटी
 जे तीरने दूर धरी पडेली.
 हवे धणे डोख विषाह मारा ?
 रे ! डोख जेधे सुज पारी साभे
 जेरो जरा आ धन अन्धकारे ?
 हुं तो हवे ओकल गीत गाध
 रहुं स्मरी, जेन, सुनो अङ्गो—
 कल्याणधारी जेरो ज राहो
 बराध रडे शाश्वत अन्तरे आ,
 ओ जेन, तारां स्मरल्लो जगजी !

कोलक

६७

बाते नहीं कर पाते थे पर,
 पाते थे द्रग की भाषा.
 मौन हि वन जाता था बाचा,
 पौन उसे पहुँचाता था;
 मधुर मलयकी लहरोमें वह,
 सब कुछ भेद चताता था.
 आज नहीं जानूँ मैं क्यों कर,
 शून्य झरोखा ? तू न खडी;
 कैसे मान सकूँ सहसा मैं,
 खिडकी नीरव शून्य पडी ?
 मंगलसूत्र ग्रीवा में नहीं था,
 नहीं कंगन कोमल कर थे;
 अन्य आर्य स्त्रियोंके गहने,
 नहीं तेरे अंगों पर थे.
 कैसे मैं फिर मान सकूँ,
 तू असुरवास सिधारी है;
 या तू अपने गँव गई या,
 लगी तुझे बीमारी है.
 बचपनसे मैं खेला करता,
 हर कूचो हर गलीयोंमें;
 तुझे खेलती देखा करता,
 अपनी साथसहेली में.
 गया वास्य वह, यौवन आया,
 चुपके से लज्जा आई;
 मन में, तन में, वदन नयन में,
 ललित सी छाया छाई !
 मानवगलीका मैं यह अन्तर,
 कैसे काटूँ वहन ! अभी ?
 क्या बोलेंगे ? धोयेंगे जन,
 अपने मनका मैल सभी.
 सान्ध्य समयको अब आवी है,
 विहगोंकी डोली डोली;
 पैठ, बैठ कर शून्य सदन में,
 बोलत है विरहा बोली.
 उठकर जाते ऊर्ध्व गगन में,
 स्थितियों के बिंदुसे दूर;
 मेरे बिन्दु प्राणपंखी को,
 दे जाते वो कंदनसूर.
 शून्य पडा है वहन ! झरोखा,
 दिखता नहीं मुखडा तेरा;
 भूक विषाद, हृदयको ग्लानि,
 कौन मिटायेगा मेरा ?
 रतुर्बाई देसाई

સં પા દ કી ય

કવિતાનું પદ

કામી કહેશે 'કવિતાનું' એ વળી નોખું પદ? માસિકમાં કવિતાઓ ક્યાં જોઈ શકી હોય છે કે કવિતાને પોતાનું સુવાળું પત્ર ચલાવવાની જરૂર જોઈ શકે છે? 'વાત તો સાચી છે. અને સમજીએ છીએ કે દુધ કરતાં માખણ યોગ્ય' બિત્તે-અને એ રીતે જીવન કરતાં સાહિત્ય યોગ્ય; અને સાહિત્યમાં પણ ગદ્ય કરતાં પદ યોગ્ય' બાપને એટલે જ કવિતાનું કસેવર રૂપે વામન, પરંતુ ભાવે વિરાટ હોય. એમ છતાં વનસ્પતિની પેઠે કવિતાને ઊગમ પણ પોતાની રીતે સ્વતંત્રપણે થાય છે. આનંદવર્માનું ચિત્ર અને હૃદયને વિધિપુરઃસર કેળવવાં હોય એટલે કે આનંદવસંકૃતિના જન્મ તથા ઉછરેને જોઈ કેટલેકે લખ જવા હોય તો, ખેતરમાં જેમ પૂર્વે આંખી વાડી કરીએ છીએ તેમ આ કવિતાની વે વાડી કરવાની છે.

(માસિકમાં જોઈ આવતા કાવ્યછોડમાં એછાં તેવું નીંદણકામ થયું હોતું નથી. એ જ્યાં તેવા છોડગુચ્છમાં સારા છોડની યુગ્મયુગ્મના થતી નથી. તેમ જ તેઓની ઊગમશક્તિ પણ સમજવામાં આવતી નથી. વળી કવિતાનું સાહિત્ય છેલ્લી વીસીમાં ઠીક વધ્યું છે અને પાછળના દસકામાં તે નવા રવરે પછી ખીલતું જાય છે તેથી કવિતાને તેના પોતાના પત્રની જરૂર જોઈ થાય છે.)

આજ સુધી કવિતાના પીઠ લેખકોએ પોતાની સ્વતંત્ર રીતિઓ અપનાવ કરી, નિરનિરાળા વ્યક્તિત્વથી કવિતાસમૃદ્ધિ વધારી છે: નવા લખનારાઓ એ વારસાને વધારવા ચમત્કારિક પ્રયાસો કરે છે. પરંતુ એ ઉભયનો બેઠકો તેઓ એકેએક સ્થાંતા નથી, પરંપરના પછાદે ઉપકારી થવાનું નથી; તેથી પણ કવિતાના પત્રની જરૂર દેખીતી છે.

નક્ષ દરિયાદ

આપણું કવિતાક્ષેત્ર કેટલું વિરાળ થયું, બીજા પ્રતિને યુગબલે વિચારમાં, ભાવપ્રદર્શનમાં, કવિતાના શરીરસૌંદર્યમાં આપણે કેટલા આગળ ગયા અથવા પાછળ રહ્યા એ બધા માટે 'ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ' ને કાંઈ થયું હોય તેમાં ક્ષેપણી અવાજો વધુ જોડે ગયા છે. અમુકે જ કવિતાકુદરી માટે આટલું કહ્યું છે ને અમુકે કાંઈ જ કહ્યું નથી એવું રમણ વક્તવ્ય એમાંથી ક્લિત નથી હોય તો પણ એવો આછા ધ્વનિ તો એમાંથી જાણ જ દે છે: આવા અતિમર્યાદિત વલણથી થયું છે એમ કે પંચતમાં પેસનાર પદોણાઓ જ આનંદાન-આનાદિના અધિકારી હતાં છે ને બીજાઓના કો અનાદર નથી થયો તો એમના પ્રત્યે અવિવેક તો જરૂર થયો છે જ. આવી ઠંકદારી પદ્ધતિ વખત સુધી ચાલ્યા કરશે તો યુગરોને દીને સરવતીની તરફથી પ્રતિજ્ઞા કરવની મહેતુલાવાળા આપણે એના સિંહાસનનું જ લીલામ કરી નાખીશું એવો ભય રહ્યા કરે છે!

નવા કવિતા લેખકોને

કવિતાઓ હમણાં હમણાં ઠીક લખાય છે; વંચાય છે પણ પુષ્કળ. માત્ર વંચાય જ છે. એને સમજનારો વર્ગ હજી અદ્ય છે. વળી પુરાણી રીતરસમની ગદ્યકંડાઓના રસિકો તો કેટલીકવાર કવિતાઓ પ્રત્યે અસહિષ્ણુ પણ દાખવે છે. કાવ્યકલા એ નજાળાની જીવનની

વસ્તુ નથી એ પુરાવર કરવાનો પ્રયત્ન એટલે જ 'કવિતા'નું પ્રાગ્ભ એમ નવેસરથી રહેવાની-હલે-જરૂર નથી. છતાં વર્ષોમાં પ્રગટ થયેલ કાવ્યસંગ્રહોના ધોધમાર પ્રકાશનો ભેતાં ભાવિ માટે બહુ સારી આશ્વાસુ છે. છતાં હજી ક્ષણે પંચ જાણી છે. એ માટે કવિતા લખ નારાઓને કુદરતી શક્તિ ઉપરાંત એ વિષયના ઊંડા અભ્યાસની જરૂરતે બહુ છે. નવા લખનારાઓ કાવ્યરચનાની શક્તિ અને સુન્દરતા સૌ પહેલાં વિચારવાની છે. કવિત્વ એ તેવું સાચું હોય પણ જો તે સચોટ રીતે વાણીમાં બિત્તે ન હોય તો તે કદા અજાણી બિત્તે નથી. વાંચનારાઓને નવો વર્ગ ગદ્ય લેખો છોડીને પદ્યમાં ઝૂલન કરી સંકાતી કવિતા તરફ એટલા માટે આકર્ષાય છે કે તેમાંથી તે પોતાના હૃદયના ભાવોને વ્યક્ત કરવાની પોતાની અશક્તિને બદલે તેમાં શક્તિ અને સચોટપણ જુઓ છે. અને વાણીની સુદરતાને-મધુરતામાં તે કવિની જોખી દેખના સાથે ભાવનો આનંદક મેળવી શકે છે. માટે જ કવિત્વરચની હોર્ષ એ-તેથી કવિ નહિ-પણ કવન કરી શકાએ તો જ કવિ. કવન કરી શકાએ એટલે બહેરમાં ગાદ્ય શકાએ એવો અર્થ અહીં ઉપલબ્ધ નથી. કવન તો સદમ રીતે, ચિંતાના એકાંતે જુલે અવિરત ચાલ્યા જ કરતું હોય છે. કાંતે પ્રભુદીપી પ્રવાહિતા મળી હોય તો કંઈકારા વ્યક્ત પણ થઈ શકે છે. ભાવ અને કાગણીની જાની વેદના કે પ્રસન્નતામાંથી સંપન્નોની સમગ્રાણ મૂર્તિ જોઈ કરવાની જેમનામાં શક્તિ છે તે સૌ કવિ છે.

યોજના અને નામાવકાશ

'કવિતા' માસિકને આર્થિક દૃષ્ટિએ પગલાર કરવા માટે, અને અમારા આ અગાઉના પરિપત્રમાં એક નામકંડી યોજના રજૂ કરી હતી. એ પરિપત્રમાંથી એ યોજનાની કલમો અહીં ફરી નીચે ઉતારીએ છીએ:-

- (૧) માસિક એક રૂપિયે લવાજમ કરી શકે એવા જોડામાં જોડા પચાસ સભ્યો નોંધવા.
- (૨) દરેક સભ્ય વર્ષ દરમિયાન જોડામાં જોડા પાંચ ગ્રાહી મેળવી આપે.
- (૩) માસિક અંગેનો બધો ખર્ચ બાદ જતાં સભ્યો અને ગ્રાહકોના લવાજમમાંથી ને કાંઈ રકમ અચત રહેશે તેમાંથી 'કવિતા' કમીસણ તરફથી નવાં કાવ્યપ્રકાશનો કરવામાં આવશે અને સભ્યોને તે વિના મુદ્દે આપવામાં આવશે.
- (૪) ઉપરોક્ત પ્રકાશનની નકલો ગ્રાહકોને બને એટલી સરતી કિંમતે આપવામાં આવશે.

ફરીવાર, યુગરોના સૌ સાહિત્યપ્રેમીઓ અને કવિતાસિકોને અમારી વિનંતી છે કે તેઓ 'કવિતા'ના સભ્ય બની અને ગ્રાહક થઈ જઈ અમારા પ્રયત્નને સદાય દેર.

અમારી વિનંતિને માન આપી ને બાઈકોએ ટુરત સમ ચવાની તપસરતા બતાવી પોતાનાં નામો સભ્ય તરફ આપ્યાં છે તેમનો અગ્રે અગ્રે બહેર રીતે ઉપકાર માનીએ છીએ. માસિક રૂપિયે એકના દિસાએ વર્ષના બાર રૂપિયા આપી સભ્ય થનાર બાઈકોની અત્યાર સુધીના નામની યાદી નીચે મુજબ છે-

ધી ઈન્ડિયન એનેમલ વર્ક્સ લિમિટેડ

સ્વદેશી મૂલી

સ્વદેશી મજૂરી

સ્વદેશી વ્યવસ્થા

૧૦૦ ટકા સ્વદેશી સાહસ

એનેમલનાં લાતલાતનાં ગુણોપયોગી અને હાકતરી ઉપયોગમાં
આવનાર વાસણો, સાઈનબોર્ડો, ઇલેક્ટ્રીકનાં ઢાંકણો-છત્રીઓ
વગેરે બનાવનારા અને વેચનારા:

પરદેશી માલને ટકર મારે એવી જાત

હોખા યા મોખા:—

ધી ઈન્ડિયન એનેમલ વર્ક્સ

મેનેજીંગ એગ્રન્ટસ

અમૃતલાલ એન્ડ સન્સ લીમિટેડ

: કારખાણું : : ફેાન : : કચેરી :

કસ્ટમરઢ મિલકં પાઈડ રપપદર (કચેરી) રહેમાન બિલ્ડિંગ,
તુલસી પાર્કપરોડ, હાદર ૬૦૬ ૭૭ (કારખાણું) ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, કાઠ-મુંબઈ

દ્રિવદન ચૂનીલાલ યાહ,
બર્વત મોહનલાલ દેસાઈ,
ડ. શ્રી. ઇન્દુપ્રસાદ સી.
ચંદ્ર ભટ્ટ, વિલેપારલે.
મનુલાલ દવે, વિલેપારલે.
મી. નર્ગેદાસ'કર ત્રિવેદી
વનવર. શ્રી. ડૉ. વસંત
મોટિયા, બારડોલી. શ્રી.
મોહરાય દવે, વલસાડ.

ધી, કરાચી. શ્રી. તંબ-
કલાલ ગોસાળિયા, કરાચી. શ્રી. જગદીશકુમાર ભટ્ટ, કરાચી. શ્રી.
પદ્મનાભ લોહા કરાચી. શ્રી. ઈન્ને સુસ્તક, કરાચી. શ્રી. પ્રમુલાલ
શુક્લ, કરાચી. શ્રી. હામોદર ભટ્ટ, પોરબંદર. શ્રી. દલીચંદ પારેખ, કરાચી.

પ્રુસાસો

તારીખ પહેલી જુલાઈએ પ્રસિદ્ધ કરવા ધારેલો અને તે મુજબ
વર્તમાન પત્રોમાં બહેર થઈ ચૂકેલો 'કવિતા' માસિકનો આ પ્રય-
માક, અણુધાર્યાં સંબોગોને લઈને આટલો મોડો બહાર પડે છે વાચ-
કોને ખોટી કરવા માટે તેમ જ તેમની સેવામાં આ અંક મોડો રમ્ય
કરવા બદલ અમે ક્ષમા આપીએ છીએ.

પરંતુ જે સંબોગોમાં ઢીલ થઈ તે અમારી અપેક્ષા બહારની હોઈ
તે વિશે કોટલો જ પ્રુસાસો કરવો થોડા ધારીએ છીએ કે હવે પછી
અમે પ્રુપ્ત જ નિયમિત રહીશું. દરમહિને ચોક્કસ કરેલી તારીખે ગ્રાહકોના
હાથમાં 'કવિતા'નો અંક પડે એમ કરવા સદા પ્રયત્નશીલ રહીશું.

ચેતવણી દેનારાઓને

'કવિતા' ના પ્રકાશનની બહેરાત વિશે વાંચી અને સાંભળીને
છાણુ સાહિત્યરસિકોએ અમારા પ્રયત્નને સમર્થતા ઇચ્છતા પત્રો મોકલ્યા
છે. કેટલાકોએ કથમ અને દ્રવ્ય વડે સહાય કરવા તત્પરતા બતાવી
છે. કેટલાક પત્રો એવા પશુ છે જેમાં અમેને મોટી ચેતવણી પશુ
આપી છે. ચેતવણી છે વાઙાનંધી અને પક્ષાપાક્ષીમાં પડવા વિશેની.

એ લાખોમાં અમે કહેવા માગીએ છીએ કે તમે નિશ્ચિત
રહેશો. ખાતરી રાખજો કે 'કવિતા' માસિક કેવળ ગુજરાતી કવિતાની
નિરપેક્ષ સેવા કરવાને પ્રસિદ્ધ થયું છે. એ 'કોઈ સાળાનું' કે વાઙાનું
કે ટોળાનું હથિયાર રહેશે નહિ.

એક તો ગુજરાતની જનસંખ્યા ખીજ લાખોમાં મેલાલી જન-
સંખ્યાના મુકાબલે મોટી. તેમાં સાક્ષરતાના ટકા અલ્પ સાહિત્યપ્રત્યેની
હકિત અને રસિકતા તેથી થે અલ્પ. એવા સંબોગોમાં, વળી ટોળા-
નંધી ! એ સાહિત્યને અવગુહરને પથે કેમ જ લઈ જઈ શકે ?

'કવિતા'માં જુદી જુદી વિચારસરણી અને મંતવ્યો ધરાવ-
નાર સૌ કોઈને કવિતાના વિષય પરત્વે વિચારો બેઝત કરવાની
સ્વતંત્રતા રહેશે, અલબત્ત, વર્તમાન ગુજરાતી કવિતા વિશેના એના
તંત્રીઓના વિચારો અને સૂચનો પર અવારનવાર હાર મૂકવામાં
આવશે જ. માટે સૌ નિશ્ચિત રહે.

સલામતીની પુલદાર
ધ-ડીસન મલોહની
વહાણાનું કાપડાવના
લીમાની પોલીસીએ
વહાણાનું લણગારની
સલામતીની પુલદાર છે
વિશેષ વિગત માટે લખા
ધ-ડીસન મલોહ
ધ-ડીસન મલોહની
૩૫/૩૨૧, હાન્સ-ડોડ, કોટ, મુંબઈ
શાખાઓ-કોલોન, પોર્ટબ્લેર.

કવિ પતીલનો

ખહાર પડેલો પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ

પ્રભાત નર્મદા

સોનેટો, કથાકાવ્યો; ભૌતિકાવ્યો, ગજલો વગેરેનો વૈવિધ્ય

અને પ્રયોગશીલતાભર્યો હમદા કાવ્યસંગ્રહ. ટેમ્પી સાઇઝ

૧૬૦, ટિરંગી કવરચિત્ર; મૂલ્ય રૂ. ૨) પોસ્ટેજ છુટું.

પ્રાપ્તિસ્થાન:-

(૧) કર્તા પાસેથી, સુભાનવાક, અગ્રણેયર,

(૨) 'કવિતા' કાર્યાલય, ચુરુનિવાસ, વિદેપાર્થે

તાજેતરમાં પ્રસિદ્ધ થશે

સ્વાતિ

'સાધ્યગીત' ના કવિ 'કોલક્રનો.' દ્વિતીય કાવ્યસંગ્રહ
 પૃષ્ઠ ૧૩૬ મૂલ્ય રૂ. ૧૧

ગ્રાહકોને નોંધાવવાનું છેકાલું:-

- (૧) મગનલાસ હેસાઇ, નિરબળ નિવાસ, માલવિયા શા. વિદેપાર્થે
- (૨) કવિતા કાર્યાલય, ચુરુ નિવાસ, વિદેપાર્થે

તૃતીયા: ઉદુલાલ ગાંધી, સમરસેટ રીટી, કેમ્પ, કર્તાવી
 મગનલાસ લાલભાઈ હેસાઇ, નિરબળ નિવાસ, માલવિયા શા. વિદેપાર્થે
 રતુભાઈ હેસાઈ, ચુરુ નિવાસ, નેદરુ શા. વિદેપાર્થે.

ગ્રાહકોનાં લવાઈમ, પરબ્બવદાર, અવલોકનનાં પુસ્તકો, લખાણો
 અને હવે કાગળનાં માટે પરબ્બવદારનું સરનામું:-

રતુભાઈ હેસાઈ

કવિતા કાર્યાલય, ચુરુનિવાસ, વિદેપાર્થે

યુજરે રાષ્ટ્રીયતા માટે જ 'સ્વરણેતુ'

'સ્વરણેતુ' વિભાગમાં સ્વરાજ્યને સાથે આપના યોગીતા પાળી યુજ-
રાતપ્રશસાનુ ન પ્રધન હસ્ય રખાય છે આવી ભવના બહુ પ્રત્યવિત
ચયેવા ગીતોને ગીતી ફરી નવા સ્વરસજ્જોલ પદોરતવના નજી સ્વસન
અથા નવા નવે આવીને ભવે નવા છે ચાર ગીતો બાદ કરતા, વિષ-
યમાં, ગેયતામાં કે કાવ્યતત્ત્વમાં પૂર્ણતાને પામેલી પ્રતિનિધિરૂપ એક પણ
કાર્યકર હોય સ્વના આપણી લાગણી નથી અહીં મહાતા ગીતો કે અગ્નિ
કાંદોને દાવો કરે છે એક મનાવવાનો અહીં આરંભ નથી આ તો માત્ર
પ્રેમશીલતા છે એ પ્રેમશીલથી જ કદાચ રાષ્ટ્રકલ્પિતશાસ્ત્રી યુજરે અને
સર્વાર્થજ્ઞના વિચારાગ્રંથવાળી કેહ એકદમ સવોતમ સ્વના નીકળી આવે, કદાચ

અભિનંદન અને ને : સંસ્થાને અને સર્જકને
'આનંદમ મર્મવિદ્ સાહિત્યના અનન્ય ઉપાસક અને સર્જક' એવા
યો, ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતાને ૧૯૪૦ના જાન્યુઆરીમાં સુવર્ણચંદ્રક
આપીને, આજ્ઞાવાચીને 'યુજરાત સાહિત્ય સભા' એ એમનું બહુમાન કર્યું
છે એ બદલ અને એ સંસ્થાને ધન્યવાદ આપીએ છીએ અને પીઠ ને પરિભ્રમી
શી, મહેતાને ચંદ્રક પ્રેમજવા માટે અભિનંદનો છીએ એવું સુધીની સંગત
સાહિત્યપાસના છતાં આને અર્થે માર્ગે પણ એમને નરનાં સ્પર્શ સંચો
નથી, કેહ કે દિમાંચને નર્મવિત યજ્ઞાની વેળા નથી આવી એ ન બતાવે છે
કે પાણીયુરે પદોચ્ચતા અમના માર્ગમાં કરી ન અડચણ નથી, બધ નથી,
શક નથી અને એમનું હાસ્યપ્રદુલ્લ દીપ્ત્યુ ક્રિયાઓ છીએ.

૧૬૪ યુજરાતી સાહિત્યસમલન

યુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ચૌદસ સમેલન કવિશ્રી ખજાણાના
પ્રેમસુખલાલ નીચે આગેશીમાં એકાદશીના રૂ-૫ તારીખાએ થયે
છે તેમણે સમેલન કરાવી માને 'કડખા બોણુ હલ, એના પ્રમુખસ્થાને
શી કન્યાલાલ મુનશી દત્તા. આણે એ વાતને ધ્યાન કરી લીધે છે. ૬૨
જે વર્ષે બણુ સમેલન શી મુનશીની ગાઢાભરીને ધીમે ધીમે બધા એ
જાણેમજનક બની છે. એકમાથી પ્રેમી આવા પછી માર્ગ આવી ન મત
હજીના વાળની કપડો મુનશીએ સમેલનના કાર્યક્રમોને સહાયતાપૂર
સાધય છે. અને સમજીએ છીએ કે સંસ્થા અને ભવિનના સંગે એ દેવ-
પૂર્વકાં અને કેમળ હેલે ૩ પણ સંસ્થા સર્જન અને હં બને તે મારે
કેમને નિયમપદાર્થ અને સિદ્ધાંતવાદ ભરના નથી ન જોડે ને ત્યારે
માની ભવની મિત્રજરી અચ્છેડા લગી કરાવી પચિદ વડુ અપ ન બની
જરી એરી ગમને બીક લાગે છે શી મુનશીની કાર્યક્રમો અને સુહિમના
મટિ પે મત ઈ નહિ. એમની વિચારસમૃદ્ધિ ને સકારાત્મકતા આપણી
સૌની સાદર ઈ મતિ છે પણ પછી એમનામાં છે એવું બીન કોમળતા
નથી એવી માન્યતા નિર્ભી કાર્યનિર્ણયનાને વધુ ને વડુ વિકસાવે છે આજળ
માર્ગે દેખાતો ન નથી

કવિતાના આત્મગાની એમને સારી પરમ થઈ છે એવા ચૌદમા સમે
લના પ્રમુખ પાસે અને પરિષદની આ કવિતા અને નજીવાને એાલી કરવાની
માગણી કરીએ છીએ પરિષદ સંકલ્પમાનસમાન સાહિત્યને સંસ્થાને પોષે
છોડા દર પડે એ નિષ્કરંદ વસ્તુ છે અને, ભવની ન ભગી રાં પળ
આમાં થઈ રોકે તો વે પાડુ છે

હવે અને ચિંતા : દેહ કૃષ્ણીના પ્રેમ

'કવિતા'ના સત્તર ધાર્મી કરતા વડુ સક્રિય રીતે થયા છે સંસ્થા
દર વધના ભય છે એટલે એવું આર્થિક દેવ આ વર્ષે પૂરું તો ફેર
ચુ ન સમને પણ માદકોની સંસ્થા હજી એા છે, જાણી એા કે
આણેલાલના નેપારીમિત્રે અને કવિતામાં રસ ન થયેલા દેવ એવા
કે. રેડીકેસ બધી સન્મનોને અગ્રુ વખત મુખી તો આપણે આપણી
સાથે રાખી શકીય પણ 'કવિતા'ને સાથે આપણે કવિમિત્રો ન છે આપણ
એકવિધી થવ માટે વડુમાં વડુ માદક સંસ્થા કવિમિત્રોની ન દેવી

એકેએ એમ અને માનીએ છીએ યુજરાતી કવિતાને દિઃસ્વરમાં સર્વોપરી
બનાવવાથી કોડ ધરાવતા આપણે સૌ ન. અને સ્વપરિચીતમાં પ્રેમ
અને મનપાત્રીય 'કવિતા' ને પાળા નથી લણુ તો એને નીચે લખે
કાચ કરવા ભગી વેળા નહિ આવે, નહિ ન આવે

'૧૯૪૧ના યુજરાતી વાઙમયનો સમીક્ષા'

ફેરફાર અને ની મુચના

શી સયતન શુકલ અમદાવાદથી મુળદે રહેતા બેડા દેવાથી તેમનું
સત્તામય આ પ્રમાણે ફેરાયુ છે-શી સયતન શુકલ, વિનંત એટોરી,
૧૫, મેટ્રુ રોડ, વિરમગમ, સુલ્ક-૪.

બીજા વિભાગના પુરસ્કાર ઉપરના સત્તામે માહત્વા નોંધ લેરી
શી, વિનંતવાલ કે મુનશી સર્વજ્ઞાસ ધધાપી તેમની નજીએ શી,
ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલને સમીક્ષક નીમવામાં આભા છે એમનું સારામાન-
શી, ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ, ક'વાલ સોસાયી, એ પેસીસન અમદાવાદ
નીજા વિભાગમાં (વિત્તાલની બધી સાપાઓ) ના યુજકો કરવાને
સત્તામે મોહમવા નોંધ લેરી

દરેક પ્રકારક તથા લેખકને આમદપૂર્ક વિનિત કરાવી કે તેઓએ
વિષામ ને ર તથા ૩ હાથે સંખમ ધાવાવા પોતાના પ્રકાશને અને
કુનિચ ઉપર ભણુવેલા નવા સત્તામાંએ ઉપર નોંધી આપવા નોંધ લેરી.

બિ શૈવન્યપ્રસાદ દીવાન

માનક મનો નીકળી સાહિત્ય સમા

કવિ કુલસુદાનો લીલાપ્રવેશ

એકાદશીએ વર્ષે નર્મવિત કાચને લ્યાનોએ, એ સનડ પરિભ્રમી ને
સકારણુ છપ પરતેભને માર્ગે વાનને થયા છે. આરંભીય નગનીયે મહાકાવ
વિમલિતો, એક માધીક અને બીજા દાષાર આભની નગનીયે પગે આ
અનેક એકોને ખડિલ કરાવું વિદાને મળે સુચ્યું હશે કે હજાર થનામાલનીયી
ચુદને વિવસરાત વિરસવાચાર કવિકલ્પક્રમે એ તિમ થાતા માટે આ ઠની થવા
વડા નજીની કરી એકીએ ચુડુ મારગી સદાકાંક્ષા અને આતિસ્ય લાગના
રચીતનાય એમના એ એમના આ રીતે કાલક આવા ન નર્મી-કારાની છે

'નજીએ ચુડુનો કેવે તારા દ્વાર ખખકારતો ત્યારે તારા એ-આમ વિત
અનિચિતે એ આરંભે

"હુ આપીલ મારા ને મેલ મદમાનને, મારા છવનને બધાએ
ભમ, કારણ એ મારે લ્યાવી ખાની હાથે પાડો નહિ ફેરે છવનના
બીમમાં ભયારે સંધાના સોનેરી રંગે પૂરાશે ત્યારે મુનનો દેવ પધારશે અને
માત દેવ ખખકારશે હુ ધરીયે મારી હાનકમુમિને
નજી ફાન અને કણ કણ કરી સપદેરી કે માણુપ્રક્રિતિની ભગી વે કવેગદ
કારદિર્ઘના તમામ ક'વાલકારી તત્ત્વોની ભચી બાધીને, પ્રકુને
થરને મુજવા એ આની નીકળી છે પ્રત્યુ, વાર ક્રિદાસન તો ખૂલ લેઈ
કે કોઠા પધમિયા યાદોને એ યાદોને રાહ ત્યા કેમ પદોચ્છેડે હુ નીચે
વડરીને એવું આનિય નહિ ફેરે તારા ચરનસપદોને માવ નહિ, તારા
સિદ્ધાંતની નજી એમના આપકાર તો એણે ખારોને એવની લીડા છે

'કવિતા' એમનામાં વધુ સંસ્થાનાં મુખ્યાર્ક નામે

શી, રમપ્રસાદ પ્રેમજન બેડા, પોટાર હાથરૂલ, સાનાકુડ
શી સયતન શુકલ, એકિન્ટરન એડેન, મુળદે
શી નીતીનકલ દલે, બવનિયન સેડેરિયેટ, મુળદે
શી ડો સુલોમકુલ દાસલાલ દેસાઈ, વિરમગમ ભૂમિની ટકનીકલ હન્ટરજી
માહુવા (વિ. આઈ. પી.)

શી, રામજીસકલ એકેર, પોડા જાંકેરા, વિરમગમ.
ઉપરોક્ત સન્મનોએ વાર્ષિક રૂપિયા ભારડુ લવાજમ આપવાનું કહ્યું
'કવિતા'ને પરમ્પર કરવાને ને વતપરતા દર્શાવી છે તે બદલ એણે તેમના
ખૂન કણી રૂપિયા અને અને તેમને બહેર આપાર માનવાની ત હાથે છીએ

ક * વિ * તા

• વંત્રીજી •

ઈન્દુલાલ ગાંધી : મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ : રતુભાઈ દેસાઈ

વર્ષ ૧ : અંક ૨

તા. ૧ સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૧

સળંગ અંક ૨

કવિતાનો પ્રેમ

[ગદ્ય]

માસિકોમાં ભેડે છું તુજને છપાયેલી કદી,
પુસ્તકો કે ગોપડીઓમાં ચૂંદાયેલી કદી
અંદરમાની કોરના જેવી કપાયેલી કદી,
પ્રશ્નપત્રોમાં પરીક્ષાના પુછાયેલી કદી.

તાહરા જેવીજ કો' નવચોવનાના હાથમાં
આપિના જેવી હશે શું તું રખાયેલી કદી?
અક્ષરો ચુંદરવડે કો' મહેકતા કાગળ ઉપર
મોકલાયેલી હશે તું કે ગિડાયેલી કદી.

રાખવાને કારણે હંમેશ તાજી ગોળખાણ
કોઈની છાતી ઉપર છે તું છુપાયેલી કદી ?
નાણુનારી સંકટો માશુકકેરી વેદના
આશકોનાં આંસુઓથી છે ભિંબાયેલી કદી ?

સોડમે સંતાયલી પરખાવવી પોતાની જાત
કોઈના રૂમાલમાં છે તું નખાયેલી કદી ?
સેર મોતીની કહી તુજને સહુ સલારતા
મીન જેવી ડોઢ કો' તુજમાં દ્રશાયેલી કદી ?

લોપ અંદરનો કરી સૂતી ગિજાનાની ઉપર
ભેઈ કો' હરણી નહીં એવી ઘવાયેલી કદી.
રીઝતાં દેતી જનાવી ને નિહાલ પતીલને
ફૂર ના તારા સમી છે કો' રિસાયેલી કદી !

©

પતીલ

તો યે અજાણુ !

માનવીનાં હૈયાં કાં આવાં અજાણુ ?
હોય, એને જુગજુગની રે પિછાણુ,
હોય એને નિતનિતના સહચાર,
તો યે દેવા, આવાં રહે કાં અજાણુ ?
માનવીનાં હૈયાં કાં આવાં અજાણુ ?

કાજળી આપાદીના મેઘના ગરજવે,
વીજળીના ત્રાટકે એ સાથે રે ધ્રુવિયાં,
તો યે દેવા, આજે રહ્યાં કાં અજાણુ ?
માનવીનાં હૈયાં કાં આવાં અજાણુ ?

અડતી ઉપાની ને નમતી સન્ધ્યાની,
કસુખીલી રંગછાળે સાથે હિલોળિયાં,
તો યે દેવા, આજે રહ્યાં કાં અજાણુ ?
માનવીનાં હૈયાં કાં આવાં અજાણુ ?

સમઢરની લહરીની ઊડતી અંશેની
ઝરમર જીલંતા એ સાથે રે દહેરિયાં,
તો યે દેવા, આજે રહ્યાં કાં અજાણુ ?
માનવીનાં હૈયાં કાં આવાં અજાણુ ?

નભના તારલિયાના રાસરંગ-મંડળે,
ધીમે સૂરો ગુંથી સાથે રે ધૂમિયાં,
તો યે દેવા, આજે નહીં એ સંવાદ !
હોય દેવા, આજે રહ્યાં કાં ઉદાસ ?
માનવીનાં હૈયાં કાં આવાં અજાણુ ?

ભીંમતા હવે

મહેફિલ

[લજન-તન થોડો મન અસવાર-રાહ]

સનકારા મને સનમશબદના થાય
ગોઠડી કરવા, નયનલગની ન માય;
મહેફિલ-મંજિલે તલપુ' મિલનવા ખાંધ,
કેઈ આંસુ-આરસે પાંથરે મખમલ-
મદિરા સમ જેની અંધ. ૧

કયાં છે રસજસ અતિયુ ખંકો, દિલદાર ?
મંજિલે કયાં છે પ્યાલી-પીણીની કતાર ?
કયાંક રવવી તંગ કદમની સતાર,
મને મહેફિલ છે તારા શીલભજનની-
જેમાં હું મથતો મદાર. ૨

કેમ ના સ્વાગત-સુખન સુખને લકીર ?
સ્મિત સઘનમાં ન માલતી-ફોરમલીર,
મિજલસે ખૂંચે જલલસ્યાં દહેર-ચીર,
કેમ અતીર રતિએ ગાજતી-
ગમગીની ઘન શું ઘોર ગલીર ? ૩

કંજન છુલ તને; ખંજનમાં તું ગરકાવ,
પ્યાલી તરહુને ઘૂંટતાં ઘોસમાં તું સાવ-
લીન-વિલીન; કેટી ગાલને સુખન-અડાવ,
તારે રંગ-અતરના પૂમડે શરમાણુ-
માજમ સન્ધિકાના ભાવ. ૪

તેજ કે તિમિરે મિજલસ, ન ઠરકાર;
શરખ, શરખત પ્યાલીમાં જલે ના લગાર,
ફૂલની ઝરમર, તરલ ગાન-મલહાર
ફર રહો, તારી અરવ ઝલકે
મહેફિલનો સુઠ પ્યાર. ૫

પેટાવ તારો પ્રણયદીપ પૂરખ્દાર,
મિલાવ પ્યાલે સ્મિત-બરક આ ઉદાર,
આપણી મિજલસે સનમએકતાના સાર,
બુઝેલ-યલેલ બગતલા કરવા
એહી આ મહેફિલી કરાર. ૬

છ

સુધાંશુ

- ૧ Harmony
- ૨ Indifferent

પ્રિયાને

[શિખરિણી]

અરે ! કોના સ્પર્શે નયન ઝળકી જાયત થયાં ?
અને સૌ થીજેલાં સ્મૃતિચરણ પાછાં વહી રહ્યાં ?
ફૂલ ઊઠ્યું શાને ગભરું ઉર આ આમ સહસા ?
ન જાને કો' કાલે તરફથી રહું ? વ્યર્થ વલખાં !

નિહાળું ચોપાસે, ઘન તિમિર ! બાપી અરવતા !
હવા ધીમે ધીમે ઘન બની ગઈ રૂપ નવલાં.
ગદી થાતી ત્યાં એ પ્રિય પરિચિતા મૂર્તિ વિમલા,
હજો અશ્રુ નેને, હૃદયથી ગરે સ્નેહ મમતા !

સુણું ફરેથી કો' પદસવ ધીમે આમ વળતો
ઊઠે સ્પન્દો હૈયે, કશુંક દમતું—દર્દ સંબુકો !
નિશીથે ઐકાન્તે મિલનપણ આવી અમૂલ આ ?
ઉરે મારે પાછી છલકઈ જશે શું મધુરતા ?

સરે સર્વે શૂન્યે, તુજમય બધું, અન્ય કશું નાં
વળે ઊર્મિઝેણે તુજ પ્રતિ સખી ! પાવન થવા,
ઉરાકાશે મારે મહાસર લસે તું શશિકલા,
સુધા હાસ્યે તારે પુદ્ગિત બને સૃષ્ટિ સહલા.

સખી ! ઈશ્વરું તારા કિસલય કૃષ્ણાં ઐષદયયે
વિચોળે સારેહું શિશિરકણુશું અશ્રુ મૂકવા;
અને ઘેસી તારે ઉરનીક ઘડી પુલ્કણ બની
આહું દર્દે લાધ્યાં કંઠુણ મધુરાં ગાન શુંજવા.

હજો તન્દાથેને તુજ નયનપદ્મો ઘડીક ન્યાં,
બની સ્વપ્ન મીઠું ઉર રિજવવા આતું ક્ષણ ત્યાં;
પુરાણ વા તારે કમલહલ હૈયે કઠીક તો
થતું કે આગોઠું સુરભિશયને મત્ત આલિ શો.

અરે ! ફિન્ટુ આ શું ? તુજ સમીપ આવી કર ગઈ
તને ન્યાં આસલેપે થાહું જકડવા ત્યાં તડિત શી
ન જાણું તું કયાં ચે છટકી ગઈ શે ફર અપલા !
તને ચે શું આવી પગવણી સૂઝે હે સુચરિતા ?

પડે જન્મો જાડા, અધિકતર આથી વસમા,
હજો મૂર્છાખોળે વિકલ બનીને ગ્રાણ દુઃખમાં;
છતાં ચે આશા કે કઠીક તુજ સંલગ્નની સુધા
નવોદાસે હૈયું સુહિત કરી દેશે વિપજમાં.

૨૦

મુરેશં હ. બેળી

પાનખર

[શિખરિણી]

શિશુત્વે મેં પોળી યદપિ ઝતુ સન્ધિ પ્રસરને
વસન્તાત્રે કયાં ચે પણ ન નિરખી પાનખરને.

હતી દૃષ્ટિ ત્યારે અભિનવ કૃંમાં પદસવ પરે
વધાવી લેતાં જે અનિલની વિનોદી હલકને.
કઠી પર્ણે પર્ણે લલિત પ્રતિબિમ્બે ઊતરવી
શરીની સંધ્યાની શુભિ કિરણમાળા ઝળકતી.

અધૂરી મૂર્છામાં વનકુસુમ સંપૂર્ણ સમીરે
સદા દોલ્યો પંગો મનહર તુષાર દ્રવ શિરે.
પ્રભાતે પુષ્પોને સમીરણ-વસન્તા-પ્રસરની
મને ચેરી લેતી પ્રતિનિમિષ શોભા સજનની.

મને આજે સ્પર્શે હલક ન વસન્તપ્રસરની
ઉરે કાઝે શુષ્ક સ્થિતિ વિજનતા પાનખરની.
ખરે સૂકાં પર્ણો અપથ ગત સૌં દર્શ-તરુથી
સરી જાતી મારે છવન-રતિ અન્તઃકરણથી.

સુકેલાં પર્ણોમાં અલસ પદ વાણ સગવળે
પ્રકરખી વંદોળે કંઠુણ ખખડાટે ગતિ કરે.
અરે ત્યારે હૈયું પરણ સહ-નાસે રજગતું
નિશીથે અધ્યાહને ગત સુરભિ પાછી તલસતું.

ઘણું જાણું છું હું વિગત ઝતુ પ્રત્યાગમનને
છતાં હૈયું મારું સહન ન કરે આ વિતરને.
વસન્તે વૃક્ષોની ગત સજન શોભા લહસ્યે
છતાં ન્યાં હૈયાંની ધગક ગઈ તે તો નહિ મળે.

હજી હૈયું મારું અનિલ સહ શેષસ્મરણમાં
સુના સાચકાળે વિજન તરુકેદા પ્રસરમાં
રહે શોધી સૂકાં પરણ-દગ માંદે રાગવગી
વિખાયેલી પેટી ગન છવનની પદસવસુધા.

૨૦

પાદાર્થ

હૈયાલીલુ' હૈયું

[૫૪ હરિશ્ચંદ્ર]

હું ના સહજ મોહ્યો હતો,
એ નેનમાં નમણું નશો ભેયો હતો,
ના ના નશો કેવળ, કર્યો
બહુ ય કિન્તુ જિગરનો ત્યાં જોડતો ભેયો હતો.
એ દેશથી પાંપણતણે પડે જી રોયો હતો.

તેણે પૂછ્યું કે ક્યાં જતાં ?
મેં ના કહ્યું કે શી તથા ?
ને નાવ ચાલી સુણતી પેલી સદા શાન્ત કથા.
ખારે સમંદર સેલનારાં માછલાં
મીઠાં લહી અમ અશુ ત્યાં—
શાં વ્યાકુલાં રે શી વ્યથા !

આમોહવા અનુકૂલ શી,
આ નાવ ફરકે ફૂલ શી,
પાણી નવાં! પાણી નવાં! નવલા પવન! નવલાં ગગન!
શશિચરતણી શી હુંક ને શી સૂર્યની મીઠી અગન!
શું શું સ્મરું ? શું વિસ્મરું ?
ભયારે અહીં
આ કારથી મઝધારેરા કાળમીઠાં ખડકો પરે
સુજ નાવના દુકડા પડ્યા ગણતો ફરું.

ને દૂર એ !
સરતી પ્રિયાની નાવડી નવલી પહોં
અદૃષ્ટમાં અદૃષ્ટ થાતી ન્યાળીને
ભયારે અહીં મોને ગળું.—
શાને સ્મરું ? શેં વિસ્મરું ?
મઝધારના ખડકો પરે થઈ ખડક થો
ગસ દુકડા ગણતો ફરું—

એ મીઠકી સુજ મૂળભૂમિ !
ભયારે તને છેલ્લી સૂરી
હતું કલપ્યું, ઘણું કલપ્યું, અરે કદાચી શકી ને કદપના
મેં લહરીના વંટોળિયા કલપ્યા હતા,
પણ કદપનાની પાંખને લહરી ગળી પ્રેરત તે
પત્થર ગની પત્થર ઉપર પટકી જશે
.....મેં ના કદી કદાચી હતી એની અરે
જલતી જિગરની જલપના—
આહુ ય મારું અલપ ના—

અથ સુન્દરી !
મઝધાર તે જહલી તરી,
ના પાછલું કંઈ સાંભળ્યું
ને ભાવિ સફરો કાજ સંપાડેલ તે અહીંનું બધું
આસાનીથી સહજ અટકાવે ત્યાં જઇને મોહ્યો !

ના એ વજન તુજને નહ્યું
એ વજન પર નવલું વજન
નવઆશ ને નવસ્વપ્નનું પણ લાલિયું,
ને માહરું આ ફૂલશું હૈયે તને ભારે પડ્યું !

તારા ઉમંગે જીછળ્યું,
તારા રુદન સંગે રડ્યું,
તુજશું રમ્યું, તુજશું ભમ્યું, તુજમાં શમ્યું.
એ માહરું હૈયાલીલુ' હૈયું તને ભારે પડ્યું ?
કે એ જ એક વિષેડિયું ?

છ

રમણિક અરસવાળા

* તાલેવરના બહાર પડનાર કાવ્યકથાક " પ્રવીણ " માર્થી

જી

મોતાં બાને

શિશુની સેવામાં વિસરી જઈ વૈધવ્ય વસ્યું,
પ્રથમે પુષ્પો શા મૃદુલ ઉરને વળ શું કરી,
અને આશાતોને હૃદયમહીં કાઢી દઈ, તમે
સુષે તો મોટાં બા ! શશિચર-પ્રભા શાં સ્મિત વદનાં !

બન્યાં બાપુબાણાં શિશુસમૂહની ઠાલ, લૂછ્યાં
લીનાં નેનો, એની જાતનભર કીધી સરભરા;
ખવાડી, પીવાડી, લગન કરી, બેડેવાર વરતી
તમે શોકે-છાણું ધર કરીથી કટ્ટેલાતું ક્યું !....

રણે માની લેતાં તમ દુઃખની એ આવી અવધિ !
નહીં, ના, ના; બાકી વિપત-ઘન-અપી હજી હતી;
તમારી પુત્રી-ને સુજ જનની-લાડુ તણુ મૂકી
પણે સ્વર્ગે, તેની ફિકર વહવાની હજી હતી !

રક્ષાંતાં ધૂમી તે ઘન ગગનમાં આખર ચઢ્યાં,
તમારા તો રે, બા, સહનગળના દુર્ગ ન રચ્યા !

છ

દેવલ રા. મોદા

ઊર્મિજન્ય ભાવાભાસ

[Pathetic Fallacy]

ડાહરરાય રં. ઝાંકડ

પ્રકૃતિકાવ્યના વિષયની^૧ સાથે Pathetic Fallacy નામનો એક વિષય સંકળાયેલો છે. આગળ સમાસોક્ત પ્રકારની વાત કરતાં મેં કહ્યું હતું કે એ પ્રકારના પ્રકૃતિકાવ્યમાં કવિ, પ્રકૃતિનાં અંગ કે દશ્ય ઉપર કોઈ માનવીનો સમારોપ કરે છે. એવી ભતતો સમારોપ તો આખા કાવ્યમાં ચાલુ રહે છે. પણ કેટલીક વાર પ્રસંગવશાત્ કવિ માનવધર્મોમાંથી એકાદનું આરોપણ પોતાના વર્ણનવિષય ઉપર કરે છે. નરસિંહરાવના 'ચંદા' નેવામાં આ સમારોપ આખા કાવ્યમાં જળવાયો છે, પણ નીચેનાં કાવ્યચરણોમાં આવે સમારોપ માત્ર પ્રસંગિક જ છે, એટલે કે એકદેશી છે.

(૧) આવે સમીર મૃદુ રમ ઉપાસુગેથી
તે ચૂમતો દુઃખ કષાય પૂરે સુખેથી.

કસુમમાયા પૃ. ૬૨

(૨) રવિનું તેજ એ સહુ હાર
રેલી રણુ કરતું હાસ.

(૩) અહિંમાં પાટણ બંદુરું અહિં આ હાંધુ સહુ.

વગેરે ચરણો સમાસોક્ત નહીં એવાં પ્રકૃતિકાવ્યોમાંથી લીધાં છે. છતાં આ ચરણોમાં 'સમીર ચૂમતો', 'રવિનું હાસ કરતું તેજ', 'પાટણ હાંધુ' સત્તું વગેરેમાં સમીર, તેજ અને પાટણનું વર્ણન માનવધર્મની ભાષામાં કર્યું છે, એટલે કે અચેતનનું વર્ણન ચેતનના ધર્મેથી કર્યું છે. એવાં ચરણોને સામાન્ય રીતે Pathetic Fallacy નાં દર્શાવેલા વર્ણવેલા છે. જેમ વીરરસમાં ઝોળસનો વપરાશ થયું છે, પણ નુંગાર કે કુચુમાં એ દોષ છે, તેમ આ કાવ્યોદય પણ ક્યાંક દોષરૂપ હોય છે અને ક્યાંક નથી હોતો, એટલે કે આ દોષ અનિત્ય છે, નિત્ય નથી. આ દોષનું આવું સ્વરૂપ સમજવા માટે આપણે ઝોની વિગતમાં ઊતરવું પડશે.

એ વચન અને ઝોની પાછળ રહેલો વિચાર મૂળ પ્રચારમાં લાવનાર અંગ્રેજ લેખક રસિકન હતો. એણે ઊર્મિજન્ય ભાવાભાસને કાવ્યદોષ ગણ્યો છે. સામાન્ય રીતે ઊર્મિજન્ય ભાવાભાસ એટલે અચેતનનું કે ચેતનધર્મનું આરોપણ કરવું તે અમે મનાય છે. પણ ભ્યાં ભ્યાં અચેતનમાં ચેતનધર્મનું આરોપણ હોય ત્યાં બધે જ આ દોષની હાજરી મારીએ તો તે કવિનાનો વિષય જ પ્રવિરલ થઈ જાય. પણ એમ નથી. આ ઊર્મિજન્ય ભાવાભાસનો દોષ, ખીલ સામાન્ય કાવ્યદોષોની પેઠે, સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ, ક્યાંક દોષરૂપ હોય છે તેમ ક્યાંક શુભરૂપ પણ હોય છે. જેમ વીરરસમાં ઝોળસનો વપરાશ થયું છે, પણ નુંગાર કે કુચુમાં એ દોષ છે, તેમ આ કાવ્યોદય પણ ક્યાંક દોષરૂપ હોય છે અને ક્યાંક નથી હોતો, એટલે કે આ દોષ અનિત્ય છે, નિત્ય નથી. આ દોષનું આવું સ્વરૂપ સમજવા માટે આપણે ઝોની વિગતમાં ઊતરવું પડશે.

૧ 'માનવી' ૧૯૯૧ અઠ પહેલામાં છપાયેલ મારા "પ્રકૃતિકાવ્ય : પ્રકારો" નામના લેખના અનુસંધાનમાં આ લેખ લખાયો છે, તેથી અહીં વપરાયેલા સમાસોક્તિદર્શિ પારિભાષિક શબ્દોની સમજૂતી માટે મારા આવ-બનો લેખ એક લેખની વિનંતિ છે.

આપણા સાહિત્યમાં આ વિષયની તાત્ત્વિક ચર્ચા આજથી ૩૫-૪૦ વર્ષ પહેલાં થઈ ગઈ છે. તેમાં આપણા ત્રણવાર સમર્થ વિદ્વાન વિષેયકોએ લાગ લીધો હતો. મણિલાલ ત્રિવેદી,^૨ આનન્દશંકર દુવેડ^૩ અને રમણલાલ^૪ ઉપરાંત નરસિંહરાવ^૫ પણ આ ચર્ચામાં ભીતર્યાં હતા. એ ચર્ચામાં નરસિંહરાવનું વલ્લભ્ય, કાલગણુનાની તેમ જ સિદ્ધાન્તરાયનાની દૃષ્ટિએ અતિમ હતું. નરસિંહરાવનું એ પૃથક્કારણ એટલું તો સમજા છે કે રસિકન પોતે પોતાના સિદ્ધાન્તની જે કેટલીક ઉપપતિઓ રજૂ કરી રાક્યો નહોતો તે નરસિંહરાવની એ ચર્ચામાં વિશદ થઈ ગઈ છે. નરસિંહરાવની એ ચર્ચામાં કંઈક ગમ્ય રહી ગયો છે એવો એક આતુષંગિક મુદ્દો મારે પાછળથી ચર્ચાને વિશદ કરવો છે તે સિવાય આ વિષયના નરસિંહરાવના નિર્ણયો જ અહીં નોંધી લઈએ છું.

એમના તેમ જ રસિકનના કહેવા મુજબ ભ્યાં કવિ પોતાની વિકારશ્રત્ત એટલે ઊર્મિજન્યશુકત મનસ્થિતિમાં, પ્રકૃતિ ઉપર પોતાના ભાવનું આરોપણ કરે ત્યારે ઊર્મિજન્ય ભાવાભાસનો દોષ ઊભો થાય છે. રસિકન લખે છે,^૬

"I believe these instances are enough to illustrate the main point I insist upon respecting the pathetic fallacy,—that so far as it is a fallacy, it is always the sign of a morbid state of mind, and comparatively of a weak one."

નરસિંહરાવ પણ એવું જ લખે છે:^૭ "અસત્ય આરોપ તો ત્યારે જ થાય છે કે ભ્યાં પ્રકૃતિના સત્ય સ્વરૂપ અને તરફને કવિની ક્ષણિક લાગણીઓ વિકારપૂર્ણ રીતે પોતાનો રંગ અર્પે છે. અને પ્રકૃતિ માનવને જે ખરા અને જોડા સંદેશ પહેંચાડે છે તેવું સ્વરૂપ મનુષ્યની વિકારમક્ષિત દૃષ્ટિ મચડી નાંખે છે."

આમ મુખ્ય સિદ્ધાન્ત બોધીને પછી રસિકન કેવા સંજોગોમાં આ કાવ્યદોષની તીવ્રતા વધેછે છે તેની વાત કરે છે. તે કહે છે: (p. 176) In ordinary poetry, if it is found in the thoughts of the poet himself, it is at once a sign of his belonging to the inferior school; if in the thoughts of the characters imagined by him, it is right or wrong according to the

૨ સુદર્શન, જુલાઈ, ૧૮૯૮.

૩ સુદર્શન, જુલાઈ, ૧૮૯૯.

૪ કવિતા અને સાહિત્ય વો. ૧, પૃ. ૧૯૦ વગેરે.

૫ અમરુતકર લાગ ૧ લો 'અસત્ય ભાવરોપણ' નામે લેખ.

૬ Modern Painters, vol. III, Popular Ed.; 1906, George Allen P. 176

૭ મનોસૂત્ર, લા. ૧ લો, અપ્પતિ પદોલી, ૧૯૨૪, પૃ. ૨૪૮.

તરંગમાં બહારની રાતને ભેતાં 'રાત રહે છે' એમ પોતાને લાગે છે. આમાં પોતાના મનના વિકારથી રાતને એ રહે છે એ સ્પષ્ટ છે; માટે એવી રિચતિમાં ઊર્મિજન્ય લાવાભાસનો દોષ થયો કહેવાય. પણ (૨) માં કવિ પોતે ખાસ કાંઈ તરંગ (mood) માં નથી, પણ બહાર જઈ કરેણાંનાં ફૂલોને ભેતાં અચ્ચાનક એ હર્ષમાં આવી જાય છે અને કુસુમોને હસતાં કહે છે, સમીરને ચૂસતો કહે છે વગેરે. એમાં એના પોતાના લાવનું આરોપણ કુસુમ ઉપર નથી, પરંતુ કુસુમમાંથી, કેમ જાણે, એક ભત્તના ભાવ કવિનાં હૃદયમાં ચંકાત થયો ન હોય એમ લાગે છે. વર્ષાવર્ષનાં Daffodilsમાંથી ઉતારા આપી (એમાં Fluttering and dancing in the breeze; Tossing their heads in sprightly dance; The waves beside them danced; A poet could not but be gay, In such a jocund company વગેરે ચરણો આવે છે તે આપીને) નરસિંહરાવ નોંધે છે: "આમ પ્રકૃતિ ઉપર કવિના ક્ષણિક લાવની હાપ પડવાને બદલે જલદી પ્રકૃતિ પોતાના સ્વરૂપનું અત્તરતત્ત્વ કવિના હૃદયની ક્ષણિક ઇતિને હુમ કરીને પોતાના અત્તરતત્ત્વની હાપ કવિ ઉપર પાડતી જણાય છે." આ વચ્ચેના મેં ઉપર નોંધેલા બીજા પ્રકારને લાગુ પડે છે. એટલે આ ચર્ચાનો નિષ્કર્ષ હું આમ સમજું છું:

૧. પરલક્ષી પ્રકૃતિશ્યામોમાં ઊર્મિજન્ય લાવાભાસનો વપરાશ દોષરૂપે આવી શકે જ નહીં.

૨. આનંદલક્ષી કાવ્યોમાં એ દોષરૂપે આવી શકે, તેમાં પણ (૧) કવિ પોતે અમુક લાવમાં હોય અને વિકારવશ થઈને પોતાના તે લાવને પ્રકૃતિ ઉપર આરોપે ત્યારે આ દોષ થાય: પણ, (૨) કવિ પોતે સ્વસ્થ મનથી પ્રકૃતિદર્શન કરતો હોય અને પ્રકૃતિદર્શનથી જ એના મનમાં જે ભાવો જાડે તેને એ જ્યારે માનવ-ધર્મના શબ્દોમાં વ્યૂત્પેદ્ય ત્યારે આ દોષ ન આવે. અલગથી, આ બધી રિચતિમાં ખરું ભાગદર્શક તત્ત્વ તો રહિતને પોતે નોંધું છું તે જ છે કે પ્રકૃતિમાં માનવધર્મશીપણ કરતી વખતે કવિનું મન વિકારગ્રસ્ત દશામાં ન હોવું જોઈએ. કવિ પોતાની ઊર્મિનો દાસ બનીને પોતાની છાદિ ઉપરનો પ્રાદ્ય ખોઈ ખેસે ત્યારે જ આ દોષ જોવા થાય.

સંપ્રકૃત કાવ્યસાક્ષમાં પણ આ વિષયની કેટલીક ચર્ચા મળે છે તે હવે પછી વિચારીશું.

કવિ અને નાટ્યકાર શ્રી. ઇન્દુલાલ ગાંધીના

મે પ્રશ્નો.

ગોરસી

કલ્પનારંગી કાવ્યોનો સુંદર સંગ્રહ મૂલ્ય : રૂ. ૧-૮

અમરસર અને બીજા નાટકો

લગ્નવી શકાય એવાં સામાજિક નાટકોનો સંગ્રહ મૂલ્ય રૂ. ૧-૮

પ્રાસિરચના:—

(૧) કર્તા પામેથી, સગરસેટરીટી, કેમ, કરાચી.

લગ્નના કાવ્યો વિષે કાંઈક

દામોદર ભટ્ટ

કાવ્યનો આત્મા રસ; રસની સનાતન ઉપાસના માનવસાધનાની તપઃપૂર્તિ છે. જનસમાજની આદિ અને પ્રાકૃતિક જીવનસરણિમાં ઊર્મિ-માણુની એકલક્ષિતા પ્રથમથી જ સરતી આવી છે. ઊર્મિના તળમાં આ-દોહન છે. આ આ-દોહનનું જે આનંદમય રુંદરણ તે અંતર સજીવતા. સજીવતાને માનવમાન કેટલેક અંશે શાબ્દિક સરૂપતા આપવા પ્રયત્ન કરે છે. કાંઈ રંગવિધાનની સુરેખ લકારથી તો કાંઈ અર્થ-બદ્ધ વાણીકરણના શૈલીવિધાનથી.

શૈલીવિધાનમાં પ્રયત્નનો વ્યાપાર છે, એટલે કે અંતરન્યક્તિ અમુક ભાષામરોડમાં કેમ લેવા તેનો વ્યાપાર શૈલીચિત્રનમાં ખરો. આમ છતાં ઊર્મિનો સર્ગજીહ્વા તો સ્વયંસ્ફુરિત જ રહેવાનો. એટલે શૈલી એ ઊર્મિવ્યંજનની ફેમ છે. અને જે આત્મા, અર્થ જીવનરૂપદાનો તે એ શૈલીવેષ્ટનનો પ્રાણ છે.

જીવનરૂપદાના, સમાજસંસ્કારિતાને યોગ્ય છે એના કરતાં એ હૃદયસંસ્કારિતાને વધુ યોગ્ય છે એમ કહેવું વાજબી ગણાય. સમાજની સંસ્કારિતા એ તો યુગોના પરિવર્તન પછીનું ઘડતર છે જ્યારે હૃદયની સંસ્કારિતા એ માનવ-જીવમક્રાંતનું સ-પ્રવાસિક આન્દોહન છે.

માનવકાવ્યના એના એ હૃદયસંસ્કારના આંદોહનને રૂપ આપતો જ આવ્યો છે. અરવ વાણીને લાવ ને ભાષામય અવાજ આપવાને તેણે કાવ્યમય શીન્તા અનુભવી છે.

હૃદયની એવી સુસુગ્ધા સુધાને એવી એ પુરાતન માનવતાએ રાગજીવનું સંવનન સધાવ્યું. જાહ જોડા જીતરીને નિહાળીએ તો સંગીતના સામવાક્યનું વિધાન પણ આ સુસુગ્ધા સુધામાં રસેજું છે. લોક-જીવને પોતાની સમગ્ર ભૂમિકાને વિવિધ ને વિભક્ષ વિસ્તારમાં વહેંચી નાખી. સરાગ અને વિરાગ એમ જીવનખંડના બે મુખ્ય વિભાગમાં વિવિધ રસની માંડણીઓ વહેંચી દીધી. વિરાગમયતા એ પરલોકપ્રેમજીવની શબ્દસાધના બની. જીવનને ગોપીચંદ ને ગ્રે, તંત્રર ને તાંસિયા, રાવજીહ્વા ને એકતારો વગેરેમાં ટુની લઈ એ એની ધંરાગ્ય કલાને ઊર્મિનુંગ સુધી ખેંચી ગયો.

બંધનની સરળતા આ બાંધોના આત્મા દત્તો. જોડી ને ઉઘ અધ્યાત્મ-ફિશ્ચરીને જ્ઞાનવેષક સરળતામાં આવરી લેવી એ એવું પરમ ધ્યેય હતું. અમૃતમય પરમ પુરુષના પ્રેમનો તલસાદ તેનું નામ ભક્તિ, અને એ ભક્તિને અખંડ વ્યર્થતિ પાયા, જે નિત્ય એકલીને વાણી-આરાધના તે ભવન.

ભવનમાં લાવ, મેધા વિનુતિ અને અંતરને પડાણે એવું માનવીય ઉદ્દેશ-ગ્રંથણ બેઠેજો. ભવન તો અંતર-અનિયંત્ર છે. દારે આવેલો કાંઈ 'શબ્દનો આલેક' આપી પિઝાના વગરનો પથે પરી મળ અને પછી વાંસે દોશા છતાં અલેપ થયેલો અનિયંત્ર દાથ ન આવે એવું ભવન-કાવ્યનું પણ ખરું. ભક્તોનું દિવ્યભવન ભવનોનો સરગિય-ગોધાર ક્યારે કરે તે ન કહી સકાય. પૂર્વે પ્રેમીનું આનંદ-સન-સંવન જાય ત્યારે સંવદન્ય એકલીના કવે. ભવનકાવ્ય ભવનવાણીની કિર્તિવિજય છે.

પ્ર.સા.દ

કેશવજી પરમાર

મેગલ શાહનશાહ અઝમરના નવરત્ન* દરબારમાં ચતુર તર્કજીહ,
સસારજીવનની પ્રવીણ પ્રજા તેમ જ હારવરતના પ્રસંગે ઉપરાત કોઈ
કોઈ વાર મુશાયરાના જેવી મગજ પજુ ઊઠતી હતી ખાસ કરીને
કવિ ગંગે પાદપૂર્ત કરી આગે શ્લોક તરફના જેવી મિજલસતુ મન
રવન કરવા સાથે પોતાની રંગીલી કવિતાઓહિનીનું જાદુ ફેલાવી
હતા તે વિશેના તથા બીજા એક બે દશાન્ત અહો મનોરમ નીવડશે
એક સવારે શાહના બેગમ બિઝાનામાથી ભીડી મોં ધોતા હતા
એ વખતે એમના કપાળ પરનો આદરો હથેળીમાં ગળેના પાણીમાં
પડી ગયો. આ આદરમાં હાથીનું નાનું ચિત્ર હતું શાહે બેગમ
પાસેથી આ વાત સાંભળી ત્યારે તેને હથેળીમાં હાથી ફૂંપી ગયાના
કવિત્વવાળી કદમ્બ આખી કવિગંગા દરનારમાં આવ્યા ત્યારે બાદ
શાહે તેને હથેળીમાં હાથી કેમ ફૂંપી જાય એ બાબત પ્રશ્ન કર્યો
કવિ ગંગ કવિતારસના નિષ્ણાત હતા એટલે સમજી ગયા કે એમાં
કોઈ સુદરીજીવનનો રસપ્રસંગ છે એટલે તેણે તરત જ એક કવિત
જેડી કાઢ્યું અને લલકાર્યું

સોળ સિંગાર સજ્જ અતિ સુદર રેન રમી સો પિયા સગ રાખી,
ઠાક પ્રજાત કમવમુખ ધોવાત રીડી ખસી હથેલી લીપરાખી,
તામે ચિત્ર હડતો ગળરાજ અલગલગ છુલક કાઢુ પીછાની,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ આજણ ફૂપત હાથી હથેલી કે પાની
આ સાંભળી બીરખને બારોડજી કવિ ગંગની કવિવરતિના વખાણ
કર્મી અને રતિ વગર આ દુનિયામાં કોઈ જીવન સરસ નથી એમ
જણાવ્યું. તે ઉપરાંત કવિ ગંગે એક બીજી કવિત રતિવિષયનું
જેડી લખકારવા માંડ્યું

રતિમિન શમ, રતિમિન પાર, રતિમિન છત્ર નહોં એક રીડી,
રતિમિન માણુ, રતિમિન સત, રતિમિન ભેજ ન હોય જીવોડી,
રતિમિન માન, રતિમિન તાન, રતિમિન માણસ લાખત ફીડી,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અજબ, એક રતિમિન એક રતિકો
બાદશાહે કહ્યું, 'કવિરાજ, મુખ માણસની મિત્રતા કેવી હોય
એના પર કોઈ કવિત સભાગાયે' કવિ તો તૈયાર હતા

ગંગ તરંગ પ્રજાહ ચડે એક
પયકો નીર પીએ ન પીએ,
અબ્બ હરે રતનાય નસે તો
એકરો દામ લીએ ન લીએ,
કર્મસભેજ સુપાત્ર મણે તો
કુપાત્રકો દામ દીએ ન દીએ,
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અજબ
મુખ મિત્ર કીયો ન કીયો

વળી પાછું બાદશાહે કહ્યું 'મને એક અર્ધચંદ્રનું વાદ આવ્યું
છે "કર્મ" જુએ નહોં બચત લગાયો" તેની પાદપૂર્ત કરી જતાયો.'
કવિએ ચત્રાવ્યું

એ નવરત્ન આ પ્રમાણે રાજ બીરખ, રાજ મગાસ, ટાડરખ,
દમી દામાન, મીડા દરેન, અણુલગલ, ફેરી, મુઠ્ઠા દોખાયા એ બધા
જુડી જુડી કળાએમાં પ્રવીણ હતા. કેશવજી ભવાયારીઓ, વિદ્વાનો અને
શાસ્ત્ર સેનાપતિઓ હતા

તારી જો ભેજતે ચદ્ર જુએ નહોં
સર્વ જુએ નહોં બાદલ કાપો,
રજુ નહોં રંગપૂત જુએ નહોં
દલા જુએ નહોં મગન આપો,
અચલ નારીકો નેન જુએ નહોં
ક્રીન જુએ નહોં પૂક દોખાયો
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અજબ
કર્મ જુએ નહોં બચત લગાયો

એકવાર બાદશાહે અને બીરખને બેઠા હતા ત્યારે બંને એકબી
બીજાનું ચડે તેવું કવિત બનાવવાની રહે મક્કા બાદશાહે પોતાનું
કવિત પ્રથમ બોલ્યા

જળ તો અગ જોર જળ કહ રે,
ફળ તો આમ ફળ જોર ફળ કહ રે,
ભોમ તો સ્ત્રીમિત જોર ભોમ કહ રે,
ભેતિ તો નેનભેતિ જોર ભેતિ કહ રે

એ સાંભળી બીરખે શાહના કવિતમાં શોડાએક ફેરફાર કરી
નવીન અર્થપ્રકાશવાણું કવિત સભાગાયું

જળ તો ઉદ્ધવળ જોર જળ કહ રે,
ફળ તો ધુનફળ જોર ફળ કહ રે,
ભોમ તો અન્નભોમ જોર ભોમ કહ રે,
ભેતિ તો સુરભેતિ જોર ભેતિ કહ રે.

એ કાવ્યોના મુદ્ધાર્થ સમજના આવતા બાદશાહે કવન કહ્યું કે
'બીરખના તારું કાવ્ય ચડે'

એક પ્રજાતે બાદશાહ ઝડપે બેસી સુરોદ્યની શોભા નિદ્રાગતા
હતા જમના નદીના કાંઠે પરની હરિયાળી કુદરત ખીલી રહી હતી
એવે વખતે ફિલ્હી શહેરની કોઈ રમણી નદીએ તાવા આવી માથાને
અબોડા છોડી નદીમાં ફેંકી દઈ બારે એ બાઈ પાણીની બકાર
નીકળી અને બે હાથવડે મો ઉપર પયરાયેના વાગને કોરાણે ખસેલા
ત્યારે એના મુખની શોભા એવી બની લાગી કે પર્વતને ફોડીને જાણે
કેમ સુર્યમિત્ર પ્રગટ્યુ હોય! એવી કદમ્બના આનંદમાં ને આનંદમાં
બાદશાહ બોનવા લાગ્યા 'નિકરશે રવિ ફેડ પહાડી તાઈ'

શોડી વારે એક કવિ શાહ હલુર આવી લાગ્યો તે આ શબ્દો
સાંભળી શાહને એ વિશેનું આણું કવિત સાંભળવા કહ્યું

જે સમય રસકેલી રિધો
અર જોર ભયે ઠી મનન માર્દ,
નીકરે બીરખે રે કુણજી
જમના જળમે મેસે ચદ્રકી છાઈ,
લે ફળકી જળમે નિકસી
ઘરડાં અજબ મુખમે છીતાઈ,
હેલ કરે કેય સમાર વિધે
નિકરશે રવિ ફેડ પહાડી તાઈ

પોતાના અનુભવ સાથે કવિલક્ષ્યતાનો અનુભવ આમ અકરમાન
રીતે મળતો આવેનો જોઈ બાદશાહના હર્ષનો પાર રહી નહિ.

વિશ્વદર્શનની ગીતા

અમનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ

કવિવર ખમ્બરદારની દર્શનિકાની ૫૧ીજ આવૃત્તિ નવ વર્ષના જ ગાળામાં બહાર પડે છે એ એ કાવ્યકથા મેળવેલી લોકપ્રિયતા દર્શાવે છે. યુગરાતી સાહિત્યમાં ૧૯૩૧-૪૦ નો દાયકા ખમ્બરદાર મહેન્દ્રલાલ છે. યુગરાતી કાવ્યસાહિત્યના વિશ્વસર્ગમાં એ દાયકાનો કાળો વણ્ય મહત્વનો છે. 'દર્શનિકા' નેપું લાંબું પ્રથમ ચિંતનકાવ્ય, 'વિશ્વશાંતિ' બધું વિષયનું વિશ્વપ્રકૃત્યની ભાવનાભર્યું એક તરુણ કવિનું (આજે તો પ્રતિષ્ઠિત જ) કાવ્ય, કવિશ્રી નાનાલાલનો મહાકાવ્ય ગાંઠનો મહા અખતરો 'કુરુક્ષેત્ર', નવી પેઢીના સૌ કવિઓના કાવ્યકથા, થી સુંદરમની લોકહૃદય યોગાખવાની શક્તિ અને એ જ લોકકંઠે મહાવાને રમેલાં રંક માનવપ્રેમારનાં ગીતો, અને દાયકાના અંતભાગમાં 'જનની' નેપું મનોરમ સમગ્ર શૈક્ષણિક કાવ્ય એ સૌ આ દાયકાના અતિ મહત્વના સર્જનકથા છે.

વિશ્વદર્શનની ગીતા 'દર્શનિકા' કવિશ્રી ખમ્બરદારના અત્યાર સુધી પ્રસિદ્ધ થયેલા કથામાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે. એની જ સાથે યુગરાતી સાહિત્યના કાવ્ય કથામાં પણ એનું સ્થાન શ્રેષ્ઠ કક્ષાનું જ છે. પરંપરાતીય સાહિત્યમાં પણ એની મહત્વની નોંધ થઈ છે. આપણા વિકાસ વિવેચકો પશુ એ કાવ્યકથાની સમીક્ષા કરેલી છે.

'દર્શનિકા' ને શૈક્ષણિક કાવ્ય તો ન જ કહી શકીએ. એને મહાકાવ્ય પણ ન કહીએ. એ તો શૈક્ષણિકપ્રવચન પ્રચલકસાધિ કાવ્ય છે. જગતને તીરે ભામેશે પ્રભુ જેમ જગતને જીએ છે તેમ આ કાવ્યમાં કવિ પણ શૈક્ષણિકચિંતની યે પાર જઈને એક શાંત તટ શાંત હૃદયથી વિશ્વદર્શન કરે છે. એ દર્શન તે જ આ મનોહર કાવ્ય. કવિશ્રી ખમ્બરદારની પુત્રી તેમનીના કવિના જીવનમાં ખૂબ સહાયક હતી. એ પુત્રી પર એમનો સ્નેહ પણ અપાર હતો. એ પુત્રીનું અવસાન એ જ આ કાવ્યનું બીજ.

કાકાએ એની દીર્ઘસૂતતા તેમ જ વધારે પડતા વિસ્તારની કૃતિ-યાદ કરી હતી. 'દર્શનિકા' વાંચ્યા પછી જ એ સાહિત્યમાં પ્રવેશ કર્યો હોય એમ કહું તો ચાહે. એ કથા એક નહીં બે નહીં પણ અનેકવાર વાંચ્યો છે. છેહી વાર વધારે ચીમસક દૃષ્ટિએ વાંચ્યો છે. 'દર્શનિકા' માં જે કાકાને દીર્ઘસૂતતા લાગતી હોય તો તે હોય કવિનો નથી પણ વાચકનો છે. ચોદ લીટીનાં સોનેટ વાંચનાર છ હજાર લીટીનું કાવ્ય કપી ધીરજથી વાંચી શકે ? લખોટીએ રમનારને સ્વરજ્યંદના ગોળા રમવા આપે તો શું કહે? શિષ્ટ કવિતા (Classical poetry) અને રંગદર્શી કવિતા (Romantic poetry) એ બે વચ્ચે મહાદેર છે. રંગદર્શી કવિતામાં દીર્ઘસૂતતા કાકાને નથી લાગતી કારણ કે કવિ એક જ પાંખીએ નવા નવા રંગો આપે છે.

* ૨૫. તેમના કાવ્યો પણ લખતાં હતાં એ કવિપિતાની પુત્રીનું મહાલક્ષણ યુગરાત ગાંઠ મહાપ્રહ્લં હતું. એક વખત કવિશ્રીએ તેમના પાંચે બેનાં (૦ તેમની) ગીતો સાંભળવાની માગણી કરી. આથી ચમકાઈ નહોતે તેમનાએ પોતાની નોંધપાંચીનો નાસ કર્યો. તે અગાધ કવિ ખમ્બરદારને પણ એ ગાંઠ રચતી તેની ખબર નહોતી.

શિષ્ટ કવિતામાં કવિ એક જ પાંખીએ ચિત્તને વિસ્તારથી અને વિગતથી રજૂ કરે છે. શિષ્ટ કવિતામાં (ખાસ કરીને લાંબાં કાવ્યોમાં) દીર્ઘસૂતતા આવી જાય એટલા પૂરેપૂરા સંભવ કવિ માટે રહે છે. કારણ કે એ જનમાં સાકારનું સર્જન છે. એક કવિ મહાનાટકની યોજના કરી પાત્રોના વિસ્તાર કરી હજારો લીટીઓનું નાટક રચી શકે પણ એક કવિ એક જ ચિંતન કે અને વિસ્તારથી એની સાધનામાં તલલીન થાય ત્યારે જનમાંથી સાકારનું જ સર્જન થાય છે. કવિ પાસે નથી હોતી એવી પાત્રોની યોજના. માત્ર ભાવ, લાગણી, વિચાર અને સમદર્શિના સાધનોથી જ એણે કાવ્યનું કવેર ધડવાનું હોય છે. અને એ જ કારણે આપણા classical poets શિષ્ટ કવિઓ વધારે લોકપ્રિય થાય છે; કારણ કે જે સાધનો વડે એમણે સર્જન કર્યું છે એ જ સાધન મનુષ્યનાં છે. ભાવ, લાગણી, વિચાર અને સમદર્શિ દરેક મનુષ્યમાં હોવાથી એ મનુષ્ય પૂરતા સમસાધથી કાવ્યનો રસસ્વાદ કરી શકે છે. અને એથી જ 'દર્શનિકા' આપણા લોકપ્રિય કાવ્યકથા નીવડ્યો છે. દીર્ઘસૂતતાની ફરિયાદ કરનારાઓ ફરી યાદ કરે કે આ સર્જન ભાવ, લાગણી, વિચાર અને સમદર્શિનું મૂર્તિમંત કાવ્ય છે. વળી દર્શનિકામાં કવિએ પોતાના શૈક્ષણી લેણ પણ અસ્વચ્છ થયા વગર વિગતથી આપણા જીવનમાં દરપ દર્શનોટાથી પોતાના વિચારોને ઉતારવાના પ્રયત્ન કર્યા છે. આખા કથામાં કવિ ખૂબ logical ક્રમભાસાર પદ્ધતિશીલ બને છે. તત્ત્વદર્શનની પંક્તિઓ આપણને વંચાવતા પહેલાં કવિ સત્ત્વદર્શનની પંક્તિઓ વંચાવે છે. આવા ચિંતનકથામાં એ જ નીતિ આ કથાને સફળ બતાવે છે. એટલે પુનરાવર્તનનો કે દીર્ઘસૂતતાનો હોય આ કથા સામે કરવામાં આવ્યો છે એ હોય નથી જ.

આખા કથામાં કવિ લાગણીપ્રધ થતા દેખાતા નથી. એમની લાખા પાણીના દેશાની જેમ શુદ્ધ અને શિષ્ટ છે. પ્રાસની રચના આખા કથામાં કવિની સમ્પ્રસૃધિની સાક્ષી પૂરે છે. આ લાંબા કાવ્ય માટે એમણે લીધેલી 'મૂલ્યાં' એટલે સફળ થયો છે કે આપણે એમ જ કહેવું પડે કે આવા વિષયના કાવ્ય માટે બીજે હંદ છે જ નહીં. પણ નરસિંહ મહેતાનો અભાસ એ પણ કથાસર્જનમાં સીધી કે આકાંક્ષી રીતે બીજ હોય તો નવાઈ નહીં. કવિશ્રીના પ્રથમ કાવ્યકથા 'કાવ્યરસિકા'માં એમના મહાકથાની તદ્દન નાની આકૃતિમાં એક કાવ્ય છે જ. ચિંતન એ એમનો પ્રિય વિષય છે કારણ કે કવિ પ્રભુજન અને સમજન છે. ધર્મદર્શન અને ચિંતન એ આપણા પૂર્વજોનો વારસો છે. એ વારસોના હક્ક ને યુગરાતમાં આજે કાકા બોળવું હોય તો તે કવિવર ખમ્બરદાર જ છે.

કવિના હૃદયની વ્યથા જ એમને જ વિશ્વ દર્શન કરાવે છે. વિશ્વપ્રકૃત્યની ભાવ ભાવનાઓ કવિના શબ્દે શબ્દે છે. એમનો કયાલુનો સીમાડો અનંત સુધી છે. અને એથી જ આપણે એને 'વિશ્વદર્શનની ગીતા' કહેવાને પ્રેરાઈએ છીએ.

કાન્યમયન અજલિકાન્ય 'અમરણમાધુરી' એક સુદર કાન્ય છે કવિપિતાનુ હૃદય એ નાના મનમાં ખૂબ આર્દ્ર બન્યું છે એમનો શોક ને લાખા કાવ્યમાં નથી લિતયો તે આર્દ્ર ચતુના મગલ દર્શનથી લિતયો છે

જન્મ ને મૃત્યુ છે લક્ષ્ય સુદર જો

હો હાલે હૃદયના પય ન્યારા ।

પણ ખરે મૃત્યુ એ અધિક સુદર કિંસે

ન્યા ખાલે માત્ર શુભ સ્મરણખારા

અને એ જ સ્મરણકપારીમાંથી ખિલેલી આ દર્શનિખ । કવિએ પોતાની પુત્રી મૃત્યુને આપી પ્રભુએ એ જ પુત્રીનું દિવ્ય રૂપાતર 'દર્શનિકા'માં કરી મરિને શુન્નરાતને મારે પાછી આપી એ અશુભગતનું મહાભાગ છે

કવિએ આગ્રથને નવ ખડમાં વહેન્યુ છે એક એક ખડ નેટલો સ્વતત્ર છે તેટલો જ સચુકા છે તેવી જ રીતે દરેક ખડમાં એક એક મુક્તક પણ સ્વતત્ર છે તેની સાથે સચુકા પણ છે નિગ્ધેશ દૃષ્ટિએ સ્વતત્રતા અને સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ સચુકતતા જળવાઈ એ જ કવિહૃદયની શોક પત્તા મહાવિજયની ચીરતા છે લાગણીવશ હૃદયનો સ્વત વિષાદ એમાં નથી સ્વસ્થ હૃદયનો શાંત શોકગ્રસ્ત વિષાદ જ આખા કાવ્યમાં તત્ત્વદર્શન કરાવે છે એમાં જ આ કાવ્યપ્રયત્નની મહત્તા છે

પ્રથમ ખડમાં 'કવિ' સૃષ્ટિની અસ્થિરતા વિશે લખે છે એ ખડમાં કવિનો વિષાદ અખલરૂપે પ્રત્યક્ષ થયો છે જેમ જેમ કવિએ આગળ કાન્ય વધાવ્યું છે તેમ સ્વસ્થતા મેળવી જ છે

જે હૃદયમાં પડ્યો તીમ થા ચોરતો,

તે હૃદયને મળે શાંતિ ક્યાથી ?

x x x

ભય વહાતા જીવનથી સદાના છદી

કેમ એ જલનભય કુખ સહેવું ?

આ વિષાદ કેટલા આવેગથી વ્યક્ત થયો છે ? આ પશ્ચિમોમાં કવિ આને પિતા બને એક બને છે-પ્રીતે ધીમે પિતાની લાગણી પરમ બને છે-પિતાની લાગણી પરમ બનતા મરિ જ પ્રકૃતિમાંથી આત્માસન મેળવે છે

સૂર્યથી જ સૂર્ય કિશ્કુ સોના સુખ

વૈષામ માક કહી હૃદય ધારે

બામથી પણ સરી મેધ પર જઈ પડ્યું

મેધ માક કહી સોલ ભારે

મેઠી સરી પડ્યું કમળના કાગમાં,

કમળ માક કહી પલક મહાતે

આવી સપ્તયા, કિશ્કુ સૂર્ય સાથે ગયું

નહિ થયું કોઈનું કોઈ કાળે (૧૪)

આ ખડમાં કવિએ માનવજીવનને સાગરના બિન્દુનું પણ પનાયું કહ્યું છે માનવ સૃષ્ટિના અનેક રંગોમાં લપેટાય છે પણ એનો ચિંતારો જગતના કોઈ અગમ્ય આચારો છે માનીમાંથી બનેલો માનવી 'હું' એ જ માની છે એમ નથી જાણતો-એની આખગની અવસ્થા એથી અવર નથી જ રહેતું ધ્યેય એ કલે હોય પણ જીવ નનુ ધ્યેય એ નથી જ જગતનો કમ નિર્ધારિત છે પ્રભુની સ્વયંભૂતિ

અદમ્ય છે આપણે જે નોષ્ટો છીએ તે પ્રભુલીલાની જ ખાલ દષ્ટિ છે-પણ પ્રભુ પોતે નથી પ્રભુ તો અધાર જોડીને બેઠા છે

જગતનો જન્મ અધારમાં જ થયો,

જગત વહેતુ ય અધાર માહી,

જગતકર્તા તો સર્વ પાઠ્ય છપો

જોડીને એ જ અધાર ત્યાહી (૨૦)

ખીજ ખડમાં 'મૃત્યુનું દૃત્ય'માં વિશ્વના સમસ્ત અણુઓનો એક દિવસ એક યા ખીજી રીતે અસ્ત જાય છે મહાસાગરના પુરુષની જેમ જીવન પણ ઘડીભર ઝગડો ને ફૂંકી નમ છે

વિશ્વભર આ અનતત્વના સિંધુ પર

જીવનના પુરુષદોઢ એમ વો

રજ ને હલક નિજ પલકભર દાખતા

ને યતા ફૂંદીને છપા પૂરે (૪૪)

પણ કવિ આટલાથી નથી અટકતા જેને આપણે સનાતન માનતા આપ્યા છીએ જેને આપણે કહી દે મર્ત્યની ગણનામાં નથી લીધા તે સૂર્ય ને ચંદ્ર ને વારસા ને મહેલો

ક્યા સુધી સુદૃષ્ટ એ ય ઠકશે ?

મૃત્યુના પગલે આપણા ધર્મ વિતરો ધૂળ થાય છે અનેક વાર વિવાદોથી ઘેરાયેનું જીવન જન્મ અને મૃત્યુ બંનેને જોડીને જ આપ્યું છે તે મૃત્યુને કેમ ચુકાવી શકે ? મારે જ કવિ કહે છે,

જે લથા સાથ જોડાઈને આવીએ

તે દિવસ કેમ સધ્યા વધારે ?

વિવસરથી જીવનમાં પુણ્ય એક જ શાશ્વત મતા જી આ જીવનની સરલ ઉત્પેક્ષા તો કવિએ નીચેના મુક્તકમાં કહી છે

આમથામે જઈ હાલવાડા મળે

માલસોલા કહી થાય જડા,

આજ આ કામ તો કાન બીને લારે,

દિવસ અતે પરે સૌ વિખૂડા, (૫૩)

પણ મૃત્યુ એ જ સનાતન જીવનનો અત નથી પરમ ચૈતન્ય એક ઘાટ છોડી બીજે ઘાટે લિતગયે મર્ત્ય કેટલા રહેનું સનાતન ચૈતન્ય એ જ જીવનનો અગમ્ય છે અને એથી જ કવિએ ઘાટધારના રૂપાંતર સમજાવવાને સરસ સચોટતાથી કહ્યું છે —

સિંહુનું નીર આકાશમાં જઈ ચડ્યું,

ને વહી વાહ્યું તે શલ યુ

વાહ્યું તેજ નીચે ફરી પાતળું

નામ વરસાદથી એજખાનું,

એ જ વરસાદ ધરણી ઉપર વરસા,

જલનું ને નદી થયા સળંગ વહેવા,

નદી ફરી નીર એ સિંહુમાં રેડતી

એ જ રહે નીર બહુ રૂપ લેવા (૬૬) ✓

ત્રીજા ખડ 'જીવનનું ગાન'માં સનાતન જીવન વિશે કવિ કહે છે જીવન પરમાર્થથી ભર્યું છે જે જીવન જગતજીવનમાં સાર્થ કતાનો સર પૂરે તે જ ખરું જીવન છે જીવનની ચક્રમાલા તો ફૂંકે જ રહે છે એ જ નામથી બે નવા નવા રૂપે પ્રત્યક્ષ થાય છે માનવી મર્ત્ય સાથે જીવનની ગમતો રમે છે એના ગમકડા વટે છે, પાછાં નવાં નવા રમકડા મળે છે પણ એ સૌ ગમકડા કર્મના જ ! અને જ્યારે

એ માનવ કર્મની રમત સમજે છે ત્યારે તો એની આખર અવસ્થા છે, એનો દિવસ અસ્ત થવામાં છે, એની જીવનસંખ્યા મોઢેર રંગની પ્રતીક પ્રભાથી જીવનક્ષિતિજ પર ઝગમગાં બેઠે છે. જીવનનાં બીજાં તો—

અણુજાણી યુગતણાં વર્ષ કોરો ગયાં
માનવી આજ નેપા સરજવા,
*
પૃથ્વીને એમ એકી પરમ ચેતને
માનવી પ્રકૃતિનાં બીજ વાળ્યાં । (૮૦)
*
વિશ્વ ચેતન્ય આખર સુલાલું 'ખીકસુ',
ને જાગ્યા માનવી પૃથ્વીદેસે ! (૮૧)
*
માનવીથી બન્યું વિશ્વ આ જોલતુ;
આજ તો સુષ્ટિ ભરપ્રાણ વૃક્ષે ! (૮૨)

કવિ તો કહે છે કે જીવનનું મૂળ આધારમાં છે. કોઈ વર્ષો જતાં આ માનવજીવન આટલું 'ખીકસુ' બનીયું : એ મૂળ કિરણ કોણે મૂક્યું ? માનવ તો એક જ છે, જીવનની અનેક વાંસળી લઈ માનવ નવનવીન સર પૂરે છે.

જીવન પર જીવનની વાંસળી ફેંક લઈ,
ગાય તે ગીત બહુ રમચણાં;
વાંસળી એક ને વઢી તો છૂં થયું ?
છ અમર સુનો પૂરનારો;
ગાન તે દિવ્ય નહિ થાય પૂરું કહી,
વાંસળી વઢી તો કહીએ ! (૮૩)

ચોથા ખંડ 'વિકાસની વેદના'માં કવિ નવસ્વપ્ન જાગે છે. આવાલું વિશ્વ માનવની પરિપૂર્ણ ખીલેલી પ્રતીક પ્રભુધ્વ હશે. જૂતાકાળનાં સ્વપ્નનાં ખંડેર પર નવવિધની રચના થશે. કુખ જે જીવનનો વિકાસ સાધે છે એ તો અનંત છે. પણ કાણુજાણુર દેહનો નાશ થતાં એ કુખનો અંત રૂપધારક દેહ માટે થાય છે પણ ત્યાં જ તેને ખર્ચ સુખ લાધે છે. ને માણસ કદીએ કોઈની પાસે કરીશ બદલો માગતો નથી તે જ આ જીવનમાં વધારે કુખી બને છે અને તેથી જ કવિ કહે છે,

પુરુષવત્સને સદા કુખમાં રૂબડું,
એ જ શું શક છે નજત કરે ?

પણ એ કુખની વેદના જીવનમાં કેટલીક વિસ્તરેલી છે ? કોણ કહેને પુકારે ? કોણ કહેને મદદ કરે ? એ વિશ્વવેદના નેટલી જ બપાવક બનેલી છે. અને તેથી જ કવિ કહે છે,

ફૂલ પાંચી ખરે બિંદુ લાગળાણુ,
ફૂલ ત્યાં બેગમને કંઈ પુકારે;
પણ પ્રભાતે બધા એય નિજ તારણ
બેગમ આ, ફૂલ તેં છું વિચારે ? (૧૦૯)

પણ કવિ વિશ્વસર્જનમાં નવસર્જનની શ્રદ્ધા રાખે છે. પ્રકૃતિની શક્તિ જ વિસર્જનમાં પોતાનો સર પૂરે છે. પણ એ સર નવસર્જન માટે છે.

પરતીકપે થઈ નયર કા વઢવાં,
તે નથી ભૂગિલીલા સ્વાધી. (૧૨૩)

એ સર્વ વિસર્જનના સૂરો ભલે માનવ સાંભળી રહે પણ નવ-સર્જનના સૂરો એ માનવને અશ્રમ્ય છે.

એ દિવે શિન્સત્વતા વિસંવાદ ગાઈ,
તે હશે માનસરો અનભ્યા;
સર્વ સંવાદ સૂરો મહાવિશ્વના
માનવીએ હજી ના પિઠાવ્યા; (૧૨૫)

હજી તો માનવીજીવન ધડાઈ રહ્યું છે. એ માનવજીવન પરિપૂર્ણ ક્યારે ખીલશે ? કવિ શ્રદ્ધા રાખે છે કે આ માનવમુક્તિ ધડાઈ છે પણ તે હજી પૂરી નથી ધડાઈ; હજી તો એ પરિપૂર્ણ ભવિષ્યમાં ધડાઈ રહેશે.

આપણી મુક્તિએ છ ધડાઈ રહી,
કોણ બહુ થશે કેવી અંતે ? (૧૨૬)

ખંડ પાંચમાં 'ધર્મવાદનું કુખસ'માં કવિ સનાતન રોહકધર્મને જ મહાધર્મ તરીકે ઓળખાવે છે. વિશ્વબન્ધુત્વ તેજ પરમધર્મ છે, ખંડની શરૂઆતમાં જ કવિ માનવજીવનનું મનોરમ ચિત્ર આપે છે.

વિશ્વનું વડાણ પૃથ્વીગિરને રહી
માલ કે ફેંક ખાલી કરે ત્યાં;

દિવસ ને રાતરી તેજ અંધારની
ટાપીશીએ ચડે ભતરે ત્યાં; (૧૩૦)

જીવનનો રસ તો સ્વાત્મ પ્રેમથી જ મેળવી શકાય. પણ માનવ તો પલક સંખ્યાસમા જીવનમાં જ મદદ છે. અને એ ફેંક સરખા જીવનમાં પણ વિધિ, લાગ્ય, કર્મ, નસીબ વગેરેનાં જૂત પણ એણે જ સરભળ્યાં છે. માનવ ભલે એમ માને કે કર્મથી જ એને જીવન મળ્યું હોય, પણ તો પછી એ જ કર્મ સ્વર્ગ અને નરકમાં શા માટે ધકેલે છે ? જ્ઞાતિ, જ્ઞાતિ અને સમાજનાં બંધનો અને બેઠો માનવની એ પોતાના જ સુખાર્થે રચેલા છે. પણ માનવ તો પણ એ જીવનને પ્રકૃતિલત કરવા-જીવનમાં વિકાસ સાધવા-એ બંધમાં એવી રીતે જકડાયો છે,

છ નિયમ સર્વની પ્રજાતિ માટે જગે,
નહિ જ તે વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય હરવા;

કેદીમાં બેસડું તીર સાથે નવા,
નહિ જ અન્યાયનો જકડી ધરવા !

સ્વર્ગ અને નરકની લાંચ આપનારા ધર્મનેતાઓ અને ધર્મ પ્રચારકો કદીએ સાચો ધર્મ નથી દેખાડવાના. દેવ અને દિવસ્તા તો કલ્પનાના ચિતારો છે. આજે જે કલ્પના ઇશ માટે કરવામાં આવે છે એ માનવસુહિતો વિકાસ થતાં ઇશ કોઈ સીમાનો નથી. ખરે ખરા કદી જે માનવની પાસે આવી પુશામત કરાવવાનો નથી. કારણ કે એ તો રોહનો બંધાર છે !

રોહક ઔદાર્યનો પરમ બંધાર ને
કસ તે છું કસે ગુલામી ? (૧૫૬)

ખંડ છઠ્ઠામાં અનંતતત્ત્વની સાંકળીમાં કવિ સનાતન જીવનની મહત્તા ગાય છે. જીવનની લગણતા માનવ હજી પૂર્ણ રીતે નથી સમજતો.

દેહ છે જીવનનું શ્રેષ્ઠ વાહન ખરે,
વઢણ દેહ ને નથી જીવન પોતે; (૧૬૯)

દેહ અને આત્મા બંનેના ધર્મ ભિન્ન છે. દેહનો ધર્મ પૃથ્વી ભણી છે, અને આત્માનો પરમાત્મા ભણી છે. એ દેહ અને આત્માના વિશ્વ-સંબંધમાં માનવ કર્મદત્તે નાચે છે. માનવજીવન ભુદિયો વિશ્વની ગહનતર ચોળનારો કળે છે.

(અપૂર્ણ : બાકીનું)

કાવ્ય મધુ

મગનલાલ લાલસાધ દેસાઈ

“માધુરી” ત્રૈમાસિકમાં કાવ્યમધુની લેખમાળા ચાલતી હતી. એ જ લેખમાળા હવે અમે ‘કવિતા’માં શરૂ કરીએ છીએ. આપણું ફાળુંખર્ગ સામયિકો પર હાલની તેમ જ સુરોપીય સુદની અસર થઇ છે, એટલે સ્વામિદાના પ્રકાશન પછી મદ થયાં. એની સાથે કવિતાનાં દર્શન પછી ફલક થયાં ‘કવિતા’ પ્રગટ થતાં કવિતાની સારી સંખ્યા આપણને મળી છે. ‘કવિતા’ના પ્રથમ અંકમાં જે બધાં તો નહિ પણ મોટે ભાગેનાં કાવ્યો ખરેખરાં સારાં મળ્યાં છે.

“કુમાર”ના જૂન-જુલાઈ અંકોમાં પછી કાવ્યો છે. જૂન અંકમાં હરિશ્ચન્દ્ર કહેવું ‘પૃથ્વીને’—કાવ્ય મળે છે. ‘નિશીથ’ની અસર એ કાવ્ય પર એટલી બધી છે કે અનુકરણ કરવામાં પછી જે સંકિત કેટલીક વખત દીપી જાઉં છે તે પછી એમાંથી લોપ થયેલી જણાય છે. શબ્દો, છંદ અને છાંદ એ ત્રણે તરવો ‘નિશીથ’નાં જ પ્રતિબિંબ છે. એ કાવ્યમાં કવિએ જે કંઈ કહ્યું છે એ પછી અતિ સામાન્ય છે. કાવ્યનો અતિભાગ ગમી જાય છે તેનું કાગળ કવિએ ‘પૃથ્વીને’ ‘સંજાતું’ એક આશ્ચર્યપૂર્ણ કહ્યું છે તે છે. અને જુલાઈના અંકમાં શ્રી. પ્રદલાદ પારેખનું સુંદર કાવ્ય મળે છે. ‘ફૂંબારખાં’ લોકભાષા શૈલીનું મનોહર કાવ્ય કાંઈ પછી વાચકની ટાળ પર રમશે જ.

ફેલી બળી બીજને બાળે

ઉંઠ કમાવત બાંધતી.....છ.

મનની માઠી ઉંઠ ચઢતે

વટખાં તેને સાધતી.....છ.

પ્રસ્થાનના કાગળ-ચૈત્ર અંકમાં પછી સારી સંખ્યામાં કાવ્યો છે. ‘સ્વરસ્ય’ તું ‘કાળશાળી’ દાદાસગી છે. શ્રી. ઉમાશંકર જેવીના ‘વિરાટ પ્રણય’ ના અનુકરણમાં લખાયેલું કાવ્ય ‘વિરાટ પ્રણય’ જેઓએ વાંચ્યું હશે તેમને કદાચ ન થયે તે તો શંકા નહિ. અનુકરણમાં પછી સ્વતંત્ર રજનીની પ્રતિભા દીપે તેમ જ તે અનુકરણ સફળ બને. પછી સ્વતંત્રતાનો અંશ નહિ જ જેવો દેખે તો તે કાવ્ય બહુ સારી અસર ન જ ઉત્પન્ન. છતાં જે આ કાવ્યમાં કવિએ અતિ ભાગમાં પોતાની સ્વતંત્ર રજનીપ્રતિભા બતાવી છે. માનવતાની કાવ્ય યાત્રાનું મનોહર દર્શન શબ્દોમાં એ અતિભાગમાં અતિ સુંદર થયું છે. ભયાં ભયાં કવિએ ચોતે સ્વતંત્ર શૈલી અપભ્રંશ કરી છે—વિચારમાળાને સ્વતંત્ર રીતે વહેવાડાની છેડાં મનોહર ભાજન-કણી ગી છે. આ કાવ્યના છંદને માટે નોંધ લેવી એટલે છે કે કદલીક કિત્તો માત્ર ગણપકિત્તો થઈ વિના છંદે ખંડ જેવી જ બીજી રહી છે.

મૌન થતી ઉષા મદદ લઈ મૌન એણે

નિદ્રાધિકા થે, ક્ય રૂઢમાથી નાખી જતી.

છતાં એ કાવિ ફરી પ્રવેશતી

જેવી પકિતોનાં હંદુકા થતાં નિર્જળ અને નિરતેજ બની છે. એ જ અંકમાં શ્રી. નાયાલાલ દવે ‘વૈરાગ્ય’ કાવ્ય આપે છે. કીરટીના રસેટી કવિના ગદ્યોત્તર કાવ્યની સંલીચ લખાયેલું કાવ્ય મનોરમ રીતે

ગીતરૂં છે. પછી આખરના ભાગમાં કવિ અતિ સામાન્ય વિગતથી એને અપહનુતિ કાવ્ય બનાવે છે. આખરના ભાગની વિગત વધારે ચેતનવંત હોત તો જરૂર એક નમૂનોદાર અપહનુતિ કાવ્ય થાન નાયક થર હોડીને કરવામાં ધારે છે. નાયિકા ‘ક્યાં જાય છે ?’ એમ પ્રશ્ન પૂછે છે. નાયક ગંભીર ચિત્તે એના ઉત્તર આપે છે,

“અઢો તથોનિધિ !

સસારમાં શું નહીં સાર જોયા ?”

“સસારમાં છે જળ ને પ્રપથ,

સંબધ એ તો સદુ સ્વાધકેરા.”

પછી એનું જવાતું કારણ તો એ નીકળ્યું કે લાઇને ચાર વાગ્યાં સુધી આ નહોતી મળી એ હતું. ને એનો જવાબ,

“એ વાત છે ક્યાં! જમણ તમે તો

જુલો અથ સીવલુની પ્રમાવમા.”

સુરત જિલ્લા લોકલ યોડાં તરફથી પ્રસિદ્ધ થતાં ‘સ્થાનિક સ્વરાજ્ય’ના જુલાઈ અંકમાં શ્રીમતી બેપોતરના કુશલનું ‘રૌદ્રલીલા’ કાવ્ય મળે છે. માનવતા પર નિઃશ્વાસ પકિતોના કાવ્યનું કહેવર બને છે.

સુધિ અંગભ્રમ સ્વરૂપ કે થરે,

કેવું મીઠું દબન દબતાં નાંખડ્યું માનવીને !

દબરો આખે પ્રણીત રહી રહી,

વર્ષાપે પૃથ્વી પટે વહી રહી;

નિ સર્જની આ ન સુકાંસિની લીલા,

આ તો નજીક કદાચ રહી-દેખતી રૌદ્રલીલા !

૫ વર્ષાપૂરથી એમનો વિષાદ છેવટની પકિતોમાં આરથા સાથે ભક્ત થાય છે. છતાં જે મિત્રોપભવિત અને મંદાકંતાનો મેળ લય નથી સાધતો એટલી નોંધ આ મદને અવશ્યક છે.

‘કિર્મિ’ના એડિલ-મે-જૂનના અંકમાં કીક કીક કાવ્યો પ્રસિદ્ધ થયા છે. શ્રી. ગિલ્દન બાસ્કરનું ‘રસપૂર’ રવ. નરસિંહરાવની ‘ચંદા’નું ગમ-જુ કાવ્ય છે, એ સિવાય શ્રી. જાડલનાં ‘દિલરુબાને’, શ્રી. દેવજી મોદાનું ‘પાણીડાં રંગાવ’, શ્રી. પ્રબોધનું ‘અ-કવિ’, હનિલાલ પંજાનું ‘વરુતની મૂર્છા’, અને સુરેશ ગાધીનું ‘મોરણી’ ઉલ્લેખનીય છે.

શ્રી. સુધાંશુ ‘ખાલીના સિદ્ધ’ એક સુંદર કાવ્ય આપે છે. અધુર પદાવલી સાથે ચિત્તભર-ગુલાબ અને કંટા-બનેના સુમેળાં દોરમ મહેકે તેમ માધુર્યનો રસારાવદ મળી રહે છે.

પ્રમાદી ખાલીના ચિત્ર ચળકવતી અમઠી, એનોડી ભોલતાવાળી અચલ ધીરતા લા પ્રકવતી.

અહીં આ આનંદે દબનશમ સુજો આપડચા, લઈ ખાંધો થયે સંતમનજ નરમે મુનવળ.

‘મોરણી’ કાવ્યમાં ભાષા સુરેશ ગાંધી એમના મોટાભાઈ અને આપણા સુપ્રસિદ્ધ કવિપ્રનારગી કવિ ઇન્દુલાલ ગાંધીના પગલે ચલુરે છે. મનોહર તકરવથી કાવ્ય પ્રભાવશાળી બને છે, તેની સાથે એમને

તર્કરંગનાદ કેટલીક જગાએ અસ્પષ્ટતાના વિષાદ પશુ બને છે.

ઉપાડોને બાવણું સંસ્કૃતિજનું

નિહાણું જ્યાં-ત્યાં અલકાશી મોરગી

તું મૂક સાક્ષી ભૂત ગૌરવાની

પર પદે મુલ્ય કયાથી પાંગરી

વનપુષ્પની પીળ કરી લગાડમાં

તું સોહતી શી કદિમેળાબધે

કુંવર લીલી; ધરી અંબ ચુંદરી

નિશીયની સુદર, રયામચલ્લી,

અને ધરૂણે લઈ મચ્છુ-નીરને

શું ચંદ્રોલી વાવા ઉમા ભણી ?

શ્રી. દેવજી મેઠા' પાણીડાં પ્રગટાવ' કાવ્ય આપે છે પશુ બે કદાચ આજે તેઓ ફરી કાવ્ય લખે તો તો 'પાણીડાં અટકાવ' એમ જ લખે ! પાણીની તાણુ બેઠક કવિ એને માટે પ્રણુને જ પ્રાર્થના કરે છે,

પણ પાણી પ્રગટાવવામાં અમ હાથ હેઠા પડવા સાવ;

સ્વાશ્રમ કેશ ઉપાસકો આજે પૂણેએ તોરે ભાવ—

સરણાગતને ઠગાવવાને જાતે કરી મીઠો લાવ,

પ્રણુ, હવે પાણીડાં પ્રગટાવ !

'કવિતા' ના એપાગરટ અંકમાં કાવ્યોની સંખ્યા પશુ સારા પ્રમાણમાં છે. કવિશ્રી ખમરદારનું 'પશુનો પશુ' અને કવિશ્રી લલિતનું 'ફૂવાનો ફાસવાળો' આજની જગતની કવિતાના પ્રતિનિધિ જેવાં કાવ્યો છે. એકમાં માનવતાની પશુતાને વખોડવામાં આવી છે અને બીજામાં ખેડૂતવર્ગના આમેદદાર મિત્ર આપતાં ફાસવાળાના જીવન-માંથી વીણેલી 'સૂણે' છે.

ખડૂરીને પરસેવે અંજળ ધરીને રીઝે ગરીબ,

હીનનાં હાસ બને, ભેળાં, ભોળાં, ભોળાં ખુશાવસીબ,

જેવી પંક્તિ આજની જ કવિતાનો—આજની રીયાતી માનવ-જાતને જ પોકારે છે.

'પશુનો પશુ' કવિ ખમરદારના અખંડ પલમાં પરિપૂર્ણ કથા-મય સોનેટ છે. ફાસકેડે કહ્યું છે કે સારામાં સારાં સોનેટોમાં કરૂંપના સુખ્ય છે અને તે જ દૃષ્ટિએ આ સોનેટમાં પશુ, માનવની મકતાને અણકમાં કવિશ્રીએ કહી છે.

નસરાનન દેવઅકટલાઈ બેઠણે,

પણ વાંધીને વાહજનાં સિખરી હણી

જાણે જાણે એ દેવગંજામાં મરી ફૂળકી

લાલે તારક છંપીયી ચૂરી કેં તેજકણે !

અહા માનવ ! પૃથ્વીપતિ થયે આખર અંત :

અખંડ પલની સફળતા આ સોનેટમાં દેખાય છે. જીવંતકમાં એ માનવની પશુતા બોધને કવિ કહે છે,

અરે માનવ શું પશુનો પશુ નષ્ટ થયો ?

શ્રી. સુન્દરમ 'ભલે તું' કાવ્યમાં પ્રેમની અવિચલ અહા વ્યક્ત

કરે છે. એ પ્રેમ કેવો હોતો ?

સુગેથી બંધાવા દિમજીવ સમે સુકા થઈને

સદા તારે શિર્ષે વિમલ આભિષેકા નિતરશે;

રુદ્રેતો કે જાડાં અતલ તલથી કા અણુ શો

છલી ભંગી ઊણે તલ હૃદયને આદ્ય કરવા

સદા તારે પાલે અનુભવ અનેકા વિરયશે.

અને એ પીળગતા દિમરૂપી પ્રેમમાં કવિ અનંતતા લુણે છે. અને એવી રીતે યુગ યુગ લગા બંધાવી વહશે.

પ્રેમની અવ્યકત લાગણીઓને વિરાટરૂપે રજૂ કરવામાં આ કાવ્ય ખરેખર ભવ્યતાભર્યું મનોરમ બન્યું છે.

'પૂળલાલ' ના 'રજની માત'માં શબ્દમોહુર્ય અને કરૂંપના છે, ભક્તિભાવની દષ્ટિ છે. વસંત મીરાણીનું ભિર્મરંગી ગીત અને હરિલાલ પંડ્યાનાં 'ગુલામી' પણ એટલાં જ સુંદર કાવ્ય છે. જગાના અભાવનો જ ઉલ્લેખ ફરી પાછો અહીં કરવો પડે છે.

શ્રી. ઈન્દુલાલ ગાંધીનું કથાકાવ્ય 'અશૈષ શ્રેયતા' શબ્દલાલિત્ય અને તરંગલીલાથી સુરમય બન્યું છે. સિદ્ધાંશુનાં જીવનના ભવ્ય પ્રસંગને શબ્દચિત્રે મૂકતું આ કાવ્ય ખરેખર ગમી નાથ એવું છે.

શ્રી. પ્રેમશંકર ભટ્ટનું 'જસમા' એ અંકનું સુંદર કાવ્ય છે. ભવ્યતાની ભરમતું વર્ણન કેવળ કાવ્યમય જ છે,

મહેલાનાં અજાન બનાં મસાણ !

પ્રસિદ્ધ એ પાટણ સિદ્ધરાજનું

શું બેસે પથ્થરની જમાવડ ?

પશુ કવિ એ વાત કહી પછી એમાંથી પશુ નવજીવન બેરાની આશા રાખે છે અને પૂછે છે,

આ પથ્થરે પ્રાણ હવે પસારશે ?

ને વેદના ડંખ તણી શું વામશે ?

ખડેશની રાખ થશે સજબ ?

યશે તૂટ્યાં પથ્થર કે .હિ' દેવ ?

કવિ ઉત્તર લખે છે કે બે સિદ્ધરાજ જેવા રામની હાંધમાં જસમા સમેાવડી નિર્જય અને તો પશુ એ નિર્જયતા કપારે આવે ?

સૌંદર્યનું સ્ફાક શોધાં થાય તો !

'કવિતા'ના જ તંત્રીમંડળમાંના એક જેમણે 'જનની' કાવ્યથી કાવ્યસાહિત્યમાં અપૂર્ણ નવીનતામાં રચના બેળ્યું છે એમનું 'ભલે પસંદ' એક સુંદર ગીત છે. ગરીબ રિયાયતો વગેરે પેતાની જ દુનિયામાં રાખે છે, ભલે તવંગરે અને શિષ્ટ મનાતો સંસાર એનો વાડો કરે. પશુ ગરીબને તો એની જ ટોળી એની જ સ્થિતિમાં મજા યુવારક ! એ જ્વનિ આખા કાવ્યને ધણી જાંચી કહાડતું કરે છે. રાતનાં પંખીઓ એમની નવીન દુનિયા સળે છે.

આવે શુઆલભાઈ, આવે કુવડખાઈ

આવે તમે આજ ચીઘરીએનાં,

આપણું ગાણું લહે જયને પસંદ ના,

ભલે પસંદ એને કોયક, મેના,

આ પંક્તિઓ એક વખત વાંચ્યાં પછી ન જુલાય એવી માધુર્ય ઝરતી લાગે છે. કાવ્યમણીની આ લેખમાળામાં આપણને જે જગા સંક્રાંત્ય નકચો છે તેને અજે અનેક સારાં કાવ્યોની નોંધ લઈ શકાઈ નથી જેને માટે કેવળ દલગીરી નહિર કરવી પડે છે. એ સ્થિતિ જાણી થાય છે તેથી એક સંતોષ એ પશુ છે—જુલરતી કવિતાની સમૃદ્ધિ હવે મૂંઝવે એવી થઈ છે—એ જ એવી ઉત્કર્ષ સાધના છે.

શ્રી. ચાંપરી ઉદેશી

[કવિતાના દરેક અક્ષર ગુજરાતના સાહિત્યસેવકોનો એક પછી એક પરિચય આપેલા એમ અંગ્રેજી કવિ છે આ આજની સૌને દૂર દુરાન્તે વસનારા સાહિત્ય સેવકોનો પરિચય થશે જ. તેમ જ દુષ્કાળ નિવાસી સાહિત્યસરિકા તેમ જ સાહિત્યસેવકોને ગુજરાતનો વૈભવ-અવશરૂપ સાહિત્યસેવકોનો પરિચય થશે એટલું જ નહીં પણ સામાન્ય રીતે અને ઇ એમ સાહિત્યકારે લખેલાં લખણો વાંચવા કરતાં એ સાહિત્યકારના ઇત્યન્નચરિત્રના વાંચક વધારે રસ લે છે અને આશા છે અંગ્રેજી એક પછી એક પ્રતિષ્ઠા પામેલા તેમજ પ્રતિષ્ઠા પામતા, પ્રતિષ્ઠા પામવાનો પ્રયત્ન કરતા તેમ જ પ્રતિષ્ઠા પામવામાં નિષ્ફળ થયેલા હતાં જે આપણ સૌના ઇ રમ્યાં વસેલી ગુજરાતી સાહિત્યસેવાકોનાની જ ઉપાસના કરનારા ચારદસેવકોનો પરિચય આપીશું. આજ 'ઉંડે કે આ દેખીને રૂઢિક વાંચકમાં' વગેરે સંકલ્પે]

ગુજરાતી સાહિત્યમાં શ્રી. ચાંપરીભાઈનું નામ મૂળ જાણીતું છે આમ અને અમીર અને વર્ગમાં એઓ જાણીતા છે. જાણે તો એક અત્યંત લોકપ્રિય અને છેલ્લા કેટલાંકે વર્ષથી પ્રતિષ્ઠિત અને નિયમિત સામયિક 'નવચેતન'ના તંત્રી તરીકે આપણે એમને જાણખીએ છીએ. એમની સાહિત્યસેવાની ધગશ આપણે માટે આદર્શ છે. ગુજરાતથી દૂર દૂર કલકત્તા ખાતે વસીને એમણે ગુજરાતને મહાગુજરાત બનાવી છે તે માટે દરેક ગુજરાતીને એમને માટે પૂરેતો સદ્ગૌણ હોય જ, પણ એમનું જીવન જ જ ગુજરાતના સાહિત્યસેવકો માટે દિશાસૂચક અને દીવાલંકારી છે.

એમને જન્મ સંવત ૧૯૪૮ ના ઝૈવ વહિ ૧૨ ને શેજ મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતીની પરમ પવિત્ર જમિ દંકારા (કાઠિયાવાડ)માં થયો હતો. એઓ જાતિએ ભાટિયા છે. એમના પિતાશ્રીનું નામ વિઠ્ઠલકાસ તેમ જ માતાનું નામ કાકીબેન 'એમનું' મૂળ વતન ગોંડળ (કાઠિયાવાડ) છે. એમના પિતા કલકત્તામાં નોકરી કરતા હોવાથી સંવત ૧૯૫૩માં શ્રી. ચાંપરીભાઈનું પાંચ વર્ષની વયે કલકત્તા જવાનું થયું. ત્યાંની ગુજરાતી શાળામાં અભ્યાસ કરી અંગ્રેજી એના ધોરણથી David Hare Schoolમાં દાખલ થયા. પછી મેટ્રિકની પરીક્ષામાં નિષ્ફળ થતાં એમણે અભ્યાસ છોડી દીધો.

શાળા છોડ્યા પછી ઇંગ્લીશન રપીટરી એન્કની કલકત્તાની શાળામાં એમણે માસિક રૂ. ૨૭ ના પગારથી નોકરી લીધી. પછી તત્ત્વ જ એન્કે દેવાણું કાઢતાં એમણે પાછળથી રૂ. ૩૩ ના પગારે ગુજરાતી શાળામાં શિક્ષકની નોકરી લીધી. ત્યાં એમને પગાર રૂ. ૪૮ સુધી પહોંચ્યો. ત્યારબાદ એમણે કલકત્તાના ભાટિયા ગૃહસ્થ શ્રી. લક્ષ્મીદાસ પ્રેમજીની આવાસનિકાસનું કામ કરતી વેપારી પેઢીમાં માસિક રૂ. ૭૫ ના પગારે નોકરી લીધી. એ નોકરી દરમિયાન જ એમણે ૧૯૨૨ માં 'નવચેતન' શરૂ કર્યું.

'નવચેતન'ના વધતા જતાં કામને પૂરો સમય આપવા એમણે ૧૯૨૩ માં એ નોકરી છોડી. કલકત્તાના ગુજરાતીઓના સહકારથી 'ગુજર' પ્રકાશક પ્રેસ 'લિમિટેડમાં નવચેતન છપાવું હતું. પછી એ પ્રેસ પાછળથી ખોટ જતાં 'લીકચીટર' પાસે ગયું અને એમની પાસે શ્રી. ચાંપરીભાઈએ ખરીદ કર્યું, જેની રકમ એમણે માસિક થી ભરવાની નહીં કરી. પણ એમનાથી નાણાં ન ભરાતા એમણે વેચી નાંખ્યું. એમાંથી એક ટ્રેકલ મશિન અને યાંત્રી બપ પૂરતા ગમી એમણે 'નવચેતન' છાપવું ચાલુ રાખ્યું. એ જ અવધારે આજે 'નવચેતન'ને વર્ષનાં ૫૨ બહારમાં પ્રગટ કરે છે. ૧૯૩૦થી ૧૯૩૫ સુધી એમણે શેક લક્ષ્મીદાસ પ્રેમજીની વિધવાને ત્યાં ૧૫૦ રૂપિયાના પગારે નોકરી કરી અને ઘણુંખરું હતું હતું. ત્યાર પછી એમણે બધો સમય 'નવચેતન'ને જ આપ્યો.

શ્રી. ચાંપરીભાઈને નાનપણથી જ વાંચનાનો શોખ. ૧૯૧૨થી

'સુદર્શી સુબોધ', 'જ્ઞાનસુધા' (સ્વ. રમણભાઈ સાધીપતરામના તંત્રીએ પ્રગટ થતું) અને 'સુવર્ણ'માં એમણે કાવ્યો આપવામાં આપ્યાં એ પછી 'સમાજોત્સવ' અને 'વીસમી સદી'માં પણ એમણે લખાણો પ્રગટ કર્યાં.

૧૯૧૮ માં એમને 'કવિતાકલાપ' નામનો કાવ્યસંગ્રહ પ્રગટ થયો. ૧૯૧૯માં 'કેટલાક સવારો' સવારોનો સંગ્રહ બહાર પડ્યો. ૧૯૨૧માં 'સતી ચિન્તા' નામે હિંદી મંથનો ગુજરાતી અનુવાદ બહાર પડ્યો. ૧૯૨૬માં 'જંજીરને અજુકારે' નામની એક નવલકથા 'નવચેતન'માં હશે હશે છવાયા મંદી છે પુસ્તકકારે પ્રગટ થઈ ૧૯૨૯ માં 'તાતી તલવાર' અને 'આશાની ખમારત' નામની નવલકથા બહાર પડી. 'જંજીરને અજુકારે'નું અંગ્રેજીમાં Oriental Love નામે ભાષાન્તર થયું અને 'તાતી તલવાર'નું હિંદી ભાષાન્તર પણ થયું 'જંજીરને અજુકારે' અને 'તાતી તલવાર'ની મૂક ફિલ્મ ફૂલ્ફૂ ફિલ્મ કંપનીએ ઉતારી. 'જંજીરને અજુકારે' ખૂબ લોકપ્રિય થઈ કલકત્તાના માદન મિલેટરો 'શીર્ષી ફરકાલે'નું બેલકપટ રજૂ કર્યું તેની સાથે 'મુળાઈની શેઠાણી' નામની બે ભાગની કોમેડી પણ એમણે આપી એમણે ૧૯૧૮માં કલકત્તામાં 'ગુજરાતી એમેચ્યોર્સ' કલ્પના આપી તે કલ્પના ૧૪ વર્ષ સુધી ટકી એ કલ્પને એમનાં જ લખેલાં 'સતી ચંદ્રિકા', 'પાપી પત્ની', 'હિંચ પ્રભાત', 'આત્માનો અવાજ', 'સંસાર ચક્ર', 'અમર મુગ્ધ' અને 'નવો જમાનો' વગેરે નાટકો ભજવેલાં એમાં એમણે અતિનવ પણ કરેલો. -કરજ રસના પાત્રાભિનયમાં શ્રી. ચાંપરીભાઈ અસાધારણ રીતે ફેલેમંદ છે.

આજ નૈતિક નાટક કંપનીના સચાસકો શ્રી નકુભાઈ અને શ્રી. અચ્યતલાલ ખેખાણીએ 'તાતી તલવાર'ની વસ્તુ ઉપરથી બે ત્રણ લેખકોના સહકારથી 'ન્યાયના વેર' નામનું નાટક તૈયાર કરાવ્યું. ત્યાં પછી એમણે 'જંજીરને અજુકારે'નું નાટક તૈયાર કર્યું. ગુજરાતની રંગજમી પર શ્રી ચાંપરીભાઈનાં 'ધેલી ગુણિયવ', 'ગરીબનાં આંધ' વગેરે આમ તથા અમીર અને વર્ગને મનોરંજક થયેલાં નાટકો આજે એમને મૃતે એમનું સારમાં સારું નાટક 'ગરીબનાં આંધ' છે.

'નવચેતન' થી ૧૯ વર્ષથી સેવા કરનારને હજી 'નવચેતન' અંગે ત્રણ હબરનું હતું છે. રંગજમી પર ભવ્યતાં કારકર્તી અગ્રાધારના શ્રી. ચાંપરીભાઈ ગુજરાતના રંગજમી સંસ્કારકો, મીઠાશક્તી વાણી, એમની કાવ્ય કૌશલે નોંધાવે છે. કલકત્તાએ ૧૯૪૦ના જન્યુઆરીમાં રૂપિયા ૧૦૦ની થેલી એમને આર્પણ કરી. આજે તો 'નવચેતન' લોકપ્રિય માસિક છે કલકત્તામાંથી જ ગુજરાતની મેવા કરનાર આવા તંત્રી, સંપાદક અને આત્મભર્યા અપનાર સાહિત્યમેવક આપણે ત્યાં છે એ ગૌરવને વિષય છે. એમનો નિખાલસ સંલગ્નતા, મીઠાશક્તી વાણી, એમની કાવ્ય આદરવામાં થકા એમને આપણાં અંતરમાં હમેશને માટે પ્રેમથી રાખે છે. ગુજરાતને આતી ધગશભરી મેવા આપનાર માટે ગુજરાતની સાહિત્યરસિક જનતાએ શું કર્યું!

ગુજરાતના બેખધારી સાહિત્યસેવક
શ્રી. ચાંપરી વિઠ્ઠલદાસ ઉદ્દેશી
૮-મી "નવચેતન"

માતેલ સુહિણીનો મહેળાત મહેરામણ;
શાહ શાયરીઓનો ઝેરો મહેરામણ;
તો ચે રંગીલાં,
મહેતોલ ને મીરાં,—ઢેકે ને ઢેકે વળુ લે....લીના.

આચાર્ય જયંત

ચૂ - ન
ગ - ગ
ચૂ - જ
સા - જ
છુ - -
સા - -

ન - મ
- મ -
ચ - -
- - -
- - -
- - -

રાં ડ ન

[શિક્ષક ત્રિવેદી]

લિ-ટુટ દાદરા : માના ૬
સ્થાપી

રાં - -
રે - -
વા - ૬
મ - ૫
- - -
- - -
- - -
લો -
ની - -
ઓ - -
ની - -
વા - ૬
મ - ૫
મે - -
સા - -

ધેરાં -
ની ધ ની
ધેરાં -
ગ રે ગ
ળી યાં -
ગ રે સા
- - -
- - -
મે - ને
સા - સા
મે - -
સા -
ળી યાં -
પ - ૫
ધેરાં -
ની ધ ની
ન - ન

મુદ્રણ

ર લી ઓ
ધ ધ પ
રે - -
ગ રે ગ
યા - લી
ધ - ૫
મે - -
ગ રે ગ
ગ લી ઓ
ગ રે સા
ગે - -
ની - -
હે - -
ની - -
એ - -
ગ - રે
સી - ૫
મ - ૫
ઓ - -
સા - -

- તે -
- ૫ -
લી - -
સા - -
- સી -
- મ -
લી - -
સા - -
- છા -
- સા -
લી - -
સા - -
લી - -
સા - -
લી - -
સા -
- ઝ -
- ૫ -
ધેરાં -
ની ધ ની
ન - ન

સ્વ ર ધે નુ

[દરેક અંકમાં એક ગેયગીતનું સ્વરાંકન આપવાનો અમે નિશ્ચય કર્યો છે. આખા ગીતનું સ્વરલેખન તો ખૂબ જ લાંબું થઈ પડે એટલે એમાં એક સ્થાયી તથા એક અતરંગી લીધેલ છે. બાકીના બધા અંકો એ જ સ્વરથી ગાઈ શકાય છે.]

આથેરી લોભે

ધેરાં ધેરાં ધેરાં ધરનાં ધન વાહળીઆં ધૂમે
આથેરી લોભે,
છેડેરાં બ્યોભે,—ધરનાં ધન વાહળીઆં ધૂમે.

છેડી મુરલીઓ તેં સુરતાઓ રલી;
સ્વરધેનુ આલી સીમડીઓને ભેલી;
ફૂળાં આંગણીએ છો આજ અગેલી;
ખૂબ મથેલી,
એ રંગડેલી,—ગુર્જરખંડી પે અજુભે....લીના.

હેયે આગોટયાં ને ખોળલીઆ ખૂંધા;
હળવાં હાલરડાંની ! હલકેથી ભીંધ્યાં;
અહીં એ વીઆં તોરાં ધાવણુવજૂટયાં;

વાયાં વા'ણલીઆ,
તો પે સોણલીઆં, લોચનીએ લૂંને જૂંભે....લીના.

અહીં આ અપરમા ઢોળે છત્રછાયા;
નવરાવે નેહિ સગીથી સવાયાં;
જેવાં જશેદા ને દેવકી જાયા;

ભમી ઉપાના,
ગુલાળી નશામાં,—તું શુક તારા અફળે....લીના.

દેવસિંહાસન શા હુંગર હીપન્તા;
આણુ રૈવત ને થેયુજ્ય શ્રીમન્તા;
અહાહીંડોળે ન્યાં દેવ હીચન્તા;

ત્યાંની લાગેણી,
જૂલાજૂલણુ દોરી, અમ હેયેઆ ગુલિએ વણુ પે.લીના.

છોળ—છહેલી સિન્ધુ મહેરામણ,
માતેલ સુહિણીનો ગહેખત મહેરામણ;
શાહ શાયરીઓનો ગહેરા મહેરામણ;

તો રંગીલાં,
મહેતોલ ને મીરાં,—છહે ને દહેકે વણુ પે....લીના.

આચાર્ય જયંત

સ્વ રાં ક ન

[શ્રી. દુર્ગાશંકર ત્રિવેદી]

રાગ : ત્રિશિલ પીલુ-દ્રુત દાદરા : મારા ૬ સ્થાયી

×	○	×	○
ધે — —	— —	સં — —	ધેરાં —
મ — —	ગ — —	રે — —	ની ધ ની
ધરનાં	— ધન	વા — દ	ધેરાં —
સાસારે	— રંગ	મ — પ	ગ રે ગ
ધૂ — —	મે — —	— —	ળી આં —
ગ — રે	સા — —	— —	ગ રે સા
આ — વ	— રી —	લો —	— —
પ ધ પ	ધ મ પ	ની — —	મે — ને
છે — ન	— રાં —	બો — —	સા — સા
પ ધ પ	ધ મ પ	ની — —	મે — —
ધ ર નાં	— ધન	વા — દ	સા —
સા સા રે	— રે ગ	મ — પ	ળી આં —
ધૂ — —	— —	મે — —	પ — પ
સા — —	— —	સા — —	ધેરાં —
છે — ડી	— મ —	ર લી ઓ	— તેં —
પ — પ	— મ —	ધ ધ પ	— પ —
સ્વ ર તા	— ઓ —	રે — —	લી — —
ગ રે ગ	મ સા	ગ રે ગ	સા — —
સ્વ ર ધે	— હ —	આ — લી	— સી —
ની ધ ની	— ધ પ	ધ — પ	— મ —
મ ડી ઓ	— ને —	મે — —	લી — —
રે મ પ	ધ મ પ	ગ રે ગ	સા — —
ફ — જા	— આં —	ગ લી ઓ	— છે —
ની — સા	— સા —	ગ રે સા	— સા —
આ — ર	— મ —	ગો — —	લી — —
પ ધ પ	ધ મ પ	ની — —	સા — —
ઓ — ર	— ગ —	હે — —	લી — —
પ ધ પ	ધ મ પ	ની — —	સા — —
ખૂ — જા	— મ —	ચે — —	લી — —
ગ — ગ	— મ —	ગ — રે	સા —
ચૂ — ર	ર ધ —	સી — ર	— ઝ —
સા — રે	રે ગ —	મ — પ	— પ —
શુ — —	— —	એ — —	ધેરાં —
સા — —	— —	સા — —	ની ધ ની

त्रि वेणी

[आ शीर्षक नीचे इस मद्दिने नन्दीनली गुजराती कवितासमुद्दिभायी अभाती दृष्टिसे (अभाती दृष्टि कोटवा भाटे के आभरे कोट पक्ष परश्वशीभां) नीलाम्बुमा व्यङ्गिनी कविताकवि अने स्वभावतः न काम करी न्याय छे.) वीरप्रिय यवा सम्बन्धित के वीरप्रिय यव मुहुरी गुजराती कविताके परंपरातीय वाचको भाटे पंचादी ते ते आभाया पन्त्यय कथाया अर्थे रन्ध्र करवाने अभाते धरासे छे.

हिंदी-हिंदुस्तानी अने हिंदुस्तानमा सौथी पक्ष मोहाली, लजाली अने आसानीथी समनली बला रे, नथी ये आसणी राष्ट्रभाया पक्ष छे तेथी सामान्यतः सारी गुजराती कविताओमा आवासुवादो मोटे भाजे छिदीमा न भूछु.

ते सुजय आ भद्रिने नवीन कवितामा सौथी मेरेथी कविता वज्रपाली राक्षसात करनार पक्ष ईक करुणमा न पोती नी कल्पप्रतिभाथी सौथी मोषे नीलणी आवनार आसुवा सुवन मेधावी कवि थी. कथाशंकर नेषीनी 'अशोनी'माणी 'पिपासा' नामक एक भूगर्भ कृति छिदीमा इस तर अर्थे पक्ष ईकी भूगर्भ कृतिने तेभा वरेस भाष अने विमाननी कल्पता भाटे कवितासिद्धिसे ईक ईक सज्जारी छे अने तेभा सज्जारी अने पन्त्यय परंपरा की कविता सादृश्यमा पक्ष यद्यपि ते तेने गद्य जन्याला कथाथी नीचे सखी करनार तेभा आवासुवाद 'छिदीमा' ध्वज तरीके नीचे रन्ध्र करे छे

पिपासा

[आसणी]

आ! गुगं तरस्या जगकंठ! जरी तुं पुकार करे धीरे
आ नजी जये अंधार बिधातां तव स्व-कंप-समीरे
ने! निशा न जगदी लगे

ने धातां पुनः प्रकात स्वर्गनं गुगं लज्जित न भागे!

हुं लाजुं तारी तरस, कंडुं छुं लीधसुतम तैयारी,
तुं धीमे साह पुकार, कथादनी सुणी मे कडुखु सितारी.
ने! नजी जये गुगं भाता!

निज अंग पछाडी पथे भास अरखु रंगये राता!

आहो! कने सूता गुग पिता लगेथे, लार्ध अने लंगिनी
गुग भाई शैक्ये, वहावये सौ आंशुतल्ली अखुली.
शोरथी छिछकातां भारी,

ररीवडे स्नेह पूरती रंथे कपती कोक कुमारी.

गुग सुको धरर साह पसादे लय पगलां ससादे,
गुग वेडु भनी साशंक अंभये भने लोको अवभादे
शो शोष तने भारी?

शे हरे थये? गुग कने मात्र नानी शी लज्जितगारी

शो शोष अवेरो? लयां अनर्गल शोषित तव चेताये,
कंध सत अने पयगंजननां, शहीदोनां प्रेमछाये!

नव शमती पूछ पिपासा!

न तो य धडीक पक्ष शमांजु कोपी अंतर गुग आशा!

हुग हुग तरस्या जगकंठ! जरी तुं धीरे साह पुकारे
तो याप भने य न लान ओम पछेयुं अ तारे द्वादे.

हुं आन्यो! आन्यो आ!

गुग शोष जती भी अंतरथी वेडुं लज्जितधारा!

हे जगकंठ!

हे गुगप्यासे जगकंठ! तू पुकार करना धीरे
घन अंधेरा जाग जायगा तब स्व-कंप-समीरे.

नहीं निशा जागने पावे

नहीं स्वजन सहोदर भावे

प्रकात होते वार न मांगे भेट जीवन जलतीरे.

अह, पुकार करना धीरे!

मैं जानूँ तू है प्यासा

सुक्ष्मको है मेरी आशा

तेरी आग सुझानेको मैं राहा यहाँ हूँ प्यासा.

कर ली भीषण तैयारी

मैंने कबसे सुनरी तेरी करुण—स्वन—सितारी

तुम धीरेसे पुकार करो, मत बनो अव्यक्त अंधारे!

कर पुकार धीरे धीरे.

जाग जायगी मेरी माता असह्य आत्मन धीरे,

छा देगी पथ बहा बहाकर रहिर रंगसे भीरे.

कर पुकार धीरे धीरे.

सुनकर तेरी रुचकर मेरी और सघन शहनाई

सोये मेरे जाग जायंगे, पिता, बहन अहाँ माई

हक कर मेरे पथको प्रिय सब रोयेंगे चिर धीरे

कर पुकार धीरे धीरे.

स्नेह स्वप्नमें हृदयी हुई सुंदर कोई सुकुमारी

देख प्रणयदीप कंचित अपना रो देगी सतवापि.

अह, पुकार करना धीरे.

हृषा सुरा रजर तेरा

वन डरावना मीत मेरा

कदम कदम पर भय फैलावत इस नीरव जगतीरे;

साशंक प्रतीक्षा मेरी तू क्या किया करेगा धीरे!

कर पुकार धीरे धीरे.

કિતના તેરા ચહ મારી,
રી ! કંઠશોષ મયકારી ?

કિસ વિધ મેં કર પાડંગા પરિવૃપ્ત હસે નયકારી ?
ક્યોંકિ મેરી તો હૈં યુગવર ! છોટી જીવન શારી !

કિતને સંત શાહીદ બનાયે ? પયગંવર ઔર પીરેં.
ગયા પીતા તૂ હરદમ ઉનકા સૂત વસંતી ચીરેં;
ફિર મી ન પિપાસા તેરી,
હોતી હૈં પૂર્ણ નમેરી;
ફિર મી મેં આશા ઇર ધર કર કરતા ચિતવન તેરી !

યુગ યુગ વ્દાસે જગકંઠ ! યદિ ધીરે સે તૂ કુછ બોલે,
મુશ્કો જ્ઞાન ન રહે સ્થિતિકા; દરવાજા તૂ. છોલે;
તો ક્ષત મૈં જંદર આંહે;
તવ પુકાર કો પા જાંહે;
મેં મી છોલું જીવનકુપ્પા અપના ધીરે ધીરે !
હે ચિરવાસે જગકંઠ !, અહ, પુકાર કરતા ધીરે !

૨

રતુમાઈ દેસાઈ

કવિ પતીલનો

ખહાર પડેલો પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ

પ્રભાત ન મંદા

સોનેટો, કથાકાવ્યો; ઊર્મિકાવ્યો, ગઝલો વગેરેનો વેવિધ્ય
અને પ્રયોગશીલતાભર્યો ઉમદા કાવ્યસંગ્રહ : ૬મી સાધક
પૃષ્ઠ ૧૬૦, દિવંગી કવચચિત્ર; મૂલ્ય રૂ. ૨) પોસ્ટેજ છુટું.

પ્રાપ્તિસ્થાન:—

- (૧) કર્તા પાસેથી, સુભાનવાસ, અંકલેશ્વર,
(૨) 'કવિતા' કાર્યાલય, ગુરુનિવાસ, વિલેપારસે

તાજેતરમાં ખહાર પડેલ

જ ન ની

લેખક: રતુમાઈ દેસાઈ

::

મૂલ્ય કવિતા ૧-૦-૦૦

લેખકના જીવનિવાસ દરમિયાન નીપજેલ, ક્રામગત અને કટુણાનો
લોધ વહેવારનું કટુણ કાવ્ય : જેને ગુજરાતના કાવ્યવિવેચકોએ
અને સહકર્મી ચિંતકોએ હરખબેર સતકાર્ય છે.

પ્રાપ્તિસ્થાન

શિષ્ટ સાહિત્ય સંસ્થા, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : સુઅઈ

અમર કવિવર

કહે છે સૌ આજે: કવિવર ગયો, ભાસ્તવભા
સુસંસ્કારોનો રે ! પ્રતિનિધિ ગયો, ભાસ્કર બન્યો—
કલાકિલ્મસુદીનો, લલિત કવિતાસર્જક ગયો,
પ્રભુપ્રેમી દદા, જનહૃદયનો દીપક કર્યો.

દયા, આશા, શ્રદ્ધા હૃદયહૃદયે એ જગવતો,
ઉઠા અંધારામાં મનુષ્યકલ જ્યોતિર્ધર હતો.
તવાયાં કે તારે ત્રિવિધ ઉરને કે હસવતો,
ગયો હા ! પુણ્યાત્મા, અમરગણ સંગે ભળી ગયો.

ગયો સૌને છોડી કવિવર, છતાં તું નથી ગયો:
જનોનાં હૈયામાં અમરપદ પામી અહીં વસ્યો.
પ્રભાવતો તારો, શત-સૂરજ જેવો જ્ઞાનગતો—
પ્રતાપી આત્મા આ સુભાગ સ્વરૂપે છે અહીં રહ્યો.

હતો તું ના તારો, જનગણુતા તું ધન હતો,
રહેશે કલાન્તે સુગત કવિ, તું તો જગતનો.

૭

રમણ ન. વડીલ

“ દીપ જલાલે આશાકા,
મન ઉજારા છાયે ! ”

(આનન્દ)

આશાનો દીપક જલતો રહે,
શ્રદ્ધાનો સૂરજ કદી ન આશરે
તો માનવીના નયનમાં નહું
તેજ આવે, ઝોવાયેશું
જીવનસંગીત ફરી સંપડે ને
જીવન સુખશાંતિમાં વહે.

x x x

અંધારેરો જીવનનાં
આશાતું કિરણ શમકાવની,
જીવનનાં ચુખડ પ્રસંગોને,
સુભાગ પંથોની રસ્તીને
ભગવાની આપતી નસીરો
એન્લાઈમેન્ટ કે પેઈન્ટિંગ
માટે—

વેન્ગાર્ડ સ્ટુડીયોઝ

૩૬૫, કાકિરદાસ, પોસ્ટ સામે, મુંબઈ.

સલામતીનો ધ્રુવ તારક

ઈન્ડીઅન ગ્લોબની

વહાણના પહાણના

વીમાની પોલીસીએ

વહાણના વણઝારની

સલામતીનો ધ્રુવ તારક છે

વિશેષ વિગત માટે લખો

ધી ઈન્ડીઅન ગ્લોબ

ઈન્સ્યુરન્સ કંપ્.લી.

૩૧૫/૩૨૧, હૉર્ન્બી રોડ, કોટ, મુંબઈ
સામગ્રી - કસ્ટોમર સેવા, પોરબંદર

મહામતી નો ધ્રુવ તારક

ઈન્ડીઅન ગ્લોબની

વહાણના પટ્ટાણના

વીમાની પોલીસીએ

વહાણના વહાણારની

મહામતી નો ધ્રુવ તારક છે

વિશેષ વિગત માટે લખો

ધી ઈન્ડીઅન ગ્લોબ

ઈન્ડિયન કં. લી.

૩૧૫/૩૨૧, હૉ-બી રોડ, કોટ, મુંબઈ
શાખાઓ-કાંચી, વેંગલ, પોરબંદર.

૬૩ મી જ્યોતિષપ્રશ્ન

જે વસ્તુને શોધી રહો હોતો એ તે વસ્તુ એટલે જ નથી જોવા સ્વયં, જોની મહેનતગીરી પ્રયત્ન લાગના ફોટી રહી કાર્યરૂપે ખેલેખેલે થય પટે વીર વીરથી કાળે ના રૂઢવું રૂપ હોને પસંદ, કાંઈએને સંકરડેફિયોટુ બનાવેને જોયના સર્વસાધ્ય.

કુળી સોન્દરદહિને શોભાવી સમયે પિતા.

શોધી તે માનવીરૂપે અરોધ તથાપ્રયેલતા

ભગવાન હાલ મારે લખાયેલી આ પાત્રાએ ગામીછને પણ એટલી જ અધમેસીટી કરી સમય એમ છે. વર્ષે વર્ષે જોયની જ્યોતિષ ભગવાનને, જોયના પ્રત્યેને પેશમાય વ્યક્ત કરીએ આપણે જર્વે લઈએ છીએ પણ પ્રત્યેક છપને અનુકરણીય એવી જોયની વ્યક્તિ સમતોલનરૂપિ આપણે અંતિમવત્ત વારંવાર નથી બની એટલે કપડો સ્વીકાર્યા વિના પણ વાઘે તેમ નથી.

આગામી સાહિત્યપરિષદ સમેલન

આઠ માસના પ્રથમ સમાહમાં આ ધોરી ખાતે લગભગ ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદના બોલેલા સમયેને એકત્ર થતા સૌ સમ્પ્રદાયના લખાસકો અને સાહિત્યપ્રેમીઓને અમે તત્કરણપૂર્વક સ્વકારીએ છીએ. પરિષદ એ માત્ર એક જા બે વિવસન સમેલન કે જોયો બની ન રહેતા, વર્ષભર કામ કરનારી પ્રેરણાદાયી સંસ્થા બની રહે એવી સુભાષા પ્રગટ કરીએ છીએ કવિ ખજાણદારના અધ્યક્ષપદ નીચે મળતુ પરિષદના આ સમેલન ગુજરાતી પરિષદના ઉત્તિદાસના અને સાહિત્યસેવાગી તવારીખના નવું પાનું લખે એમ કમળી વિરમીએ છીએ

સાહિત્ય સમેલન આઠવું ન કરી શકે ?

સમેલન પૂરું થયા પછી એના અહેવાલ-ત્રણે જાણ પ્રસિદ્ધ થાય છે. મ્યારે તે જાણે સમેલનોના અહેવાલો સાથે જ તેમજ થાય છે ખાતુપાન-ખાનાદિની વહેચણી કરીને, નાટ્યકૃત્ય-કવિતોમસંધાના ઉપદર્શો પ્રતીને યાદીને થાય થયેલા એના કાર્યનુક્રમો બહુ લાગી નિહા છે. એ નિદ્રાને અને તે એક દિવસ સમાયજન-દોષાભરત જેવું મહાન શેષ સુશીરુષીગીત કરામકાના ધરે છે. નિર્મ પ્રેશ સા અને આભિનનબળીથી ભારે તિલા જેવુ યનેત એ અહેવાલપુસ્તક સાંભરતુ બજવાથી તો ખરીદી સમય એવુ હોતુ નથી એકદે સાહિત્યસમા મગાફૂજ રહેનારાં પણ એના દર્શનથી વચિત રહે છે આમ કરવા કરતા વિશ્વાગવર નાના નાના પ્રચીરણે જેવું પ્રદર્શન રાજ થાય તો શાકલે વડે સમયક મેં એવુ અમાન નજ માનડ છે. આમ યવાધી સાહિત્યની એ મૂલ્યવાન સામગ્રી માત્ર પુસ્તકાલયોમાં પડી રહેવાને જાને ખરીલ ગુજરાતીયાની અભરકાએને શોભાવતી થશે એમા શંકા નથી

‘કવિતા’ યોગનાના વધુ એટલી અલગે

‘કવિ’ યોગના ધીમી પણ ગોઠવ પ્રગતિ કરી રહી છે તેના મુશ્કેલીના આ અંતે ધર્મસ વડુ સંયોના નામ આ નીચે બંદેરે કરીએ છીએ. આ નિમિત્તે સદાતુલ્યપૂર્વક અગ્ર યજ્ઞ, વાર્ષિક રૂપિયા બાગીરી રકમ આપી, ‘કવિતા’ને ઉપ-લ કમું છે તે બાદ અમે તેમને બંદેરે રીતે આશાર માંગીએ છીએ,

રાષ્ટ્રવત્ત વાગડ મરજન, કાગાદેરી રોક, સુભર્ત
જીભાઈ રનલક દેસાઈ (એલદરકેમ) - નીમનલાલ નજીનદાસ
વિદ્યાવિદ્યા, અમદાવાદ

.. રાંડવાલ પશ્ચા, ૦/૦ મુખ્યમ કિંમત કિરિટપુસ્તક, દાદર-સુભર્ત
.. એક સુદ અને મિત્ર (એ નામ આપવા રાજ નથી) મુભર્ત

એ કવિ સુભર્ત

સુપ્રેમની ૧૪ મેએ ની. સુદરમજ અધ્યક્ષકમ નીચે વડોદરા ખાતે એક મુશ્કેલી થયા બોલે એવા જ મુશ્કેલી સુરત ખાતે થી સમવાના મુશ્કેલી દેવા થયે છે.

ગુજરાતસમાચાર યોગના મુશ્કેલી અને કવિસ પેલેને અમે આશરો બોલે છીએ. મુશ્કેલી અને સંજોગના શાળકોને વિનવીએ છીએ કે તેમને તેમના અહેવાલો અમને શોધી આપે તેમ જ મુશ્કેલીમાં પૂજ ઉત્તમ બંદેરે થયેલી કે વખણાયેલી કવિતાઓ પણ મોકલે અમે જવાની અનુમતિ આપે ચોગ્ય પ્રસિદ્ધિ કરાવું.

એક આગત ખોલ

‘કવિતા’ ને એના હસીના બીજે માને જ અચી અંત્ર ખાટો રોલ વ્યવિત રહેલે વગડ કરવાને છે

‘કવિતા’ ના જન્મ સમયે અને પછી એની તૈયારી બવા પ્રકારો રસ લઈ સાથે પુરાજનાર, ‘કવિતા’ ની બે માસની નિંદાગીતા કમકામના મદદનીશ તરીકે નિર્વાર્થ બાવે કામ કરી છડનાર થી. વિવિધ રહે ખડુ-ભાઈ અંગેવાલ દેસાઈના અઢાને પ્રથમ મરજીની મોજ પેરી રહે છે

વીસ વર્ષની દૂરી થી નિંદાગીતા બે, ખાતરને, ભાઈમાડુને, રનેહોએને કડું બીજાને અંતિમિતિ નીચેથી હોતો. પુણિમાન અને મળુ વ્યક્તિએ કારણે તેમ જ નાની વયે એક અનુસરી નેટલા ત્યજદારપણુ અગે વિરે વારંવારી સ્થાનિત થી મોડળીમાડુ શાના નખા તે મેડીકુને અચ્ચસ પડે કરી રહો હોતો ત્યા-સિત્તકામા, વિદ્યાર્થીમિત્રોમા અને આનંદખાલુ પ્રિય અને પ્રસિદ્ધ થઈ પડ્યો હોતો. હોટ માસ પહેલા કાઈકોઈક ટાવની ગિમ્મા રીમા સપડાયા, સામે રૂથો, ફરી કાર્યાર નખેવા બીજ વખત કાઈકેલકાને મોલ બનેા અને પુરા એક માસ મુખી છબેજી કાળજીપર સાથે કરી કરતો અતે લા. ૨ ૯-૧૧ ને રીને મરજીમાડુ થયા મશ્કુપધારીને પઓ પડ્યા છે ‘કવિતા’ ની ચિત્રા અને પૂજના કથા કરતે દેશે

‘કવિતા’ ની બે યોડ અણુપુરાયેથી રહેશે એમ ભાવે છે આપા નિર્જીવ, મધુર અને જોમલ આત્મા સાક સાતિલાગાની નજર રહેની હોલ તે ઉચ્ચીએ કે એના આત્મા પરમચૈત-યમય સાહિત્યકામા નાંદી રહેા

આહુકો સાથે બે વાન

લઈઈ અમે કામગીરી ચોધવારીને કારણે તેમ જ બંદુ ગવારીએ હોએને કવિતા પ્રત્યેની હાસીનીતાથી હરીને અમે ‘કવિતા’ ના પ્રથમામી નોકસ નકા ને કાઢેલી પણ હોએની કાશરીના વિચેની અમારી માન્યતા ખોદી કરી નવી જમણ છે રોજ રોજ પડો અને લવાજમોના મની મોદરો શોધકો સૌ કાંઈ પહેલા અંત્રી મામડી કરી રજુ છે તે સારે જમણવાવડે પહેલા અંત્રી એક નકા માત ની પાસે ફાઈલ રહી રહી છે વડુ નકરો સિતકામા નથી અને એ કારણે ફાઈલી મામડી સંતોડી સમય એમ નથી નવા માહલ વનાસએને તેથી, બીલ અંત્રી જ માહલ તરીકે અમે નોધી સકીએ એમ છીએ

‘કવિતા’ ને મળેવ મોતરફના ટકાર બદલ અમે આપ શાના આશારી છીએ

પ્રશંસાપાત્ર માહુદર

શી સારાભાઈ લોચીલાલ ગોસ્વામી અમાસ મિત્ર અને પરિચિત જ તેમણે મુભર્ત ખાતે ફિરોજવા મહેતા રોડ પર આવેલ યોગે કોમોપરેડિવ હનુતુરસ કંપનીના મામલામાં થી મહાગુજરાત પબ્લિકિસ કંપની નામની પુસ્તકપ્રકાશનની એક ગામીરી સરખા રૂપિયા એક લાખની ચેસની મુશ્કેલી આકાસરકાગી કાઢી છે કંપની રિન્ટરક થઈ ભવા પામી છે અને કંપનીનું કામકાં રાજ થઈ જયુ છે

ગુજરાતમાં ખાનગી અભિનય આલિશી પુસ્તકપ્રકાશનરીએ ધની છે આવી એક સિમિટર કંપનીની નજર હરી અને તે છે ધર્મસ ધર્મવતર પુણલ શી સારાભાઈ પુરી કરી છે તે બાદ તેમને ધર્મવાદ કંપનીના બોર્ડ ઓફ ડાયરેક્ટરમાં અને સગાહાક સંમિતિમાં અનુક્રમે અનુક્રમે બ્યાપારીએ અને સાંકિત્યકારોના નામ જમુય છે. જમનાના લેખન, પ્રમ-સાનની કે ધર્મથી ખોટ પડશે નહાં ખોટ છે હોએને વડુ વાચતા કરવાની અને વડુ ખરીદી કરવા કમળાની. આ દિશામાં થી. સારાભાઈ કઈ કરી બનાવે એવી આશા છે. કંપનીના કામકાજને અમે ફોલ્ડ કમળીએ છીએ.

ક * વિ * તા

• તંત્રીઓ •

ઈન્દુલાલ ગોંધી : મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ : રતુભાઈ દેસાઈ

વર્ષ ૧ : અંક ૩

તા. ૧ ઓક્ટોબર ૧૯૪૧

સળંગ અંક ૩

રવ. કવિવર ટાગોર

(૧)

અસ્તાચલે અસ્ત થઈ પ્રભા હલ
પૂરી શરચંદ્ર તાણી નહીં ત્યાં
આત્માસનેા એ અવસાન કેવાં

તે મન્દિરે ધૂળ ગાન્ધ્યા ધરામાં,
ગંદરના તે અવશેષ ના રહ્યા,
દેવર્ષિ! તેં બોલપુરે ચઢાવી
સમાધિ કલ્યાણ ક્રમ્યા રટીને,
મનરોપાયો ભઈ તેં નવી રચી
પૃથ્વી—

! ચોંકે.

શદેશનાં

નનુળા

૨ ત્યાં

ઊતરી.

મનાવતો

મૂકતો !

વિ ન તિ

“જેઓએ હલ સુધી ‘કવિતા’ છ’ લવાજમ મોકલી આપેલ
નથી તેમને વિનતિ કે તેમણે આ અંક મળ્યે લવાજમ તુરત મોકલવું
યા સંમતિ દર્શાવતો પત્ર મોકલી આપવો. ગ્રણ્ય અંકો લાગલાગત
આપને મોકલવામાં આવ્યા છે. આ પછી લવાજમ યા પત્ર નહિ
મળતાં અંક મોકલવો બંધ કરવામાં આવશે.”

[અંગંગા

દે વચ્ચે.

કેા’ પૂર્ણિમાશી નવકીર્તિકલ્પના
સત્કાર તારો કરવા ઊભી હતી !
ચીન્દ્ર ! તેં ન્યોતિપથે દિગંતે
શી આદરી મંગલ ભવ્ય યાત્રા
તણ કઈ વાટ વસુંધરાની ?

(૨)

દેવર્ષિ! તેં ભારતની સુગાથા
ગાઈ મહા વિશ્વ સમસ્ત માંડે !
બહેતી હતી ભારત પુણ્યભોગે
ભાગીરથી જ્ઞાનતણી ઘણી થે.
—ત્યાં બૌદ્ધગંગા તટ ભવ્ય ઊભાં
સરસ્વતી મન્દિર કેં પુરાણાં
આ વિશ્વના સર્જનમાં સુહાગી
દસે દિશે પૂરપ્રભા પ્રસારતાં.
કૃતાંતના કાળકેમે ગયાં શબી

એને તટે ભવ્ય સુરન્ધ્ર કુંભે
ચૂકી રહી મંગલ ગાન ગૂંથ.
વાદસીકિની ત્યાં સ્વરસંકુશી ક્રમ્યા
ગાણ રહી ધુન્નમત્ને ગબાવી.
ક્રમ્યા હલ માનવમન્દિરે તે
યુગે યુગે પામર પાંથ અંતરે
જગાડતી સંસ્કૃતિ ગાન મંજુ.
અનંત એના તટ પે ફેરી ત્યાં
તે કાલિકાસે કરી કલ્પનાની
મહોર્ધ્વ ઊંચી નભધુન્નમટે થતા !
યુગે યુગે સંસ્કૃતિધામ વિશ્વમાં
આ ભારતે ગંગતટે રચાયાં !
ને ઘેરગંભીર તટાની છાંયે
નિશ્વાસ છૂટ્યા યુગ કલાન્ત કેરા:
પેગામ એ સંસ્કૃતિમન્દિરોત્તરા

અસ્મદાયિમ્

૬૩ મી જયતિપ્રસંગે

જે વસ્તુને શોધી રહ્યો હતો એ તે વસ્તુ પોતે જ જાની ગયો સ્વયં,
એની મહેન્ટગાની પ્રયત્ન ભાવના ફેરી રહી કાર્યરૂઝે ખુલ્લુખુલ્લું
યડુ ઘટે વીર ધીરથી કાતે ના રૂઝડુ રૂપ હાલે પસદ,
કાફળયને સંકરદેદિસાનુ બનાવ્યો જોબન સર્વોચ્ચ.

ફૂળી ટોન્દર્બદિને સોભાવી સયમે પિતા
રોપી તે માનવીદૈયે અરોધ લ્યાગયેક્ષતા

અગવાન છૂબ મારે લખાયે ૧ આ પાત્રોમાં આંધીછને પણ એટલી જ
અંધમેસતી કરી શકાય એમ છે વર્ષેવર્ષે એમની જયતિ ઠાળીને,
એમના પ્રત્યેના પેમભાવ બદલ કરીને આપણે જર્જરિત થઈએ છીએ પણ પ્રત્યેક
છબને અનુકરણીય એવી એમની અમર સુમતોલબરૂતિ આપણે બંધિતબલ
વારસો નથી જાની એટલે કપડે સ્વીકાર્યા વિના પણ આને તેમ નથી

આગામી સાહિત્યપરિષદ સંમેલન

આઠ માસના પ્રથમ સરોહમાં અધેરી જાતે ભરાનાર ગુજરાતી
સાહિત્યપરિષદના આશ્રમા સંમેલને એક જવા સૌ રાહદમદના ઉપાસકો
અને સાહિત્યપ્રેમીઓને અમે ભવતઃકરણપૂર્વક સતકારીએ છીએ પરિષદ એ

ગુજરાતભરમાં ચોખ્ખા ધુધાયા અને કવિસ મેઘને અને આશ્રમીએ
છીએ સુશાયરા અને સંમેલનના ચોખ્ખાને વિનવીએ છીએ કે તેઓ તેમના
અહેવાલો અમને મોકલી આપે તેમ જ સુશાયરામાં ખૂબ ઉત્તમ ભરે
મધેરી કે વખણવેલી કવિતાઓ પણ મોકલે અને જાગી અનુભવે
ચોખ્ખા પ્રસિદ્ધિ કરાવે

એક અગત્યનો ખોલ

“કવિતા” ને એના હસ્તીના બીજે મારે જ મધેલી અમર પિટને શોધ
વ્યથિત ફરિયે ભરત કરવાનો છે

“કવિતા” ના જન્મ સમયે અને પડી એની તૈયારીમાં બધા પ્રકારના
રસ થઈ સાથ પુરાવનાર, “કવિતા” ની જે માસની નિઃશીમા કામકામ
અદર્શીય તરીકે નિરુપણ થવાને કામ કરી છટનાર શ્રી વિપિત રહે જન્મ
ભાઈ અભેલાલ દેસાઈના અકાલે થયેલ અરજની નોંધ પેરી રહે છે

વીસ વર્ષની દૂધી શી નિઃશીમા એ, આવતરને, ભાડામાં, રેતીઓને
કૂટબીજોને અતિથિય નીવડ્યો હતો. શુદ્ધિમાન અને અનુર સ્વભાવને
કારણે તેમ જ નાની વય એક અનુભવી નેટલા અપહાસપણા અંગે વિદે
પારસેની સ્થાનિક શ્રી ગોળીમાલ સાગા ન્યા તે મેટ્રિકનો ભરખાસ પૂરો
કરી રહ્યો હતો ત્યા-શિશુકામાં વિદ્યાર્થીઓમાં અને આગુતાનું વિધ
અને પ્રસિદ્ધ થઈ પચ્યો હતો. શેઠ માસ પહેલાં ટાઈફોઈડ લાવની બિમા

ક * વિ * તા

• તંત્રીઓ •

ઈન્દુલાલ ગાંધી : મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ : રતુભાઈ દેસાઈ

વર્ષ ૧ : અંક ૩

તા. ૧ ઓક્ટોબર ૧૯૪૧

સળંગ અંક ૩

સ્વ. કવિવર ટાગોર

(૧)

અસ્તાચલે અસ્ત ધર્મ પ્રભા હજી
પૂરી શરન્ધ્ર તણી નહીં ત્યાં
આત્માસને એ અવસાન કેસં
પૂર્ણાં હજી માનવઅન્તરે ના
ત્યાં તો દુઝો માનવકંઠ આંખો
સ્વીન્દ્ર ! તારી અવસાન વેળા !
તેં તો સુણી શાશ્વત સૂરમાલા
વિરાટની વાંસળીએ બળતી
મૃદંગતાલે તુજને નિમંત્રતી.
શીજેન્દુલુ લોચન જેમ સ્તિગ્ધ
નમી રહે સાન્ધ્યતે પ્રશસ્ત-
તેં ચે નમાવ્યાં તવ લાગ્યો ત્યાં
દિવ્યાર્દ્રંગી મિથ મૃત્યુઅંકમાં
અસ્તાચલે જ્યોત સ્વીન્દ્રની શમી !
સ્વર્ગંગને તીર કલાપ ગૂંથી
કો' પૂર્ણિમાશી નવશ્રીતિકલ્પના
સત્કાર તારો કરવા બોલી હતી !
સ્વીન્દ્ર ! તેં જ્યોતિષયે દિગતે
શી આદરી મંગલ બળ્ય યાત્રા
તણ કઈ વાટ વધુધરાની ?

(૨)

દેવર્ષિ ! તેં ભારતની સુગ્રાથા
ગાઈ મહા વિશ્વ સમસ્ત માંડે !
જેતી હતી ભારત પુણ્યલોએ
ભાગીરથી જ્ઞાનતણી ઘણી ચે.
—ત્યાં ઘૌઢગંગા તટ બળ્ય બિલાં
સરસ્વતી મન્દિર કેં પુરાણાં
આ વિશ્વના સર્જનમાં સુહાગી
દસે દિશે પૂરપ્રભા પ્રસારતાં.
કૃતાંતાના કાળકેયે ગયાં શમી

તે મન્દિરો ધૂળ બન્યાં ધરામાં.
ખંડેરના તે અવશેષ ના રહ્યા.
દેવર્ષિ ! તેં યોદ્ધાપુરે ચઢાવી
સમાધિ કલ્યાણ કથા રટીને.
ખંડેરપાયો લઈ તેં નવી રથી
અગમ્યની એક અનંત પૃથ્વી-
આ વિશ્વના એક વિરાટ ચોંદે.
એ શાંતિધામે કઈ દેશદેશનાં
આંખ્યાં બીડી ઉત્સુક જ્ઞાનતુષ્ણા
છિપાવવા શાંતિનિકેતને ત્યાં
ચંપીગણા સાગરપાર બેતરી.
તું પૃથ્વીનો પૃથ્વી નવી બનાવતો
ખંડેરમાં પ્રાણપરાગ મૂકતો !

(૩)

આ ભારતે શાશ્વત કાળગંગા
વહી રહી આદિ અનાદિ વરજો.
એને તટે બળ્ય સુરમ્ય કુંજો
જૂંજી રહી મંગલ ગાન ગૂંજી.
વાદ્યોદ્ધિની ત્યાં સ્વરસિંધુશી ઝગ્યા
ગાજી રહી ઘુરમટને ગગની.
ઝગ્યા હજી માનવમન્દિરે તે
યુગે યુગે પામર પાંચ અંતરે
જગાહતી સંસ્કૃતિ ગાન મંજુ.
અનંત એના તટ પે ફરી ત્યાં
તે કાલિદાસે કરી કલ્પનાની
મહોર્ધ્વે ભાવી નલધુરમટે ઘટા !
યુગે યુગે સંસ્કૃતિધામ વિશ્વમાં
આ ભારતે ગંગતટે રચાયાં !
ને ઘેરગંભીર ઘટાળી છાંયે
નિશ્વાસ છૂટ્યા યુગ કલાન્ત કેરા.
પેગામ એ સંસ્કૃતિમન્દિરેપા

કેં ધંટનાદે જગ ધુમ્મટે આ
ધુગી રહ્યા માનવહાનવોમાં.
રવીન્દ્ર ! હે તું કવિવચ્ચે એક
જેણે રંગી એવી અનુપ કુંજની
ગંભીર વ્યોમાર્ધ સમી મહાઘટા
યુગો સુધી સાશ્વત પદ્મવંતી !
ગીતાંજલી આજ કવીન્દ્ર ! તારી
આ વિશ્વમાં માનવની પ્રભુતા
ખની રહી મંગલ સૂર આવડી
શુંભરવે પામર પત્થરોમા !

(૪)

કે સ્મારકો આજ સુભવ્ય ઊભાં
આ ભારતે કીર્તિકલાપ જોનાં !
દૂષી ગયા તે ઇતિહાસ કેશ
સૂંગા પડ્યા કે અવશેષ તેના
યે સ્મારકો ભારતઅંક સૂતાં !
એ સ્મારકોમાં જનઅશુભોનાં
રૂધાચક્ષાં અન્તર શોકગીત
દૂષી ગયાં જેમ થમે દિગંતે
સૂરાદ્ર ચડોલતણે દિનાન્તે !
તું આજ તો સ્મારક સ્મારકોનો
ખન્યો મહાસર્જક કાવ્યસૃષ્ટિને !
હિમાદ્રિનો તંબૂર ભવ્ય લીધો
હાથે, મહાગીત ગળવવાને.
ને ગંગ 'પુત્રા સ્વ તાર જો'વી
અગાધ્યું તે ગીત વિદાટ વ્યોમો
તેં વિશ્વગંધુત્વની સ્નેહગીતા
મનુષ્યને આપી મહાનિશાનદે !
સપ્તા થયો શાંતિનિકેતને તું !
દૃષ્ટા ગાંધ્યો માનવઅન્તરે તું !
કે પોઠ લોભે ઊતરી અમારે—
નિઃશબ્દથી કીર્તનસુગંધ ભારતે.
તારી હતી એક જ સુદૃઢદૃષ્ટિ
જેણે ફરી આર્થપ્રલા પ્રસારી
ને જન્મુદીપે નવન્યોત ચેતવી
યુગકોડિયે ફરી !

(૫)

હિમાદ્રિનાં ભવ્ય પ્રચંડ શુંગો
આરોહીને આજ તું નાથ કેશ શું
જતો મહામન્દિરમાં પૂજ્યે !

તે મન્દિરે ચંદ્રસુધા સુગોની
થીજ જની શ્વેત પ્રભા પ્રભુની !
નીચે અહીં માનવલોભ આરે
વિરાટ આ સાગર મસ્ત નાદે
આરોહણે મંગલ મંત્ર ગૂંજે !
જેણે જગાડયું પ્રભુગીત વિશ્વમાં
સૂના મહામાનવકંઠ માર્હે—
તે ગીત આજે ગિરિમાલ ઘોડે
ગળવતો સ્વર્ગપથે સિંધાવે !
વટાવીને કીર્તિતણા મિનારા
તું ઊડજે જીર્ણ અગાધ વ્યોમઃ
ચડોલ હે ચંદ્ર જની ધરાના
આ માનવોના પ્રભુદત સ્વામી !
હિમાદ્રિની કે ત ર ઠ ન્દ રા માં
ગંગાતણી લોલચિહ્નોલ જીર્ણે,
સપ્તાગ્ધિના અન્તર સ્પન્દનોમાં
આજે મહાગાન સુરમ્ય તારું
ગાજે—ગળવી જગકંઠ સ્નેહે !
કવીન્દ્ર ! તું સાશ્વત સ્વર્ગજ્યોતિ
ને સૌ અમે તારકશા તિમિલમાં
ઝીલી મહાનેજ પ્રદીપ તારું
લે તેજવાથા સ્વરશાંત ગાશું
તારી ત્યજ આજ વસુધાસ્યે !

કોલક

ખસ ચહે !

તું ના મારો આંહિ કદી ચ સહચાર પ્રભુચિની.
હું જાણું છું કે તું ભવનગિરિને શુંગ વસતી
મને ભેટી હોયે લિલિપુટ તણા ઠંકતજન શો
નીચે ઊલેલાને, કદિકે તું અમારી ધરતી પે
મૂઠે તાર પાય, સંણિક પણ, તું મોટર ચડી
ધૂમે, મારાથી તો થત શતગણી તાહરી ગતિ.
પછી હું જાણું કે તવ હૃદયની હુંદ મળજો
તવાંકે સ્વાતું, તુજ નયન ને સુગંધશરીને
સુરપરેં થાવાનું પુલકિત, મૂળાંધ જ નહીં !
મને આશા એવી નથી, પણ તને હું અહુ જ છું.
વળી મારી પાસે નહીં ધન ન સુરોળ તન
મને શાને આંહિ કદી તું સમજુ' તે ચ હું સહુ.
છતાં હેતું વણું અહીં વસત ને કિંમત નહીં
કદી આંકે પોતા તણી અવરની કે-ખસ ચહે
ચહાવા ને ઇચ્છે—

ઈ જ ન

સમી સાંજનું ઈજન મેં તો દીધું—
આ તો વીતી જતી મધરાત !
આસન એનું ખાલી, સખિ !

ઊભી આંગણુ કોડભરી અધીરી,
એના આંખ્યાની સુણવા વાત !
આસન એનું ખાલી, સખિ !

વીણ્યાં ઉરની કચારી થકી ફૂલ ફૂણાં,
એની ફેરમ એળે નય !
આસન એનું ખાલી, સખિ !

મેં તો દીવીએ આશાનાં તેલ પૂર્યાં,
એનાં અંધારે તેજ વહીવાય !
આસન એનું ખાલી, સખિ !

એની પહરજ તારકઅંગ અડી,
એનાં પગલાં ન તોય સુણાય !
આસન એનું ખાલી, સખિ !

એની એંધાણીએ સારી રાત ભરી,
રે ! એક ન એ જ કળાય !
આસન એનું ખાલી, સખિ !

વીતી વેળા માની રખે નાંખે સખિ—
એને કહિયે ન એમ કરાય !
આસન એનું ખાલી, સખિ !

સૂની રાત પળે, મારી આંખ ઢળે,
કોણુ કે'શે એને કે રોકાય !
આસન એનું ખાલી, સખિ ! *

સ્નેહરૂચિમ

૨

કે વડો

“તેજસ્વી અંધો, ઉર મોગરા સમું,
પ્રેમે ભર્યો દેહ શુભાગ શો ફૂળો;”

“ના, ના, સખિ ! દુર્ગમ અંધરા વિષે,
જાઓ રૂઠો કાન્ત સુગન્ધ કેવડો;
શિરો મણી શો હરિતાલિકાવણો.”

શિવકાન્ત

તાજ મહેલમાં

પ્રકાશનાં રમ્ય રમ્યાં મલોખાં
અનંત આકાશ સુધી પહોંચ્યાં—
સ્ફટિક શા સ્થંભ, કમાન કેટલી ?

હસી, કરી, ઉન્નત શીર્ષે જાંચાં.
નિહાળતાં નકશી ઝીણીઝીણી
શકાય ના વર્ણવી એક શબ્દમાં.

સૌંદર્ય આ ! કેં કવિએ, કલાવિદો,
રસિક વિદ્વતજનો, મનોહરી
આ આરુતને ભરી ઉર સ્લાધા-
વિસ્મિત નેને નીરખી રહે છે.

એં રમ્ય ને દિવ્ય સ્થળે મળીને
મિત્રો અમે સ્તબ્ધ ઉરે થ નેત્રે
રહ્યા હતા ઘૂમી અહીં તહીં જતા.

તાજનું અંતર અહીંયાં, ગૂંચે છે શબ્દ સો ઘણું
ળળે છે દીપ જ્યાં નિત્ય, લીલી સોડ કને મૂળા—
જાળે છે થોપ જ્યાં નાના ગંભીરા શબ્દના ત્યહીં.
અહીંયાં ઉરને કારે— શબ્દો જ્યાં સુમતાઝની
અવાજ પ ગ એ કી નો કરતી પહેન જીતરી—
વિદેશી : તાજની લીલા આવેલી ન્યાળવા હતી.

ભવ્ય એ સ્નેહની ગાથા પતથરે પ્રાણ પૂરતી ૨૦
હેયે હેયે સદા પ્રેરી રેતી શી સમભાવને !
સાકીની સોડ પાસેથી સુરભિ દિવ્ય બેઠતી
શાંતિ તો એટલી બધે ધૂપની વાળ શી લટ—
થઢે છે કો' કરી આણે, સરેરાટ હવા મહીં.

ઊભી ત્યાં બેઠે એ પહેને, નિદ્રાપોલી નિહાળતી— ૨૫
તાજની પ્રેરણા દેં વી : ને શબ્દો વહતી રહી :—

“અહો, શું પ્રેમ ? શું ભવ્ય ? ભવ્ય સ્નેહતણી કથા”
અને એ એકબીજાને આંત્રી હસ્ત ઊભી અને
ન ચી ખ ભા પ રે : એકબીજાનાં નયનો મહીં
અણુના ણિંદુની આવી સુગંધ સ્નેહભરી કણી ! ૩૦

અમે બે દૂરથી ભેટા જરા થે પલખ્યા વિના
એમને વસ્તુ તે ભેટાં થયું દુઃખ ઉરે ત્યહીં,
ભેટાં વસ્તુ રહે હેયું એ પ્રાપ્તિ નજીવી નહીં !

કેં ઘંટનાદે જગ ધ્રુવમટે આ
ધ્રુવી રહ્યા માનવદાનવોમાં.
સ્વીન્દ્ર ! હે તું કવિવર્ધ એક
જેણે સ્વી એવી અનુપ કુંજની
ગંભીર વ્યોમાર્ધ સમી મહાઘટા
યુગો સુધી શાશ્વત પલ્લવતી !
ગીતાંજલી આજ કવીન્દ્ર ! તારી
આ વિશ્વમાં માનવની પ્રભુતા
ખાની રહી મંગલ સૂર આવલી
શુંભરવે પામર પત્યરોમાં !

(૪)

કેં સ્મારકો આજ સુભવ્ય જીભાં
આ ભારતે કીર્તિકલાપ જેનાં !
રૂપી ગયા તે ઇતિહાસ કેશ
મૂંગા પડ્યા કે અપરોષ તેના
યે સ્મારકો ભારતઅંક સૂતાં !
એ સ્મારકોમાં જનઅધ્યુઓનાં
રૂધાયક્ષાં અન્તર શોકગીત
રૂપી ગયાં જેમ શમે દિગંતે
સૂરાઈ ચંડાલતણા દિનાન્તે !
તું આજ તો સ્મારક સ્મારકોનો
ખન્યો મહાસર્જક કાવ્યસૃષ્ટિનો !
હિમાદ્રિનો તંપૂર ભવ્ય લીધો
હાથે, મહાગીત જાળવવાને.
ને ગંગ પુત્રા સમ તાર જેવી
અગાંધુ તે ગીત વિરાટ વ્યોમો
તે વિશ્વખંધુસ્વની સ્નેહગીતા
મનુષ્યને આપી મહાનિશાળે !
સદ્યા થયો શાંતિનિકેતને તું !
દૃષ્ટા ખન્યો માનવઅન્તરે તું !
કે પોઠ લોમે ઊતરી આમારે-
નિઃશબ્દશી કીર્તનસુધ ભારતે.
તારી હવી એક જ સુકિર્તિજીવ
જેણે ફરી આર્ષપ્રભા પ્રસારી
ને જન્મુદીને નવજ્યોત ચેતવી
યુગકોડિયે ફરી !

(૫)

હિમાદ્રિનાં ભવ્ય પ્રયંત શુંગો
આરોહીને આજ તું નાથ કેરા શું
જતો મહામન્દિરમાં પૂજ્યે !

તે મન્દિરે ચંદ્રસુધા યુગોની
થીજ ખની શ્વેત પ્રભા પ્રભુની !
નીચે અહીં માનવલોભ આરે
વિરાટ આ સાગર મસ્ત નાદે
આરોહણે મંગલ મંત્ર શૂંભે !
જેણે જગાડ્યું પ્રભુગીત વિશ્વમાં
સૂતા મહામાનવકંઠ માંહે—
તે ગીત આજે ગિરિમાલ સોઠે
ગજવતો સ્વર્ગપથે સિંધાવે !
વટાવીને કીર્તિતણા મિનાશ
તું જીએ જીર્ણ અગાધ વ્યોમે:
ચંડાલ હે ચંદ્ર ખની ધરાના
આ માનવોના પ્રભુહત સ્વામી !

હિમાદ્રિની કે ત ર ક ન્દ રા માં
ગંગાતણી લોલવિલોલ જીર્ણમે,
સમાધિધના અન્તર સ્પન્દનોમાં
આજે મહામાન સુરમ્ય તારું
ગાળ્યે—ગભવી જગકંઠ સ્નેહે !
કવીન્દ્ર ! તું શાશ્વત સ્વર્ગજ્યોતિ
ને સૌ અમે તારકશા તિમિરમાં
લીલી મહાનેજ પ્રદીપ્ત તારું
લે તેજવાયા સ્વરશાંત ગાશું
તારી ત્યજ આજ વસુંધરાએ !

કોલક

૭

ખસ ચહે !

તું ના મારો ચાહે કદી થ સહચાર પ્રભુધિની.
હું બાણું છું કે તું ભવનગિરિને શુંગ વસતી
મને ભેટી હોયો લિલિપુટ તણા ંકંતજન શો
નીચે જોલેલાને, કદિકે તું અમારી ધરતી પે
મૂકે તારા પાય, સંયુક્ત પણ, તું મોટર ચઢી
ધૂમે, મારાથી તો શત શતગણી તાફરી ગતિ.
પછી હું અંધું કે તવ હૃદયની હુંદ મળજો
તવાંકે સૂવાતું, તુજ નયન ને સુખશશીને
સુરપરે ચાવાતું પુલકિત, મૂળાંધ જ નહીં !
મને આશા એવી નથી, પણ તને હું ચહું જ છું.
વળી મારી પાસે નહીં ધન ન સુઝાળ તન છે
મને શાને ચાહે કદી તું સમરુ તેય હું સહું.
છતાં હેતું થઈ અહીં વસત જે દિવસ નહીં
કદી આંકે પોતા તણી અવરની કે-ખસ ચહે
ચહાવા ને ઇચ્છે.— ૭

ઈ જ ન

સગી સાંજનું ઈજન મેં તો લીધું—
આ તો વીતી જતી મધરાત !
આસન એતું ખાલી, સખિ !

બાલી આંગણુ કોઠભરી અધીરી,
એના આંખ્યાની સુણવા વાત !
આસન એતું ખાલી, સખિ !

વીણ્યાં ઉરની કચારી થકી ફૂલ ફૂણાં,
એની ફોરમ એળે જાય !
આસન એતું ખાલી, સખિ !

મેં તો હીવીએ આશાનાં તેલ પૂર્યાં,
એનાં અધારે તેજ નહીલાય !
આસન એતું ખાલી, સખિ !

એની પહરજ તારકઅંગ અહીં,
એનાં પગલાં ન તોય સુણાય !
આસન એતું ખાલી, સખિ !

એની એધાણીએ સારી રાત ભરી,
રે ! એક ન એ જ કળાય !
આસન એતું ખાલી, સખિ !

વીતી વેળા માની રખે ના'વે સખિ—
એને કહિયે ન એમ કરાય !
આસન એતું ખાલી, સખિ !

સૂની રાત પળે, મારી આંખ ઢળે,
કોણ કે'શે એને કે રોકાય !
આસન એતું ખાલી, સખિ ! *

સ્નેહસ્મરિત

કે વડો

“તેજસ્વી સંધ્યા, ઉર મોગસ સમું,
પ્રેમે ભર્યો દેહ શુભાગ શો ફૂળો;”

“ના, ના, સખિ ! દુર્ગમ આંખરા વિષે,
ભગ્યો રૂઢો કાન્ત સુગન્ધ કેવડો;
શિરો મણી શો હસ્તિતાલિકાતણો.”

શિન્નકાન્ત

તાજ મહેલમાં

પ્રકાશનાં રમ્ય સ્થાં મલોખાં
અનંત આકાશ સુધી પહોંચ્યાં—
સ્ફટિક શા સ્થંભ, કમાન કેટલી ?

હસી, કરી, ઉન્નત શીખં બંધ્યાં.
નિહાળતા'તા નકશી ઝીણીઝીણી
શકાય ના વર્ણવી જેહ શબ્દમાં.

સૌંદર્ય આ ! કેં કવિઓ, કલાવિદો,
રસિક વિદ્રવજનો, મનોહરી
આ વ્યારુતાને ભરી ઉર શ્લોકાધા-
વિસ્મિત નેને નીરખી રહે છે.

એ રમ્ય ને દિવ્ય સ્થળે મળીને
મિત્રો અમે સ્તબ્ધ ઉરે ચ નેત્રે
રણા હતા ધૂરી અહીં તહીં જતા.

તાજનું અંતર અહીંયાં, રૂ'ને છે શબ્દ સો ઘણું
બળે છે દીપ જ્યાં નિત્ય, લીલી સોઠ કને મૂળા— ૧૫
જાણે છે શોષ જ્યાં તાના ગંભીરા શબ્દના ત્મહીં.
અહીંયાં ઉરને દારે— શર્યા જ્યાં સુમતાજની
અવાજ પ ગ એ હી નો કરંતી ખેન ઉતરી—
વિદેશી: તાજની લીલા આવેલી ત્યાળવા હતી.

ભવ્ય એ સ્નેહની ગાથા પથરે પ્રાણ પૂરતી ૨૦
હેયે હેયે સદા પ્રેરી રેંતી શી સમભાવને !
સાકીની સોઠ પાસેથી સુરભિ દિવ્ય ઊઠતી
શાંતિ તો એટલી જાણે ધૂપની વાળ શી લટ-
અંદે છે કો' કરી આછો, સરેરાટ હવા મહીં.

ભાલી ત્યાં ખેઉ એ ખેડેના, નિકાપોદી નિહાળતી— ૨૫
તાજની પ્રેરણા દેવી: ને શબ્દો વહતી રહી:—

“અહો, શું પ્રેમી શું ભવ્ય ? ભવ્ય સ્નેહલક્ષી કથા”
અને એ એકબીજાને આલી હસ્ત બાધી અને
ન રી ખ લા પ રે: એકબીજાનાં નયનો મહીં
અચ્છુના ગિંદુની આવી સુગંધ સ્નેહભરી કણી ! ૩૦

અમે જે દ્રશ્યી જોતા જરા ચે પલખ્યા વિના
એમને વસ્તુ તે જોતાં થયું દુઃખ ઉરે ત્યહીં,
જોતાં વસ્તુ રહે હેયું એ પ્રાપ્તિ નળવી નહીં !

* દૂંદ સમયમાં બહાર પડનાર લેખકના કાવ્યસંગ્રહ “પલખ”માંથી.

સમાધિભંગ

(નિમોખતિ)

રંગોત્તણા મોહક રમ્ય મિશ્રણ
પ્રતીતીતું ભવ્ય બનેલ માંગણ
નિહાળતો, સૌરભપૂર્ણ વાયુના
અતીવ આહ્વાદક સૌમ્ય સ્પર્શ
ચૈતન્યસ્ફુર્તિ લહતો અપૂર્વ,
એ ટેકરી ટોચ સમૃદ્ધિ ત્યાગીને
સંધ્યાસમે ચિન્તનમગ્ન માનસ
હું આપતો'તો નિર્જના નિવાસમે.
નિર્ગર્ગની નિર્જનતા વટાવતો
શહિર ટેરી સરકો પરે ન્યાં
ખડોંચો, તદા સૂર્ય ક્ષિતિજકોરમાં
ફૂંચ્યો હતો પૂર્ણ, વધ્યે જતો હતો.
અન્ધારઃ એને વધતો જ ન્યહાળીને,
ખળવવા વા નિર્જન નિત્ય,
પ્રત્યેક સ્થલે પ્રગટી ઊઠ્યાં કે
મહીપ ત્યાં વીજળીના અવાનક.
મહેને થયું અંતરમાહોં એ કણે
મહીપ આ સર્વ તણી પ્રકાશ
કયહાં, શી રીતે કયમ છુસ થાતો
હશે દિને ? ફક્ત તમેમહોં જ
અસ્તિત્વ મ્હાણી નિજ વા શકે એ,
શું તેથી રાત્રે જ રહ્યાં પ્રકાશી ?
વિચારતો, મન્યનમાં અટનતો
હતો જ હું, ત્યાં પ્રતિરજ્જી હીપકે
નિહાં ધરી ઉત્તર આપતા સુધ્યાઃ
“સ'કેલીને સર્વ પ્રવૃત્તિ બાહ્ય,
વિસારીને બ્રામક અસ્મિતાને,
પ્રકાશની ઇન્દ્રિય છાવી સંધમે
સ્થાપી દધ અંતરના ઉંડણમાં,
પ્રશાન્તિ ને નિષ્કિન્નતા ધરીને,
સમાધિના નિશ્ચલ ચોગચાસને
તપોનિધિ કે' સ્થિતપ્રજ્ઞ શા અમે
મ્હાણી રહ્યાં'વા તપજન્ય સૌખ્ય
મરનુ ઇષ્યાણુ સુરેન્દ્ર ચો વિધિ,
અપૂર્વ શોભા નિજ દેહ વેલની
અંધારની ઓહણીમાં લપેટવી
સંપ્રેપતો છાં જહીં રાત્રિઅપ્સરા,
અને યદા નુપુરજંકુતિરવ

૮

૧૬

૨૨

૩૩

સુમંજુ કલ્પે પડતો અમારા,
સમાધિમાં ભંગ થતો, પ્રકાશ ચે
આકર્ષણે મતપ્રમત્ત ચેને
છોડી દિયે છે નિર્જની શુદ્ધને,
અન્ધારની ઓહણીમાં છુપાયલી
પ્રિયાતણી સુન્દર દેહશોભા
સુવ્યક્ત થાવી અતિ ભવ્ય ઉત્સવ
શૃંગારનો ત્યાં ઉજવાઈ રહેતો !” ૪૭
મહીપનો ઉત્તર પૂર્ણ થાતાં,
તે મેનકા'મિત્રતાણી પ્રસિદ્ધ,
પવિત્ર ચૌરાણિક પ્રેમહીલા
અહો! શી મહારે નજરેતરી રહી! ૫૦

જયાનન્દ દવે

૨

એક અવાચક રાતને આરે

આજે અમે બધું ભૂલવા બેઠાં.
એક અવાચક રાતને આરે, તારોડિયા ન્યારે-
આવી આવીને આગોડતા હેઠાં,
ત્યારે અમે બધું ભૂલવા બેઠાં.
એ વગડાઉ ભૂમિ મનમોહન
જમણીકાર મહાનદી હાંડતી-
કાળીકારે હતું તુલસીતું વન
ચેઘૂર વડલાની વડવાઈએ હીંચકતાં કદીએ ન ધરાતાં
પાવાનાં ચીત ન્યાં લાગતાં મીઠાં.
આજે અમે બધું ભૂલવા બેઠાં.
ઊડી નદી વણી ઊંચેરી લેખડ
કઠિ ઊણી હણી ગોરડી ભેખડઃ
વચ્ચે એતરવા મારમ ઉજ્જડ
ખાતાં ધરાઈને ગોર ખારેકડી, પાકેલ હીરકચાં કંઈ રાતાં
પંખીગોએ ક્યાં હાય જે એકાં,
આજે અમે બધું ભૂલવા બેઠાં.
ટાળેટાળાં ભમતાં હરણાંનાં
ટોલ નનૃત્ય તરુ-તરણાંનાં
ગીત-વલિત નદીઝરણાંનાં
હસીહસી વનને ય હસાવતાં એવાં આવળનાં ફૂલને છોડી
કાગળનાં ફૂલ સૂંધવા બેઠાં,
જાગલું ભૂડીને ઊંધવા બેઠાં
આજે અમે બધું ભૂલવા બેઠાં.
પ્રજ્ઞેશ પરીખ

કાલશસ્ત્ર ૨. આંકડ

સંસ્કૃત કાવ્યશાસ્ત્રમાં આ વિષયની કેટલીક ચર્ચા ધ્વન્યલોકમાં આવે છે. તેમાં એક પૂર્વપક્ષી કહે છે કે ચેતનામાં વાચ્યાર્થીમો રસા ચલંકરવિષયઃ । એટલે કે ત્યાં ચેતનનું જ મુખ્ય વર્ણન હોય ત્યાં રસાદિ અલંકાર હોય, પણ બે અચેતનનું જ વર્ણન હોય તો ત્યાં રસાદિ અલંકાર નહોત. આ પૂર્વપક્ષ બે ઉપહાસદિના મતવાળો છે તેનો મત એવો છે કે કાવ્યમાં રસ બહુ જ યૌણ છે. બહુ બહુ તો અલંકારના એક સ્વરૂપ તરીકે ઓળે. સ્વીકાર થઇ શકે. તેમાં પણ બે અચેતન વસ્તુના વર્ણનથી રસ કે ભાવ ઉત્પન્ન થતો હોય તો ત્યાં એ રસ કે ભાવના અલંકાર તરીકે પણ ન ગણી શકાય. આમ આ પૂર્વ પ્રથમ અચેતનના વર્ણનને અનિષ્ટ ગણે છે. તેના જવાબમાં આનન્દવર્ધન કહે છે: તદુપમાસ્તીનાં પ્રવિલ વિપયતા નિર્વિવરતા વામિ- હિતા રમાત । વસ્વાદ ચેતનવસ્તુ વૃત્તાન્તે વાક્યાર્થીમૃતે સુવેતન વસ્તુ વૃત્તાન્ત યોગનવા વાક્યાર્થીમૃતવિત્ત્વમ્ । એટલે કે બે કાવ્યમાં અચેતનનું વર્ણન ન હોવું નોષ્ટ્રએ કોમ કહો તો તો ઉપમાદિ અલંકારોના પ્રદેશ સાવ રહેશે જ નહીં, અથવા બહુ જ થોડો રહેશે, કેમ કે અલંકાર માન (એક સ્વભાવિકાત સિવાય) કદપનાન્ય છે અને એમાં બહુધા અચેતનની યોજના કરાય છે જ: ત્યારે પૂર્વપક્ષ જવાબ આપે છે: સત્યાનવિત્ત્વં ચત્રાચેતનાનાં વાક્યાર્થીમો નાલી રસવલંકારસ્ય વિષયઃ । અચેતનની સાથે ચેતનની યોજના હોય તો પણ એટલે કે આપણા શબ્દોમાં અચેતન ઉપર ચેતનનું કે તેના ધર્મોનું આરોપણ હોય તો પણ અચેતનનું વર્ણન છે માટે ત્યાં રસ નથી જ એમ પૂર્વપક્ષી કહેવું છે. આમ પૂર્વપક્ષના મતે અચેતનમાં ભાવારોપણ કરવું તે અયોગ્ય છે, ખોટું છે માટે એવી સ્થિતિમાં ત્યાં રસ રહી શકે જ નહીં, તેમના મતે રસ તો ચેતન વસ્તુના વર્ણનમાં જ સંભવે. કેમ કે રસના ભાવાનુભાવવિભાવો ચેતન વસ્તુ જ અનુભવી શકે. મુખ હસી શકે, કમલ હસી ન શકે, માટે કમલ હસે છે એમ કહેવું તે અસત્ય છે તેથી એ રસ વિરુદ્ધ છે. એટલે સમગ્રશે કે આ પૂર્વપક્ષની સ્થિતિ Pathetic Fallacy ની સામાન્ય સમજણ બે ઉપર તેથી છે તેના બેવી છે. આ સ્થિતિને જવાબ આનન્દવર્ધન આમ આપે છે: તત્ત્વનઃ કાવ્યપ્રવચસ્ય રસનિવલમ્ભસ્ય નીરસત્વમનિશ્ચિતં સ્વાત્ । કેમ કે મહાન કવિઓના પ્રયત્નમાં પણ અચેતન ઉપર ચેતનધર્મનું આરો- પણ તો દેખાય છે. તો શું એ બધા કાવ્યો જ નથી? એમ હોમ તો તો કાવ્યને વિષય બહુ જ અબાદિત થઈ જશે. વસ્વાદાસ્ત્યેવાચવ- ચેતન વસ્તુ વૃત્તાન્તો વત્ર ચેતન વસ્તુ વૃત્તાન્તયોજના વાસ્તિ બન્ત્વઃ વિમાવલેન । આનન્દવર્ધનનું કહેવું એમ કહે છે અચેતનનું વર્ણન કરે- વામાં ચેતનધર્મની યોજના ન હોય એમ અને જ નહીં. સીધી યોજના ન હોય તો આકસ્તરી રીતે પણ અચેતનવર્ણન ચેતનને ઉપદાસ હોય, માટે તો આનન્દવર્ધન કહે છે કે અતે વિભાવ સ્વરૂપે પણ ચેતનયોજના તો હાજર હોય છે જ. આનન્દવર્ધનને આ સુદો સમજવા જેવો છે. એણે કહ્યું કે ચેતનની યોજના વગરનું અચેતનવર્ણન હોય જ નહીં, તો કાંઈ એમ પૂછે કે ઉત્તરરામ-

ચરિતના નીચેના શ્લોકમાં ચેતનયોજના કયાં છે ?
 પતે ત પવ ગિરયો વિસવન્મયુરા-
 સ્તાન્યેવ મત્તહરિણાનિ વનસ્થલાનિ ।
 આમન્ચુવન્ચુલ્લતાનિ ચ તાન્યમૂનિ
 નીરન્દ્રનીલ નિચુલાનિ સરિત્તટાનિ ॥
 ઉત્તરરામચરિત, ૨, ૨૪

આ તો શુદ્ધ પ્રકૃતિવર્ણન જ છે. તો આનન્દવર્ધનને જવાબ એ છે કે ત્યાં પણ એ રામના કંચુલરસના ઉદીપનવિભાગ તરીકે તો ઉપયોગી છે, માટે જ કવિએ એ અચેતનવર્ણન કર્યું છે. માટે અચે- તનની સાથે ચેતનનો સમ્બન્ધ અયોગ્ય નથી. આ ચર્ચાના સાર આમ: { પૂર્વપક્ષ કહે છે કે અચેતનના વર્ણનમાં ચેતનને ભેળવવું જ ન જોઈએ, બે ભેળવીને એવું વર્ણન કરે તો એ બંધો ઊતરતા વર્ગની કવિતાને જ પ્રદેશ થશે. આનન્દવર્ધન એમ સ્વીકારવાને તૈયાર નથી. એ તો કહે છે કે અચેતનની સાથે ચેતનની યોજના કરીને જ એટલે કે અચેતન અને ચેતનનો સમ્બન્ધ બંધીને જ મહા- કવિઓ અચેતનવર્ણનમાં રસ લાવે છે. માટે આનન્દવર્ધનના મતે અચેતનમાં ચેતનની યોજના કરવામાં કશી જ દોષ નથી. }

આ ચર્ચાના વિષયમાં એટલું ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે કે સંસ્કૃતમાં આત્મલક્ષી પ્રકૃતિકાવ્ય જેવો પ્રકાર જ નથી તેથી તેમાં Pathetic Fallacy ના લક્ષણો પ્રથમ જ ઊભા થતો નથી. આથી આનન્દવર્ધનને અચેતનમાં ચેતનની યોજનામાં દોષ દેખાતો નથી તે આપણને પણ સવંધા સ્વીકાર્ય છે, કેમ કે આનન્દવર્ધનનું લક્ષ્ય જ પરલક્ષી કાવ્યો છે અને પરલક્ષી કાવ્યોમાં ઊર્મિજન્ય ભાવાભાસનો દોષ આવતો નથી એમ આપણે ઉપર જોઈ ગયા.

એટલે સંસ્કૃત કાવ્યશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તપાસતાં ઊર્મિજન્ય ભાવા- નાસ ભાવોચિત્તના પ્રદેશો જ પ્રથમ થશે. ત્યાં ત્યાં અનુચિત ભાવનું નિરૂપણ હોય ત્યાં ત્યાં ભાવાનોચિત્તનો દોષ ઊભો થાય જ. આત્મ- લક્ષી કાવ્યમાં પણ Pathetic Fallacy ના વિષયમાં જે એક સ્થિતિ આ અચેતનમાં ચેતનભાવ મુકવામાં ઔચિત્ય છે અને બીજી સ્થિતિમાં નથી એમ ઉપર બતાવ્યું જ છે. આથી, ખરી રીતે, આ આખો પ્રથમ ભાવાનોચિત્તનો જ છે.

આટલું વાંચ્યા પછી Pathetic Fallacy માટે નરસિંહરાવે યોગ્ય 'અસત્ય ભાવારોપણ' કરતાં 'ઊર્મિજન્ય ભાવાભાસ' ને હું વધારે યોગ્ય મા યોગ્ય ગણું છું તે સહદેવોને સમજાઈ ગયું હશે જ. રસ્કિ- નનું પોતાનું જ કહેવું છે કે આ દોષ ઊર્મિમાંથી જ ઉદ્ભવે છે 'વૃત્તિ- મય' થી Pathetic તો અર્થ જરૂરિયર સમજાતો નથી. 'વૃત્તિ' એટલે, 'મનન' વલણ' એવો સામાન્ય અર્થ આપણે કરીએ છીએ. વૃત્તિ એટલે ઊર્મિ, feeling, emotion (જે અર્થ Pathetic શબ્દથી ખાસ અનુલક્ષાય છે) એવો અર્થ સમજતો નથી. આથી વૃત્તિમય શબ્દ મને યોગ્ય લાગતો નથી. 'અસત્ય ભાવારોપણ' રસ્કિનના [અનુસંધાન પાટ ૧૨

વ્યતિરેક

[એક ફૂલી અલકારચર્ચા]

શ્રી જ્ઞાનાનંદ દવે

૦૪૬૫૨૫ ન્યારે ઉપમેય ઉપમાન કતા ગુણમા અલકાર હોય ત્યારે
વ્યતિરેક અલકાર બને

દાખલા તરીકે—ચન્દ્ર સહસ્ર છે, તારુ મુખ કલકલીન છે

પણ, આ ઉપર આપેલી વ્યાખ્યા બધા અવશ્યસ્ત્રીઓ સીકારતા નથી, આનંદ-સર્વસ્વમા અને સાહિત્યદર્શીઓકાર વ્યતિરેકના બધને જરા શયિન કરીને, ઉપમેયનો ઉત્કર્ષ અથવા ઉપમેયનું ન્યૂનત્વ—એમાંથી ગમ તે હોય ત્યાં પણ વ્યતિરેક ગણે છે મગ્નમટ અને જગન્નાથ, જેઓની રસદષ્ટિ અને આનંદ-ગીમાંસા કાવ્યશાસ્ત્રના ઇતિહાસમા પ્રમાણ્યુત અને છેવડની ગણાઈ છે, તેઓ ઉપર પ્રમાણે વ્યતિરેક આનંદ ત્યાં જ થતો માને છે કે જ્યાં ઉપમેયનો ઉપમાન કરતા ઉત્કર્ષ હોય ઉપમેયમા ઉપમાન કરતા ન્યૂનત્વ કે નિકર્ષ હોય એમા વૈચિત્ર્ય શુ છે ? એમા વાચકની રસદષ્ટિને પોપે એવી રમણીયતા શી છે ? એમા સહૃદયના હૃદયને આ લાદ લાગે એવુ શુ છે ?

ઉદાહરણ

પસિદ્ધ છે કે અતિશયી ચન્દ્ર પે
ફરી ફરી વૃદ્ધિ લહે, પરદ
પ્રસન્ન યા મુનિરિ ! માન મૂળે
પાત્રી ન આપે ગઈ ને ભુવાપી ૧૦

હવે, આ ઉદાહરણની ખૂબી એ છે કે ઉપર્ષકત પ્રકારની બન્ને વ્યાખ્યાને એ પુરવાર કરે છે ઉપમેયગતઉત્કર્ષ એ વ્યતિરેક અને ઉપમેયગતઉત્કર્ષ ઉપરાત ઉપમેયગત-ન્યૂનત્વ એ વ્યતિરેક હવે એ ફેરી રીતે પુરવાર થાય છે તે આપણે સારિત-ગ નોંધએ

આનંદ-સર્વસ્વકાર અને સાહિત્યદર્શીઓકાર—બન્ને આ ઉદાહરણમા ઉપમેયગત-ન્યૂનત્વ અને ઉપમાનગતઉત્કર્ષ બુદ્ધિ છે, તે આ રીતે ચન્દ્ર ઉપમાન અને યૌવન ઉપમેય ચન્દ્ર ક્ષીણ થયા છતાં ફરી ફરી વૃદ્ધિ પામે છે, જ્યારે યૌવન એવાર ગયા પછી ફરી નથી આવતુ અને તેથી ઉપમાન (ચન્દ્ર) ઉપમેય (યૌવન) કરતા અલકાર છે

પણ મગ્નમટ, જગન્નાથ અને બીજા સમર્થ કાવ્યશાસ્ત્રીઓ આ અર્થને વૈચિત્ર્યહીન અને અસાતત્વિ-મીને તુચ્છમારી કાઢે છે તેઓના મતે તો વ્યતિરેક ત્યારે જ માન બને છે કે જ્યારે ઉપમેયમા ઉપમાન કરતા ઉત્કર્ષ હોય. આમ લેવા છતાં એ કાવ્યશાસ્ત્રીઓની Ori-
ginal અને intellect આ બુદ્ધિ ત્યારે જ માનાઈ લાગે છે કે હારે તેઓ આ જ ઉદાહરણને તેઓની વ્યાખ્યા પ્રમાણે બધ બેરાડે છે, અને તે પણ જગત પ દિગ્દશા આપવા સિવાય, અર્થને

મગ્ન-અવશ્યા સિવાય

તેઓ મહે છે કે આ ઉદાહરણમા ઉપમેય અને ઉપમાન બન્ને બે યૌવન અને ચન્દ્ર નથી, પરંતુ યૌવનગત અર્થેય અને ચન્દ્રગત અર્થેય છે, અને અહીં ચન્દ્ર એકવાગ ક્ષીણ થયા પછી ફરીને વૃદ્ધિ પામે છે એ વગરિયતિ ચન્દ્રના અર્થેયને દાને પહેચાડે છે જ્યારે યૌવન એકવાર ગયા પછી ફરી પાછુ ન આવતુ હોવાથી તેનું અર્થેય સંપૂર્ણ છે તેવી ચરના અર્થેય કરતા યૌવનનું અર્થેય અધિક છે, અને આ રીતે યૌવનનું અર્થેય (ઉપમેય) ચન્દ્રના અર્થેય (ઉપમાન) કરતા વિશેષ ઉત્કૃષ્ટ છે અને આપણે જરા સૂક્ષ્મ રીતે ઉપ-
રોક્ત ઉદાહરણનો અર્થ તપાસીએ છીએ ત્યારે આપણને એમ જણે લાગે છે કે આનંદ-સર્વસ્વમાર અને સાહિત્યદર્શીઓકારનું interpreta-
tion તદ્દન અચૂત છે કારણ કે ખરે અર્થે આ પ્રમાણે છે ચન્દ્ર ક્ષીણ થયા છતાં ફરી ફરીને વૃદ્ધિ પામે છે પણ યૌવન એકવાર ગયા પછી આવતુ જ નથી માટે હે મુનિ ! તુ સંસ્કૃતિ પામેલી હોવાથી તારા ધવાપેના માન માટે તારે માણે તો કરી અસ્થિ યૌવનને આમ વેકેકુ ન નોંધએ

હવે એ આપણે ચન્દ્રને ઉપમાન અને યૌવનને ઉપમેય ગણીએ તો અર્થ તદ્દન બુદ્ધિ જ થયે અને કવિનું સરસ વક્તવ્ય (માનિનીને માનના પ્રવાહમાંથી ઉભારીને યૌવન વેકેકા અધકારવી તે) આરવા હવે અલકાર નવશે એવું કે સુગી વ્યામ તર્ક કરગે “યૌવન કરતા ચન્દ્ર ચિંતાનો છે તો મરે મારું માન શા માટે લ થયુ નોંધ એ ? એવી અપકૃષ્ટ વસ્તુ (યૌવન) માટે શા માટે મારે પડ્યા ફરી નોંધએ ? વગેરે

સંસ્કૃત કાવ્યશાસ્ત્રમા અને તેમા જે ખામ કરીને અનકાગવિમા ગયા તો આવી રસપ્ર ચર્ચાઓ વગેરે કેમણે આવે છે ઉપરની ચર્ચા માંથી કાળનો એ અમ રતો યુને તદ્દન સ્પર્ગ રીતે તરી આવે છે અને તે એ છે કે જે કાવ્યના વાચકમા રેચિંગ હાવ અને ગમ ક્ષીણતા ગેઝાજી હોત તો તે કાવ્યમાંથી કાવ્યતર તરત સરી નળ છે

ભૂતકથા

આ પ્રેમનું બી લઈ પચતત્વને,
ફળે ફૂલે પલ્લવથી ડડું ધન્યું,
બધુ ગયું ને ચડ એકલુ હવે,
બાળી જતા ભૂતકથા વિલાપનું

શિવકાન્ત

* કાળ કાળ લપિ મૂલે મૂલે અસ્થિવર્ષે લયમ્ ।

વિષમ પ્રવીર કુવરિ ચૌકનગરિવર્ષે ચાલુ ॥ એ મ્લેકનું
ગુજરાતી ભાષાન્તર

પુણ્ય પંથનો પ્રવાસી

આજ આમાર પ્રનતિ શ્રદ્ધાન કષ્ટે પ્રવિધિ
રોષ નમઃકરે અવનત દિનાવસાનેર વેદીએલે:

જીવનેર એકદિ ક્ષણવાન ખંડકે
જદિ નયકરે યાત્રી પરમદુઃખે

તવે દિશો તોમાર માદરિદેહાર એકદિ તિલક આમાર કષાલે
ને રાત્રે સકલ ચિન્દ પરમ અધિવેશી ગઈએ બેઠો મિત્રો:

‘પ્રપુત્ર’ નામના ગણકવિતાસંપ્રદાયો દાગોરે કરેલી ચિરકંબના-
ભરી પ્રણતિ વધુધરાએ શ્રદ્ધાજ કરી અને એમના કષાળે માટીનું
તિલક કરી એમને પોતાને ખોળે લઇ લીધા; ન્યાં નરનારાયણનું
નિત્ય મિલન થાય છે, ન્યાં અર્ધનારીશ્વરના પરમ દર્શન થાય છે.

સંસ્કૃતિઓના સંઘર્ષવ્યવસ્થોએ એમણે આર્ચસંસ્કૃતિદીપકભિએ કરી,
જીવનમાં ને બધું સત્યસંદર હવું, ને શ્રમિયમુર હવું એનું જગતને
ભાન કરાવ્યું. એ નૂતન સંસ્કૃતિનું ભજનરણ લઇ આવ્યા અને જગત
સમરતાના માનવીઓ એના પ્રકાશની પગદંડીએ એમની પાછળ પાછળ
અનુસર્યાં. એથી એથી વરસ સુધી એમણે જીવનના નૂતન સંદેશનાં
ગીતા ગાયાં અને જગતને એમની જીવનમેહિનીપ્રતિભાથી મોહિત
કયું. આ વરણગણિયા કવિએ સૌંદર્ય અને ભાવનાના, કદબના અને
ભિન્નિઓના થાળ ભરી ભરીને ફૂલ ઉઠાયાં, અને, સંસારની કુન્નેને
પરિમલથી મહેકતી કરી. વ્યજ્યથી સતત એકધારી ગતિએ એમણે
માનવકલ્યાણના, વિશ્વબુદ્ધિવના, પ્રેમસૌંદર્ય, અને રાષ્ટ્રભક્તિનાં ગીતોને
પ્રવાહ વહેવાડાવ્યો, અને આર્ચસંસ્કૃતિને એમણે આદર્શ અને ભાવનાના
ઉત્તમ શુંંગે મૂકી, દીધી. એ સંસ્કૃતિનો દીવડો આજનાં જોલવાઇ
ગયો. વિશ્વમાં જ્યારે શાંતિ હતી ત્યારે એમના હૃદયે શ્રદ્ધા અને આશાનું
એક દિશ્વજ અંકરું હતું. એમને હતું ને વિશ્વબુદ્ધિવને ભાવનાની એક
ઝંથીએ બાધવા આટલાં વર્ષે એમણે વેદના ભોગની એ સમય
નજીક આવતાં બહુવાર નહિ લાગે. જીવનને માનવતાની ઉચ્ચ કેડિએ
મૂકવા એમણે બધાં પયતોને કર્યાં હતાં, પણ જ્યારે એમણે જોયું કે
યુરોપની ધરતી પર સુઘડો દાવાનળ સળગી ઊઠ્યો છે, સંસ્કૃતિનો
વિશ્વસ થઇ રહ્યો છે, અને માનવીઓ માનવતાના વીંચરા ફાડીને
ફેંટી ઇધ વિકારણ પડ્યો જેમ એકળીજાનું લોહી પીવા તૂટી પડ્યા
છે, ત્યારે એમના અંતરમાં કાલકાર ઊઠ્યો. માંદગીને યિજાનેથી
કવિએ પોકાર ઉઠાવ્યો કે યોગ્ય માનવીઓની જન્મીભવજન્મમાં, લોહી-
જીખમાં સંસ્કૃતિનો વિનાશ થઇ રહ્યો છે, એ અટકાવવો જોઈએ.

પણ આકાશમાં અંધારેદેશ વાઘનાં ધેરાવા લાગ્યાં હતાં. ક્યાંય
પ્રકાશ નહોતો. આશાનું હેલ્ડું કિણ પણ અદશ્ય થયું હતું. એમનો
અવાજ બધિર ધારે પડે અચકાઈને પાછો પડ્યો. ત્યારથી કવિનું સરીર
કથળતું આવ્યું. તબિયત બગડી ગઈ. અંતરમાં પારાવાર ગ્લાનિ પથ-
રાઇ ગઈ. એમની ઝોશીમાં જન્મજ્યોતિએ જ્યારે મહાત્મા ગાંધીએ
એમને આશીર્વાદન પાઠવ્યાં કે શંત જીવ સરદ ત્યારે ઉત્તરમાં કવિએ
કયું: મોશીધી કંઠગાં ગયો છું. એકસો પૂરાં કરવા અચકારું છે; અને
કાંવળે એમની જીવનયાત્રા પૂરી કરી.

ઈસવીસન ૧૮૬૧ માં બંગાલના પરમજીવજીવન માતા મહર્ષિ
દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરના કલકત્તા મુકામે કવિને જન્મ થયો હતો. ઘરનું
વિષુલ વૈભવભણું વાતાવરણ હતું, છતાં એમાં સંસ્કારનો મધમધાદ
હતો. દેવેન્દ્રનાથના આઠ પુત્રોમાં કવિ બપાથી નાના હતા; છતાં
અધિકમાં અધિક પ્રેમ એ પિતા તરફથી મેળવી શક્યા હતા. આ
સંસ્કારભણાં ધરમાં અનેક પડિતો, વેદાંતવાગ્ધીશી, કલાકારો. નિર-
તર આવતા જતા, એથી બપાજીની જ કવિની અંતરદર્શક કલાપ્રતિ,
લગેલી રહેલી. વધુમાં પિતાની મહેર બપાથી એમને દૂર દૂર દેવાવરા-
માં અનેક વખત પરિભ્રમણોના લાલ મળ્યો, એથી એમની અવલોકન-
શક્તિ, પ્રેરૂતિપ્રેમ, સૌંદર્યપ્રેમ ઉત્તરોત્તર વિકસતાં ગયાં. બપાજીનું
એમનું શિક્ષણ ઘરમાંજીએ જ શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. પાછળથી
એમને નિશાળ મુકામાં આવ્યા, પણ ત્યાંની શિક્ષણપ્રણાલી પ્રતિ
એમના જીવનમાં ઊંડો તિરસ્કાર થઇ કરી ગયો. શિક્ષકો ને રીતે
કુમળી વયના બાળકો પાસે પાઠ તૈયાર કરાવતા, કંઈક જીલજીલ થતાં,
મોડું થતાં ને કંઈક સમજાવે કરતા, એથી કવિને એ સમયની શિક્ષણ
સંસ્થાઓ માટે એક પ્રકારનો અજીબનો થયો હતો.

લગભગ ચૌવનવવર્ષી જ કવિની હૃદયધીણ વાગવા માંડી હતી.
કવિતાનો દેહ એને મળ્યો હતો, હેલી નહોતો મળ્યો. પરિશ્રમ કંઈ
અટક્યો નહોતો. એ વેળાએ બ્રહ્મોસમાજની લાયબ્રેરીમાં ‘બ્રહ્મોસ’
ચોથામાંથી એમને વર્ષો પહેલાં બંગાળમાં થઇ ગયેલા વૈજ્ઞવકવિઓના
કાવ્યસંગ્રહો સળી આવ્યા. વિદ્યાપતિ, ચંદીદાસ, જયદેવ, જ્યારીતિ
બાલકવિઓ વગેરે શુભારી કવિની ભક્તિભિમિત લલિતમંજુલ ગીત-
પદાવલીએ વાંચીને કવિનું અંતર નવીન પ્રાણે ધબકવા માંડ્યું. વધુ
સતત આરાધના પછી ચાલુ હતી. કૃષ્ણપદ્ધતી મીરાંનાં મધુર ગીતો,
કળીંરની રહસ્યપરથી વાણી પછી કવિએ અંતરમાં ઉતારી લીધી.
હવે કવિતાને દેહદેહી જન્મે મળી ચૂક્યાં હતાં. પોતાના ઘરની
પાછળના ભાગમાં પ્રપુષ્પઓન્નહિત બાગની છાયામાં, નીરવતાની
ઝોથમાં દ્યારાં ને કવિએ, એ વૈજ્ઞવકવિઓનાં ગીતોનાં પદેપદે પગમાં
મૂકીને ગીતરચનાનો પ્રારંભ કર્યો.

ગદન કુસુમ કુંજ માટે
મધુર મધુર બંદી બાને
નયન નહિત લોકલાગે
રાતની આક આહવાને

વગેરે મરણોના બંગાળી અને મૈથિલીભિમિત એ ગીતોમાં એમણે
રાધાકૃષ્ણના અલિસાર અને વિરહની ભાવનાને વહેતી મૂકી છે.
લગભગ એક સો આવાં વૈજ્ઞવગીતો લખાઈ ચૂક્યાં હતાં. પણ એ
છપાવવાં કંઈ રીતે ?

નવજાત કવિને ચૌવનસહજ ક્ષેત્ર અને ભીતિ રવાં કરતાં હતાં.
રખે, એ પ્રારંભિક ગીતોની હાંસી થાય. એમને છાપવેશ કરવો પડ્યો.
ભાતુસિંહ ઉપાધ્યાયના ઝોઠા નીચે એમણે માસિકમાં એક પછી એક
ગીતો પ્રગટ કરવા માંડ્યાં. કલપ્રવેશકમાં એમણે જીજ્ઞાસુ કે વિદ્યા-

પતિ અને ચડીદાસનાં એક સમકાલીન કવિ બાલુસિંહની આ છૂટી છવાઈ ગીતકૃતિઓ અક્ષરસમાજની લાચણેરીમાથી મળી આવી છે જનતાએ એ ગીતોને પદ્યની લીધા એટલુ જ નહિ જર્મનીમા ન્યારે ડો નિશિમત એટરછત્રે પીએચ ડી ની ડીઓ એવવા બગાળના ઊર્મિગીતો વિષે એક થીસોસ લખ્યો, ત્યારે બીજા વૈષ્ણવ કવિઓની હજોળમા બાલુસિંહને પણ ગૌરવભર્યુ સ્થાન આપવામા આવ્યુ એટરછત્રે પીએચ ડી ની ડીઓ મળી પણ ગી-દ્વન્દ્વાઓ એ ગીતોના રચિયતાનુ કવિપદ ન મળ્યુ બન્યુ એટલે કે ન્યારે વર્તમાનપત્રોમા કવિએ જાહેર કર્યુ કે એ બાલુસિંહને પદાલ્લી'નો કર્તા પોતે છે, ત્યારે જનતાએ એમને તરફકારી કાઢ્યા, અને એમને લે-ભાડ્યુ કંગાયા પણ પાછળથી એ સભ્ય લોકોએ સ્વીકાર્યું

એ દરમિયાન બગાળમા નવકવિતાને યુગ બેસી ગયો હતો નરી કલમેએ કાઢકવા માડ્યુ હતું મિહારીનાલ ચક્રવર્તી, નીનચરસેન, માર્કલ મધુસૂદન દત્ત, વગેરે સમકાલીન કવિઓએ જિવાના ગગામા સોનાનાં આજગયુ કાસવા માંભા હતો ગી-દ્વન્દ્વાથે પણ એમા કષ્ણ લાવ્યુ એમણે કવિતાનો ધોષ વહેતો મૂક્યો એના બધા સમકાલીન કષાઈ ગયા એના કવિતાકામલુથી બગાળી લોક અજાણ ગયા એની કવિતાએ લોકોની રસના જગાડી દીધી હતી પ્રસન્નકો વધ્યા હતા વિશેધીઓ પણ થોડા નહોતા છતા કવિએ કાઈ ને ગયુગર્મી નહિ એ વખતની એમની પ્રથમ કાવ્યકૃતિ ' કવિ કાદિની લોકપ્રમા ઠીક વખલાઈ, પણ કવિતાવિવેચકોએ એમા ગહેલી ભાંશોભાર કચાચ વર્ણવી હત્યુ બગાળના નવકવિઓમા કવિનુ સ્થાન અર્ધકાઠભર્યુ, અર્ધશકયતાભર્યુ ગણ્યુ ત્યાર પછી પ્રભાતસંગીત, સાધ્યસંગીત વગેરે પ્રકારોને ડેખી, પણ એથી એમની કાવિતા કઈ વધારી થયો નહિ એવામા એમણે કલિતગીતો લખવા શરૂ કર્યા અતરની વેદના સગગી ઊરી હતી એમણે એ વેદનાંતો પ્રદીપ લઈ પ્રભુચરણે મૂક્યો અને પ્રચિત્ત-ભાવે પ્રાર્થના કરી, છવનમા જે બધુ સુદર, સત્ય અને અદ્વાય હલુ એ બધાનુ નૈવેદ્ય ધરાવી દીધુ ' ગીતાજલિ ' નામના કવિના ભક્ત ગીતોના સમઢમા જે આજ્ઞવતાઓ વેદનામ વાણીપ્રવાહ વલો જમ છે, એ જાણે કવિના અતરને અદાગ એવી લાવી અમનન સુદર આસ્પરીકે રજૂ કરે છે એની પ્રથમ ગીતપામિતો

આમાર માયા નર હરે દાહ દે તોમાર
ચાર પૂજાર તથે
સકલ અલકાર દે આમાર
હુઆ શાવેર જે

' ગીતાજલિ ' નો અગ્રેજી અનુવાદ કંગાડી કવિ ઇન્દ્રનાથ ઊપડી ગયા ત્યા આચારીશ કવિ ચીન્મને મહ્યા, અને ગોના હાથમા એ અનુવાદ મૂક્યો એ ગીતોમા જે વાત લાવવા, નવીન કિલ્લપી અને જાનની સમગ્ર આલોચના વિનિત બાવે કવિએ વહેડાની હતી એ વાતે ચીન્સ મુખ બન્યો, પૂર્વના આ ભાનનાવિકારી કંઈમા એણે નબુ તેમ જો અસ્મિતા ભેળા, એને ચક્ર કે આ ગીતસમઢ નોનન પ્રાઈઠ કમિગી સમઢ મૂક્યો જોઈએ અને પૂર્વના કવિએ જે આગમ ગુદ છવનનુ રહસ્યદર્શન એમા કગણ્યુ હતુ એટલું પશ્ચિમને બાન કરાવતુ જોઈએ ગીતાજલિની પ્રનાવનામા ચીન્સે લખ્યુ, ' આ ગીતો મારા હૃદય પર ગમીને હુ મહિનાઓ સુધી આચર્યા છુ.

એણે મને નવીન પ્રકાર, નવીન પ્રેરણા, આપી છે મારા અતરમાં તેજોમય દાર એણે ઉવાઢા છે જગનના હૃદયદાર એ જ પાર્થનાનો પ્રાણ ઉધારી આપેરો "

ગીતાજલિના મર્મજોદી ગીતોએ નોનન કમિગીને વશીકરણ કર્યું એ લોકપ્રેમ કેવેને એ મટે સવાલગપ ર્પિવાનુ પારિતોષિક આવ્યુ ગીતાજલિની કવિતા કવિની પ્રાંતભા બની વર્તમાનપત્રોમા ન્યારે એનો ઉલ્લેખ થયો ત્યારે સૂરોપના પુણ્ય પુણ્યી કવિને અભિ નદનના તાર આવ્યા જગતના મનુકલશુરની વર્ચસ્વ ભરી પીઠિકા કવિની કવિતાને પ્રાપ્ત થઈ એટલુ જ બસ નહોતુ જગતસરકૃતિ-એમા એમણે આજ્ઞસરકૃતિના મેાખરાનુ ગૌરવમયુ સ્થાન અપાવ્યુ શેમા શેના, બનાડી શે, બનાડી રસેન, આઈનજીન વગેરે જગતની મહાન વિશ્વતિઓએ એમને વધારી લીધા, અને એમને રહેઠાંજન બન્યા સૂરોપના દુર દુરના દેશોએ એમને પોતાને ત્યા આવવા અને એમની ધન્યવાણી સજાગવા આમત્રણો પાઠન્યા

કવિએ એમનો પ્રેમબીના આમત્રણો સ્વીકાર્યા અને પશ્ચિમના જુદા જુદા દેશોમા પરિજમ્યુ કર્યું રશિયા, અમેરિકા, કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા વગેરેમા ફરી એમણે પૂર્વની સરકૃતિનો નેમે દુરકાગરો, એના યશોગાન માયા પૂર્વની લોકભાનનુ, ધર્મસરગનુ, અને લોકશીતુ કિન્સદર્શન કરાવ્યુ સૂરોપના એમના વસવાટ દરમિયાન કવિ અનેક ભાષાઓના પરિચયમા આવ્યા બાતમાતની સરકૃતિઓના સપર્કમા નાન્યા અગ્રેજીઓના પરના પ્રભુને એમને પશ્ચિમના આદ અને આધુનિક કવિઓના કાવ્ય પરિચયમા મૂકતા

કવિ રહેજ પાછા કર્યા એમણે નેનુ તો ગરીબના ઝૂંડયાથી માડીને ધનિકોના ગગનચુબી પ્રાસાદો સુધી એમની કાવ્યસૌરભ પથરઈ ગઈ હતી સર્જનનો વેગ પણ વધવા માડ્યો હતો કાગરો અને ગીતોનો એક ધારો ધોધ વહેડો શરૂ થયો હતો ગીતિમાત્મ, ગીતાલિ, બનાકા, પલાનકા, સિસુ, ચર્નિકા વગેરે કાવ્યસમઢોની બગાળી આછવિતો એક પછી એક ઊપડવા માડી હતી શેઠનંધ નવલિકાઓ ઉપરાત યોડકુગર્ગી હાટ, યોખેરાલી, નીકાદી, ગોગ, થરેમાદિરે, ચતુરજ, શેપેર કવિતા, ભેગાભેગ, હૂંછળેન વગેરે હૃદયપર્યા, નવીન ભાવનાગી નવનકચાઓ અને પ્રકૃતિ પરિશોધ, રાજગોરાની, અચાતલન, કાંકર હાંસુરી, ચિત્રાંગ, સુતકાંગ, ચંદ્રવેશ, ઝટુલસવ, નમીપૂજન, આસાલિમ વગેરે નાટિકાઓની અભિનવકૃતિ ઓથી કવિવરે બગાળના કાગા સાહિત્યમંદારોને મણિમાણેક કરાવે રાસિયી ભરી દીધા, એને કુગેગી સાહિત્યસમઢે અર્પણ્યુ કરી એમને શેઠાવાનુ નહોતુ સર્જનની વસત ભેરી હતી એમણે વિશ્વ-સાહિત્યમા અન્યેક એવી ભેરૂંચ, વિનાપિકાઓ, કયા-કાદિની કાગી, મજાકાઓ, પ્રજ્ઞકાઓ, અગોતનાટિમઓ, ગીતનાટમ, દત્તનાટિ કાંઓ રજૂ કર્યા આણુ જગત એમના સર્જનોથી ચકિત બન્યુ

કવિના સ્વદેશપ્રેમભક્તિથી ગીતગા ગીતોમા માતૃમૃતિની બધ સુકિતની ઉત્પદ બધા તરવરે ને સુકિતના સ્વર્ણગંગી પ્રભાવ જાણે એમના ગીતનો અદાશ્વેર પ્રાણ જગી જોઈ છે એમના ઉચા ગીતોમા નવ-કિશોર દૈવાનો ચક્રપર અને ચનગનાટ છે

ચલીગો ચલીગો ચલીગો
ચમાર પથેરે આગે અગે

નિતર નિતર સોહાગ જલે
મરન મરે પથે પથે
પ્રદીપ જલેગો.

વગેરે એમની મરણભયચુકત ગીતપકિતઓ અને

ચલો ભઈ ચલો ભઈ ચલો ભઈ
ચલો પદેપદે સાથેર છન્દે
ચલો ફુલપંથ પ્રાનેર આનંદે
ચલો મુક્તિપથે જલો વિશ્વવિપદભયી મનોરથે
કરો છિત્ર કરો છિત્ર કરો છિત્ર
રવનનકુલક કંગા જિત્ર:

સ્વપ્રજનમને છિત્રભિન્ન કરીને સત્યને પથે દોરી જવા મથતાં એ ગીતો જાણે યુવાનોનાં હૈયામાં ઉત્તમીતની મશાલ સળગાવી દે છે.

પ્રકૃતિનો કવિ પ્રકૃતિને પશુ એટલી જ સૌંદર્યભરી દૃષ્ટિએ નીરમે છે. એમનાં લગભગ બધાં કાવ્યોમાં પ્રકૃતિસૌંદર્યથી રંગાયેલાં ચિત્રો ટેકરે દૃષ્ટિએ પડે છે. પ્રકૃતિ અને સ્ત્રીરૂપને કવિએ એકમેકમાં મૂકી લીધાં છે. 'એટલી તીવ્રતાથી એ એ સ્ત્રીના હૃદયભાવ જાણુવા મથે છે, એટલી જ અંખનાથી એ પ્રકૃતિના મૂક. અકસ્મત અંતરભાવ જાણુવા ઉત્સુક છે. એમના 'ગદ્યકવિતાસંગ્રહ' 'સ્વામલી' ના પ્રથમ કાવ્ય 'દેવ' માં કવિએ પોતાની સ્વતંત્રચરણશૃતિ પ્રિયાને અપૂર્વ પ્રકૃતિપરિવેશે આલેખી છે.

સે દિન છિલે તુમિ આસો આંધારેર આઝખાને તે
વિશ્વાતાર માનસલોકેર
મૃત્યુસિમાય પા બાડિયે
વિચરેપ-આંખિનારના ક હૃયારે:
જેમન સોરેલાકાર એકદુઃખાની હંડારા
શાહખનેર પાતાર મધ્યે ઉપરખરે
શેષરમેર ગાયે કંઠા દેઉવા
આલેર આદ આદિન,
જમા જખન આપના સોઠા
જખનસે પામનિ આપન કાઠ-નામઠિ પાખીર કાકે
પાકોરે ચૂલાય મે યેર લિખનપરે
તારપરે સે નેમે આસે ધરાતલે
તાર મુળેર ઉપર થેકે
અસેમિર કાખા-સામટા ખસે પડે
હૃદયસાગરેર અનંતસંગા કિયાસય !
પુચિવિ તાકે સાહિયે દિવાસ;
પરામ તાકે આપન હાથપાન મુનરી !
તેમની તુમિ એને કિલે તોમર અમિર વનુરેખા કહે
આમાર હદયેર દિલ્હાપતપરે:

મહુરસુંદર ભાવના અને મહાનબીર ફિલસૂફીના રંગે રંગા-યેલી ટાગોરની કવિતામાં કાષ્ઠ અનેરી પ્રકાશ છાયા તરવરે છે. એમની કંસુમકામલ કવિતામર્તિ પરફેરે વેરાયેલાં કદંબનાં ફૂલ ઉપર પગલાં મૂકતી વ્યસીમના છાયાભાસાં દૂધપાત્ લપાઈ ગઈ છે.

ચોક્કસ પ્રગટ થયેલી કવિની કૃતિઓએ એમની કાવ્યપ્રતિભાએ દૂર દૂરના દેશોમાં બંદુના અજન આંબા. વિશ્વની લગભગ ઘણી જગ્યાં સાપાઓમાં એમના કાવ્યઅધીના અનુવાદો પ્રગટ થઈ ચૂક્યા છે. એટલું જ નહિ યુરોપની કેટલીક શાળાઓમાં એમના અથો પાઠ્ય

પુસ્તક તરીકે વરણી પામી ચૂક્યા છે. ૧૯૪૦ માં ઓક્સફર્ડ યુનિ-વર્સિટીએ એમને હોનર્ડ લેક્ચરર્સ આપવા માટે આમંત્રણ હતા. કવિને એ લાપણુ આપ્યાં પછી કોંકટર બેઝ હિટલરેચરની પદવી શુનિવર્સિટીએ અર્પણ કરી. ફરીવાર છંદક, મહાધા, યીન વગેરે દેશોનું પરિભ્રમણ કરી કવિએ હિંદની અમિ પર પગ મૂક્યે. એની તીવ્રતમ અંખના, સૈસવકાળની એની મહત્વાકાંક્ષા આ વેળાએ એમણે પરિપૂર્ણ કરી. એમણે સાંતિનિકેતમાં વિશ્વભારતીની સ્થાપના કરી. દેસના ખૂણે ખૂણેથી મહાન કલાકારો અને વિદ્વાન પ્રેક્ષિસરોને નોતારી એમને વિશ્વભારતીમાં નિયુક્ત કર્યાં. બંગાળી, અરેબી, ફારસી, ઉર્દૂ વગેરેના શિક્ષણવર્ગે ઉપરાંત ચિત્રકલા, નૃત્યકલા, સંગીત, હુન્ગર-ઉલોગ વગેરેનું શાસ્ત્રીય અને પદ્ધતિપૂર્વકનું શિક્ષણ વિશ્વાધ્યાયોને આપાય એવી એમાં એકાંકણ કરી. લગભગ ૬૮ વર્ષે એમને ચિત્રો ચિતરવાની યેરણા જાગી. જીવનના મૂક રહસ્યોથી અધિત થયેલાં એમનાં ચિત્રો મોસ્કો, બર્લિન, મ્યુનિચ, પેરિસ, બરમીંગહામ અને ન્યુયોર્કમાં પ્રદર્શનરૂપે મુકવામાં આવ્યાં, અને જગતે એમને રહ-સવાદી ચિત્રકાર તરીકે પ્રથમ પકિતમાં મુક્યા.

કવિને સર્વનનો થાક કદી થે લાગ્યો નથી. રાત્રે મોડે સુધી જાગીને કંઈ ને કંઈ કાપે પૂરું કરતા કવિને ભેવા એ આશ્ચર્ય પમાડે એવી બિના છે. લગભગથી અંગ્રેજોમાં શિક્ષિતતા આવતી જતી હતી પણ આંતરશક્તિ વધુ તેજસ્વી અને અપરિમિત થતી જતી હતી. મૃત્યુનો ડર એમને કદી થે લાગ્યો ન હતો. લાતુસિ હેર પકા-વલીના એક ગીતમાં કવિએ મૃત્યુને પ્રીતમ સાથે સરખાવ્યું છે. 'મૃત્યુ રે તું' મમ સ્વામ સમાન.' એવા જ એક બીજા ગીતમાં કવિએ શ્રેમિકલાને પ્રીતમ-મિલનનું અંખના ચિત્ર આપ્યું છે.

"અંધારું થયું છે સખી, પ્રીતમ આરણ્યે જોભો છે. વારે વારે બારણે ટેકરા કરી એ મને બોલાવે છે, અને મારું મન એની સાથે જવા આતુર થયું છે. મને સોળે શણગાર પહેરાવી દે સખી, ગળામાં નવ-કુન્દમાલ તાખી દે. મારા હાથમાં કોયો આપી દે. કારણકે જન્મું છે પ્રીતમ સાથે. મારગ અતિ વિકટ છે, અને પંથ દૂર દૂરનો છે. દીપક લપ્ક હું આગળ ચાલીશ, અને પ્રીતમ મારી પાછળ પાછળ આવશે."

મૃત્યુને તો કવિએ સહાયે પરમપ્રેમે આવહાર્યું છે. કારણકે એ જ ચિદમગલ, અજર, અમર, સાશ્વત છે. એ જ બાનખરરૂપે આવીને સૂકેલાં પાંદડા ઉડાડી મૂકે છે, અને નવવસંતના કુમકુમ પગલાં માટે માર્ગ કરી આપે છે.

ટાગોરનાં નિપાણુથી જગતે એનો મહાકવિ યુગાવ્યો છે. ભારતે એનો સન્મૂર્તિનો ગ્રાણ્ય જોશો છે; અને ગાંધીજીએ પોતાના અંતરનો એક પરમપ્રિય એકાંતિક ખૂણા યુગાવ્યો છે.

યુરોપે એમના આટઆટલાં સાહિત્યસર્જનો માટે કદી થે અદ્ધ-કાર કપોં નહોતો. છતાં થે એમ કાણુ કહેશે કે એમનું જીવન અદ્ય મયું છે ? એમણે જ પોતાના અત્મત પ્રિય ગીતમાં સાચું કી છે :

જીવને જલ પૂન હોડો ના સાર
જની હું જની હમની હારા
હૂલજે ન દુષ્ટિને જરે છે ધરાણુ તે
નહિ જે મરુપરે હારાશો ધારા
જની હું જની લાલ હમની હારા

‘બાણ છુ કે જીવનની પૂળ હુ પૂર્ણપણે કરી શક્યો નથી પરંતુ એથી એ પૂળ અજણ જવાની નથી કેટલાં અણુલિખા ફૂલો જમીન ઉપર ખરી પડે છે, કેટલીક નાની નદીઓ વહેવાનું જીવન શરૂ કરે છે ત્યાં જોઈ માર્મર સ્તંભોમાં અદૃશ્ય થઈ જાય તે પણ એથી એમનું જીવન ફોડે જ એજો જવાનું છે.’

એ જ પ્રમાણે ગુરુદેવની જીવનપૂળ એજો જવાની નથી મરણ કે એમનું જીવન અણુલિખા ફૂલ કે નાની નદી જેવું નહોતું એમનું જીવન તો હવે પૂર્ણવિમ્સીત યુગ્મ જેવું જીવનની પ્રત્યેક ઘણને એમણે પૂર્ણપૂર્ણિત આતિથ્યભાવથી પૂજી હતી વિશ્વની કુળોમાં એમણે ઉગરેલા સૌંદર્યનાં ઝાંઝા નિરંતર પામરતા રહેશે અને એની સૌરભાષી આખા મસાગને મધમધાવશે એમની મવિતા જીગજીગ જીવશે અને અને નવપરિધાને પ્રેમજ્વા અને માર્ગદર્શન આપશે મવિચીરી સરોવરની નાયકોએ પણ ગુરુદેવને અદ્વાર્જલિ અર્પતા કહ્યું છે His Poems of beauty will bloom through eternity

મુરેશ ગાધી

[અનુસંધાન બાને ૪૭ થી]

એમ ઉદ્દેશનો પ્રચારક વાચક છે જતા એમાંથી Pathetic Fallacy ના મુખ્ય તત્વનો ઊમિને વશ થયેલા વિકારી અને કરેલો ભાવારોપ અર્થ નીમ્નજો નથી Pathetic Fallacy મા એ જ તત્વ મુખ્યતઃ ઉલ્લિષ્ટ છે એમ મે આજ નોવેલ રચિત્તના અવતરણથી સિદ્ધ છે જ આથી જ મે મૂળ અશ્રેણ વચનો Pathetic Fallacy નું લાપાનતઃ ઊર્મિજન્ય ભાવાભાસ ’મ્યુ’ છ મ્વિ પોતે ઊર્મિગ્રસ્ત હોય ત્યારે જ આ દેવ ઊભા થાય કે આવી મનોદામાં એ જે નાનવભાવ પ્રકૃતિમાં જીવે તે ઊર્મિજન્ય જ હોય તેમ વળી એ ભાવ નહોતો પણ ભાવાભાસ જ હોય મટે Pathetic Fallacy ને માટે ‘ઊર્મિજન્ય ભાવાભાસ’ મોટા વાચક છે એમ કુ ધાટું છું

મેા નેગ (અભિનવ મધ્યપ્રકાશ પૂ ૧૧૦-૧૨૦ માં) Pathetic Fallacy માટે ‘સમાધિ’ શબ્દ વાપરે છે બોજ અને દૃષ્ટી સમાધિગુણે તે જ Pathetic Fallacy છે એમ એમણે કહ્યું છે પરંતુ સમાધિને Pathetic Fallacy ગણવામાં કેટલીક મુશ્કેલી છે એ તો દૃષ્ટી અને બોજ બન્નેની એ ગુણની બાબત પ્રમાણે પણ અનંતનમાં એવનધર્મનો આરોપ તે સમાધિગુણ ગેમ ફિત થવું નથી જ એમની બાબત પ્રમાણે તો એ પદાર્થનો ધર્મ બીજા પદાર્થ સાથેવા ત્યારે આ ગુણ બને છે એટલે જેમ કમળા દસે તે સમાધિગુણ કે તેમ ‘વદન વિકસે છે’ મા પણ એ ગુણ છે બીજી મરકૃત વ્યસાનમાં સમાધિગુણના સ્વરૂપ પરત્વે બધા લેખકો એકમત નથી આનંદ વર્ધન અભિનવ મગમટાઈ ધુરંધ કાન્ય શાસ્ત્રીઓ તો એનું શુદ્ધ અસ્તિત્વ જ સ્વીકારતા નથી તો બીજાઓ એની બાબત દૃષ્ટી અને બોજની બાબત કરતા સાવ જુદી જ

પે છે નીલ (અને આ વધુમાં વધુ વળનદાર કાગળે) દૃષ્ટી બોજની સમાધિગુણની બાબતથી અચેતનતા ધર્મનું આરોપણ તે જ સમાધિ એમ સમજીએ તોપણ Pathetic Fallacy નો એટલો જ અર્થ નથી તેથી Pathetic Fallacy માટે સમાધિ શબ્દ ન ચાહે વળી સમાધિ તો ગુણ છે અને Pathetic Fallacy તો દોષ છે આ બધા કારણથી સમાધિ શબ્દ મને અનુચિત નામે છે

સ માલોચના

વસુ મેા અને બીજી વાતો

લેખક ગુલામદાસ શ્રોક્કર

પ્રકાશક સિદ્ધ સાહિત્ય બહાર પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુબઈ ૨

‘લતા અને બીજી વાતો’ના પુસ્તક પછી લેખકનો આ બીજો વાર્તાસંગ્રહ છે જેમ નવીન સ્વિકારો પોતાની હાન્યભા બીજી કરી કે તેથી રીતે નવીન નવલિખામત્રોએ પણ પોતાની હાન્યતા જીતી કરી છે એ હારમાલામાં શ્રી રૂલા નાંસે પ્રાપ્ત મુખ્ય છે એમની નવાનકાઓએ લોકપ્રિયતા મેળવી છે એમની નવલિખાઓમાં જીવતા પાત્રો છે લેખકનો અનુભવ વાર્તામાં બીતરે છે એ અનુભવ આપણને આપણી જ પરિચિત સંજ્ઞાનો પરિચય કાગવે છે એમાં જ એ લેખકની રાજકુળ છે કદી પે કૃત્રિમ વસ્તુઓનો કે વિવાદનો આશ્રય આ લેખકને લેવા પડતો નથી એમને તે કહેવાનું છે તે એજો એટલી સ્વચ્છ રીતે આપણને એમના પાત્રો દારા દર્શી શકે છે કે લેખકને જુલ્મી જમને એ પાત્રોને જ આપણે પ્રત્યક્ષ યોગ્યતા થઈ જઈએ છીએ મુજબતાના આ મુવાન નવાનકાકારે જે પ્રગતિ બતાવી છે અને જે પ્રતિષ્ઠા સ્થાપી છે તે આપણને જરૂર એવી આશાઓ આપે છે કે લલિત્યના નવલિખામત્રોમાં શ્રી શ્રોક્કર મુખ્ય રહેશે જ આ સમઘટક બધી મર્મને પહર વાતોમાં છે દરેક વાર્તામાં નવું નવું વાતાવરણ આપણેજે બીતરે છે રમી અને જ્યતમી મગજ દારી મતમતાનતર અદ્વા અને અજઘાનું આદેશન દેખા કે છે જીવનની વાસ્તવિયતા નવલિખાઓને વધારે વાસ્તવિક બનાવે છે મા અને દીકરીમાં માનું હૃદય નવા કલિદાસમાં સાહિત્યસંજ્ઞાની નીસસ આત્માની મનોદામાં ગાદીમાં મનોગામી સંજ્ઞાનો સૌંદર્ય’ પરંપર અતરને રજુકાવે એટલા વાચકમાં કે પ્રમુખ્ય અને જીવનની લિલિલિલિ પાત્રો જીવનની લિલિલિલિ બાલુઓ એ સોનું નિરંપણ આ સમઘટક છે જ એની સાથે જ લેખકે આ સમઘટક એ વધારે કળા સિદ્ધ કરી છે અને તે મનિયત મનિયત પ્રગટ થતા કમળા અને હારય હારય લક્ષણ નવાનકાને જરૂર વધારે જીવત કરશે જ’ સિદ્ધ મનાધરની આ પ્રસિદ્ધ ફિલ્મોનો અમે હાર્દિક સત્કાર મરીએ છીએ

ભારતીય સિદ્ધ અને કથાપત્ર

લેખક ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ

પ્રકાશક રૈતન્યપસાઈ સી દીવન

એડેન્બાર્ગની બેવેલી ગણ દરવાજા અમદાવાદ

ગુજરાતના રાજકીય ફેરમાં સાહિત્ય ફેરમાં તેમ જ સામાજિક ફેરમાં કાર્તિક મેળવનાર ગુજરાતના પાનગર અમદાવાદના અગ્રગણ્ય નાગરિક ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ ગુજરાતની સાહિત્યગતિક જનતામાં પ્રસિદ્ધ છે આ આગાહ એમના પ્રગટ થયેલા પાર્શ્વિક ચિંતનકાળ જીવન સંગીતે આપણને એમનો પ્રથમ ત્રણારે પરિચય આપેા છે સાહિત્યની અનેક દિશાઓમાં એમણે દિગ્ગમ્યેનાં એવાં શોધ કે એવી સમિત વિગત વ્યંગિતગામાં દોષ છે એવી વિરલ વ્યકિતઓ માતા એ ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ કે ધાર્મિક મથન તત્ત્વચિંતન પ્રતિદાસ સાહિત્ય માન્ય નિશાન એ સો ફોટામાં ડૉ. હરિપ્રસાદને

વિશ્વદર્શનની ગીતા

મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ

[અથ અહીં આદ્ય]

માનવી પૃથ પર પૃથ ખોલી રહો,
નહિ ખૂલી પૂર્વ આંધ સપોથી. (૧૭૩)

પ્રકૃતિના એક વિજ્ઞાન પશ્યે બોલે,
આત્મના નવ પ્રકૃતિ હોતા

પાપકીકે સૌંદર્ય પદ્મશય પશ્ય
સોપનનુ ઓ જોતજોતા (૧૭૪)

કવિને પ્રજ્ઞા આખરૂં શ્રદ્ધા છે એ શ્રદ્ધાથી જ માનવજીવન
અન્ય છે તેથી જ કવિ કહે છે,

જગત કિરતારને છે જગતની પદી
દોષ ચિતા કથી માનવીને ? (૧૮૦)

અનતત્વના એક છેડે પ્રજ્ઞા છે અને બીજે છેડે માનવી છે
મહાજીવનના એક નાટકમાં આ તો એક દૃશ્ય છે પ્રત્યેક જીવન મહા
દૃશ્યનું એક ક્ષણિક દૃશ્ય છે માનવજીવનનું મહાચિત્ર તો ધર્મ નીચેના
શુકાત્મા કહે છે —

જગતમા જગતના સર્વ આ માનવી
ચોતચોતાતણા દીપ લાવે
દોષ તેજની કે દોષ આપે કદી,
આખરે જી જ રસો બતાવે,
ચોતચોતાતણા દીપમા માનવી
ચોતચોતાતણા બર્ષ ધરતા
જગતદરિયે વિવિધ દીપ એ ધારતા
માનવીદીપ કેમ તરતા (૧૮૫)

દરેક જીવન ચોતચોતાતણા લાવ ચોતચોતાતણી રીતે વ્યક્ત કરે
છે વિશ્વ ચોતાતણા લાવ તારકાઓ ઉભાગયે છે, સૂર્ય જ્યોતિર્સિંધામાં,
૮૦ ને રે, પૃથ્વીને લાવ દલા વિરે, સિંધુનો લાવ વાળીવિભામાં
એકનો વીજભ્રમકારમાં તેવી જ રીતે,

જગમાં સર્વના લાવ તણા બહે,
રવની દહિ કઈ બર્ષ જગે (૧૮૦)

કવિ જોનેહો સુદિથી યે અધિક કહે છે રમેહ પરમ અનતત્વમાં
વ્યાપક થશે સુદિને તો એની સીમાઓ છે

સુદિની પાર નવ સુદિ તેથી સફે,

સુદિ બધાવ વાધી વિધાનો
પપુ વરે પગ પગે વેલરતો રમેહ આ
જીવનને જીવનની પાર જોતો,

સ્વપને કવનના કેરી પાપે વડી

અત્યુની પાર નિજ આરા જોતો (૨૦૪)

માનવીનું રૂપ જો આજે દેખાય છે તે છેવટનું રિચર રૂપ નથી
હજી તો એની પૂર્ણતા સધાય નથી એટલા વિચાર હજી હવે થશે. આપણી
કાવના મહા માનવજીવનનું આજનું માનવીરૂપ તો ગાળપણ છે
જેમ જેમ માનવદર્શિ હજી ખૂલશે તોમ તેમ એ જીવનની પૂર્ણતા
સધાતી જશે એ બાલકમાનવનું ચિત્ર,

આજ એ નવ નવે રમકડે રંગોતો,
વામતો ફેડતો ભય રોતો,
મદ્રને કનકચે ન્યોમચા ચચચા
રેજ માગી રડી માસુ હોતો (૨૦૬)

કવિ તો માત્ર એક જ સત્ય કહે છે,
વિશ્વનો નિયમ જ વિશ્વની પ્રમતિને,
ત્યા જીવન સર્વ જ પ્રગતિપથે, (૨૦૬)

કે તંબરે જીવન વર્ષ વિશે જતા,
માનવીજીવન બનશે અનર,
ભાવિમા માનવી ભવ બહુમા થશે
એ મહાત્મા સુમી શક્તિશાળી, (૨૧૨)

ખડ સાતમામાં કવિ વિશ્વચૈતન્યના યોગની મીમાસા કરે છે.
આ ગ્રંથ આ ખડમાં નિરીક્ષ વિસ્તારવાળો પશ્ય થયો કે આત્મ અને
દેહની સહસ્રતા એ જ જીવનનું મહત્ત્વ એ બનેને બૂલી જતાં માનવ
પોતે જ નિગથો માય છે અચરે દેહ અને આત્માની સહસ્રતા માણસ
પ્રીતશે ત્યારે જ ચૈતન્ય પરિપૂર્ણ પૂલશે અને દૃષ્ટિ બિપ્લશે. જે
ચૈતન્ય માનવમાં છે તે તો શાશ્વત માનવજીવનનું છે એ ક્ષણભંગુર
નથી માનવને મળેલી પચોદિશીથી માનવને પોતાનું જીવન સત્યથે દેર-
વાનું કે એ પાચ અર્થને સત્યથે દેરવા એ માનવનો ધર્મ કે

જીવનની શાકીના પાચ એ અર્થને
માનવી શું ન સત્ય થશે ? (૨૧૬)

પ્રકૃતિ અને માનવનો એક જગ્યાવતા કવિ કહે છે કે પ્રકૃતિમાં
જે દર્શનો રૂપ છે તે હજી આ માનવમાં અજ્ઞાતોકે દેરને માટે દેરે
નું જીવન નિર્મિત છે એ નિર્માણ કરેલા પ્રદેશમાં એણે વિકાસ કર-
વાનો છે પ્રજ્ઞાના ગિરમમાં તો અજ્ઞાને અજ્ઞાનો વ્યાપક છે, સદ્ધર્મમાં છે,
સ્થૂળમાં છે, ક્લેશમાં છે, ધૂમમાં છે, એ દુઃખોએ જ એ ગિરમ શોધવાના
કે આનંદનો તરસો માનવ એક સત્ય બુદ્ધે છે કે,

શુદ્ધ આનંદ તો પ્રકૃતિની પાતે છે,
તે મળે પ્રકૃતિના કોમલમાં ક્યા !
ચદ્રની આંધની એ કુખમાં વરસતી
તે નથી ચદ્રની માટીમાં ત્યા ! (૨૨૮)

અને વિશ્વનો વિકાસ પશ્ય કેવી રીતે થાય છે ?
એક એકમ રજુ મંદિલ કે વિશે
તે જ એકમ પરિધમાં પ્રસરતી,
અધિગિર્મ પ્રસરતી પરિધમાં મળી
તે મહાગિર્મ ત્યા એક હાજી (૨૩૩)

આ વિશ્વનું સર્જન તો હજી એક અપૂર્ણ એટલે કે રચાયેલ
ગહેલુ મહાકાવ્ય છે એક પછી એક ખડ ગચાતા ગય છે પશ્ય એ
મહાકાવ્ય હજી પૂરે થયેલું નથી

માનવીશુદ્ધિ અને માનવીકલ્પના જેમ જેમ ખીલશે તેમ તેમ જીવનની સંપૂર્ણતા પાસે આવશે. કવિ આ ખંડમાં વિજ્ઞાનવિકાસની પ્રશસ્તિ પણ ગાય છે (૨૫૧). એ સૌમાં પરમ ચૈતન્યનો જ હિસ્સો છે.

✓ કલ્પના તરફ જે માનવીમાં ખીલે,
તે પ્રકાશ એ જ જ્ઞાનપ્રકાશની. (૨૫૮)

વિશ્વના તંત્રનું નિયમન સ્વપ્નાએ કરેલું છે એ નિયમનથી જ આપણું તંત્ર ચાલે છે. એ નિયમનનું ઉત્કર્ષધન કાર્ય કરી શકે એમ નથી, અને જો એ નિયમનનું ઉત્કર્ષધન કરે તો, ને એ ચળે તે જળે જગતમાંથી! સુકાત ૨૭૬ અને ૨૮૦ માં કવિ યોગિક પરિભાષાથી એ જ પરમચૈતન્યની વાત કહે છે. જીવનમાં તંત્રમાં અને વિશ્વના જીવનમાં એ જ ચૈતન્ય મૂળ (Potential) છે.

આકાંક્ષા ખંડ જીવનના કર્તવ્યમાં કવિ જીવનમાં રહેલી માધુરી બતાવે છે. માનવતા એ જ સુક્રમ ચૈતન્યની પ્રમા છે. એમાં માધુરી છે, જે માનવ એ ભેગો એ જીવનમાં પરમમંગલ ચૈતન્યદર્શન સ્પષ્ટિષ્ઠ છે એક યા અનેક રીતે દર્શન કરશે. અજ્ઞાનતા એ જ માનવનો દુરમન છે દરેકનું નિર્જનજીવ જીવન છે. એને એનું કર્તવ્ય અને એને એનો ધર્મ, એને એનો આચાર અને એને એનું વાતાવરણ વિશ્વતંત્રના નિયમ પ્રમાણે અપાયેલું છે છતાં જે જીવનમાં માનવ એ જાન તરત નથી મેળવતો. ભૂલ પણ કરે છે. પણ એ ભૂલ સંસારીધનનું સાધન છે. અને જીવનમાં જે ઉત્તમ છે તે તો લાક્ષણિક જ પ્રાર્તિ અને લક્ષ્યથી પણ અધિક છે. નિર્માણ ને કવિ વ્યક્ત કરે છે,

માનવીને જગત્પ્રાપ્તિ માટે
જીવનવીણી મળી ગયા કાળે;
જ્યોતની મૂક પરિસ્થિતિ પર જીવ
નવનું જીવનનું જાન ગાળે;

સર વિધ વિધ રહે પાકતા જીવનના,
કોઈ એસર ને કોઈ મંથુશ;
જીવનવીણી નથી માનવીએ ધકી;
કોઈ કરે જો રહે સર અધૂરા ? (૨૮૩)

જીવનનું કર્તવ્ય તો કવિ કહે છે તેમ,
વિશ્વના જીવનને જીવન એ ખીલવે,
જીવન રહે જીવન વિશ્વસરમાં : (૩૦૬)

કેટલા નવમા ખંડમાં કવિ સ્નેહનો વિશ્વધર્મ આપે છે. અને એ વિશ્વધર્મનું મુખ્ય ખીલ કવિ કહે છે,

દેહની માદીમાં કોઈ પ્રભુતા નથી,
સર્વ પ્રભુતા વસે આત્મસ્નેહ. (૩૩૭)

સાથે સાથે કવિ એ પણ જણાવે છે,

સ્નેહ જાંબાજી ભ્યાં કોઈ મર્યાદા
ત્યાં જ છે દુઃખ ને અંતરથા (૩૩૭)

જે કલહ, વિવાદ, વિસંવાદ જીવનમાં જાણ્યું છે એ તો જીવનની સપાટી પરનો છે. સપાટીની નીચે તો ચાંતિ છે. અને એ સત્ય સમજાવવાને કવિ કેટલી સફળતાથી આપણને સત્યદર્શન કરાવે છે!

✓ જે વિસંવાદ મરતાન જોઈ સમી
જેહ પછડાયા પ્રત્યેક જવને;

ચાંતિ છે સિંધુકાંઠાની સ્વસ્થતા,
નવ જો જોઈ ત્યાં અથળ ભવને (૩૪૩)

વિશ્વનું એકેએક અંગ પોતાનો ભાવ ઉમરાવે છે. તારકો તેમથી ભાવ ઉમરાવે છે. ક્ષો પુષ્પો ભાવ ઉમરાવે છે. આપણું, આપણું ફરી ફરી આપણું, એમાં જ મહાજનની મિત્ર સિદ્ધિ છે. સ્નેહનો ભાવ પરમાર્થમાં વ્યક્ત થતો જોઈએ. જીવનું જોડે જીવનું ને ગળકનું, એ જ જીવનનું મંગલમૂલ આપનાર કવિ વિશ્વસ્નેહમાં જીવનનું નિમજ્જન કરે છે. સ્નેહનો સીમાડો અતંત છે. વિશ્વનો એકેએક અણુ સ્નેહથી ગૂંથેા. સ્નેહનું વિશ્વસાક્ષી સ્થાપના કવિનું અતંતર તક્ષણ છે અને નિર્મત્રણ આપે છે.

આવળે, સર્વ ને તત્તલા !

ગાવળે, શઠ મનુજીવન જોઆ !

✓ સક્તિઆ શીઠી અણુશીઠી આકારાની

સો મદાત્મા જીવનજાણ જોઆ !

પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ, શીટ ને મચ્છ સૌ !

તુલ ને વાણુના જડ સર્વે

આવળે, માનવી જડુઓ, બહેનીઓ !

આવળે, સર્વ આ સ્નેહપર્વે !

“ મૈને પહલી આજ તુમહારે
નૈનોકી બાપા ! ”

(પ્રવીણ)

શબ્દોના સાધિયા કે
વાણીના વિલાસ આદર્શ
વગર કેવળ નયનોથી—
નયનોની લાપાથી—ઉરની
ભીંતને સમજાવી દેતી
પ્રિયતા—

લાખો વતોને એક
જ વાતમાં કહી દેતાં
એ નયનો...
હેઠ અને હિલો
શ્રમ કહી લેતી એ નય-
નોની પ્રતિક્ષા...

પ્રેમભાના પિયુષ
પાતી એ નયનોની મીઠી...
જગમગ જગડ છે
પ્રિયનમાનાં અનયનોના.

x x x

પ્રિયતાનાં નયનોના ભાવોને પ્રતિબિંબિત કરતી જુદી જુદી તરવીર માટે—

વેન્ગાર્ડ સ્ટુડીઓઝ ૩૬૫, કાકરાદાર, પોષ સામે, મુંબઈ

જે સ્ટુડીઓઝ સંવાદે પણ જુદો હોય છે.

સ્વ ર ધે નુ

[હરેક અક્ષરમાં એક ગેયગીતનુ સ્વગતનુ આપવાનો અને વિધેય કર્યો છે. આખા ગીતનુ સ્વરરેખન તેા ખૂબ જ લાગુ થઇ પડે એટલે એમા એક રચાયેલી તથા એક અન્યેના લીધેલ છે. બાકીના બધા અન્યેના એ જ સ્વરથી ગાઇ શકાય છે.]

કંઠકલ્લોલિની

પરંપરિત રૂઝણા

પૂર્વને પારણે હીચકતા હીચકતાં

નર્મદામાં ઝળેળાય પાની;

કિરણને છંટકાવે દિશાઓ તણી

ઊઘટે લાખ આંખો અનુભવી

અલખને લક્ષ્યમાં દોરતી અમૃતા,

લલિતપથ લીપકલા નંદિની તું :

તું જ રેવા અને ચંદની તું

અહો, એ ઘડી ધન્ય આનંદની તું.

તું વસુધાની સૌન્દર્ય - વાણીકલા

તું પ્રભા સૂર્ય ને ચન્દ્ર કેરી, ૧૦

સ્વરસુગંધીની મસાસુખી ગ્રેરણા

નયનધાળી પડે નર્તનેલી

સુરતથી સિન્ધુને સાંકળે ગૂંથતી

પરમ છતિહાસની પંજરી તું :

મી નલ દેવી અને મંજરી તું ૧૫

અહો, પ્રેમ ને શોધતી પંજરી તું

આંખડી એક ઢિ' એ' ઉઠેલી હતી

શોક, આસાનિશા ભરેલી,

ભાવિની સ્વપ્નકુએમહી વિચરતી

કોસુદી ચન્દ્રમૌલિ વ રેલી. ૨૦

આણનાં શિખર ને લવ્ય ગિરનારની

લેખડે લેખડે ભુત સંસારની,

કેંક ગાથા લખી તેજ અધારની

ભુતસંસારના તેજ અધાર માં

દમકતી દિવ્ય સૌદામિની તું :

સાધવી તું અને સુન્દરી તું ૨૫

અહો, ગીતની ગોપિકા ચુન્દરી તું

કંઠકલ્લોલિની કિન્નરી તું.

ગતી સંપૂર્ણ
અવરોહમાં કોમલ નિષાદ
અદૃષ્ટ લેવાય છે.

ધી સા

ધી -

સા -

હી ચ

રે રે

ન -

સા -

ળા -

ધ -

કિ ર

ગ ગ

રે -

ગ -

જી -

ધની સાંરે

ઓ -

રે ગ

અ લ

પ પ

કો -

સાધ નીધ

લ લિ

સાં રે

ન -

ધ -

હી -

ચ -

ગ -

ચ -

ગ -

એ -

સા =

ન -

રે -

ધી ધી સા

રે ને -

સાધની પ

ક તાં -

ગ મ પ

મં દા -

સા ગ પ

ચ પા -

ની સાં રે

છુ ને -

મ પ -

દિ શા -

મ પ -

ઘ ડે -

સાધની પ

અ જા -

મ પ -

અ તર

પ ને -

પ નીધ નીધ

ર તી -

ની સાં રે

ત પંચ

ગ મ પ

દિ ની -

ની સાં રે

મં રે -

મ પ -

દ ની -

પ નીધ નીધ

ધ ડી -

સાધની પ

દ ની -

અ મ પ

[શ્રી. દુર્ગાશંકર ત્રિવેદી]

રામ અદ્વૈતયા બીલાવલ અપતાલ માત્રા ૧૩

સ્થાગ્યી

તી ના

પા -

મ પ

હી ચ

મ ગ

માં -

નીધ નીધ

ની -

સાં રે સાંની

છ -

મ ગ

ઓ -

ધ -

લા -

મ પ

છી -

મ ગ

અ તર

લ -

સા -

અ -

સા -

હી પ

ગ મ

તું -

સાં રે સાંની

વા -

મ ગ

તું -

સા -

ધ -

મ પ

તું -

અ ગ

ધી ધી સા

રે છે -

મ ગ -

ક તાં -

મ રે સા

જ યો -

સાં સાં -

.. ..

ધપ મગ મરે

ટ કો -

મ રે સા

ત છી -

ની પ -

પં આં -

મ ગ -

- - -

મ રે સા

ધ્ય માં -

સાં સાં -

શ્રે તા -

સાં ધની પ

ક લા -

રે સાં -

.. ..

ધપ મગ મરે

અ ને -

મ રે સા

અ હો -

રે સાં -

ન્ય આ -

મ ગ -

- - -

મ રે સા

શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે

શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર દવેનો જન્મ તા. ૨૧મી ઓક્ટોબર સને ૧૯૦૧ ને ફિરે સુરતમાં થયેલો. તેમના પિતાનું નામ હરિહરચંદર બાનુ-ચંદર દવે અને માતાનું નામ મનવિદ્યાગૌરી.

એજો જાતે સુરતના વડનગરા નાગર ધાલણ છે. વીર કવિ નર્મદના ઉચ્ચ ગોત્રમાં એમનો જન્મ થયો છે. એમના પિતા શ્રી. હરિહરચંદર ધણા સુશિક્ષિત હતા. છેક ગયા જમાનામાં તેજો એલ એલ. બી. થયા હતા. દુર્ભાગ્યે, એમના બાપપણમાં જ તેઓ દેલાસ-વાસી થયા એટલે તેમના સંસ્કારો એમના પર ઝઝા પડી રાક્યા નહીં. એમના ધરતી સામે સુરતની સંસ્કૃત પાઠશાળા છે. તેની જમણી પાલુએ નર્મદનું પ્રખ્યાત 'સરસ્વતી મંદિર' છે. એમનો સંસ્કૃતમાં પ્રથમ પ્રવેશ પાઠશાળા દ્વારા જ થયેલો. એમના પર ને સંસ્કાર પડ્યા તેમાં મુખ્ય એમ-ના માતામહ દે. હમિદારામ દોશિત હતા. શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર એ રવ. માતામહને 'મારી નોંધપાથી' અર્પણ કરેલી છે.

મેટ્રિક પસાર કર્યા પછી તેજો સુરત કોલેજમાં દાખલ થયા. ત્યાં પણ એમના પર મુખ્ય અસર સાહિત્ય અને સંસ્કૃતના જ બે વિદ્વાન અધ્યા-પકોની પડી-એક પ્રિ. રાજ-વાડેનો તે બીજા પ્રો. મોહન-લાલ દવેની. કોલેજમાં એમના છઠ્ઠા સિનેટનું એક મંડળ ધીરે ધીરે બંધાયું. 'બોલ ટેલન્ટ્સ કલપ' એનું નામ એ કલપને આપવામાં આવ્યું. એ મંડળે શ્રી.જ્યોતીન્દ્રની વિનોદશક્તિના વિદ્યાસર્માં ધણી અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે.

એ અરસામાં જ એમણે વિનોદમય રેખાચિત્રો લખવાનું શરૂ કર્યું. નવદશમીની શૈલીની શિષ્ટતા છેક એ સમયે એમનામાં પ્રગટ થતી હતી. રમણલાઇના 'ભદ્રકંદ'ની છાપ પણ ચોક્કસી દેખાની. ધીમે ધીમે એ અસર ગાંધે ને એક સમર્થ દાસપ્રકાર તરીકે એમણે એમની સ્વતંત્ર શૈલી આપી.

પણ એની સાથે જ એમણે ક્રિતાત્રયો પણ લખવા માંડી હતી. એ અરસામાં કાવ્યોમાં એમણે ને રસ લીધો હતો તે હાસ્યરસમાં પરિણમવાનો હતો એમ કાંઈને પણ ખ્યાલ આવી શકે નહીં. સુરતમાં એમના મંડળમાં-કોલેજમાં એ એક આચાર્યક તરિક કરી જ ગણીતા થયા. દરમિયાન સને ૧૯૨૭માં એમણે બી. એ ની પરીક્ષા પસાર કરી. સને ૧૯૨૫ માં એમ. એ. ની પરીક્ષા પસાર કરી. સાર્વજનિક હાઇસ્કૂલ અને સાર્વજનિક કોલેજમાં આમ એમણે અભ્યાસ પૂરો કર્યો.

બી. એ. થયા પછી કોલેજમાં એમણે એક વર્ષ ફેલો તરીકે કામ કર્યું હતું.

શ્રી. દવે, તે પછી, શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી સાહિત્યનો ઇતિહાસ તૈયાર કરતા હતા, તે કાર્યમાં ઉપતંત્રી તરીકે એમણા. સને ૧૯૩૦ માં એજો કમીઝાર્દ હાઇસ્કૂલમાં ગુજરાતી ભાષાના શિક્ષક તરીકે દાખલ થયા. ૧૯૩૨ માં મુંબઈમાં રવિવાર નામનું એક નવું અક-વાસિક પ્રસિદ્ધ થયું, તેમાં એમણે 'મોચીકાનો મોચીકા' એ પુસ્તક લેખમાળાએ લખવા માંડ્યું. લગભગ એ જ અરસામાં 'મુંબઈ' નામનું મનીનતાવાળું બીનનું અઠવાસિક નીકળ્યું. તેમાં પણ શ્રી. જ્યોતીન્દ્રે 'મુંબઈ' ના જીવન વિષે લેખાવલી આપવા માંડી. એ લેખમાળા રંગતરંગના ત્રીન્ન ભાગમાં પ્રસિદ્ધ થઈ છે. ૧૯૩૩માં

હાઈસ્કૂલના સમર્થ લેખક અને સાહિત્યવિવેચક

શ્રી જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે

એમણે ફરી નિશાળ છોડી, એ જ વર્ષમાં એજો સુરત કોલેજમાં ગુજરાતી તથા સંસ્કૃતના અધ્યાપક તરીકે નોંધાયા. ત્યાં એમણે ૧૯૩૭ સુધી નોકરી કરી, સને ૧૯૩૭ માં મુંબઈ સરકારના ઓરીએન્ટલ ટ્રાન્સ-લેટરના બીજા મહદનીસ તરીકે નીમ્યા. સને ૧૯૩૮ થી હંગામી, એ ૧૦ ટાંબ થયા અને પછી તે ૫૬ પર કાયમ થયા છે.

એમના અન્ધોમાં પણ એમણે ખૂબ વેગ બતાવ્યો છે. બેન્ગાલિન કીડાના સામાજિક ઉત્કાન્તિ નામના પુસ્તકનો અનુવાદ એમણે કર્યો છે. મરાઠી નાટક એક ન પ્યાલા નો તર-નુમેા પણ એમણે કરેલો છે.

એમના સુપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોમાં પ્રથમ બહાર પડ્યો તે 'રંગતરંગ'. ૧૯૩૩ માં એમણે 'મારી નોંધપાથી' બહાર પાડ્યું. ત્યાર પછી શ્રી. ધન-સુખલાલ મહેતા સાથે એમણે 'અમે બધા' બહાર પાડ્યું અને સૌથી છેલ્લે તાજેતરમાં જ એમના રંગતરંગના બીજા ત્રણ ભાગો: બીન્ને, ત્રીન્ને અને ચોથો બહાર પડ્યો. એમના હાસ્યરસના લખાણ માટે એમને ગળિયારા પારિતોષિક મળેલું. એક સમર્થ હાસ્યરસદાર ઉપરાંત ગુજરાતના લખ્યપ્રતિષ્ઠિત વિવેચકોમાંના એજો એક છે.

ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી સોંપાય થતાં તેમણે સને ૧૯૩૪ ના ગ્રંથક વાહ્યમય વિવેચન કર્યું છે. નવદશમ ઉપરની એમની અભ્યાસપૂર્ણ લેખમાળા 'માનસી' માં હજી આવે છે. વિવેચન જેવા નીરસ વિષયમાં પ્રાણ મુકનાની શક્તિ આ વિવેચકમાં છે એ ગુજ-રાતે જાણે જ નહ્યું.

ત્રિવેણી

[આ શીર્ષક મોઢે દર મહિને જુનાગઢી જીવિતાસુહૃદિયાથી આપારી દૃષ્ટિએ (અમારી દૃષ્ટિ અટકવા માટે કે આખરે મેઠી પશુ પશુદંડીમાં કે વીણામણમાં જાડાઈને રેવિઅરુદિ અને સ્વભાવનુ જ કામ કરી ભય છે.) યોગ્યપ્રિય થવા સભ્યોથી કે લેહપ્રિય થઈ ચૂકેલી જુનાગઢી કવિતાથી પરપ્રાપ્તિ થવાકા માટે ખલાલી તે તે કાષ્ઠમાં પરિવ્રજ કાવવા અર્થે રજૂ કરવાનો અગ્રજો છાંદો છે.

હિંદી-હિંદુસ્તાની આગે હિંદુસ્તાનમાં સૌથી વધુ ખોલાલી, લખાલી અને આસાનીથી સમજાલી સાલ છે. વળી એ આપણી રાષ્ટ્રભાષા પણ છે. તેથી સામાન્ય સારી જુનાગઢી કવિતાઓના સામાન્યપણે એટલે જાણે હિંદીમાં જ મૂકશું.

તે સુખ આ મહિને વળીને કવિઓ પૈકીના એક શ્રી. સુદરશ ગે. ગેઘાણના "દંદ્રધતુ" નામક કાવ્યસ મહત્ત્વા સંગતકાવ્યોના વિભાગમાંથી હું શું માશું ? નામક બાળકાંચને ભાષાનુવાદ મૂક્યા છે. આ બાળકની પ્રથમ પંક્તિ સ્મૃતિસ્થ અને બાલમંત્ર હોઈ, આખા કાવ્યના ઓળખ છે અને તેને ચિરંજીવ લક્ષણુક જાણે છે. શ્રી. ગેઘાણના આ બાળકની પંક્તિઓ વાંચી જુનાગઢી દૂર દૂર પોલીસેરી ખાતે અરવિંદામમાં વસતા જુનાગઢી કેમસાધક લખાવિત્ત કવિ પૂલલાલે "હું જી આપું કે" તું કોઈ છે જ "તું દેર બાળન લખી કાઢ્યું. શ્રી. પૂલલાલે" આ બાળન તેમના "પાનિત" નામક કાવ્યસૂત્રમાં સંકલ્પ છે. શ્રી. ઘેરાઈ અને શ્રી. પૂલલાલના બાળકાંચોના તુલનાત્મક અવલોકન, પરીક્ષા અને આશ્ચર્ય કાવળી કવિતા રસિકોને તક મળે તે દૃષ્ટિએ બંને કવિતાઓના ઉપરોક્ત બાળકાંચોના આ અંક એક જ આપ્યા છે અને તેના બાલરૂપોને પણ સાથે જ મૂક્યા છે]

હું શું માશું ?

કયા મોંગું ?

કલ્પકલ્પનો માગણ હું ને તું હિનિયોનો કાતાર : રે હું શું માશું ?
જલગિન્દુનો તરસો હું, તું ક્ષાંતિનો દરિયાવા : રે હું શું માશું ?
કાળપાળ વચ્ચે હું ગાંધી, તારો સુકત વિકાર : રે હું શું માશું ?
સુન્દરતાના ચલ્લ અંજી, તું સુન્દરતા કાશાલ : રે હું શું માશું ?
ધન તિમિરે દહિ જુનાગઢી, તું તો સતત પ્રકાશ : રે હું શું માશું ?
શોકઅનર્માં ધમધમતો હું, તું તો પરમ વિદાસ : રે હું શું માશું ?
કગડા બુદ્ધિ પામે શ્રમ, તું તો શાશ્વતચેતન : રે હું શું માશું ?
આતમચારે સુઝ અવિરામ, તું ઉત્તમ ધામ : રે હું શું માશું ?
ખાંખાં ખાંખાં ખાંખાં મારી, તું તો નિત્ય વિકાસ : રે હું શું માશું ?
ગ્રેમલ રૂપરૂં કરીને સત્તર પાછી તું પ્રગટાવ : રે હું શું માશું ?

ઈ-૨૫૩ : ૫૪ ૧૮૦

સુન્દર જોશ

કન કન કા મૈં મોંગન અઠ તૂ મન મન કા હાતાર રે !
મૈં કયા મોંગું ?
મૈં વ્યાસા જલગિન્દુકા નૂ અમૃત પારાતાર રે !
મૈં કયા મોંગું !
કંસા હુઆ મૈં કાલજાલ મૈં, તેરા મુક વિહાર રે !
મૈં કયા મોંગું !
વાહૂં સુન્દર ઇક દિ બળુ મૈં, તૂ સુન્દર અવતાર રે !
મૈં કયા મોંગું !
દ્રષ્ટિ મેરી હીન તિમિર મૈં, તૂ વ્યોતિ સાકાર રે !
મૈં કયા મોંગું !

શોષબળ મે મૈં જલજા, તૂ પરમ વિલાસ વિહાર રે !
મૈં કયા મોંગું !

પગ પગ પર મમ ગુલિ યકસી, તૂ ક્ષાશ્વત અવિકાર રે !
મૈં કયા મોંગું !

આત્મા મેરી વાહત નેજાદિન પરમ મિલન અમિસાર રે !
મૈં કયા મોંગું !

પાંલે મેરી તુઢ ગઈ સમ, અનંત લવ વિસ્તાર રે !
મૈં કયા મોંગું !

મૈં મહીં સ્વર્ગ સુસાદિ મોંગું, કર્તિના કલકાર રે !
મૈં કયા મોંગું !

મૈં મોંગત હૂં પાંલે મેરી ઔર ચીતલકાર રે !
મૈં કયા મોંગું !

રતુમાં દેતાઈ

હું શું આપું ?
જીગ જીગનો હું જાચક ને તું હિનિયોનો કાતાર : રે હું શું આપું ?
અધ તિમિર હું, તું તો અગણિત સૂર્યોનો અંધાર : રે હું શું આપું ?
હું દુઃખદાવાનળ, તું ધન સુખ શીતળ જળ ચરનાર : રે હું શું આપું ?
હું અલદ ને વિરૂપ, તું શિવસુંદરતાનો સાર : રે હું શું આપું ?
હું હેલાહલ ઝેર નસું, તું અમરત-પારાવાર : રે હું શું આપું ?
કંદેર પથ્થર હું, તું કોમલ ગ્રેમતણો અવતાર : રે હું શું આપું ?
હું રજકલ્પમાં રૂંધાઉં, તું અનંતનો અસવાર : રે હું શું આપું ?
દિઃ કંદેરમાં બંદા હું, તું સુકત વિદુર્ગવિકાર : રે હું શું આપું ?
સુજને કાળગત, તુજને દેશાશ્વતીઓ સહવાર : રે હું શું આપું ?
વિરહી હું આનંદતણો, તું પરમાનંદ અપાર : રે હું શું આપું ?
મલિન પંદ હું, તું પોનારી સ્વર્ગગી ધાર : રે હું શું આપું ?
પતિત નિરાશાની ઘેરે હું, તું માટે ઉદાર : રે હું શું આપું ?
હું શું આપું ? માશું તારી દયા સાત તલવાર : રે હું શું આપું ?
પાનિત

પૂલલાલ

ક્યા હૂં ?

ક્યા મેં દે સકતા હૂં તુજકો સ્વામી ! સર્વોપાર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?
 યુગ યુગકા મૈ યાચક અરુ તૂ દુનિયાકા દાતાર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?
 સપન તિમિર મેં, તૂ હૈ અગણિત સૂર્યોકા અંતર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?
 મેં દુઃખદાવાનલ હૂં તૂ હૈ, સુખકી શીતલધાર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?
 મેં અમર વદનુપ રહ્યા, તૂ શિવ સુંદરતા સાર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?
 નિરાહલાહલ વિપમ જહર મેં, તૂ અદૃતમંડાર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?
 કળોર વજ્ર સમાન ધના મેં, તૂ કિતલય સુહુમાર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?
 મેં રાજકન મેં રુક જાતા, તૂ અનંતકા હૈ સ્વાર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?
 રિક્ત કંદરકા વંદી મેં, તવ મુક્ત વિહંગવિહાર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?
 સુસકો કાલ ફસાતા તુજકો જ્ઞાન્વતકા સહચાર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?
 મૈ બાનંદવિહીન રહ્યા, તૂ પરમાનંદ અપાર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?
 મલિન પંક મેં, તૂ શુભ્રોજ્જ્વલ સ્વર્ગના કી ધાર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?
 પતિત કુટિલ મૈ નિરુ નિરાશી, તૂ હિ મમ ઉદ્ધાર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?
 ક્યા મેં દે શકતા હૂં ? યાચું દયા તેરી તિલમાર રે !
 મેં ક્યા હૂં ?

રતુમાઈ દેસાઈ

[અનુસંધાન પાને ૫૪ થી]

ચરેતુતનો અભ્યાસ તો એમણે એક નિહાનની કક્ષા સુધીનો કર્યો જ છે પણ તેથી વિશેષ તો એમણે અગ્રજી સાહિત્યનો અભ્યાસ પણ કરેલ છે. અગ્રજી કાવ્યસાહિત્ય અને વિવેચનસાહિત્યના આપણા મધ્ય કે આર નવા ગાંધી જ્ઞાતાઓમાંના શ્રી. ભોળાનીન્ડ હ. દવે એક છે એમની એ વિદ્વતાનું ક્ષણ યુજારતને હજી નોંધેલે તે રીતે નહોતો મળ્યું. પણ જરૂર એમની પ્રતિભા એટલી મહેલવણ છે કે હજી એમની તરફથી યુજારતને ઘણું મળવાનું બાકી છે. એમણે એમને આપણું કરતા સાંકળ્યા હશે, એમણે એમની સાથે વાતોલાપ કર્યો હશે, જેઓ એમના પરિચયમાં આવ્યા હશે તેઓ એમનામાં રહેલ એ હાસ્યરસ પળે પળે વ્યક્ત થતો નોંધે શકશે.

છી પ અને મો તી

કવિવરને

[ઉપનયતિ]

તમે કવિરાજ ! રૂઢા મહર્ષિ શા
 પ્રલંબ દાઢી જુલદાં રૂપેરી
 વાળો તણ્યુ, બળ્ય લલાટ તેજના
 પુને રહ્યું યોગપતુ બળ્ય ભાગ્યથી !
 જલે ભરેલો જ્યમ ક્યામ મેધ
 પૃથ્વી પરે આતમ જ્યોર્જિઓને
 છાંટી નવું ચે તન પૂર લાવે;
 તેવી રીતે હિંદની કાવ્યપાઠીમાં
 આપે નવાં ચે તન પૂર આણી
 આ કાવ્યનાં ફૂલ ખિલાવિયાં છે,
 ને ફૂલ એ સૌર ભથ્થે અરતાં
 પ્રસારતા સૌરભ આપની થે !
 તમે હતા ના અહ બંગ, હિંદના
 નાએશિયા ખંડતણા હતા તમે;
 સમસ્ત આ વિશ્વતણા તમે ને,
 આ વિશ્વ આપું બસ આપનું હવું.
 તમે હતા શું નહિ એ જ પ્રશ્ન છે !
 બધું તમારું, સહુના હતા તમે.
 લલિત ગિ. ભટ્ટ

કવિવરને

કવિની તથા કવિતાની પરંપરા જ એવી છે કે કવિપૂર્વજોના જીવન અને કવનમાંથી પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરી તે તેમાં પોતાની પ્રતિભાની છાટ દર્શાવી. વાંઘીકિ અને વ્યાસની કાવ્યશાને તીરે પ્રેસી અનેક નાનામોટા કવિઓએ પોતાની કાવ્યકુલીઓ ભરી છે અને એમ પોતાની સ્વતંત્ર સરિતા વહેવરાવી ગયા છે. સ્વ. કવિવરે રસીન્દ્રનાથ એવા એક યુગકવિ હતા. તેમાંનાં જીવન અને કવનપ્રતિભા સોના અનુકરણ, અનુરચન અને પ્રેરણાસ્થાનનો વિષય બની રહેલ. તેમના નિષ્પત્તી નાનામોટા વ્યક્તિઓ જ દુઃખ અને શોક અનુભવ્યાં. આવા દુઃખ અને શોકમાંથી નીપજતી પ્રસારિતો અર્થપ્રાદ્યાર તે હાઈકુલને આંગળે રમતા કિશોર વિદ્યાર્થીની આ પંક્તિઓ.

શબ્દસૌશ્વ પ્રશંસનીય છે, જાંઘની મુઠિ પણ પ્રશંસનીય છે. આ કિશોરજનની વિચારને સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત કરવાની હથોટી ને કદાચ રસપ્રાપ્તનાં વાર લાગવાની નથી એમ માનવાનું મન થઈ જાય છે.

સાથે વિચાર પણ અસરકારક રીતે, કદાચ રીતે મક્કામાં ડોલ તો તે કાવ્ય બને છે. આ અધર પંક્તિઓ કવિનું યજ્ઞ ખડું કરી, કવિને જલભરપૂર મેલ સાથે સરખાવી માર હિંદના, એશિયા-ખંડના જ કવિ નહોતા પણ સમસ્ત યુગના અને અને સમસ્તવિશ્વના હતા એમ કહેવા છતાં યુ શું ન હતા અને યુ તમારું નહોતું એમ પ્રશ્ન કરી વિરમી જાય છે.

લલિતભાઈ પોતાની કાવ્યકલાને અભ્યાસ, વાચન અને કાવ્યનના માર્ગદર્શનથી નિઃસંકોચ રહે એ જ આશા.

મલામતીનો ધુવતારક

ઈન્ડિઅન ગ્લોબની

વહાણના પહાણના

વીમાની પૌલીસીયો

વહાણના વણઝારની

મલામતીનો ધુવતારક છે

વિશેષ વિગત માટે લખો

ઈન્ડિઅન ગ્લોબ

ઈન્સ્યુરન્સ કં. લી.

૩૧૫/૩૨૧, હૉર્ન્-બી રોડ, કોટ, મુંબઈ

શાખાઓ કચ્છી, વૈરાવળ પોરબંદર

સાંપળ

નવેમ્બર ૧૯૪૧

ગૂં થ છી

૦

કાંચો—	૧૨ મસુરીયમ્	તત્ત્વિયોથી	લેખો—
૧૩ પડદા	આવરેશર કં. અભરદા		૧૬ અર્થાચીત દિ'ધને કવિ 'ભિવસ'
૧૪ યો નીમ યેમર	પતીલ		૧૭ ગીત ગ્રેરે
૧૫ સિન્ધી	સાંજિલાત		૧૮ કાચમધુ
૧૬ ગિરમાર દેક પટેલી	ઈન્દુલાલ આંધી		અવલોકનો—
૧૭ માઇ	પૂલલાલ		૭૧ સમાચારના
૧૮ હાલું મરે	નાથાલાલ દવે		૭૨ સમાચારના
૧૯ યો લીપરદીક	ભાગીરથ મહેતા		૭૩ સમાચારના
૨૦ ભારી	મીનુ દેસાઈ		૭૪ સમાચારના

૦ ૦ ૦

આવડો અંક

કાંચો

લેખો

દેવ-સા:	એક કાચુ મધુ દીર્ઘ કાંચો	અમલદારસુકત કવિતા પ્રો. મંજુલાલ મનુદારે અર્થેથી સાહિત્ય પરિષદમાં વાંચેલ નિબંધ
પુષ્પોત્તે:	એક સોનેટ	પ્રો. ભારતપોરવાળા અગ્રવાલના એક છંદા વિદ્વત્ત નંદા આચાર્યે અંકને પશ્ચિમ તથા અંકે કવિઓના કાંચો સહિત છીંપ વાને મોતી
આંધીરૂંપે:	સુદત ગેમકાંચ-આને ગીત નથી કવિતાલેખકોની કૃતિઓ	અતિશય બહુભાવના એક પ્રસિદ્ધ કવિના કાચતું પ્રતિકા, સમાચારના વચેરે

લેખકો: ઈન્દુલાલ આંધી (સમસ્તોટ્ટી, કેમ, કાચી). અમલદાર: ભારતભાઈ દેસાઈ (નિરંજન વિદ્યાલય, ગાતવિગાંડ, વિદેપાલે). રતુભાઈ દેસાઈ (અરુણવાસ, નહેરુરોડ, વિદેપાલે). વાર્ણિક લખાણ દેસાઈ કો. જી. પટેલના આદરે વિદિત ૧૯૪૦-૪૧ આતા તથા આંધીના લખાણ, બદલાના પત્રો, અવલોકનોનાં પુસ્તકો, લખાણો તેમજ પત્રિકા આંગણે તમામ પત્રવ્યવહાર માટે એક જ સરનામું-રતુભાઈ દેસાઈ, 'કવિતા' સાપ્તાહિક, અરુણવાસ, વિદેપાલે.

નવા વર્ષની શુભેચ્છા

નવા વર્ષ પછી થોડે દિવસે આ અઠ પ્રસિદ્ધ થતો હોવા છતાં, અમે સૌથી પહેલી વખત હવેની હાથમે ઊભો અને આમણા સૌ શાંદકો, સંભોષા, બંદરેશખર હતાઓ તેને ન સ્નેહીત્વને નૂતન વર્ષના આલિંગન અને શુભેચ્છા પાઠવીએ છીએ

૧૬ મું સંમેલન પરવાયુ: કરવો સક્રિય બનવો? ન માન્ય!

શુભાવી સાહિત્ય પરિષદનું ચૌદમું સંમેલન પૂરું થયું છે એના કદવા મીઠા બખબારી સમાચારોમાંથી એની સફળતાનિશ્ચયતા ચોથી ઠાઠવી સુરફેલ છે પ્રત્યેક સંમેલને દૂર રહેતી અસહકારી ભખત આ વખતે પણ નજીક આવી રાહી નથી એ બતાવે છે કે પરિષદનું આજુ સરીકે એની બહુવાણી અને ચૂંથાયેલી કાચળી ન કલારે આ સુધી એ નિત્ય રૂઆચી મન પ્રસન્નમને પરિપૂર્ણને સાથ આપવાના નથી અર્થાત્તે શુભાવી સાહિત્યના 'અર્થોત્તમ વિચારક' અને 'પીઠ પ્રકરિત'ના રેખરખમાંથી એક કદિકા મહાદા હવારીએ છીએ એમાંથી જિહ્વાસુમિત્રને પરિવહની અતિ દૂરી જૈતિ હાલિક આદોષના તથા અભિપ્રાય ઉદ્દેક બને સામાન્ય થઈ રહેશે

...પરિવર્તન અને યેનકેનપ્રકારે પ્રતિબિંબિત કાલિદાસ હવે લાલ નેવાની પરિવહ તે ૧૯૦૫ની-ને માન્ય ગા મિ. પ્રમુખ થવા દીધી મો મા ત્રિ બધા અને પરિવહ મરી પસારી મનમર અને કે હ મુવે લારેલ મુખાઈની પરિવહની એ પ્રવૃત્તિ ફરી પસાર વધ રાજી નહિ પરિ વ્યવસ્થા યુગનંદન થયે ૧૯૦૬ થી, અને પ્રવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ જેણે એપીકરણના સામર્થ્યને વિકસાવતી આવી મુખાઈની બેઠક લગી. મુખાઈના ન પ્રમુખ સર મનનાઈ માર્કપધારીએ પોતા તે મુખાઈની રતી રાજ્યા નહિ એ ગલ થયા અને પરિવહ પણ મુઠ્ઠે એ રાજમા ઉર્ પેરો મય બધારણ બૂલ અને એ વેનાવિલ આ રામ પાસે સામયિક ચેડા કાઢીને કે આપણા તાત કિયામોના ઉત્સવે ગજોરેમા બને છે તેમ લકા બગે છે, શબ્દલના ફલ માયા છદમ છે, નામદાદાને અને અદિમાસુરને માતા બવાની ડેખે છે અને સપરત પશુ કાવે છે વગેરે અજીતમુકે મુખાઈના મેમ પછી નડિયાદમા આ પરિણામ ન આવે તે સાંક બન્યું એટલે બહુ મેમ કહ્યું થયું એમનું મયન એટલે ૧ પ્રમાણિક સીધેસીધી ચર્ચા, કાશ, મુધારા, પાઈન્ટ બોર્ડ બોર્ડ, વગેરે. પણ માધીને વેડા હોય, કઈ કઈ આપણે આપઈ હોય, માનવદેશણી ફોટો હોય તેની સાથે આજુ ક્રામણિક કિબરેલિસમ ના ન ફોટો કે ઉનિકાપ્રસિદ્ધ બહુલસત્ય છે કિબરેલિસમના આત્મા વિનાની પરિવહ એ ગલ થયેથી પરિવહ છે કોઈ પણ ફેરિસક નામકે ફોરિસકે નાવ્યો પરિવહ કે ને બહુમિતે તે-તેની સાથે સીધે કે અજીતકર કોઈ તરે હવે સહકારે મમ ને આવી સહાય? આને પરિવહન નામ ન મોલે આ છે સાપાપનક, સત્તાતેથી, સત્તાનમાપવડે ન સમીપિ કોસલ અને પરિવિલય સત્તાસત્તાઓ ચાર સત્ત્વ નાદરેલું.

આમાંથી વધોત્તરો રેલ સૌથી કામ્ય એમ છે તેમ પ્રમાણિક નબરે એમા રહેલા તપ્યેના પણ વિચાર કાચો પડે છે સરચાયા કાર્ફ કમ્પારી બાજિને નિયમ અને જીટ બને બે એ એટલે નિયમન અને જીટ વચ્ચે સમાપન કરી સરચા તથા બાજિને સત્ત્વ નિર્વિલે થાય સાહિત્યપ્રવૃત્તિ કે બીજા કોઈ સામાનિક કાર્યોથી વિશે એક એવી માન્યતા પગ રચીકાર વામા અને છે કે સરચાને કાર્ફેટ વધુ મોટા મહાન્યુન, બાજિને કાર્ફેટ નામે નામ્ય છે કામ્ય કે સરચાને તે અનેક સત્ત્વની બાજિને અમી સંકે છે ન વારે બાજિને સરચા અમી બહુ સહેલ નથી છતા બાજિ

કે બાજિને ન સરચા રવે છે-સરચા અને બાજિ અન્યોન્ય એકા ન આપરશક છે એક રીતે સરચાનું સ્થૂળ સ્વરૂપ બાજિ કે બાજિને ન છે તત્ત્વ કુટુંબસરચા. વકીર પિતા કે માપ કે ઉમય કે કુટુંબની પ્રમુખ બાજિને છે એમના સ્તિત્વક ઉપર ન કુટુંબસરચાના આધાર રહે છે સરચા પણ બાજિનેના નિલસક કેત છે, લારે ડેવનીયથલુ મતરે, આચારજે, સ્વાર્થવચાલ-એ બધા લા કામ કરે છે કુટુંબસરચા સરચી એમાં આ બેદાશી સ્વાભાવિક રીતે ન એમાં રહે એટલે કે સરચા કઈ સારી જે ચાલે તેવી સ્ફૂર્તિમત રહી રાજી છે બીજાએમા કાર્ફવડને સમખબાર કે સમજને પગલતર લાગુ હોતા નથી એટલે કાર્ફવડ કે કિંમિ થઈને સમખ વાતવરણમા શિથિલતા પ્રવેગે છે આપડું લખાણપૂર્વક લખીને પરિવહ ના વાપરને અમરે વિનતિ કરવાની એટલી ન કે કવિર ખજારદાર નેચા નમ છતા સમર્થ સાહિત્યરવાનીને બેચાર ફલ કાના અતિથિ તરીકે નહિ પણ એક નિઃકંઠા કુટુંબી તરીકે તમારી ભખતમા લેખી રેલે, અને અજુબિનિયતાને વધ એવા એના અકર્મલ્ય ને ગેમ વેરેકા મુખાઈ એના હાથમાંથી એ ખરેખર મરેલી નામના હોડેસા બાજિને લેલે.

(વિશેષ આવતા અંગે)

કોસળીયા રેકર્ડ કંપની સાથે પગડાં

'ગવિંદ મુનિશ' (ઈન્ડિયાલ નાઈ કન) નામક પારશિત કામચળ્યા આડનોરેક પાને આવેલા અને મુલ્યે મુનિશરેકીટના ૧૯૦૦ ના વધ પદમા અતિ લોકપ્રિય અને પ્રસિદ્ધ ગીત 'આપણી માના કાળને નાજીરી કોસળીયા રેકર્ડ કંપનીએ કર્ણની અનુભા પ્રેમના વિના એક રેકર્ડમા કાળાડું છે એવા ગાનાર શ્રી સામકાશ ફરીને રેકર્ડ બાદ છે. કોપીસાલ્લ બનાવ કાપણી રૂપે થવાનાર અને વેચનાર કપર કર્ણીએ કાપણીને ન કમ્ય થાસરાઓમા થી પરકસમ અને થી નામા કારા ગોરિસો તાવીર કાપી છે કાપીરેકર્ડસ અને માર્કેસ ને કંડ, આ ને રેકર્ડ કંપની કપર થેડા વર્ષો પહેલાં આપણામાંથી થી ઉત્ક્રિર અને કોર્ણો અમને સમાડુ છે એનું પરિણામ લેખકની તરફેણમા ન આપડું હનુ તે કહેવાની અરે ભાગ્યે ને હોય

લેખકની ભણી આ નમલ ઉપર હરવી ન ન હોય એમ માની-મ । બીને, એની પ્રાનુવિક રચનાને થમાની કોપીસાલ્લની ગલવાની માનાર કે હવારવાની પ્રવૃત્તા ખરેખર એકલે પાલ છે અમે આકર્ષકવર્ક કોઈએ છીએ કે કર્ણો અમે તે ભોમે આ રેખીના અનારને સામને કરીને આ રીને ચરી ખાવાસાચીની સાન ડેકણે લાલે

'કવિતા' ચોજનાના વધુ સફરો

આ મહિને નીચેના સાહિત્યસતિક રેનેટીએથી વાર્ષિક રૂપિયા ભારના લખાણઅણી 'કવિતા' ચોજનાના સરખ ભાગે અમને કપાડુ કર્ણ છે તેમના નામે આ રહા

- ૧ શ્રી કુમરેશી મરમસી સ પદ
 - ૨ શ્રી મોનીવાલ ચૂનીવાલ પાંચેમ
 - ૩ શ્રી ધરમદાસ ભારમાસ
 ૪. શ્રી ધીરસાઈ મલિચાઈ રેસાઈ...
- .. દ સરાન મોરારજી પબ્લીક સ્ટુડ-બેરીરી
પ થી, પ્રે વસત કપાપાવા આવેસા કોતેન-મહુ અ

એક મુસોને

એકડોમર મરમના 'કવિતા' ના અકમા પન-૪૪ ના દિવિય કેલમમા છપાયેલ 'બલ મહે' કામ્યના લેખક થી નમત પાડક છે મુદત્તવર્કને અમે ન કામ્ય નીચે તેમનું નામ મજુ રતી મયુ હનુ.

ક * વિ * તા

• તંત્રીઓ •

ઈન્દુલાલ ગાંધી : મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ : રતુભાઈ દેસાઈ

વર્ષ ૧ : અંક ૪

તા. ૧ નવેમ્બર ૧૯૪૧

પ ડ હો

અયે શુભચારના વતની [ગણલ] પકો તું ખારમાં આ શું ?
વિસારી જ્યોત જિન્નતની હુપયો અંધારમાં આ શું ?—અયે.
કહાં તુજ ગાગ ને શુભશુભ ? કહાં હર ઈર્ષ પર શુભશુભ ?
દિલે તુજ પાનખર ખેડી ભર્યા તે ખંડારમાં આ શું ?—અયે.
હતો શુભચાર, હતો માળી, હતી તુજ હાથમાં થાળી,
નહીં શોધ્યાંય ફૂલો ત્યાં જૂથ્યાં હીંદારમાં આ શું ?—અયે.
પડી શું ચશ્મમાં ભુરફી ? ભેડી કયાં ગાલની સુરખી ?
અગન તુજ અંગની વિરમે અક્ષેપ પોકારમાં આ શું ?—અયે.
રચી તુજ ખુદશુભામીની, ભલા, જો તોડી દે હીણી !
કદી શેરે જિગર જોવો રડી રૂંડે હારમાં આ શું ?—અયે.
બહે ખુશમો પવન દહેરે; ભરી દે તાજગી રહેરે !
ખંધી આલાહી તુજ પલટી જશે પલકારમાં આ શું ?—અયે.
ખુદ્યાં તુજ ચશ્મના નૂરે જિગર શુભચાર ગલકે પૂરે:
નહીં શુભચાર ને જ્યોતિ કુટે અંગારમાં આ શું ?—અયે.
નહીં ઇનકારમાં નીસ્તી, નહીં આ કષ્ટમાં હંસતી,
શુભાની ખાદશાહી છે અદલ તુજ ખારમાં આ શું !—અયે.

અરુદેશર દેરામજી ખખરદાર

ઓ નીમ ખેદાર

[ગણલ]

ઓ નીમ ખેદાર, ઓ નીમ ઘેનમાં
નાયે છે સો અંદામા જેહ નેનમાં;
સ્વપ્નોની સૂઝમાં કરતી વિહાર તું
લઈને સરદારી સૈદ્ધર્થોની સેનમાં:
અર્ધા પીધેલા શર્ણતના ખાલા સમી
લાગી રહી છે મને તું લાંબી આ રેનમાં
જપી ગઈ તું કૈક કાંટાના કેરથી,
મારી નિદ્રા છે રહન દુન્યાની દેનમાં.
ના જિંદગીમાં સુજને છે કસાર કેં,
દિલમાં ન છે ચેન, દિલ છે ન ચેનમાં:
આખી આલમનો છે પેશવા છતાં પતીલ
અર્ધાં પ્રદેશથી નિજ પ્રિયતમાની શે'નમાં.
પતીલ

આ જિન્દગી

[ગણલ]

માગી નહોતી ને મળી આ જિન્દગી;
ઈચ્છા નહોતી ને ફળી આ જિન્દગી !
ખવાહિશ ના જિવવા જરૂરીએ અંતરે,
કોટે પડી પથ્થર સમી આ જિન્દગી !
કરવાં જલન ભલીભાતથી શીખ્યો નહીં,
બાણું નહીં તો જાળવું કયમ જિન્દગી ?
તારાં ચમન તો છે રચેલો તેં ખુદે,
વેરાન કર ચા ભર નજર : આ જિન્દગી !
માગી નહીં તે રાખવી યે ના ગયે;
લેવી ઘટે તો લેખ લે આ જિન્દગી !
હૂંડી નહોતી ને જડી આ જિન્દગી;
હેલું છતાં દેહાય ના : આ જિન્દગી !

રાદિલાન્ત

ગિરનાર : ટૂંક પહેલી

૧

સોપાન સામઝાં

ચારેક હજારની મઠી ગમે છતાં, પતો નહોતો હજી પહેલી ટૂંકનો;
અંકે લઈ પથ્થરની પરપરા, ખેંચા હોતો શીર્ષ અઘાડી બોમને
નવાધરાજ ગિરનાર લખ્ય.

હા, લખ્ય ખીરું'ય વિશેષણે ક્યું, અમે નહિ વામન સાનવીને;
મઠીમઠી લોથ ચણેલ કાપા, હું 'ગિરદાણું' પણ કેમ માને ? ૧૦
મઠાણનો અંત હતો નજીકમાં, ત્યાં હાથ ભેગા કરી ટૂંક છેલ્લી
જેવતી હતી કે પગઅંગૂઠે હજી, જવાન ! ઠું'માં રોકેલ આંખી.
ઓ માવડી, આ પગઅંગૂઠાને ઝાલી હવે આંધી જ ભોલે માથું;
ભાગે મઠી તપા લલાટ તારે શોકાઈ ચારે ભાડું નથી ચલું
આને શરીરે નથી સ્વર્ગમાં જવું !

૨

અઘાણનું દેવત અગમાં નહીં; ૨૦

પાછો વળું, નિર્ભજ થાકપૂર્ણ, કામાથી આ મારગ શે' કયારે ?
આંખો ય શીઠ થઈ શોષતીતી નીચે ગણેલી પગદંડીને હજી.
વિશાળ સૃષ્ટિ ખતી સાવનાની, પડી હતી એક ખુણે વિરાટને;
જાણે કરી છુવતી કો' કલાધરે, સુરપાદ ને સુંદર હલપાના.
સામે તળેટીની હથેળી જેવું, તળાવ ચણું હતું વારિજોળું; ૩૦
અનેક ખીણો વચમાં હતી છતાં, વટારીને અંતર કોં કાસનું
અંદેલી કાપા પ્રતિહાસવંદને ભાગે હોતો ઉપરકાંઠે એકથો.
હા, એકથો ખડિત આખમાળખો,
પ્રભાતની ઓઠ ક્ષામાઠી લખ્યો.

હું પંથુને યે નવજન્મ પાતી, વીરથી સૌરાષ્ટ્રની નીર્ભવન્તી;
સહસ્ર સાદે વનવંધી આવતી, હારેલ શ્રદ્ધા ફરી સાળાદી થતી. ૪૦

૩

ત્યાં એકલા આરસપથ્થરોની, મંદિરની મોઢક હારમાળા;
વૌશાળને પર્વતને પહેલી, જાહેજલ્લથી અહીં જૈનકાલની.
મીઠા સ્વરોએ જપમ પંખી પંખીને ફરી કરી સાદ નજીક વેડે;
આ મૂર્તિઓ માનવમૂર્તિઓને આલિંગવા ઉત્સાહ તેવી દીડી.
ઘાઘે નહીં: સાદ નહીં, ન રાગિણી, એકાન્ત નિષ્પાપ, પ્રતાપવંતુ ૫૦
ન અર્ધ' કે અર્ધનં તો ય માનવી નિહાળી શકે પ્રગટી પ્રસન્નતા.
ગ અહીં પથ્થરપિંજરામાં, ચૈતન્યને ચેતનલીલુ કાપા
! માનવી આ વગડાની વારે શોધી રહો પંથરમાં પ્રણુને.
આંખો મધ આપીત અત્યસ્થેભને.

૪

આશર્વથી પાંખણ જાલી નાચવું !

જિભા રહો એ પડી નેમનાયત્રી આ સ્વામીમૂર્તિની સમીપ શૂંગા; ૬૦
આંખો અને અંતરની શરૂ થૈ, સૌજની સાન્નિધ્ય રંગચર્ચા.
વિનમ્ર, નિર્દય, વિધુદરેહ કાગાસ ઓદી લઈને કવંકની

સ્વપ્નનો દર્ષ ઉતારી એણે, પીધી હતી કોપની કાલજાળિ.
'અસો જરા' થાંભલીઓ અચોલ, પહેરા ભરતા પ્રતિહાર જેવી
બોલી અને કાળજીકોટડીને ભરી દીધી કાષ્ઠ અડીક તેજ. ૮૦
નર્મી પમો હું; નમવા ગયો નંતો, કટાક્ષના ધા કરવા ગયો'તો,
કાળાણને કંચરવા ગયો'તો.

૫

મઠી જરા ચિન્તનને ચણતરે, મે પાછી બારી વટારી એકમાં
પ્રવેશ કીધો; પ્રણનાં સ્વપ્નો જ્યાં એક ને એક મુખપૂતિ લે
અનેકને ઉતરતાં ઉભેલાં.
દિક્કાલના ચક્કરને વટારી, ગોલાંધર્મું એ જ પ્રકાશજિંબ ૯૦
જોઈયા છે જેમ ઉડુનજોમાં એવી જ કાષ્ઠ રચના અહીં હશે ?
ઉતારું નર્મી પ્રમ જરાક અંતરે
જગાડી તંદા અણુજાળના સ્વરે !

૬

ઓહો ! અહીં એ જ પ્રકાશ જોઈયું, મળી ગયો દેહવિરાટ દાની;
પૂર્ણાંગી ને પ્રોઢ પ્રથમ આ તો, ભવિ પ્રતિમા પ્રભુ આદિનાયત્રી.
ગિરનાર આ ટૂંક હથેળીમાં લે છે એકલા પૂર્ણ પુરુષ શો ભોમે; ૬૦
લે માનવીને નિર્ભ અલસિમાં પ્રભુ, તમે ઉતરે કીક દીધો !
અંદેલી ને રહેજ શરીર એની
પલાઈએ મેં પણ માસ લીધો.
આથો ખસીને પ્રહિપાત કાળે, નીચે નખી અદર આંખ કીધી;
પ્રસન્નતા, લખ્ય કરુણતાને દેખું ભરી મેં અહીંયા જ પીધી.
વિરાટની સૌન્દર્ય મુખપૂતિ હજી, હજી મહીધી ભિતરે છ અંતરે ૧૦૦
એની હથેળી મહી માથું મૂજી લીધી જવાના અલિસાવ છે મને;
ઉઠાડવા કોષ ન આવશી કને.

૭

પાછો ફરી પથર તાર કો માં, એકાકી શો ભૈરવચેલ કીધો;
મઠી ધટાટાપ, ખીણો, ધરાયે, અગુખી જાણે પકાર રેતો
'હો, નહિ તો ચગાઈ જશો.'
આ કોષ એ એકલ ધૂમકેતુ, શોભે નહિ છાજું ધરાકોળે; ૧૧૦
સ્વભાવથી દૂર રહો હશે વા ક્યાં હશે કોઈક શૈલગોષે
માતાતાલુકા ધાનજીથી વિપ્રશે
દૂજ્યો દશે ને હિ' ત્રિકાલ અગૂઠો.

૮

ઓ દેહ, પહેલી-

૨ ! ગીરની ખાંચ સુપુત્રીઓમાં, વાગાગુને તો શ્રમ કીક દીધો;
વાલ્મીકીયું પિના કોથી રે ! ખૂબ કરિયાવર તે જ લીધો
લાલે તને તિલક અન્દમાતું
ને અગૂઠે કક ખરે ઉપાનું. ૧૨૦

૯

હંદુલાલ ગાંધી

માઈ

ગળી ગોળથી, મધથી મીઠી, સાકર થકી સવાઈ
હુનિયા ભરમાં એક જ દીઠી માઈ અમારી માઈ!

એર-વેરની જગ-જગળે

તરપર ગંગોળવા સો ઝાંગે;

ત્યાં પીયૂષી પાલવમાં લઈ સ્વયં સદા સીઝાઈ
સુધાધામની શાંતિ આપતી માઈ અમારી માઈ!

ત્રાહિ ત્રાહિ કરતું જગ તરસે,

ને વાદળી વરસે ના વરસે;

પણુ અમ અર્થે શોપતણી ના ઘડી કઢી દેખાઈ;
હરહમ દિવ્ય ક્યાએ દ્રવતી માઈ અમારી માઈ!

સુખના સહુ સંબંધી થાયે,

હુઃમ સમે અળગા થઈ ભાયે;

—સુખમાં સાથે, દુઃખમાં ખાથે લઈ લેનારી ધાઈ
અલાભલા ઝોવારી લેતી માઈ અમારી માઈ!

પડેલ ને પાડુ જ સત્તા દે,

હા રેલાં ને સહુ છુટકા દે;

પડતાં આપડતાં, આપડમાં દાખવતાં અબળાઈ
ઊઠાડી ઉત્સાહિત કરતી માઈ અમારી માઈ!

નિર્દય ન્યાય નિયમ નવ ખડે,

લવ અપરાધ થતાં જગ દડે;

પણુ હાળો અપરાધ અમારા નવ લેખવતી કાંઈ,
સદાય સ્નેહમય ક્ષમામૂર્તિ તો માઈ અમારી માઈ!

દ્રોહધુહિ હુનિયાએ દીધી,

ને મૂઢે અપનાવી લીધી;

તોનો પ્રેમવડે પ્રત્યુત્તર દેનારી વરદાઈ
હુલેલ દર્શન ઉદાર-આત્મા માઈ અમારી માઈ!

લેનારાં ભાગે આ એરાં,

દેનારાં વિરલાં જ અનેરાં;

ત્યાં લેવાની વાતતણી થે જેને મને મનાઈ
એવી કાનતણી દેવી તો માઈ અમારી માઈ!

જડ ઠહાપણું ઘડપણુ આવે

તોને પદકમહી જ લુલાવે,

ને ખાલકપણની ખલલાવે નંદનમયી નવાઈ,
એવી અદ્ભુત એક અમૂલ્ય માઈ અમારી માઈ!

નચિત ચિત્તે નિરાંત-વારે,

તોનો જીવનખતે ઉધારે

નિવારનારી ઇશકૃપાની કરનાડું સરસાઈ
કહી કોઈ ભે હોય જ તો તે માઈ અમારી માઈ!

ખસૂર ખાજીએ કલિકેરી

સર્વ શુભ સ્મૃતિઓની વેરી:

જે સ્મૃતિ પર તેઓની થે નાં સત્તા કઢી સ્વપાઈ
તે સ્મૃતિમાં અજસર રાજે માઈ અમારી માઈ!

રોમે રોમ ભરેલી પ્રેમે,

અંતર બ્યેમે છલતી હોમે,

મંગલમયની મૂર્તિ મંગલ લઈને વરદ વધાઈ
આવેલી આ અવની પર તે માઈ અમારી માઈ!

જેને નામે હૃદય અનામી

માધુર્યે માણે સ્વર્ધામી,

જેને ચરણે અંજલિઓ અમ અવિરત રહી અપાઈ
તે અમ અધૂરપોએ અચિત માઈ અમારી માઈ!

માઈ અમારી માઈ અમારી

અકલિત છે જેની યલિકારી;

સ્કૂલ સૂક્ષ્મ અમ આજુ શુણુ જેના રહ્યા અખંડિત ગાઈ,—
જીવો જીવનમંત્ર—દેવતા માઈ અમારી માઈ!

પૂર્ણકાલ

છે

હતું મને

[ગુલબંધ]

હતું મને વિસારની સહેલ તું હશે સખિ !
રહીશ ફર, રે કઢી નજીક આવડું નથી.
કઠોર વેળની દિવાલ ફર રાખશે તને,
ઊર્મિઓ ક્ષમાવી સર્વ, રૂંધી સર્વ બાવને,
ખસી જઈશ માર્ગથી, કું એમ માનતો મને.

મને હવું ન પાડ કે કરડ પત્યશોતણી.
વિદારીને ય કૂંપણો ઉગે; કઠોરતા વળી
કંડકોતણી મણે નદિ યુલાખ; સિન્ધુના
અગ્રાધ અધક્ષરમાં ય શુભ સ્વચ્છ પાકતાં
અમૃત્ય મોકિતો.

સખિ ! તું આજ માર્ગમાં મળી
પ્રસૂત રોહવારે અંતરે તમામ ઊછળી
પર્યાં વહી જવા નિહાળી નેત્રબોલ નિર્મળી,
સંકલ્પ સર્વ સરસરાટ ભૂમિમાં ગયા સરી,
સર્ગથી ક્ષમા જો સાંજ ન્યાળી પૂર્વમાં
ઝગતી અમીલરી પ્રદુલ્લ તેજપૂર્ણી.

નવ્યાકાશ દેવે

એ લીપસ્ટીકે

મારે નથી રૂપ કહેતું એને
મારે નથી એ જમવા કુરૂપ
એ લીપસ્ટીકે બગડેલ જોષ
ભલે ભલે રંગતી તાહરા કરે.

એ લાલ શાતાં ગમતાં મને તો:
ગમે મને રંગથી એ વિશેષ
અને કદી એ ચુરું તોય એને!
મારે ન જોઈએ પ્રસરે છ રંગ.

હું આમ જોઈ વળી તેમ જોઈ
તહીં ફરી તું તુજ જોષ રંગતી
અરે ! અને એક કરે હું ચુંબન
ત્યાં તું અહતી ફરી લીપસ્ટીક !
આ તે મને કેમ ગમે કદીયે ?
મારે યદિ લેખ રૂબાલ મારો
ખિસ્સેથી, ને જોષ પર થયેલ
ખરાબ રંગો ભૂંસવા પડે છે.

નં એની સાથે તુજ ચુંબોની
સ્મૃતિ થ તે જાય ભૂંસાઈ મારી !
તું ચાહતી જોષ બગાડવાને
તારા અને તેમ જ માહરા જો
તો મેશ કાં જોષ પર ઘસે નહીં ?
અને યદિ મેશ ઘસે ન તું તો
આ લીપસ્ટીક કયમ વાપરી રહી ?

ભગીશ્વ અહતા

ભારી

અંગની

જગનો ભોજ ઊંચકવા રહેજે
રહાય ભલે ના કદિયે દેજે
પણ દે જોષ ઊંચકવા કાજે
છવનની ભારી.

મીનુ દેસાઈ

અર્વાચીન સિંધનેા અગ્રણી કવિ

‘બેવસ’

ઇન્દુલાલ ગાંધી

લગભગ છ સાત મહિના પહેલાં કરાચીમાં ભરાયેલા પ્રથમ સિંધી સાહિત્યસંમેલનના પ્રમુખપરચાને કવિ ‘બેવસ’ ની વરણી થઈ ત્યારે મારા નેટ્સ આશ્ચર્ય ધણાને થયું હતી. પ્રશંસા અને પ્રસિદ્ધિથી દૂર રહેનારા લારખાના જેવા એક સિંધના એક નાના આમકામાં પંતુષપણ અને ધરવૈદ્ય કરીને છવનનિર્વાહ ખેંચનારા આ જોષ ભણેલા અને જોષભણેલા અર્ધચાન કવિ સાહિત્યસંમેલનના પ્રમુખપરચાને વિરાજમાન થશે એવી કલ્પના પણ ક્યાંથી આવે ! શાક ઇન્દુલાલતીર પછી સિંધને ધણે વર્ષે આટલી સ્વતંત્ર અને બહુરમાન પ્રતિભાવાળો કવિ સંપડે છે. સાંઈ સામલથી પણ એની સરીવાદી મરતી વધુ નિર્મલ અને અર્થભરી છે. કવિ જોષપણ રત્નકલિકા જેવાં મુકતકો પણ ‘બેવસ’ ની આર્મિક ને રચિત્વથી રચનાઓ સામે કાંઈક અંખાં લાગે છે. રખેને કાંઈ સાંભળી જાય અને ગાંઠે બાંધી રાખે એવી નિર્દોષ-અલસ અનેદશાવાળા કવિ ‘બેવસ’ પ્રમુખપરચાનેથી માંડ આટલા ચબ્દો અત્યંત ધીમેથી ઉચાર્યા. ‘મને ખબર નથી કે હું અહીં શા માટે આવ્યો છું’. પ્રભુભક્તિનાં પોતે જાનાર કે રચનારને તમે આવાં બહુમાને નવાજશો તો મારાથી વધુ ચોગ્ય અધિકારી વિદ્વાનોને બહુ નિરાશા આવશે. મને તો વિદ્વાનપણ, સીપીસીપીને જોલાતાં કેવાંડે આવકચું છે ને હું ગાંઠ છું તેમાં પણ શરસધાન નેટલી તૈયારી ક્યાં હોય છે ! તમે તો ખરેખર એક કુભારને પકડીને શબ્દસિંદ્ધાસને ખેંસાડી દીધો છે.’

સિંધ જેવા તમામ દરિએ પહાત પ્રાંતમાં હોદ્દા અને માન મરતયા માટે આકાશપાતાળ એક કરનારા, પોતાની લાપકાત અને સમૃદ્ધિના ગુણમાન કરનારા-કરાવનારા કંઈક ડોળધાસુઓએ સિંધની આબોહવાને શુદ્ધ રહેવા દીધી નથી. આમાં ‘બેવસ’ જેવા નિર્ધન કવિનું રચન ક્યાં હોય છે તે મને સંભાનું નથી. વર્ષો થયાં એનાં ગીતો ભજનમંડળીઓમાં વહેતાં થયાં છે. સ્ત્રીપુરુષોના કંઈ રમીરમીને એની અચ્ચિત ભાવજરી રચનાઓ બમર બની ગઈ છે. છતાં કવિ ‘બેવસ’ ને એની કશી ખબર નથી, ખબર હતી તો પરચ નથી. તાળીઓના ચડચડાટ અને પુષ્પરુદ્ધિથી પોતાના કાન અને સરીર બચાવીને એ તો નારી છૂટયાનું સોધતો રહ્યો છે. સોળવર્ષની નાણુક વયે એણે એક સામૂલી અને પ્રાથમિક નિરાળમાં પંતુષપણ સ્વીકાર્યું. જરીબાઈ, શિક્ષકનો ધધો અને કવિપણ એ જણ નિર્ધન સિંધની વચ્ચે હસતાં હસતાં એણે ચારીય વર્ષો ખેંચી કાઢ્યાં. એ વર્ષો દરમિયાન આવેલી આર્થિક વિટબના એની કવિનાંને કચડી શકી નહિ કે આત્માને કાપર બનાવી શકી નહિ.

કોલેજના એક વાર્ષિક અંકના પહેલે પાને વાંચેલા એના એક ગીતે મને પરચ કરી વીધી. કવિ બેવસ સાથેના આ મારો પહેલો પરિચય. એનું આખું નામ છે ક્રિસ્ટીનચંદ તીરથદાસ ખવો. એ ગીત

વાંચ્યા પછી અર્થાવીન સિંધની કાવ્યશક્તિ વિશે અને માન ઉત્પન્ન થયું. સિંધના વિદ્યમાન કવિઓમાં તો એનું સ્થાન મોખરે જ છે પણ અગાઉ થયેલા કવિઓ વચ્ચે પણ એવસને આતિ ઉચ્ચાસને મેસાડવો પડશે એવી મારી પોતાની માન્યતા છે. એનાં ગીતોમાં નયનકાંક્ષાઓનાં વર્ણનો નથી હોતાં. ગાલદોહનાં ગલગલિયા પ્રેરક મીતરામણીથી એ હરોશી દૂર રહેતા આવ્યો છે. પ્રિયા અને પ્રિય-તમનાં સંમેધનાત્મક કાવ્યોના મૂળમાં તો ધ્રુવરશ્મિત જ લારી હોય છે. સર્વ સમર્પણની લવ્ય આલેખન કલા, દૂકાં વાક્યોમાં ગૌરવવાની 'એવસ'ની આવડત એનમૂં છે. લાભોત્પ્રલિત શબ્દગોષ્ઠમાં જે ઉન્માદથી પોતે નાચતો-રમતો હોય છે તેનો રસસ્વાદ વાચકોને પણ કરાવી શકે છે. નવા અને જૂના વિચારોનો લોકભોગ્ય સમન્વય એ એની કવિતાનો વ્યાપક ગુણ છે. (પ્રિયપ્રેયરીલાવ પણ મર્મોદિત રહીને કેટલી સફેદ રીતે વિરસી શકે છે તેનો એક નમૂનો નીચે આપ્યો છે.) એતરમાં કાળી મજ્જરી કરતા જેટલા, તડકામાં નાગાં રખડતાં નાનાં બાળકો, મજ્જરીને અલાવે શહેરમાં અચકાતી સ્ત્રીઓ વગેરેને એણે કવિતામાં સ્થાન આપ્યું છે. કેટલાંક આધુનિક કવિઓએ સિંધી જોડેને પરદેશી વચ્ચે પહેરાવીને 'મેસસાબ' જેવા બનાવી દીધા છે તેની સામે 'એવસ'ે બારે દિલગીરી બતાવી છે. એનું માનવું છે કે 'એ જૂતાં જોડે જ આપણી સાચી સમૃદ્ધિ છે. આસ્મતાનો સાચો ખ્યાલ એમાંથી જ નીચેની શાક્ય છે. એ ગેય જોડેને નવો વળાંકે તો તમે તમારી રીતે દર્શ શકો. પરદેશી સંગીત રમે-તેટલું' એકાડું' હોય પણ આપણી સંસ્કૃતિ સાથે એનો કંઈ બેળ નથી મળવાનો. આપણા તાલની લાયક, છુમરી, મરતી એ આપણી પોતાની ઊર્મિઓમાંથી બી બેસેલી છે. પરદેશી તાલ સાંભળીને આપણને નાચવાનું, આપણી રવત્રમ રીતે નાચવાનું મન થાય છે ખરું? અનુકરણ કરનારનો તો મારે કાંઈ કહેવાનું નથી. જોડોમાં આમ પરદેશીપણું લાવીને આપણે કશો અદ્ભુત વિજય પામ્યા નથી, બિલકી જૂઠી અતિશયોક્તિ ઉપરાંત જંદાશાસ્ત્રની અવહેલના કરી છે." આમ કવિતાપ્રદેશના સમગ્ર વાતાવરણને એણે ચિત્રમાં સ્થાન આપ્યું છે. જીવનના ખરા અનુભવોથી જેમ એની કવિતા પારદર્શક બની છે તેમ સ્વદેશાભિમાનથી પ્રાણવંતી અને પૌરુષવંતી બની છે. સિંધી કવિતાના અભ્યાસીને જે ચોક્કસ રીતે કવિ 'એવસ' અને તેના સમકાલીન કવિઓ વચ્ચેનો તફાવત બંધાયેલો હોય તો તેણે એનાં દૂકાં કાવ્યો પ્રથમ વાંચી જેવાં ભેટાં. ઊર્મિગીતોના સફળ સર્જક તરીકે કું તો એવસને પ્રભાવશાળી સ્થાન આપ્યું છું.

ધરતે દિલ્લપર-બારણુ પ્રીતણુ

અરમ તર, દિલ મુન્નવર, નીચી નજર સાં કેર આહ ?
આહો દરવાજે તે દિલ્લપર, ધર યુલલ જ ઘેર આહ !
સોઠ માં શાદી રચી રણી ન મુઝલ સાં મિલેયો,
ખાસ મિલલતગાહ જે પાતો ન ખ્યારીય પર આહ.

સિક ક્યો સોધો સળજુ ને કિત ન ચોઝક વાં વાંડે,
પુખ્તગીય સાં પેરમે પિયલ નીહ લોખે નેર આહ !
મદોળતીય મુરલીયું વળદે, હોલ દિરખાયે રહી,
પોલ લાય ધરમે પીરજુને હી-રંગો હીક મેર આહ.

તાલ જે તલવાર સુલતાની બગીચી બહાર રખો
સપરી સર પે ખાલી આયો શુવન ને ઢેર આહ !
સર્વશક્તિવાન થી હિત ધર ન ખડકાયન ધુરે,
હાકમી ચૈષ્ણશિકષે કઈ એવસ કેર આહ.

તરણુમે-સળજ નેર, આહુર હૈયે, ઢળેલી આંખે આ કાણુ
બીજું છે ? એ તો પ્રીતમ દારમાં આવી બીજો છે, પણ બારણું બિધ-
ડવાને હજ વાર છે.

લમ તો ધાગધુમથી લેવાયાં હતાં પણ સુંમલનું પ્રિયમિલન રાણા
સાથે થયું નહોતું. ખાસ અંત:પુરના શયનખંડમાં તો પ્રિયતમાએ
પગ પણ મૂક્યો નહોતો.

(તેથી રીસાઈને કે કાણુ જાણે પણ) પ્રણયે પ્રીતમનાં મુઠ્ય
એટલાં વધારી મૂક્યાં કે હવે તો એ આંજણે પણ નથી આવતો.

(અને ત્યાં પણ પ્રીતમના મનની જમણા કેટલી લિન, કેટલી
ઊર્મિલ ? એ તો બિલકું) -રનેદની મજબૂત મેદીઓમાં બંધાઈ તે પકચોં
છે એ રાયવર, પ્રેમની ગંજી વગાડીને પ્રિયાને મનાવવા પ્રયત્ન કરે
છે એ.

પ્રીતમનું દારમાં પ્રવેશવાનું આ તો કેવળ બહાનું છે. પ્રદોશન
અને સત્તાનાં સાધનો એણે ધર બહાર મૂક્યાં છે. અત્યારે એ તો
નજરણાંની ફૂલછાંય માથે ઉપાડીને મનામણે આવ્યો છે.

તે સર્વ શક્તિમાન છે તેથી જ બારણું ખખડાવવા માગતે
નથી. કવિ એવસ કહે છે કે હકિમી અને આશકીમાં તફાવત છે.

ધન છે આશકને જેણે હકિમી અને આશકીના ઊંડા મમને
જાણ્યો છે.*

ગીત પ્રેર

(જૂલજા)

વિશ્વના અંતરે કાણુ નાચી રહ્યું ?

ચેઈયે ચેઈયે કાણુ બોલે ?

વિવિધ વાણીઓ તાર કાં છોતું ?

થાપ પર થાપ કે કાણુ ડોલે ?

વિશ્વની નાદીમાં કાણુ ધગદગી રહે ?

આસની ધમણને કાં ચલાવે ?

પ્રાણનો જગ માશે છલ છલેછલ ભરી,

મર્થ કાં એહના હયમથાવે ?

કુસમગીત કાગળું વળચી કંઠિને પે

બહારસજીવનમાં કાણુ હેરે ?

સાત સાથર ચઢ્યા આજ હેલે તરી

કાણુ કું મૂકને ગીત પ્રેરે ?

માહિનીચંદ્ર

એ લીપસ્ટીકે

અર્થશાસ્ત્રીન સિંધનેા

મારે નથી રૂપ કહેતું એને
મારે નથી એ ચૂમવા કુરૂપ
એ લીપસ્ટીકે બગડેલ આપ
ભલે ભલે રંગતી તાહરા કરે.

એ લાલ થાતાં ગમતાં મને તો:
ગમે મને રંગથી એ વિશેષ
અને કદી એ ચૂમું તોય એને
મારે ન જોઈ પ્રસરે છ રંગ.

હું આમ જોઈ વળી તેમ જોઈ
તકીફ કરી તું તુજ આપ રંગતી
અરે ! અને એક કરું હું ચુંબન
ત્યાં તું ગ્રહંતી કરી લીપસ્ટીક !
આ તે મને કેમ ગમે કદીયે ?
મારે યદિ લેઈ રૂમાલ મારે
ખિસ્સેથી, ને આપ પર થયેલ
ખરાબ રંગો ભૂલવા પડે છે.

ન એની સાથે તુજ ચુંબનોની
સ્મૃતિ ય તે ભય ભૂસાઈ મારી !
તું ચાહતી આપ બગાડવાને
તારા અને તેમ જ માહરા એ
તો મેઘ ઠાંઆપ પર ધસે નહીં ?
અને યદિ એથ ધસે ન તું તો
આ લીપસ્ટીકો ટકાવવાની રહી

અર્થશાસ્ત્રી મહેતા

ભારી

અર્થશાસ્ત્રી

જગને ભાજ ઉચકવા સ્કેએ
સ્કાય ભલે ના કદિયે દેએ
પણ દે ભેમ ઉચકવા કાએ
જીવનની ભારી.

મીનુ દેસાઈ

‘બેવસ

ધન્ડલાલ ગાંધી

લગભગ છ સાત મહિના પહેલાં કે
સિંધી સાહિત્યસંમેલનના પ્રમુખરચાને !
અર્થશાસ્ત્રી મારા જેટલું આશ્ચર્ય ધણને
પ્રસિદ્ધિથી દૂર રહેનારો ભારખાના જેવા
ગામડામાં પુણ્યપણ્ય અને ધરવેડું કરી
આ જોણુ ભણેલો અને જોણભેલો અર્થશાસ્ત્રી
પ્રમુખરચાને વિરાજમાન થશે એવી કદા
શાહ અબ્દુલલતીફ પછી સિંધને ધણે વ.
જાનરમાન પ્રતિભાવાળો કવિ સાંપડે છે. ર.
સરીવાદી મસ્તી વધુ નિર્મલ અને અર્થશાસ્ત્રી
રત્નકલિકા જેવાં મુક્તોક્તિ પણ્ય ‘બેવસ’ ની
રચનાઓ સામે કાંઈક ગાંધી લાગે છે.
અને ગાંધી ગાંધી રાખે એવી નિર્દોષ-ગભરુ ર.
પ્રમુખરચાનેથી માંડ આટલા શબ્દો અત્યંત
ખબર નથી કે હું અહીં શા માટે આજે
ગાંધીના કે રચનારને તમે આવડાં બહુસાં
વધુ યોગ્ય અધિકારી વિદ્યાર્થને બહુ નિ
વિદ્યાર્થણુ, સ્વીપીસીપીને બોલતાં કેવાડે ર.
હું તેમાં પણ્ય સરસધાન જેટલી તૈયારી
અરેખર એક કુંભારને પકડીને રાજસિંહાર

સિંધ જેવા તમામ દરિએ પગાત,
મરતબા માટે આઠાઠપાતાળ એક કરનારા
સમૃદ્ધિના ગુણમાન કરનારા-કરાવનારા કંઈ,
આબોહવાને શુદ્ધ રહેવા હીંધી નથી. આમ
કવિનું સ્થાન ક્યાં હોઈ શકે તે મને સંમત
મીતો ભજનમંડળીઓમાં વહેનાં થયાં છે કે
એની અગણિત ભાવભરી રચનાઓ. અર
કવિ ‘બેવસ’ને એની કરી ખબર નથી,
નથી. તાળીઓના ગદ્યમદ અને પુષ્પદ
શરીર બચાવીને એ તો નાસી છૂટ્યાનું શો
નાણુક વયે જોણે એક માથલી અને પ્રાયસ
સ્વીકાર્યું. ગરીબાઈ, શિક્ષકનો ધણે અને
મિત્રોની વચ્ચે દસતાં દસતાં જોણે આતીસ
વર્ષો દરમિયાન આવેલી આર્થિક વિટબના કે
નદિ કે આતમાને કાવર બનાવી શકી નહિ
કોલેજના એક વાર્ષિક અકાના પહેલે
મીતે મને પરવશ કરી વીધે કવિ બેવસ
પરિચય એવું આપું નામ છે કસીનચંદ ન

વાંચ્યા પછી અર્વાચીન સિંધની કાવ્યશક્તિ વિશે મને માન ઉત્પન્ન થયું. સિંધના વિદ્વાન કવિઓમાં તો એનું સ્થાન મોખરે જ છે પણ અગ્રણી થયેલા કવિઓ વચ્ચે પણ એવસને અતિ ઉચ્ચાસને ખેસાડેલા પડશે એવી મારી પોતાની માન્યતા છે. એનાં ગીતોમાં નયનપ્રગ્ણોએનાં હથેળી નથી હોતાં. ગાલદોહનાં ગદ્યગદ્યાં ત્રેરક ચીતરામભૂષી એ વળેશ દર રહેતો આવ્યો છે. પ્રિયા અને પ્રિય-તમનાં સંબોધનાત્મક કાવ્યોના મૂળમાં તો ધ્રુવરશ્મિકા જ ભરી હોય છે. સર્વ સમર્પણની ભવ્ય આલેખન કલા, દુઃકાં વાક્યોમાં યોદ્ધાવાની 'એવસ'ની આપડત બેનમૂન છે. ભાવોચ્છલિત શબ્દઓધમાં એ ઉન્માદથી પોતે નાચતો-રમતો હોય છે તેનો રસાસ્વાદ વાચકોને પણ કરાવી શકે છે. નવા અને જૂના વિચારોનો લોકજોગ્ય સમન્વય એ એની કવિતાનો વ્યાપક શુભ છે. (પ્રિયવર્ણસાવ પછુ મર્ચાદિત રહીને કેટલી સુંદર રીતે વિસ્તી શકે છે તેનો એક નમૂનો નીચે આપ્યો છે.) જેતરમાં કાળી મજૂરી કરતા જેડો, તડકમાં નાગાં રખડતાં નાનાં બાળકો, મજૂરીને આભાવે શહેરોમાં અથડાવી રીંગો વગેરેને એણે કવિતામાં સ્થાન આપ્યું છે. કેટલાંક આધુનિક કવિઓએ સિંધી જીદોને પરદેશી વસ્ત્રો પહેરાવીને 'મેમસાખ' જેવા બનાવી દીધા છે તેની સામે 'એવસે' બારે દિલ્હીની બતાવી છે. એનું માન્યું છે કે 'એ જૂના કદો જ આપણી સાચી સમૃદ્ધિ છે. આસ્મતાનો સાચો ખ્યાલ એમાંથી જ નીચેની શકાય છે. એ જેય જીદોને નવી વળાંકે તો તમે તમારી રીતે છૂં શકો. પરદેશી સંગીત ગમે-તેટલું 'જેડા' હોય પણ આપણી સંસ્કૃતિ સાથે એનો કદી મેળ નથી મળવાનો. આપણા તાલની લયક, ખુમારી, ખરતી એ આપણી પોતાની ઊર્મિઓમાંથી જીવી થયેલી છે. પરદેશી તાલ સાંભળીને આપણને નાચવાનું, આપણી સ્વતંત્ર રીતે નાચવાનું મન થાય છે અરે? અતુકરણ કરનારાને તો મારે કાંઈ કહેવાનું નથી. જીદોમાં આમ પરદેશીપણું લાવીને આપણે કશો અદ્ભુત વિજય પામ્યા નથી, ઊલટી જૂઠી અતિશયોક્તિ ઉપરાંત જીદ-શાસ્ત્રની અવહેલના કરી છે." આમ કવિતાપ્રદેશના સમગ્ર વાતાવરણને એણે ચિત્તમાં રાખી આપ્યું છે. જીવનનાં ખરા અનુભવોથી જેમ એની કવિતા પારદર્શક બની છે તેમ સ્વદેશાભિમાનથી પ્રાણવંતી અને પૌરુષવંતી બની છે. સિંધી કવિતાના અભ્યાસીને એ ચોક્કસ રીતે ક્રિવ 'એવસ' અને તેના સમકાલીન કવિઓ વચ્ચેનો તફાવત જાણ્યો હોય તો તેણે એનાં દુઃકાં કાવ્યો પ્રથમ વાંચી એવાં બોધ્યાં. ઊર્મિગીતોના સફળ સળક તરીકે હું તો એવસને પ્રજાવશાળી સ્થાન આપું છું.

ધરતે દિલ્હર-મારણે પ્રીતપુ

મદમ તર, દિલ સુન્દર, નીચી નજર સાં કેર આહ ?
 આહો દરવાને તે દિલ્હર, ધર ધ્રુવજી જી ઘેર આહ !
 શોક માં રાહી રંગી રાણે ન મુઝલ સાં મિથ્યા,
 ખાસ ખિલવતઆહ મેં પાંતો ન પ્યારીય વેર આહ.
 સિંક રંગી સોમી રાજ્ય એ કિલ ન ચાંચક તાં ચહે,
 પુખ્તગીય સાં પેરમેં પિયલ નાહ વાગે નેર આહ !
 મદમગીય મુરલીયું વનજે, હોલ હિરખાચે રહો,
 ઘેટ લાય ધરમે ધીરજીને હી રંગો હીક વેર આહ.

તાજ એ તલવાર મુલવાની બગી બહાર રખાં
 સુમરી સર પે ખાલી આથો મુતન એ દેર આહ !
 સર્વશક્તિવાન થી કિત ધર ન પડકાયન છુરે,
 હાકમી એઆસીથે કઈ એવસ દેર આહ.

તરણુયોં-સજલ નેરે, આતુર હૈયે, લહેલી આંખે આ કાણુ-
 જીણુ છે ? એ તો પ્રીતમ દારમાં આવી ઊભો છે, પણ પારણુ બિદ-
 ડવાને હજી વાર છે.

લગ્ન તો ધામધુમથી લેવામાં હતાં પણ મુમલવું પ્રિયમિલન રાણુ
 સાથે થયું નહોતું. ખાસ અંત:પુરના શયનખંડમાં તો પ્રિયતામણે
 પગ પણ મૂક્યો નહોતો.

(તેથી રીસાઈને કે કાણુ જાણુ પણ) પ્રણયે પ્રીતમનાં મુઠ્ઠ
 એટલાં વધારી મૂઠ્યાં કે હવે તો એ આંગણે પણ નથી આવતો.

(અને ત્યાં પણ પ્રીતમના મનની જમણા કેટલી ભિન્ન, કેટલી
 ભિન્ન છે એ તો જાણુ) -સ્નેહની જળખૂટ ખેડીઓમાં બંધાઈ તે પડ્યો
 છે એ રાયવર, પ્રેમની બંસી વગાડીને પ્રિયાને મનાવવા પ્રયત્ન કરે
 છે એ.

પ્રીતમનું દારમાં પ્રવેશવાનું આ તો કેવળ બહાનું છે. પ્રભાભન
 અને સત્તાનાં સાધનો એણે ધર બહાર મૂક્યાં છે. અત્યારે એ તો
 નજરણાંની કૂલજાળ માથે ઉપાડીને મનામણે આવ્યો છે.

તે સર્વ શક્તિમાન છે તેથી જ પારણુ ખપડાવવા માગતે
 નથી. કવિ એવસ કહે છે કે હકીમી અને આશક્તીમાં તફાવત છે.

ધન્ય છે આશકને જેણે હાકમી અને આશક્તીના ઊંડા મમન
 બખણે છે.

ગીત પ્રેર

(જૂલજા)

વિશ્વના અંતરે કાણુ નાચી રહ્યું ?
 ચેઈયે ચેઈયે કાણુ બોલે ?
 વિવિધ વાહોતણા તાર કે છેડનું ?
 થાપ પર થાપ કે કાણુ ડાલે ?
 વિશ્વની નાડીમાં કાણુ ધમકી રહે ?
 શ્વાસની ધમકાને કો ? ચલાવે ?
 ગ્રાણુનો જમ મારો છલ છલોછલ ભગી,
 મર્મ કે એહના હૃયચાવે ?

કુસુમથી કોગળું વળગી કઠિન યે
 બહારસભુવનમાં કાણુ હેરે ?
 સાત સાવર ચઢ્યા આજ હેલે તદો
 કાણુ હું મૂકને ગીત પ્રેરે ?
 મોહિનીચંદ્ર

કાવ્યમધુ

સમપ્રસાદ પ્ર. ખશી

કવિતા (સપ્ટેમ્બર) : પતીલ-કવિતાનો પ્રેમ; ઊર્મિલા દવે-તો એ અનન્ય; સુધાંશુ-મહેશ્વર; મુરેશ હ. જોષી-પ્રિયારને; પારાશર્ય-પાનખર; રમણિક અરાધવાલા-હેમાલીલા દેવું; દેવજી રા. જોશ-મોટાં ખાને.

કવિતા (ઓક્ટોબર) : કોસલ-સ્વ. કવિવર ટાંગોરને;.....જસ ચહે; રેનેદરિય-કર્મન; છપ્પલાલ દવે-તાજમહેશ્વર; જવાન-દ દવે-સમાધિભંગ; પ્રેમી પરીખ-એક અવાચક રાતને આરે.

પ્રસ્થાન (અપાદ-આવણુ) : શેખ-કવિવર રવીન્દ્રને; નાથલાલ દવે-સ્વારી; પારાશર્ય-એ પ્રસંગ.

કમાર (સપ્ટેમ્બર) : પ્રહલાદ પારખ-દિવજીત ગુરુદેવને; દેવજી રા. જોશ-પંથ ખાજી હાને; પારાશર્ય-ધ્રુવને; દેવજી પરમાર-આત્મકથા.

ઊર્મિ (સુધાંશુ-ઓગસ્ટ) : ત્રિભુવન બાસ-લાલમુદ્રત; શચિન જોશ-મું કૃષ્ણ જન્મ્યા ! વળી કેદખાને ! અશોક હર્ષ-અગાધ સવાલ.

જીવાસ (સપ્ટેમ્બર) દેવજી રા. જોશ-હવે.

અધિવાસ (સપ્ટેમ્બર) : ગરમા અંકે.

કાવ્યની આકાશની પ્રતીતિ કાવ્ય વાંચતાં, ગાઇ જોતાં, થાય છે. એ આકાશનાં વિદ્યાવક તરવે-વિચાર, ઊર્મિ, કાવ્યોદ્દેશ; ભાષાશૈલી અને રચનાકોશભ્યઃ એ તરત્તુલ પૃથક્કરણ અને ગુણદોષની આંકણી કરીને પ્રથમ પ્રતીતિનું સમર્થન કરવું એ ત્યાર પછીનો કમ છે. કાવ્યમણ્ડને ઉદ્દેશ મધુનું આસ્વાદન કરાવવાનો છે એ 'કાવ્યમણ્ડ' શબ્દ જ બતાવી આપે છે. એ ઉદ્દેશ સાધવા માટે સારાં કાવ્યો અને તેમાંની ચાતુર તરફ અગ્રસિદ્ધિદેય કરવા એ પર્વોષ છે. આજ પૃથક્કરણ હરપ્રસંગે આવશ્યક નથી.

કવિવર ટાંગોરના સ્વર્ગવાસે અનેક કવિઓની શોકઊર્મિને કાવ્યમાં વહેવડાવી છે. આપણી આ નિરૂણા દરમિયાન ને ત્રણ કાવ્યો આપણી સમક્ષ છે-કોસલકનું, શેખનું અને પ્રહલાદ પારખનું-એ ત્રણે કાવ્યો શોકમૂલિને દયાગીરે કવિના અમૃતનું કદર્શન કરાવે છે.

કોસલનું કાવ્ય સૌથી લાંબું છે-ઉપજાતિની લગભગ ૧૨૦ પંક્તિનું. કવિના અવસાનનો કોસલે મંગલ ભવ્યતાના કહેલ છે-લાચર સરખાવાનું નિમગ્ન ત્રણ ચતાં સ્વર્ગનાને તીરે ઊભી રહેલી 'કો પૂર્ણિમા શી નવ ખીતી' કરણ્ય 'તો સહાર રવીકરારને આલેલી કવિવરની મંગલ ત્રણ કહેલ છે. કાવ્યના પાંચ ખંડોમાંના પ્રથમખંડનું વક્રવ્ય વચલા ત્રણ ખંડમાં કવિની અનન્યસાધનાઓને, ભવ્યતાની માં જવી પણ પણ સંકુલ બનતી અનેક કલ્પનાઓ વડે, વર્ણવી છે: કવિવરે ભારતનો પ્રાચીન જ્ઞાનપ્રવાહ વહેતો રોયે; કાવ્યવગ્દને સમ્પત્તર બનાવી; અને આ કાવ્યસંસ્થિતો મહાસત્ત્વક પોતે ભારતમાં સારારોગેનાં પણ સ્મારક થયા. આ પ્રકારે કવિવરની મહત્તા ત્રણ ખંડમાં વર્ણવ્યા પછી છેકા પાંચમા ખંડમાં કવિવર કયાં ગયા ? એ પ્રશ્નો ઉત્તર શોધો છે અને કહ્યું છે:-

"હિમાદ્રિનાં બળ્ય પ્રવર્ધ મુગ્રા
અરોહીને આજ તું નાથ કેા
જતો મહામનિરજાં પૂનર્ભે"

અને કવિવરનું જ્ઞાન હિમાદ્રિથી નીકળીને, ગંગાદ્વારા વહીને, સમસમુદ્રમાં ગાળ રહેતું દર્શાવ્યું છે:-

"હિમાદ્રિથી કોતરકંદસમાં
નંતરણી ચોલવિશેલ હર્મિએ
સપ્તાગ્નિમાં અતારે રજવદનોમા
આને મહામાન મુગ્રવ વાઠે
જાલે-જાલવી જગતે રનેહે !"

તેમોરથીયે રવીન્દ્ર અસ્ત ચતાં એમનું તેજ અન્ય કવિતાકોમાં સંક્રાન્ત બને છે:-

"ને સો અમે લારકા તમિરખા
સૌથી મહાતેજ પ્રવીણ તાંક
તે તેજવચ્ચ સ્વરચાંત ભાઈ
વારી ત્વજ આજ વમુંધારાએ."

કોસલે વિરહારથી, અનેક કલ્પનારમિત મનાંકા વડે કહ્યું છે તે સૌને સંક્ષેપમાં કહ્યું છે. દર્શનનો અંને સમર્પણનો તેલ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અને દીન જ્ઞાનસીન ભારતનો ગૌરવવિકાસ, પ્રાચીન જ્ઞાનનું પુનરુત્થાન, વિશ્વવિજયી કાવ્યસત્ત્વન અને કવિઓનાં પુણ્ય પ્રેરણાત્મક કવિ તરીકેનું અનન્ય સ્થાન એ તરત્તુ સૌને અટલ સંપાદી લેવાથી, કલિંકાસના 'અનર્થવિલાપ' અને 'રતિવિલાપ' દ્વારા વિખ્યાત થયેલ કાવ્ય લલિતાસત્ત્વમાં, રજૂ કર્યું છે.

કવિના રવીન્દ નામની ચર્ચાર્થતા સાધી ખતાવતી આ પંક્તિઓ સુંદર છે:-

"વહિ હં હરિયા રવિ ક્ષણે
પ્રતિભાપલ સહસં લક્ષ્મી,
તિમિસરત મૂક મહર્ષી
અનર્થલયં વળી દીન આ મુખ્યે,
પાન શીલ બધેલ જ્ઞાનને
વહતું ને રક્ષણ તે કહ્યું
શર્ક બંદન તરેયા મહર્ષી
વાસથી પશ્ચિમર્વ નેમમાં."

'પ્રકૃતિ' સબ્દના અન્ય લઘુનો ગુરુ ઉચ્ચાર ને સ્થળે પરમ નભાની લેવો પડે છે એ રીતની અનુસંધાને શોધાવું નથી.

પ્રહલાદ પારખે દિવંદરત ગુરુદેવને એક જ ચમત્કારિક તર્કમાં સરલ સુલભ કાવ્યમાં અમરતા આપી છે. પૃથ્વિને નેહુ પાડયું છે, મૃત્યુ ખાલી હાથે નાથ છે એટલું જ નહિ પણ મૃતે પોતે લેલ આપેલું તે કવિની વિશ્વતિ અનેક માનવીઓમાં પ્રગટ થતી જુએ છે: અને ને તેજની આકાશનો અનોતરંગીલુ પ્રગ્નવર્ણી ઊઠેશો તે જ તેજની જગતી કવિની પ્રાણુસિખાને એક ફૂંકથી ઝોલતી નાખવા મથવું મૃત્યુ દારસપદ બને છે.

"લાખ લાખ કિખા મે તારું પ્રકૃતિ માનવી વિશે;
આજુબુંદ જીવંદી લેવા, આપી મું અમરત એ."

સુના સંધ્યાકાળે વિભવ તરુ કેમ પ્રસરમા
રફ શોધી સૂકાં પરણ-દમ માંહે સળવળી
વિખાવેલી પેલી અતજબનની પલ્લવસુધા”

હાંડી પ્લાનિતો અનુભવ કરાવતા આ કાવ્યમાં ભાવશુદ્ધિ છે
તેટલી જ શબ્દશુદ્ધિ હોત તો આર વચરથી બનત.

ભીમલા દવેના ‘તો એ અનલણુ’ કાવ્યમાં માનવહૃદયની અગ્રેયતાનું
વિવાદપૂર્ણ નિરૂપણ છે. ભુગુપ્તનની પિછાણ; હૈયા સાથે ધૂનમાં, સાથે
હિસોળમાં; નિત્યનાં સહચારી; છતાં—

“માનવીનાં હૈયાં કાં આવાં અનલણુ !”

માનવહૃદયની Sealed book જેવી નિતાન્ત અગ્રેયતા-માનસ-
શાન્તિનું એ સનાતન તરવ-એ આ કાવ્યનું તારવું હોય એવી પ્રતીતિ
બિખળતાં આવા શાસ્ત્ર સત્યને સાદાછત્તી પણ અસરકારક રીતે રજૂ
કરનાર આ કાવ્ય માટે જે આદર બિખળે છે તે-છેલ્લી કહી વાંચતાં
ઓછા થાય છે. કારણ એક વાર સંવાદી છતાં તે હૈયાં આજે ઉદાસ
છે એમ કયલી એ અન્ય કહી કાવ્યતારવને સંકુચિત કક્ષામાં મૂકી
દે છે એટલે એ કહી ન હોત તો વધારે સારુ થાત એમ મને લાગે છે.

‘હૈયાહીણું હૈયું’ કાવ્યમાં રમણીક અરાલવાળાએ વિપ્રુદા હૈયાની
‘ન્યાયા પંક્તિએ પંક્તિએ ઉતારી છે. સદિવારી-સુખિવારી સફર મઝ-
‘ધારે નૌકા લાગી છતાં અધૂરી રહે છે; ડ્રિયા નવલ નાવકીમાં સરતી
અદૃષ્ટમાં અદૃષ્ટ ગને છે. પુરુષ ભગ્ન નાનાના દુકકા ગણુતો ફરે છે,
‘ભાવિ સફર માટે સંગેથી સામકી ડ્રિયાએ નવી નૌકામાં લાદી, એમાં
‘સાર ન પડ્યો અને (પુરુષ પૂછે છે)

‘તારા હમમે બીજયું, તારા કદન સંગે રહયું,

તું શું રમ્ય, તું શું રમ્ય, તું શું રમ્ય, તું શું રમ્ય,

એ માલકું હૈયાહીણું હૈયું તને બારે પડયું ?

કે એ જ એક વિહારિયું ?”

‘સુધામંતુ’નું ‘મહેફલ’ કાવ્ય પૂરું સમગળું નથી. ડ્રાઈ સમગ્રને
‘ને સમગ્ર તો લાવે. સમગ્રય છે તે આટલું જ-સમગ્ર ગોડડી કરવા
સનકારા કરે છે, મંજિલમાં પાલી નથી, ગતી નથી, સ્વાગત
નથી, રિસત નથી. મિઝલસમાં અંધારું છે-પણ તેની દરકાર નથી.
પ્રણયદીપ પેટાવાય, પ્યાલામાં રિમત ભરાય, તો બસ છે. આટલી

“ કહીક તું જ સંજવની સુધા

નવાલસાસે હૈયું સુઠિત કરી હશે વિખળમાં ”

આ ત્રણે કાવ્યોમાં ડ્રિયા કે સનમના તાદાત્મ્ય નિર્ણયમાં અંજ-
નાને અવકાશ રહે છે. બાંધાર્થ લેવો હોય તો લાઇ શકાય છે.

દેવજી રા. મોહાનું ‘મોઢાં બાને’ કાવ્ય મોઢાં મા પ્રતિ પૂન્યભાવ
ઉપજાવે છે. આપતિઓ સહીને બાળકોના સુખની ભોગવાઈ કરતાં
નિરાતે બેસવાની થકી આવી ત્યારે પણ નવી અશ્વધારી આકૃતનો
ધા સ્થાવી છાતીએ સહી લેતાં બા સિરસાવન બાને છે. કાવ્યમાં
‘બા’ સંબોધન બહુલભૂત કામલાતમય છે. થોડાક શબ્દોનું ઉચ્ચારણ,
હક ખાતર, બગડયું છે.

રોહરસેમનું ‘છળન’ એ કાવ્યમાં ‘એના’ આગમનની
આર્તપ્રતીક્ષા રજૂ કરવા માટે ગેવરવરૂપ સ્તીકારણું છે તેથી વિષય
અને વૃત્તનો સુમેળ થયો છે. સમીસાંજનું ‘છળન દીધું’ છે, હલે
મધરાત પીટી નવ્ય છે, આંખ નિદ્રાથી દળે છે-છતાં એ આવ્યા
નહિ, ” “આસન એનું પાલી સખિ !” અત્યંત સુલાયમ ભાવ
છે અને સુલાયમ સમર્પણ છે. પણ આ નાણુક મનોભાવને ઓથે
પ્રભુદંશનની મંબીર ઝંખના છૂપાઈ રહી છે.

‘એની પદરજ તારકઅંબ અડી “એ પંક્તિ ભવ્યતાને રપશે’
છે. ‘વીણવાં ઉરની કયારી થકી ફૂલ ફૂણાં” એ પંક્તિને અંગે,
ઉરની કયારીનાં ફૂલ તે ક્યાં? એ પ્રશ્નના ઉત્તર રહેલાછથી આપી
શકાતો નથી.

છવણસાલ દેવેનું “તાજમહેલમાં” કાવ્યમાં તાજમહેલની મુદ્દા-
કાતનું ભાવપ્રધાન વર્ણન છે. પણ મુખ્ય વક્તવ્ય વર્ણનયત ભાવથી
ભુદ્ છે. જોનારની આવી ભાવમયતાને પણ ઉપાલમ્બ આપે તેવો,
ત્યાં આપેલી ચોટી પિંડી બાંહેનોતો અનુપવંવસામી ઊર્મિ-ઉદેક,
એ આ કાવ્યનું વક્તવ્ય છે.

“ ગયે બે દુઃસ્થી એતા નરાયે પલ્લવ્યા વિના.

એગન વસ્ત તે ગેદાં ચણું ફરું હરે ત્પદાં,

એનં વસ્ય રહે દેહું એ પ્રાસ નાછવી નહાં.”

કપાક કપાક અ-કાવ્યોચિત શબ્દ; કપાક કપાક છદ્દાલંગ; અને
અનેક રથેને જન્મ ખાતર શબ્દોચાર પર ગળાત્કાર આ કૃતિઓથી,
વિચાર અને ઊર્મિના સમર્પણમાં પ્રકટ થતી, અપરિપક્વતાનો વિરોધ
પુરાવો મળે છે.

કાવ્ય મધુ

રામપ્રસાદ પ્ર. બક્ષી

કવિતા (સપ્ટેમ્બર) : પતીલ-કવિતાનો પ્રેમ; ઝંખિલા દલે-તો યે અન્નચુ; સુધાંશુ-મહેદિલ; શ્રેષ્ઠ ૬. ભોપી-પ્રિયાને; પાશાશર્પ-પાનખર; રમણિક અરાલવાલા-હેવાલીજુ હેમું; દેવજી રા. મોદા-મોદાં ખાને.

કવિતા (ઓક્ટોબર) : કોલક-સ્વ. કવિવર ટાગોરને;.....અસ ચહે; સોદરકિમ-પ્રાંશન; છવ્વસુલાલ દલે-તાળમહેલમાં; જવાન-દ દલે-સમાપ્તિભંગ; પ્રસેજ પરીખ-એક અવાચક રાતને આરે.

પ્રસ્થાન (અષાઢ-આવૃણ) : શેખ-કવિવર રવીન્દ્રને; નાયાલાલ દલે-સ્વારી; પારાશર્પ-એ પ્રસંગ.

કુમાર (સપ્ટેમ્બર) : પ્રહલાદ પારેખ-દિવંગત યુરુદેવને; દેવજી રા. મોદા-પંથ આપી હલે!; પારાશર્પ-યુવને દેવજી પરમાર-આત્મશ્રદ્ધા.

ભીમિ (જુલાઈ-ઓગસ્ટ) : ત્રિભુવન બાસ-બાલમુદ્રત; શશિન ઝોડા-મું કૃષ્ણ જન્મ્યા! વળી કેદખાને! અંધોક હર્ષ-અમરો સવાલ.

જુવાસ (સપ્ટેમ્બર) : દેવજી રા. મોદા-હલે.

શીખોષ (સપ્ટેમ્બર) : ગરબા અંદ.

કાવ્યની ચાલતી પ્રતીતિ કાવ્ય વાંચતાં, ગાંધ જોતાં, ઘાપ છે. એ ચાલતાનાં વિદ્યારક તત્ત્વો-વિચાર, ભીમિ, કાવ્યોદ્દેશ; બાપશીલી અને રચનાશીલ્ય; એ તત્ત્વોનું પૃથક્કરણ અને યુગલેખની આંકણી કરીને પ્રથમ પ્રતીતિનું સમર્થન કરવું એ ત્યાર પછીનો કસ છે. કાવ્યમથુનો ઉદ્દેશ મધુનું આસ્વાદન કરાવવાનો છે એ 'કાવ્યમથુ' શબ્દ જ બતાવી આપે છે. એ ઉદ્દેશ સાધ્યા માટે સારાં કાવ્યો અને તેમની ચાલતા તરફ અંશુશિનિદંદ કરવા એ વર્ષાષ છે. માત્ર પૃથક્કરણ હરપ્રસંગે આવશ્યક નથી.

કવિવર ટાગોરના સ્વર્ગવાસે અનેક કવિઓની શોકઝંખિને કાવ્યમાં વહેવડાવી છે. આપણી આ નિરીક્ષા દરમિયાન જે નજી કાવ્યો આપણી સમક્ષ છે-કોલકકં, શેખનું અને પ્રહલાદ પારેખનું-એ ત્રણે કાવ્યો શોકઝંખિને દખાવીને કવિના અશ્વત્થનું દર્શન કરાવે છે.

કોલકનું કાવ્ય સૌથી લાંબું છે-ઉપનતિની લગભગ ૧૨૦ પંક્તિનું. કવિના અવસાનને કોલક મંગલ કાવ્યયાત્રા કહેલ છે-સાચત સરમલાનું નિમનનજી યતાં સ્વર્ગગાને લીરે લીલી રહેલી 'કા પ્રાણુઆ શી નવ રાં કપતા' નો સત્કાર સ્વીકારવાને આદેરેલી કવિવરની ગંગલ . 'ના કહેલ છે. કાવ્યના પાંચ અંકોમાંના પ્રથમઅંકનું પક્તવ્ય વચસા નજી અંકમાં કવિની અન-વસાધનાઓને, ભવતતની દશામાં જતી પજી પજી સંકુલ બનતી અનેક કપનાઓ વડે, વર્ણવી છે: કવિવરે ભારતનો પ્રાચીન સામ્રાજ્ય વહેતો કર્યો; કાવ્યમથુને સમુદ્ધર બનાવી; અને આ કાવ્યસંહિનો મહાસમજ પોતે ભાતત્યાં રમારકોનો પજી રમારક થયો. આ પ્રકારે કવિવરની મહત્તા નજી અંકમાં વર્ણવ્યા પછી છેલ્લા પાંચમા અંકમાં કવિવર કયાં ગયા? એ પ્રશ્નો ઉત્તર શોધ્યા છે અને કહ્યું છે:-

"દિશાદિર્દાં ભવ્ય પ્રવંઃ મુઃત્રી
આરોહીને અન્ન તું નાથ કેસ
જોતા મહાપરિદેશમાં પૂર્વર્થે"

અને કવિવરનું ગાન દિશાદિર્દાથી નીકળીને, ગંગાદારા વરીને, સસતમુદ્રતાં ગાળ રહેલું દર્શાવ્યું છે:-

"દિશાદિર્દાં કોલકં દશ મા
નંબાતલ્લી શોલવિટોલ ભીમિ
સપ્તલિધન અન્તર રપ-દેનોમા
આને મહામાન સુરેપ તાકે
માલે-અન્તરી જન્મકં રનેદે!"

તેજોરાશિ રવીન્દ્ર અરત યતાં એમનું તેજ અન્ન કવિતારોશમાં સંજાત બને છે:-

"ને સો અમે તારમા તમિઅમા
જીલી મહાતેજ પ્રતીત તાકે
તે તેજનામા વશયાત વાશ
વારી તજી આન વમુખસામે."

કોલક વિસ્વારથી, અનેક કપનારોશિત પ્રતીક વડે કહ્યું છે તે શેખે સંક્ષિપ્તમાં કહ્યું છે. દર્શનનો અને સમર્પણનો ભેદ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અને દીન માનકીન ભારતનો ગૌરવવિકાસ, પ્રાચીન યાત્રનું પુનરુજ્જનન, વિશ્વવિખ્યાતી કાવ્યસમજ અને કવિઓના પજી પ્રેરણાત્મક કવિ તરીકેનું અનન્ય સ્થાન એ તત્ત્વો શેખે અલ્પ શબ્દો શેવીમાં, કલિદાસના 'અલ્પવિશ્વાપ' અને 'રતિવિશ્વાપ' દ્વારા વિખ્યાત થયેલ શ્રવક લલિતાવત્સમાં, રજૂ કર્યાં છે.

કવિતા રવીન્દ્ર નાજની વચાર્પતા સાધી ખાતાવતી આ પ્રતિજ્ઞા સુદર છે:-

"લલિ હં લલિયા કવિ સ્થા
પ્રતિભાપત સદર્શ કવંથી,
તિમિસરત ચૂદ અદરો
અન્નાપાં વળી દીન આ મુખે,
ધન શીજ બેલે જાનને
વદર્દ ને રસપૂ તે મરૂં;
ચર્ક બંદ નમેથી બઠને
વચ્ચો પશિમપૂર્વે જગમાં."

'પ્રમુતિ' શબ્દના અન્ન વધુનો મુકે ઉચ્ચાર ને રમ્યે પામ નલાવી લેવો પડે છે એ શોખી કાવ્યપ્રતિને શોભતું નથી.

પ્રહલાદ પારેખે દિવંગત યુરુદેવને એક જ સમસારિક તર્કમાં સસલ સુગમ કાવ્યમાં અમરતા અર્પી છે. મૃત્યુને બોલું પાસરું છે, મૃત્યુ ખાલી હાથે ભવ છે એટલું જ નહિ પણ જીને પોતે લેવા બાંહેલું તે કવિની વિશ્વતિ અનેક માનવોએમાં પ્રગટ થતી લુએ છે: અને જે તેજથી આકાશનો ભ્યેતિર્મણુ પ્રગમવળી કોરો છે તે જ તેજથી જગની કવિની પ્રાણુશિખાને એક કૂંડળી જોલવી નાજવ મથતું મૃત્યુ દાસ્યારપદ બને છે.

"લાખ લાખ લિખા વૈ ત્યાં પ્રતિ માનવી રિરે;
અન્નયુતું જિંદગી લેવા, આપી મૃત અમરત બે."

“હજી હૈયું મારું” અનિલ સહ શેષશરણમાં
 મુખ શ્યામળે વિનન તરુ કેમ પ્રસન્ન
 રડે શોધી મુખ પશુ-દમ માંહે સળવળી
 વિપ્રાધિલી પેલી મત્તજનની પદ્મલસુધા”

ઊંડી ગ્લાનિના અનુભવ કરાવતા આ કાવ્યમાં ભાવશુદ્ધિ છે તેટલી જ શબ્દશુદ્ધિ હોત તે આર યશસ્વી બનત.

ઊર્મિલા દવેના ‘તોયે અનુભવ’ કાવ્યમાં માનવહૃદયની અગ્નેયતાનું વિશાદપૂર્ણ નિરૂપણ છે. જુગલુગની પિછાણ; હૈવાં સાથે ધૂનમાં, સાથે હિંમોળમાં; નિત્યનાં સહચારી; છતાં—

“માનવીનાં હૈવાં કા આવા અગ્નિ”

માનવહૃદયની Sealed book જેવી નિતાનત અગ્નેયતા-માનસ-આત્મનું એ સનાતન તત્ત્વ-એ આ કાવ્યનું તાત્પર્ય હોય એવી પ્રતીતિ ઊપજતાં આવા શાશ્વત સત્યને સ્વાદાપ્તવી પણ અસરકારક રીતે રજૂ કરનાર આ કાવ્ય મટે જે આદર ઊપજે છે તે-ઉત્કલી કહી વાંચતાં-એછા થાય છે. કારણ એક વાર સંવાદી છતાં તે હૈવાં આજે ઉદાસ છે એમ કથતી એ અન્ય કહી કાવ્યતાત્પર્યને સંકુચિત કક્ષામાં ચૂકી ને છે એટલે એ કહી ન હોત તે વધારે સારુ ચાત એમ મને લાગે છે.

“હૈવાલીલું હૈયું” કાવ્યમાં રમણિક અરાલવાળાએ વિખૂટા હૈવાની વ્યથા પકિતએ પકિતએ ઉતારી છે. સદિવારી-સુખિવારી સફર મગન-મારે નીકા ભાંગી છતાં અધૂરી રહે છે; પ્રિયા નવલ નાવડીમાં સરતી અદૃષ્ટમાં અદૃષ્ટ બને છે. પુરુષ ભગ્ન નાવના હુકમ ગણુતો ફરે છે, સાવિ સફર મટે સંજોડી સામગ્રી પ્રિયાએ નવી નીકામાં ભાદી, એમાં આર ન પછો અને (પુરુષ પૂછે છે)

“તારા ઉમને જીજીયું, તારા રહેન સમે રહ્યું,
 તુજું શું રમ્યું, તુજું શું બરડ્યું, તુજીયા રમ્યું,
 એ માલરુ દેવાલીલું હૈયું તને ભારે પડ્યું ?
 કે એ જ એક વિભાગિયું ?”

“સુધાંશુ”નું ‘મહેફલ’ કાવ્ય પૂરું સમગ્રનું નથી. કોઈ સમગ્રને ને સમગ્રને તો ભવે. સમગ્રનું છે તે આટલું જ-સનમ ગોડી કરવા સનકારા ફરે છે, મંજિલમાં પાલી નથી, બતી નથી, સ્વાગત નથી, રિમત નથી. મિજલસમાં અધાર છે-પણ તેની દરકાર નથી. અણુવદીપ પેટાવાય, પાલામાં રિમત લારાય, તો બસ છે. આટલી

“ કીકે તુ જ સંલગ્નની મુખા
 નવોવાસે હૈયું મુદિત કરી દેશ વિપથમાં”

આ ત્રણે કાવ્યોમાં પ્રિયા કે સનમના તાદાત્મ્ય નિરૂપણમાં બદલનાને અવકાશ રહે છે. વ્યંગ્યાર્થ લેવો હોય તો લઇ શકાય છે.

દેવણ રા. મોહનું ‘મોટાં બાને’ કાવ્ય મોટાં મા પ્રતિ પૂન્યભાવ ઉપજાવે છે. આપતિઓ સહીને બાળકોના સુખની ભોગવાઈ કરતાં નિર્વાતે મેસવાની ધડી આવી ત્યારે પણ નવી અણધારી આફતનો ધા રહ્યો છતાંમો સહી લેતાં બા શિરસાવન્ન બને છે. કાવ્યમાં ‘બા’ સંબોધન વ્હાલભર્યું કામલતામય છે. થોડાક શબ્દોનું ઉત્ત્યારણ, હજી આતર, બગલકું છે.

રોહાશરમનું ‘છબન’ એ કાવ્યમાં “એના” આગમનની આર્તપ્રતીક્ષા રજૂ કરવા માટે ગેવરવરૂપ સ્ત્રીકારણું છે તેથી વિષય અને વર્તનો મુશળ થયો છે. સમીક્ષાજનું છબન દીર્ઘ છે, હવે મધરાત વીતી ગય છે, આંખ નિદ્રાથી ઢળે છે-છતાં એ આવા નદિ, “આસન એનું પાલી સખિ !” અત્યંત મુલાયમ ભાવ છે અને મુલાયમ સમર્પણ છે. પણ આ નાનુક મનોભાવને એણે પ્રજ્ઞદર્શનની ગંભીર ઝંખના છૂપાઈ રહી છે.

‘એની પદરજ તારકબંગ અડી “એ પકિત ભગ્નતાને સ્પર્શે” છે. “વીણાં ઉરની ક્યારી થકી ફૂલ ફૂલાં” એ પકિતને અજોડ, ઉરની ક્યારીનાં ફૂલ તે ક્યાં ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર રહેવાપણી આપી શકતો નથી.’

જીવણલાલ દવેનું “તાબમહેલમાં” કાવ્યમાં તાબમહેલની મુલાકાતનું ભાવપ્રધાન વર્ણન છે. પણ મુખ્ય વક્તવ્ય વર્ણનગન ભાવથી છુટું છે. જોનારની આવી ભાવમયતાને પણ ઉપાલમજ આપે તેવો, ત્યાં આવેલી ચડેલી વિદેશી બહેનોનો અશુભપરિવાસી ઊર્મિ-ઉદ્વેગ, એ આ કાવ્યનું વકતવ્ય છે.

“અથ જે દુરથી ભેતા નજારે પશળ્યા વિના,
 એમન વન્ન તે ભેતાં થયું દુઃખ ઉરે લ્હાવે,
 જોના વરસ રહે હૈયું એ પ્રાપ્તિ નછવી નહાં.”

ક્યાક ક્યાંક અ-કાબોધિત શબ્દ; ક્યાંક ક્યાંક છંદોલંગ; અને અનેક રચને છન્દ આતર શબ્દોત્ત્યાર પર બળાત્કાર આ ક્ષતિઓથી, વિચાર અને ઊર્મિના સમર્પણમાં પ્રકટ થતી, અપરિપકવતાનો નિરુપરોધી મળે છે.

જ્યાન-દેવેનું કાવ્ય 'સમાધિભગ' તમ્મૂલક છે સન્ધ્યાની શોભા નિહાળતા આશ્રી નિઃસર્જની નિર્જનતા વટાવીને સહેર કેરી સડકો પર પહોંચે ત્યાં આધાર દગ કરવા માટે પ્રત્યેક રથએ પ્રગટતા પીળળીના દીવા દીધાં એને પ્રજ્ઞ થયો—

“પ્રદીપ આ સર્વ તમે પ્રકાશ

પ્રીદા શી રીતે લૂપ્ત થાના

હશે દિને ?

અને પ્રદીપો ઉતર આવે છે અને દિનભગ સમાધિરથ હતા પરતુ કપાળી સુરેન્દ્ર શા વિધિએ રાત્રિ અપસગ ગ્રેમલીને અગારી સમાધિનો ભગ ક્યો આ તકની, એ તકની ઉત્પાદક પ્રજ્ઞની પ્રસ્તાવનારૂપે સન્ધ્યાનું ગમય અને રાત્રિગતીર ચિત્ર અપાયુ છે દૃતશુદ્ધિ અને શબ્દશુદ્ધિનો સુભગ સમન્વય છે

“એક અવાચ્ય રાતને આરે” મા પ્રગેશ પરીખ કહે છે કે વગેરે. દુલસીવન, વડશો, પાનાનાં ગીત બોર ને પારેક, હરણ, ઝગજાનાં ગીતો, એ બધું અને બુનવા બેગ હોએ

“હસી હસી વનને ય હસાવતા એવા અપજના ફલને છાડી

કાળજના ફૂલ સુધવા બેઠા

નમતુ જુદીને બેઠા બેઠા

આંખે અમે બધું બૂલવાબેઠા”

કા ય વર્ણનભર્યું અને સામાન્ય કોટિનું છે

“જમણી કોગ મહાનદી દાંકરી” એ પંક્તિ લખને કહેવે છે આનાગ લાખીટકી શ્રુતિઓની ઊલ્લસાધવાનું બહુ જાણીતો હોય અને આ ગીતને ગાઇ શકે તો તે જુદી વાત છે

“બસ એ” એ કાવ્યમાં કિથિતીની અસમાનતાને કારણે નિષ્ફળ થતી, છતાં પુરપ પાસે ટકી રહેતી પ્રેમભાવનાનું બહુ સામાન્ય આવેખન ન છે છંદોભગ એક રથજો તો ભયકર બને છે

નાથાવાન દેવેનું ‘સ્વામી’ કાવ્ય પ્રજુના અણધાર્યાં આગમનથી સ્વામતની યોગ્ય સન્મતિ મરી શકેલા ભક્તની વેદના-બ્યાકુલ હૃદય દશાનો અનુભવ કાળવતા પૂર્વજસામગ્રીનું અને પ્રકૃતિએ રચેલા ભવ્ય સત્ત્વરવિભિત વર્ણન સુએજ અધીશુદ્ધ દાળમાં સમર્પે છે અને પ્રજુની અપાર કરુણામયથી સમાપ્ત કરે છે—

જે ‘ઘોરે દયામય’ આ કહણા શી રે કર લીધા મુજ હ ની
અજના આસુ લૂછી રથમાં મને હજારે દીવ બેસારી
રાત / તારી ભવ્ય સપારી

‘સાગી બોમ અદારી’ એ સમ્પદે હરિકાંઠાની પ્રમાદો છે અને કાવ્યવસ્તુ-સમગ્ર સામ્ય ન હોવા છતાં-સુન્દરની ‘વિરાટની પગલી નું સમગ્લ મરાવે છે કાવ્યમાં કોમલ લાભિભાવની જ્યૈષ્ઠ્ય છે અને ભવ્ય તત્ત્વના જરીજુદા છે

પારાશર્યનું ‘એ પ્રત્યય’ કાવ્ય જિંટિ, તળાવ, વનગાંજ, સિસિર ‘સંધિકાળ પૂર્ણિમાનો અમક, ઉન્નદ કિર્મિનો કુલુવન, મત્તાદિ ઉડીને સામગ્રીથી જ્યોત્સવ થતા રહેઠીમુગ્ધને એ વિગત નદવરપદારૂપે રજૂ મરિને એ પ્રસન્નતા સમગ્રજુની આદર્તામાં તથા ફરી એ રસાનુભવ થશે કે નહિ એ શમસ્તતામાં સમાપ્ત થાય છે પુષ્પિનામ્રાજ્યનો પ્રયોગ સારો છે પણ સરકુત વા તો તત્ત્વમ સમ્પદનું ઉચ્ચાત્તન સાપના જગ્યાએ મુકેલી બોલી કરે છે ઉડીપનિજાવક રૂપ પ્રકૃતિનું વર્ણન પ્રસાદમય છે

“ધુવને” સંનિદતા પારાશર્યે છેદ અને શબ્દાવલિનો સવાર વિશેષ સફળતાથી સાધ્યો છે—‘સુનીતિસુત’ બદ કરતા

અહીં અલોભા બધુ થયે કે-ગેક મુવ અવિચલ છે એ ધુવ તે અલભા, અવિતત સચિયદાનદ દીપ જેને હૈયે ઝગક છે તેથી સુનીતિસુત, કવિને પણ એ રચેલીની વાળના છે

પદક કિન્તુ કવિને નસીમે અનવગત ધૂમવાનું છે, પરમ આ-રને પહોંચ્યુ છે, ધુન એનું લક્ષ્ય છે ધુવની રિચરતા પ્રાણીય શોષ-પરી ભલે ગંગાનું રહે

‘તુ નેવે પ્રાણ રણ અક પરી તુન્ન છે રચેલી અન્ન છા મારે લાખ તારા સમ રંગજી સોતક આદર્શ પન્ન’ દડતાની, અઝરનિશ્ચયની, પ્રતીતિ કરવે અને અદા ઉપમાવે છે એ આ કાવ્યની સફળતા છે

એનું જ પુરસ્કાર્યોદ્યક કાવ્ય છે દેશજી પદમારનું ‘આતમ-અદા’—નામનુ મોકિતક જેનું સુદત મુકાક એ આપુ આપુ છુ

“છે પ્કાડ ભથા, પડકા કોર દુકો ઝુઝી, ખમથીય ઝાખી, ને ખીજી ભીગ પલ્લ વીર થાતી

એ થયુ છે હદ ને ચકોર આત્મદક્ષિ કરી નીચ ત્યાં એ હસે આતમધા”

‘કો એ થયુ છે હદ ને ચકોર’ એ તો સાદે કુશલેખ બને દેહજી ગ મોદાએ “પથ બાકી હુને” કાવ્યમાં વિપતિને પડકાર કરીને અખુટ પથની મારણી કરી કે ભાતું, પાણી પથની સાથ સુજળ ને પવન એ મદ્યે ભલે ન હો માર્ગમાં કટક હો, વિપત્તીની ઝાડી વરસે—પણ

“સજી એ ખૂટતું, ખૂટ ન પથ કો કોટલી જ વાત તપ કહણા હશે, એક મરી પથ દલ ભાગી હશે”

પ્રયાણની આરાધના માટે મહારૂઠ મનેલી અજીક કવિતાનું સમરજી કરાવતું આ કાવ્ય જેટલું સરલ છે તેટલું સુએજ છે તે ઉપરાંત સવાદીવર્ણની મધુર મિલાવટથી શબ્દસંગીત સાધી શક્ય છે

લાખા વખાણથી એ પ્રશસા થઈ શકે તેનાથી વિશેષ પ્રશસાળ કવિત એક ઉદ્ધારમાં રહે છે શ્રી ત્રિજીવન ગૌ બ્યાસના ‘બ્રહ્મ મુદ્રત’ કાવ્યની સિદ્ધ સરકામગ્ય વાણી અને નિમ્ન દ્વારમના મારે આનું જ કાર કરનારી રૂપિ થાણ છે દૃત અને વાણી પર કોષક કવિ એનું પ્રબલ્લ દર્શવે કે આપમેળે મ્યાત્માવિક રીતે બેદતા લવવહનમાં થસડાતો ગુરુલવનુની સ્પિષ્ટ વ્યવધારી તાલમાં તાલ મેળવતો, સમસામાં પડ્યા પાડતા અનુપ્રામેયો રસમીત માણ્યો વાચ્ય અચરી ભાષાને પણ ગગ દિગ્વિદારે સ્વીકારે કે ‘બ્રહ્મમુદ્રત’ કાવ્યની ભાષા સરકુતાનવની છે, પણ અચરી તો નથી, એટલે એની ગુણવત્તા વિશેષ દીપે છે પતિતને પતિતા સમીત છે, શબ્દના બહુ છે ઉદાહરણ આપુ કાવ્ય ગેમન વાનગી આ રહી—

અઝાદ કો તકવધી બચ્ચ સુખર નિસ્તરે ને કોઈ કોઈક તલિન કુલુવ જગીને મ જીવ રે

બને કાગ પ્રાધાને વર્ણનાત્મક છે ગાયુ દૃત અને વા બિને મેગ સદ્ધતા અને પ્રસાદ પામ્યા વવખા મારતા કદપના-કા રે કરતા આપા વર્ણનમગ્યા સાગ

શશિન ઝોઝા “શું કૃષ્ણ જન્મ્યાં ? વળી કેદખાને ?” એ કાવ્યશીર્ષક બનેલો પ્રથમ પૃષ્ઠોને-કૃષ્ણજન્મના સમયનું, ઉદ્દેશનું, વર્ણન આપીને-પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે કે હર્યામાં, સુનક્ષત્રમાં કે કુદીન-ઉદરે જન્મવાથી જ મહત્તા નથી મળતી. તર્ક સ્વરૂપભર્યો છે પણ કાવ્યકલા સિદ્ધ નથી. વિચારની અને વાણીની સામગ્રી વિપુલ છે, પણ શબ્દ અને ઇન્દ્રિય એ કાવ્યશરીરને કસવાની જરૂર છે.

અરોહક હર્ષના ‘અમારો સવાલ’ કાવ્ય પરત્વે પણ એ જ કહેતું આવશ્યક લાગે છે. કાવ્યનો વિષય આ છે. આજે ભલે અમે વીર-રસથી ધરતી ન ધુનવીએ, પણ એ અમારું કલ્પેત્વ નથી અમે મુલ્કીર ક્ષાંતિઓના વંશને છીએ. પણ આજે અમે દિસાના વિરોધી બન્યા છીએ. આજે યુગ્મસુઓના વંશને અમે, તમને યુગ્મસુઓને પૂછીએ છીએ: “માનવ્યનું મૂલ્ય પ્રધાત માનશો ?” માનવતાનું મૂલ્ય હિંસા કૌશલથી કરશો ?”

કાવ્યના બહિરંગ માટે જરાક-વિશેષ કાળજીની જરૂર હતી.

‘હવે’, દેવજી રા. મોઢાનું સોનેટ, પૃથ્વીઈદનો સફળ પ્રયોગ-ખતાવે છે. સફળ કોટલા માટે કે કયાંય (દશમી પદિતમાંના ‘શીતળ’ સિવાય કયાંય) ચુરુલધુનું વ્યતિકંગમ્ય થયું નથી, નજી લઘુશ્રુતિઓ મેળવવા માટે ‘કલ્પના’નું ‘કલ્પના’ કરવા જેવો અનુચિત સંયોગ-વિશેષ કરવો નથી પડ્યો; ચતિર્ભગ નથી થયો; ખુટતી ઝોઝા લઘુ-શ્રુતિ પૂરી કરવા ખાતર ‘ય’ કે ‘જ’ જેવા ઝોઝાક્ષરી શબ્દોના અના-વચ્ચક ઉપયોગ નથી કરાયો; અને ભાષા-પૃથ્વીઈદમાં બનવા સંભવ

છે તેવી-સંસ્કૃતપ્રચુર નથી બની. અજ્ઞકના પહેલા શ્લોકમાં વિદેશ-વચ્ચા મનની વતન જવાની, રવજન સહવાસની, ઝંખના અને ધીબા શ્લોકમાં મનને મનાવવાના પ્રયત્નોની નિષ્ફળતા દર્શાવી છે. અને પદ્યમાં વતનમાં જવાની અને પ્રિયજનનું મીઠું સાન્નિધ્ય સાધવાની અસકયતા અને એથી પરિણમતી નિરાશા અને ત્રિપાદમયતા બતાવી છે. અજ્ઞક અને પદ્યમાં રમણ વિચારકોતિ કે વિચારવિકાસ નથી. પણ કાવ્યનો ઉદ્દેશ-નૈરાશ્ય અને વિપાદનો અનુભવ દર્શાવવાનો સંધાયો છે.

સ્ત્રીબોધનો સર્વેખરનો અંક ગરબા અંક હોઈને જ્ઞાનન્યા ગરબા-ઝોની વિપુલ પ્રસાદી રજૂ કરે છે. આ અંકનું સંપાદન ગી. મળાજી-ભાઈ પી. શાહે કર્યું છે. પોતાની ગરબા અને ગરબા સંગેષોનોની અન્વેષણકૃત, મનનવાળી, વિસ્તીર્ણ નોંધમાં સંપાદક કર્યું છે તેમ “રાસ-ગરબા-ગીતોને પાંચ વિભાગમાં ગોઠવ્યા છે

૧ પ્રાચીન ગરબા, ૨ લોક ગરબા, ૩ માતાના ગરબા, ૪ રંગ-જમિના ગરબા, ૫ અર્વાચીન ગરબા”

પહેલા ચાર વિભાગોમાં ૩૮ ગરબાઓ છે. છેલ્લા વિભાગમાં લગભગ ૭૫-૬૬ ઝોઝાક કમતી-ગરબાઓ છે. આ અર્વાચીન ગરબા લગભગ કોટલા જ કવિઓએ લખેલા છે; વિશ્વમાન પ્રકટ ગરબાઓમાંથી ચૂંટેલાં નથી પણ ખાસ લખાવેલા કે મેળવેલા છે. આ ગરબાઓની ચર્ચા માટે અહીં અવકાશ નથી તેથી ગરબાઅંક માટે સંપાદકને ધન્યવાદ આપીને સંતોષ લઈશું.

૭

કવિ અને નાટ્યકાર શ્રી. ઇન્દુલાલ ગાંધીના

એ ગ્રંથો

ગોરસી

કલ્પનારંગી કાવ્યોના સુંદર સંગ્રહ મૂલ્ય : રૂ. ૧-૦

શુભાસર અને ધીબા નાટકો

લગભગ શકાય એવા સામાજિક નાટકોના સંગ્રહ મૂલ્ય રૂ. ૧-૮

પ્રાસિરથાન:—

(૧) કર્તા પાસેથી, સમરસેટ સ્ટ્રીટ, કેમ્પ, કરાચી.

તાજેતરમાં બહાર પડેલ

જ ન ની

લેખક : રતુભાઈ દેસાઈ :: મૂલ્ય રૂપિયા ૧-૦-૦
લેખકના જેલનવાસ દરમિયાન નીપાજેલ, કોમળતા અને દુરુણોનો મોઢ વહેવારનું દુરુણ કાવ્ય : જેને યુગ્મતાતના કાવ્યવિવેચકોએ અને સહૃદી રસિકોએ દરખોર સત્કાર્યું છે.

પ્રાસિરથાન:

શિષ્ટ સાહિત્ય હાઉસ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ

- ફેટોગ્રાફીમાં નવીનતા માટે
- ફીનીશ એન્ડાઈમ્પ્રેન્ટ માટે
- હર્વેટ પેન્ટોંગ માટે
- ફીની હાઉસ માટે
- સેલ્યુલોઈડ ગ્રાફિક્સ માટે

ફેટોગ્રાફીને લગતી કાઈ પણ નોવેલ્ટીઝ માટે નોંધી લેઓ:—

ફોર વર્ડ

સ્ટુડિયો ઝ

સુ.પાપેશ્વર પ્રાસાદ,
મગલવાડી, ગિરગામ

રલિફેન : ૩૩૩૧૪

સુંબઈ-૪

સ મા લો ચ ના

સંસ્કૃત સમ્યક્

શ્રી હરિશ્ચંદ્ર બટ્ટ, શ્રી મુરલીકાકુરુ,
પ્રકાશક કુમાર કાપીલમ અમદાવાદ,
કિંમત રૂ. એક

આ પ્રખ્યસમ્રહની પહેલી નજરે તરતી વિશિષ્ટતા તો એ ને
સુવાન કવિઓના કાવ્યોના ભેગો સમ્રહ છે તે છે આ પહેલા શ્રી
મુકુન્દ પારાશર્ય અને શ્રી પ્રમોદના કાવ્યોના આપે (આથી પણ
એક કમળ આગળ વધતો-વિભાગીકરણ ન કરી કલ્પેત્વ અસ્પષ્ટ
રાખતો) એકાદ સમ્રહ બહાર પડ્યો છે બીજી વિશિષ્ટતા તેના શુદ્ધ
સ્વદેશી કાળો ને સાદાઈને લીધે રજૂ થતા બહિઃગતી છે ત્રીજી
વિશિષ્ટતા તથા-વિચિત્રતા છે કા પોતે અથાથે કા પોના નામો તથા
અહાંયા, વાચકને એ અનુકમણિકામાં જોવા પડે છે, જે જરાબર તથા

સમ્રહના આતરફેલ તરફ વળીએ તો 'સમ્ય' વિભાગના શ્રી
હરિશ્ચંદ્ર બટ્ટના કેટલાક કાવ્યો—'સમ્ય', 'અપારશ્વ', 'પરશ્વ',
'જૂલું કિનારે પૂછીએ', 'કનાને', 'આલેખ', 'પગલી',
'રાધા', 'સુદર છે કવિને' ઇતિહાસપ્રેમ પણ 'ધર્મમગન', 'ધરુ',
'ધરિની' જેવા અલ્પપદસમ્રહી છતો થાય છે બાવની સુદતા
પદલાલિત્ય, સુરેષ પ્રમન અને વિવેચાવિત સગળતા ને પ્રોત્તિ આ
વિભાગના ઘણા કાવ્યોમાં તરવરે છે

બીજા વિભાગ 'સુદર' નામક શ્રી મુરલીકાકુરુના છે શ્રી
બટ્ટ સમ્યક્તે અંગેષ વૃત્તોમાં પોતાની કવિતાને વહેવા દે છે ત્યારે શ્રી
કાકુરુ અંગેષ વૃત્તો અને ગેય છંદો, એમ બન્નેમાં પોતાના ભાવાને
દાણે છે એમના સુદર કાવ્યો આટલા—'મદો', 'સીકાર', 'અખત',
'હા રે સખી!', 'અજપ', 'ને', 'પૂન', તે બે લીંગીતુ સુદર
મુકુન્દ 'માતા' પ્રભુમતુ નૈરાશ' ને તેમાંથી પ્રગટતી એલતા ને
વેળાનો દોર 'સુદર' ના અંગેષ વૃત્તપદ કાવ્યોમાં કીર્તિ કીર્તિ પણ
અપરપણે વહી રહ્યો છે, ને એમ થાય છે એને જ વિષયતુ કેમણ
સામક બની જાય છે ગેય રચનામાં ('કાવ્યો બહુતો દિવો એકાદ
અપરાદ પાક કરતો') હજી, ઉ સાસ, બાનનો આવેગ ને કમનની અમક છે

સમ્રહ હરિઓ આ સમ્રહ આપણા કવિનાસાહિત્યમાં સાચા ઉમેરો
કરે છે એમનાં કરે છે

રંગતરંગ સાગર ૧-૨-૩-૪

લેખક શ્રી ન્યોતીન્દ્ર હ દેવે, એમ એ
પ્રમશર બાલીન સાદિલ મદિર હવ ગિઝ વકરો સુત
કિમત રૂ.૧૦ બાજમે દુધિયો સવા

ગુજગતના આ સંક્રિ હારમગસના લેખમની કેલી કૃતિ,
'અંગે બધા શ્રી ધનસુખનાન મહેનાના સહધરથી મળી હતી 'અંગે
બધા' એ તો ગુજગતી સાહિત્યનું મહામતુ ધન છે શ્રી ન્યોતીન્દ્ર
દેવના એ આગાઉ પ્રસિદ્ધ થયેલા મથો 'મારી નોધપોથી' અને
'રંગતરંગ' આને ૬ સ્પરસાહિત્યમાં ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે એ મથો
પછી એમણે એમના લખાણોના સમ્રહ કરીને આ ગ્રન્થ સમ્રહો બહાર

પાડ્યા આ ગ્રન્થ સમ્રહથી એમણે 'રંગતરંગ'ના પહેલા ભાગનો
સાચે ભાગ બીજો, ત્રીજો અને ચોથો બેરી 'રંગતરંગ'ના ચાર
ભાગોની હારમાના આપી

શ્રી ન્યોતીન્દ્ર દેવેશ જે હાસ્ય છે તે કેવળ પ્રભુની જ આપેલી
બક્ષિસ છે એ માન્યા સિવાય કાષ્ઠથી રહી શકાય એમ તથા એમના
અનેક લેખોને માદાને સાગ કરવામાં દરા તરીકે કમ કમ છે એમ
અનુભવીનો પુરાવો કે એમનું હાસ્ય મદ્ય છે માન રચન હપીત
પરથી એઓ હાસ્ય ઉપવનતા તથા માત્ર હાસ્યપદ વિન લક્ષ્મી જ
હસાવતા તથા જીવનનો ગબીર પ્રક લક્ષે પણ એમ હાસ્યરસનું
અનુકૂળ વાતાવરણ સારી ન્યારે વાચકને ખડખડાદ હમતા મેં લારે જ
ગુજરાતના આ અદિતીય હાસ્યરસના લેખમની ખરી શક્તિનો પગ
ચપ આપણને થાય છે એમની લાખા કિાનને શોભે એવી રિષ્ટ છે
અને રિષ્ટની સાથે જ એ એટલી મિષ્ટ છે તે હાસ્યરસના લેખક
માટે છષ્ટ છે

આપણા દૈનિક જીવનની અનેક હરિઓથી નેપેલી બાલુઓને
એમણે કપી છે એમની લીંગોમાં સત્ય છે સત્ય છે પણ તેની ગુણ
આત લેખક એવી રીતે કરે છે કે સત્યને પણ અસત્ય કરાવવામાં એઓ
ફાવે છે એમની ત્રીજી તીર્તિ છે એમની પૂર્તિઓની એક વાચ
લખ્યા પછી તરત જ લેખક એ વાચક અંગે એક પૂર્તિ એવી આપે
કે જેથી વાચક મનનીય વાતાવરણમાંથી તરત મતિનાય રાતાવર
જમાં બોતરે છે એ વાતાવરણનો પત્રો જ વાચકને હસાવે કેટલીક
જગ્યાએ એમનું હાસ્ય તથા એમના કમણે રિષ્ટ શિષ્ટિ વ્યક્તિઓ
જ માટે રહે છે પણ એની સાથે દરેક વર્ગને એવો દસાવી શકે
એટલી સામગ્રી એમના દરેક લેખમાં હોય જ છે જેમણે એમને
ભાષણમાં કે ચચામાં સાબરજા હમે તેઓ આ લ માથુને વધારે સારી
રીતે ન્યાય આપી શકે માત્ર હાસ્ય ઉપવનતાને માટે જ એઓ
લિપ્યમની બહાર જતા નથી એટલું જ નોં પછી વિષયનું વાતાવરણ
વિના કારણ બદલતા પણ તથા નિાધની જેમ એક એક લેખ
પોતાનો ન્યતન વિકાસ સાધે છે

'રંગતરંગ'ના આ ગ્રન્થ ભાગોમાં બધા મપ્ત મોાન લેખો પ્રગદ
થયા છે એ મોાન લેખોમાં ચોથા ભાગમાં આવેલા સોગ લેખો
એક સ્વતંત્ર પુસ્તકના મથકા જ છે મુનર્મતુ ચિા એમણે ચોથા
ભાગમાં બ લેખમુ છે સહેરી જીવનની અનેક દશાઓમાં ડેમિયુ
મીને આપણને મગલુ છે કેટલી વસ્તુઓ આપણને નેષ છે પમ
ન્યારે એમણે જનાવી છે ત્યારે તે નવો જ રીતે હાસ્યરસ મર્ષ
રંગ છે હાસ્યરસની સર્જનશક્તિ પણ મપાદિત છે છતાં મેં ગુજ
તાના આ લેખક જે સતત પ્રવર્તક આપણને આપ્યા છે તે એમને
ગુજગતી સાહિત્યના ઇતિહાસમાં હાસ્યરસના લેખક તરીકે અતીવ
રચાન આપે છે એમાં કદાચ તથા ગુજગત એમની પાસે કહી ને
લણી આરા રાખે છે

સ્વ ર ધે નુ

[દીઠ અંકમાં એક ચોગાનનું સ્વરચક્રનું આપવાનો અભિ નિશ્ચય કર્યો છે. આખા ગીતનું સ્વરરહેખન તો ખૂબ જ લાંબુ થઈ પડે એટલે એમાં એક સ્થાપી તથા એક અંતરે લીધેલ છે. આપીતા બધા અંતરે એ જ સ્વરથી માફ શકાય છે.]

મહદ ગુજરાત

[માઠ]

તારો સુંદર જન્મ સુભત
જય જય તારા મહદ ગુજરાત !
તારી ઝીણી ઝરમર ભાત
જય જય તારા મહદ ગુજરાત !
સાગરકંઠ રહેત નિરંતર વતન થકી બહુ દૂર,
જગસંસુખ ઊભેલો અભયે સાહસગલ ભરપૂર,
અહો, તું સાહસગલ ભરપૂર,

અને તું વહતો કુશલની વાત
જય જય તારા મહદ ગુજરાત !
પ્રાણ-પ્રેરણા કંપતીવંતો છાન ભર દીપ ધૂપ,
સંસ્કૃતિઓમાં હળોતોમળતો સોહી રહે નિજ રૂપ,
અહો, તું સોહી રહે નિજ રૂપ,
અને તું સોહાવતો તુજ માત
જય જય તારા મહદ ગુજરાત !
વાણિજ્યે હો પૂર્ણ વિશારદ પૂર્ણ સુખદ સંસાર,
ગૃહગૃહ મહેકો હૃદયપરાગે અમર સુકલ સહકાર,
અહો, તું અમર વસંત સહકાર,
અને તું કલ્યાણક બન તાત !
જય જય તારા મહદ ગુજરાત !

દેરાળ પરમાર

બીલી ઓહન
ગાંધાર તથા નિષાદ
વન્ય

+ ૨ ૦ ૩
ધા ધી ધી ના ધા ધી ધી ના ના તી તી ના ધા ધી ધી ના
સ્થાપી

બી - - ત

ધ - - ધ

રા - - ત

સા - - સા

ભા - - ત

ધ - - ધ

રા - - ત

સા - - સા

હ - ત નિ

સા - સા સા

જ - - -

જ - સા -

લો - લો -

મ - મ -

પૂ - ર અ

ધસાધપ મમ

પૂ - ર અ

સા - સા સા

વા - - ત

ધ - - ધ

રા - - ત

સા - - સા

તા - રો -

સા ધ સા -

જય જય

પ ધ મ પ

તા - રી -

સાધ સા રે સા -

જય જય

પ ધ મ પ

સું - હર

મ રે પ પ

તા - રામ

સા - ધ ધ

ઝી - છી -

મ રે પ -

તા - રામ

સા - ધ ધ

જ - નમ સુ

પ - મ પ

હ હ ગુ જ

મ મ રે રે

ઝર મ ર

પ પ મ પ

હ હ ગુ જ

મ મ રે રે

અંતરે

.....

ર - ત ર

રે સા ધ સા સા

- - - - ર

ધસા ધપ મમ

અ ભ યે -

રે રે સા -

હો - તું -

રે - પ -

ને - તું -

રે સા ધ સા -

જય જય

પ ધ મ પ

સા - ગ ર

પ ધ મ મ

વત ન થ

ધ ધ ધ ધ

જ જ સા -

પ પ પ -

સા - હ સ

સા રે રે રે

સા - હ સ

મ ધ ધ ધ

વ હ તો કું

મ રે પ પ

તા - રી મ

સા - ધ ધ

ક - હ ર

પ - ધ પ

કી - બ હું

સા - રે મ

પૂ - બ ઉ

ધ મ પ ધ

બ લ ભ ર

સારે સા સા

બ લ ભ ર

મ મ રે રે

શ લ ની -

પ પ મ પ

હ હ ગુ જ

મ મ રે રે

ચર્ચાપત્રો

ટ્રોહી અને સોનેટના છંદ

[એક ચર્ચા]

‘સુદે પોલાંડ’માંના ‘સોનેટ’ પ્રત્યે શ્રી. ઉમાશંકરના નિબંધથી આપણે ત્યાં એક અભ્યાસપૂર્ણ નિબંધનો વધારો રજો છે. ગુજરાતીસોનેટરૂપનાં તથા હિંદીની બીજી કેટલીક ભાષાઓમાં પ્રચલિત સોનેટરૂપનાં લક્ષણો એમણે આપ્યાં છે એટલું જ નહિ પણ જે નમના પરમો આપણે ત્યાં સોનેટો લખ્યાં છે અને લખ્યાં છે એ અંગ્રેજી અને કંઈક અંશે યુરોપીય સોનેટનાં લક્ષણો પણ એમણે આપ્યાં છે.

એ નિબંધમાં યુરોપીય સોનેટનાં છંદ અને લક્ષણો વિશે એક સરતચુક રહી ગઈ છે.

૧. ૫ ૬૦ પર સોનેટના છંદ વિશે લખતાં શ્રી. ઉમાશંકરે લખ્યું છે, ‘કવિયત્ત આયત્તિયક ભેગો તથા શ્રુતિના ગણવાણા ટ્રોહી પયુ ધુસી ભય.’ અંગ્રેજી છંદ:શાસ્ત્રનો કક્ષો માત્ર ધૂંટનાર પયુ કોણે કે ટ્રોહી નામનો તથા શ્રુતિ વાળો ગણ કર્યાં વપરાતો નથી, કેમ કે કોયે કોઈ ગણુ છે જ નહિ. ટ્રોહી ગણુ જ તથા શ્રુતિનો નથી. આયત્તમની માફક એ પયુ બે શ્રુતિનો છે, ફરક એટલો કે આયત્તમની શ્રુતિરચના કરતાં એની શ્રુતિરચના ઊઘટી છે. આયત્તમમાં પહેલી ક્રિતિ અરવરિત અને બીજી સ્વરિત હોય છે ત્યારે ટ્રોહીમાં પહેલી સ્વરિત અને બીજી અરવરિત હોય છે. આયત્તમનો ભય ઉન્માર્ગો ત્યારે ટ્રોહીનો ભય અવમાર્ગો. *Daily, degree, delay* આયત્તમ છે અને *former, formless, feature* ટ્રોહી છે. સંજ્ઞામાં આમ સૂચવી શકાય:

આયત્તમ = $x \ i$, કે $\sim - \{ x, = \sim$ અસ્વરિતશ્રુતિ, ટ્રોહી = $i \ x$, કે $\sim - \{ i, - =$ સ્વરિતશ્રુતિ

૨. એમની બીજી શ્રદ્ધ આયત્તિયક છંદ વિશેની ગેરસમજને લઈને ઘડ હોય એમ લાગે છે. ૫. ૬૧ માંના અંત લાગે શ્રી. ઉમાશંકરે લખે છે: ‘પદ્ધિમનો આયત્તિયક છંદ રાજ્ય તાણીને ગાવાનો કે લલકારવાનો છંદ નથી. ટૂંકમાં આયત્તિયકમાં વહેતું પદ તે ગેય નહિ પણ પાઠ્ય હોય છે.’ આ શબ્દો પર ચિહ્ન કરીને શ્રી. ઉમાશંકરે નીચે પાઠવીપમાં કવિ નાનાલાલના નીચેના શબ્દો પ્રમાણે છે: ‘કેટલાક કાવ્યો’ ટીકા ૫. ૫ ઉપર કવિશ્રી ત્રેપે છે, ‘વિશેષ તે ઇટાલિયન શૈલીની સોનેટ ત્રિપુટી છે. તે શૈલીનાં સોનેટ ખાસ કરીને સંગીતમય હોય છે અને સંગીતલક્ષિત હોય છે.’ ને પોતાની નોંધ ઉમેરી છે કે “આ વાત વચાઈ નથી.”

આયત્તિયક કંઈ એક જ છંદનું નામ નથી, હોદ્દાની અંતિય નામ છે. આયત્તિયક છંદ એ, તથા કે ચાર ગણનો હોય, પાંચનો હોય કે છ કે સાત ગણનો પણ હોય. અંદર અંદર મિશ્રણ પણ કવિઓ છૂટકી કરે છે. ‘પદિમ’ ના બધા આયત્તિયક છંદો પાંચ જ છે એવી અજાણ તો નથી પણ અંગ્રેજી સોનેટમાં વપરાતો આયત્તિયક પંચમીટર તો પાંચ છે જ. પણ તેથી ‘પદિમ’ ના બધા આયત્તિયક ‘છંદો પાંચ નથી ગની જતા.

વળી ઇટાલિયન સોનેટો ગાઈ શકાય એવાં છે. “I think the Italian Song or Sonnet could be sung. In any case it could be set to music in terms of musical notation..... The pentameter verse both in Latin and Greek has a peculiar mourning or wailing sound, with a limping halt in the middle and another at the end of the line.” ઇટાલિયન સોનેટ માટે શાન્તે, અને પેન્ટામીટર આ જ છંદ પસંદ કર્યો હતો. આ છંદમાં લખાયેલાં ઇટાલિયન સોનેટો સંગીતમય અને સંગીતલક્ષિત હતાં જ નહિ, એમ ન કહી શકાય.

કંરણકાવ્યોની વિષુલ્લતા: એના અર્થ કયાદે ?

આપની પત્રિકામાં આવેલાં કાવ્યોમાં કરણ ભાવવાળાં-અર્થ ક્ષોભનાં પરિણામે નીપજેલાં કે પછી કથનનાની ખેચતાણવાળાં-કાવ્યોની સખ્યા વધારે હોય છે. આપણા કવિજનોએ વિરહો અને વિવારો ખૂબ લખ્યા છે: વિરહ કે વિકાસ લખ્યો ન હોય એવો અર્થોર્થીન ગુજરાતમાં એક પણ કવિ મને દેખાતો-નથી. પણ અંતરિક્ષ પરિણામ હમેશાં અસતોષજનક હોય છે એ કારણથી આટલું લખવું પ્રાપ્ત થયું છે. આપણે જીવનમાં પ્રત્યેક ક્ષણે કોઈ ને કોઈ પ્રકારની માનહાનિ અને અન્યાયની અનુભવીએ છીએ જન્મે કેસરકોહને કંટાની વાઙ્ગાં નાંખી દીધો હોય એમ મનોદસા બેઝેન બની ગઈ હોય છે. શું કવિની ચિત્તસમૃદ્ધિમાં કોઈ રખડુ બેઝેનિને, નકામી નાણુશીને કક્ષોક્ષમાં પહોંચાવવાની શક્તિ નથી ? વિશાળ વિચારફરશીન અને સદ્વિધુ ચિત્ત એ કવિને મટે બહુ મોટો અવકાશ છે. મહાકવિઓ પણ જીવનની અપાર કરણા ગાઈ ગયા છે ત્યારે આપણાં કામાશ્નુ નિર્જીવ શા માટે ? હું તો માનું છું કે એ અશુભગત પ્રત્યેના સહાનુભાવ અને સમજાવ તરફ વળે એમાં જ આપણા કવિજીવનની ઇતિહાસીયતા રહી છે. એટલે એક તરફ ભત્તવું દુ:ખ ભત્તમાં સમાવડું, તેને પચાવી જવું અને જગતના ગાનકરે નિરાશમયણે પ્રગટવું; અને એ અર્થે જીવનક્રાંતિ વળ-સરખી રાખીને ઝૂકવું. કવિજીવનનું આથી વધુ સ્વપ્ન કોય બીજું શું હોઈ શકે ? બાકી કરણ કાવ્યવાદમાં મારે કલાની પરિભાષા વાપરતી કેટલી તો અનુગમી છે તે જ કાવ્યો રચતો નથી, દઈના અસલ દયાણમાં જેમ આખામાંથી લોકો પાછી ચપને દબાવે છે તેમ લોકો વાણીવેપે દબાવે છે, એવે જ્યેને અનુભવ છે તે દરેક સારી રીતે જાણે છે જ. કવિચિંતની સાચી જ કલાગુણ સમૃદ્ધિ તો કવિનાની લગની છે, રહેન નિરર્થક છે દરેક જગતને જાતું કેટલા પીરપૂર્વક જીવે છે ? અને બીજી જ પક્ષે એના પ્રાણુ નય છે ! આપણું ખમીર પણ એ જ છે. કોઈ પયુ પરિસ્થિતિમાં આખાનત્ર બદલાવી શકે તે જ કવિ. એને માટે યુગ્ય અને જીવનઅવકાશ માત્ર ગણ નથી: આત્મપ્રગટન જ યુગ્ય છે.

સ. ધી.

૧. *Calamitous* કાવ્યો અને સાહિત્યના વિકાસ અવધારી પ્રા-કાવ્યોના ૫૪૮ પૃ.

સલામતીનો ધ્રુવ તારક

ઈન્ડિઅન ગ્લોબની

વહાણના પઠાણના

વીમાની પોલીસીએ

વહાણના વણખારની

સલામતીનો ધ્રુવ તારક છે

વિશેષ વિગત માટે લખો

ઈન્ડિઅન ગ્લોબ

ઈન્સ્યુરન્સ કંપની

૩૧૫/૩૨૧, હૉર્ન્બી રોડ, કાંટ, મુંબઈ

શાખાઓ - કરાંચી, વેંગલ, પોરબંદર.

બહાર પડી ચૂક્યા છે

પ્રતીક્ષા

શ્રી. રમણિક ચંપાલવાળાનો કાવ્યસંગ્રહ

શ્રી. ઉમાશંકર ભેષીના અવેશક તથા દિવ્યજ્ઞ સહિત

શ્રી. કલ્પ દેસાઈની પોલીટીકલ ફિરંગી મનોહર કવચિત્ર

કુમાર કાચલિયની સ્વચ્છ અને સુવર્ણ છપાઈ

કલા, કલ્પના અને ભાવનો સોહામણો સંપુટ સંગ્રહ

આ કાવ્યસંગ્રહ તુરંત વસાવો.

મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

પોસ્ટેજ ૦-૩-૦

ત્રણ તકલ સાથે મંગાવનારને પોસ્ટેજ માફ

પ્રાપ્તિસ્થાન

ચોકસી બ્રધર્સ : બાલાહનુમાન : અમદાવાદ

સ્વાતિ

શ્રી. 'કોલક' નો દ્વિતીય કાવ્યસંગ્રહ

ઉમી સાઈઝ, દ્વિરંગી કવર,

પૃષ્ઠ સંખ્યા આશરે ૧૫૦

મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

૦

હિસાબરની આખરે પ્રસિદ્ધ થશે

યંગ ઇન્ડિયા રેકૉર્ડ્ઝ

કુમકુમ પગલીઓ પાડતી
દીવાળીના રસ્થાળ

મા. અશરફખાન કુમારી ચરવતી વઝીર
એમ એમ ૭૧૮૭ ડી. એ. ૬૫૨૫
જુદા પ્રવાસી પ્રેમનગરના જનની ભારત ખાત
અને અને
અન્નેા કિરતાગ કારીગર ધરતી માતાના બાળક
એમ એમ ૭૧૭૬
ગુલશનમેં આજ કલીયે ચકુ, દરૂ અને પાર્વી
અને ડી. એ. ૬૫૨૬
દિલ લગી દે દિલગીમેં સંગીતનું સામાન્ય
ભા. ૧-૨
વિષ્ણુપત પાગનીસ આંસલાદેમ છુડુખાં
ડી એમ ૮૩૮૫ ડી. એમ. ૮૩૮૪
વંકુદમેં ભકરે વનમાળી જમમેં પકરે ભેન
અને અને તરાના
હરિ ખોલો ભાઇ હરિ ખોલ
લલિતાદેવી અને સુરેન્દ્ર લલિતાદેવી
ડી એ ૬૫૬૮ એમ એમ ૭૧૮૪
તુ પગેશ બસે તુ કહાં ગયો ગિરધારી
અને અને
નદીમાં તટપર કમર તેરી દેખુ સાથમે લેકર ગધારાણી
પ્રભાતીરમાં કપનીકૃત "સત સખુ" અને પ્રકાશ પીકચર્સ
"દર્શન" પ્રીતમના ગાયનોની રેકૉ સાબળો ને વસાવો
સચિન અશ્વ કેટલેગ માટે અમાગ બોધોગમ્મજા ડી.વસંને

મળે અથવા લખો—

ધી નેશનલ આમેશન રેકૉર્ડ મેન્યુ. ક પની લિ.

૧૧૦, મેપાલ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૧

અમારી નિવાસસ્થાન

સાદા, સાત્ત્વિક, અને

શુદ્ધ ખોરાક માટે

સૌથી જૂનું

નૃસિંહ હિંદુ લોજ

ટે ૧૧૭-૧૭૬-હોર્નબી રોડ-ગાંધી-મુંબઈ

ટે. નં. ૩૧૬૭૫-ટે. એ. "લોજ"

અવસર ચૂકી જવાય છે
અને પછી પસ્તાવા થાય છે.

જિંદગીની ધમાલમાં—
રોજબરોજના કામમાં—

ફોટોગ્રાફીના અવસર ચૂકી જવાય છે. એકાદ
સ્નેહી, સંબંધી કે સ્વજન સ્વર્ગવાસ પામે છે—
—ને પસ્તાવા રહી બચ છે.
તમારો સ્વજનોના સુંદર ફોટા માટે
લખો ના મળે—

ફોરવર્ડ સ્ટુડિયોઝ

ધૂત પાપેશ્વર પ્રસાદ

અગલવાડી, ગિરગામ

મુંબઈ ૪

ટ્રાફિક નં. ૩૩૨૧૪

પરિવ્રત અર્થે

અમા બ્રહ્મા ભક્ષરોયમ્ મા અમે એક 'પીઠ પદ્મિ'ના પત્રમાથી ખડિત દ્વિત્વા દેતામ્ કમો દત્તા અમે એ પશુ અસ્ત્રા બધમ કરી ૩ એમા ને કઈ થેલુ થલુ સલ્લ હોલ તેને દુર કરી પરિવ્રત સૌ કામની ભને અને સોને પરિવ્રતના બનાવે, એવો મનોરમ સવાદ પરિવ્રતના જાણકાર કવિવર ખખાર રને સકકાર આપીને સારે પછે એ પરી આવેલા થોડાક પત્રોમાથી એક પ્રતિષ્ઠિત લેખકના પત્રમાથી નીચે થયેલ જવાબે આપીને છે જીને

'ભ્રાતરમા આને બહુમાન પામેથી એક નહીં પણ અનેક સરસ્વતી દેવેક ગુણગામી અતરથી વિચાર કરશે કે એ સરસ્વતીમા એક જગી શરેયા છે કે નહીં સીધી કે આડગતી રીતે 'ફેરીડમ્' નથી ન? પરિવ્રતમા પણ એવું ફેરીડમ્ હોવાનો આવેલા થયા છે કેટલેક અરો એ સમય પશુ છે થયા તેની સાથે આપણે એક આને પાત્રી વીસદારની કે જે એ પરિવ્રત-સમયલક્ષી એ વસ્તુ ન હોત તેા આને પરિવ્રતની રીતે ફેરિયા થાતે ? એ ન? 'પીઠ પદ્મિ'ના લાખમા અજરે 'પરિવ્રત' હરી લારે એ પરિવ્રત બધારે વખતે 'ફેરીડમ્' મા સપડાયેલી હતી એ ભણુ બહારની વેગ નથી 'ફેરીડમ્'ના કલમમા એ પરિવ્રત એક વખત હતી તેને તે કલમખાતી હાકલનારે કોણ ? પરિવ્રતને સરક્ષિત જાખવાને બખારજીની જરૂર પડેમા બખારજી યાકાયુ બખારજી સામે કોઠેકે એરિયેથી અત્રુક વર્જમાથી ફરિવારે થઈ પરિવ્રતથી એક વર્ગ છૂટા પડેમા અને તે જ છૂટા પડેમા વર્ગે પેલામા બખારજી સરસ્વતીમા એ 'ફેરીડમ્' ચાલુ ન રાખ્યું ? સ્વતંત્રતા મારવાર પોતે સ્વતંત્રતા આવેલા છડ્યા નથી રાખતો. થા પરિવ્રતે શું કર્યું ?

ઉપરાંત આસ અવતારજીની સમ્યક કીર્તી પર વિરોધ પ્રકાશ પા'વાની જરૂર નથી માત્ર પરિવ્રતના સવાલકોને એક જી બિનતી કરીએ છીએ કે આજ સુધી એ પરિવ્રત છપી ? તેનો વચ એ સવાલકોને ન? કે પશુ નવા થાવરે નવો લલતી ફરી પડુ નવચેતન લાવે ? પરિવ્રતની પ્રતિ અણુ સવાલ નેા સહુ આવાર સરો પડે ન? કે સમયોની વ્યુત્પત્તિ ને એ સરોડે સવાન દાષ કરશે એ નિર્ણય છે પુણે જી સુખીને પશુ અજેક વાર કાઢે હતીને ખા કીર્તીને જાણી છે કવિવર ખખારે પશુ એવમા પરિવ્રતના લા પોતમા એ ન વસ્તુ અજાની છે

'પ્રતિષ્ઠા' નવો વિભાગ

પ્રતિષ્ઠાઓમા આ વિભાગ માનસિક કલકત્તુ કીર્તિનકુ ન બની ભલ્ય એટલી સમાધાની સાથે રાજ કરીએ છીએ એક વખત આપમી ભાષામા પ્રતિષ્ઠાઓટ પ્રાગટ્ય દીક દીક લેવામા આવવુ હતુ આજે એ વિરતે ભરા મઠ થયો છે કવિનાતુ વલણ આત્મવશી થયુ તપસથી આ મહત્ત પ્રવેશ પત્રોથી દેલ્ય એમ અમને લાગે છે પ્રતિષ્ઠાઓની પ્રામાણિક શરૂઆત અ પછે ત્યા 'પ્રસાદના તપસી અને કુચર દીકા'થી ને સચેવી પાળવા નેતે 'પહેલા કથાક કથક ૧૯૨૩-૨૪ પ્રથેગી થયા હવા એવુ સ્મરજી છે-આપીછીની પચાસરો ન પતિવિધિ કરિ જાણવાલેકે પ્રગટાયેકે ગુણવત્તો તપસવી ને એ પ્રતિષ્ઠાઓની નવ-પ્રકાશ બની સર-દાલોએ અને તરવાલિયોથી નીકળેલી મેળની રાસનરીયેલે ને ઉપયોગ કવિ મોટ લાગે 'પ્રસાદના તપસવી મા વિવેક-પૂર્વક અને કાસરવેક પશુ કરી વીગે એ પ્રતિષ્ઠાઓમા કથાક અસિદ્ધ ભાવ્ય રચના કે સમજેના કંઈ નથી અજાણીની એમજેક માજ મોથી આપણ કામ મુમિદ અને હિમ્મતવાર લાગે છે કાલ અને રજીવલસન કે કાલ અદમ્યદ નેવા નેવા ઉપર મુજ થયા હતા તે નજર ઉઘા અતિ થયાલી રાસનરીયેલી ધીધે ધીધે આમ કાલ-માત્રીનો વિષય બનીતી અઈ કવિયે જખખારે 'કવિ મા હાલ' ના વખતે સુધી આ પ્રતિષ્ઠાઓ ઉપમા એવી અચી દેખે નહીં પ્રતિષ્ઠાઓ (૧૯૪૦) મા ખુબ થઈ અઈ છે એટલે એને ફરીથી અદ્ય બન નો નકામી છે

પ્રતિષ્ઠાઓ હેતુ દોવો એટલે જ અરેડેન મર્મ-કામ પુજાપર પાડોને કે પ્રાસાદપ્રાસને પ્રતિષ્ઠાઓમા વ્યવિત કરવા એ હેતુ છે એવિદ પ્રાસાદની અસરને અને ન સ્વીકારને દર્શી નાવે છે 'એક ને વેલિનમરી' ટુ પ્રતિષ્ઠાઓ 'વેલિનમરી, એક ને વેલિનમરી, ન સગમી બીડે મારો' કથા ન નર્મ કે મુખ કમણેનો ભાવ કલ્પન કરી રાખુ નથી આવી ગીતે ફરેલી જેવજ મરમા કે ચાતુરી પુજાપરે થયી રીતે મુકમાન પશુ કરે છે પદે લાગે મારીને પીલને નિરાસવાને હેતુ પ્રતિષ્ઠાઓ ન હોઈ લાકે કરેલી અજારે તેા રોલનરીયેલી દામિયાર અને નિર્ણયકારને 'પ્રમાદના તપસવી' નેથી વિરોધ બવારસથી કથારી થયો હતો ને તે પશુ કવિવરખી રીતે કવિવર ટાંગેરના તરખુમા શા માટે ?

'મહાગુપ્તમા પખીરીથી જ પત્રી વિખી' નામની એ સરસ્વતી મુલકમા વાલેવતમા ડામી થઈ છે તેમા પ્રથમ પ્રકાશન તરીકે કવિવર ટાંગેરની 'ગીતગોવિંદી'ના તરખુમાને પદ લખી છે ટાંગેરના પુત્રાકા ગુપ્તગોવિંદી પશુ ડામી છે ને ડાંગરમા ભલ્ય કે 'ગીતાવિંદી' ના તેા ને ભણુ અત્રુ વાકો અત્રાજ પ્રગટ થઈ ગયા હોવાનું અમને સ્મરજી છે તેા પછી આ વધુ અત્રુ વાકા શા માટે ? કામ, વાર્તા, નાક નાક કરીએ તેા ચિત્રનપ્રધાન મે થોવી અ પને ભણુ લારે એક છે એવુ ફેરેટુ જે ઉપયોગી સાહિત્ય વર્તમાનપત્રે મા ને માસિકોમા કલચરું પડવુ છે. એને એ વિષયના આભાસીઓની પારી એકે કાચીને અવગાર આવવામા આવે તેા સમાધાન માં મમમા આ પુલ્ક ટાંગેર કોઈએ અજાત ઉપયોગી નવાશે એમ અમે માની ને રીયે ટાંગેરે તેા સર્વજીનને સાહિત્યસ્વમી બનુનું મુકમા છે 'વિજયારી' નેથી મહાન પ્રકાશન સરવા ટાંગેરના અનેકમી ને બમાળી પ્રકાશનો કરે ન ભલ્ય છે એમા અથેલ અત્રુવારે કાચીને પરેશી રીયેલા કવિવાની સાહિત્ય મોરમને ભજવને બુજી બુજી ફેરાવી ની કે ગુપ્તગોવિંદી શિયુકોરો ને રાસ-પાશુ ને મા કથા વ કથાન ની એ પેલામા થતા ને પાવા નેવા થવને થયા છે અનેક દલનિર્મિત પુત્રાકા પ્રકાશ એ અમને વળ છપાવેલા થયા છે એને માથી પછી ગુપ્તગોવિંદી ચાલુ થવાની પડકી રીત આ પ્રકાશનમા સ્થાયી છે

અભિનંદન અને કૃપકે

૧૯૩૭ મા તેરમા રાહિય સેલનપ્રસન્ને કાગીમા ખુબ જાનમાથી અન્યથેકે અઢાકે દેખાલ દુલ્લ 'મરશ' ફરી નરે અંદિને જુનમા પશુ એટલી ને તૈયારીથી નવા રૂપે, રમે રેશે, થાને જાનવાડુ એકા સલિત સમાચારે વર્તમાન સમાચાર થાવી અમે હુશ થયા છીએ પહેલા પ્રકાશની પશુ અપ્રકાશિત સુગ્રા પ્રાગે થયીને એના મુલ-સંચાલક માજેક પ્રાગટ્યક માણેક અરેજર મધ્યકાલને યાગ બન્યા પશુ 'મારિ'ના નંબર ને રા ટાંગેરો, નવા સ્વરનિર્મિત તરીકે લાકાક સત અદ્ય નામ આવળ કરમામા કાઈ અત્રુલિયે થઈ હોલ એમ અમને લાગે કે મળેલા રામલારો ગુણવત્તે એવા સ્વતંત્રી ભાવથી પહેલા પ્રેમા વખતે ન, અતિ પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક ભગીચ સગીવલ થી દુગોચક રિવેરીએ કરી હતી આટલો યાગ લાકે રિવેરીને ફીએ ભલ્ય એમા કાઈ સામક છે ખરી ? 'મારેશ' ને પ્રથમ નાટ્યપ્રતિદિ આવપાર કરાચીની બહેનોએ કરેલ્ય મુગળીના લખા ઉપર રીયે થયો કવિને કે તલિ તે તે મોલ ભલ્ય પશુ માત્રપરવદે અણ પ્રસે લાકે રિવેરીને જાણરીકાર જરૂર થયો એટલે હતો એવી અમારી નમ્ર ફિવાલ છે

સમાચારપત્ર

વગીરુપી પેશીના એના બચવસાચક વગીરુ પેશીના વિરેપારે અધેરી સદેર સુમરાઈની નૂઝલીમા અસરમાને કાઢીને ન આ અ સમાચારપત્રીથી રાકા નથી પહેલી રિસેમરે પ્રતિષ્ઠા થયો એટલે આ અ આટલો મોટો પ્રતિદ કરવા નાઈ અમે અમારો વાચકવર્ગની સંખ્યા વાટીને છી ને

ક * વિ * તા

• તંત્રીઓ •

ઈન્દુલાલ ગાંધી : મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ : રતુભાઈ દેસાઈ

વર્ષ ૧ : અંક ૫

તા. ૧ ડિસેમ્બર ૧૯૪૨

સળંગ અંક ૫

બિ ન્દુ મા લા

ફરી ફરીને

: મંદાકાન્તા :

પાટી લાધી, લાખ લાખ કર્યું કૈંક વર્ષો સુધી, ને
કોઈ વેગે, કદિક હળવે, જે સૂઝયું તે લખ્યું ત્યાં;
જૂર્ય પાછું, નવિન લખવા માંડિયું ભૂલી જ્યુત્
તો એ આંકા પ્રથમ પડિયા તે હળવે જતા ના !

ઊર્મિલા દવે

વાદળી !

: પૃથ્વી :

જલે સભર વાદળી ! ગગનના ગવાણે અધી
રશે કથમ જૂલંગ, શા વિદ્યુતના કટાક્ષે વળી ?
હસે વરસતું જ તો, વરસી લે હવે, માનિની !
'પિયુ ! પિયુ !' લવી થયો વિવશ હીન આ આતક,
અનુનય તણી વધુ હજી ય શી અપેક્ષા તને ?

નાથાલાલ દવે

નેના એનાં

: મંદા-અમતા :

નેના એનાં મુઠ્ઠલ સુકુલે એકલા સુગ્ધ કીધાં,
ને અઘોડે સુરભિવહતા રૂપથી સ્થાન લીધાં;
ફેંકી દેતાં પણ સુકુલ એ મ્હાન સૌંદર્ય થાતાં,
ત્યકતોનાં નેણલાંમાં ક્ષણભર સર્ચાં અશ્રુ એ ઉચ્છે રાતાં.

નિરાશય પાન્થ

એ—

રે પ્રાપ્તિ તારી !

: અમતા :

સન્મૂર્તિ તારી પૂજી જટિલ જગતનાં બાંધેનોને ફગાવી,
પાદો તારા પખાળ્યા હૃદયરસથક્રી નેન નીચાં નગાવી,
સંસ્કૃતિની સુગંધી તવ સમીપ રહી પાથરી ભક્તિલાલે,
ઊના સુનેત્રસાવે અનુપમ તમને અંજલિ આપીં નેને,
કસ્તુરી કાલ્પની મેં તવ સુપથપરે પાથરી દીધી પ્રેમે,
સર્વસ્વ સિદ્ધિ મારી ચરણરજાહીં મૂકવા ઊર્મિ નળી,
તો એ રે ! પ્રાપ્તિ તારી મૃગજળ સરળી ફરને ફર ભાગી !

રંજનમ્

: શાલિની : અમરા :

નેને જેને આલસાંભીર્ય રે' છે,
ગાલે જેને પુખ્તની રક્તિમા છે,
હેયે જેને સાગરોના ઉછાળા,
અંગાંગોમાં ચેતનાના અંધારા,
ગંગોત્રી કાલ્પની એ — અજર અમર રહેા
ને વહો ઉર મારા.

રજનીકાન્ત ભટ્ટ

દેવદાસ

(૧)

ઓ દેવદાસ !

પારુતણા જીવનના પ્રકાશ !
શા શા અરે, અંતરના સુહાસે
શા શા અરે, પ્રેમતણા પ્રકાશે ?
ખિડાયલી અંધકની કળીશું
સુપ્રસ કુંજું ઉર પારુકેડું—
તેં બ્યોમની પૂનમ બંકિમાશું
સહસ્રભાવે વિકસાવી દીધું ?

(૨)

ઓ દેવદાસ !

તું પ્રેમતું પંખી અનણુ લોશું
તેં પ્રેમના સિન્ધુવિષે જગાડ્યું
દે ! અંગ આણું પણુ બિંદુ છેક
અહીં શક્યો અંજુવિષે ન એક.

(૩)

અનંત ખ્યાસી,

યુગના ઉદાસી !

ફરે સુધાસંચિત પ્રેમખ્યાલું
અહું, નિહાળ્યું કળથી રસાણું
અને પછી શુન્નમનસ્ક જેમ
ફગાવિયું રેતીપટે જ કેમ ?

(૪)

ઓ દેવદાસ !

વિનમ્ર સૌ ફૂલતણી સુવાસ !
આ વિશ્વતું જીવનકેમ પ્રેમ,
એ પ્રેમતું ક્ષેમ દર્ધ વિસારી
દે, માનવી નિર્જલતાતમિસ
પ્રકાશવંતા ઉગાહી તારા
અરે, અરે, ધારી શક્યો છું કેમ ?

(૫)

ઓ દેવદાસ !

છે વાદ વૃત્તે ?

તે એકદા ગાગર કેડ ધારી
પારુ ગર્જતી જલ સંચવાને
તુંયે પહોંચ્યો ત્યહીં પ્રેમગાને
સંચી જવા અંતર : સ્નેહસાને
ઉપા બીગીવી હજી બ્યોમઅંક,
ને પાર્વતીના કંઈ શબ્દકથ

વાચ્યા તને અંતર : ને અરે, તે—
પારુ પછાડી પ્રિય નીરધાટે !
કિંતુ વીતી ના શય્ય બે ત્યહીં તેં
પારુ તણા ધાપર વસપટ્ટી
ખાંધી દીધી પ્રેમ અનન્ય દહાવે.

ઓ દેવદાસ,

તે પાર્વતીના મૃદુ બાલકેડું,
એકાદ બિંદુ કંઈ સ્ફુલકેડું;
એક શક્યો ના નજરે પછી તો—
એના બેઠાં અંતરનાં તસોમાં
વહી વહી જે નિત રક્તાગંગ
કારુણ્યમાંથી તવ અક્ષુથી તે
શી રીત તું ભેઈ શક્યો અખંડ ?

(૬)

સંસારવાટે

નિજ સ્વાન્તઘાટે

તેં પ્રેમતું મંદિર દિવ્ય બાંધ્યું;
મંદિર કેરી પછી આસપાસ
રચી બચી સુઠર પુષ્પવાદી,
કરે લઈ મૂર્તિ ધસ્યો અગાડી,
મંદિરમાંહી પદ રાવવા ને
પરંતુ કા માર્ગમહી પછાડી ?

(૭)

ઓ દેવદાસ !

યુગના ઉદાસ

રચી મહા સુઠર પ્રેમકાવ્ય
અદ્ભુત તું સ્વપ્ન નિહાળતોં તો,
ને ત્રિંકળીને પછી સ્વપ્ન બાળી
ને સ્વપ્નતું કાવ્ય સ્વદંત બાળી
ને ભસ્મ તેની નિજ અંગ ચોળી
પેટાવીને અંખ અંગ હોળી
બમી રહ્યો તું ઉદ્ભ્રાન્ત ચિત્ત !

(૮)

હોળી દર્ધ દિવ્ય સુધા ભરેલી
અદ્ભુત રંગો થઈ ચીતરેલી
પારુતણી નિર્મલ પ્રેમખ્યાલી,
તું પ્રેમનાં દર્દ અને તથાએ
ભાડી ભાડી અંતરની વ્યથાએ
માયાચિની બ્રામક કેં કથાએ
વિસારવાને, ઉર કારવાને,
તથા સ્વયમને વિસરી જવાને

૩૫

૪૦

૪૫

૫૦

૫૫

૬૦

૬૫

૭૦

૩૦

સુચીશી એક પછી તું એક
પીતો ગયો આંખ મીચી જ છેક !
પીતો ગયો તું ઉર અશ્રુધારે
રોતો રહ્યો તું નિત આત્મતારે
લહોતો રહ્યો અશ્રુ ન એક ક્યારે !
ગાતો ગયો, નિત્ય પીતો ગયો તું,
પીતો ગયો, નિત્ય પ્રલાપતો તું;
ભોતો રહ્યો જીવન મૃત્યુઆરે !

(૬)

ઓ દેવદાસ !

તને ઉવેગ્યો, જગના જનોઓ,
કલંકનો કે શિરપાવ દીધો.
સમાજના તે શિરપાવને તે
હૈયામહી શાંત સુવાદી દીધો.

ઓ દેવદાસ,

યુગના ઉદાસ,
ને બીજની સુંદર અંદરેખા
પૂર્ણિદુર સૌખ્ય સ્વરૂપ ધારે;
તું તેમ હા ! જીવનના નભાકે
કલંકશોભા રમણીય ધારે;
પાડુ મિથ્યારી ફર ત્યાં ઊલેલી
કલંકની પ્રેમસંક પાળે !

(૧૦)

ફરે દિગંતે પ્રિય દેવદાસ !
મલિનતાપૂર્ણ જગજાલે કો,
પંક્તિમાં પંક્તિ જેહુ કો,
જીગી રહ્યું તું મૃદુ પુષ્પ જેવું ?
અંકાતણું અંતરપક્ષ કેવું ?
અંકાતણો નિર્મલ પ્રેમ આણો
લેઈ શક્યો ના : નવ દીધ પાછો.

ઓ દેવદાસ !

અંકાતણા હસ્તવિધે રહી ગયો,
પ્રેમાર્ધ્ય તે અંતરીએ વહી ગયો !

(૧૧)

ઓ દેવદાસ !

“પિયા ખિના ના પલ ચેન આવે,”
જેચેન તું અંતર નિત્ય તાવે;
—ના આવિયું ચેન જીવિત ક્યારે—
ના ચેન આવ્યું, પણ મૃત્યુ આવ્યું,
જે કાળ તારે ચિરચેન લાગ્યું,

અંતે પધારી ચિર ચેન રૂપે
વ્યથા નિવારી તવ પ્રેમનૃપે.

(૧૨)

ઓ દેવદાસ !

અનંત પ્યાસી

યુગના ઉદાસી !

ઓ પ્રેમના મારગના પ્રવાસી !
બાદ્યો હોતો બોલ તું પાર્વતીને,
“હું એકલા આવીશ” —નો સતીને;
એ કોલના કોમલ સૂક્ષ્મ તંતુના
ટંગાઈ છેડે, લટકી રહીતી.
મહામના, ચોગિની, પાડુ તાપસી !

(૧૩)

ઓ દેવ દાસ,

યુગના ઉદાસ !

તું કોલ તારો કંઈ પાળવાને
અંતે સિધાઓ પુરપાધરે, ને
ત્યાંથી પધાર્યો ચિરધામ પાધરે !
ને પ્રેમનો અંતિમ તંતુ તૂટતાં
તૂટી પડી પૃથ્વીપટ જ પાર્વતી !
નિશ્ચેદ ગત્તે ઉરઅંધકારે
શૂન્યતાના સાગરમાં શમી ગયાં !
અને વલોવી જગડેયું પોણું
રે ! માખનાં ગિંદુ વહાવતાં રહ્યાં,
રે ! પ્રેમતાંત્રી જગવી જશે ગયાં !

રતુભાઈ દેસાઈ

મસિદ્દ યઈ ચૂકયું છે

ઈન્દુ અને રજની

મણ્યજીવનનાં ખંડેશને માણુ આપતું
વિપાદ અને ચિંતાનવેરું

શ્રી. રતુભાઈ દેસાઈનું

‘જનની’ પછીનું એક અનોખું સર્જન

પૃષ્ઠ આશરે ૨૦૦ : બધા જાનકી કાગળ : શ્રી કૃત દેસાઈનું દિવંગી
કાવ્યમય ભાવભાહી કવનચિત્ર, કાઠિન સાધક, પાકું પાષાન્દગી

: પ્રકાશક :

શિષ્ટ સાહિત્ય ભંડાર

પ્રિન્સે સ્ટ્રીટ,

અંબ—૨

૧૦૫

૧૦૦

૬૫

૬૦

૮૫

૮૦

૭૫

૧૧૦

૧૧૫

૧૨૦

૧૨૫

૧૩૦

આનંદલલન,

આંધી રૂપે

અરૂપ ઢોલે ઘાટ ઘસ્યો તારો
કહેને વેદનાભારે,
કોણ ઘટેયાએ ઘડી મૂક્યો તને
સુંદર રૂપચૂંબારે ? ૪

ભીંત આઠ બેસી રંકપીઠિત જે
ગાય છે ગીતકાં તારાં,
આંસુભીનાં એના લજ્યા કહિ ચે
કોમલ નયનોના કચારા ? ૧૨

સત્ય તારાને સોનાને ઢાંકલે
ઢાંકી રાખ્યું કોણે,
તારા પ્રકાશને તિમિરવાદળે
છાઈ દીધો કોણે ? ૨૦

પોપલે મધુર મોહનું ધારણું
કોણે મૂક્યું તારે,
પોપલાં જે કદી બિઘડતાં નથી
હુઃખતણાં અંધારે ! ૮

બચક આવીને ખારણે તારે
અન્નની ભિક્ષા માગે,
આપે કયાંથી ધનિક-ઢારે
પુલ હું બંદી લાગે : ૧૬

બિઘડાં મૂકવા સત્ય તું તારાં
આવને કિરણ રૂપે,
આવી જો ના શકે તેજવેશે તો
આવને આંધાર રૂપે,
ઓરે ! આવને આંધીરૂપે ૨૫

સુરેશ આંધી

નજરાણું

: સિખરિણી :

ગયાં વધો, લાંબી સફર પણ દૂંઢી થઈ હવે,
હવે મારી દૂંઢી નજર પણ આપે નવ પડે !
સુગોનાં અંધારાં વીજળીવત્તના કેમ ધરશે ?
અને ખાલી હૈયું મણુસપગલે કેમ સરશે ?
અરે, ત્યાં તો વાગ્યું હૃદય અતિ ધીમા પહરવે,
જરી દેખાયું મોં અધઉઘડિયાં હાર વચમાં :
શુભાંચું તે આંચું નજીક ગણી હૈયું હરખિયું,
ફરી લેવા એની ચરણરજ નીચે નગી ગયું.
પર્યા આઘા એના ચરણ, રજ બિડી પવનમાં
પડેલી આદરની લકીર પણ ચૈ છૂસ પળમાં :
હસી આંખો ખીણું ક્યું ચ નજરાણું નવ હવું
મને દુભાંગીને રડવું પણ આપે ક્યમ છવું ?
ભુસારેલી રેખા સ્મરણ મહી લાવું ઘડી ઘડી,
‘શુભાંચું એમી તો અધિક મળિયું’ આંખ બળી.

દુર્લભજી રાહ

પુષ્પોને

: પૃથ્વી :

જળો સુમન સૌ રૂંધાં, રજ ન વેરશે પૃથ્વીમાં,
ઉછેર કરવા કંઠોર જગતે નથી માળી કો ?
વિદાય તમને દઈ સજીવ મૂર્તિ સૌંદર્યની !
જળો, ભૂતગથી ફરે સધન શ્નેહઉદ્યાનમાં.
અહું ? અશકવા મને લગીર શો અધિકાર છે ?
વિના મુદલ હાઈ હું જગતપાપમાં રાયતો,
રડું છું અહા ! ઇશ્વરી અનલગ્ન્યોતથી આખરે,
ઉલૂક સમ નાસતો ઉદય ભાવુના આગમે.
જળો. પણ ન રોકમે તમ અનૂપ માધુર્યને
અનૂપ મુદતા અરે ! તમ પ્રીતે ભરી ચૃદિએ,
લયો અજળ રંગની કુમુમખાંદડી ચે જળો,
સુધાસ જલદી જળો. ફર મુદર ના રોકમે.
જળો. જહીં અનન્ત છે, પૂજન પુષ્પનાં, તેથી ચે
રૂંધાં હૃદયપૂજનો લયિત નેત્રની લિપિએ.

સિખકાન્ત

મિલન

: સૂચના :

આજ આકાશ ખસ ઝોકરસ; મેહુલો
સક્ષર ઉરથી ઋરે હૃદયરસને;
સ્થાન, ચિરવિરહિણી અવનિ પ્રિયસિન્ધનો
મત્ત, ઝીલી રહે મૃદુ વદને.
આજ પિયુમિલનના સ્પર્શમણિ-સ્પર્શને
શોક-ઓગપ સરી કર્યાં જાતી.
પ્રેમરસપૂર ઊછળે બધા કોપમાં
દિવ્યતા સુખ ઉપર કે છવાતી !
હિનમણિ બચ છુપાઈ ક્યહીં; દશકિશા
પાડી દે ભૂખરા-રયામ પડકાર;
મીઠાંને નયન, રસળી રહે વાચરો
સ્ખલિતપદ, સુહિત પ્રિયનાં મિલનમાં.
શાન્ત ઝોકાન્ત, અધાર આછો, ધતું
ગાઠ મધુમિલન ચિરધૃષ્ટ આળે;
સુષિના રામરોમે સરે શાન્તિ; સૌ
વદન આનન્દ ઉત્કૃષ્ટ રાજે !

પ્રબરારામ રાવળ

એકલા

: શિશોપન્નતિ :

નીલી અને સ્વચ્છ ગિણાતમાં યથા
ભરી લીધા કેકે અસંખ્ય આલસા,
નિરજ ને નીલમરંગી આલમાં
મઢી લીધા ક્રોટિક તેમ તારલા.
આકાશગંગા તણી કંઠેલુએ
માળા ધરી, ઉજ્જવલ સ્વચ્છ વરો
હીરામહેલા, ધરીને ઉમંગે
નિશા લળે ક્રોટિક અંગલંગે.
શિલાસનેથી નીરખી સુરચા
લીલા નિસર્ગે રમણીયતા ભરી.
આહ્લાદલી માદક, શીત વાયુની
આવી રહી સ્પર્શતી મંદ દહેરખી.
સખા સહે લવ્ય નિસર્ગલીલા
નહાળી, હવાં નીરખવી અનૂલા !

ગોવિન્દ સ્વામી

કાં તલસાવે આમ ?

કાં તલસાવે આમ, પ્રિયતમે !
કાં તલસાવે આમ ?

તૃષાર્ત હું અમોઘાશે આવ્યો,
મૃગજલ છલને તેં રખડાવ્યો,
પ્રેમસુધા નવ પાવીલી તે
આપ્યો શેં આ જામ ?
પ્રિયતમે ! કાં તલસાવે આમ ?

દેવાને દિલ જો નવ માને,
દેખાડી ટગવે કહે થાને ?
આ તે કેવી દયા, અદય જો !
દાજ્યા પર આ ડામ ?
પ્રિયતમે ! કાં તલસાવે આમ ?

“ લાલચન્દ્ર ”

સ્વપ્નમાં તાજમહેલ

સૌન્દર્યના ખયાલ મહીં રૂપેસી
ઠળી પડ્યો નીંદરમાં હું ક્યારે
બાણ નહીં; સુંદર સ્વપ્ન આવ્યું,
જેસો મહીં તાજમહેલ લાડે

હૈયું હીંચાળાઇ ગયું મહારું;
સૌન્દર્યકેદું રસમુગ્ધ સ્વપ્ન
ખરી પડ્યું માનવચંતરેથી
આંહી રહું પરશ્વરમાં પ્રકાશી !

પ્રકાશથી ચક્ષુ મિત્યાઈ જતાં
વાંછા મહા ઉદ્ભવી અંતરે ત્યાં.

મારું સૌન્દર્યનું સ્વપ્ન આવા
કે શિષ્યમાં કાવ્યવિદે ધરાના
કેાઈક તરવે પલટાઈ જાય,
તો તો જરા જીવન સાર્થક થાય !

સેદાદ

પ્રતિચ્છાયા

: અનિચ્છિત કિષ્કિન્ધી :

હજારો વર્ષોથી ચરણ તુજ ધોવા નયનથી,
મહેન્દ્રાએ મહેલો ઉરકુસુમનાં અર્ચન દીધાં;
સદા મૂંગા રેતા હૃદયગીનને ઝંકુત કરી,
મહાત્મા કેં ગીતો તવ સ્વરૂપનાં મેં નિરવધિ !
અને નૈવેદ્યોમાં જીવનધનનો યાજ ધરતાં
જગાડી આત્માનો પ્રદીપ બહુ પૂજ્યો પ્રભુ, તને !

હેવે અશ્વ સૂક્યાં; નયનનીર ખુટ્યાં; જીવનમાં
રનોટાણી ધૂળે સુજ હૃદયની પુષ્પસુરભિ.
ગસૂરી થે વીણ્યુ; હૃદય, મન, કાયા પ્રજાગિયાં;
શર્યાં કંઠે ગીતો; સકલ ધન ખોલું તપ મહી !
ન કિંતુ જાગી રે ! કહિન તવ હૈયે જાગ, હે !
જરા રી થે વાંછા સિદ્ધપ્રતિ ધડી ખીટ ધરવા ?

ક્રાગવી સામગ્રી તપનતાણી સૌ; ધૈર્ય શમતાં,
અનસ્તાપે થાક્યાં અખ, અમજ વિશ્વાત કરવા;
ઉઘાડું બારી ત્યાં—

હજારો કેંઠોના શ્રવણ ભરતા શબ્દ-સ્વમાં
સુણું તારી કેકા પછીત-પથરાને જગવતી !
અને નીચે ભોતાં—

નિગાળી આયુનું રસકસ ધરા શોભિત કરી,
પટેલી ખંભાપે જીવનધુસરીને ઢસકતા;
વસુધાપે તારા નિત યુનિત વિરાટ રૂપની
પ્રતિચ્છાયા જેવા બટક દીન કે' આનવસુખે
વિવાહો, કારુણ્યો, વિપમદુઃખ, સૌખ્ય, શ્રમ તણા
છવાતા ભાવોમાં પ્રતિપજ નિહાળું પરમ હે !
સદા તારી છાયા.

મહુલાલ શુક્લ

: કિષ્કિન્ધી :

મહત્વાકાંક્ષાથી ઉર ધગકું તાહકું સખી !
ભલેને રાજે તું અમગા મુજથી, અંતર બધું
જ્યહાં સ્પન્દે આરું હૃદય તુજ સાથે નિશ્ચિને
અહીં મારાથી ટગીર પલ્લ શે એ રહી શકે ?

ભલેને માટીનું તુજ શરીર છે વામનરૂપે
પરો જોમાં આત્મા પ્રભળ ધમકન્તો જીવનથી.
હું છોડા બેવું કંઈક થતું નાચીસ સમું
ગમે બહાલાકેડુ પલ્લ નવ તને સર્વ સમજું.

જરા જુએ મારા ઉરપડ તુજે જીવનવતો
વહેતો, જોધારે કુટિલ જગ શિક્ષા ઢગવતી ?
હેવે કિન્તુ ઝાઝો વળત ઢગવી એ નહિ થકે;
શિલા તોડી ફાડી હૃદય સુજ બહેશે દસ કિશે.
પછી જાણે માથે ફરીયા જગમાં હું; નહિ પછી
મદર્થે સ્પન્દનાં હૃદય તુજ લગભા અનુભવે !

જશભાઈ કા પોસ

નિશાન્ધારે આજે

નિશાન્ધારે આજે

ધને બાળે ગાને

પ્રિયાના પ્રાસાદે જાડી જાડી જળે જ્યોત ધવલી,
અહીં સાથે મારે ગરીબ ધરતું કોઢિયું જળી
લથાવાનું ધારે નયનની સુધાધાર વિમળી
કવચિત જ રહે ને અહીં ફરી

સુભાગ્યે ત્યાં મારે

સ્નના શાન્તાગારે

ઉઘાટેલા કારે પ્રિયકર રહ્યા મંદ આડી
કૂંગો સાથે, ત્યારે સમીરણ રહ્યા મત વિક્રી
ફૂટે મારી ફારે ધરની દીવી, જખા ઉભયની
અને કેપી જાહે તિમિર તમરાના જ્ઞાનથી.

મારણ્યક

જો....હતે ! ?

: વિશ્વ :

અમાસની ઘોર તમસિ હતે
પ્રકાશનો અંથળ જોદી વ્યોમે
ઊભી હતે જો જાની શુક તારી !
વા સિન્ધુસોતે જલદેવી થે ને
નાચી હતે વા ટોકો વસન્તનો
પ્રસાદ થે ને ધૂમતી વને વને
જો હોત !! —ને કે નહિ તોય અન્તે
મા તુ હી જાં યા લ ક ની—દિગન્તે
કરી જતી આંખડી હોત જો કદી
વાત્સલ્યથેને છલકાતી વિશ્વમાં !

અભાગિની હું કંઈ ના જાની શકી.
હેયાસૂની....અર્થ જાનાવી નિહગી.
રે ! કિન્તુ તારે ઉર જો વસી હતે
બહાલા, કવિ ! હું જગમાં શું શું થતે ? ?

રજનીકાન્ત ભટ્ટ

ઊઝ્યા શઢે

: વિશ્વ :

અત્યંત હું સાચની અમાધતા
કને જડી આધરતા તુલ્યાંથ;
હું વળી ઉપર આવી આધે
જવાની ના નેમ જરાય મુકું !
પ્રયત્નપથે ભગતેડ એની
આલે મને મુગ્ય કંદેલ કંદેથે;
મેં તો લક્ષુ ઉર મરી મોહમિં
જુખાવી દંશરી દીધેલ નાચરી.

હા, કેવળ જન્મર લોહદીપ્તકો !
ને વાયુનાં નીંદરમત્ત દાસાં;
જાંથી શકું કેમ અર્ધાં નિરાંતે
ધરિત્રી ત્યાં દાંડી રહેલ માર્ગે.
દલે શું મારે કરવી છ કાંમને ?
ઊઝ્યા શઢે નીંદર લોપ નાચને ?

ભૂષેન્દ્ર ધાસગિયા

બુઝાતો દીપક

ઝાંખો દીસે જગજગન્તો દીપ મુગાંતરોદી,
જ્યોતિ ઝીલી વિલીનથઈ છે ક્ષેત્રની દુષ વાતે ?
ઝાંખાં દીસે સકળ જગનાં દશ્ય જગત આજે
આત્મા સર્વે અખિલ જગના સૂચના મૃત્યુપ્રથે.

અંતે સર્વે આત્મદીપો જુગપે !
ને શું જ્યોતિ સર્વે જો ઝાંખી યાશે !

બુઝીદેએ જગન જગવાં મુગપ્રથા પ્રેમપ્રથે
કિન્તુ મીઠાં મૃદુ ઉપજાંસ્વપ્ન શું લેકાથે ?
સંપ્રદાની વિમલ અલ્પી દિવ્ય આનંદમયે
એની મુકે જનદુરયમં દિવ્યની વ્યારના કાંઈ ?

આત્મનીતા માનવી જ્યોતિને કે ?
નતાપ્રેમને દિવ્ય કે ? આત્મસત્ય !

દર્શિપાદર

ચમત્કારયુક્ત કવિતા

મહુલાવ ૨ મહુલાવ

૧

શબ્દ અને અર્થ બે મળીને કાવ્ય બને છે અને કાવ્યની નુ-
તા એ ઉભયના સુમેળમાં રહેલી છે કેટલીય વાર પ્રયેકનું સૌદર્ય
બીજીના સૌદર્યથી આગળ પડી પછી હોય છે શબ્દના સૌદર્યથી
કેટલાક રસનો મગ્ન બને છે તો કેટલાક અર્થના સૌદર્યથી આમ્માં
છે અને તેથી જેમાં અર્થની વિશિષ્ટતા નહિ જેવી હોય છતાં કેવલ
શબ્દના સૌદર્યને ઉત્તમ માલ્ય મણે છે ત્યારે બીજા શબ્દના સૌદર્યમાં
આતી હોવા છતાં કેવલ અર્થના સૌદર્યથી દોરાઈ મળ્યને ક્રેશ કહે છે

પ્રસન્નોના આ બે વર્ગોના બેન્ તેમની રુચિને લઈને ઉત્પન્ન થાય
છે અને તેથી સિદ્ધાન્તમાં ઉભય પક્ષ શબ્દ-અર્થનું સમબલન વુ તરવ
સ્વીકારે છે છતાં વ્યવહારમાં એમના રુચિવેદથી એમના રસના
આસ્વાદમાં બેન્ ગહે છે જ આમ શબ્દ અને અર્થ માત્ર જેમાં હોય તે
માલ્ય નહિ પણ જો રચનામાં શબ્દ અને અર્થનું સંમિશ્રણ હોય
તેને જ ઉત્તમ માલ્ય કહી શકાય

સુભાવિતા પ્રેક્ષિકાએ અને શબ્દાલમગની જેમાં પ્રૌઢી હેય
તેના કાવ્યોમાં સુદિને એક મ અસર કહે તેની શક્તિ હોય છે ત્યાં
હવે કેનાવે તેવા પ્રાસાદિ મળ્યોના વર્ગ જૂદી જાતના ઉપભોગ
માટે છે અથવા કારોમાંથી શબ્દના અનેક અર્થ ઉપર જેની ચમત્ક
તિનો આધાર ગહે છે તેવા 'શ્લેષ' નામનો અન્યાર છે બાજુબદ્ધ
મંત્રમરીમાં આ અનકારનો સુદર ઉપયોગ કરી ખતા થો છે

સદુક્તિ સુભાવિત અન્યોક્તિ અર્થો તર યાસ—એવાએવાનામથી
એવાએવાની મકતક ના વર્ગની કવિતા એ આવી ચમત્કારયુક્ત
કવિતાના સુદર નમૂના છે મુકતમ્નુ લક્ષણ જ એણે છે કે શુદ્ધ
શ્લોક દલેકધમકાર ક્ષમ સભામ્ । એટલે સહન્યેને ચમ મગ્ન લાગે
એવો એક જ શ્લોક તે મુકત ચમત્કારગતા અથવા લગતગતા તો
માલ્ય માત્રમાં ધૃષ્ટ છે પણ એક છંદા શ્લોકમાં એ મળ્યોના આસ્વાદ
મગની શકે તે જ મુકતક' કાવ્યન ગોતી

સરકુન સાહિત્યમાં આવા પુરુષ મુકતકા ૭ અને તેમાં અનેક
પ્રાગ્નુ વસ્તુ હોય છે દુરાર પ્રેમ સૃષ્ટિથી ય નીતિ જ્ઞાન અને
વેગમ્યના પછી સુભાવિતા હોય છે તે ઉપરાંત સુભાવિતામાં સાના
ન્યામાં સામાન્ય વ્યવહાર કષ્ટપાળની વાત પછી સમાવેલી હોય છે
પ્રકૃત અને અપ્રકૃત સાહિત્યમાં પછી આવા સાહિત્ય ચેકેચેક મળી
આવે છે જૂની ગુજરાતી અને મધ્યકાલીન ગુજરાતીમાં રચાવેન
પદાત્મક વાર્તાઓમાં આ પરપરા સચવાયલી છે

વર્તમાનોમાંથી દલપતરામે સતસર' રચી છે એમાંથી એક
રિશ્તપદ્યુક્ત મુકતમ્નુ ઉત્તરમણુ લઈએ

મેડુ વોડે ખાટનો નિરાણિરા સ દા

સરસ શોભશે હોય જો પડે પાટી ૧૦

અહીં 'પાટી' પદ પર અનેક અર્થનું આરોપણ થયેલું ચમ
આવી શકે છે એને શુભીજીત વ્યવજ્ઞા મ્હી છે

અહીં એવી એક ચમ
છીએ સરકુતના સગમ
દીક રીતે બેતરી આવે છે
આગળ કરી શમશે સરકુતના સગમ
કળાટ પ્રદર્શિત એ પ્રતીતિમાં શ્લોક દેખા દે છે અને એનો
રચનાગ કોષના આસ્વાદમાં નથી તેથી તેને કોષ અસાત કવિતા
શ્લોક' તરીકે-કલ્યાણિ તરીકે જોવાખાવ્યો છે

આ શ્લોકમાં છ પ્રમોતગ છે પરિણામે નિરુત્તર થયેલા કૃષ્ણની
મુઝવણને લીધે દાગપ યને આનંદદલે બે બેતા લક્ષ્મી જણે વાદમાં
છતાં હોય એવા સભાજિત પડિત જેવા દેખાય છે અને તેમજ
પૂઠલા પ્રશ્નોમાં ગેલા વિનોદને લીધે આપણને એ સુભાવિતમાંથી
આનંદ મળે છે

આ શ્લોકની બોલ ઉપર ગચાયેલું એમ ગુજરાતી પ લગભગ
પદરમાં ચતકનું જણાય છે એમની પ્રશસખ્યા મૂળ નેટલી જ
છે પરંતુ પ્રમોતગની વિચતતા કિન્નતા છે વળી કૃષ્ણ માઝમ રાતે
આવીને બાગચા હેલે છ એટલી વિશેષતાથી માનખવિતા નામિમ
તરીકે રાધા (મૂળ સરકુતમાં લક્ષ્મી છે)નો પરિચય આપણને
શરૂમાં જ કગવવામાં આવે છે અને છેવટે ન્યારે વિનોદભરેલી
પૂછપૂછ પછી ગધાની રીસ બેતરી જાય છે લારે તેમના સભોગ
ફગાગુ વર્ણન કવિ આપે છે અને આમ એક સુભાવિતમાંથી
પ્રગ્ણા મેળવી શુભગતી મિ રામે એક રસપૂર્ણ પ્રસંગને પ્રાસાદિગમે
રજૂ કર્યો છે

બીજા એક ગોવિંદ નામે કવિએ સ ૧૮૧૮ માં ઉતારેલી
પોથીમાં આ પ્રસંગ ઉપર એમ સ્વતંત્ર નાનું ખડમાન્ય જ ગમી
દીધું છે ગાથાજી રગમહેલમાં બેધ છે મળે સેળ શણગાર ધરે
છે એટલામાં કૃષ્ણ કમાડ દોકે છે અને 'કમાડ બેતરીને કામનિ'
જ્ઞાનબની નારી રે—એમ અપરિચિત સંબોધન કરે છે

એટલે પડી પ્રશ્નપગ્ગા હાલે છે આ પ્રશ્નપરપરામાં મૂળ
સરકુત મુજાવિતની ઊધા દેવા છે ઉપરાંત આ ગુજરાતી મંવિએ
વાતાવરણને રાક્ષતા એવા નવા શ્લેષ શોધી કાઢ્યા છે અને
પોતાની ગામના તરીકે તેને તેમાં સાકળી લીધા છે આમ એકદર
પ્રશ્ન અગિયાર થયા છે આટલી લાખી પ્રશ્નાવલિ યોગ્યવાન કાશ્ય
પછીથી ખુલુ કરવામાં આવે છે કે સોળે શણગાર પહેરી રહેલાય
તેટલા સુ આપલો વિનવ્યુ યુક્તિથી ગધાએ કર્યો છે

શણગાર પહેરી ગ્લા પડી રવા દાઝ ઉધાડે છે અને લા
દેખોગાગિ દેખાય છે આ વિનોદથી તેમને ખોડુ તો નહિ લાગ્યું
હોય એવી આશ મથા એ મારી માગે છે

અ રક બેતના હુ બોલિ છુ તે તો મેલેસને વિખરી રે '
ગમકર્તના અશ્વત્થેલકા કાળમાં ઉપસદાર સભોગશુભાગના

વળું નથી કર્યો છે ત્યારે આ કાળમાં શુદ્ધ લક્ષિતનું વાતાવરણ જમવા દીધું છે : અને છેવટે 'વરનારીએ નાચતો જીવા' એમ જોલવામાં બાંધી લીધા-પ્રતિજ્ઞાવચન 'કર્મ-એ પ્રકારને' અસલ સંસ્કૃત સુભાષિતનું અમરકારિક તરવ જળની રાખ્યું છે.

આ દર્શનો ઉપરથી ક્ષિત આથ છે કે ગુજરાતી કવિઓ, ભલે યોતાના સમયની દેશીઓમાં રમના કરતા હતા : છતાં એ કાવ્ય-બધમાંના ભાવ તો તેમણે સંસ્કૃત સાહિત્યના પરિચય દ્વારા ઝીલ્યા હોય એમ જણાય છે : આર્થ તો અનેક દર્શનો આપી શકાય : પરંતુ આ પ્રકારની અમરકારક કવિતાના નમુના તરફે અહીં આપેલાં એ કાવ્યો લાક્ષણિક છે.

: ૧ :

[અગ્રશ]

૧ લક્ષ્મી : ' બહુશ્યાવા વ : કપાટં (ટે) પ્રહરતિ કુટિલો ? '

કુળ : ' માવશ : '

૨ લક્ષ્મી : ' ' કિં વસન્તો ? ' '

કુળ : ' નૌ વક્ત્રો

૩ લક્ષ્મી : ' કિં કુલશી ? '

કુળ : ' નહિ, ધરણીધર :

૪ લક્ષ્મી : ' કિં ધનીન્દ્રો દ્વિજિહ્વ : ? '

કુળ : ' સુરે ! ધોરાદિમાલી

૫ લક્ષ્મી : ' કિન્નર કમવલિ : ? '

કુળ : ' નૌ હરિ :

૬ લક્ષ્મી : ' કિં ધનીન્દ્ર : ? '

— દૃષ્ય લક્ષ્ય ક્રોડસૌ પ્રતિદત્તવચનઃ પાતુ લક્ષ્મીભવો વઃ ॥

— કસ્યાપિ

: ૨ :

જગદિ આંખિ કરે' રે, સેજડી કુસુમિ ભડે'

અગર જીવેલૂં રે, કપૂરિં દીવઉ કરે— ॥ ૧ ॥ તૂટક

કપૂરિં દીવઉ કરે' જીવરિ, કામ દરનરી ભડે' :

આપણુ સ્વામી કાંજિ મિલવા, અધિક આદર હું કરે' ॥ ૨ ॥

માઝમ રાતિં મંદિરિ આનિઉ, કરઈ પ્રહાર કમાડીઈ ॥

૧ [રાધા] "અણુગણિ જીતર કિસિઉ દીજઈ? બાર નહી અજીવાડીઈ" ॥ ૧ ॥

[કૃષ્ણ] "માનની ! હું માધવ આનિઉ, બાલા ! જોલ તિ દીજઈ" ॥

૨ [રાધા] "માધવ માસ વસત કંતા : રિતિ વિના સિઉ કીજઈ" ॥ ૨ ॥

[કૃષ્ણ] "માધવ નહીં, હું અકપાણિઃ જોપીવર જોપાલ" ॥

૩ [રાધા] "નીત્ય—સરિસુ નેહ કેહ ? જ્ય પહુ કોલાલ" ॥ ૩ ॥

[કૃષ્ણ] "કોલાલ નહીં હું ધરણીધર : "

૪ [રાધા] " તુ સરપ સારિઉ એહ ॥

"વિસહરતશૂ વીસાસ કેહ, જેહ પીકર કેહ" ॥ ૬ ॥

[કૃષ્ણ] "વિસહર નહીં હું, વિરકમર્દન" ॥

૫ [રાધા] " તુ કિરપું વિહંગ ? ॥

"પાંખિ સરિસી પ્રીતિ કેહી, જેહ વિકારઈ અંગ ?" ॥ ૭ ॥

[કૃષ્ણ] "તારુણી ! " દહિ તસર સુલહિ, " નિશાયર નહીં, નાય" ॥

૬ [રાધા] અપરાધ જાણી આવી આધુ, બલિં ઘાલી બાય ॥ ૮ ॥

ભુજાંધ બાંધી રનેહ સાંધી, ભલું ઉરિરપું નીડિ ॥

નખઘાત દેઈ કંઈ લેઈ, અધર-ડસણે પીડિ ॥ ૯ ॥

તવ હસી હરિચું જોલઈ રાધા, "ઝીઠુજી—તરણે અણુસરુ" ॥

આપણુ સ્વામી કાંજિ મિલવા, અંગિ જીગદિ હું કરે' ॥ ૧૦ ॥

—અમૃત-કથાવર્ણી નામ પંદરા ચતુર્થા ઉતારેલા રામ નામના કવિના અગ્રકથ કાવ્યમાંથી એક પદ [રાધા પ્રાચીનવાદ-મંદર વંદાદત્તના સંપ્રદાય છે.]

: ૩ :

અથ

રાધાના સોળ શાશુગાર

રંગ મોહોભાસિ રાધિક, મુખકમલ નિહાલે રે :

દરપથમાં મુખ જોષને અંગ સાશુગાર સભવે રે- ૧

સેથાકૂલી જાણે અંજી, વેણી વાસજ સમાયો રે :

કૂલી દીલી નયવેસરી નયણે કાજલ સાયો રે- ૨

જાલજૂમજૂ ને ઉતરી જોગણીયો લહેકે રે :

બાહિ બાલુગદ જોહેરમાં જોડકોલો માળે રે- ૩

કંઠી કલ્યાં ને વોણુવા, પાયે તેપુર વાળે રે- ૪

અંજર તોડા ને સાંકળો નાકે વેસર જીતારી રે- ૫

સોલ સાશુગાર જીતારિયા જાણુમાન-હુસારી રે- ૬

[કૃષ્ણ] કહે : "કમા ઉઘાડોને કમનિ ! વંદાવનની નારી રે" ॥

૧ [રાધા] "આ' રે વેળાનું કુણુ જોલિયું ? મધારત અધારી રે" ॥ ૧

[કૃષ્ણ] કહે : "વંદના નંદન પધારિયા, પડપૂજ કેવી તમારી રે" ॥

૨ [રાધા] "વંદના નંદન શું ચોર છે ? આણીવેલાએ આવ્યા રે" ॥

અમે અમારે મદિર જગીએ : પરમંદિર પધારે રે. "

[કૃષ્ણ] "રાતે ચાલું રે અમે, રાધિકા ! હેવી રીત અમારી રે" ॥

૩ [રાધા] "વાહણુ વેહેલા પધારને ; લિસા આણું હું સારી રે" ॥

[કૃષ્ણ] "અકધારી રે અમે રાધિકા ! આડા જોલ શું જોલારે ?

મીઠી વાણી પરહરીને વેણુ વાંકાં ધો જોલો રે ? " ૪

[રાધા] "અકધારી તે શું કુંવાર છે ? જોડા અકને કેસે રે. "

પાત્ર ઉતારો જે પુનઃ આરે : પરમંદિર શું નેન રે ? "

[કૃષ્ણ] "મોરલીધારી અમે, રાધિકા ! રૂંધાવનનાં વાણી રે :

જલ પવન રંગી રવાં, નાગ નાખ્યા અમે સારી રે" ॥

૫ [રાધા] "મોરલીધારી શું છે ગારુડી ? જોડા કરડા જિસામે રે.

દીંએ મગન તમે સાંભરો, રાતે આંલો શીદ આંભરે રે. "

[કૃષ્ણ] "નરસિંહ રૂપે અમે, રાધિકા ! માદારે જગનમે રાખ્યોરે

હિરપ્રયાગેશુ તમે દાખો, રાધિકા ! પ્રદલાદ કોગારે રે. " ૬

[રાધા] "નરસિંહ રૂપે સ્વામિ ! સિંહ છે ? જેને દાંઢે મરીએ રે :

[કૃષ્ણ] "વામનરૂપે અમે, રાધિકા ! બસિ પયાતિ આંખો રે.

ઈંદને ઉડાસન આપીને અવિચલ કરી ચાપો રે. " ૭

[રાધા] "વામનરૂપ કહ્યું પછે, તેને દાંઢે હું લાલું રે

જામ, જામો, જામો કહ્યું છું, હાર નહીં ઉધાડું રે. "

[કૃષ્ણ] "શંખધારી રે અમે, રાધિકા ! પંચમ ધૂને ગાનું રે.

નણુ ભુવન જેની મર્ગના ભૂતાવગને માત્રે રે. " ૮

- ૮ [રાધા] “સખધારી તે કોઈ સિદ્ધ એ ? જોય ભણત અધવો રે
ભણવા વત્ત પહેરીને તમે અધિયા શીદ આવો રે ?”
જોગેસર હોય તે તો વન વસે, નહોં બીજાનો સગ રે
પરખી માતા ગણે, જેને હરજી શુ લાગ્યો રગ રે ।”
- [કૃષ્ણ] “ગદાધારી રે અગો, રાધિમા ! પેઠે આગ હુ આપુ રે,
તેનીસ કોટિ દેવ ઝોળાજે, રાધા ભવ ન આપુ રે”
- ૯ [રાધા] “ગદાધારી રે બીમસેન છે, જેથી કહિ ઉર તો લાગે રે
રણસાગરે સ્વામી ! સચરો, અહીયા નહોં છાજે રે”
- [કૃષ્ણ] “ગિરવગધારી રે અગો, રાધિકા, મોટા પર્વત તોભ્યા રે
બ્રહ્મા સરખા મે ઝોળાયા, ધરૂં તે રૂ જોશા રે”
- ૧૦ [રાધા] “ગિરવધારી શુ હનુમાન એ ? જે મોટા વર્વત લાવો રે
પાળ્યાધીને જોનાગીએ, લકાએ મીધાવો રે”
- [કૃષ્ણ] “રામકથે અમે રાધિકા ! ગવણને તો રાજો રે,
વિભીષણને ગજન આપીને કુભણુ મે ઝોલ્યો રે”
- ૧૧ [રાધા] “ત્યારે સ્વામી સીતમાયા પીયા, દોઢે લજ્જણ લાગે રે
કાગાની સગે મળા યછે, તેનો મર્મ ન ભાગે રે”
- [કૃષ્ણ] “પદ્મધારી રે અમે રાધિકા ! પદ્મ નણુ સજે રે
સુરખ મન બણે નહિ, ગત એક ન યજે રે”
- [રાધિકા] “સમ દીપ નનપદમા, પદ્મધારી શ્રી ગમ રે
સોળ શણુભાર પૂરા થયા નથી તેથી ઉતરનો હામ રે”
કમાડ જોડાયા ને ડિમીએ, દોઢા દેવ મોરાગિ રે
“અદ્યક મોલડા હું મોલિ છું, તે તો મહેલને રિસારી રે”
જન જનના ભરયાગ એ, હુ છુ દાસી તમારી રે
શુરુકૂપા એ ગાર્ખ લ્યો, નાથ જીત્યા વગારી રે”
માથે શીષે ને સાંભળે, તેને ચરણ તમારી રે
તમાગ સત ને ભક્તને, કૃપા કરે નિદાણી રે
કરુણા કરીએ રહેને ગોવિંદ ભયે અલિહારી રે”
- ઈતિશ્રી રાધિકા સોળ શણુભાર
- [સ ૧૮૧૬ મા ઉતારેલી એક હસ્તપ્રતવાંચી માં]

* અથેરી ખાતે મળેલ સાહિત્ય પરિષદના ચોભા સમેલનના વચ્ચા-
ચલ નિબંધ

કવિ અને નાટ્યકાર શ્રી. ઈન્દુલાલ ગાધીના
એ ગ્રંથો

ગોસ્વી

કલ્પનારગી કાવ્યોના સુદર સંગ્રહ મૂલ્ય . રૂ ૧-૦

અખચરા અને ધીલ નાટકો

ભજવી શકાય એવા મામાન્જિક નાટકોનો સંગ્રહ મૂલ્ય રૂ ૧-૮

*

પ્રાપ્તિસ્થાન —

કર્તા પાસેથી, સમગ્રસેટ સ્ટીટ, ૪૫, કરાચી.

ડો. એરથ બેહંગીર તારાપોરવાળા

[પાના ૮૬ નું અનુસંધાન]

અનેક ભાષાઓના પંડિત એ ચરાપી, ઉર્દૂ, હિન્દી નાળી મુખ-
ગતી, અંગ્રેજી, જર્મન કવ્ય, ઇટાલિયન કવ્ય સંસ્કૃત પાલી,
અવેસ્તા, ગ્રીક જેવી ભાષાઓ એઓ મળે છે અરેબિક અને યાદગીનીઝ
ભાષાઓનું જ્ઞાન પણ એમણે મેળવેલું છે

આ ઉપરાંત યુનિવર્સિટીના એમ એ ના અવેસ્તા પહે
લગીના, બનારસ યુનિવર્સિટીમાં એમ એ ના હિન્દી અને સંસ્કૃતના,
આમ જુનિવર્સિટીમાં એમ એ ના સંસ્કૃતના, અ નાનાનાદ યુનિ-
વર્સિટીમાં ડી લીટના અંગ્રેજીના પબ્લન યુનિવર્સિટીમાં એમ એ ના
સંસ્કૃતના અને મદ્રાસ યુનિવર્સિટીમાં પી એચ ડી ના સંસ્કૃતના
પરીક્ષક છે

આટલી આટલી ભાષાઓ પર પ્રજ્ઞત્ય મેળવનાર અને આટલી
આટલી યુનિવર્સિટીઓમાં પરીક્ષક થનાર ગૂજરાતમાં આપના સક્તિ-
શાળી ભાષાશાસ્ત્રીઓ કેના ? ગૂજરાતે ડો તારાપોરવાળાની એળ
આણુ અને કદર હજી જોઈએ તેટલી મરી નથી

- ફેરિશાદ્દીમાં નવીનતા માટે
- ફીનીશ એન્સાન્સમેન્ટ માટે
- જીવંત પેન્ડોંગ માટે
- રંગીન લોકેટ માટે
- સેલ્યુલોસ પ્રેસાસિયન માટે

ફેરિશાદ્દીને લગતી કોઈ
પણ નોવેલ્ટીઝ માટે
નોંધી લેઓ:—

ફોર્વર્ડ

સ્ટુડિયોઝ

ધૃતપાપેશ્વર પ્રાસાદ,
અમલવાડી, ગિરગામ

સુંબઈ-૪

રવિહાસ . ૩૩૩૧૪

ડૉ. એચ જેહાંગીર સો. તારાપોરવાળા

ડૉ. એચ જેહાંગીર સોરાણી તારાપોરવાળાનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૮૪ ની ૨૨ મી જુલાઈએ હૈદરાબાદ (દક્ષિણ) માં થયો હતો. એમના પિતાશીનું નામ જેહાંગીર સોરાણી તારાપોરવાળા અને માતાનું નામ શીરીનબાઈ. શ્રી. જેહાંગીર તારાપોરવાળા દેશી રાજ્યમાં નોકરીએ હતા. એમને વાંચવાનો ખૂબ શોખ હતો અને એ જ સંસ્કારોએ ડૉ. તારાપોરવાળાના છતાંમાં મુખ્ય ફાળો આપ્યો છે.

ડૉ. તારાપોરવાળાએ પ્રાથમિક કેળવણી હૈદરાબાદમાં કરે રહીને જ લીધી હતી. અંગ્રેજ એમને એમના પિતા શિખવાડતા અને ગુજરાતી એમનાં માતા શિખવાડતાં. અંગ્રેજ નીમ પોરણ મુખીના અભ્યાસ એમણે ઘેર રહીને જ કર્યો. ત્યાર પછી એમના પિતાશીએ સુબંધમાં વસવાટ કર્યો. મુબંધમાં ડૉ. તારાપોરવાળાએ (તે વખતે ચિ. એચ.ય) બરડા હાઈસ્કૂલમાં રીટસરનો અભ્યાસ કરવાનો નામ દાખલ કરાવ્યું. ત્યાં એમના પર સ્વ. જલભાઈ બરડાની મુખ્ય અસર થઈ. ખીજા ભાષા તરીકે સંસ્કૃત લખીને એમણે ૧૪ વર્ષની વયે ઈ. સ. ૧૮૯૮ માં એટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરી.

મેટ્રિક પાસ કરતાં એઓ એટ્રિક-સ્ટન કોલેજમાં દાખલ થયા. ૧૯૦૦ માં ઇન્ટરમીડિ-એટ આર્ટ્સ અને ૧૯૦૧ માં ઇન્ટરમીડિએટ સાયન્સ એમ બંને પરીક્ષાઓ એમણે પસાર કરી. ૧૯૦૩ માં એ જ કોલેજમાંથી અંગ્રેજ અને સંસ્કૃતના વિશિષ્ટ વિષયો સાથે બી.એ.ની પરીક્ષા પસાર કરી. એમના કોલેજજીવનમાં મિ. સંજના (માઝ એરિયેન્ટલ ફાન્સલેટર) એમના સાથી તરીકે હતા.

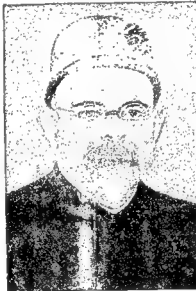
૧૯૦૪ માં એઓ આઈ. સી. એસ. ની પરીક્ષા આપવા માટે લંડન ગયા. ૧૯૦૯ સુધીના પાંચ વર્ષના વસવાટમાં એમણે એમની રસઓ, ક્લેસ અને જર્મનીમાં એ જે દેશની ભાષાઓ ત્યાં એઓએ મેટ્રીસ્ટરની પરીક્ષા પસાર કરી. એમના આ વસવાટમાં 'રિન્યુ એડ રિન્યુ' ના તંત્રી કવચ્ચુ. ડી. સ્ટેનો પરિચય થયો હતો. શ્રી. સ્ટેડ ત્યારવાળા સાત કિલ્લમાં ટિયાનિક સ્તીમરમાં સુસાફરી કરતાં ફર્યા ગયા હતા.

૧૯૦૯ માં પાછા હિંદ આવીને સેન્ટ્રલ હિન્દુ કોલેજમાં અંગ્રેજ ભાષા અને સાહિત્યના પ્રોફેસર તરીકે નોડયા. ૧૯૧૧ માં એમને 'ગવર્નમેન્ટ કોલેજ પ્રિન્સિપાલ' સંસ્કૃત સ્કોલરશિપ મળતાં પાછા વિલાયત વધારે અભ્યાસ માટે ગયા. ત્યાં એમણે કેમ્બ્રિજ યુનિવર્સિટી અને વીન્ડઝર્ગ યુનિવર્સિટી (જર્મની) માં અભ્યાસ કર્યો. ૧૯૧૨ ના જૂનમાં એમણે 'એરિયન્ટલ સેન્ટ્રલ સ્કીપોસ' સંસ્કૃત અને ઇન્ડો-યુરોપિયન ભાષાઓના તુલનાત્મક વ્યાકરણના અભ્યાસ સાથે પસાર

કરી. ૧૯૧૩ ના જૂનમાં કેમ્બ્રિજમાં બી. એ. થયા. ૧૯૧૩ ના જુલાઈમાં વીન્ડઝર્ગ (જર્મની) યુનિવર્સિટીની પી એચ. ડી. ની પરીક્ષા ઉત્તમ ગ્રેડી મેળવી પસાર કરી.

એમના આ બીજી વખતના વસવાટમાં એમને અનેક વિદ્વાનોના પરિચય થયો. સંસ્કૃતના પ્રો. રેપ્પન, ડૉ. પી. ગ્રાઈસ (તુલનાત્મક ભાષાશાસ્ત્ર), પ્રો. ઇ. જી. આઉન (અર્થેમિક અને પર્શિયન), પ્રો. નીક્સન, મિ. ફોક્સ, ડૉ. માયર્સ એ સૌના પરિચયમાં આપ્યા હતા.

૧૯૧૩ અને ૧૯૧૭ એ સમયમાં એઓ સેન્ટ્રલ હિન્દુ કોલેજપ્રેટ સ્કૂલના પ્રિન્સિપાલ રહ્યા. ૧૯૧૫ માં એમણે મુબંધ યુનિવર્સિટીમાં 'તુલનાત્મક ભાષાશાસ્ત્ર' પર બ્યાખ્યાન આપ્યું. ૧૯૧૭ માં એઓ કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં 'તુલનાત્મક ભાષા-

ડૉ. એચ જેહાંગીર તારાપોરવાળા

શાસ્ત્રના પ્રોફેસર તરીકે નોડયા. ૧૯૨૭ માં એમને વિશ્વભારતીમાં 'ઇરાનીયન એર' માટે નીમવામાં આવ્યા. ૧૯૨૮ માં કામા એરિયેન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યુટને આશરે ઓરિયન્ટલ સોસાયટીના પ્રમુખ તરીકે ચૂંટાયા. એ જ વર્ષના નવેમ્બર માસમાં ફરી પાછા એઓ એ પ્રમુખસ્થાન માટે ચૂંટાયા. ૧૯૩૦ માં અધોદરાના ઇન્સ્ટિટ્યુટ, અધેશીમાં પ્રિન્સિપાલ તરીકે નોડયા. ૧૯૪૧ માં એઓ પુના કેકેન કોલેજ રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યુટના પ્રિન્સિપાલ થયા.

કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાં પ્રોફેસર તરીકેની કારકિર્દીમાં એમણે ગુજરાતી સાહિત્યના મહામૂલી સેવા કરી. અને તે સેવા આપણા પ્રાચીન કાવ્ય-સાહિત્યકારમાંથી કુદરે કાઢેલી ચૂંટણી. 'Selections from classical Gujarati Literature' ના ત્રણ ભાગોમાં આપણી પ્રાચીન કવિતાઓમાંથી ચૂંટી કહેલી છે. તદુપરાંત દરેક કવિ પર એમણે અંગ્રેજીમાં મનનીય વિદ્વાતપૂર્ણ નોંધ અને કવિનો પરિચય આપેલો છે. એ ત્રણેનો ગૂજરાતમાં જેટલી પ્રચાર થશે તેટલે અર્થે આપણી એ પ્રાચીન કવિતાસમૃદ્ધિ છતાં રહેશે.

આ ઉપરાંત એમણે અનેક શાસ્ત્રીય લેખો લખેલા છે. એમનો એકેએક લેખ એમની વિદ્વાતાનો પુરાવો છે. જે ભાષાશાસ્ત્રના એમણે અભ્યાસ કર્યો છે—જે ધગસ એમણે છતાંભર એના અભ્યાસમાં રાખી છે તે ધગશથી ગૂજરાતે હજી આ વિદ્વાનને યોગ્યપ્રમા નથી.

સ્વ. નરસિંહરાવ, ડૉ. કેશવ હ. કુવ, સ્વ. રમણભાઈ નીલકંઠ, કવિશ્રી ખમ્બરસર અને શ્રી. કેળાલાલ મુનશી જેવા ગૂજરાતના દુરધર ન્યોતિધર્મીએ એમની સક્રિય પારખી હતી અને પારખી છે. એઓ

[અનુસંધાન પાના ૮૮ની બીજી કક્કા

પ્રતિ જિંબ

શુભામ

[શુભામજી]

હું શુભામ ?

સુધિગાનનું અમૂલ્ય ફૂલ માનવી શુભામ ?

સ્વતંત્ર પુષ્પ ખીલતાં,

સ્વછંદ પળી ઊડતાં,

હલાવતાં સુશબ્દ ઝાંકે, ના કહેતું કોઈ ના.

સંદે સરિત નિર્મળા,

નિરંકુરે ઘરે ઘરા,

બહે સુમંદ નર્તનો, ન હાથ કોઈ ફેટું ત્યાં.

સિંધુ ધૂધવે કરાળ,

ઊછળે તરંગમાળ,

ગાન કોઈ શેફતું ન, નિત્ય ગીત ગાજતાં

સ્વતંત્ર પ્રકૃતિ તમામ

એક માનવી જ હાં શુભામ ? *

દુનિયાસંકરે ભેખી

* 'વગાત્રી' પૃષ્ઠ-૩

હજમ

[શુભામજી]

હું હજમ ?

કેશકાપનું કડું જ કામ તેથી હું હજમ ?

ન મંત્ર શુદ્ધ શીખવા,

સળંગ શિર યોડવાં

અલાવવે સપાટ અસ્તરો કળે બળે બધે.

અહો ! કંઈક વિધવા

તણાં શિરે જ અસ્તરો

ઉગંગ સાથ ફેરવ્યા, કળા કમી હતી કહી ?

છતાય હું રહ્યો હજમ ?

બાપ સર્વના હજમ !

ફૂધી છોલનાર જેમ કાઢી છોલનાર સૌ,

બાપ સર્વના જ હા પાવા ર છે હજમ !

સૌ કરે મને પ્રજ્ઞામ,

તોય ના ઝીલું સલામ

લઈ જ અસ્તરો કડું સપાટ શિર ત્યાં તમામ

પવિત્ર કેશકાપ કામ ?

તોય હું જ અ હજમ ? *

બૂનાસંકરે દારી

અહીં તહીં થી

ફરિયાદ અને સલાહ

કવિતાના પ્રકાર

રીચર્ડ મર્થ ફરિયાદ કરે છે કે આજની અંગ્રેજ કવિતા લખનાર યુવાન કવીઓ જાણે ગૃહવાદના ઉપાસકો બની ગયા છે. અગાઉના કવિઓએ પોતાની જુવાન વયમાં ગૃહવાદની એટલી ઉપાસના નહિ જ કરી હોય. અરપદતા એ આજના યુવાન કવિઓની કવિતાનું પ્રધાન લક્ષણ બની ગયું છે. એક બાજક કરા નિશ્ચિત ધ્યેય વિના જેમ જુદાં જુદાં રમકડાં લે અને તોડીફોડી નાખે, પછી એ લગભરનો દગા એ બાજકની રમતના પ્રતીકરૂપ બની રહે; તેવો આજની કવિતાનો આકાર બને છે! ગેયતાનો અભાવ એ આજની કવિતાની એક આસિયત છે જ, પણ એ અધકારને વિદારતો પ્રકાશ હવે આવતો થયો છે, અને તે આવતીકાલના કવિઓ દ્વારા જ આવશે.

રીક્લેન્ડ રેન્ડર યુવાન કવિઓને સલાહ આપે છે: મેથ્યુ આર્નોલ્ડે વિવેચનાત્મક લેખો લખ્યા ત્યારથી, શૈલીએ કવિતાની ચર્ચા ઉપાડી સ્વારથી આજ સુધીમાં કવિતાનાં વ્યવહાર લક્ષણો પરત્વે ખૂબ લખાયું છે. કવિતા શું છે અને શું નથી એવી વાતો હવે ઓડી દેવી બેઠેછો; અને એક જ હકીકતને સ્વીકાર કરી લેવો બેઠેછો કે: અચુક સમયમાં પરિસ્થિતિના ઘેરાની વચ્ચે જીવી રહેલી માનવતાની સુદૃશા અને દુર્દૃશા અંલેખતા લખ્ય લાવાવાળી આજની કવિતા બનવી બેઠેછો. સમયે ઉપજતી આપેલાં બળોનું માત્ર દિગ્દર્શન નહિ પણ 'ઈન્ટર-પ્રીટિશન' -તત્વબોધન થયું બેઠેછો; અને તો જ નૂતન કવિતા જન્મતાનો સંપર્ક સાધનારી બનશે. ['પ્રબળજી'માંથી]

કર્તવ્ય પરીપણથી ન હોઈ શકે
આજના પત્રસંપાદનમાં કવિતાનો મોઝો આંગળિયાન ઠોકરીના જેવો છે. એણે કોનો સાચો જનક ડાહ્યો છે અને કોની જનની બીજના મોહમાં બંધાયેલી છે. આજે કવિતા નગાપી અને નમાઈ જેવી શરમતી મારી અણુમાનીતી બનીને છવે છે. નથી એને પોતાનું ઘર કે પોતાનો વર, નથી એને કુટુંબમાં કે સમાજમાં પ્રતિષ્ઠાભાગ્ય રચાત. હા, ઈર્ષ દ્રાઈ પત્રકાર વિવેકશીલ છે; અને તેને કન્યારત્ન તરફે પિછાને છે; અને એનો મોઝો સાચવે છે. બીજી દૃષ્ટિએ કવિગો: પણ પરમ અર્થના સાધક નથી; તેઓ પણ અકળે યશવાંધુ બનીને રવાઈમાં લોપાય છે અને લય પામે છે. જે કાવ્યાનંદ પૂર્ણપણે પ્રગટ્યો બેઠેછો તે તેઓ પ્રગટાવી શકતા નથી. કવિતા તો જીવનની મહાધૂન હોતી બેઠેછી. આજે કવિગો કવિતાજીવી નથી પણ પંદાપંજીવી છે તેથી જ નથી સિદ્ધિ મળતી કવિતાને કે નથી મશ મળતો કવિગોને. વળી જે આત્રવ, વિશાંતિ કે સમનરૂપિત કવિગોને સુસલા દેવાં બેઠેછો તે દર નાસતાં ફરે છે. આમ દુશ્કરમાં બધું નરોળે અચૂકું છે. અને ધારીએ છીએ તેટલી પ્રગતિ થતી નથી. અજગત લાવનાને મૃતિમંત બનાવવાને બાવકારધર્મને સ્પૃહ દેહ જરૂરી છે અને તેટલા પૂરતો બ્યવહાર અરસપરસ સહકારભરી રીતે ચલાવવો બેઠેછો એમાં શંકા નથી. કવિહૃદ્ય બે ઉદાર નથી તો કંઈ નથી. જ્યારે ઉદયસંક્રાંત્ય શાપ ત્યારે કવિતાકવિની ગોટ બેસે છે. લ. ધી.

કવિતાના ચાર ભાગ-તરંગપ્રધાન, વિચારપ્રધાન, કલ્પનાપ્રધાન તથા લાવનાપ્રધાન: આ ચાર ભાગ સ્થૂલ કવિતાના. આ ચારમાંના દરેકનો એક એક લાગણી ગૂજરાતી કવિતાસાહિત્યના કામ પૂરતો જ દલપત ને નર્મદથી માંડીને ઉમાશંકર જેવી સુધીના અંચસ્સ કાવ્યસાહિત્યમાંથી લઈએ.

તરંગપ્રધાન કવિતા :

લકતોનાં દુઃખ ભાગ્યાં, તે છે તારી ટેવ
સહાયતા ફરિ આ સમે, દુઃખ હરનારા દેવ [દિહરે]

: દલપતકાવ્ય પા. ૭૦ :

વિચારપ્રધાન કવિતા :

રસિક કવિને તાણુવો, ખરે અમર જગમાંદિ,
જેની વશ રૂપ કાવ્યને, જરા તાણું ભવ નાદિ,
જરા તાણું ભવ નાદિ, નાદિ આધિ ને વ્યાધિ,
અચળ કીર્તિ જગમાંદિ, સકળ યજ્ઞમાં રહે ગાદિ;
કહે કુસુદ કર જોડ, કદી સંકેત નવ આણી;
રસિક કવિની કાવ, અમર આ જગમાં જાણી. [કુડિગિયો]

: નર્મદનું મંદિર પા. ૪૮૨

કલ્પનાપ્રધાન કવિતા :

છાયા તો વસલા જેવી ભાવ તો નાનતા સમ,
દેવોના ધામના જેવું, દેહું જાણે દિમાદાય. [અનુષ્ટુપ]

: આપણી કવિતાસમૃદ્ધિ, પા. ૧૨. નંદા. ૬. કવિ ૬

લાવનાપ્રધાન કવિતા :

કીટી કરું બે નલ-તારહીની,
ને ચીટમાં માણું દિશંતરાલને,
માયા લીધીને જળ વાદળાની,
અખંડ દેણું પળમાં ત્રિકાગળે.
સંધ્યા-ઉપાની સહ પાંખલોડાઈ,
રાત્રી બનું ઉર્ધ્વગુણી અનંતને;
સ્વર્ગગમાં ચૂકવું ચંદ્રસાંદી,
સંજી બનું તા ધૂમકેતુ પંખને. [ઉપનંદન]

: ઉમાશંકર દત્ત મંદિર, પા. ૧૨ :

મીડિનીચંદ્ર

સ્વ ર ધે નુ

[દરેક અંકમાં એક ગેયગીતનું સ્વરાંકન આપવાનો આગે નિશ્ચય કર્યો છે. આખા ગીતનું સ્વરરેખન તો ખૂબ જ લાંબું થઈ પડે એટલે એમાં એક સ્થાપી તથા એક અંતરો લીધેલ છે. બાકીના બધા અંતરો એ જ સ્વરગી ગાઇ શકાય છે.]

સ્વ રાં ડ ન

[શ્રી. દુર્ગાશંકર ત્રિવેદી]
રામ ભૈરવી તાલ દાદરા માતા ૬

ગતી સંપૂર્ણ
રે ગ ધ ની સ્વરો કેમલ

ગુજરાત મોરી મોરી રે

મળતાં મળી ગઈ મોંઘિરી ગુજરાત

ગુજરાત મોરી મોરી રે.

ભારતની લોભમાં ઝાંઝેરી ગુજરાત

ગુજરાત મોરી મોરી રે.

સાબરનાં મઠાંની સોલુલાં સુલુલાવતી,

દેવાનાં અમૃતની મર્મર ધવરાવતી,

સમઠરનાં મોતીની છાળે નવરાવતી

ગુજરાત મોરી મોરી રે.

ગિરનારી ડુંકો ને જઈ રે ઇંદરિયા,

પાવાના ટોડલે માકાળી મૈયા,

હગલે ને કુગરે ભર દેલી હૈયાં,

ગુજરાત મોરી મોરી રે.

આંખની આંખી મીટ ભિમટ અરોતરે,

ચોરવાઠ વારીએ છાતી શી જિભરે,

હૈયાનાં હીર પાઇ હેતભરી નીતરે,

ગુજરાત મોરી મોરી રે.

કાયલ ને મોરને મેઘમીઠિ ગોલડે,

નમણી પનિકારીને ભીને અગોડલે,

નીરતીર સારસથાં સુખદૂખ્યાં ભેડલે,

ગુજરાત મોરી મોરી રે.

નર્મદની ગુજરાત દોહાલી રે છત્રની,

ગાંધીની ગુજરાત કપરી છત્રની,

એકવાર ગાઈ દે કેમ કરી સુલની ?

ગુજરાત મોરી મોરી રે.

ભારતની લોભમાં ઝાંઝેરી ગુજરાત

ગુજરાત મોરી મોરી રે.

મળતાં મળી ગઈ મોંઘિરી ગુજરાત

ગુજરાત મોરી મોરી રે.

ઉમાશંકર ભેખી

ઋ ધીં ત્રા

ઐ ત્રીં ત્રા

ઋ ધીં ત્રા

ઐ ત્રીં ત્રા

સ્થાવી

શુ - જ

સા - રે

રી - -

સા ની ગ

બી - -

ધ પ ધ

શુ - જ

સા - ગ

મો - રી

સા ગ મ

ભા - ર

ની - ની

ઝા - ઝે

સા ગ ગ

ગિ ર ના

ગ મ ધ

ગ ઠ રે

ની ની સાં

પા - વા

ગ મ ધ

મા - કા

પી - સાં

હ ગ લે

ગ પ પ

ભ ર દે

સા ગ મ

રા - ત

સા ની ની

રે - -

સા - -

ગ ઇ -

પ મ -

રા - ત

રે સા સા

- મો -

પ મ ગ

ત ની -

ની ધ ની

- રી -

- ગ રે

- રી -

- ની -

- ઇ -

- સાં -

- ને -

- ની -

- બી -

- સાં -

- ને -

- પ -

- લી -

પ મ ગ

મો - રી

સા ગ મ

પ ગ તાં

સા પ પ

મોં - ઘે

સા ગ મ

શુ - જ

સા - રે

રી - -

સા ની ગ

લો - મ

સા - રે

ગૂ - જ

સા ની રે

હું - કો

સા - સાં

હ - રિ

ની સાં ની

ટા - હ

સા ગ રે

ગે - -

ની સાં ની

હું - ગ

ધ પ ધ

હે - -

સા - ગ

- મો -

પ મ ગ

- મ -

- પ -

- રી -

પ મ ગ

રા - ત

સા ની ની

રે - -

સા - -

માં - -

સા - -

રા - ત

સા - સા

- ને -

- સાં -

યા - -

ધ પ -

લે - -

સાં - -

યા - -

ધ પ -

રે - -

પ મ -

યા - -

રે સા -

અંતર

સ મા લો ચ ના

ત્રિવેણી

કર્તા: પુષ્પા વક્રીક; : મૂલ્ય ૧ રૂપિયા
પ્રકાશક: પુષ્પા નમ્બુદ્રાસ વક્રીક, સિદ્ધાન્તજી, મુંબઈ-૪
-૧૯૯ એન/ટ્યુસ: એન. એમ. ત્રિપાઠીની ક ડિસ્ટ્રીબ્યુટર્સ, મુંબઈ-૨

ગયા દાયકામાં આપણને કવિતાની વસંત દેખાઈ. આ દાયકાની સ્વરૂપાતમાં એ વસંતની પશુ વસંત દેખાઈ રહી છે. ૧૯૪૧ મા જે કાવ્યસંગ્રહો પ્રસિદ્ધ થયા અને થવાના છે તેની સંખ્યા કોઈ પણ ગત વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા કાવ્યસંગ્રહોની સંખ્યા કરતાં વધારે થાય તો શક્ય નહીં. ગુજરાતની કવિતાએ અનેક દિશાઓ ખેંચી છે આપણી આંખ આગળ આપણા કવિતાસાહિત્યનું મુદ્દાકેન્દ્ર કરનારા પર-આતીયા પશુ ભ્રમ છે. એવા વસંતકાળમાં સૌ. પુષ્પા વક્રીકનો સંગ્રહ અવશ્ય આવકારદાયક છે કારણ કે એ સંગ્રહથી વસંતમાં શોભા વધશે એની અમને ખાતરી છે. 'ત્રિવેણી' માં સુરંગ નથી પશુ સુવાસ છે. કદપના નથી પશુ વિશદતા છે. વિચાર નથી પશુ ભાવ છે.

ગુજરાતની ઐકવિચો શ્રીમતી જ્યોત્સ્ના શુક્લ, શ્રીમતી જય-મનમોહી પાઠકજી, શ્રીમતી પુષ્પા વક્રીક, શ્રીમતી ભીમીલા દવે-એમનાં જે કાવ્યો આપણા વાંચકમાં આપ્યાં છે તેમાં હૈવાની મજબૂતી છે અને સંપૂર્ણ વિશદતા છે. આપણા અનેક પ્રતિષ્ઠિત સંગ્રહોમાં જે અવિ-શદતા જણાઈ આવશે તે અવિશદતા આ કવિનીઓનાં એક એક કાવ્યમાં રૂં પછી હીટીમાં પછી નહીં જડે. એનો તાજે પુરાવા શ્રી પુષ્પા વક્રીકનો સંગ્રહ છે.

એમના જીવનસાથી સાથે સૌ. પુષ્પા વક્રીકને ઐક્ય હશે તે એ બંને કવિવિદ્યોના કાવ્યસર્જનમાં સામ્ય છે વિશદતાનું. સૌ. પુષ્પા વક્રીક પાસે એક વધારે તત્ત્વ છે. તે તો એ કે આપણા ગુજરાતની કવિપુત્રોએ આપણા પૂર્વજોના વારસાને સદુપયોગ નથી કર્યો. તે વાર-સાને ખરેખર સદુપયોગ કર્યો હોય તે તેનું ખરું માન આ કવિપુત્રોને ફાળે જાય છે. એને માટે એટલા અભિનંદનો આપીએ તેટલા આજ.

'રાધિકાના વિશદતા બાર માસ' અને બીજા કેટલાક રાસો આ સંગ્રહનું આકર્ષક અંગ છે. પૂર્વજોના મજબૂતો એકરાએ એમણે કર્યો છે. ૪૭ કાવ્યોના નાના છતાં સુંદર સંગ્રહમાંના ગીત-શ્લોકો વિભાગનાં કેટલાંક બાળગીતો બાદ કરતાં આ સંગ્રહમાં એક પણ કાવ્ય એવું નથી કે જેને નકામું કહી શકાય. એમના વિદ્યાર્ણવ શ્લોક મળ્યાં હોય છે પણ એ મર્યાદિત શ્લોકમાં એમણે એમના ભાવોને સચોટ રીતે વ્યક્ત કર્યાં છે. સંસ્કૃત વૃત્તમાં લખાયેલાં કાવ્યોમાં પશુ એમની વિશદતા આપણને ખૂબ આજે છે.

પ્રકૃતિ તરફના પક્ષપાત, અને પ્રકૃતિમાંથી જ ઝિઝાતી પ્રેમની ગ્રેરણા એમણે એમની પદ્યકાવ્યોમાં વ્યક્ત કરી છે. એટલું જ નહીં પણ માનવી અને પ્રકૃતિ જ્યાં ઐક્ય સાધે છે ત્યાં કવિની કહે છે, ન્યાં માનવી પ્રકૃતિ એક જ સદાય રાધે, સહાય શે' જીવનદહિ નવાન લાધે?

કવિની પ્રકૃતિમાં એટલું બધું ચૈતન્ય જુએ છે કે એ પ્રકૃતિ એમની ખાનગી પ્રયુજગોષિ સાંભળવાને પશુ હિતકે માણ છે.

હાં લગ્ન કહ્યો: કંઈ, નીચા લખી મીઠા માણ, બળવું મેં કું સુણ્યા ગોપી અધીરાં તે થયા (એ. રા. પા.)

જુદ પ્રેમ કરનાર પશુ પારકા પ્રેમી યુગલની વાત સાંભળવામાં વિશેષ રસ લે છે તો આ નિર્દોષ કુસમોનું શું પૂછવાનું?

કોઈ કોઈ કાળમાં એમની પ્રતિભા દરપના પશુ ચમકાવે છે. 'સ્વપ્ન-સહિ'માં એમની હાથમાં વિરાટ વિશ્વ દેખાય છે.

નોકાસમી અવનિ તેજ થઈ લક્ષ્મી, મ્હાલમ્હા અવનિ તેજ વિશે તરતી.

'તાદાત્મ્ય' જે પૃથ્વી છંદમાં છે તેમાં રહેલી વિશદતા જ એ કાવ્યને કાવ્ય બનાવવાને વાસ છે. કાવ્યમય વિશદતાનું દર્શન કવિતા-સાહિત્યમાં ઘટું હોય તો તે આ સંગ્રહમાં. પ્રકૃતિ તરફના પક્ષપાત એ કાવ્યમાં વ્યક્ત થાય છે સીધી અને સાદી રીતે પણ સચોટ.

સ્વભાવથી જ રમ્ય એ પ્રકૃતિય વ, તાદાત્મ્ય તે।

કહે ક્યમ ન સાધવું, ભય કપાધિ સૌ ડાળતા ?

બનો નિઃશ્વર્યાલ આ ઉચ્ચત્ત, ટોળા ભાર રો,

અનત દિન આ થલો, મરણ કાલનું થે થલો !

કવિની હોવાથી વિશેષ કરીને સ્ત્રીવ અને મજબૂતા પ્રગટે છે.

'વેરણ વેણ' ના સુંદર રાસની છેલ્લી પદ્યિકાઓમાં,

પાલ પડી વીનનું પાલવડો પાધરી,

વેણ વેરણ આ થવાન.

આવા નાના સરખા સંગ્રહમાં જે સુંદર કાવ્યો એકત્રિત થયાં છે તે સૌ. પુષ્પા વક્રીકની પ્રખ્યાત અને પ્રકૃતિની સાધનાનું જ ઐક્ય છે. એમાં મસ્ત તરંગો નથી પણ ભાવેનું પારદર્શક વક્તવ્ય છે. હૃદયની કોરતા નથી પણ મજબૂતા છે અને તે મજબૂતા એવી પુરુ-મની કોરતાને પણ મજબૂતાઈ જ જુએ છે, મને હવે કે પુરુષોનું હૈયું, કોરતા છે પદ્યાર શું ધરણ; તે થે દવે કામળતા પ્રદીને

પ્રમાદસ્પર્શે મજબૂતા પ્રગટાવનાર પારસમણીને કાવ્યસાહિત્યમાં

પ્રવેશ કરાવનાર કવિ એ ઉત્તમને અભિનંદનો. એમના સંપૂર્ણ સર્જનમાં એકતા છે અને સ્વતંત્ર સર્જનમાં સામ્ય છે. એ ઐક્ય અને સામ્યની સંયોગશ્રુતિ અને એમની કાવ્યસર્જનની કૃતિ એમને મુખારક હોઈ

અજન્માની માધુરી

કવિ : 'સ્વપ્નસહિ' : પ્રકાશ : જલુમ્હાર ૧. વ્યાસ

૮ લેખન : રાઠ, અમરેલી, મુંબઈ ૭; કિંમત ૧ રૂપિયા.

અજન્મામાંથી પણ માધુરી માણનાર કવિ આપણને પશુ એ માધુરીનો આસ્વાદ કરાવે છે. એકસો છ કાવ્યોના આ દળદાર સંગ્રહમાં એના કવિએ વિષયવૈવિધ્ય બાળગીતે અનેક સુંદર કાવ્યો આપ્યાં છે. કવિના સર્જનના છેલ્લા દાયકાનો આ પરિપાક છે. એ સર્જનને ચોગ્ય સમયે એમણે ગ્રંથસ્થ કર્યું છે.

બધાં જ કાવ્યોમાં એકસરખો વાણીપ્રવાહ વહે જાય છે; વિશ-

દતા પશુ છે. પૃથ્વી અને મિશ્રોપજ્ઞતિ વૃત્તમાં કાવ્યોની સંખ્યા ઘણી છે. ગીતના કરતાં સંસ્કૃત વૃત્તોમાં કવિ વધારે સફળ થયેલા જણાય છે. ગીતોમાં પણ બે ત્રણ ગીત તો એટલાં સરસ છે કે એક વાર ગાયા પછી એક વાર ગાવાનું મન કોઈને પણ થાય-પશુ એ પ્રસાદ એમાંના એક બે ગીતો માટે જ. આજનાં ગીતોમાં એ પ્રસાદ નથી.

ગાવાને લક્ષ્યાને એવું વાણીઓએ જ નથી.

આ સંપ્રદાયમાં આ કવિનું અર્થ વ્યક્તિત્વ તો એ છે કે વાચકને અમુક રસે અને અમુક ન રસે માટે રસે એવું લખવું અને ન રસે એવું ન લખવું, એ ખોટી માન્યતાથી નીકરતાથી બેપરવા રહ્યા છે. એમને જે કહેવાનું છે તે એમણે બેધક કહ્યું છે અને એમાં જ એમણે કવિવર્ણન બનાવ્યો છે.

વાસ્તવિકતામાં વાદમાં આ સંપ્રદાય પણ પોતાનો સ્વર પૂરે છે. પણ કેટલીક જગ્યાએ કવિએ એ વાસ્તવિકતાનું ધોરણ એવી દૃઢ મૂક્યું છે કે જ્યાં કોઈ સંપત્તિ ન થાય કે સહનુશ્ચિતિ ન પામ્યા તો, કાવ્યસંપ્રદાયમાં સૌથી સરસ અસર ઉપજાવે એવું એમનું મનોદર આમવર્ણન છે. દેહકેશણે એમણે ગામડાનાં મનોદર દર્શાવે ધણી સમોદાતાથી વર્ણવ્યા છે. પણ એવી જ સાથે અપારનવાદ આગાંવી, એજન અને પાટા એટલી વખત આવે છે કે આમવર્ણન વાંચતાં મેળવેલી 'માધુરી' પેલા એજનના ધુમાડામાં ચાલી જવાને પણ ભય રહે. પ્રેમની લાક્ષણિકતાને વિના સંક્રમે એમણે વહેવડાવી છે. પ્રેમનાં કાળે વાંચતાં કાઢતે પ્રેમ કરવાનું મન થાય ત્યારે જ પ્રણયકાળોની સફળતા એ ધોરણ હજી ગુજરાતે સ્વીકાર્યું નથી. ખતાર આ કવિએ જ પ્રણયકાળો આપ્યાં છે તે સાચાં પ્રણયકાળો છે. પ્રેમની સુશ્રિય તો વાસ્તવિક છે. એ વર્ણનમાં નવીનતા છે. બેસક જે વસ્તુ જીવનમાં છે તે જ એમણે મૂકી છે. પણ કાળે દિલેત કરી નહોતી તે જ આ કવિએ દિલ્લિપત્રક સાક દિલ્લિ કરી છે. પણ વાસ્તવિકતામાં લખનાર કવિ એટલું પણ જાણે છે કે—

અમરના કાલનું જ. સ્વરૂપ છે,
કાલું અનત યવા પરિપૂર્ણ છે. (અક્ષય)

અને, મહિન જગત—આહી કાઈ ના નિત્ય રહેતું.

મીઠા દુઃખ ! તારાં દર્દને જ બનાવતું.

વાચકની રચિતરચિતી તમા ન દરનાર કવિ એમ પણ લખી શકે.

તાતા હશેટ્રિક વહર્સે સુષોષિતા

ક્રોધેલ આવાત કરેલ પાકા

પર ધણેણી ધપાત ભાડી,

મેઘી રહી આ વધુને બગાડી. (વિના)

અને કોથી મે દિલ્લિપત્રક વધતા 'સરતપૂર્ણિમા' ની નીચલી પંક્તિઓ ભેંકીએ,

પતિદીપ આવી સંગ

ભર્યકર અસહ્ય રોગ પસ તે ધર્મ અંધમા.

જયે સદાય દ્રઢાંધન હમેશા મ્હાડીકે.

કવિએ માટે આ જ વાસ્તવિકતા હોય તો તે વાસ્તવિકતા આટલેથી જ બસ ! આ સંપ્રદાયને પણ આ કાવ્ય આદોરણ જ છે. અનેક સુંદર મનોદર કાવ્યોમાં આવાં કાવ્યો અસર બગાડશે જ. પણ એ જ કવિ ગુજરાતને આપે છે એ અસત સુંદર ગીત 'મેહુલાને'

હંમે છે ભેમ પાણી પાણી આ મેહુલા !

હંમે છે ભેમ પાણી પાણી

દેને છું આર આ આપણી ? આ મેહુલા !

કોમો છ કાવ્યોના અંદરમાંથી 'સરતપૂર્ણિમા' જેવાં પાંચ છ વિના મનને પર ઊડાવે પોકોના કાવ્યો કવિની પ્રતિભાને જુલું ઉતારે છે. વિશદતા છે, મનોદર વર્ણન છે, ચિંતન છે, પ્રણુ-નના ઊર્મિઆરંગ છે.

બાનીબહાર

લેખક : શ્રી. પ્રદલાદ પારેખ,

સોલ જેન્સઝ આર આર સોની કંપની, મુંબઈ, મુદ્રણ : ૧-૪-૯૦.

શ્રી. પ્રદલાદ પારેખના આ કાવ્યોના આ પ્રથમ સંગ્રહ છે. શ્રી. ઉમાચંદર બેળીએ કવિને વિરત પ્રવેશક લખીને કાવ્યોના મુખ્ય લક્ષણોના પારિચય કરાવ્યો છે. શ્રી. પ્રદલાદની કવિતાને તેઓ 'નીતર પાણી' કહે છે, કારણ કે નવા કવિમંડળે બાંધાન, શદાદત, ગોષ્ઠ, વર્ગવિગ્રહ વગેરે વિશે કાવ્યો લખ્યાં નવા વિષયોને શ્રી. પ્રદલાદ સ્પર્શ નથી, તેમ જ નવા કવિતાના બહિરંગમાં એ પરિવર્તનો કર્યાં છે તેવું માહત્તર પણ આ સંગ્રહમાં બહુ નહિ દેખવા પામે. માથે ચઢી ગયેલી એવો પૃથ્વી છંદ તો આમાં કવિત્વ કવચિત જ નોંધે. સોનેટ લખવાનો અભાવ પણ અહીં નથી. પ્રવાહી પદને બદલે શ્લોકપદને આગ્રહ વિશેષ દેખાય છે. નવીનતાને ખાતર જ લીધા હોય એવા જે હંફેટે ચઢ્યા હોય તે વિષયને આમાં રચાન મળેયું લાગતું નથી. સંપ્રદાયોગી અંગે પણ કવિએ આ દસકામાં નામનીય ચક્ર પડેલી એવી લાંબોટા કે ઠગરક કરી નથી. પણ ભાવ અને રસની ગહનતા ઉપર જ તેમણે કામચરમી જમાવટ કરી છે. શ્રી. પ્રદલાદે ભાવને ઘૂંટી ઘૂંટીને આપવાનો, સૌંદર્યદર્શનને સુરેખ શિલ્પ મહિત કરવાનો આગ્રહ રાખ્યો છે. પાણીદાર મોતી જેવાં ઊર્મિકાવ્યો, રસની ઘૂંટેલી કણિકાઓ જેવી શ્લોકપંક્તિઓ આ કવિમંડળી ધણા સારા પ્રમાણમાં મળી રહેશે. વિષયની વિવિધતા માટે વલખાં મારવાને બદલે કવિએ માનવીના ચિરંતન મનોભાવોને આલેખવામાં જ આનંદ માણે છે. માનવહૃદયની ગૂઢ ઉત્સુકતા, તીવ્ર વેદના, નિરતલ નિરાશા અને અમેાષ મુદિતા કવિ સહજમાં શબ્દરસ કરી શકે છે. પ્રદલાદ પારેખે માનવહૃદયને જ જાણે પોતાનો કાવ્યવિષય બનાવ્યો હોય છે 'હમ્મ', 'અવધૂત', 'સુરોદય', 'વર્ષા', 'સિંહુને', 'વૃષ્ટિ' વગેરે કાવ્યો જતાં શ્રી. પ્રદલાદની શેણ જ સદોષમાં હૃદયગમ સંદર્ભિએ આલેખવાની પૂખ્ત જ જાણકાર આવે છે. મનની મંચવણ, નિગાજાની પેલા કે આનંદના વેગવિકાસને અનન્ય કલાથી વ્યક્ત કરે છે. હૃદયની નાણુક સુકમાર ઊર્મિઓને શ્રી. પ્રદલાદે લેરા પણ ઊર્મિકાવ્યો સિવાય અપૂર્વ માધુર્યથી અહીં સંપ્રદાયેલાં કાવ્યોમાં વહાવે છે. 'કાન' 'મુક્ત નિર્મલ', 'કહેલી પૂર્વ' એ કાવ્યો કવિવર રવીન્દ્રનાથનાં અગાધ કાવ્યો પરથી શ્રી. પ્રદલાદે ગુજરાતીમાં ઉતાર્યાં છે. પણ માત્ર અનુવાદ ન કરતા કવિને નિષ્ઠ કાવ્યનુભવ શ્રી પ્રદલાદ ઝીલી શક્યાં છે તેથી તે કાવ્યો સ્વતંત્ર સર્જન જેવાં બન્યાં છે.

શ્રી. પ્રદલાદ પોતાનાં ગીતોને સારી રીતે ગાઈ શકે છે. તેથી તેમનાં ગીતો સુએ અને સ્વરરચનાની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ એવાં હોઈ આ સંપ્રદાય તે વિશિષ્ટ આકર્ષણ છે. 'માનવકં', 'તારો છત તાર', 'અવધૂત' માન', 'સારા રે હેરાને', 'આજ', 'અંધ', 'એકલ', 'આરો' વગેરે સુંદર ભાવવાહી ગીતો છે. તેમાં માનવહૃદયના મુલાપમ ભાવોને કવિએ મનોદર વાણીમાં વ્યક્ત કર્યાં છે. સારી પણ સંગ્રહ સંબંધસંદ્ધી, પરિચિત લાંબોની પ્રવાહિતા, ભાવોની સ્વાભાવિકતા, સમ્યક્ અને સજગતા હતાદિના સમિશ્રયથી એ ગીતોમાં વેડું તંદર રસાન બન્યું છે. એ ગીતો પ્રથમ પરિચય જ ચિત્તને વણ કરી લે.

આગ્રહ અનેકવિધ યુગેથી સર્જક એવા આ કાવ્યસંપ્રદાયે આગ્રહતાં આનંદ થાય છે.

નાથરાતાલ દવે

સલામતીનો ધ્રુવ તારક

ઇન્ડીઅન ગ્લોબની

વહાણમા વહાણમા

વીમાની પૌલીસીએ

વહાણના બજારની

સલામતીનો ધ્રુવ તારક છે

વિશેષ વિગત માટે લખો

ઇન્ડીઅન ગ્લોબ

ઇન્ડિયન કં. લી.

૩૧૫/૩૨૧, હૉન્ની રોડ, કોર, મુંબઈ

શાખાઓ - કોચી, વેંગલ, પોરબંદર

બહાર પડી ચૂક્યા છે

પ્રતીક્ષા

શ્રી. રમણિક અરાલવાળાનો કાવ્યસંગ્રહ

શ્રી. ઉમાશંકર ભોષીના પ્રવેશક તથા દિગ્વિજય સાહિત

શ્રી. કલ્પ દેસાઈની પોંછીલું દિશંગી મનોહર કવચચિત્ર

કુમાર કાચોલિયની સ્વચ્છ અને સુવર્ણ છાયા

કલા, કલ્પના અને ભાવનો સોહામણ સંપુટ સચો

આ કાવ્યસંગ્રહ તુરત વસાવો.

મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૩-૦

મજા નહક સાથે મંગાવનારને પોસ્ટેજ માફ પ્રાપ્તિસ્થાન

ચોકસી અર્થસર્જ : બાલાહનુમાન : અમહાવાદ

સ્વાતિ

શ્રી. 'કોલક' નો દ્વિતીય કાવ્યસંગ્રહ

ડોમી સાર્થક, દ્વિરંગી કવર,

પૃષ્ઠ સંખ્યા આશરે ૧૫૦

મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

○

કિલોગ્રામની આખરે પ્રસિદ્ધ થશે

- ૦ ફોટોગ્રાફીમાં નવીનતા માટે
- ૦ ફીનીશર એન્સાઈમેન્ટ માટે
- ૦ છવંત પેન્ટીંગ માટે
- ૦ રંગીન કોલેક્ટ માટે
- ૦ સેલ્યુલોઈડ મેડાલિયન માટે
- ૦ લાકડે પરથી પેન્સીલ સ્કેચ માટે

ફોટોગ્રાફીને લગતી કોઈ પણ નોવેલ્ટીઝ માટે, ગમે તેવા જાંખા ને રદખાતલ ફોટા પરથી સુંદર એન્સાઈમેન્ટ, પેન્ટીંગ બનાવી આપશું.

તાંબી લ્યો :

ફોરવર્ડ સ્ટુડિયોઝ

હુતપાપેશ્વર પ્રસાદ, મંગલવાડી

ગીરગામ, સુબધ-૪

ફોન નં. ૩૩૩૧૪

કવિ પતીલનેા
બહાર પડેલા પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ
પ્રભાત નર્મદા

સોનેટો, કથાકાવ્યો; ઊર્મિ કાવ્યો, ગાઝલો વગેરેનો વૈવિધ્ય અને પ્રયોગશીલતાઓથી ઉમદા કાવ્ય-સંગ્રહ : ૩મી સાઇઝ પૃષ્ઠ ૧૬૦, દ્વિતીય કવરચિત્ર, મૂલ્ય રૂ. ૨) પોસ્ટેજ-મુફ.

પ્રાપ્તિસ્થાન:-

- (૧) કર્તા પાસેથી, સુબાનવાડ, ૧૪૨
- (૨) 'કવિતા' કાર્યાલય, ગુરુનિવાસ, વિલેપારલો.

તાજેતરનાં બહાર પડેલ
માતૃસ્નેહની ગીતગંગા

જનની

લેખક : રતુભાઈ દેસાઈ :: મૂલ્ય રૂ. ૧૦/-
લેખકના જીવનિવાસ સમિયાન નીપજેલ, કામગીરી અને કુટુંબનાં સોપાન વહેવરાવતું કુટુંબ કાવ્ય : જન્મે શુભશાંતિના કાવ્યવિવેચકોએ અને સંહૃદયી રસિકોએ દરેકપણે સત્કાર્ય છે.

પ્રાપ્તિસ્થાન:

શિષ્ટ સાપ્તમ્ય બંધાર, પ્રિન્સિપ રટ્ટોટ : સુબધ

અમીરી (નવાસસ્થાન

સાદા, સાંત્વિક, અને

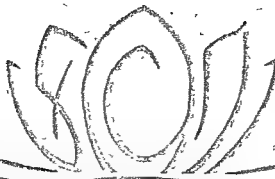
શુદ્ધ ખોરાક માટે

સૌથી ભૂત

નૃસિંહ હિંદુ લોજ

ટે. ૧૧૭-૧૭૬-દોલબી રોડ-ગોલ-સુબધ

ટે. નં. ૩૧૯૦૫-૨ 'એ. "સોન"

ગાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી : સંયુક્ત અંક

સંપત્તિ

વર્ષ ૧ : અંક ૬-૭

ગૂંથણી

અસ્મદીયમ્ તત્ત્વચિંતનથી

કાવ્યો :—

- ૯૫ રમ્પતિ એ પળ એકની સુલાભદાસ શ્રોતર
૯૬ છેલ રે હો છેલ ! સુદરશ ગો. બેટાઈ
૯૭ રામિનું વૃત્ય ઈન્દુલાલ ગાંધી
શ્રુત પવન પતીલ
મેતકાને પ્રતિભા વ્યાસ
‘સસતમાં’ સચેદ
છીપનોકા લાલશાંકર બટ
૯૮ તમારા વિના પ્રેમશંકર હ. બટ
સંસાર : સરિતા ને સાગરનો વ્યાસ પ્રજુલાસ કાલિદાસ
૯૯ આ જાણે નિરાશય પાન્થ
આણસારે મોહિનીયદ
માલખુને જોહાંગીર દેસાઈ
કરી કમાણી ધૂળમાં મળી ગઇ હસિત જુથ

- ૧૦૦ રિશાગાડી હરિલાલ પડયા
વિશ્વદેવ માલતી દવે
તરસી મારી કાણુ તોળે ? જયન્ત પાંકજી

લેખો—

- ૧૦૧ નાવુક : એક વિખ્યાત પારસી
કવિના પરિચય ડૉ. એચ જોહાંગીર
સો. તાગોરવાળા
૧૦૫ કાવ્યમયુ રામપ્રસાદ બક્ષી

સમાલોચના—

- ૧૦૮ પ્રતીક્ષા કોલક

સ્વરધેતુ—

- ૧૧૧ અમારી મુજરાત અ. ડ. ખખરદાર
સ્વરાંકન દુર્ગાશંકર ત્રિવેદી

આ અને પેલું—

- ૧૧૨ અમોલા રાદિકાન્ત
અમોલા સુરેશ હ. જોષી

પરિચય—

- ૧૧૩ શ્રી. દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રી

પ્રતિબિંબ—

- ૧૧૪ માંદગીને ઉશનસ

તત્ત્વચિંતન : ઈન્દુલાલ ગાંધી (સમરસેટ્ટરીય, કેમ્પ, કરાંચી). મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ (નિરંજન નિવાસ, માલવિયારોડ, વિલેપાર્લે). રતુભાઈ દેસાઈ (ગુરુનિવાસ, નહેરુરોડ, વિલેપાર્લે). વાર્ષિક લવાન્ન દેશમાં રૂપિયા દોઢ. પરદેશમાં ચાર શિલિંગ. છૂટક નકલ આના તથા ગ્રાહકોનાં લવાન્ન, બદલાનાં પત્રો, આવલેકનનાં પુસ્તકો, લખાણો તેમ જ ‘પત્રિકા’ અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર માટે એક જ સરનામું—રતુભાઈ દેસાઈ, ‘કવિતા’ કાર્યાલય, ગુરુનિવાસ, વિલેપાર્લે.

अस्मदीयम्

પરિવર્તન રાખી દાલો છે

સૌથી પ્રિય મુખ ૧૧/૧ના દિનાની એ પાંચ મહાચાર
પ્રતિ ૨૦૧૩ મુખ મહાચારા બને મહા સુત્રી ચોડનાની નગરાત
૩ ૩

એવો એ ગુપ્ત વિશુદ્ધ એ પગિદ્ધ ત કધી મોગાતા મ્હની
નાનીરી એ મ્હ મ્હ પનિ । પગિદ્ધ નાનો આ નિશુયને અમે
આનમ્હીએ છીએ

પરિચયી પરિ : ગુજરાતનું ગૂ.ગોળી પી ઈ એન
(P E N) અને એમ ઈંગ્લીએ ગીએ

ધીને નિપાડ્ય ૪ મળગજ મહાન સ્ત્રી સહ્યાદિદ્વિત્ત સંસારો
આજે જ્યોત મળશાની નાશ પામી રહી છે અને મહાન જ્યો
તુકા રનારાની બની રહ્યા છે ત્યાં જૂજસાનની અમિમયાની
બાવનાથી પ્રેરણા કે પ્રાપ્તિ જૂજસાનની અનિવાર્ય મઠુતિને
સાન બનારાની દુઃખોએ એ કાચાસાન એન થય અચારે
મન તોજ નો તે અધિકૃતોના પરાક્રમે સાદ થી ગળગજાનીને
બદલે બાવના અને મર્યાની નિમિત્તની રચાય તેડોએ જૂજસાન
એ ઉત્તમની બાવનાને કેવી રીતે કરે ?

ત્રીજે નિર્ણય છે જગતના આદિ યની મન્નમાળા તેવા મ્ની,
પ્રસિદ્ધ જ્ઞાનો આ મન્નિતિમા પ્રથમ ઉપરામ શ્રી મુનરી ૭ બ્નો
રો તારાપોરાળા જેના મન્નમ નિદ્રાનો છે એથી આશા ગપ્તોએ
૪ પરિત ૬ તન્દ્રી સાચોસાચ મિષ્ઠ આદિ નના અન્થોની એ અપ્પડ
દામળા આનથતે મ્ને

આ મિનિને અમરી એ મચના છે તમી નવ જગત
તન્ક એને કે જગતના ઝિલ માલિય તન્ક કેડે ત્યાં નાવ
અરેકેલ તન્ક જ નવ ન નાખતા આપણા પોતાને શે એ
રિશાણ ખડ જેવા છે એ અમા જ અમર નામામાલિયા છે
અગામી અત દિહી મનાઈ અને મનાયત્ત ત્કી અને કુન્ડા
જે ઝિલ માલિય છે પકેતા એને તપા ડિયમરિને પકી ન
અરેકેલ તન્ક તમી દિહી તે

सुप्रसन्न हन्ता, अहिनी

જાનગના પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થીએ અને તે અખાત નાગેખમ
ગડગનાથી રેતીસૂરન જૂઠાનથી દસથી ચૂરત મના માદ
આમદનાથી ગૂઠનાત માલિન્યસભા તત્કથી દર વડ અપાના રવ
રજીલિનગમચક્ર જેવો ખામો મનાતોનાનો મનાનો યાદ મેળના
અનારા મિન વી ભ્યોતીન દ દવે (જિમનો પરિચય આ માસિ
મના પાનાઓ પડ, મે મિતિના પટેનાજ આની મયો) ભાગસામી
ખના છે

અધિકારની દૃષ્ટિએ તો નાના મધ્યથી આ ચદ્ર તેમને મળવો.

ત્રેકાંતો દ્વેષી ચક્ર મેળાનાગ્રી જ્યોતીન્દ્ર દ્વેષેતે અતે તે
અપાત્ત કન્ધાર મારિત્યમજાને અમાના (દિગ્ધ અભિનદન

માનવક્રી સમાવિ

સાહિત્યમાંથી મિશ્રુ અપાકાનદાઓ ચિન્સમાંથી સાધી
કે મનુષ્યદેવે સારો કાળ જોના ધમ મકરતો નહે છે આને
મિશ્રુકીક ની મદ દના ના તેમના જતા સમયના મૂલરાતની
માહિત્યમિશ્રુ જનનાઓ નોક અનુન થો

‘નગ્નુ સાદિત્ય ૪૨’ અર્થાત્ત એ એમની કૃતિ છે તેના મિત્રન અને નગ્નુના તેમજ તનમન નિયોતી નાખ્યા સાદિત્ય મારનાના અમિરાનમતની એ અખડ ઉપામના કરતા કરતા

મેરાચ્છે સાવનારત્ત આત્માને જમારા વહન હો !

જાનના અશ્વત્થ વાકમયના અશ્વત્થો-નકરોઃ
ગુરુના ગાનિય ગાના તરૂથી ૧૫૪ના વનની જાહેરાત
કહે છે આ વનનું નાનું વાકમય અગ્રોમ આખામ
શ્રી મનુષ્યના નવેરીને સુવત્થ શ્વ છે અને ક્રિતિકામ,
અગિ આહિન અમીક્ષામ અધ્યાપક મુદરજ મેગિને પ્રાંત
શ્વ છે

શ્રી મનસુખમાન માન ભર્મિન કરિતાનેષક જ નથી પણ
અભ્યાસી અને રિનેચનાને પવે પડેના એક ગઢહારી છે એવી
પ્રતીતિ તેમણે અમારું આપો છે શ્રી મેગર્ડ પણ નિ ઉચારા
આવાપકને પધો કરે છે અને અધ્યાપના પધામા ભિક્ષુ અ
ગદને અભ્યાસને અભિવાધ રીને આમ તી ને છે એટલે આશા
ગપ્તિએ હીએ - એ ભવ્ય આવાપકનની સર્પીકા અભ્યાસપૂર્ણ
મળીએ અને તારૂ નીરૂ

મુખર્જી ગિરિ મહા

મુનિમા મના દિ પાશે છે જેમાા ઇલાશ પ્રેરેજના
 વિવાધોએ છે મધ્યમ ક્ષત્રીના બને છે ને બીજા જેને
 સનાયનેગોની નિતિ, પાતાએ સાધુસાધુના જમડી લીધા છે તેઓ
 નેમીપરથી વળગેના છે એ મન કમારી હુમગી ને યુધ્ધપર
 છે મારિત્વનકિર્ત્તી પ્રગાડે તેવોડો લગાવા હનવા પ્રેરેગિય મથા
 શાળામા તજી માન્યો યોજના હાજરીની દૃષ્ટિએ એ તરો મદક
 મથા પરેનો મનાન શ્રી ચન્દ્રનના મંડના પ્રધુપરશને હનેા
 બીજી સમાજએ આ ગામિકના તરીએ પેળાએ એ મી મુખા
 દેનાઈના અમલપર હનેા જે વેળા શ્રી શયદા આભીમ મરી,
 પ્રમનાળા નર અન્ય મિનારોએ મંડ્રોનો માડુ પાશ્રી સમાને
 ન યુધ્ધપર જરડી નાપી હતી નીજ અમણી રેયોનીન્દ દેવના
 પ્રધુપર નીતે હતી ને વખતે શી મનનાના પ્રેમાઈ ગેઈ પ્રાઈ
 'અધુનિ' નીતે ડિરે પોશના મન્યે એ જુદુ કર્યો હવા

આ નમાનો પૈપી શ્રી ચન્દ્રદેવના પ્રમુખપદ નીચે મંજૂરા
મુશાયરા બાજે બામને લખના દુષ યાય છે સમાના પ્રમુખ

ક * વિ * તા

: તંત્રીઓ :

ઈન્દુલાલ ગાંધી : મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ : રતુભાઈ દેસાઈ

૩૫૧ : અંક ૬-૭

તા. ૧ ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૨

સળાંક અંક ૬-૭

સ્મૃતિ એ પણ એકની

‘આહું’ છું હું તને, એવું વહી, ત્યાં વહને સળી !
હિમ ને કંકુની છાયા આભથી ઊતરી પડી.
શિરે વ્યોમ હતું સ્વચ્છ સામે સાગર મત્ત ને
પશ્ચિમે રંગબેરંગી સંધિકા ચિત્ર દોરતી.

ક્યહોં કે પંખીએ ગાતું ગાન કે મૃદુ, મંજુલ,
આભુઆભુ કશે કયાંયે થાતો ના પડતો રવ.
એવાં એ આભ ને સંધ્યા, પંખી ને સાગરે મળી
તારી સાથે, સ્વયં કેવું હતું લાવણ્યવર્તુલ !
હું એ એ વર્તુલોબદ્ધ ભૂલી જાન નિહાળતો,
તને, સાગર, સંધ્યાને, ગાનના રવ માણતો.

એવિંતાં મૃદુ કંઠે ત્યાં જાણે મત્ત કોઠિલા
ટહુકે, અંતરે એવું ટહુકી. “આહું” સર્વદા.”
ત્યાં તો સાગર, સંધ્યા, એ ગાન, લાવણ્યવર્તુલ
ભૂલી જોતો તને માત્ર, એ ભાસ અદકા ફૂલ !
વ્યોમની સ્વચ્છતા ભાલે, સંધ્યાના રંગ ગાલમાં
કેવું સાગર શું મત્ત, નયનો તૃપ્તિથી ભર્યાં,
જોયાં, ને ગાન પંખીનું તારી એ સ્વરમાધુરી
વહી એમાં ન જાણું ક્યાં સંતાઈને શરી ગયું.
જાણું મેં વ્યોમને વીંટી-લેતું સૌંદર્યવર્તુલ
સંકેતાર્થ સુખે તારે સ્થિર એ પણમાં થયું.
આજે આ આટલાં વર્ષો પ્રેમસુગંધ ગયાં છતાં
અનેરું સુખ આપે છે સ્મૃતિ એ પણ એકની.

છેલ રે હા છેલ !

પ્યારા છેલ રે હા છેલ !

બહાલા ગેલ રે હા ગેલ !

કાગજની કિસ્તીના માંડયા શા ખેલ.

રે હા છેલ !

ભીની રે રેતીના બાંધ્યા શા રે આ તે મ્હેલ !

માટીનાં માન્યાં રે સાચાં ચોર ને આ ઢેલ !

છેલા, ખેલ શા આ ખેલ !

વીણી વીણી છીપણાં તે ખોખલે સંચેલ

ચેલા, અંતરે રાખેલ;

ખેલની ખુમારીમાં તું આવડો ભૂલેલ,

છેલા, આવડો ભૂલેલ ?

તેં રે આ-શું નેયાં વીરા મુવાંને છવેલ,

ચેલા, મુવાંને છવેલ ?

શું રે તે ગદ્યાં છે અર્ધાં જિન્દાંને મુવેલ,

વીરા, જિન્દાંને મુવેલ ?

આવી રે કિતાબે બંધી ક્યાં રે તું ભણેલ,

છેલા, ક્યાં રે તું ભણેલ ?

શું વા તું ભણેલી બપી કિતાબો ભૂલેલ,

ચેલા, કિતાબો ભૂલેલ ?

હું તો આ કિતાબી બડો ભેઈ તારા ખેલ,

જાઓ ભેઈ તારા ખેલ,

મસ્ત તું તો, તારી મોઘી અંતરની રેલ:

બહાલા, અંતરની રેલ !

છે ને હું બિલેલ !

છેલા ! તું તો તારે રેલ ?

તારું જગ સાચું, મારું ખોટું છે ખચેલ !

સાચે ખોટું હું ખચેલ.

મુંદરજી ગો. બેદાઈ

મૃત પવન

: માલિની :

૧

મૃત પવન પડે છે મેંકડો કાન્તિ સામે,

સષ્ટ પશુ નવ છવે નિત્યનાં નૂતનત્વો;

પ્રગતિ ચરણ રોપે તે પહેલાં વિશ્વમે,

નવ સુખ ખડું મણે ચેતનાલીન સત્ત્વો !

૨

નવ કિસલય નાચે, પાંગરે તેમ રૂચે,

સ્મિત કુસુમ સજે ચા પાંદડાંને પટોરે;

જતી બની તરુકાળો મેંકડો દીપમાળો

સમય મહી દીઠો તેના દીઠો, ના દીઠો રે !

૩

શું ચ કહું નિરખીને સ્નેહની ખાગખાની ?

સળગી જિગર બલુ સુષ્ટિના ભેઈ ઢંગ;

હૃદ વળી ગઈ આજે મારી લાચારતાની,

હર તરફથી યાતો નિત્ય ઉત્સાહસંગ.

૪

દિલ ઘડકતું મારું દોડવું જેના લલ્લી આ

દસ કદમ ખસીને છે ઉભાં દૂર તેઓ;

મળી નહિ બહલામાં લાગણી, લાગણીના,

ખપી ક્યમજ શકે તો આશરો શૂન્ય જેવો ?

૫

દિન પર દિન વીતે એકની એક રીતે;

થતી ખતમ અનિદ્રા યામિની તે ન આવી

જતું જળી ઉર આડે, ખાક ઘે શોકદાહે,

છવનની મિજબાની જિંદગીને ખનાવી.

૬

વગર ખપની વાતો સાંભળી મેં ધણી

નવ અધિગત મારી લલ્લવા કે ચકાતું :

રહી પડી અણપીધી પ્યાલીઓ પ્રેરણાની,

ઉર મહી ન સમાતું ગીતમાં તે ગવાતું !

પતીલ

રાત્રિનું નૃત્ય

ઘટક ઘટક આજ પીવાય જોઈલું
તેજસ્વી આંખડી તું જ પી લે:
ત્યાં જોઈતો સ્પર્શ થયે શી રીતે
કે અંતરે જો દુનિયા ઉતાડું ?

અમી રહું અમૃત આંખની કને
ને વ્યોમમાં વાદળનાં મસોલાં:
પ્રવાહને જોળે જન્યાં સુવાળી
વાયુ જાન્યોતો અડી રૂં બિચારે.

રાત્રિનું નૃત્ય નિહાળી રંગીનું
સપ્તપિંચો ત્યાં જ અગાધ લીધી
ફલંગ મારી હસતું ટોળું
નાસી ગયું ચૂકથી તીર વ્યાપ્તું !

વિતાનને આ વચગાળે તે' તો
કરી દીધા પૂનમ, પ્રાણવંતો.

ઈન્દુલાલ ગાંધી

મેનકાને

: શિખરિણી :

જરા તીણી ચીસે પવનજલદુસોની વચમાં
કરી દીધી કેટી ક્ષણિક રમી, ના વધુ ટકી:
ન જોયું માતાએ, નયનદય મોં ઢાંકી કચી
પડીતી હૈયાનું રૂદન કરવા શાંત બલથી.
તાણુનું હૈ નાનું શિશુ શરીર પત્રોનું સુમધું
સદા નાચી રૂઢિતું વહન પથુ અંબીર પગલે
રહ્યું ચાલી—

જસોદા જલે કે નીસરી હરિને લેઈ મળ્યી,
કહ્યું 'તું' કેં ઇન્દ્રે કરી ગઈ કંઈ જોઈ અદકું,
તપસ્યા લૂંટીને અરપ્યું ત્રપિને ચિત્ત નળણું;
શુભાળી આંખોની ઉતરી ઉરમાં કાજળ જની
અને હેયું આંખ્યું નયન મડી—

'તને સોંપેલી તે' જલહદય આંખી મર સુતમ,
તને થે હુયેથી વિખૂટી કરશે આજ વસુધા'
પ્રકૃતિ વસયું જોલી રડતાં.

પ્રતિમા વ્યાસ

વસંતમાં

વસંતવનની મંજરી જ્યારે ખીલતી
સરખે સરખી સાથ રમતી રાસને
કોયલના ટહુકારે ડીલ સંકેરતી

ત્યારે મૂને આવી પૂછે ખાસ ને:
“વસંતવનના દિવસો તારા સાંભરે ?”

આંખલિયાને આલીંગલી વેલડી
સ્મિતશાં ફેરી રહેલી નિર્મળ ફૂલ ને
વેરાતા વાયુના વેણ વીણી વીણી

કહે મને: “આ વસંતવાસ અમૂલ્ય ને;
“વસંત વનના દિવસો તારા સાંભરે ?”

વાતાવરણે અમક અનેરી નિર્ઝરે
તનમનમાં ઉભરાતો ચેતનભાવ ને;
જળસ્થળમાં સોહાતી રસસંભવની;

આણુ આણુ પૂછે: “તું મોં કેમ અભાવ ને ?
“વસંત વનના દિવસો તારા સાંભરે ?”

સરોદ

છીપનોકા

: મંદાકાંતા :

મૂકી કેણે ફિરલુકલગી વૃથાની છેક ટોચે ?
નીતારીને સકલ રસસૌંદર્યને વ્યોમમાંથી:
ઢાંકી ગાઢા તિમિરગઢને જ્યોતિ પાનેતરેથી
મૂકી કેણે ગગનસરમાં છીપનોકા ઉમંગી ?

સંધ્યાની જ્યાં તરલ ક્ષણ અધારના શન્યભારે
નાહીતી ત્યાં શશિસુખી ચઢી આભની મધ્યકાળે.
અધારના મૃદુ ઉઝરડે પૂણિમાને પડેલા
જગતો ધોવા જગતપદમાં પાદરી પાણુગા.

છાયા આવી ફરી તિમિરની, તેજના માર્ગ વચ્ચે
એની કાળી લકીરથી તે પૂણિમા શોભી ભીડી:
તારા કેરી લઈ ઉપરથી ચંદ્રો સૌભાગ્યલીની
સૃષ્ટિ પાસે જઈ ભેલી રહી પૂછવા વાત છાની.
સૃષ્ટિ ચાલી અપલપગલાં પાડતી આંઠનીમાં
અશ્વ ચૂમે પીયૂષસવતાં લોચને પૂણિમાના.

લાલશંકર બક્ષ

તમારા વિના

: પૃથ્વી :

અને સ્વપ્ન હોય તો? શી વિધ સત્ય આ સંભવે
પળેપળ પડીખડી, અસહ્ય જોજ માથે ધરી,
અબજુ પથમાં સદા ભટકવું તમારાં વિના!
જતાં જ ક્યમ રે, રહ્યાં? પરમ મુગ્ધ ભાવે હજી
તમે નયન તેજ ને વિશદ જ્યોત કૌભાંઈની, ૫
ધીમે ટમટમત આ જીવનદીપમાં પૂરવા-
અઘોર તમચૂડમાં શબ સમાન નિઃશબ્દ આ
ભીંસાઈ મમ આસપાસ પથરાયલી સૃષ્ટિમાં
પ્રકાશ ધરવા-પ્રપુલ્લ પમસવવા પ્રાણુ એ,
કરેકર મિલાવીને મમ ગૂંઠે પધાર્યો અને? ૧૦
અને તિમિર ઘોર કાં? રમરણ માત્રમાં કાં તમે?
રમરી ફરી ફરી રમરી ફેંકત ગુરવાવું ક્યમ?
સૂઝાગી સ્મિતની છટા, નયનતેજ ચે ભવ્ય કયાં?
કહાં સુખસમૃદ્ધ શે પ્રજ્વલ આપનો ને કહાં
સનાતન વિયોગજન્ય ઉરદાહવું દુઃખ આ? ૧૫
હશે સ્વપન માત્ર એ? શી વિધ સત્ય આ સંભવે
દિલોલ કરતો રસાર્દ્ર મમ બાગ દાવાળે
વિનષ્ટ પળમાં બની, અહુક-ભરમ આંહીં તહીં
હડી પથ અટીકમાં, નયનને રુપે આપે? ૨૦
ન બહુ પથ ફેટલો? મજલ ખેડી વા ફેટલી? ૨૦
ન બહુ કદિ 'હોંઝશું' પથની પાર વા ફૂંકશું?
ન બહુ પ્રજુ રૂઝશે અગર પીઠશે એ વધુ?
ન બહુ-પણ બહુ હું મજલ ખેડવાની હજી!
અને વિજન વાટ, એપ અતિ દીર્ઘ તો શીલ હું
રડી વિફળ, આપનાં દરસ કાજ ઝરી મરુ? ૨૫
શું કામ નયનો થકી વહવી કાબજારૂવત,
ધરાતલ અટીકની સુભગ રંગરેખાતણી
અરે, મધુરતા અકસ્મ્ય વલ્લસાડવી, બહુલતાં
સહઅશત દારથી દૃઢધામને આંસુમાં? .
તમે શિવરૂપિણી સર્વિત શાં તરુઓ, તટ, ૩૦
અનેક ધનધાન્યનાં જળવિહીન ફોનો, ધરા
સુપુષ્ટ કરતાં વહી; અધવચે જ મૃત્યુ તણાં
અપુષ્ટ રણમાં બળ્યાં : વિમલ સેર છેલ્લી ય તે
રસાર્દ્ર કરવા ધરી જીવન તપતને, તો પછી
ન મંગલ લહું કરો? જ્યહીં સમર્પણ સ્વવતું ૩૫
તમે પ્રિયતમે! ત્યહીં; ચિરવિયોગ કેરી બ્યથા
શું કામ સહવી પટે સ્વપનમાં ય મારે હવે? ૪
પ્રેમશાંકર.હ. ભદ્ર

સંસાર : સરિતા ને સાગરને

: મદનાંત :

“તીખા તારે તપી બળીઝળી હા રિસાઈ છુપાઈ!
સપ્તાયેલી અહહ! કુમળી શું વિલાઈ વહી ગે!”
એવાં એવાં વિરહવચને વ્યાધિથી આ સુકોતો
નિચે સિંધુ સદયદૃઢે બહાલીને વાંછતોતો.
ગર્જ, ત્રાડી, ઘૂણવી, હસતાં વિનવી ને પૂકારી ૫
દર્શાવી કે પ્રણયભરતી, તોય એ બહાલી નાંવી.
જાએ જાએ વલખી તલસી ઊમિચોને ઉછાળી
કે કે યોજ્યું, અમૃતઝરણી એ અરે! તોય નાંવી
અંતે એનાં પીયરણને મેઢાંધ્યાં મેઢાંધ્યાં
ભંડારો કે જીવનભરના, ઈંદ્રના ચાપરગી
થોંધાંમૂલાં વિજળીવસનો, તારલા રત્નહારો
ગર્જ ગર્જ પ્રયત્નવચનો આદુ-શબ્દો કહાંબ્યા.
બહાલી થેલો વિરહવિધુરો વારિધિ બહાલ સાથે
ફૂલું ફૂલું કરગરી ઘણું, કાંપવા પ્રેમભાથે
ખોલાવે છે અતિવિકળ શૈ દીનતાથી દુઃખાતો, ૧૫
રાતે, દીઝે, સમય-કસમે ભેટવા આવી બતો,
બાણી, માણી, વિરહ-મમતા-પ્રેમ-સન્માન તેથી
ચાલી બહાલી સરિત સુભગ સુંદરી શી સુહાતી.
રૂંધે ત્યારે પીયરથથી જોધ લેઈ સુધના
વેગે ચાલી ધસતી હસતી, કોડ આલિંગવાના. ૨૦
આજે એના ઉરમહીં નહીં કયાંય આનંદ માય
જાયા જાયા પુલિન જળરા રે પૂર્ક પૂર્ક થાય!
ત્યાં તો આડો વજરદૃથી પૂલ કો ફર રૂતો
રોકી રાખી સખલ ધસવી સિંધુની પ્રેયસીને
પહાડી એનાં પથરદૃથે ના દયા મ્હોર નાંવી ૨૫
રૂંધી એણે અદય બની હા, એ અભિસારિકાને.
ત્રાડી ત્રાડી પ્રખર, પળમાં અદ્રિશ રોટરૂપે
‘જાએદીને ફગવી દઈ કાં બા ખસી,’ એમ ગર્જ;
કોટી કોટી કર ઉછળિયા મસ્ત મોખાંતણા ત્યાં
જોડી જોડી ભમરપુમરો ઘોર કે શોર નમ્યા ૩૦
કપી કાંઈ કંઈ સદય શૈ છેવટે માર્ગ દીપે
આભારે ત્યાં ઊછળી પૂલને ફીણ પુષ્પે વધાવ્યો
દોડી, છોડી સકલ મરનાદ બની પ્રેમથેલી
અંતે એના જલધિપિયુને જ મળી એ તપેલી.
ઊમિછોળો, દૃઢયભરના ભાવ એ પે મમાતાં ૩૫
એના અંકે દૃઢ મિલનમાં, એકચમાં દીન થાતાં.

આ ભવે *

હશે જનક શું ? પ્રશ્નાંત પ્રતિમા હશે ? હા, હદે
હશે અમિત રેલતા વિમળ સ્રોત સૌજન્યના ?
સુદક્ષ, અતિ ભવ્ય, આર્દ્ર નયને હશે નમ્રતા ?
પ્રભુત્વ, પ્રતિભા, પ્રભા, નિપુણતા અને પ્રજ્ઞતા
નિરંતર હશે હદે ? સરલ રંક એ આત્મમાં
અનન્ય, અપ્રતિમ વા નવ હશે કશું સર્વથા ?
ન હો પદ વિશિષ્ટ કે પરમ અઞ્ઞ વ્યક્તિત્વ ના !
હશે નવ કશુંય કિન્તુ તમ ભાવ વાતસલ્યનાં
અજસ્ર ઝરણાં વહે હૃદય આજ ભારે પિતા !
ધર્મી જીવનશૈલમાં બહુલ ખીજ સંસ્કારનાં,
તમે જ શુચિતા, કુમાર, દૃઢતા ભરી દેહમાં
સદર્થ પથ પ્રેરતા સ્મરણુ ભવ્ય આપી રહ્યા;
અકલ્પિત રહેા ભરી સ્મરણુ ભવ્યતા અંતરે !
હવે સ્વરૂપચિત્રણો વિદેશ દલ્પનાનાં અજ
કલંકિત કરીશ ના વિરલ ધન્યતા આત્મની;
વિપુલ બનને હવે અકિત અજુની વંચના !
બને સ્વજન કુખ્ય સૌ પરિચયે; અદીકાં રમે
સદૈવ સ્મરણુ; રહેા અલલ દર્શનો દેહનાં !
રહીશ હૃદયે સ્મરી પુનિત, ધન્ય એ નામને,
અકલ્પિત રહેા, અદીકાં વિચરેા હવે આ ભવે.

નિરાશય પાન્થ

* અપ્રગટ કાવ્યસંગ્રહ 'પાયેવ'માંથી.

માછણને

: પૃથ્વી :

ડરે મનુજ વ્યાઘ્રથી, વળી વિલોકી ભૂજંગને,
બને છ ભયગ્રસ્ત એ નિરખી મત્સ્યગંધા ! તને;
ડરે કયમ તુંથી, કહે ? જીવનઘાત તું ના કરે
ભયમે ઉરગ વાઘની : અજબ દ્વારમે મહેકતું
વસુ તવ મુદ્ગરથી, પરિમલે ન છૂપી શકે
ઝરે સતત મીનની સકલ તુજ અંગાંગથી !
ફેટે ત્વરિત નાસિકાપટ, રૂમાલ નાકે દીએ
મનુષ્ય જવ ભાળતો તુજશી મૂર્તિ સૌંદર્યની !

હશે અવર કે પ્રયોજન ? તને મનુષ્યાળ કાં
સલામ દૂરથી ભરે ? નિગૂઢ શી ધૂણા ધારતો ?
કલાય તુજ લીમશી અસીમ શક્તિથી એ દ્રાળે,
કલાય જીલ તુજ જે લવ ન થાકતી પ્રોલેલે
જગજ્જન બધાયને ઝડ “સસ્તવતીસ્નાન”માં *
અળેળી દઈ રહેજમાં તું પરચેા કરાવે ખરે !

હશે ધીવર કે' તણું હૃદય લૂટણું લાવણ્યથી :
નથી તું કંઈ રાક્ષસી; મનુજહાઈ પાપાણુ કાં ?
સમાજરૂઢી સામણુ, ભગિની ! બંડ ઉઠાવ તું !

જેહંગીર દેસાઈ

* સસ્તવતીસ્નાન=ગાભિપ્રદાન

અણસારે

જતો હું કામે ને અધવચ દીકી જે પ્રિયતમા,
ભિલાં બને રસ્તે, સનમુખ થયાં આલ વસુધા:
સર્થાં પાસે પાસે, નિકટતમ આવી અટકતાં,
મળ્યાં નેત્રે નેત્રે, કંકત અણસારે હસી રહ્યાં.

ગોહિનીચંદ્ર

કરી કમાણી ધૂળમાં મળી ગઈ*

હું પૃથ્વીરાજ ચઢુઆણુ બની પ્રતાપી
સૌંદર્યથી નીતરતી મુજ નાસિકાને
ખંભે ભીકણું વટથી, “કર ના પ્રિયે”-ફેડે
ભાડે મળેલ મૂછ ત્યાં નીકળી પડી જે
કરી કમાણી ધૂળમાં મળી ગઈ !

હસિત શુચ

* નેહાદરામાં શ્રી. સુન્દરપદ્ય પ્રચુપ્તચાને યોગ્યેલા મુસાવરા
પ્રસંગે રચાયેલ.

કાવ્યસંક્રમણ તો એમના એ જ નાના પુસ્તકો છે. પહેલું—“મહારી સુખ્યારી પળો” નામે ઈ સ ૧૯૧૦ના પ્રગટ થયું છે, એમાં મોનીસ કાવ્યો જુદા જુદા વિષયો પર સમાવેલાં છે. આ નાનકડા પુસ્તક માટે “મે બોન સ્વર્ગવાસી હાજ મહમદ અહારખિયા શિનહીએ લખ્યા છે એમાં હાજ મહમદે એમના છદ માટે બનુ તારીફના શબ્દો લખ્યા છે—“આ . વાચતા ભણે કોઈ અગ્રેજી ભાષાના કવિના કાવ્યો વાચતા હોયએ એવો ભાસ થાય છે આગળ વધી કહું તો “બ્લેન્ક વર્સિઝ” વાચતા, એધરી બ્લેની જવાબ છે કે અગ્રેજી વાચીએ છીએ કે યુનરસી ! “બ્લેન્ક વર્સિઝ”વાળા કાવ્યોની ખરી ખૂબી ખેતના રાહતા દાળ સાથે વાચતા વિશેષ જણાય છે એટલે કે પ્રાસ વિનાનીના બેદ મનમાંથી નીકળી નય છે, વળી કવિતા વચનમાં પણ ક્યાએ ખટકતી નથી પણ સાફ સરળ પોતાનું કામ કરતી વહેલી જણાય છે” હાજ મહમદના આ મત વળેા સાચો છે

નાજુકેના બીજા કાવ્યસંગ્રહ “નાજુક સરોદ” નામે છે તે ગયે જ સાલ (ઈ સ ૧૯૪૦)ના પ્રગટ થયો હતો એ બન્ને સંક્રમણોના કાવ્યો તેમજ બાપા અને ૭૬ ચરના કાનુ તપાસતા જુવાનીમાં મહાલાના અને અનુભવી ધરના મનુષ્યોને તફાવત સ્પષ્ટ તરી આવે છે

કવિ કે લેખકની ખરી પીછાન તેની હરચના અથવા તેની શૈલી અથવા તેના શબ્દો ચરના કાબૂથી થતી નથી કવિતામાં જે વિચારો દર્શાવ્યા હોય, જે રીતે કવિએ પોતાનું હૃદય કાબજમાં આવી કહ્યું હોય તે પરથી આપણે તેને એળખી શકીએ છીએ એ રીતે નાજુક ખરે જ એક નાજુક અને ગ્રેમથી ભરપૂર વ્યક્તિ હોયે આપણી નજરે પડે છે

“માહરી સુખ્યારી પળો”ના આરભમાં જ નાજુકે જ ના પીગીટના શબ્દો ટાંકે છે એ શબ્દોમાં જ નાજુકની શૈલીની સાફ લક્ષણ પાી જાય છે

‘ નહિ જોઈએ અને સુરખાદાર વિચાર,
જે હાકે છે પોતાનો ઝલતો દિદાર,
ભારી ભારી શબ્દોની વણત અદર,
બનાવે છે પોતાની જ જેઓ કબર,
દહાએ છે જ્યા તેઓ એવા સુપત,
કે સમજને પેસવાળો નથી ત્યા વગ ”

આ લીંગીના ઘણા આધુનિક સાહસોને ખૂબશે પણ એમાં સત્ય સમાયેલું છે. અગર કવિ પોતાના ભાવોને અટપટા કે અધરા શબ્દોમાં વણી લે તો વાચનારને જે ખરો આનંદ મળવો જોઈએ તે મળી શકતો નથી જો ભાવ ખરેખર હૃદયપરથી હોય તો તે જેટલા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં અને સરળતાથી પ્રગટ થાય તેનું સારું. એક જ ઉદાહરણ લઈએ ભગવદ્ગીતા એમાં ઉચ્ચ કોટિની કવિતા છે તે કોઈ ના પાડશે નહિ પરંતુ એની ભાષા અને શૈલી કેવી સરળ છે જેમ ભાવ હૃદયના ઉડાણમાંથી નીકળે તેમ બાપા સહેલી થી જોઈએ એ જ ખરા કોમી કોમી છે અને એની જ કવિતા માનવને સચોટ આનંદ આપે જે વાંચકો આજે

અટપટી શૈલીથી ટેવાઈ ગયા હોય તેમને તો આ પ્રકારની કવિતા લખી ભરૂં જ લાગશે મસાનેદાર અને તપતપતી વાનગીઓ આપા પછી સદા દાળભાત ન જ ભાવે, પરંતુ દાળભાત જે શરીરને યુષ્ટિ આપે છે તેટલી યુષ્ટિ મસાનેદાર મોજબના તો નથી જ.

ધરતીની શક્તિ કવિને દરેક સ્થાને દેખાય છે

“મદીની કોસેમી લખાઈ માહે
લખાઈ તેના વિચારની કેવી દેખાય
સિદ્ધની જોરે મદ સુગમના મે તેનું બક્ષ,
સાપ યજ્ઞકામાં જો તેના ભરખા વક્ષ,
જો વાધને યુસ્તે તે સાહિબના કોષ,
ગાય જેદરના તેની તુ માખને શાધ,
ગરુડ પાપે તેની તુ તેજ નિકાન
ગોકલગાયમાં જો તેની ધીરજની સાધ,
ને જેરના તુ જો તેના મનની મરોહ,
ને કાગડામાં જો તેની સાદાઈ કોહર
હાથીના જો તેના હાથની મેળાઈ,
ને કાઠીમાં જો તેની ખારી બીનાઈ

* * *

વરસાદમાં વરસાની જો તેની મેહર,
ખેતરોમાં જો તેની લીલાંમેહર,
તપમાળા જો નેકીનો તેની ઉભાસ
રાતમાં તેની કાળજી ને ચોકી તપાસ

* * *

અને તેની સહથી તે આપા પેદાશ,
માનસમાં જો કોતરેલો તેનો આકાર ”

આ પછી માનવને સર્વથી ઉત્તમ બક્ષીસ જ તેણે આપી તેનું “અર્ધજન” તાજુકે કરે છે

મન જેને બળે તે બીજ પેદાશ
પર શક્તિ ભોગવે છે, ને કરે છે રાજ
મન જેને બળે, તે અનેક હુનર,
તેવ ધારી, સુધારી આગય ધરે છે.
* મન જેને બળે તે નીચેની જગ,
તે ઉપરની જગ સાથે સંબંધ કરે છે.

* * *

મન જેને બળે તે સારા ને જોઈ
નરસાની રાહથી તે પાછો ફરે છે.
મન જેને બળે તે યુદ્ધના જુદા
ને પીગીટી પકડે છે યુક્તિની રાહ

આ લીંગીના નાજુકના ધારસી લક્ષ્ય પદ રચાયવા છતાં સારો ખ્યાલ મળે છે એમાં ધલેક સ્થાને પ્રાસ સપૂર્ણ નથી અને માત્ર સ્વર-પ્રાસ (Consonance) ઉપર જ અવરતો છે. કેટલીક વાર એક લીંગને અતે એક શબ્દ આવે ને તેના “અન્યથ” બીજા લીંગના આરભમાં અક્યયો દેખાય છે એ પ્રકારની લીંગી

ધણક આબના લેખકોને ખૂંચે, છતાંયે એટલુંતો કપૂલ કરવું જ પડશે કે કાબની સરળતામાં જરૂરે અટકાવ પડતો નથી. તેમજ વિચારનો રોહ પણ સરળ વલ્લો જાય છે. અને એમાં વિચારનું “ધનત્વ” કોઈપણ પ્રકારે એણું તો નથી જ.

કવિને ઉલ્લેખી જીવન પસંદ છે. પોતાનો ધધો “કવર”નો એટલો મનમાં નકાશા વિચારો જેમ ગમે તેમ આપવા દેવા એમને પસંદ નથી:

“એ નવરા વિચારોને રોકેલ બલા,
કસોટી પર તેઓને કસેલ બલા,
કરું નવરી પલનો શું બેઠેતરે ઉપચોગ.
કે આપું કવિતાની દેવીને ભોગ.”

એ નિશ્ચય કરી કવિ બહાર નીકળે છે ને રસ્તામાં એક આનંદી ધોખી ધોખણું નેકું સામે મળે છે. ધોખણુ આખા દિવસની મનુદીથી આકેલી છતાંયે ખુશાલ

“મેઠેનતની તારીફમાં ગીતાં મધુર
ગાતી રસ્તા પરથી ચાએ છે પસાર”

એમને જોઈ નાજુકું, હૈયું ઉછળે છે:

“ઓ સતોખી સુખ્યાં ને મેઠેનતુ જીવે !
અદેખાઈ તમની કું કો નહીં કરું ?
ને ઉલ્લેખી તમારાં જીવતરને જોઈ,
કાં નહીં મારી હાલત પર લગવાઈ મરું ?

* * *

ઓ મેઠેનતુ જીવકાઓ ! પાણી ને તાપમાં
સખત મેઠેનત વડે તનને કસી
બાહુ બળથી મેલમેલો સાદો ખોરાક
ખાતાં હશે, ત્યારે કેવાં મગન
મર્ધ હૈયાં તમ હરખાતાં હસ્તાં હશે ?”

“મારી સુખ્યારી પળો”માં નાજુકે ફરવા નીકળે છે ને બધાં જાણ ત્યાં વર્ણન કરે છે. ને ત્યાં જોઈ તે પરથી કોઈક પાઠ શીખી આવે છે. બધાં વર્ણનો દેહધ્યાનમાં છે અને જેઓએ આ સ્થાનો જોયાં હોય તેમને આ વાંચતાં મેલકો આનંદ મળે છે. શહેરની મંદી હવા અને ગંધાતા રસ્તા ને ધરને છોડી એ આપણને એકાંત સ્થાને લઈ જાય છે બધાં:-

આવે છ કેવી હવે નિર્મળ હવા !
લખ્ખો દેહની એક જ જે અકરીર દવા !
નથી લાં કોઈ “કેકટર” યા “સરજન”નું નામ
આડાંબવલાં પાટીઆંતો ઠાલો દમામ.
“મીકસયર” ને “પેરટ” અને “પ્લાસ્ટ” ને “પીલ્સ”
“એમ્બુ” ને “શીવર” ને “કોલીક” ને “ગીલ્સ”
એ ગીલ્સો પચાલ બી લાં પડતો નથી.
શું એમનો જાણ છે ને અમનો નથી ?

* * * *

લાવે છ આપણુ પોતે જ દર્દી ને એમ,
ઝેર ખાઈને જીવવા ચાહું જીવના કું કેમ ?”

સઘળી નિર્દોષ વસ્તુઓ નાજુકને આકર્ષે છે. અને બાળક તો એને અત્યંત પ્રિય છે:

“હા ! બચ્ચાંના હસવાથી બીજું શું સુખ ?
બચ્ચાંનાં રડવાથી બીજું શું દુઃખ ?
બચ્ચાંથી કામતી શું બીજું રતન ?
બચ્ચાંની સામે શું વીસાદ છે ધન ?
બચ્ચાંની મોંઘણી ને બચ્ચાંના વાહાલ-
થી મોટો શું રમ પાસે કરું સવાલ ?
પુછાય “કેટલાં હૈયાંનાં પાલક તું છે ?”
ને નહીં-“કેટલાં રૂખાંનાં માલક તું છે ?”
હા ! બાલકનાં મુખના એક મીઠો મલકાદ-
પર સાતસો કરે એની પૃથ્વી નીસાર !”

એના “નાજુકે સરોદમાં” પણ બાલક માટે ફરી એક વાર થોડીક સુંદર લીટીઓ નરે છે :

“તે બચ્ચાં ઉછેરવાની મીઠી જાનક
જે થનાર છે, માનતો, મુજ જાણીની યાલ,
હસવું જેમવું સ્વર્ગી એક સ્વપ્ના સમાન,
શી કૃષ્ણની વાંસળીનું આપણું જે બાન.”

બધાં કોઈ મનુષ્ય કોઈપણ પ્રકારે પૂજા કરે તે સ્થાન પવિત્ર છે. “હુસેન સાગર”ના તળાવની બીજ બાજુએ “મે સમ્મન” જેવીનું એક નાતું મંદિર છે ત્યાં :

“ઝોગમ તેનાં મંદિરની કુલો ને પાન
નારીઝલ ને કુંકું ને સીંદુર હલલ
મુકેલાં છે; બધારે તેણીના માન-
માં જલે છે કોડિયાંમાં ધીના ચેરામ.
ને તેનો પુર્જરી સુંદર અવાજ-
માં તેણીની સ્તુતિ કંઈ ફરી રહ્યો છ
ને બળવતાં તેની કોઈ બંદીનો ભાગ
જાલ તેની આસપાસ તે ફરી રહ્યો છ
તે ફરી રહ્યો છ; પણ તે મોદરમાં આ એમન-
ને યાદ મારા મજાની આપી રહ્યો છ
હોય તેની બંદીનો કંઈ બી બરમ,
પણ એટલું દીસે છે મુજને તે સાદ
કે પેલી દેવીની માફક તે તે
રહ્યો છે ફરી તે જ ધ્રુમરની યાદ !
જેમ પૃથ્વીના ગોલાના નકશા ઉપર
દેહિજીના કુવમાંથી છુટી રેખાંશ
વેગલી વેગલી એકેકની ફરી સંદેશ,
ઉપર કુવમાં મલે છે સઘળી આખર
તેમ એક છે સદે ધરમની પહેલ અને અંત
ને હજારો ધરમની હજારો રાહ
જુદી જુદી ફાટે છે, પણ અંતે તમામ

મલે છે સાથે 'બર્ધ' એક જ જગા,
ત્યાં પડાંદું મોંડ્યું છે તખત ખુલ્લું !

"મહારી સુખારી પલો" નું સર્વથી સુંદર કાવ્ય '૧૨મું' છે.
તેમાંની ઘોડીક લીડીઆ ઉતારી લેવા લાયક છે. એક મોટું
વડતું ઝાડ સડકની બાજુમાં હતું :

"ને પાસે જ એક ફકીરનો તકમો બેઠો,
ને બેઠેલા ફકીર ત્યાં ચાંડીને તપ,
સગળ્યો ખોદાનો એસારો કાંઈ
જરૂર માહરા દેડામાં થવાનો ઝપ,
પણ પડયો નહીં થાક તે ત્યાં માહરે નજર !
પુરાની એક મસજીદ ત્યાં પાસે હતી
"ખુદા ! ખુદા !" કરી ત્યાં મારવા પોકાર;
દરેક ધુમ પાછી માહરા કાનમાં જતી
ગંગાવર પડધાનો લખનો આકાર,
પણ પડયો નહીં પાક તે ત્યાં માહરે નજર !

એમ જતો હું બ્યાર, પડ્યું નાહતું એક બાળ,
રસ્તા પર રમતું ત્યાં મારે નજર;
ઘોડો ધસી આવતો'તો છુટી વીકાળ,
હતું બાળ તેના પગેમાં દબવા ઉપર-
કે ઉચકી તરત તેને લીધું મે હાથ
ને હસ્યું તે બેઠો માહરાં યુખની ઉપર !
હું બેઠેલ ખુદા થયો તે બેઠેલાંની સાથ,
થઈ તુર્ત માહરાં દિલમાં કઈ આલા અસર
લાગ્યું પાક તે પછો લાં માહરે નજર !
હા ! મેં કીધો ત્યારે દીલમાં વિચાર
કે નેક ફર્જ મને તેટલી નાહતી બી હોય,
તે બુઝવ્યા પછી જે ખુશી કરાર
મળે છે, હોય છે ખાલેકની ખુશી તેમાં !
નાજુક ! નેકીમાં જ પડે છે તે પાકમાં નજર !"

"નાજુક સરોદ"માં આગળ કહ્યું તેમ જલ્પવસ્થાનો પૂર્ણ
અનુભવ અને સાથે પ્રેમાળ નિઃશ્ચીની શાંતિ બધેબધે નજરે પડે
છે. જીવનના અનુભવથી કવિ એક માત્ર વાડ શીખ્યા છે, તે એ
કે ઈશ્વર દયામય પ્રભુ હોય ત્યાં બધને અવકાશ નથી.
માત્ર સર્વત્ર શાંતિ જ દેખાય છે. આ પુસ્તકમાં છ વિભાગો છે
જેનાં નામો અર્ધસૂચક છે—મન, મન, ચળન, કથન, જલન અને
ગમન. નમનમાં ઘણી સુંદર પ્રાર્થનાઓ છે. મનુષ્યનાં જીવનની
રોજની પ્રાર્થના એમના શબ્દોમાં બહુ સુંદર આપી છે :

"નમક રોડી દે, જેમ તેં દીધી
સમસ્ત દાદલે, જેમ તેં દીધી,
દયાના માપથી - દોષ' આપ !"
અવર કાણ છે ? એક બાપ - તું !"

પ્રભુને શરણુ જવામાં જીવનનો સર્વોત્તમ વિનય છે. મનુષ્ય

પરમેશ્વરને શરણુ થવા શીખે એ જ પ્રાર્થના અનુભવ શીખાડે છે.
નાજુકની પ્રાર્થનાઓમાં સર્વથી સુંદર આ બાવ દર્શાવે છે :

"રાખ યુજને, અર્જ મારી, તુંજ જનાયો પાકેમાં,
તારી ઈચ્છાને શરણુ, તારાં હુકમની ધાકમાં.
હું અપુરો હું ધડો, જળકાષ્ટ ખતો પળપલે
રાખ યુજને આ ખુદા ! તારા ચરણની ખાકમાં.
ખેતી મારી દે ખુદા તું, નેકી અનોચી ભરી,
હું ગરીબ, નિષળે રળે, કંટક આ મારા પાકમાં.
બેદ સમજું તે હવાનો, દુર મને એવો સચેત,
જે હવા ઉપર નીચે, રમતી રહે છે નાકમાં
જન્મ શું છે, શું મરણ છે, તેના બેદો ખોલે તું,
એ ખુલાસો જાણવા, હું રાત દહાડો તાકમાં.
આપ્યો ઘેર વનની મહી; નાજુકને ને તું સાચવી
રહું સદા તુજ હાકમાં, ને રહે તું મારી હાકમાં !"

નાજુકને હવે ઉર્દુ કાવ્ય રચવાનો પણ શોખ લાગ્યો છે.
ઘેડીક સમય થયો એમના અનેક ઉર્દુ કાવ્યો વાંચવાનાં મળે છે.
એ કાવ્યોમાં સુશી પથની ઝાંખી થાય છે. એક સ્થાને એમણે
લખ્યું છે :

"લખે નાજુકને સમજો મત કે ખતરે મય કે ગીરતે હમે'
દિલકા ખૂન પીતે હમે, જીમર મે નીચ કરતે હમે."

પ્રથુના પ્યારમાં બકત થઈને કવિ ગાય છે ત્યારે બંગાળના
વૈષ્ણવ કવિઓની તથા દયારામની મસ્તીનાં રમરંગો તાજાં થાય છે.

"દિવાનો છુ પ્રભુ ! તારા પ્યારમાં
હું મરત થઈને નાણું, હું હસ્તો રળે !
આ ટોચ પરથી કંઈ છું, તે ગારમાં
મને છોડી બહીયા, હું ખસ્તો રળે !

કુદીલ છું કુકર્જી, તે જાણે છે તું,
મને ત્યાં કસોડીથી કરતો રળે !
કરે છું અપાકથી હું ચોરી કપ્પલ;
ખોલી બેતો મારો ત્યાં બસ્તો રળે !
કિંકા તારી સાથે મેં કાંધી ધમણ
મારા ખંડનો રાકતો તું રસ્તો રળે !
ધણાંક કરશે નાજુકની ફરિયાદ ત્યાં
તે બક્ષી છે મારી ! તું ફરતો રળે !"

કવિને ઈશ્વર પર આકાશ વિશ્વાસ છે જે મને તેની આકાશમાંથી
તે જ બચાવી લેશે. એક ઠેકાણે વિપતિને ઉદ્ધરીને કહે છે :

"તું બાંજતી બ મને, તે બનાવ તો મય,
તું હણતી બ મને, તે કરે બચાવ
યાદ રાખ ! કે મારો તે મોટો ખોદાવ,
રહે કરવા સામર્થ્યના છે તારાં દાવ !
આવડું તારું એક રીતે ઠીક ગણું
કે પૂનમ. છે વિપતિમાં વધુ ખોદાવ !

કાવ્ય મધુ

રામપ્રસાદ ઝે. બક્ષી

દીવાળીના આકાશોએ લેખોનાં વન; કવિતાનાં પશુ, ધણે બાગે વન. ભેચાર પૃથ્વીના કાવ્યપ્રાણમાં આ કાવ્યોત્તી-પ્રયોક્ત્રી-મધુ-પ્રસાદી પીરસવી અને તેમ છે. સમય ધણે ગળ્યો, પશુ સ્થળ થોડું છે તેથી બ્યક્તિગત કાવ્યમાંથી મધુસંદોહ કરવાને બદલે આ દીવાળીની આકાશોથી કાવ્યમધુ-એટલે બાહ્ય સારાં કાવ્યો-ચૂંદીશું.

“દસદાર” એ દીવાળીના અંકેનું સ્તુતિરચન ગણાય છે એ કારણે, કે મધુની તારતમ્યથી પસંદ-નાપસંદ કરવાના સમય કે સામર્થ્યને અભાવે, કેટલાક આકાશો કાવ્યસંખ્યા ગુણને બોગે આતિ વિપુલ બની ગઈ છે. “સાદેશ”માં ૪૮ અને “જુગદાતી”માં ૪૦ પદ્યકૃતિઓ છે. સંખ્યાને બોગે ગુણવિશિષ્ટ કાવ્યો જ પસંદ કરવાની વિવેકશુદ્ધિમાં “આલુતિ” અને “પ્રજામધુ” પ્રથમ સ્થાને આવે છે. “વેણી”માં રૂબરૂ ગમ્યાં ગમ્યાં સાથે એવો ગુણકેટકર નથી સાધી શક્યો; અને મુકાબરે-ગુણકેટકરે “હિન્દુસ્તાન-પ્રજામિત્ર” સારી કાવ્ય સામગ્રી પીરસે છે. અને “જયભારત”ના ૪ કાવ્યોમાંથી ૩ સારાં છે. “સ્વચાર”માં માત્ર ૩ કાવ્યોએ તેમાં મુખ્ય સ્થાને મેકલ “દીપક” કરતાં-ખરાં કાવ્યતત્ત્વ અને કાવ્યકૌશલમાં બાકીનાં બે ચડિયાનાં છે. “સાનમનાદ”માં બે નાનું કાવ્યો આવી ગયાં છે, તેમાં પુરોહિતનું “ઉપેક્ષા” તરી આવે છે.

“સદેશ”માંથી આઠ જ કાવ્યોના ઉલ્લેખ કરીને સનેલ માનવો પડે છે. પ્રથમપદે વિરાજતું કવિથી નાનાસાણું “અસાપ ધણે” એ કાવ્ય જગત્, યાચિકની-મારખના પ્રવાસીની-પાના ચિત્રાવસિ એમની સિદ્ધ કૌશીમાં રજૂ કરે છે. એમની અન્ય અપ-ધાગવ ફૂતિઓથી પશુ વધારે અપધાગ્યરમના ધ્યાન ખેંચે છે.

શી. મનસુખસાહ ત્રેવેરીની બે પાદ્યકૃતિઓ-કદી કમણી ધૂળમાં મળી ગઈ” અને “સાધીઆ શા (સાથી આશા) પૂરાય”

જું આવ, તેના નામનું હું મંતર બલુ,
રમેા જેને તે હોય, તો તેને કાણુ ખામ ?
કદાં વન ફળે કદઈ મળતાં નથી
તું પાડ મને, વડું હું હિમ્મિ ચરફ !
કદમ કદમ નામ તેનું જ્ય તો નાહી,
નાજુક તેની દરખાસ્તમાં હરતો જઈશ.”

મારા અંગત અનુભવમાં નાજુકને મેં સદા અહોરા પર રિમત સાથે જ નોંધ્યા છે, કદી પણ એમને અવરસ થા મગગીન નોંધ્યા નથી, અને હું એક જ એમણે સંસારમાં અનેક કષ્ટો સામી છાતીએ ઝીંક્યાં છે. ફરિયારી દયા પરનો એમનો અડગ વિસ્વાસ એમને છેવટ સુધી હસતા જ રાગે એ અતિ પ્રાર્થના.

એ ભેમાં બીજા વિશેષ ચતુરાઈ બરેલી છે:—

“ત્રેલેકયે આજ દેકા સધિર નિગળતા સાધીઆ શા પૂરાય ?”

*

*

*

“ત્યાં દેવી શાન્તિ, વિશ્વપ્રભુ વિમળની શાધી આશા પૂરાય !”

શી. કેશવ હ. શેઠે “સંઘદહરના” કાવ્યમાં, સંઘદહરનાનાં પ્રાણિયો તથા પિન્ડરે પૂરાયેલી મેનાની સ્થિતિતુલાના કરીને સાર એવ્યો છે કે “અપિના સંઘદહરનાને સૌને પ્રિય સ્વતંત્રતા”, શી. ઈન્દુલાલ માંધીના “ફૂંટી દે ને મને” એ કાવ્યમાંની શાન્તિની ખાતર આત્મસમર્પણની બાવના આજના વિશ્વસંક્રામે ઉપ-ભવેલી હોય તો એ ઉન્નત મનસ્સાધના સમયયોગે વિશેષ ઉન્નત બને છે. “એ ધારવાળા” કાવ્યમાં ચતુર્ભાઈ દેસાઈ કહે છે કે ધાર કદાવવાની જરૂર જરૂરબેા કરતાં આપણાં ધૂઠાં બનેલાં હવનતેજને વિશેષ છે. “અનાબીનું” “તને હૃદય થું” કદું કાવ્ય હૃદયને ક્ષણિક, કૃદિલ, કંટકમય હવન “વિજાંકવાનો” ગોધ આપે છે. અને અમૃતસાહ છે. પારેણ પૃથ્વી હંદની ૧૧૬ પદિક્તમાં સરેરાશ વાંચકોને “સદેશ” આપે છે તે વાંચવા જેવો છે.

“વેણી”માં-સૌ. હસુભની દેસાઈ, મધુકર સંદેશિયા, કાન્તિ સંઘવી અને ત્રલસાહ પારેણ એ ચાર જણાંએ એક જ પાદને આધારે પાદ્યકૃતિઓ કરી છે તે અને બાલકુકુંદ દવે, અમૃત જની અને “સગીર” એમની ગમ્યો છે; મોહિનીચંદનું “આલુ” પૂર્વાર્ધ બાદ કરતાં વિસ્તાર વટવા સાથે ગુણમાં સુધરે તેમ છે. “સુખદુઃખના પર્વ” (શાંતિસાહ બી. શાહ), “સ્વજનોને” (રાજેન્દ્ર શાહ), આશાજનક છે; “વેદી”તી વેદના” (સ્વપ્નરથ) અને “વાદળી” (ધનશંકર ત્રિપાઠી) એ કાવ્યોને “અવનિર્મિતો” કહેવાની ઈચ્છા થાય છે. શી. ચતુર્ભાઈ શંકરભાઈ પટેલની “કદી કમણી ધૂળમાં મળી ગઈ” એ પાદ્યકૃતિમાં “અશ્વધાર”માં, શાંતિસાહ કલ્યાંદ શાહે ઉત્સવ પ્રસંગે અન્યનાં દુઃખોનું દેરહું રમરહું, “સાદેશ”માં શી. મનસુખસાહે આપેલી એવી જ પાદ્યકૃતિ જેટલી કુશલતા નથી જણાતી. મળહબાઈ પી. શાહનું “કવિ ખયરદારને” એ અર્ધ કાવ્યમાં-અર્ધની ચોગમતા છે પણ વિચાર વ્યવસ્થા અને શબ્દસમૃદ્ધિનું અર્થ સમર્પણ વિશદ નથી. વેણીબાઈ પુરોહિતનું “સુભવના”એ સુખેય મુલાયમ કાવ્ય સરલવાણી અને ચદુભાવથી હૃદયગમ બને છે. શી. ખયરદારના “નવા વર્ષની સવારે” એ કાવ્યમાં એક સ્થળે “હવન જંગ” છે તે સ્થુહુત હંદની પસંદગીનું (અન્યથા અપ્રાપ્ય) સમર્થન કરે છે. પશુની આંખપર સર્વનાં કાંઈ એણી ઝીલીને જગદાર કમળ ઉધણું એ કલ્પનાચિત્ર પુરાણપકને નવીન ભવ્યતા અર્પે છે.

ચતુર્ભાઈ દેસાઈના “નિર્વેદ” કાવ્યમાં જ નિર્વેદ છે તે શાન્ત-રસનો સ્થાવિભાવ બને તે પ્રકારનો છે છતાં બળતો નથી. અર્થાત્ દર્દનો અભાવ અને વેદનાશ્ચરતા એવું. એ નિવેદ્યું

સ્વરૂપ છે; અને—

“હા! એમણુ છે સૌ ગમીના ભગમા
વિસગયથુ છે સૌ પુણ્યા નામમા”

એવુ એ નિર્વેદન કારણ છે, પણ સાત્તરસ ઇંદિ નથી, એ નિર્વેદ
દૂર કરવાની ઇચ્છા છે. કવિ યાચે છે કે—દિવે અગાર હડા પડયા
છે તેને કૃપાને—

“તેની મીઠી આંખે હૃદયને બાળજે.”

રોહિતરિનુ “પાનખર” કાવ્ય કોમળ, લલિત અને સુદર છે—
વાણીમા તેમજ વસ્તુમા વેળી પસ્તાય છે—“તુ પ્રાણુકા પસંતીને
ભૂવી”, “ઉડતા કા વાથે મનડા હમી”, “ઉડતાની ખીત હરી ઉડવી
સલામતી” આ પસ્તાતી સતી બનેલી વેળીને કવિ બોધ આપે છે
કે પ્રીતની રીત એવી જ છે, સુખનુ પડે—પણ એ સ્નેહનુ પાનખરનુ
નથી—“એ તો વસત કૈરા પહેલા હુનાર” છે. કાવ્યની અન્યોક્તિ
સ્પષ્ટ છે “પાનખર” એ નામ કાવ્યનાપર્યંતે બધધેસનુ નથી.

આપ્તિમાં પહેલા મહેલા કાવ્યો શુભમા પણ પહેલા છે
શ્રી મનુષ્યલાય ગવેરીનું કાવ્ય ‘તારા કમ’—વિશ્વમત્તની બહામતી
જવાલામા સર્વસ્વની આકૃતિ આપવાની તૈયારી, અને એ ભોજે
વિશ્વનો કમ ચાનુ રહેલા દેવાની ઇચ્છા દર્શાવતું આ શિષ્ટ છતા
વિશદ શૈલીનુ અણીયુદ્ધ કાવ્ય સાહસિક અગતિમા વ્યક્તિનુ સમર્પણ
કરવાની ગવેરીની અત્યંત પ્રકટ કરે છે. સ્થળભવ્ય બને
કાવ્ય—નમતો આપવો પડશે —

“મારૂ બધુ પ્રિય છે મને

પણ તારા કમ વિશ્વનો મેળે મને પ્રિયતમ, અને
એ કાળ આકૃતિ મેધ મારી હોય તો તુ રતીકારને,
આપુ ન હુ હોશેથી, તે તુજ માંમંમા વિશ્વ રચુ,
તો તો તોફા કૈદી ઉમેડી સુગરને દૂર દૂર દેકને,
પણ તારા કમ નિય નિય નાથ મારે! રાખજે.”

શ્રી. ઇન્દુલાલ ગાંધીના ‘દગ્ધજીવણી’ કાવ્યમા વેરાગી કવિની
હૃદયપીળેની પ્રેમસીને લગ્નબંધનથી બાંધવાની શ્લોક, પ્રેમસીની એ
વિશ્વમા અનિચ્છા, કવિના રાપ વગેરે ધટના પ્રિય પ્રિયા વચ્ચેની
હોવાનો આભાસ ઉત્પન્ન થાને છેલ્લી બે પંક્તિમા વક્તવ્યનો
સ્વસ્વસ્થરેક અમલકારી રીતે આપે છે—

“રહો ના વેરાગી, રમણી રત સ્વામી મ ન થયો

કવિના, હુ તારી દગ્ધજીવણીમા પડી ગયો.”

શ્રી. કરસનદાસ ગાંધીના ‘ઉચિત ન હતુ આનુ’—કાવ્યમા
રોહ સ્વીકારવો નહોતો તો ડગર વીધનુ નેહનુ એ ભાવનિરપેક્ષમા
Elizabethan flavour છે, પણ આ દુરિદાદ પ્રભુ પરતે
રોપ એવી વ્યવસ્થા શક્ય હોઇને અર્થનુ લીકણ છે તે
પૂર્વનુ—બારત્યુરિનુ—જ છે. શ્રી. પ્રેમસકર બંદે “તારા પ્રત્યમા”માં
સ્પષ્ટ વાર્થમાર્ગના પ્રભુના વિશ્વમાપિતવનુ—વિશ્વતરંગિતવનુ—સ્વોત
ગાય છે.

શ્રી. કાલકનુ ‘અમારો પથ’ પણ પ્રભુ—અહિભુમી શ્લોક,
છનપરિહૃત વડારીને દૂર મિત્રારે પ્લેયવ્યનો નિશ્ચય દર્શાવે છે. પ્રથમ
કીમા ‘લગર’, ‘બદર’ અને ‘અદર’ એ પ્રાસ મારા કાનને ચાલી

રચતા નથી તે તો મારા કાને જ સમજાનુ રહ્યું.

શ્રી મોહિનીચન્દ્ર “છન એજ મગન” કાવ્ય (વિસ્તાર
સકમને કારણે ?) બીજા દોષોસ્તરી આ કાવ્યમાં આવેલાં એમનાં જ
કાવ્યો કરતા ધણુ સાર છે, સુશ્લિષ્ટ અને ઊર્મિ સકુલતા વિનાનુ છે.
શ્રી. રતુભાઈ દેસાઈએ “અણોગીને” સંબોધીને કાવ્ય રચ્યુ છે.
તેમા નહાના ચા પ્રિયને આધારે સાર કાવ્ય રચવાની ચતુરાઈ છે
અને સરળ નિયમને અનુરૂપ સરળ ભાષાશૈલી છે.

“બેન ગઈ” એ કાવ્યમા શ્રી પ્રબોધ બેન સાચેની રમતમાથી
એકદમ છવનના ગંભીર કરણ પ્રસંગમા સરળતાથી સરૂડી ભવ
છે અને ગભીર પ્રસંગને સુધાર વડે—શબ્દોની કંઠસર વડે—પથારે
ગભીર બનાવે છે—“બેન બારણે આવી ગઈ, છવનના ઝાલકણા દાખા
અતર મારે કાપી ગઈ.”

શ્રી પ્રતાપ બાલનુ “મને સ્વપ્નો જ્ઞાવા” કાવ્યમાં
વકાવ્ય સાર છે પણ વકાવ્યની અપેક્ષાએ શબ્દ વિસ્તાર
વધુ પડતો જણાયો ‘તાલમહાલ’ કાવ્યમા શ્રી દેવજી
રા. મોહાએ સાહજબંધને પત્નીપ્રેમના મૂર્તરૂપ તરીકે એ
સ્મારક રચ્યુ તે ધ્યાનને કે પૂર્વગામી પ્રસંગ દર્શાવે
સુખતામની ઉદ્ભવતા ગાઈ છે—જો કે નારીવરનુ ચૌકાઈ અને
પતિનુ પત્નીબંધન ઉર એ બેમા કાને વખાણ્યુ એ પ્રસંગોએ
છે ખરી

નાથલાલ દવેનું ‘સમર્પણ’ કાવ્ય, જગવને ખૂણે બેઠેલા
નાના કુસુમની જગતપ્રકાર બનીને છવન સાચક કરવાની તપના
અન્યોક્તિ કાવ્યની હમે રજૂ કરે છે. સુરેશ ગાંધીના ‘દોલો’ એ
બગનનો દાળ, અને એકદર એની ભાષા પણ, ભગવને અનુ-
રૂપ છે ‘દોલો મેનડી મે’ એ વાક્યનો લપ (x Rhythm)
બાળીને જેવો લાગે છે તે અગમર છે ?

અશોક દર્પનુ “દાદીને” કાવ્યમા જેની મહાનગી છે તેની જ
પદની ગતિ છે મૃત્યુને પણ પડકારતા આ કાવ્યમા વીરસભર્યો
જે છવનોસ્લાસ છે તે આપણા તરફોમા હેમ તો ? વાનગી
ચાળીએ —

એમ ને હુ એમ કા મહાન વનમા મચી

જૂતનો રેલી સદા

તુ માનજે તને નિશક છેતરીશ દાદી!

અને દરી દિશા તદા

નિનાદરી સુવર્ગકેરે ‘આદરીન આદરીન’

જ્યાનદદ દેવના ‘અનારુપિ’ કાવ્યમા પ્રાચીન એક પ્રસંગનુ
રેખાશુદ્ધ, ભાવસમૃદ્ધ આવેખન છે તે પાત્રનાં કાન્તોશિલુ સ્મરણ
થાય છે.

“જોગમજાહ”ના જૂજ કાવ્યોમાંથી વેણીભાઈ પુરોહિતનું
“કંપેસા” તરી આવે છે. “જોગમજાહ”માં ‘તપસી’ કાવ્ય
(શ્રી. કેશવ હ. શેઠ), શુદાગના ઉપનિષદોના આભાસ ઉત્પન્નતા
પૂર્ણદ્રવ્યો વડે સહિષ્ણુ તપ તપચને તપસીને નિમગ્ન્યુ આપે
છે, “દીપાવલી” (પુરોગામ સુદા) ‘શુદીપાવલી’ અને ગરીમની
દેશગાળો દીવાળીએ ખાસ પરખાતો વિરોધ આવેલો છે, “મેણુ”

રતમ" કાવ્ય (શ્રી. ધીરજલાલ પરીખ) રતને શોધવાના મન્યનને
અતે એ મન્યનની મનોદશાની જ રત તરીકે પ્રાપ્તિ દર્શાવે છે.
“રવિવાર”માં આ લેખના પ્રારંભમાં નોંધેલ “દીપક” ઉપરાંત
ત્રણ કાવ્યો છે; “સુવને મારું” મૌન સુધારક—જેમાં મૂળભૂત
પી. શાહે “નહિ કહું” કહીને ધણ—અને ઘણા—નોમથી—કહી નાખ્યું
છે; પરાક્રમી સત્ત્વ યુવાની નબાવી લે એ પ્રત્યે આશ્ચર્ય
દર્શાવતું “સરકસના સિંહને” (સ્વર્નાકાન્ત ભટ્ટ); અને “પરતેને
છવનારા” અને ચન્દ્રપ્રતિ આન્વેષિતા (અદ્રિખ).

હિન્દુસ્તાન—પ્રભામિત્રમાં શ્રી. હરિલાલ ભટ્ટચંડી “તન્ત્રીની
કાતર” તન્ત્રીની કાતરથી ભચી ગયું તે પુશ્પીની વાત છે. “આગેધપો”માં
શક્તિ રાવળ ઉચ્ચાર શુદ્ધિને ચગદીને આગળ ધપાયા છે. ‘મને
નવ પૂછે’ (ભારકાજ) સુંદર સુકત છે. “પ્રિન્સાનની મહેનત”
(સ્વાનસ્થ) છવનના ટકાવનિભાવ માટેની મનુષ્યની જરૂરમતનો
સમજ, સમભાવયુક્ત ચિતાર આપે છે. રમણલાલ સોનીનું,
સમને પ્રણમના નેટલું” બળ રહે અને અન્યની સેવા ન કરવી
પડે એવી માગણી કરતું કાવ્ય “પરંતુ માયું” બસ આજ સાંધ”
એમના આ અંકમાં છપાયેલા બીજા “અર્જુન—સુભદ્રા” કાવ્યથી
નિશ્ચય છે; “અર્જુન—સુભદ્રા”માં ભાષા અને અર્થ બંને લઘ-
રિયાં ખાય છે.

શ્રી. કેશવ હ. શેઠે “એનાં આંસુડે દેવા વરાળ ઉની”
કાવ્યમાં જનતા મોજ માણે અને શ્રમજીવી જૂઠાઈ મરે એ
હતભાગિની દશાથી ઉપજેલાં આંસુઓને લોકગીતના ઢાળમાં
ઢાળ્યાં છે હરિન્દ્ર ભટ્ટના “છન્દને” કાવ્યમાં માગેલા મોહપાશ
મનુજને ગ્રેમમાં બાંધનારા ગ્રેમપાશ—સમજાય છે પણ આશાવજ
સમજાતું નથી. મનસુખલાલ ઝવેરીએ “સ્વપ્નમાં સ્વપ્ન” કાવ્યમાં
દંભમય, નિસ્તત્ત્વ કાલિયા સમા, સત્ત્વ કરતાં સ્વપ્ન પ્રત્યે પક્ષપાત
દર્શાવતાં કહ્યું છે:—
“રે! સુખતા દુષ્ટિતણી, વિદારતાં વિદ્યુ” તે” કાવ્ય સમસ્ત મારું”,

* * *

“ને એમ તો છવન થે ન સ્વપ્ન શું?”
“તો સ્વપ્નમાં સ્વપ્ન વિલોકું” હું” ભલે.”
શ્રી, ઝવેરીનાં કાવ્યોની ચિન્તનમતા લાક્ષણિક છે.

“જૂગળાં વાગે” કાવ્યમાં ઈર્ષ્યજન્ય ૨. યુદ્ધ દીવાળીના
દિવસેમાં પણ મનુરોને તો જૂગળાં સાંભળીને કામ પર જવાનું
હોય છે એમ કહી ને મનુરોને—અનેક અન્ય કવિઓની ચાફક
દીવાળીને દિવસે-યાદ કર્યા છે.

વેણીબાઈ પુરોહિતનું “આજે હું ચીંચરું છો!” એ કાવ્ય
ધનિદાના આશ્વસ્યો કરતાં ગરીબની કંડી નિવારતા ચીંચરાની
ઉપયોગિતા વધારે છે એનું સચોટ રીતે જણાવે છે. છેલ્લી
કડીમાં અલ્પ પણ અજ્ઞય સેવાની ભાવના સુંદર રીતે ધ્યાન
ખેંચે એવી રીતે વ્યક્ત થઈ છે:

“મેંધેરી સિદ્ધિ કાળે મુજ છવતરની ઝંખના આટલી કે,—

નાના કા રંગેહે લઘુક સગડીમાં કાકડી થે જળું હું!”
“પ્રભામિત્ર” એ નવ કાવ્યો આપ્યાં છે તે બધાં સારાં છે.
“નિરાશાને” કાવ્યમાં (રણુછાલાલ બી. વાવડા) પૃથ્વી છંદ
એકંદર સદૃશ છે પણ “અપ્રાપ્ત દુઃખકલ્પના” જેવું અતિક્રમણ
ખૂંચે છે. “કન્દ”માં (મીતુ વરનેરજ દેસાઈ) લોકનિદાની
પરવા વગર નિબનદે—કાવ્યાનંદે રમણ કરવાનો અડગ
નિશ્ચય બહિર કરવામાં આવ્યો છે; પણ એ બધાના ‘નાયક’ કાણ
છે એ છેલ્લી કડીમાં જણાવતાં મભીરતાથી હાસ્યપાતતામાં—
અચાનક લપસી પડાય છે—“ગર્વેડો મિચારો સળગ નયને આમ
વદતો.” “મનુજ ચેલજા” (હરિલાલ પંડ્યા) વિષયમાં ઉત્તત છતાં
ભાષામાં સર્વથા શુદ્ધ રહી શક્યું નથી એટલું આ કવિને કહેવું
પડે છે કારણ કે એમનામાં એ સામર્થ્ય છે. નેહાલાલ ત્રિવેદીનું
“તે” છેતર્યો સુવને” એ વિનોદપ્રદ કથાકાવ્ય છે, ગોપાલ-
કૃષ્ણ અ. મહેતાનું “પ્રકૃતિબાળ” કાવ્ય કુશળ વિષયવસ્તુસ્થાથી
અને આલંકારિક શૈલીથી સુંદર બન્યું છે. સંસ્કૃત કવિઓની
કલ્પનારીતિને અનુસરતા આ કાવ્યમાં ઉચ્ચારનો વ્યતિક્રમ દ્રુમ
ચલાવી લેવાય છે છેલ્લી કડીનું રમતિયાળપણ કાવ્યને ભાવમાર્ગ
અર્પે છે:

“સુસેજ જલની મઢી કમલિની સત્તપે સરી
ધીંગી ટપધી મારીને હસતી એ કહે ટોળમાં
‘રખી! નયન ખેલ, ભે! પતિ ભીખા અઢી તાહરા!’”

અનિરેક્તા “એક જનવરતું” સુઝડું” જોતાં” એ સૂગ મટે
એવા શીર્ષકવાળા સુંદર કાવ્યમાંથી વાનગી જ લઈશું:—

“અહા, સુખદ શી કહી પ્રિય! તને અમોલી મળી;
અને સરળ મૃત્યુનેય પણ શી મહા સાપડી.
નહીં વસન બન્ધને જાતના કાળ રે દેહના
અને ખડકે નહિ ઉપર ગાદલાં ગોદાં—
તણા; નવ કશાય વધ્ય ઉપચાર વૈધો તણા
અને વિવશતા ન આત્મજન દેરી શંકાસ્પદા!”

નંદલાલ જેખીનાં “હસુ” કાવ્ય એ આશ્વત, ઝંઝાવાત અને
અકસ્માતથી પણ હારવાની ના કહે છે. રડવાની ના કહે છે:—

“રડું” જોઈ ભાવી સમય વિણુ જુઓ થઈ જવું?

*, *
ધસો ઝંઝાવાતો થકવી જ્ય લેવા ન મથશે;
હસું, આખું ટાણું, હસી હસી મરી, હારજ ન હઉં”

કુદરતમાં ચતા અને વિરાટ બનતા વટોગિયાની માફક—
“ધીમે રચી જતા નિસાસ મુજમાં બધા કાળ શા
અને હલ્લમાં વિરાટ બનતા જ વટોગિયા”

વિષે રમેલા “વટોગિયા” કાવ્યમાં સુખધુએ પૃથ્વી છંદ હાથ-
કર્યો છે પણ ખાસ અર્થોપકારક નહિ એવા શબ્દો (બધા, મહા, જ)
નબાળ્યો છે. નરહરિપ્રસાદ મા. રાવળ પોતાના કાવ્યને “સ્વપ્નનો દેશ”
[અનુસંધાન પાટું ૧૧૦]

“પ્રતીક્ષા”

નવા કાવ્યસંગ્રહની સમીક્ષા

કાલક

છેલ્લાં માર પાંચ વર્ષથી શ્રી રમણિક અરાલવાલાનાં કાવ્યો આપણાં સામયિકોમાં દેખાં દેતાં હતાં. એ સૌ કાવ્યોનો સંગ્રહ શ્રી અરાલવાલા આજે ‘પ્રતીક્ષા’ યંત્રમાં રજૂ કરે છે. સંગ્રહનો પ્રવેશક આપણા પ્રતિભાસાગી કવિશ્રી ઉમાશંકર ભોખીએ લખ્યો છે. સાચો સોની જ સાચું સોનું પારખી શકે. શ્રી ઉમાશંકરે શ્રી. અરાલવાલાનો જે પરિચય આપ્યો છે તે પરિચય જ સ્વયં કાવ્ય છે. આજે અરાલવાલા મિલ છોડીને હાલકૂલમાં બસ્યાવા નય છે. સાથે સાથે પોતાનો કાવ્યસંગ્રહ ચૂજાત સમગ્ર થકે છે.

‘પ્રતીક્ષા’નો પ્રવેશક લખતાં શ્રી ઉમાશંકરે જે મત (એકદરે શ્રી અરાલવાલાની કાવ્યકૃતિઓની ઊપ એ પકે છે કે કર્તા ઉચ્ચાર-માધુર્ય અને વિષયનિરૂપણમાં ગંભીરતાના પક્ષપાતી છે. એમનાનાં શૈલીની પ્રીતિ છે) આપે છે એ સાથે એનો સમત છીએ. કવિનો આ પ્રથમ સંગ્રહ છે. આ સંગ્રહને એમણે ને આપ્યું છે તે પ્રશંસનીય છે.

આખા સંગ્રહમાં આપણી આંખ આગળ જે વસ્તુઓ તરી આવે છે તે એમનું શબ્દમાધુર્ય, રંગદર્શન, લાગણી, અને વાસ્તવ્ય. શબ્દમાધુર્ય કેટલેક દેકણે બનાવડી મધ જેવું પણ બન્યું છે. પણ ભમાં ભમાં મધુર્ય એની રેળે આપ્યું છે તે પકિતઓ કર્તાની શક્તિની પ્રતીતિ કરાવે છે. રંગદર્શનમાં પણ કવિએ કેટલીક પકિતઓમાં મનોરમ હાવનાઓ ઉતારી છે. પણ કાવ્યમાં એમની લાગણીઓનું બળ ધણે બાજે વિશેષ રહેવાને કારણે એમનું રંગદર્શન કાવ્યનો પ્રધાન સ્તર રહેતું નથી અને તે જ શિષ્ટ કવિને માટે વાજબી છે. લાગણી અને વાસ્તવ્ય અહીં જુદા એટલા માટે જ મુક્યાં છે કે કવિએ કેટલાંક ઊદ્દીપ્તિક કાવ્યોમાં અરેખર અનરેખશી વક્તવ્ય કર્યું છે ભ્યારે બીજાં કેટલાંક કાવ્યોમાં પ્રયત્ન કરવા છતાં-લાગણી હોવા છતાં એમાં વક્તવ્ય કરી શક્યા નથી. ‘બાઈ’ તને આપું શું ભેટ ?’ કાવ્યમાં ધણી સરસ રીતે આવદર્શન કરાવ્યું છે પણ એની જ માથે જે જીવનમાં કાવ્ય હતી રહ્યા છે, જે વિષય એમનો નિત્યનો છે ત્યાં ‘અધાર પછોડા’ ‘કાદર’ ‘માઝલ પ્રતિ મજૂર’ જેવા કાવ્યોમાં એ લાગણીને કાઈ પણ અરો ઉતારી શક્યા નથી. ભ્યારે ‘અમરબીનું’ સવારમાં કવિ સફળ થાય છે. એમાં યુગ્ય કારણ એ પણ રેળે છે કે ભ્યાં કવિએ અનુકરણના આઠા ગાંખા પટ છોડ્યા છે ત્યાં એમને સિદ્ધિ સહેજે વરી છે.

આખા સંગ્રહમાં કવિનો વન પ્રયેનો પ્રેમ અને કુદુંગપ્રેમ વધારે બાત પાડે છે. ‘વાતકુંડ’ ગીત એક મનોરમ ગીત છે.

“તારાં છુડાય કેમ પાણી હો વાતરક, તારાં છુડાય કેમ પાણી ?

કામની ક્યારી સંધ્યાણી હો વાતરક, કામની ક્યારી સંધ્યાણી;
શૈશવનાં સ્મરણોની વાણી હો વાતરક, શૈશવનાં સ્મરણોની વાણી.
ભાવે છે આજ તારાં પાણી હો વાતરક, ભાવે છે આજ તારાં પાણી.

‘વાતક’ પ્રતિ કવિ કેટલા રેલેહી ખેંચાયા છે ? એનાં પાણી ભાસે છે તે પણ કવિ સમજી શકે છે. પણ એનાથી જે કવિ વખત થતા નથી અને કાળની કાળને પીસરી જવા કવિ કહે છે,
“ગાને અબગ તારું” ગાણું હો વાતરક, એવું તે ગાને ગાણું.”

અને તે ગાણું તે કેવું ?

કાળની કાળો ન ભાણું હો વાતરક, સમણમાં વુગવુગ ભાણું.

એમના વતનપ્રેમમાંથી જે કાવ્યો આપણને મળ્યાં છે એમાં ‘વતનનો તલસાટ’ શ્રેષ્ઠ છે. એ કાવ્યમાં કવિહૃદયનો તલસાટ છે. જનની અને જનમજૂમિ એ ભેમાં કવિ જનની વિનાની જનમજૂમિ બોધને કહે છે:

“બહાદી તો જે જનનીરહિતા જનમજૂમિ ન તોયે,

છત્તુ’ જખી જનનીગદિતા જનમજૂમિ વિરેશ.”

એ જનમજૂમિનું જે વર્ણન કવિએ કામની શરૂઆતમાં આપ્યું છે તે અતિ મનોહર છે. પણ કવિના એ વતનના નાદમાં જે વિપાદ છે તે એમણે ઉપર જણાવેલી પકિતઓમાં બ્યક્ત કર્યો છે.

વતન પ્રેમનાં કાવ્યો પછી કવિ ઊદ્દીપ્તિક રેલેહાં કાવ્યો આપે છે. એમાં જે ‘બાઈ’ તને આપું શું ભેટ ?’ એક સર્વોચ્ચ સુદર ગીત છે. બહેન બાઈને ભેટ આપવા તૈયાર થાય છે. પણ એમનાં માથા પો-

બહોડી અનાથ આજ આપણને ઊપડ્યાં

માતાહુ કેવોને દેશ,

બાઈ! તને આપું શું ભેટ ?

બહેન બાઈને માટે કેવી સરસ ભેટ શોધી શકે છે ?”

સરખી સાહેલી મતી અતી, ભજે તારા

દીવાની યદને દિવેટ;

બાઈ! તને આપું એ ભેટ ?

દીવાની દિવેટ યદને રહે એવી ભેટ બહેન પસંદ કરે છે. ‘દિવેટ’ અને ‘ભેટ’ના પ્રાસ અને ‘દિવેટ’નો આ પકિતમાંનો સંપૂર્ણ રહસ્ય અર્થ છેલ્લી પકિતઓને ગીતનું સોખર બનાવે છે.

‘તાપકું’માં કવિનો વિપાદ સફળતાથી કિતર્યો છે. કુતવિર્ભ-

મિત્રમાં કવિએ પોતાના અન્તરને ખરેખર ધણી જ સરસ રીતે વસાવ્યું છે. કુદરતી વાચાએ જે શબ્દ સ્વરૂપ આપ્યું છે તે બીજાપુરના ધુન્મટની જેમ કોઈપણ માતાવિધીના પ્રબળમાં પડેલા પાડશે જ.

“સકલ સૃષ્ટિ સ્મશાન સખી છતાં
નહિ ઝમે કદી અશ્રુનું ઘુંદ બા!
હવન રાગ વિરાગનું તાપણું
કરી તપાડીશ, તાપીશ હું ચ બા!
મનુજને ભડતાં કરી ભડવા.”

અને એ જ માત્રવિયોગને વિષાદ કવિ પાછો ‘સ્મૃતિરક્ષા’માં આપે છે:-

પરંતુ નહિ આવશે યુગ સમાન આયુધ્યની
ધર્મત રણુ ભોમમાં શીતલ માતની હાંધી.”

‘સ્વપ્નાખંડે’ પણ કટુજનકર શોકપ્રશસ્તિ કાવ્ય છે. શબ્દ માફે અને અર્થ અને એ ઉભયમાં વિચાદનો રંગ એ કાવ્યના ગાંતભાગને સ્પષ્ટકાશ સહુ કરે છે!

“બહાલાં વચ્ચાં રે મારાં વેળાં મેલી માયાના મહેલ,
આ રે કાયા કેરે કાઠિયે હહો હલકાતાં તેલ;
શાંતિ વિના રે મારે સહુ સહુ,
હવમાં બળે રે દિલેના કુંગરો, શીળી એકે ન દૂકે,
આવો ને કાળના વાશરા! માથું એકાંદી ફૂકે,
શાંતિ વિના રે મારે સહુ સહુ!”

આટલી કષ્ટમધુર વિષાદભેરી પંક્તિઓ હોવા છતાં એમાં એકતા નથી જળવાઈ. પ્રથમ કડીમાં કવિ ‘કાયા’ને કાઠિયું બનાવે છે અને તરત પીછા કડીમાં દિલેના કુંગર બનાવે છે. દિલ કાયામાં રહે છે. કુંગરો શું કાઠિયામાં રહે છે? જો આ પંક્તિઓમાં એકતા જળવાઈ હોત તો કદાચ આજ પંક્તિઓ જે અસર ઉપજાવે છે એનાથી વધારે સારી અસર ઉપજાવી શકી હોત!

‘પૂનમની રાતે’માં કાન્તનું અનુકરણ જેવું લાગે છતાંયે તેમ નથી. કાન્તનાં અંબનીમાં લખાયેલાં ગીતો વાંચ્યા પછી જે પવન કવિના કાનમાં રમે છે તે જ પવનનાં આવાહન સ્વરૂપ રસુ અને સ્વતંત્ર સ્વરૂપે પંક્તિઓમાં પણ બીરતે છે.

“આજ બધું બૂલી ભગનારા!
અંતરના આશ્રયતા તારા!
ક્યાં મારાજ તારા ને મારા
પૂનમની રાતે?

આટલો સરલ પ્રાસ હોવા છતાં એ જ કાવ્યની પંક્તિઓમાં પ્રાસ રહ્યા જ નથી. ‘અંબની’માં જો પ્રાસ હોય તો જ ‘અંબની’! ‘સરવે’, ‘પરવે’ અને ‘કાંગરવે’, એમાં ‘કાંગરવે’ નો પ્રાસ એની સાથેના શબ્દો સાથે કેવી રીતે બળે! ઉપરાંત એ જ કાવ્યમાં

‘અણૂતી’, ‘રણૂતી’ના પ્રાસ છે, એ ‘રણૂતી’ એટલે તો ‘રણૂતી’ જ ને?

‘આંખને ઉપાલબે’માં ઉપાલબેકરની જેમ ત્રણ ચાર હંદની બેળબેળ છે. એ બેળબેળ અસાચીય છે. ઉપખાતિની પંક્તિમાં જે લય રહે અને માતાં જે સમય લેવાય-તેથી જ લય અને તેટલો જ વખત કોઈ પણ સંબોગમાં ‘શાંતિની’ની પંક્તિ ગાવામાં નહી જ રહે! દરેક હંદનો સમય-અને લય એ બંનેનાં ધોરણ નિર્ધારિત છે. એ બેળ-હંદની વિશેષ વાત બીજી વખતે. પણ કાવ્યમાં તો એ હંદ સફળ થયો નથી જ.

‘દર્શન’માં કવિ શરૂઆતમાં જ કહે છે :-

“આવી હતી તું યુગ પ્રાસ, અરે ન માનું,
આવા અધાર તિમિરે કપાઈ એમ બાનું?
તારે કંઈકે દરકરું ચઃ અહીં લખાર?
ભાંતે ચ બ્યાં લટકતી નથી. એક નાર!

‘ખારવો’ ઝિંદાદિલીનું અતિ સુન્દર કાવ્ય છે. સપૂર્ણ સોનેટ નહીં એમાં આ કવિના ચૌદ લીટીનાં કાવ્યોમાં એક શુભ ધણો જ સરસ છે. કેટલીક વાર સપૂર્ણ સોનેટો પણ આપણને મળે પણ એમાં અપૂર્ણ અને પૂર્ણના ભાગ અને પલટો આપણને ન મળે તે અસાધ્યલાભમાં આ કાવ્યોમાં મળે છે.

દરિયાના ‘વિચિ-વમળ-અંજાનિલકરે’ ખારવો પોતાની તરણી મધ્યમાં નથી લઈ જતો. કેટલાક સાહસિક તો સમુદ્ર મધ્યે નૌકાઓ લઈ જાય છે. કેટલાક સમુદ્રમાં બીરતીને મોતીઓ લાવે છે. એ મોતીઓ ભોંધે ભોંધેને હસે છે. કિનારાની પાસે જ તરણી તરાવનાર છીપલાં જ વીણી શકે છે એ જોઈને પેલા મોતી લાવનાર હસે છે. ખારવો થઈને એ કેમ સહન કરે? હિંમતથી પોતાની તરણી મધ્યમાં લઈ જાય છે.

“જનું મારે શું એ શરમભર નેત્રે નીરખતાં
હહો કાંઠે કાંઠે? નહિ જ, નહિ રે પ્રાણ પરવા!
મજા મોતી વા ના, વિજયસ્થિતની જે નય તમા;
હવે તો હંકારું અતલ જલ ઝંકાર સણવા.

‘એકાદશી’ અને ‘નિર્દેશ’માં કવિના પ્રગતિવાદી વિચારો છે. પણ કોણ બલ્લે કેમ પણ એની અસર થતી નથી? ખંડ શિષ્ય-શિષ્યીમાં અખંડિત જ્યારે ઉતારવાથી જ આ દશા થઈ હોય તો તે નવાઈ નહીં!

કવિએ એમના સંગ્રહમાં કેટલાંક રેખાચિત્રો પણ સરસ રીતે સરકાવી દીધાં. એમાં જે ‘પસવો પાનવાણે’તું રેખાચિત્ર તાદ્દસ્ય છે. કવિ એમાં પોતાનું કશું જ કહેતા નથી. અને એ પાનવાણે કરે છે શું?

“એ તો છાત્રું ખરીદતો બેઠેલો રે પસવો પાનવાણે,
ચાપ નંબરિયું લાગતાં થેલો રે પસવો પાનવાણે.

*

*

*

“એ તો બાબોબાબો બહાવારી રે પસવો પાનવાળો,
ધણી ગાંધીની બીચ ગિરધારી રે પસવો પાનવાળો.”

* * *

એ તો છાપેલી સુંદરી ચૂએ રે પસવો પાનવાળો.”

જેનું તદ્દન વાસ્તવિક વર્ણન કવિ સમોઠ શબ્દોમાં કરી શકે છે.

“એક પરિણીતાના પ્રલાપમાં કવિએ ધણી જ થોડા પશુ સુંદર શબ્દોથી ચુરવાતી સ્ત્રીની એક જીવનભરની દુઃખદ દશાને બૂધી છે:-

“બહેની, મને કૂળની કબરમાં દાદી,

મારાં મોતીની ચર્ધી ગઈ માટી,

સહિબર! શીદ છેડો મને?”

‘ચુન’ર રમણીમાં પદલાલિત છે અને ચુન’ર રમણીના જીવનનું નિત્ય દર્શન છે. પશુ ‘હરિ! બાબો તો—’ એમાં કવિ શરૂઆતમાં જ પ્રભુને કહે છે:-

“હરિ! બાબો તો ભમે બાબો,

એથી શા બાદકા દલાવો?”

પશુ બાબીને બાદકા પગલે પ્રભુ! શીદને પાછળ બાબો?”

પાદકના ‘સપ્તીને’ કાવ્યનું અનુકરણ છે. પશુ આ કવિમાં

[અનુસંધાન પાને ૧૦૭થી]

કહે છે; પશુ એ દેશ છે વાસ્તવિક—કુગાર, પનરાહ, કુળો, પુષ્પો; મોર-ટેશ; એ બધું વાસ્તવિક છે. અને એ વનપ્રદેશની સરસતા તમા સાદા કાવ્યમાં બરાબર ઊતરે છે. એવું વનગ્રમણ આજે આપણી અપૂર્ણ કામનાનો-સ્વપ્નનો-વિષય બન્યું છે એ અર્થમાં આ પ્રદેશને “સ્વપ્નનો દેશ” કહ્યો છે; વાંધીને જ ખેતી રહેવાય નહીં, વનપ્રદેશને જવા પ્રેરે, અને તેમ નહીં તો છેવટ ‘સસેરસ’ ઉપખત એવું આ ગીત છે.

ચુનરાતીના દીવળી અંકમાં ૪૦ પંચો છે, તેમાંથી પ્રાચ-ગિક રચનાએને બેધક બાદ કરતાં બાકી રહેલાં કાવ્યોમાંથી નીચે જણાવેલાં કાવ્યો સારાં છે: સરકતે ક્ષતમાં બાપાશુદ્ધિ ભળવલુ “આમાં તમે” (ચુરેશ); નર્મ-પર્વવસાથી “લહાર” (દેવકુચ પી. ભેરી); લક્ષ્યવેંથી કટાક્ષ કરતું “શહેરનો નિશાણિયો” (રવનીકાન્ત બટ); ધનિકના ઉત્સવના પાયામાં રહેલ નિર્મનેના કંઈ કમળ “આતી દીવળી” (જયન્ત પંડ્યા); અને સિદ્ધહરત કવિશીર્ષી પશુ નેના પ્રથમચરણમાં ભૂતો દાળ પડાયો નથી એવું “આવો નવરાજન અમ આંગણે ર” (ખજરદાર). નીચેનાં કાવ્યો બીજા પદ્ધતિમાં મૂકવાં પડે છે: સિત્તનિશિ વર્ણનવાળાં બે કાવ્યો —“સોપાની” (વસન્તાભજ) અને “હે નર્મદે” (મનુ દત્તે); આર્ત-પ્રપતિયમ “હારી પિછાન” (હરિલાલ પંડ્યા); અને “હાંકિશને” (મધુકર રોદિયા). આ ઉપરાંત-શાલિન ઝોઝાનું પિંડબન બધું પ્રતિકાવ્ય “પ્રેદિસર તો તેને કહીએ” એ અ-પ્રેદિસરોને યોગ્યસ ગનશે.

એક-શકિત એવી છે કે એ અનુકરણ કરે છે પણ અનુકરણની સાથે જ પોતાની પ્રતિભાનું, વ્યક્તિત્વ એ અનુકરણમાં મૂકે છે. આ પદ્ધતિઓની સરસ અસર ‘આડક પગલે પ્રભુ! શીદને પાછળ બાબો’ વાંચીએ ત્યારે જ છે. એક કવિએ અનુકરણમાં લખ્યું તેથી બીજાએ પણ ન લખ્યું એવું કંઈ જ નથી. દેર એટલો છે કે જે કંઈ લખાય તેમાં તેની વિશિષ્ટતા ભેદાયે, અરાવવાલા પાસે એ વિશિષ્ટતા છે. આગળ કહ્યું તેમ ભેળ-છંદમાં જ એમને નિરૂપતા અળી છે બાકી બીજા બધા જ એનાં કાવ્યોમાં એમણે સફળતા મેળવી છે.

‘હેલા શાસે’માં કવિ પ્રભુને પૂછે છે:-

“જમે ઉત્કાંતિની જટિલ ધટનાને નવ કળી

તને સભ્યો? વા તો જગ સરજિયું?”

‘કાંઠરિયાની શરદશુષ્કિ’માં કવિએ મનોરમ ચિત્રદર્શન કર્યું છે. ધણી સરસ ઉપમાઓ છે. અને ઉપમાઓની જ સાથે સ્વરાવલીનું શબ્દમધુર્ય છે. શ્રી. ઉમાશંકર અરાધનાસાની ‘બન્યતાભિમુખની’ ત્રિતિનો નિર્દેશ કરે છે. આ કાવ્યમાં એ નિર્દેશ ધણી સારી રીતે છે. ‘ક્ષિતિજ બુદ્ધભરી કામળા’ના નિર્દેશ શ્રી ઉમાશંકરે પ્રવેશકમાં જ કરાવ્યો છે. પણ કવિ જે મિશ્રજીવન છવી રહ્યા છે એના પરિપાક રીતે એ જીવન દર્શનમાંથી આપણને જોઈએપરું કાવ્ય બન્યું હોય તો તે આ જ કાવ્યમાં છે:-

“આખો દહાડો બાવિરત ઝમે મનમાં બાવડીને
સૂતેલી આ નગરી શિર પે આશિરે ઉઘડેલા
આપાદીના અભય કરની અચૂલીઓ શી ઊભી
સૌમ્ય ભ્યોને સ્વરૂપ પદલી મોહની મીમનીઓ.”

‘માવડને’ કાવ્યમાં કવિએ ‘અંજની’ લીધી છે. આખા કાવ્યમાં ગીત સમાપ્ત કરતી છેલ્લી કડી ખરેખર મનોહર છે:-

“ગાનારા! ગાઈ સે ગાણુ;

સરકે છે ને સોનાશાણુ;

આવેલા ફિરણ બની નાનું

થેને જ બાનુ!”

આખા સંગ્રહમાં વિશદનાનો યુગ્મ છે. શબ્દો પશુ કર્ણપ્રિય વપરાયા છે. ત્રણ ચાર કાવ્યોમાં કવિએ મનોરમ ઉપમાઓથી રમ્યદર્શન કરાવ્યું છે. વતનપ્રેમનાં સાચી લાગણીનાં હૃદયસ્પર્શી કાવ્યો, માનવિયોગનાં કુણ્ણથેરાં કાવ્યો, કૌટુંબિક પ્રેમનાં રંગીની કાવ્યો આ સંગ્રહમાં આગળ પડતાં છે. છઠો પર એમની હયાતી થોડી છે. કેટલીક જગ્યાએ આપમેળે અને કેટલીક જગ્યાએ કળાથી પશુ એમજે પદલાલિત લાવવાની સાવચેતી રાખી છે.

અરાવવાલાની પ્રતિબા હજી એ આપણને અનેક સન્નોનો આપશે એની અપેક્ષા રાશ નથી. ‘પ્રતિક્ષા’ને ચુનરાત શરૂ કર સત્કારશે જ એની પશુ અપેક્ષા બાકી છે.

સ્વ ર થે નુ.

स्व रं ङ न

જાતી: પાડવ સંપૂર્ણ

[ଦୁର୍ଗାଶିଂଠର ତ୍ରିବେଣୀ]

રામ ખમાજ તાલ દાદરા માત્રા ૬

આરોહમાં રિપબ વળ્યું છે. અવરોહ સંપૂર્ણ છે.

બન્ને નિપાદ સેવાય છે. આરોહમાં શદ્ધ, અવરોહમાં ક્રોમલ.

અમારી ગુજરાત

કેણ કહેશે, નથી આ અમારી ગુજરાત ?

અમારી ગુજરાત હો જીવનની મહોલાત :

કેણ કહેશે, નથી આ અમારી ગુજરાત ?

પગલે પગલે જ્યાં મોતી વેરાયાં,

સ્નેહે ધૂમે માતળ્યાં સજ્જત :

કેણે કહ્યું, નથી આ સમાચાર ગુજરાત ?

નવખંડ ગાંધી ચેતન સ્થાળે,

લકુવો લેવો એ તો આજે ઉદાર :

કોણ કહેશે, નથી આ અમારી ગુજરાત ?

આત્માને ભોગે જોગ જમાવશું,

‘માને મંદિર અમ પ્રાણની બિછાત!

કેણ કહેશે, નથી આ અમારી ગુજરાત ?

જઈશું જગતને આરે ખૂણાએ;

ગુજરાત અમારી, ગુજરાતી અમ જાત:

કેણ કહેશે, નથી આ અમારી ગુજરાત ?

તાપ શું એ તાપે, જપ શું એ જાપે:

શ્રી અમ 'અ.કુ'પ્રદ્ય' ગુજરાત માત :

કેણ કહેશે, નથી આ આમારી ગુજરાત ?

हृनिया डोलावशुं, सागर शोषावशुं :

મેાંઘા અમ પ્રાણની એ મેાંઘી મિસત :

કોણ કહેશે, નથી આ અમારી ગુજરાત !

2. ध्यायी

क	छे	शे	-	न	-	थी	-	-	म	ग	म
प	ध	नी	सां	<u>नी</u>	ध	प	-	धप	म	ग	म
ग	-	री	-	गुज	र	-	-	-	-	त	म
भा	-	सा	-	गम	प	-	-	-	-	प	म
मा	-	री	-	गुज	र	-	त	ये	-	छ	म
नी	-	नी	-	सांसां	ध	सा	<u>नी</u>	ध	प	प	म
व	न	नी	-	मछे	ला	-	त	छे	-	गु	म
ग	म	प	ध	गम	ग	-	ग	म	ग	म	म
क	छे	शे	-	न	थी	-	-	म्या	-	म	म
प	ध	नी	सां	<u>नी</u>	प	ध	प	म	ग	म	म
ग	-	री	-	गुज	र	-	-	-	-	त	म
भा	-	सा	-	गम	प	-	-	-	-	-	म

અંતરા

प	ग	बे	-	पग	बे	-	-	क्यां	-	-
ग	भ	ध	-	धनी	सां	-	नी	सां	-	-
मो	-	ती	-	वे	-	-	-	थां	-	-
नी	-	नी	-	सांरें	नीसां	-	-	नी	ध	-
को	-	हे	-	प	मे	-	-	सां	-	त
सां	-	यं	-	गभं	गं	-	श	मां	नी	सां
न	-	या	-	स	-	-	त	हो	-	पु
ध	सां	नी	ध	गभ	ग	-	ग	म	ग	म
क	हे	शे	-	न	थी	-	-	म्या	-	म
प	ध	नी	सां	नी	प	ध	प	म	ग	म
ग	-	री	-	लुज	रा	-	-	-	-	त
अ	-	सा	-	गम	प	-	-	-	-	त

પ્રતિજ્ઞા

—●—

માંદગીને

સખિ ! કેક દિવસ તો જાઓ,
સખિ ! એક દિવસ તો જાઓ,
હુ મેશા આ એક જ સ્થળનો કટાળો ના આપ્યો ?

સખિ ! મે નહોતા બોલાવ્યા,
સખિ ! આપ જ મેળે આપ્યા
ઠીક આપ્યા તો, વણુમુદતનો પટ્ટો કયાથી લાવ્યા ?

સખિ ! દુરિનની આ રીતિ,
સખિ ! પરનની આ પ્રીતિ
કહેવા બેસુ ? તમ યગરણથી શરીર પર શી વીતી ?

સખિ ! પહેલાની શી કાયા ?
સખિ ! મહારતા ગજરાયા,
હુને નથી આ હાડમાળખે જીવવાની જરી માયા

સખિ ! હિન્દુકશનથી જાઓ,
સખિ ! કોઈ રીતે યજ્ઞ જાઓ,
શરમહીન તે મારે પોતે કહેવા વારો આપ્યો !

સખિ ! કારકૂનના ખીસાની,
નથી વાતો તમથી છાની,
એકાદ્રી જનને કઈ નારી છે હવા લેરી પાવાની ?

સખિ ! આ યજ્ઞથી ફર થાઓ,
સખિ ! મન ફાવે ત્યા જાઓ,
મહેર કરીને કેા યજ્ઞ મિથે સ્મૃતિશેષ થઈ જાઓ !

સખિ ! હુ ખનો આરો લાવો,
સખિ ! વિયોગવારો લાવો,
નહી તો કટાળી હુ નિશ્ચય બની જવાનો બાવો ! *

ઉશનસ્

○

* શ્રી રામનારાયણ વિશ્વનાથ ધામ કૃત મેસ્તા મ પો’
પુસ્તકયાના પૃષ્ઠ ૩૪ પરના ‘સખિને મ યનુ પ્રતિબ્ધુ

તરીકે સમાના યોજનાની તેમજ શરૂ કરેલી મશરી, કાચો વાંચવા આવનાર નવા કવિઓની ઠેકડી અને પ્રથમપરોરા રજૂ કરી નવા વક્તાઓને સભાક્ષેત્રમાં નાખી મૂકી મારવાનું અણગમનનું વર્તન સૌ કોઈને ખૂબ સાલવું હતું. 'ફલછાપ'માં એ વિષે જે આછો ધ્રુવરો થયો છે તેમાં અને આપોરો નમ્ર મૂર પૂરાતીએ છીએ.

સમાના યોજના કિશોરો હોય કે યિનઅનુભવી હોય તેો તેમને સંભળી લેવામાં પ્રયુજની મોટાઈ હતી. તેને બદલે તેમને બાહેધમાં મસ્કરીના પાત્ર બનાવી નિઃસાહિત કરવાની નીતિ સર્વે આ શ્રી ચક્રવર્તનને અણગમનની અને શોભાહીન હતી.

'કવિતા' યોજનાના કદરૂકાનો

'કવિતા' યોજના ક્ષીની પક્ષ ચોક્કસ પ્રગતિ કરી રહી છે. તેના પુરાવા રૂપે આ વખતે વાર્ષિક રૂપિયા બાર આખી સભ્ય થયેલ કદરૂકાનોનાં નામો નીચે આપીએ છીએ:-

- ૧ ડૉ. એચ જી. ગિરી તારાપોરવાળા, ૨૪, કોનાટ રોડ, પુના.
 - ૨ શ્રીમતી ચાંતાબેન નાગરજી દેસાઈ, અંકવા લાઈ-સ, મુરત.
 - ૩ શ્રી નરેન્દ્ર અધ્વર્યુ, માદુગા.
 - ૪ શ્રી ધનસુખલાલ સંઘેરિયા, કેટ, મુખર્જી.
 - ૫ શ્રી અરવિંદ નર્મદાજી કર વકીલ, ચર્ચગેટ, મુખર્જી.
 - ૬ શ્રી ત્રિકમલાલ મરચન્ડ, ગોકળીખાઈ હાઈસ્કૂલ, વિલેપાર્વે.
 - ૭ શ્રી જયંત દેસાઈ, રણજિત હિંદમ કંપની, મુખર્જી.
- સૌ સભ્યોને 'ઈન્ડુ અને રજની'ની એક એક નકલ એટલે એક ગઈ છે. જેમને હજી ન મળી હોય તેમજી લખવું. વળી આ મહિને 'કવિતા' યોજનાના સભ્યોને શ્રી કોલાહલ પ્રકાશન 'રનાતિ'ની એક એક નકલ પક્ષ મોકલવામાં આવી છે. આમ જ માસની મુદતમાં અને આપારા સભ્યોને એ પ્રકાશનોની એટલે આપવા સમર્થ શક્યા છીએ જે બદલ સભ્યો જ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

કવિ પ્રદીપને અભિનંદન

આપારા મિત્ર અને વ્યસનવ્યવસાય બંધુ કવિ પ્રદીપ જી

દીર્ઘ લગ્નજીવન વાંછીએ છીએ.

કવિ પ્રદીપ પોતાનાં કાવ્યો ગાવાની વિશિષ્ટ શક્તિથી અને પોતાનાં કવિવૃત્તિ સિનેમાસ્ટી જેટલા જ સાહિત્યસંપ્રદિમાં ખૂબ બાણીતા થયા છે. તેમનું લગ્નજીવન હવે પછી તેમને વધુ ને વધુ પ્રણય, તાંગલ અને દાંપત્યનાં રસકાવ્યો લખવા પ્રેરે અને સમર્થ બનાવે એવી ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી વિરમીએ છીએ.

દીસ બદલ

વાચકો જોતા હશે કે 'કવિતા'ના આ સંયુક્ત અંક નીકળે છે.

તેટલું જ નહીં બસકે એ મોડો પ્રસિદ્ધ થાય છે.

આજ મુશ્કેલી 'કવિતા' ભાવનગર છપાતું હતું. રજિસ્ટર નંબરને અભાવે અમને પુછક જ ટપાલ ખર્ચે આવવું હોઈ આતે અમે કુછુ સ્વયં બદલ્યું છે. અને હવેથી 'કવિતા' સરતથી છપાઈ સરતથી જ રવાના થશે. કચેરી તો વિલેપાર્વે જ રહેશે.

ચળદેરીની વ્યવસ્થાને કાચું જ અંગેનું પ્રકાશન મોકલ્યું છે જે બદલ રસિક વાચકો દરનુજર કરે.

લેખકો પ્રત્યે

'કવિતા' માટે કેટલાક જણ પોતાની કવિતાઓ કે લેખો મોકલી, આપે છે અને તેની પ્રસિદ્ધિની રાહ જુએ છે.

બધી જ કવિતાઓ છપવા યોગ્ય હોતી નથી. ઘણી છંદ વગેરેની અસુવિધી બરપર હોય છે. કેટલીકમાં ભાષાના કોષો ભારોભાર હોય છે. ને બીજી કેટલીકમાં વસ્તુ, વિચાર કે વક્તવ્ય હોતું નથી. તેનું જ લેખનું.

આ સભ્યોમાં અને એક નિયમ કયો છે ને થયાસહિત તેને અનુસરતા રચ્યા છીએ. તે એ કે દરેકે દરેક લેખક અને કવિઓને તેમના પત્રના, લેખના કે કાવ્યના ઉત્તરો આપવા. જ્યાં મારાં સ્વયં કે અલ્પ અસુવિધિવારણ સ્વયંવા જેવું લાગે ત્યાં અમે વિસ્તાર અને ગેરસમજને ભય ભયો કરી તથા અપ્રિયતા વહેંચવાને જોખમે પક્ષ તે તે લેખક કવિને ધીરજપૂર્વક સવિસ્તર લખીએ છીએ.

આશા છે આ દિશામાં 'કવિતા'ના ત્રી પાતાનો પ્રયાસ લેખકો અને ભગતા કવિતા લેખકોને સતોપકારક નીવડશે.

એ સહુને એક જ વિનંતિ કરવાની કે તમે જવાબની કે સ્વીકારપત્રની સલાહ સ્વપ્નાની આપેલા રાખતા હો તો તેટલા પૂરતી ટપાલની ટિકિટ ધીડો અને માંદામાં ચાલતાં 'કવિતા'ને નાહક ટપાલખર્ચના ભોળખાંથી બચાવી લો.

વળી જેઓ વિનામુલ્યે કે લખાણના બદલામાં અંક પ્રકત મેળવવાની આપેલા વ્યક્ત કરે છે તેમને વિનંતી કે તમે કવિતા રસિક 'કવિતા'ના આહક ન થાઓ તો કોણ થશે ?

માટે વિનામુલ્યની માસિક પત્રિકા મેળવવાની દૃષ્ટિ ત્યજ રૂ. ૧-૮-૦ ખર્ચાં આહક બની જાઓ અને 'કવિતા'ને પગબર કરવામાં મદદ કરો.

મુખર્જી ગઝલ મંડળ

તા. ૧લી જાન્યુઆરી ૧૯૪૨ ને દિને મુખર્જીમાં શ્રી શયદાના પ્રમુખપદે ગઝલ લેખકોનું એક ગઝલ મંડળ રચવાનું છે, એના મંત્રીઓ છે શ્રી કૃષ્ણ માતરી અને શ્રી નંદલાલ શાહ. એના સભ્યોમાં મુખર્જીના બાણીતા મુસ્લીમ બિરારો છે.

ગઝલ લેખન અને વાચનની પ્રવૃત્તિને વેગ આપવા નીકળેલ આ મંડળને અમે આવકારીએ છીએ અને વિનંતી કરીએ છીએ કે આપણે ત્યાં ગઝલ-રચના અને પ્રકાશ વિષે-બધી ગેરસમજ છે, તે અમાનને દૂર કરવા શુદ્ધ ગઝલ સાહિત્યના નમૂના આપી તેની રચના, માપ વગેરેના વિવેચન સહિત પુસ્તિકા બહાર પાડે તો મોટી સેવા કરી લેખારો.

મલામતીનો ધ્રુવતારક

ઈન્ડિઅન ગ્લોબની

વહાણના પટાણાના

લીમાની પોલીમીએ

વહાણના વણખારની

મલામતીનો ધ્રુવતારક છે

વિશેષ વિગત માટે લખ્યો

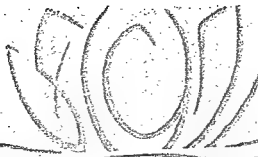
ધીઈન્ડિઅન ગ્લોબ

ઈન્ચુરન્સ કંપની

૩૧૫/૩૨૧, હૉર્ન્બી રોડ, કોટ, મુંબઈ

શાખાઓ-કચેરી વેરાવળ પોરબર

૧૨૧ ૧૯૪૨

વર્ષ ૧ : અંક ૮

ગૃંથ છી

૭

અસ્તીયમ્

નગીર્યાનેથી

કાવ્યો :—

૧૧૫ ૪૫ હો ! સમાજવાદી	સમાજવાદી
૧૧૬ અધની પ્રત્યા	સુનરમ્
૧૧૭ પારે— આને— કાને—	અસાધ દય
દ્રોહરૂપી	‘લ’
૧૧૮ ઓવાળનાં કાકડાં	સ્તનિધિ
૪૪૫	નિરવ
અલે	ઝોમી પી. ખરખર
વીરાંતી સરદે	તરસા ત્રિવેદી

લેખો—

૧૧૯ પ્રેમાનંદ અને આખ્યાન—	
કાવ્યોની તખ્તાલાયકી	ઈન્દુલાલ ગાંધી

સ્વરસેનુ—

૧૨૧ મેધા	(મળેલી)
સ્વરસેનુ	દુર્ગામકર ત્રિવેદી

પ્રતિબિંબ—

૧૨૨ પ્રભુનાં પગલાં	કરકાન્દાસ માર્ગદે
પ્રભુનાં પગલાં	‘મંગલસેત’

પરિચય—

૧૨૩ શ્રી હરિપ્રસાદ મૌરીયાકર ખટ	(ગાંધીકૃષ્ણ)
--------------------------------	--------------

સમાલોચના—

૧૨૪ તેજગાયા	કોટક
સ્તંભાંસ	કોટક

ત્રિવેણી—

૧૨૫ દેવીનું અખર	આરંભકર કૃષ્ણકૃષ્ણ
	ખખરદાર
દેવી કા અખર	અરંભકર કૃષ્ણકૃષ્ણ
	ખખરદાર

છીપ અને માતી—

૧૨૬ ઉપાલંબ	‘વરધાન’
‘સાંદાને’	મ હે ન ક મા ર
	મંગલસેત

૦ ૦ ૦

ત્રીજીમાં : ઈન્દુલાલ ગાંધી (સમસ્તોદ્ગ્રીહ, કેમ, કરાંચી), મંગલસેત લાલભાઈ દેસાઈ (નિરંજન નિવાસ, માસવિષાદાસ, વિલેપાર્લે), રતુભાઈ દેસાઈ (ચુરુનિવાસ, નહેરુકેસ, વિલેપાર્લે), વાર્ધિક લખાન્ય દેવધાં રૂપિયા દેસ, ખરદેશમાં આન દિલિમ, છટક નક્ષ આના નચ્, આદેશનાં લખાન્ય, બદલાનાં ખરો, અવલોકનનાં પુસ્તકો, લખાણો તેમ જ પત્રિકા અંગેના તમામ પત્રવ્યવહાર પ્રતે એક જ સરનામું—રતુભાઈ દેસાઈ, ‘કલિતા’ કાર્યાલય, ચુરુનિવાસ, વિલેપાર્લે.

અસ્મદીપમ્

શ્રી ચાપશીભાઈના વનપ્રવેશ

નકત્યાથી સિદ્ધ થતા નવચેતન મારિકેના તત્ત્વી અને ગુજરાતી સિદ્ધ મહાત્મ્યસેવી પત્રકાર શ્રી ચાપશી ઉદ્દેશી આનંદા એપ્રિનામ એમના આયુષ્યના પચામ વડ પૂરા કરી એકાદનખા વખવા પ્રવેશ કરે છે

શ્રી ચાપશીભાઈના વનપ્રવેશ ગળે અમે એમને અવાજ દાદિ અનિનદન આ રીએ ડીએ અને એમને દીર્ઘ આરોગ્યવધ છત્રન ઈચ્છીએ છીએ

શ્રી ચાપશીભાઈને જેમને જેમને અગત્ય પરિચય છે તે સૌ કાઈ એમને મસ્કા સૌજન્ય અને નિખાનસતાની મુર્તિમત્ત તત્તિમા નેવા જાણે છે જ પછુ એમનો પ્રવક્ષ અગત્ય પરિચય ન વગલનાર એક મોટો વાચક તથા છે જ જે એમનુ નવચેતન તથાથી ગુજરાતે વાચે છે અને તેમથી માન અને આનંદ જાણ કરે છે ઉપગત આજ નવીની જીમની પત્રકાર તરી ની ગગલુમિના ઉદ્ધાર અથવા પ્રયત્ન કરનાર તરીકેની તેમજ લેખક તરીકેની કાલકિદીથી સારુ ગુજરાત તેમને એળખે છે જ સ્વ હાજમહમદ અને નીમીસદીનો વારમે એમણે માયતી ગમ્પા છે અને સમય અને દેશકાળને વફાદાર રહીને એ જ અમન ચીતે આનંદના એમણે મતન તપાસ કયા છે પોતાની ચક્રિતગત અને કૌદુનિક આસા આકાશએ પર પૂરા મુકાને તેમણે વેપોધી ગુજરાતથી દૂર દર રહી કલકત્તાની એક કાડીમા આસનસય ખતી રીતસરની સાહિત્યની કુકરી જ સ્વીકરી છે એ કુકરીની અમીરીમા એમને અનેક વિ બધુઆએ અને મુકેલીએ સામી મળી છે પણ એ બધાને અમીરી લક્ષાન સમજ એમણે કસને મુખે સ્વીકાર્યા છે તેથી ગુજરાતી જનનાની ફરજ છે કે આપા સાહિત્યકાર સેરકની ધગી કદર તેમના વનપ્રવેશ ટાણે કડે

યાદા વખત પર જ સરત કાનેજના વિવાર્ધી એમે એકત્ર થઈને ઇતર સાહિત્યસેવીઓની સહાયથી માનની તા લાભારે રગપ્રેમકરી માનનીને નક્ષુમુકત કુંડે શ્રી ચાપશીભાઈનુ નવચેતન પછુ કરજમા જ માને છે શ્રી ચાપશીભાઈના કામની કદરમા આપણે બને સખાએ ભરીએ તેમની સ્તુતિ ખીએ કરાવે કરીએ પણ નવચેતનને આ ટાણે સમુચુકત કરી અવિચ્છના લાઘાના સત્તેજો લક્ષમા લઈ આપદેના ત્યાં માટે ચિંતામુકત કરીએ એ ખરેખર ઈચ્છાસાગર છે

વળી, બધાન અને મહારાષ્ટ્રના અવલન સામયિકેના વાચકવગની સખ્યાની ગુનનામા ગુજરાતી સામયિકેની વાચકસખ્યા ન જ પરિમિત હોય છે એટલે નવચેતન પ્રેમી દરેક જણે આ આદક મેળની આપીને પણ નવચેતનને સારી સહાય કરી

અમને આશા છે ગુણવતી ગુજરાતના ગુજરાતીએ અમરી સુખનાને વધારી પેશે

ગુજરાતનુ ગ્વ હુગોવિન્દલસ કાટાવાના પારિતોષિ-

સ્વ કાપાલાળાના ચારમા ત કુથી ગુજરાતી સાહિત્યના કિતમ અથને દર ૧૧ ૨ ૫૦૦)નુ પરિવેરિય આપરાની પોજના થક હતી તદ્દનુમાર ૧૮૩૨નુ પારિતોષિક ત્રી મણુનાન ૧ દેસાઈને મનુ હનુ અને ૧૮૩૩નુ પારિતોષિક ગુજરાતના સુસિદ્ધ કરીશી અરેશર ખ હાદાને સૈનિકા માટે આપરાનો નિશ ય થયતા પનુ મલાક મગોમ આજસુધી એ પારિતોષિકની નિરિમા અડચણ નોની ને કેક યાદા દિરમે અગાડ મિકી ખનરદાર મે ૧૧૧ આપરાશામી થયા છે ગુજરાતના આ પારિતોષિક આપનાર તથા પારિતોષિક મેળવનાર મને ચક્રિતએા. અમે અનિનદન આ રીએ છીએ

૨૪ કાપાલાળાના કુદુ નીજતા તરફથી ગ ૧ મેસાપાને

જે વ્યક્તિએ, સસ્થાએ અને અન્ય વ્યાપારી પેદી-ઓને 'કવિતા' આજ સુધી જઈ રહ્યું છે અને જેમણે તેમનુ વાર્ષિક લવાજમ હજુ સુધી મોકલી આપુ નથી તેમને ખબર કરવાની કે જોને આવતો અક વી. પી.થી મોકલવામા આવશે. વી. પી.ની કંડાકુટ અને ખર્ચમાથી અમને બચાવવા તથા બતે બચવા સૌ કોઈ આગામી અક પહેલા પોતાનુ લવાજમ મોકલી આપે એમ ઈચ્છીએ છીએ.

લખણ જ ૩ ૩૦૦ની ગદમ ટ પ્રોમીમરી મોગે સુનન કરવાના આની છે તેા બ્યાનમાથી ગુજાતી સાહિત્યમા કિતમ હગતા અથ માટે તેના વખમને દર તણુ વા એમ પારિતોષિક (આશર ૩ ૩૦૫) આપરાની ચાલના થઈ છે આ પોજનાનુ બનકરણુ કરી મોલ તાલિ વગમિય ધનિકા પણ ગુજરાતના સાહિત્યકારોની યોગ્ય કદર કરતા ગુડે જોની અમે આશા નખીએ લાઈખ ૧ 'યુલ્ક' થશે

ફેલુઆરી માસથી યુલ્ક નુ તતીમડખ અને મચાનન બદલાયુ છે શ્રી પૂરાણી મકુએ, નાપાનાનખા પિંચ નાનખાઈ મણિ નાઈ પટેન વગેરે મળી કુન આગિપાર જનુના મડમે એમેા ધિય રહીવટ મ નાગી તીપી

જોની સકઆતથી જ 'યુલ્ક' ધીમી પણ ચોક્કસ નગતિ કરી ગયુ છે આ નના ફેગકાર એા ખાગે ખુન જ નાનદાપી અને કલ્મિ

પ્રેરક થઈ પકશે એનુ ગુજરાતુ અનુમાન છે કારણુ કે એના સપાદન અને સચાવકન મડખમા પી એમની તાગવમવાણા અન દરેન હિખિના ઊતા સેવા અને આદશના રગે રગાયેવ બાઈએ બેડ છે નના મચાનન નીચે યુલ્કની નગતિ થાઓ એ જ ઈચ્છા કકક વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાનમાળા

યુભાઈ યુનિવર્સિટી તરફથી દર વર્ષે આપવામા આવતી કદર મનજી વ્યાખ્યાનમાળા આ ત્યાં મુનમ સરકારના નિરત બાશતરકક શ્રી જ એ સનજીએ આપવામા આવી હતી તાત્તરતમા જ શ્રી સનજીએ યુભાઈ યુનિવર્સિટીના મકાનમા એ પાચ વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતા એ પાચે વ્યાખ્યાનના વિધિયા આ નખ છે હતા (૧) ગુજરાતી સાહિત્યની પાચ્ બુમિ (૨) કવિ નમદ (સાધલુ માટે જુએા મુખપૃષ્ઠ નીચુ)

: તંત્રીઓ :

ઈન્દુલાલ ગાંધી : મંગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ : રતુભાઈ દેસાઈ

માર્ચ ૧૯૪૨

વર્ષ : ૧ : અંક ૮

જય હો ! સમાજવાદી !

નવયુગનાં સજવાળાં આભ્યાં વાયાં નવલાં બહાણાં,
રંકે કલિતને અંતર જાળ્યાં નવજીવનનાં ગાણાં:
માનવતા પાંગરતી કીધી વિકસાવી જગલીલા,
માનવતાની મોટા આપી પાડ્યા નવલા ચીલા.
આવી આજે જગ આગાહી,

જય હો ! વીરા સમાજવાદી !

પથરના દેવોને ફેંકી પૂજ્યા માનવદેવો !
એક ધરીએ ધનિકે કલિતે સુખદુઃખ લડાવો લેવો !
દેખી ઊંચા મહેલમિનારા જન રીભાયાં નગે,
એક પિતાનાં બાળક સઘળાં સરળાં સુખદુઃખ માગે :
જગની લીધી તે જ લવાદી,
જય હો ! વીરા સમાજવાદી !

ટાઢ તાપમાં ફેડું નિચાવી કીધી ફૂગળી કાચા,
ધનિકભવનના છપ્પર ઉપર પથરાઈ ધન છાયા;
યુગયુગથી જેણે જગમાંહે માનવતા રીખાવી
તે ધનગંગા છોડી નંગા દેશકલિતને આવી

છોડી ઉતુગ શિખરગાદી

જય હો ! વીરા સમાજવાદી !

ધરના નળિયાં જેટલા ન્યારે મહેલના ટૂંકડા થાયો,
ટૂંકડે ટૂંકડે રંકકલિતનાં સરળાં ધર બંધાયો.
ઊંચા મહેલમિનારા ન્યારે પડયો રંકપુકારે,
ખંડેરે પાડીશું પગલાં ગૌરવથી, તે વારે
લેશું એક અમર આગાહી !

જય હો ! વીરા સમાજવાદી !

સય રંકના એક નગરમાં કોણ મોડું ને નાતું ?
સોને કાળે દૂર દિગતે મૃત્યુતાણું છે થાણું.
એક બિન્દુથી વિકસી ન્યારે વિકાસ વર્તુલ કરયો,
ત્યારે હુનિયા એક રૂપાળી જનમ નવોત્તમ ધરયો.

થાયો સૂર ત્યહી સંવાદી !

જય હો ! વીરા સમાજવાદી !

સમાજવાદી

ત્યારે—

ત્યારે હતું જીવન જીવવા સંયુત :
જ્યારે હતા ડંખ ન સંસ્કૃતિના
હતી ન વા સ્વાર્થભરી કદેશણ,
સ્વનંદ જ્યારે સહુ સૃષ્ટિ સાચી
અને ન કોને અવરોધ કોઇનો.
નોતાં થયાં નાચત માનવી ઉરે
ધર્મ-અસ્ત્રા પ્રતિ કોઈ કોઈને,
ને માનકડો ચ વિકાસ માપવા
હતા ન છે શૈશવ સંસ્કૃતિ તણું,
રે, સાતુકંપા-સમભાવ તો હતાં.
ને જિંદગી ચે નહિ ગૂંઝાણલી
વર્ણસ્ત્રથી એક પદે જ અન્યના.

આજે—

આજે નથી જીવન જીવવા સંયુત :
આજે સસુદાર તણા પ્રધોષના
હલે તટી માનવની સગાઈ સૌ
ને નાંચ જે જીવનમાં થયું જમા
તે જીવની સંસ્કૃતિ જીવતી રહી.
નિષ્પ્રાણ ને નિષ્પ્રભ માનવી કરી
દુર્હાત આ શોષક સંસ્કૃતિ રહી;
હા, માનવી ! સંસ્કૃતિ, હા ! કુચોગ હા !

કાલે—

કાલે થશે જીવન જીવવા સંયુત ?
સત્ત્વે સુપોષ્યાં બલ સુપ્રત જે રહ્યાં,
કો પુણ્યસ્પર્શે ઝળકી શું બાગશે ?
ઉત્કર્ષવંતાં બનશે શને : શને :
વા શું વસુધા ચ વસુકલી જશે ?

અશોક હર્ષ

ટ્રેટસ્કી

મહાન સમણું હતાં વિરલ ક્રાન્તિનાં અન્તરે-
દિગંત ગજવી રહ્યો, જીવનમાં વણ્યાં ખંતથી.
ગુલામ નિજ દેશનાં દરદ, દુઃખ ને યાતના
તને નિજ પીકા સમાં અતિવ કારમા ભાસતાં
સ્વીકારી જગમાં ધૂસ્યો સહુ સમાનતા વાદને:
વિરલ એકતા સૂત્રને, મજુરના જીવનનાદને.
તને નવ ડસી કહી ધનિકની મહા લાલચો
મદાન્ધ અધિકારીઓ નવ શકયા મુબવી તને.
પ્રચંડ ભૈરવ જે અધવિનાશી સાચો બન્યો
મહાજન તું વિશ્વનો.

અને મહદ સિદ્ધિ એ જીવવતું મહા રાષ્ટ્ર ના;
કસ્યું સુખની લાલચે ક્ષણિક સ્વાર્થની બળમાં-
ન ત્યાં વિસરી તું શક્યો-જગતમાં નવા જ્યોતિને
પ્રકાશ પથરાવવા અરપિયો શુભિ કોલ તે.

અનેક સહી વેદના પરમ સત્ય સારુ સદા;
મહા જિજિવિષા છતાં વિરલ ચિંતાનાત્મા ભોલો.
તહીં કહી ડચો જ તું અજબ સિદ્ધિનો, વેદડો.
અને ભવિષ ભાષતાં નવ કહી જૂરી વાણ તે:

જગે તહીં જળી રહ્યો અનલ યુદ્ધનો કારમે
ઝસી જન સમસ્તને, નવ શમાવતું કોઈ, તે
ખરું મહદ ચિંતને વિરલતત્ત્વ લાંબું તને
ફગાવી દીધી જ'લિદો-સહુ સમાનવાદે ઝડી.
અને ગજબ શક્તિથી, અતુલ યુદ્ધિ સચારથી
જીવ્યો જગ જીવાડવા જીવનની ઘડી આખરી.

લડ્યો તુચ્છ યુદ્ધ તું જગ વિષે રહી એકલો,
ન યાક તુજને અઠયો જગત આપું વેરી છતાં.
ખૂટી ધીરજ સ્પર્ધાની-છળતું યુદ્ધ ત્યાં આદ્યું,
(સમાપ્ત તુજ ભવ્યતા થઈ જશે કંઈ માનીને)
ચલાવી ધૂપી બંદકો ધમણ બંધ તારું કયું !

પરતુ ભૂલતાં બધાં-ધમણ તારું નવ સ્પૃહ એ
હશે-જગત જીવતું-નવ કદી થશે બંધ એ.
રહી અમર કાંતિ ને અમર તું જ ટ્રેટસ્કી રહે !

‘લ’

અશ્વની મંચા

અરણ્યનો આદિ નિવાસી ઉગ્ર
મંકામતો સંસ્કૃતિના યુગો કે
હું આજ છું સંશયગ્રસ્ત વ્યગ્ર
ત્યારે હોતો ઉન્નતયાળ દૂરમતો,
સુપુત્ર મારું પવને ઉછાળતો,
પુરાથકી સંક્રમતો ધરતી
હવાથકી વા તરુકે પં પ્રેરતો,
અરણ્યની કોક અપૂર્વ શ્રીયો
હું માતરિશ્વ-ઉરનો હોતો નયો.
ધીમાન ત્યાં માનવ ને મળ્યા હું.
સોપાનપે આદિમ સંસ્કૃતિના
મેં જોડના દુર્બળ પાથમાં ત્યાં
સ વેગ પૂર્યો પવમાન થેને,
એણે થઈ પાવતણા પ્રણેતા
સંસ્થાપી મારી ગતિમાં સુલક્ષ્યતા.
મે માનવી-જીવન ધારણ માં
અગ્રાજ કે શસ્ત્ર બની રહ્યો હું.
એ સંસ્કૃતિ સંવહને કર્યો મેં
ઉચ્ચાશ્વ ને હીનથી હીન કર્યો.
મેં યજ્ઞમાં મૂલિત મંત્રથી યજ્ઞ
અંગાંગનાં ઉદન ત્યાં થવા દીધાં;
મેં લક્ષ્યના સાધક સ્વાર કેરી
અધીર ડંગો પચાવ્યા અડીના,
કે વાહુને વાહક થઈ અનેકના
અંગે પગે મેં સહી કાળકા લીધા.
સંકીર્ણ આ જીવનના વને હું
વસ્યો તળેલે વળી સજામંદિરે,
દારિદ્ર્યમાં હીન સુખે હુલ્યા હું.
ઉન્મત્ત હું પુષ્ટિભર્યો ખીચ્યો વા
ત્યાં માનવી સંસ્કૃતિની સરિત્ત ને
મારા થયા પથે નિલિજ એકદા,
ને માનવી-જોડી તળેથી છટી
હું સુક્રત પાછો બનિયો ફરીથી.
હવે રહ્યો હવ્ય ન વા હું વાહન,
ન દૃષ્ટિનું વા ગતિ કેડું સાધન,
એ કાર્ય મારું જડ ચંત્ર સાધતાં,
મારાં હવે મૂલ્ય અમૂલ્ય વાધતાં.
મારી ગતિ એ જ બની રહી હવે

૧૦

૨૦

૩૦

આરાધ્ય આ માનવજાત કેરી.
હવે નહિ દુર્ભર બખતરો બીલી
શત્રુતાણું આંગણ આળવાનાં,
હવે નહિ પુણ્ય કરે હુણ્યા
સ્વર્ગલિમ્બોપચે નૃપને લઈ જવા
મારે હવે એક રહ્યું જ કાર્ય:
સુભતિમાં ઉત્તમ જન્મ લેઈ,
સુપુષ્ટિવતાં અહીં લોભ્ય અન્ન,
અંગાંગમાં સ્ફુટિ અખટ સૌથી,
પીઠ ધરી સેવક એક સ્વાર,
છટી લગામે થઈ સુક્રત પ્રાણ
સ્પર્ધા મહર્ષી થૈ શર શા ધર્યે જવું,
મારા બીજા બાંધવ અશ્વ સંજે
વેગે મહા અગ્નિમ સ્થાન સાધવું.
હેતુ બધા કેં ઉપયોગિતાના
પરા કરી ને નિરપેક્ષતાને
પ્રતીકરો થૈ ગતિ આદરી રહું
આત્મલક્ષ્યાર્થ જ પ્રેક્ષકોના
હા, ધન્ય આ શું મુજ જન્મ હાવાં.
નિર્વાણ હું કૌટિક નેત્રનો બનું,
મારી ગતિ સંગ અનેક લોકનાં
હેયાતણા સ્પન્દનને ધપાવતો
ધપી રહું, લાગ્ય અનેક દેશં
જ્યાજ્યે હું રત્નું ને, વિનાશું હું.
ઉચ્ચાશ્વ હું હર્ષ પ્રકર્ષ બૂં પડે,
પ્રહર્ષને અર્થ પ્રહર્ષ-સાધના-
કલાતણી એક અનન્ય રાધના
બની રહું ભૂમિપટે પ્રથમ હું.
ન અણું શું સત્યઅસત્ય આમાં,
હું આજ, રે સંશયગ્રસ્ત વ્યગ્ર!
પ્રાણ તને સર્વક હે સમસ્તના!
અનંત મારા લવચકકેના
ફેરાતણાં અંત હું પાણું, પાણુના,
હું કિન્તુ હા, આટલું ઇચ્છું કે આ
સ્પર્ધા વિષે માનવતા મજેલી
જ્યારે કદી અંત થવાની હોય
તે પૂર્વ મારા કરણે તું અંત.
મેં સાથ દીધો બહુ જીવવામાં,
ન સાથ જોનો ચહું શત્રુમાં હું.

૪૦

૫૦

૬૦

૭૦

ત્યારે—

ત્યારે હવે જીવન જીવવા સમું :
જ્યારે હતા કંઈ ન સંસ્કૃતિના
હતી ન વા સ્વાર્થભરી કદેષણા,
સ્વચ્છંદ જ્યારે સહુ સૃષ્ટિ રાચતી
અને ન કો'ને અવરોધ કોઇનો,
નોતાં થયાં બાંધત માનવી ઉરે
ધર્મા-અસૂયા પ્રતિ કોઈ કોઈને,
ને માનદ'હો ય વિકાસ માપવા
હતા ન છો શૈશવ સંસ્કૃતિ તણું,
રે, સાનુકંપ-સમભાષ તો હતાં.
ને જિંદગી થે નહિ ગૂંબળાયલી
વર્ચસ્વથી એક પદે જ અન્યના.

આજે—

આજે નથી જીવન જીવવા સમું :
આજે સસુદ્ધાર તણા પ્રયોગના
ફસે તૂટી માનવની સગાઈ સૌ
ને ભડચ બે જીવનમાં થયું જમા
તે જીવની સંસ્કૃતિ જીવતી રહી.
નિષ્પ્રાણ ને નિષ્પ્રભ માનવી કરી
દુર્હાનત આ શૈષક સંસ્કૃતિ રહી;
હા, માનવી ! સંસ્કૃતિ, હા ! કુચોડા હા !

કાલે—

કાલે થશે જીવન જીવવા સમું ?
સત્ત્વે સુપોષ્યાં બલ સુખ જે રહ્યાં,
કો પુણ્યસ્પર્શે જપકી શું બગશે ?
ઉત્કર્ષવંતાં બનશે શને : શને ?
વા શું વસુધા ય વસૂકતી જશે ?

ટ્રોટસ્કી

મહાન સમણું હતાં વિરલ ક્રાંતિનાં અન્તરે-
દિગંત ગજવી રહ્યો, જીવનમાં વણ્યાં ખંતથી.
ગુલામ નિજ દેશનાં દરદ, દુઃખ ને યાતના
તને નિજ પીઠા સગાં અતિવ કારમા ભાસતાં
સ્વીકારી જગમાં ઘૂમ્યો સહુ સમાનતા વાદને:
વિરલ એકતા સૂત્રને, મહુરના જીવનવાદને.
તને નવ રસી કદી ધનિકની મહા લાલચો
મહાન્ધ અધિકારીઓ નવ શક્યા ધુલવી તને.
પ્રચંડ ભૈરવ જપે અઘવિનાશી સાથો બન્યો
મહાજન તું વિશ્વનો.

અને મહદ્ સિદ્ધિ એ જીવનતું મહા રાષ્ટ્ર ના;
ફર્યું સુખની લાલચે શ્રેણિક સ્વાર્થની ભળમાં-
ન ત્યાં વિસરી તું શક્યો-જગતમાં નવા જ્યોતિને
પ્રકાશ પથરાવવા અરપિયો શુચિ દોલ તે.

અનેક સહી વેદના પરમ સત્ય સારુ સદા;
મહા જિજિવિષા છતાં વિરલ ચિંતનાત્મા ભોલો.
નહી કદી રચ્યો જ તું અજબ સિદ્ધિનો, થેલરો.
અને ભવિષ ભાષતાં નવ કહી જૂઠી વાણી તો:

જગે ત્યહીં જળી રહ્યો અનલ યુદ્ધનો કારમે
શક્તી જન સમસ્તને, નવ શમાવતું કોઈ, તે
ખરું મહદ્ ચિંતને વિરલતાત્વ લાધ્યું તને
ફગાવી દીધી જાંજિરો-સહુ સમાનવાદે ચડી.
અને ગજગ શક્તિથી, અતુલ બુદ્ધિ સંચારથી
જીવ્યો જગ જીવાઈવા જીવનની ધરી આખરી.

લક્યો તુચ્છ યુદ્ધ તું જગ વિષે રહી એકલો,
ન થાક તુજને ચઢ્યો જગત આપું વેરી છતાં.
ખૂટી ધીરજ સ્પર્ધાની-છળતું યુદ્ધ ત્યાં આદ્યું,
(સમાપ્ત તુજ લબ્યતા થઈ જશે કંઈ માનીને)
ચલાવી છૂપી ઘેરકો ધમણ ગંધ તારું કયું !

પરન્તુ ભૂલતાં બધાં-ધમણ તારું નવ રચ્ય એ
હશે-જગત જીવતું-નવ કદી થશે બંધ એ.
રહી અમર ક્રાંતિ ને અમર તું જ ટ્રોટસ્કી રહે !

ઝોવાળનાં લાકડાં

સુજ અંગે પુલકનાદિક ચોભતાંતાં,
 ને પાનના શિરપરે શિત છાંય દેતો;
 હું વાહિની પૂરથી શ્રે સિજ સ્થાન બધ,
 તેના તરંગ પર સુકત વહી રહ્યોતો.
 ને આપ હો અવર તીર થકી સરીને,
 આવ્યા ભવાબિધ મહીં આપણુ ભે મળ્યા ને;
 સાથે હીંચ્યા જલધિતુંગતરગભાલે
 જુદા ચડયા ભવજલે ક્ષણુ યૈત્રી, બાંધી.
 આપના આવવા ખેલો એકાકી લાગતું હતું;
 આપની આ વિદ્યા બાદ એકાન્ત વધુ માલતું.
 કિન્તુ હો સુકાવિહારી ! પર તને વહી જતું
 સમર્થુ : તો પય હો બધુ ! સુખદા આપનો સદા !
 રસનિધિ

જયા

જયા ! વિજયસુંદરી ! જીવન સ્વામીની મંજરી
 જયા ! પ્રભુમવારુણી ! લલિતગોહના ખંજરી,
 જયા ! મૃદુલ મધુરી સદય સ્નેહસૂત્રે ચૂંચી
 જયા મનુજ કન્યાકા ! નહિ ધનુષ્યકેરી જયા !

વિજય

બલે

સિખરિણી

બલે ચીરાતું આ, હૃદય ક્રમણું પુષ્પ સરણું,
 બલે તું છૂંદી દે, ચરણકમળે કૂર મધને,
 શિરાતા છૂંદાતા, પરિમલ દિશાલી પમરશે.
 તહારા અંગાંગે, આશુ અણુ મહીં તે પ્રસરશે.

એમ. વી. અરચન

વીંટાતી શરદે

: અજની .

કૌતુકભર કુદરતનાં લોચન,
 અક્રીતું ઊઘડતું મૌવન:
 તેજે હાંકયું ધરતીતું તન
 છંટાતી શરદે.

તરતી વાદળીઓનાં ખેલન,
 વનરાજીનાં મધુરાં ડાલન:
 વણતું એકલવાયું મન
 વીંટાતી શરદે.

તરસા ત્રિવેદી

પ્રેમાનંદ અને આખ્યાનકાવ્યોની તખ્તાલાયકી

ઈન્દુલાલ ગાંધી

(૧)

આકાશની સદીના યુગરાતના સંસ્કારજનને અધિષ્ઠાતા મહાકવિ પ્રેમાનંદ હતા. એના સમકાલીન કવિ - વીરકે સામળ બદ્ધને ગણી શકાય પણ એના પ્રત્યે પ્રતિસ્પર્ધાભાવે પ્રેમાનંદે બહુ એટલું નેત્રું હતું. એના સ્વતંત્ર વિચારના પુત્ર વલ્લભે ઘણી વખત સામળ ઉપર ઉધારી ચર્ચામાં આત્મસ્થક આક્રમણો કર્યો હતો. તેમાં પણ પ્રેમાનંદની સહાનુભૂતિ નહોતી, સામળ કાલ્પનિક-કથાઓ દ્વારા લોકહૃદય સુધી પહોંચ્યો હતો, અને એની કથાઓનું શ્રેત્ર સંકુચિત હતું. પ્રેમાનંદે ભાગ્યવતના કથાપ્રસંગોની ભવ્યતાને યુગરાતી ભૂમિ ઉપર ઉતારી છે. સીધી સાદી યુગરાતી વાણીમાં એણે કરેલું પાત્રાલેખન અત્યારે પણ એટલું જ સજીવ અને ભવ્ય લાગે છે. એણે સંસ્કૃત અભ્યાસ પૂરું રાખ્યું હતું; પરિતાપના પ્રદર્શન માટે સંસ્કૃતની હાથ સ્વીકારી હોય એવું કંયાંય દેખાતું નથી.

આખ્યાનોની સર્વરસચતુર કથાલેખી દ્વારા એણે પુરાણ પ્રસંગોને યોગ્યતા હૃદયમાં રમતા કરી દીધા હતા. કથાપ્રવાહને રોકી રાખે એવા વચ્ચે વચ્ચે વધુ વર્ણનો આપ્યા કરે છે છતાં સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પણ એ આખ્યાનો એટલા જ મહત્વવાળા ગણાય છે. સમાજના દરેક વર્ગની વચ્ચે બેસીને આવાં આખ્યાનો દ્વારા ભોધ આપવાની પ્રથા આસારે પણ અસ્વીકાર્ય નથી લાગતી. ઐતિહાસિકો વચ્ચે એકસરખી રીતે ખેંચી રાખે એવો ગંભીર વાણીપ્રવાહ પ્રેમાનંદમાં હતો એમ કહેવાય છે. ત્યારે પણ કથા-કાર કથાકારની વચ્ચે અણુબનાવ, અસંતોષ, દોષ વગેરે હતાં. ત્યારે પણ આપણું સંસ્કારજનન બિચારું અને અપરાધગ્રસ્ત જ હતું. છતાં સ્થિરચુલ્લિ પ્રેમાનંદના કવિજીવનને એની વિરોધી અસર કદિ પહોંચી નહોતી; કારણ કે કવિતા પ્રદેશમાં એના ચિત્તપરિ-ભ્રમણો ઉચ્ચગામી હતાં. કથામાં ચિત્રોની પરિપૂર્ણતા બતાવવા માટે એણે કરેલાં લાંબાંલંચ વર્ણનો જરાક થકવી દે એવાં તો છે, નારીશરીરની સૌંદર્યચર્ચા પણ અત્યુક્તિવાળી લાગે છે છતાં એનાં રચિત્તમાં અનિવેક નહિ જોવા જ દેખાય છે. યૌગિક વિષયોમાં પણ એની શૈલી સમતોલન જળવી શકે છે. સ્ત્રીપુરુષોનો ભવ્યર ઐતિહાસિક પ્રેમાનંદની વાણી ઉપર મુક્ય હતા તેવું મને તો આ જ કારણ લાગે છે. આકર્ષણનો મુખ્ય આધાર સંસ્કૃતી રમણીયતા અને રસની જગતવર ઉપર હોય છે. આકર્ષક પ્રસંગો વાણીકીશલમાં મને મોટાવાળી શબ્દસૂત્રમાં માનવમનને વશ કરવાની અસાધારણ શક્તિ રહેલી છે. પ્રસંગે પ્રસંગે સાંભળનારને પ્રસન્ન-ચિત્ત અથવા સાંતકરણ કરી દે છે તે ઉચ્ચ ચિત્તવરસમાં કુબાકી છ શકે છે. આમાં નયના નનની જુદી શબ્દવર્ગાવલિને કંયાંય અવકાશ હોતો નથી. વિશુદ્ધિની ભગ્યતિ એ કોઈ પણ કલાકારનો જુદો મોટો ગુણ ગણાય છે. પ્રેમાનંદની કવિતાઓની પણ એ જ મુદ્દો જોઈ આવે છે. યુગરાતી ભાષાને સર્વોચ્ચપદ અપાવવાની એની લગની અપ્રતિમ હતી. ભાષાને સુષપ્ત કરવા માટે સંસ્કૃત શબ્દોના થણા યુગરાતી અપભ્રંશોને એણે ચલણી બનાવી દીધા છે.

માનવસ્વભાવ જેવી જ કવિતાની વાણી ગંભીર, કોમલ અને પરિવર્તનશીલ હોવી જોઈએ એમ માનીને એનો પ્રયત્ન પદ્ધતિમાં એણે ઉપયોગ કર્યો છે તે જૂની કવિતાની પ્રતિભા જળવી છે. અર્વાચીન ઘણા કવિઓએ કવિતાના આ આત્મીય કાર્યકારણની ખેવના કરી જ નથી એટલે કવિતા વધુ લોકોત્તમ થતી નથી. પ્રેમાનંદની રીતે જ કવિ-કવિતાની સમસ્યાના ઉકેલ આમ વિચારી શકાય. જેમજેમ કવિઓ સામાન્ય લોકસંપ્રદાયમાં વધુ ભળે તેમ તેમ તેમની કવિતા સમાજની નાક અને લાગણી વધુ સારી રીતે પારખે તે ઝીલે. વળી તેઓ નિત્યવ્યવહારની અને ધરગણ ભાષામાં લખે અને અતિ સંસ્કૃતમય વાણીના મોહ છોડી રાખે તો જ ભાષાશીલી નક્કર અને સુવાચ્ય બને અને એને લોકહૃદયના સંપર્ક પામે. એ સાદાઈમાં પણ કંપના-ખલકારો વગેરે ન જૂલે અને વિશ્વબંધુલની ભાવનાને જગાડવાની આદર્શ તો ચપલદર્શી છે: પ્રેમાનંદે વર્ણવેલા નગરાજના હંસ સરપૂં-એને સંભાળનાર, સામવાદાર જ એનો લાભ મેળવી શકે, ખીન નહિ.

ઘણા અદ્યતન કવિઓએ પ્રેમાનંદને પૂરાપૂરા નહિ વાંચ્યો હોય. ઉપેક્ષા કરી શકે એમ કહેવાનો આશય નથી પણ એ અતિ જૂનાં છોડિયામાંથી અમૃત નહિ નીચેલી શકાય એવી અશ્વકા તો જરૂર સેવી હશે. પ્રેમાનંદમાં રાજરાણીનાં વર્ણનો, વૈભવની પ્રસાંસ કે ધનપતિઓની ચરચચર્ચા જ છે એવું શા માટે માનવું જોઈએ? ટ્રીપીટના માનભંગમાં તે સુદામાના હારિ-દ્રમમાં નારીસન્માન અને સામ્યવાદનું અચ્છું નિરૂપણ છે. અન્ય-ચક્રવર્તી સુદામે બાલસખા કૃષ્ણને રાજ્યદારે હાથ લંબાવવા જાય એ એને શયનું નથી. 'એ ચર્મ' ખેડો લક્ષ્મીપતિ, માટે તુંબડી તે લાકડીમાં કોઈ પંખીલી સ્પર્શી નથી. મિત્રપ્રેમભરી સંસ્કૃતિ જ છે. માત્ર, પ્રેમાનંદે એ આપ્યા ચિત્રને એટલી સ્વભાવિકતાથી ઉતાર્યું છે કે એની સહનરીક્ષતાભરી દરિદ્રતાની છિંપ્યાં કરવાનું આપણને પણ મન થાય. સામી યાત્રુએ એની અદાકુલમય માધિપત્યનું રેખાચિત્ર પણ એટલું જ સાદાનિક છે. અભયકર પતિ પ્રત્યેના એના હળવા કપકામાં સુલાયજ્ઞ સ્ત્રી હૃદયની સાત્વિકતા જ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. એ કમળિને ભયકવચિત્ત સ્વીકારવાનું સમજાવે છે એમાં એનો સાચો આધાર કૃષ્ણુથી પણ વિશ્વ વ્યાપક પરમાત્મ સત્તા છે. એને એમાં અંધાર અદા છે. એ સુદામાના વણિક વાસનામય જીવનની માત્ર સહકારી નથી. એને તો ધન કરતાં પણ સ્વામી કૃષ્ણકૃપાનો અધિકાર મેળવે એવી જોડી ગંગેશ અંતરેચ્છા છે. આવી તિતિક્ષાદિતિ અને સ્થિતપ્રજ્ઞતા કુશળતાપૂર્વક પ્રેમાનંદે એ આપ્યા પાત્રમાં ઉતાર્યાં છે. એમાં એને શબ્દોને કંયાંય સંસ્કૃત અવતરો નથી પહેરસવામાં પડ્યાં, સૈલીને અંગેય રેખાણી અયુગરાતી નથી કરવી પડી. તમામ આખ્યાનો સરળ લોકશૈલીમાં, ગાયબદ્ધની છાટીથી અને સ્વભાષા પ્રેમની પુષ્પાદિથી સ્વચરત આગળ માર્યાં છે.

(૨)

‘મામેરુ’ તખ્તા ઉપર ચૂકાયા પછી, એ જ અંતનાં પ્રેમાનંદનાં બીજાં હાસ્યકરુણમિશ્રિત આખ્યાનો પણ સુંદર રીતે તખ્તા ઉપર ચૂકી શકાય એવી શ્રદ્ધા અનેકના મનમાં જન્મી હશે. સુદામાચરિત્ર, નળાખ્યાન અને જોષાહરણની રચનામાં નાટ્ય-તત્ત્વ વધુ પ્રમાણમાં દેખાય છે. અને એ નાટ્યાભાસ શ્રાવ્ય કરતાં દૃશ્ય વધુ છે એટલે તો એનાં આખ્યાનોને ‘નાદસૌન્દર્યભાસી’ કહેવામાં આવે છે. એ વાંચ્યા કરતાં સાંભળવામાં વધુ તત્ત્વીન થઈ જવાય છે. જીતવૈવિધ્ય કે દેશી હોળાની અનોખામય ગૂથણી નાદ દ્વારા જે વાતાવરણ સર્જે છે તે ચિત્તવાત્મ્યની કેળી રીતે ખાણી શકાય જ નહિ. આ રચૂલ રસાનંદ જ આખ્યાનોનું સાચું સ્વરૂપ છે. નાટક રચનામાં પણ આજ તત્ત્વની પકડ અને સંભાળ રાખવી પડે છે.

વળી આખ્યાનોને તો ગીતનાટકો તરીકે જ રજૂ કરી શકાય એટલે એવું શબ્દદર્શન પણ સંગીતથી હકાયા વિનાનું, સ્પષ્ટ અને કર્ણમંદુર હોયું નેહરુએ. આ પ્રણાલિ ખૂબ ચીવટથી અને શ્રમથી તૈયાર કરેલી ગતિભરી વસ્તુરૂપિણી નાટ્યકૃતિઓ, આખ્યાનોથી અનેકગણ મહત્ત્વ ધરાવશે એમાં શકા નથી. નળાખ્યાનમાં હંસને પકડ્યા હિંગ્ગી દમયંતીનું તલસ્પર્શી વર્તન જુઓ, નાટકનું પહેલું ચિત્ર અહીંથી શરૂ થાય તો પણ આગલી કથાના ધ્વનિને દૃશ્યમાન થતાં વાર ન લાગે. દમયંતી મનમાં વિચારે છે :

પખી ધીરે કમળને કાઢે, હાથ આપ્યા મને મહારાજે
નેગવાઈ જગદીશે મેલી, મારી કમળજેની હવેલી.

શરીર સંપત્તિ કહાં એ સંતાકું,
પાણી-પંકજ એહને દેખાકું.

અને પછી—

મસ્તક મૂક્યું પલાસનું પાન,
વિકાસી હવેલી કમળસમન.
મધ્ય મૂક્યું ભૂયુકું ફળ
મણિ ભમર વેળે પીમળ.
પોતે નાસિકાએ મણગણતી,
ભામા ભમરાની ચેરે ભક્તી
હંસે હરિવદની મણી,
ન હોયે પંકજ પ્રમદાનો પાણી.

અને હંસ પકડાયા પછીની દમયંતીની સ્થિતિ—

બેઠું કર નેડીને નખતી,
હંસ પ્રત્યે કહે દમયંતી.

હું પૂછું છો બીહીતી બીહીતી,
નળની કથા કહેા અધકૃતિ.
— છે બાળક, જલ્દ, એમનધામ
શે અર્થે નળ ધરાયું નામ ?

પ્રત્યેક ચિત્ર આવું જ કુમારવંતી ને રસિકરેણુ બની શકે એટલી વસ્તુની પ્રતિભા પ્રેમાનંદે વેરી દીધી છે. અને એટલે જ આખ્યાનો નાટ્યસાહિત્યની વધુમાં વધુ નિકટ બેસી શકે તે સારું એમ થયા કરે છે. આજનાં દુકાં નાટકો ‘અમને ભજવો, અમને ભજવો’ એવી કાંકચુટી એમિરથી ક્યાં કરે છે, પણ વસ્તુના એક-ધારી ને વૈવિધ્યવાળી ગતિ વિનાનાં એ નાટકો પણ સારા આદર પામી શકવાનાં નથી, કારણ કે એનાં દુકાં દૃશ્યોમાં મુખ્ય પાત્રોના ભાવનિરૂપણ આણું અને એણું પીસી શકે છે. તેમાં જ શબ્દ યોગના રંગદર્શન ન હોય તો તો નાટકનું આવી જ બન્યું સમજો.

આખ્યાનોને સળંગ ગીતનાટકોમાં પરિવર્તિત કરી શકાએ તો યુજ્જરાની સંગીતને અને અભિનયને પણ સારા લાભ થવા સંભવ છે. હાથપગના ગેઝાં ચાળાં ચટકાં હવે વિદાયમાન થાય તો સાડું એમ લાખા કરે છે. શબ્દોના ભાવપૂર્વક ઉચ્ચાર, કંઈક માધુર્ય અને મોંની રેખાઓ, આંખોની હવિતા વગેરે સૂક્ષ્મ અને સ્થિર છે. એવું વ્યાપક પ્રાગટ્ય હાથપગનાં નિષ્કેપ દર્શાવી શકે છે અને ચક્ર માનસિક ચિંતનને કિંચાવાન બનાવે છે. વાદ્ય અને સંગીતના સુમેળવાળી યજ્ઞવામીઓની રાસલીલાઓ મેં જોઈ છે. એમાં આવા હાથપગના નિષ્કેપ, પેલી કિંચાને વધુ ગતિવાળી અને ચોટવાળી બનાવતા હતા. ભાવાનુકૂળ આજીવન તત્ત્વ, ઝંઝરીનો તાલ ટુકો અને હાથની પ્રમાણસર મુદ્રાઓ અપૂર્વ ભાવપ્રદોષ કરનાં હતાં. અશ્વત્થ, કૃષ્ણ કે રાધા ગાતાં આટકીને ભાવાવેશના મીનમાં પડતાં ત્યારે આ બધા ચક્રઅભિનયોની અસર યોગશી વધતી અને એકતાનપણું જન્માવતી. ઉદેશ કે પ્રમાણ વગરનાં માત્ર નખરાં ખરેખર હવે તો નથી જ મળતાં.

નાટકનું ક્ષેત્ર એ વસ્તુતઃ એક સંપૂર્ણ સંસાર છે. એટલે નાટ્યકાર પણ સર્વોપ સંપૂર્ણ સૂક્ષ્મ સંહિને સંચારી ને સંસાર-નિષ્ક્રાંત હોવો નેહરુએ. પ્રેમાનંદનાં આખ્યાનો માટે પણ એમ જ કહી શકાય. પોતાનાં આખ્યાનોને એણે સંસારભૂતવેથી વેગળાં રાખ્યાં નથી. ભાવગતનાં દૃષ્ટાંતોમાંથી એકાદ ધ્વનિ ઊંચકીને એણે હરેક કથાને સાદ્યત યુજ્જરાતી વેસ પહેરાવ્યો છે. તાંદુલ આપવા માટે આનાકાની કરતો સુદામા કે ચિત્રદેખાને છાતીમાત્રી સ્વપ્ન-કથા કહેતી જોખામાં યુજ્જરાતીતા જ ભરી છે. પ્રેમાનંદનાં સર્જનોની આ જ વિશિષ્ટતા છે. હું ફરી એક વાર નાટ્ય-કલાસિક યુજ્જરાતી નરનારને ‘વનવૃંધ’ કે પ્રેમાનંદનાં આખ્યાનો શ્રાવ્ય અને દૃશ્ય બને ‘સ્વરૂપે જીવે એવું આપણે સૌ સાચે મળીને કરીએ.

સ્વ ર ધે નુ

સ્વ રાં કે ન

બાતી ઓડવ

[દુર્ગાશંકર ત્રિવેદી]

રાગ માલકોસ ત્રિતાલ માત્રા ૧૬

ઝપખ પંચગવજ્યં

ગુ ધુ ની ફોમલ

મેધા

પાયલ વાગે, જાગે જાગે દેવા જલધવલાઃ

ગતિચંચલ ગીત ગાતાં ઝરણાં,
નર્તન નિત્ય કરે તરુ-તરણાં;

પૂજન કરતાં પાન ખેરવી વૃક્ષો વન નવલાં
પાયલ વાગે, જાગે જાગે દેવા જલધવલા.

તું વાયુહોરી સાગરની,
તું વીણુઃ શારદના કરની;

સ્વરગતિ, ચિતરતિ જયવંતી નિત્ય નવીન કલાઃ
પાયલ વાગે, જાગે જાગે દેવા જલધવલા.

તું ગરબે રમતી કુલનારી,
ઉદયમધેલી ઋતકઠિયારી;

તારી આંગળીઓને ઝાલી હું માંડું પગલાં
પાયલ વાગે, જાગે જાગે દેવા, જલધવલાઃ
અનમંદિરની તું મેધા ને શ્રી, શોભા, સરલા.

સ્થાયી

૦	૩	+	૨
ખાં - ય લ	વા - ગે -	બા - ગે -	ભા - ગે -
સાં - સાં સાં	ની - ધુ મ	ગા મ ગા મ	ગા - સા -
રે - વા -	જ લ ધ વ	લા - - -	- - - -
સા મ ગા સા	ની સા ધુ ની	સામ - -	ગા મ ધુ ની

અંતરે

ગ તિ ચં -	ચ સ ગી ત	ગા - તાં -	ઝ ર છાં -
ગ ગા ગા -	મ મ ધુ ની	સાં - સાં -	સાંગ સાંની સાં
ન - તં ન	નિ - ત્યક	રે - તરુ	ત ર છાં -
ની - ની ની	સાં - ની ધ	મ ધ ની સાં	ધ ની ધ મ
પૂ - જ ન	ક ર તાં -	પા - નજે	- રવી -
સાં - ગાં ગાં	મં મં મં -	ગાં - મં ગાં	- સાં સાં -
વૃ - હો -	વ ન ન વ	લાં - - -	- - - -
ની - સાં -	ની સાં ધ ની	સાં - - -	તીસાં નીધનીધ મ

પ્રતિબિંબ

પ્રભુનાં પગલાં

ભડી ભડી બલે જેલની લીટું, તેથી ભડું ચાલું ઉરઃ
તેજથી પાતળી કાય પ્રીતમની કેમ તે રેશે દૂરઃ
રોરગ વેણું વાગે,
ફેરેફેરે આરતી બગે !

બારણે બન્ધકધારીની ચોકી ને અન્તરે મલમલાણુઃ
પવન બિચારે ન પેચી શકે, પણ પ્રીતમના પગરાણુ
દોષથી ના વરતાયે,
જિઆનીઆ છે ને થાયે !

બારણે ગાળે આલખેલું ના ઘડી ઘડી ઘેર અવાજઃ
લીતરમાં શણકાર પિયુનાઃ સાંધ્યાના સાજઃ
વાજાન્તરે જોળના ગાળે,
સાદાબો આપશે આળે !

ભડી ભીંટુ, તમે ભગતી રેંભે, ભગળે, ભડાં ઉર !
ભડી બંતણું, ભગભેઃ દેભે આલખેલું ના સૂરઃ
પ્રભુના પગલાં થાયેઃ
ભડપું આપણી ભાયે !

કરસનદાસ આલેક

પ્રભુતામાં પગલાં

ભડી ભડી દેહની ભીંટુ, તેથી ભડી મારી બીકઃ
તેજથી પાતળી કાય પ્રીતમની કેમ તે થાયે ઠીક
છલેછલ ટોણું મારેઃ
“હરણુને હાથપી ધારે.”

મારે મોઢે ગલગેટાની ચોકી ને શરીર ચરખી-ખાણ
પવન બિચારે કૂંકે તહીં તો ફૂળે પ્રીતમના પ્રાણ,
દમિયલ એ વરતાયે
જિઆનીઆ છે ને થાયે !

માંડવે ગાળે શરણુચું, ને ઘડી ઘડી હંદુલિનાદ
ભીતર માંહી ચિંત પિયુનીઃ સૌ મિયાના સાદઃ
“જુઓ, જુઓ,” વેગમાં ગાળે,
“અનુષમ ભેડકું રાળે !”

ભડી છણું, તમે ભગતી રેંભે ભગળે ભડાં ઉર
ભડાં આશાસન, ભગતું રેંભે આલખેલું ના સૂર
પ્રભુતામાં પગલાં થાયે
વંશવેણી ચરણો ધાયે !
ટળી આમ ભડપું ભાયે.

‘મંગલસાગર’

શ્રી હરિપ્રસાદ ગૌરીશંકર ભટ્ટ

(મસ્તકકીર)

શ્રી મસ્તકકીરનું નામ યુવરાતભરમાં જાણીતું છે. સમાજના દરેક વર્ગે એમને એળખે છે. એમનું મૂળ નામ હરિપ્રસાદ ગૌરીશંકર ભટ્ટ છે. એમનો જન્મ સને ૧૮૯૭માં રાજકોટમાં થયો હતો. એમના પિતા ગૌરીશંકર રત્નજી ભટ્ટ એ રવ. કવિ 'ધાન્ત'ના મોટા ભાઈ થાય. એમની માતાનું નામ શોભાબહેન છે. એમનું લગ્ન સન ૧૯૧૨માં ચૂડા ગામે અ. સો. મળળાગૌરીબહેન સાથે થયું.

બાળપણમાં તેમણે અંગ્રેજી અને બાબનગર તેમજ અંગ્રેજીની જુદી જુદી શાળાઓમાં અભ્યાસ કરેલો. એમણે એ રીતે મેટ્રિક સુધીનો અભ્યાસ કર્યો. શાળાજીવનમાં શાળાનાં પાઠ્યપુસ્તકો ઉપરાંત

એમણે વાંચેલાં. ૧૯૧૪માં શેઠ રણછોડદાસ લોટવાણીના માલિકીના 'અખબારે સોદાગર' પત્રના તત્ત્રી વિભાગમાં નણ્યા પગારે તેઓ નોડયા. ૧૯૧૭માં એઓએ એક શ્રીમંતના સાથી તરીકે ત્રણેક વર્ષ ગાળ્યાં. એ સમય દરમ્યાન એમણે અભ્યાસ 'પૂર્વ વધાર્યો. યુજ્જરાતી, બંગાળી, ઉર્દૂ, હિંદી અને અંગ્રેજી એ તમામ ભાષા સાહિત્યનો પરિચય એમણે કેળવવા માંડ્યો.

સને ૧૯૨૧ની શરૂઆતમાં યુન. તેઓ પત્રકારિત્વના ક્ષેત્રમાં ગળકયા. શ્રીમંત સાથી સામીનાં ત્રણ વર્ષો દરમ્યાન 'વીરમી સદી' માસિકના તત્ત્રી સ્વ. હાથ મહમ્મદ અલારખિયાએ શ્રી 'મસ્તકકીર'ની શક્તિનો સદુપયોગ કરી યુજ્જરાતને ચરણે રજી કરી હતી. ૧૯૨૧માં 'પ્રજાગિત્ર-પારસી' દૈનિકના ઉપ-તત્ત્રી થયા. ત્યાર પછી ૧૯૨૩માં એ પત્રની માલિકી બદલાતાં 'હિંદુસ્તાન લીમીટેડ'ના વર્તમાનપત્રો સાથે એમણે સંબંધ બાંધ્યો. અને હાલ 'હિંદુસ્તાન પ્રજાગિત્ર' બધ પડતાં 'સુબઈ સમાચાર'માં નોડાયેલા છે.

'મસ્તકકીર'ના સંપાદક લેખોમાં 'ગોડકું માથું' અને 'વેદીયા દેવ'ની દિલ્લ મુબાઈફી કૃષ્ણ દિલ્લક પત્રીએ સને ૧૯૨૯માં ઉતારી હતી. સુરતની સાહિત્યચેત્નાએ અને સુરત વસોતોસવ સમાજે સને ૧૯૨૭માં 'મસ્તકકીર'ના હાસ્યરસને ઝીલવાનો પ્રસંગ ચોળ્યો. એ પ્રસંગથી એઓ અલ્લુત અને પ્રતિભાશાળી વક્તા તરીકે મશહૂર બન્યા. ત્યાર પછી દિવસે દિવસે એમની કીર્તિ યુજ્જરાતમાં યોગેર ફેલાવા માંડી. યુજ્જરાત અને જુદા યુજ્જરાતનાં અનેક માસિકો અને અઘવાડિકોમાં એમણે લેખો લખવા માંડ્યા. સને ૧૯૨૯માં એમણે 'ઉલ્લાસ' નામનું રમણ અઘવાડિક પ્રકટ કરવા માંડ્યું પરંતુ

ચૂડીની યુગલણે એ અઘવાડિક પાછળથી બધ કરવું પડ્યું. એમનો વાંચવાનો શોખ એમના જીવનની એક વિશિષ્ટતા છે. ડીકન્સ, ચાર્લ્સટવેન, મેક્સીમા ગોર્કી, ચોમસ આદિ, બર્ટ્રાન્ડ રસેલ અને મોલિયરનાં સાહિત્ય સર્જનના બાજે પણ તેઓ ઉપાસક છે. સાહિત્ય, માનસશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાન એ એમના પ્રિય વિષયો છે.

એમણે અત્યાર સુધીના યુજ્જરાતને હાસ્યરસનાં દસ પુસ્તકો આપ્યાં છે. એમનાં પુસ્તકો યુજ્જરાતભરમાં શોધપ્રિય છે. સને ૧૯૨૭માં 'મસ્તકકીરની મસ્તી' નામનું એમનું પ્રથમ પુસ્તક બહાર પડ્યું. એ પછી બીજા જ વર્ષે એમણે 'મસ્તકકીરનો હાસ્ય

બંધાર' આપ્યો. ૧૯૩૨માં એમણે પાંચ પુસ્તકો આપ્યાં. 'મસ્તકકીરનું મુકત હાસ્ય', 'મસ્તકકીરનો હાસ્યવિલાસ', 'મહિયો', 'પત વિયું' અને 'હાસ્યમેતી'. એમાંનાં 'મહિયો' અને 'પત વિયું' બાળકે માટે લખાયેલાં, ૧૯૩૮માં એમણે 'કળાવળી અને બીજ વાતો' આપ્યું અને છેલ્લું છેલ્લું ૧૯૩૯માં 'હાસ્ય છાંણું' આપ્યું. આ પુસ્તકો આપણને એમની જ્વલંત કારકિર્દીનો ખ્યાલ આપે છે.

યુજ્જરાતનાં અનેક શહેરોમાં એમણે બાણ્યો આપેલાં છે. માત્ર હિંદુ વાચક વર્ગ જ 'મસ્તકકીર' પર રીધ છે એટલું જ નહિ પણ મુસલમાન વાચનાર વર્ગે પણ એટલો જ રીધ છે. એક સભા એવી ગોઠવાઈ હતી કે તેમાં મુસલમાન બહેનો જ આવી શકે. જેમાં પ્રમુખ પણ મુસલમાન બેન અને વક્તા તે. 'મસ્તકકીર'. આ બાણ્ય દરમ્યાન કેહ્યો મુરખો રાખેલ નહિ. આ જ બતાવે છે કે 'મસ્તકકીર' તમામ વર્ગોમાં શોધપ્રિય

શ્રી હરિપ્રસાદ ગૌરીશંકર ભટ્ટ

(મસ્તકકીર)

છે. 'મસ્તકકીર'ની કકર ૧૯૩૪માં મુજરાતે કરી. એ જ વર્ષમાં ૪૦૦ રૂપિયાનું અલિયારા પારિતોષિક એમને તથા શ્રી ન્યોતીન્દ્ર દેવે બંનેને મળ્યું. યુજ્જરાતી સાહિત્યમાં આજે અનેક શ્રી ન્યોતીન્દ્ર દેવે બંનેને મળ્યું. એમના અંગત મિત્રો થઈ પડ્યા છે. એક નાણવાની વાત (ખાનગી) કે 'નવચેતન' માસિકના સુપ્રસિદ્ધ તત્ત્રી શ્રી. ચાંપશી ઉદેશી 'મસ્તકકીર'ને કાગળમાં કે વાતમાં 'દીકરી કકીર' કહીને સંબોધે છે.

મસ્તકકીરે પોતાના અગત્ય અગત્ય યોગ્ય જીવનમાં અનેક મંડવણો વેડી વેડીને સાહિત્યની સેવા કરી છે. એમની સેવાઓ કદીયે ભૂલાય એવી નથી. આજે મસ્તકકીર નવા નવા અયો આપવાનો ઉદ્દેશ રાખે છે. યુજ્જરાતી રાજ રાતની છેલ્લી ગાડીમાં સિલેપારસે અત્યાર 'મસ્તકકીર' યુજ્જરાતી સાહિત્યના ખરેખરા ગમીર છે. ધણું જીવે. 'મસ્તકકીર'!

સમાલોચના

તેજશ્યા

કર્તા—જયમનગૌરી પાઠકજી, કીમત સત્તા રૂપિયા
પ્રકાશક—યુગાન્તર કાર્યલય, ગાંધીપુરા, સુરત.

યોડા જ મમય ઉપર આ કાનગમા બહેન પુષ્પા વકીલના 'ત્રિવેણી' સમ્બંધી સમીક્ષા કરના બહેન જયમનગૌરી પાઠકજીના ઉત્તેજ થયેા હતા વિશદતાની વિશિષ્ટતાવાળા આ સમ્બંધ 'તેજશ્યા' બહેન જયમનગૌરી પાઠકજીના ૬૩ કા થે આપે છે કાવ્યોના એકલે ને ભાગે પાડ્યા છે એકે છદ્ધકાવ્યો અને બીજા ભાગ ગીતકાવ્યોના અને વિશ્વાગોળા એમની કનખને જશ મળેા છે

આ સમ્બંધના કુણા એટલી બધી ઉત્તરેની છે કે કવિતા અને કુણાનો સમન્વય એક મનોરમ સંગમ રચે છે લગભગ બધા જ કા થેમા કવચિત્તના જીવનની કુણા સ્પષ્ટ રકત ય ને છે અને એની અસર વાચક પર ઘણી જ પ્રબલ થાય છે એ જ આ સમ્બંધની વધુભાવાની શક્તિ બતાવે છે એમના વિશદ એમને પાથે છે કે 'પખીને પશુ કવચિત્ત કહે છે

થા હૂડા હાંવા કડિય મનમા મ્વના ધડ મા
તપેથી રેતીને સરવર લડી મચુ ભર મા
હવે છોડી દે તુ નિજ સ્વજનના ધ્યાન ધરવા
હવે છોડી દે તુ ગન સુખ સ્મરી અશુ ભરવા

ઉપાનબ મા યથોપદ્રા યુદ્ધને ઉશીને કહે છે ભાવે
યથોપદ્રાને સોખા છે પશુ એ જ સન્દેશા કવચિત્તની બાનના
સુદર ઉત્તેજાથી વ્યક્ત થાય છે

વસતુ સદા વારિ વિરે પદ્મે જરા જળ ના અડે
ત્મ સ્વદેશ મા તુ સદા વસે પશુ રનેહ તુજને ના અડે

એક વખતતુ સુખમય સજીવન છાયાથી છવાય છે એ
છાયામા હૃદય વિશદ અનુભવે છે અને એ વિશદ સાથે જ
જીવનમા તત્ત્વદર્શન કરે છે

રથા જીવન જીવના, જીરવના વિશે કાંરમા

આ સમ્બંધના એક નહિ પશુ અનેક પક્તિઓ એવી
છે કે જે એક વખત વાચના જ આપણી બાલુના કે અન્નલુખા
એ પક્તિઓ આપણા હૃદય પર રમતી રહે એ પક્તિઓમા
પ્રામાદિકના છે, વેદના છે અને નાનજીવનનું દર્શન છે અને
એથી જ એ પક્તિઓ 'માનવ યાને મગજમેની છે કે રીતીક
પક્તિઓ આપણે અહીં જ એકઠી

પ્રયુએ પ્રાણને પૂરી નેહ ને નેન ને કાષા
પીગતા પ્રેમા દેવાને મૌન કેન પછી દીધા ? (કટાક્ષ)

વથા વર્ષો ઘણા તોયે અસ્થેા ના નથી વલા
કાળના ઉદધિમા એ પાઠા આજે તરી રથા (સ્મરણુભેદ)

આશાઓ ઉભી બાવે, બાવમા જ રાગી ગઈ,
ભાવિ કયા ? જીત કયા ? ભાષુ વ્યર્થ આર્જિદગી મહી (હનુ)
દ્રુકા આ કાવ્યસમ્બંધ જીવનતાના કાવ્યમાહિત્યમા વરંગ
સારો ઉમેરો કરે છે એમણે યોધમાર લખ્યુ નથી પશુ જે
કઈ લખ્યુ છે તે ખરેખર સુદર કાન થયુ છે એમના બધા જ
છદ્ધકા થેમા ગીતોમા અને રવેમા એક સરખી પ્રાસાદિક
પદ્યબાદા છે અને એ સૌમા જીવનની વેદનાને આત્મા છે અને
સર્જન કે જેનો આત્મા વેદના છે તે હમેશા સફળ સર્જન છે
જીવનતામા શુ કે જગતની કેઈ પશુ બાધામા શુ ? બહેન
જયમનગૌરી પાઠકજીને એમના આ સમ્બંધને માટે અને હાદિકે
અભિનંદનો આપીએ છીએ અને સાથે સાથે એટલી પશુ વિનંતિ
કરીએ કે એમના જ પિતાશ્રીનું જે કાવ્યન હજી ધરમા
અણુ છે તે એઓ હવે બહેરમા મટે

કાલક

રમધારા

કર્તા—જેહાગીર દેસાઈ, કીમત એક રૂપિયા

પ્રકાશક—તારી પેલે, હેરાઈવાડ, નવમગરી.

જીવનની સાહિત્યમા પાસરીએએ આજ સુધી સારો ફાગો
આપે છે એમા થી જેહાગીર દેસાઈના ફાગો સારી રીતે મળેા છે
યુદ્ધ જીવનની બાદ લખનારા પાસરી નેખકોમાના થી જેહાગીર
દેસાઈ એક છે એમણે પ્રતિ રીતે 'ગોનાનું આન જીવનન
નવીન કરિએમા ચોક્કસ મેળ યુ જ છે એમના ના ના
જદ્રપ્રયોગે અને નિયતી રિશિષ્ટતા આપણુ ધ્યાન ખેંચે છે

રસધારા એમને એક તીન્ને સમ્બંધ છે એમા ખાસ
ધ્યાન ખેંચે એવા એમના લાગા કથાકા થે છે કવિને પોતાને
મગીતોના પશુ સારો અખ્યાસ હોવાથી એમણે અનેક રાગોમા
જુદા જુદા ગીતો પશુ આપ્યા છે એમના પર કરિ ખતરદાગની
સ્પષ્ટ અસર છે છતાં થે નાની કરિનાના લક્ષણોથી એઓ મુક્ત
નથી આ મથમા કસ્તુરીમુગ, સંયુગમથન, 'જીવનગાથુ,
'સોરહની યરાગથા અને પાપ નેવા કા થે મનોરમ છે

આ મથદમા વધારે રિશિષ્ટતા છે એમના કટાક્ષા ને
અને પ્રતિકા થોની 'એમનામા હામરમતી શક્તિ છે અને તે
શક્તિ એમના આ જા થેમા પ્રતિનિધિન થયેની છે મેશ્ન આ
સમ્બંધમા આપણને કત્પનાગી હુપન નેવાન જ મગશે ત્ય
કેટલાક નગ્નોમા એકના એક જ ભાવ છૂટાના દેખારે પથ
છતાં થે એમની સરળ પદ્યબાદા આપણને એ ગીતો વાચના
કટાક્ષ નથી જ ઉપજાતી પ્રિવા આ સમ્બંધને માટે એમને
હાદિકે અભિનંદનો આપીએ છીએ સાથે સાથે એટલુ પશુ
સચન કરીએ કે કહુ થે આપણા સાહિત્યમા કાવ્યસાહિત્યમા
અદીક પ્રદેશો પડવા છે આપણા શક્તિશાળી કરિએએ એ
મેઝવાની જરૂર છે થી જેહાગીર દેસાઈ એમા ય અખનાર કારો જ
એવી આશા છે ।

કાલક

ત્રિ વેણી

(આ શીર્ષક નીચે દર મહિને જૂનીની યુજ્જ્વાની કવિતાસંમૃદ્ધિમાંથી અગારી દૃષ્ટિએ (અગારી દૃષ્ટિ એટલા માટે કે આપને કાષ્ઠપિય પસંદગીમાં કે પીણામણમાં વ્યક્તિની સ્મિતરસમિ અને સ્વભાવતંત્ર જ કાગ કરી અથ છે.) લોકપ્રિય થવા સમર્થવલી કે લોકપ્રિય થઈ ચૂકેલી યુજ્જ્વાની કવિતાઓ પરમાંથી વાચકો માટે પલટાતી તે તે આપમાં પ્રવિચ્છ કરવા અર્થે રચ્યું કરવાનો અગારો ધરિહો છે.

હિંદી-હિંદુસ્તાની આને હિંદુસ્તાનમાં સૌથી વધુ બોલાતી, લખાતી અને આસાનીથી સમજાતી ભાષા છે. વળી એ આપણી રાષ્ટ્રભાષા પણ છે. તેથી સામાન્યતઃ સારી યુજ્જ્વાની કવિતાઓ બાવનાનુવાહો મોટે ભાગે હિંદીમાં જ મૂક્યું.

“દેવીનું” અપ્પરની નીચેની કવિતાનો કવિથા ખબરદારે પોતે જ હિંદીમાં અનુવાદ કર્યો છે, જે ડાખતાં અમને આનંદ થાય છે.)

દેવીનું અપ્પર

: લાવણી :

‘ભર ભર મારું’ અપ્પર, લેયા ! હો ભારતના વાસી !
 ‘મરધર ભીખું’ હરનિશ દેરતી, હું જુગજુગની પ્યાસી :
 અપ્પર ભરો ભરો હો !—
 ક્ષણ ક્ષણ ગણતાં મન શોધાયું, શોધાયું તન ત્રાસી;
 ‘માર માર’ સૈકાથી ભટકું અરે અરે ઉપવાસી :
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૧
 અંજલિ નાખે, ખોખો નાખે, નાખે દો ભર પ્યાસી :
 જુગસૂકું તળિયું કે શોધી, અપ્પર તો રહે ખાલી
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૨
 હો લેયા ! જુગના જુગ વીત્યા, હવે એ નહીં એ આલે :
 નહ ઉલટાવો, સિંધુ ભરાવો —છલછલ ભરો ઉછળે
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૩
 ગાજવીજ ને મૂશળધારે રેલ રેલ જગ છાતી,
 એક આપડે નવ ચોમાસું : વીર તુધા ન છીપાતી,
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૪
 જ્યોતિ જ્યોતિ ધર ધર બે સળબે, રોતી રોતી શું માયું ?
 પશિર કાપી અપ્પરમાં નાખે, કદો કાળજું આયું !
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૫
 એક કેસરીની ત્રાટે તો ભરી દીસે વનવસ્તી;
 એક વીરરસની મસ્તીમાં કરુણાણી ક્યાં હુસ્તી ?
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૬
 અધજીવક્યાં છે દાર પ્રભાનાં : હો લેયા ! અટ આવો !
 અપ્પર મારું ભરો વીરવે ! પૂર્ણ પ્રભા રેલાવો !
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૭

દેવી કા સ્વપ્પર

મર, મર મેરા સ્વપ્પર, મૈયા ! ભારત-ભૂમિ-નિવાસી !
 ઘર ઘર મીઠું બરહર મટકત, મૈં યુગ યુગ કી વ્યાસી !
 સ્વપ્પર મરો મરો હો !
 ક્ષણ ક્ષણ ગિનતે મન સોજત હૈ, તન સોજત ડુલસાસી ;
 ગાઈ સદિયોં સે મટકત હૈં, અરે અરે ડપવાસી !
 સ્વપ્પર મરો મરો હો !
 અંજલિ ડાલે, કરપુટ ડાલે, ડાલે કોઈ વ્યાસી :
 જુગસૂકા પૈદા સોજત લે, સ્વપ્પર દીસત સ્વાસી !
 સ્વપ્પર મરો મરો હો !
 હૈ મૈયા ! યુગ કે યુગ ચીતે, અમી ન ચાલે દૈસા ;
 નદ ડમડાઓ, સિન્ધુ મરાઓ, છલ છલ છલકે વૈસા !
 સ્વપ્પર મરો મરો હો !
 મર્જન વિજલી મુસલધાર સે જલ જલ વિપુલ વહાયે ;
 ઇક વૃષ્ટિં સે નહીં ચોમાસા, વીર ! તુ તુ વહાયે !
 સ્વપ્પર મરો મરો હો !
 જ્યોતિ જ્યોતિ ઘર ઘર સુલખી હૈં, ક્યાં રોતીં મૈં માંગું ?
 શીશ કાઠ સ્વપ્પર મૈં ડાલો, રસો કલેજા આંગું !
 સ્વપ્પર મરો મરો હો !
 ઇક કેસરી કે મર્જન સે સવ હી વન મર જાતે ;
 ઇક વીરરસ કી મસ્તી મૈં કાઠેં કરુણ કી વાઠેં !
 સ્વપ્પર મરો મરો હો !
 અર્ધ સુલા હૈ દાર પ્રમા કા, હૈ મૈયા ! હટ આઓ !
 સ્વપ્પર મેરા મરો શોંચે સે, પૂર્ણ પ્રમા રાલકાઓ !
 સ્વપ્પર મરો મરો હો !

ત્રિવેણી

(આ શીર્ષક નીચે દર મહિને જૂનીનવી ગુજરાતી કવિતાસંપ્રદિમાંથી અમારી દૃષ્ટિએ (અમારી દૃષ્ટિ જોટલા માટે કે આખરે કાષ્ઠપત્ર પસંદગીમાં કે વીણામણમાં વ્યક્તિની રુચિઅરુચિ અને સ્વભાવતઃજ ન કામ કરી અવ છે.) લેખકપ્રિય થવા સર્જાયેલી કે લેખકપ્રિય થઈ ચૂકેલી ગુજરાતી કવિતાઓ પરબાંતીય વાચકો માટે પલટાવી તે તે ભાષામાં પરિચય કરવા અર્થે રજૂ કરવાનો અમારો ઉદ્દેશ છે.

હિંદી-હિંદુસ્તાની આને હિંદુસ્તાનમાં સૌથી વધુ બોલાતી, લખાતી અને આસાનીથી સમજાતી ભાષા છે. વળી એ આપણી રાષ્ટ્રભાષા પણ છે. તેથી સામાન્યતઃ સારી ગુજરાતી કવિતાઓ ભાવનાનુવાદો માટે બાજે હિંદીમાં જ પડેછે.

‘દેવીનું’ અપ્પર’ની નીચેની કવિતાનો કવિશ્રી ખખરદારે પોતે જ હિંદીમાં અનુવાદ કર્યો છે, જે હાપતાં અમને આનંદ થાય છે.)

દેવીનું અપ્પર

: લાવણી :

‘બર બર માડું’ અપ્પર, હૈયા ! હો ! ભારતના વાસી !
 ‘ધરધર ભીજું’ હરનિશ કરતી, હું ! જુગજુગની પ્યારી :
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! —
 ક્ષણ ક્ષણ ગણતો મન શોધાઈ, શોધાઈ ‘ન નાચી;
 ખાર ખાર કૈકાશી લટકું’ અરે અરે ઉપવાસી :
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૧
 અંજલિ નાખે, ખોખો નાખે, નાખે કે ભર પ્યારી :
 જુગસૂકું તળિયું’ કે શોધી, અપ્પર તો રહે ખાલી
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૨
 હો હૈયા ! જુગના જુગ વીત્યા, હવે એ નહીં એ આવે :
 નહ ઉઠાવો, સિંધુ ભરાવો — છલછલ ભરો ઉઠાવો
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૩
 ગાળવીજ ને મૂશાધારે દેલ દેલ જગ છાતી :
 એક ઝાપટે નવ ચોમાસું : વીર તૃષા ન છીપાતી,
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૪
 જ્યોતિ જ્યોતિ ધર ધર જો સળભો, રાતી રાતી શું માણું ?
 ધિર કાપી અપ્પરમાં નાખો, કરો કાળજું આણું !
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૫
 એક કેસરીની ત્રાટે તો ભરી દીસે વનવસ્તી;
 એક વીરસની મસ્તીમાં કરુણતાણી ક્યાં હસતી ?
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૬
 અધભયકાં છે દ્વાર પ્રવાનાં : હો હૈયા ! અંતે આવો !
 અપ્પર માડું ભરો વીરવે : પૂછું પ્રભા દેલાવો !
 અપ્પર ભરો ભરો હો ! ૭

દેવી કા સ્વપ્પર

ભર, ભર મેરા સ્વપ્પર, મૈયા ! ભારત-ભૂમિ-નિવાસી !
 ઘર ઘર મીઠું અરહર મટકત, મેં યુગ યુગ કી પ્યાસી !
 સ્વપ્પર ભરો ભરો હો !
 ક્ષણ ક્ષણ ગિનતે મન સોચત હૈ, તન સોચત દુઃખવાસી ;
 બારહ સદિયોં સે મટકત હૂં, અરે અરે ઉપવાસી !
 સ્વપ્પર ભરો ભરો હો !
 ૧ અંજલિ ડાલે, કરપુટ ડાલે, ડાલે કોઈ પ્યાલી ;
 જુગસૂકા પેદા સોચત લે, સ્વપ્પર દીસત સ્વાલી !
 સ્વપ્પર ભરો ભરો હો !
 ૨ હૈ મૈયા ! યુગ કે યુગ ચીતે, અમી ન ચાલે વૈસા ;
 નદ ઉમઢાઓ, સિન્ધુ મરાઓ, છલ છલ છલકે વૈસા !
 સ્વપ્પર ભરો ભરો હો !
 ૩ ગર્જન ધિજલી મુસલધાર સે જલ જલ વિપુલ વહાયે ;
 યક વૃષ્ટિં સે નહીં ચોમાસા, વીર ! ન તૃષા બુઢાયે !
 સ્વપ્પર ભરો ભરો હો !
 જ્યોતિ જ્યોતિ ઘર ઘર ચુલગી હૈ, ક્યા રોતી મેં માંઈ ?
 શીશ કાટ સ્વપ્પર મેં ડાલો, રત્નો કલેજા ધારો !
 સ્વપ્પર ભરો ભરો હો !
 ૪ યક કેસરી કે ગર્જન સે સવ હી વન ભર જાને ,
 યક વીરસ કી મસ્તી મેં કહોં કરુણ કી વાંતે !
 સ્વપ્પર ભરો ભરો હો !
 ૫ અર્ધ ચુલા હૈ દ્વાર
 સ્વપ્પર મેરા ભરો
 પ્રમા કલકાઓ !
 સ્વપ્પર ભરો ભરો હો !

આંદાને

પ્રકૃતિદર્શનથી કવિહૃદયમાં કાવ્યભાવના પ્રગટે એ સાવ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ આ પ્રકૃતિદર્શનને કાવ્યમાં વધુથી લેવાના વિધિવિધ કાળિયાઓ છે. પ્રકૃતિનું કેવળ સરળ કથનાત્મક વર્ણન; રમણીય પ્રકૃતિ કવ્ય નિહાળી હશે-અતઃ બની એ યુગધર્મનો પ્રકૃતિ દ્રશ્યને સંબોધીને પ્રાસાદિકપણે કાવ્યમાં થતો વંકઃ; કાવ્યમાં આવતા ભાવોને અનુકૂળ પ્રકૃતિ દ્રશ્યનો પશ્ચાદ્દૃષ્ટિકા તરીકે ઉપયોગ અને, પ્રકૃતિના કોઈ દ્રશ્યને નિમિત્ત રાખી, એમાં માનવબાવ આરોપી એ દ્રશ્યના ને એની પાસના નિઃશ્ચય તરફનો ચિંતન કરવું તે. આમાં જેવી જેવી હથેરાદી અને પ્રકૃતિના સૌન્દર્યોને નિહાળવાની રસદૃષ્ટિ એવી અને એટલી એના પ્રકૃતિકાવ્યની કાવ્ય લેખે ઉચ્ચતા.

‘આંદાને’ કાવ્યમાં કવિ ચંદ્રદર્શનથી યુગ્ય બની, એને સીધું સંબોધન કરી જરા યોગવાતું આમંત્રણ આપે છે. શશિક સૌન્દર્યનો અને તેટલો વધુ ઉપભોગ કરવાની માનવમહત્ત્વ વૃત્તિથી. કાવ્યનો વિષય ખરેખર કાવ્યમય હોવા છતાં, પ્રથમ તો ‘આંદાને’ એ સીધું જ જરાય કાવ્યમય નથી લાગતું. ખીજું આ પ્રકારના રાસમાં-સાચું પૂછાવે તો હરકોઈ ગેયઅગેય કાવ્યમાં રાખે માધુર્ય અને અર્થમાધુર્ય બનેનો સ્વભાગ સમન્વય સાધવો જોઈએ. ગેયકાવ્યો અને રાસમાં આ જરૂરિયાત ભેગાય છે. પ્રાસ રચનાની જાળવણી એ રાસ અને ગેય કાવ્યોની છવાડેલી છે. રાસનો ઉપાસ નાટ્યાત્મક હોય : ચિત્રાત્મક હોય તો ‘વધુ સાડું’. એનું ધ્રુવપદ શુદ્ધ કાવ્ય પંક્તિ તરીકે તે એમાં વ્યક્ત કરેલા બાવ, કથન કે સંગીતશૈલી યોગ્યે લીધે અનુભવ જોઈએ. સંગીતના પ્રલય સુરીલા સંગીતમય રચકાર સાથે કાવ્યનો ભાવ ઘૂંટાતો જતો હોય : કાવ્યમાં દોરવા ધારેલા ચિત્રની રેખાઓ ઉપસતી હોય : Sound અને Senses એક તાંત્રણે ગૂંથાતા હોય તો આજે કાવ્યમાં ગેયકાવ્યો, અને રાસો વગેરે આપે દેખવાની વસ્તુ ન રહે; જનગણના કંઠે કોઈ પર જ આધિપત્ય જમાવે !

આ કાવ્યની નીચેની, પંક્તિઓ.
અનંતતાને આરેથી, કુંગરની ધારેથી, અદ્યા આંદલિયા
રેખા ધીરી ધીરી તણી !
કવિમાં રહેલી સૌન્દર્યદૃષ્ટિ અને કથનમાં ઝગમગ આજુવાની કુશળતા દાખવે છે; અને આમ જ, આવરે એવી ઉપાસના-અખંડ ઉપાસના-કર્તે જ કાવ્યકળાને સાચો ઝીલો આપેઆપ જડી ભવ છે.

જનક

(સુખપૂર્ણ ખીજાથી ચાલુ)

(૩) કવિ દસપતરામ (૪) આધુનિક કવિતા અને (૫) આધુનિક ગદ્ય.

પાંચે ‘વ્યાખ્યાનો’ સાર દૈનિકપુત્રમાં છાપાય છે. ‘વ્યાખ્યાનો’ છાપાંત-આપકને એમનો મત, એમની ચોક્કસ માન્યતાઓ અને ચોક્કસ પુરાવાઓ સાથે જાણવાનો મળશે.

પહેલા વ્યાખ્યાનમાં એમણે સંસ્કૃતિનો પાયો માંસ મદિરા પર જ મૂક્યો ! માંસ મદિરામાં જ સંસ્કૃતિની સાલિકતા અને તે જે બળે કલાક સુધી એ માંસ મદિરાની જ વાત !

એએએ જણાવ્યું તેમ એમણે એમનું પોતાનું કરું જ કહ્યું નથી. પણ જે મળ્યું તે જ જણાવ્યું છે.

‘નર્મદ’ પરનું બાવણુ નો થી. સંજાણી પરાકાષ્ઠા હતી. એમની વિદ્વતા અને શક્તિનું-એમની નીહરતા અને વિશાળ જ્ઞાનનું એ બાવણુમાં માપ હતું ! ‘નર્મદ’ ખરેખર આવો હતો એ તો યુજરાત જણાવું જ નહોતું ! પોતાનું હોય તેને કોણ જાણે ? શ્રી સંજાણીએ નર્મદની જે વિગતો રચ્ય કરી તે તો જગજગદેર હતી. નર્મદના સંજોગો-નર્મદનો જમાનો-એ જોવાની શ્રી સંજાણીએ પરવા કરી નથી.

‘અર્વાચીન યુજરાતી ગદ્ય’ એટલે મુનશી ! એ જ એમને મત હતો કે શું ? મુનશીની જૂલો વગર એમના મહામહા વ્યાખ્યાનમાં ખીજું હતું શું ? મુનશીની એક લીટીમાં જણ સપ્તમાં જણ જણે ! ડૉ. તારાપોરવાળા ‘Gujarat & its literature’માં લખે છે કે મુશી તો સર્વજ્ઞેષ્ઠ ગવદાર છે. ‘આ વિધાન તદ્દન ખોટું’ છે ?

શ્રી સંજાણીએ ગદ્યની કસોટી માટે શા નિયમો રાખ્યા છે તે જાણા સિવાય આપણે આ વિગે કંઈ ટીકા કરી શકીએ નહિ. શ્રી મુનશીએ યુજરાતી સાહિત્યમાં પાંચ પદ જ લીટીઓ લખી છે એમ તો શ્રી સંજાણી નહિ જ માનતા હોય. મુનશીએ તો યુજરાતી ગદ્યને સચક કર્યું છે. મુનશીએ હજાર પાનાંઓ લખ્યાં છે તેમાં આ એક જ લીટીમાંની જણ જણે કે ત્રીસ લીટીઓમાંની ૩૦૦ જણે શું સમર્થ ગદ્યસ્વામી ન કહેવાઈ શકે ? મુનશીના ગદ્યમાં તેજ છે-આર્થર કીલર કેમ જોવા સમર્થ વિવેચકની ગદ્યની વ્યાખ્યાના ધોરણે પણ મુનશી પુરેપુરે ગદ્યલેખક છે. શ્રી સંજાણીએ જણાવ્યું કે શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી શ્રી કનેપાલાલા મુનશી કરતાં સાડું ગદ્ય લખે છે. પણ ગદ્ય પર જોવામાં મોંઘીછ, ધૂમકેતુ, અને કાકસાહેબને કેમ જૂઠ્યા ? શું એમના ગદ્યમાં કરું જ નહોતું ?

શ્રી સંજાણીની વિદ્વતા માટે અખતે માન છે. એએએ એક પારસી હોવા છતાં જે વિદ્વતા જાળવી રહ્યા છે તે બદલ અમારાં હાર્દિક અભિનંદનો ! પણ આવા વિચિત્ર તત્વાથી માત્ર નિષ્પત્તિ દર્શક વિવેચન નહિ સાહિત્યનો ઉદ્ધાર કરી શકશે કે નહિ શ્રી સંજાણીનો ઉદ્ધાર કરી શકશે ! યુનિવર્સિટીના એક પ્રતિનિધિ તરીકે જોવાતાં શ્રી ગવેરીએ શ્રી સંજાણીને વ્યાખ્યાનમાળા આપવામાં ગૌરવ માન્યું હતું. અલગત, ગૌરવ લેવા જેવું જ છે-યુજરાત ગૌરવકર્તા છે માટે ગૌહલા કરનારાઓ શોધવાનું કામ-યુનિવર્સિટીએ ગૌરવપૂર્વક કર્યું છે તે ન.

છીપ અને મોતી

ઉપાલંબ

મને વિજનનો પ્રિયે તરવરા હૈયે વરસે,
જનોદધિ તને વળી હરહરેયા આકર્ષતો,
મને નવ ગમે જરી લપનપાન એ રોજનો,
પરતુ તુજને સદા અકથ મોહ એથી થતો

પ્રિયે કળીમળી મહા મન માથ રે'વા કહે,
નિઝલ તરુણાય પાસ મન માડુ બાધ ચહે,
કમાન બહુ ખેલતા શિથિલ થાય જેવી રીતે
થયો મન વિષે હુયે શિથિલ એમ ખેલાણુથી

કયો સગ માથ રોજ મળતો જતો નાસી તે
ફળી ચતનકાનશી તુજ પ્રિયે મનોકામના
પરતુ તુજથીય શું નહિ જગી શકાય, પ્રિયે
નંતુ મિત્ર નિવેન ત્યા, કેદન ગરમ ત્યા હંતુ ?

થએલ પ્રિય અર્ધ ત્યા સત્ર માહસ સર્વતુ
અબોલ અવિશમ એ ફેદન સાજળયુ તે નહિ ?

‘કુચાનય’

“આંદાને”

[રાસ]

જાયા જાયા કે આલસાને જાયા ગળના ઘાટ, અલા આલસિયા !
કઈ જાસા તેમા તારા વાસ

બતા બતા ધડીક ચોલતા બા !

અળકતી પાપણો ને અળકતી પાળી, અલા આલસિયા !
ફૂલ ફૂલે ઉડે છે તુજ આણ

બતા બતા ધડીક ચોલતો બા !

વાજે છે દિવસવાની વાસગી, અલા આલસિયા !
કઈ જામે છે ગસિયાના રામ

બતા બતા ધડીક ચોલતો બા !

અનતતાને આરેથી, હુગળી પાડેથી, અલા આલસિયા !
રેખા ધરી ધીંગ તાણુ !

બતા બતા ધડીક ચોલતો બા !

રૂપાગા રસાગા, આગા ઓવનનાગા, અના આલસિયા !
અરવે અરવે પ્રટે છે માણ

બતા બતા ધડીક ચોલતો બા !

મહેન્દ્રકુમાર મગનવાય શાહ

ઉપાલંબ પ્રણયકા યોગે અજરાતી કાવ્યસાહિત્યમાં
અમુકાંતરુ રચાન રોજી લીધું છે એ સારુ થાય છે કે ખોટું
એ પરતુસ્થિતિ તો આપોભાષા જ સમગ્ર થતી છે

‘ઉપાલંબ’ કાવ્યોત્તર વિષય પશુ આ નકારતો છે કવિ સામી
રીતે કહીએ તો નાપક એકલસરા સ્વભાવનો છે એને વિજનનો
ગમે છે એની પ્રિયાને જનોદધિ આકર્ષે છે કહેવા મિત્રો
સ્વજનો એવા એ વધારા રહેવા માગે છે તે નાપકને પશુ એ જ
માગે હોરે છે નાપક મિત્રો પોતાની મરતુ વિરુદ્ધ બાના
વિરુદ્ધ પ્રિયાની ઈચ્છાને અનુસરે છે ને પરિણામે પ્રિયા દર્પ પામે
છે પરતુ આથી નાપકનું હૃદય મદાય ચણુચણે છે નાપક
નાપકનો વિરાહ કળી શકતી નથી અને એને સાચો દર્શનાવ
ગણે છે એ બનેનું ખરેખર કાંઈય છે ને આખા પદ્યપદ્યા
ખરેખર કરિના આ બાના જ છે

કાવ્યમાં પ્રાસાદિકતા છે પશુ કથનની ગમક નથી વધુમાં
નિયમ ચલાવે છે હોઈ કાવ્ય શીલુ લાગે છે નીક પકિતમાં આવતો
‘લપલપા’ મન્દ હૃદયનાએ યોગ્ય રીતે ગોઠવાય છે એકથી
ઉપયોગિતા સાધે છે એ સિવાય કાં ચના ગભીર બાવને હળવે
પટ ચાલી દે છે ને બસાગર નથી ચોદ લીંગના કાનપા
પાત્ર વાગુ નિયા શ હુ પુનરુચાણુ થાય છે એ કાં નાપકની
પ્રિયા પ્રત્યેની આગ્રહિત નથી દાવ્યનું કવિના ભાનાનુભવની ને
હારગયાના બાવ વ્યક્ત કરાના વાહન તરીકે યોગ્ય રીતે
વાપરવાની બિનઆવડત છતી કરે છે સ્વપ્ન પત્ની જેવા
તત્સમ સખેદા પાસ વિશિષ્ટતા બતા યા નિના નિરંકર અચરકાંતને
વિરૂપ થયા છે ‘એ’ ‘ય’ એ જેવા અથદશિએ નકામા એવા
પુષ્પૂર સામે પશુ રીક સખ્યામાં છે

પૃથ્વી હદ ક્ષિપ્રતા ને હુર્બોધિતાના પર્યાય સખેદે ભેગે
લગભગ રૂઢ ધર્મ ગણે છે-થતો ભય છે આ કરિ એમથી
હમરી ભય છે એ એમની કુતોદ છે આખા કાનપા એક જ
બાવ સાદી સંધી ને સરળ રીતે વણો ભય છે

એક નજ થાય છે જનોદધિ ને મગનવા કવિના સર્વ
સ્વપ્નો નષ્ટ થતા હોય તો એમ જીરન કરવા જેવું શું છે ?
એમ નથી કવિનું કે નથી કવિતાનું કે વાણુ સાચુ સાહિત્ય તો
હવનનું જનતામાં મોતવાનું પ્રતિનિધિ અને ગેરક બળ બને
બની રહે હવનને સાહિત્ય થડે ને સાહિત્યને હવન થડે જેમ
શવનની ને જનતાની ઉપાસના હડી અને ઉદાત એમ કરિતા
ઓ મિત્રો સાહિત્યકારો નિમગ પશુ હવન એના જ એટ
કયા સહિત્ય કે મિત્રોના ઉપયોગ Escape from Life
માટે કેવું કેમ ચાલે ? હુ મિત્રો ના દર્શિયમની નિમગણ, ને
બને તો આગળ કરવા આમક કરુ છું

આંદાને

પ્રકૃતિદર્શનથી કવિહૃદયમાં કાવ્યભાવના ધ્રુવે એ સાવ રવાનાવિષે છે, પરંતુ આ પ્રકૃતિદર્શનને કાવ્યના વણી લેવાના વિધિવિધ કળિયાઓ છે. પ્રકૃતિનું કેવળ સરળ કથનાત્મક વર્ણન: રમણીય પ્રકૃતિ દ્વય નિહાળી હર્ષોન્મત બની એ મુગ્ધતાનો પ્રકૃતિ દ્રવ્યને સંબોધીને પ્રાસાદિકપણે કાવ્યમાં થતો ઉદ્કે: કાવ્યમાં આવતા ભાવોને અનુકૂળ પ્રકૃતિ દ્રવ્યોના પથાદભૂમિકા તરીકે ઉપયોગ અને, પ્રકૃતિના કોઈ દ્રવ્યને નિષિષ્ટ રાખી, એમાં માનવભાવ આરોપી એ દ્રવ્યના ને એની પાસના નિષ્ટ તત્ત્વોનું ચિંતન કરવું તે, આમાં જેવી જેવી તથ્યરોડી અને પ્રકૃતિના સૌન્દર્યોને નિહાળવાની રસદષ્ટિ એવી અને એટલી એના પ્રકૃતિકાવ્યની કાવ્ય રૂપે ઉચ્ચતા.

‘આંદાને’ કાવ્યમાં કવિ ચંદ્રદાસનથી મુગ્ધ બની, એને સીધું સંબોધન કરી જરા યોગવાતું આમંત્રણ આપે છે. કાષ્ટિક સૌન્દર્યોના અને તેટલો વધુ ઉપયોગ કરવાની માનવસહજ ઇચ્છા. કાવ્યનો વિષય ખરેખર કાવ્યમય હોવા છતાં, પ્રથમ તો ‘આંદાને’ એ શીર્ષક જ જરાય કાવ્યમય નથી ત્રાગવું. ‘બીજુ આ પ્રકારના રાસમાં—સાડું પૂછાવે તો દરકોઈ ગેયગાયે કાવ્યમાં કાવ્ય માધુર્ય અને ગર્થ માધુર્ય બન્નેનો સુભગ સમન્વય સાધવો એક એ. ગેયકાવ્યો અને રાસમાં આ જરૂરિયાત બેવાડાય છે. પ્રાસ રચનાની જાણવણી એ રાસ અને ગેય કાવ્યોની છવાટોડી છે. રાસનો ‘કપાલ નાટ્યાત્મક હેતુ : ચિત્રાત્મક હેતુ તો ‘ચક્ર સાડું’. એનું કુવેપદ શુદ્ધ કાવ્ય પક્ષિત તરીકે ને એમાં વ્યક્ત.કરેલા બાવ, કથન કે લાગણીની મોટાને લીધે અનુભવ એકદમ. રાધાના પ્રસવ સુરીલા સંગીતમય રણકાર સાથે કાવ્યનો ભવ ઘૂંટાને જતો હોય : કાવ્યમાં દોરવા ધારેલા ચિત્રની રેખાઓ ઉપસતી હોય: Sound અને Senses એક તોત્તેજ ગૂંચાતા હોય તો આજે લખતાં. ગેયકાવ્યો, અને રાસો વગેરે આંગે જેવાવાની વસ્તુ ન રહે: જનગણના કંકે કોરમ’ પર જ આધિપત્ય જમાવે !

આ કાવ્યની નીચેની, પંક્તિઓ.

અનંતતાને આરેથી, કુંગરની ધારેથી, અદ્યા આંદલિયા !
રેખા ધીરી ધીરી તાણુ !

કવિમાં રહેલી સૌન્દર્યદષ્ટિ અને કથનમાં પ્રકમ આણવાની કુદાળતા દાખવે છે: અને આમ જ, આવડે એવી ઉપાસના—અખંડ ઉપાસના—કર્મે જ કાવ્યકળાનો સાચો મીઠો આપોઆપ જડી જાય છે.

જનક

(સુખપ્રજ્ઞ બીજાથી ચાલુ)

(૩) કવિ દલપતરામ (૪) આધુનિક કવિતા અને (૫) આધુનિક ગદ્ય.

પાંચે વ્યાખ્યાનોનો સાર દૈનિકપ્રયોગમાં હપાયો છે. વ્યાખ્યાનો, છપાતાં, આપણને એમના મત, એમની ચોક્કસ માન્યતાઓ અને ચોક્કસ પુરાવાઓ સાથે જાણવાને ગણશે.

પહેલા વ્યાખ્યાનમાં એમણે સંસ્કૃતિનો પાયો માંસ મદિરા પર જ ચક્રે ! માંસ મદિરામાં જ સંસ્કૃતિની સાલિયા: અને તે યે બળમે કલાક ગુપ્તી એ માંસ મદિરાની જ વાત !

એઓએ જણાવ્યું તેમ એમણે એમનું ‘પોતાનું’ કરું જ કર્યું નથી. પણ જે અર્થ તે જ જણાવ્યું છે.

‘નર્મદ’ પરનું બાણ તો શ્રી. સંજયણી પરાકાષ્ઠા હતી. એમની વિદ્વતા અને શક્તિનું—એમની નીહરતા અને વિશાળ બાવનાનું એ બાણમાં માપ હતું ! ‘નર્મદ’ ખરેખર આવો હતો એ તો જુલજાત જણાવું જ નહોતું ! ‘પોતાનું’ હોય તેને કોણ જાણે ? શ્રી સંજયણીએ નર્મદની જે વિગતો જણ કરી તે તો જગજગદર હતી. નર્મદના સંયોગો—નર્મદનો જમાવો—એ જવાની શ્રી સંજયણીએ પરવા કરી નથી.

‘આર્ચાચીન ગુજરાતી ગદ્ય’ એટલે મુનશી ! એ જ એમનો મત હતો કે શું ? મુનશીની બુદ્ધિ વગર એમના મહામજા વ્યાખ્યાનમાં બીજું હતું શું ? મુનશીની એક લીલીમાં ત્રણ શાપદોમાં ત્રણ બુદ્ધિ : ડૉ. નારાયણરાય ‘Gujarat & its literature’માં લખે છે કે મુનશી તો સર્વથેષ ગદ્યકાર છે. ‘આ વિધાન તદ્દન મોઢું’ છે ?

શ્રી સંજયણીએ ગદ્યની કસોટી માટે શા નિયમો રાખ્યા છે તે વ્યસપા સિવાય આપણે આ વિષે કંઈ કીકા કરી શકીએ નહિ. શ્રી મુનશીએ જુલજાતી સાહિત્યના પાંચ પદ જ લીલીએ લખી છે એમ તો શ્રી સંજયણી નહિ જ માનતા હોય. મુનશીએ તો જુલજાતી ગદ્યને સમૃદ્ધ કર્યું છે. મુનશીએ હજારો પાનાંઓ લખ્યાં છે તેમાં આ એક જ લીલીમાંની ત્રણ બુદ્ધિ કે ત્રીસ લીલીઓમાંની ૩૦૦ બુદ્ધિ શું સમર્થ ગદ્યસ્વામી ન કહેવાડાવી શકે ? મુનશીના ગદ્યમાં તેજ છે—આર્થર ક્રાસર કેમ જેવા સમર્થ વિવેચકની ગદ્યની વ્યાખ્યાના ધોરણે પાંચ મુનશી કુરેષર ગદ્યદેખક છે. શ્રી સંજયણીએ જણાવ્યું કે શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી શ્રી કનેમારાસ મુનશી કરતાં સાડું ગદ્ય લખે છે. પણ ગદ્ય પર ખાસતાં મોંઘીટ, ધૂમકેટુ, અને કાકસાહેબને કેમ બુદ્ધિ ? શું એમના ગદ્યમાં કંઈ જ નહોતું ?

શ્રી સંજયણીની વિદ્વતા માટે અમને માન છે. એઓ એક પાસની હોવા છતાં જે વિદ્વતા જળવાવી રહ્યા છે તે બદલ અપારા હાર્દિક આભિનંદનો ! પણ આવા વિચિત્ર મતોથી માત્ર જનના દર્શક વિવેચન નહિ સાહિત્યનો ઉદાર કરી શકશે કે નહિ શ્રી સંજયણીનો ઉદાર કરી શકશે ! મુનિવર્સિટીના એક પ્રતિનિધિ તરીકે મોલતાં શ્રી કવેરીએ શ્રી. સંજયણીને વ્યાખ્યાનમાળા આપવામાં ગૌરવ માન્યું હતું. અલબત્ત, ગૌરવ લેવા જેવું જ છે—જુલજાત ગૌરવકે છે માટે એકદમ કરનારોએ શોધવાનું કામ મુનિવર્સિટીએ ગૌરવપૂર્વક કર્યું છે ને !

સલામતીનો ધ્રુવ તારક

ઈન્ડિઅન ગ્લોબની

વહાણના પઠાણના

વીમાની પૌલીશીએ

વહાણના વણખારની

સલામતીનો ધ્રુવ તારક છે

વિશેષ વિગત માટે લખો

ઈન્ડિઅન ગ્લોબ

ઈન્સ્યુરન્સ કંપની

૩૧૫/૩૨૧, હૉર્ન્બી રોડ, કોટ, મુંબઈ

શાખાઓ કરચી, સેરાયન પોરબંદર

અસ્મદીયમ્

અ. શ્રી અબાવાય જાની

જૂના માધ્યમગના અને વિજ્ઞાન-માધ્યમના પ્રતિનિધિરૂપ શ્રી અબાવાય મુનાબીનગ જાની તા ૨૮મી માર્ચે અવસાન પામ્યા છે તેમના જાણીતા કાર્યોએ ગુજરાતી સાહિત્યમબાજે પોતાનો ઉત્સાહી અને પીઠ મૂકી ગયાઓ છે ગુજરાતે એક વિદ્વાન અબાવાય પોષા છે તેમના સ્નેહી અને મિત્રોએ સરન, માર્ગશુ અને નિખાતમ પ્રકૃતિના સાથી ગયા પો છે

શ્રી અબાવાય જાની નડિયાદની આવી આવેલી નિહાળપર પગના પ્રતિનિધિ જેવા હતા તેમ જતા બહુ માર્ગેની કહેવાની નડિયાદી જુગિઓને તેમનામા અમાય હતો તેથી જ તેઓ અબાવાય વર્ગના તેમજ આઅમામના પશ્ચિન રોમમક્રમના નિયમ પડ્યા હતા સાહિત્ય પરિષદ માથેનો તેમનો સમય જાણીનો છે એ સનાની મુશ્કેલીમાં અભિરુદ્ધિમાં તેમણે નિષ્ઠા અને અમૂલ્ય કાળો મોઢા પો છે સાહિત્ય પરિષદની ફરજ છે કે તે સ્વ જાનીના અવસાનની માત્ર નોંધ નહીં શ્રદ્ધાંજલિ આપી અટકી ન રહે પરંતુ તેમની કંઈક કાલ્પની રચિત કરે જોને પરિણામે તેમણે આપેલ પ્રાચીન મા યમાદિ યના અબાવાય અને મનોધનની પર પરા કામય રહે

અગ્રસ્થના હાલ અને અરિત સમયમાં ગુજરાત મહાજીવનના સામયિક પત્રો મર્યાદા અને વ્યક્તિઓએ તેમને યોગ્ય અજાનિ આપી છે અને પછી આ નોંધ ઢાગ એ માન અને બાજબરી અજાનિમાં અમારી મ્હુ નાખીએ છીએ જ્યોતિર્મય શ્રી આનંદશ કરલ્યાઈ

૧૧ જાનીના અવસાન બાદ તુરત કરના ગુજરાતી આદિ ત્વને જ બારે મોઢા મૂકી દે તેણે નહીં પરંતુ મનરત ગુજરાતના સનાતનના વર્ગ મુકી પોઠ સાથે એણે શ્રી આનંદશ કર બાદના અવસાનની બનના પામ્મુ છે

તેઓ ખૂબ પિપ્પડ અવસ્થાએ મરણશરણ થયા છે એવે તેમના મૃત્યુનો શોક કરનાનો કોય નહીં તેમનો અધ્યાગ વિદ્યા વ્યાસમ તેમની સુગમ સમન્વયકરિત તેમની મુકી મધુર્થ અમૂઢ તેજસ્વિના તેમની પ્રાચીન અને અર્વાચીનના પૂન જેવી મનવાની અપૂર્વ આવડન શિક્ષણ સાહિત્ય, વિવેચન અને તત્ત્વ જ્ઞાનાદિના ક્ષેત્રમાં કમળ ગુજરાતમાં જ નહીં પણ ગુજરાત બહાર પણ પોતાની કાવ્યી સેવા અને વાર્તા મૂકી જવાની સિદ્ધિ-એ બહુ આપણે ફરી ફરી સ્મરણ રહ્યું છે અને તેમાંથી આપણને અનુરૂપ મારવાનું રહ્યું છે

૧ આનંદશ કરનાઈને ગાંધીજી અને માતૃવીર્યની ની મોડી રક્તિ બ્યકિત અને વિજ્ઞાતિઓએ યોગ્ય ગુજરાતના લખ-રખતા જ્યોતિષકસમા સી જાની બાજબી હતા અને સૌમ્ય અને બીજા અ અનુકરણ અર્થે ગ્રેણા અને બીજા અ સમૂહ શિક્ષણકસમી ઉત્તમ

આચાર્ય, મહાન વિદ્વાન અને તત્ત્વજ્ઞ, અનેક ભાષા અને સાહિત્યના જ્ઞાતા અને ગસિક મર્મવિદ, સમર્થ શૈલીકાર નમુનેદાર મશીર યોગ્યવીર્ય ગવના સ્વામી અને વિવેચનીય વિવેચક, સામાજિક અને રાજકીય બામતોમાં ફરેર જૂના અને નવાના પૂન જેવા શ્રી આનંદશ કરનાઈ ગુજરાત અને હિંદને માથેથી અરત પામ્યા છે

એમણે હાલુ ધન્ય છે કારણ કે એમણે શાત રિમત ભરી મુશ્કેલી જાણે આગકાલુ છે એમની જ્યોતિષી ૨૪૮ અર્ચાઈ એવા અનેકની આપોઆપ પ્રિયોગ અને વેદનાની મનક દેખાઈ છે કમીરે કરુ છે

જન ગુપ આપે જમતમે, લોપ હમે ગુપ રાય એમી મતી કર ચનો ગુપ હમે જમ રાય મહાન કમીરની આ ઉપિને શ્રી આનંદશ કરનાઈએ પોતાને મિત્રે સર્વથા સત્ય પાકી બતાવી છે

અન્યેતનના વનપ્રવેશ અક

ગયા અકની અરમદીયની કટારોમાં અમે શ્રી આપશી ઉટ્ટરીને તેમની એકાનગી વર્ગમાં નસમે અખિનફનો આદી મ્હુમાં છીએ આ પ્રસમને અનુરૂપ બની રહે અને ગુજરાતી જ્ઞાપત્રકારિતવા સ્વેચ્છા નવન ભાત પાડે એવો એપ્રિન માસનો નવચેતનના આપો આક તેમણે તેમની કંઈકથી જ આરંભી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે આ અકમાં તેમણે મિત્રના નાટક, વાર્તા હાસ્ય વગેરે બધા લખિત સાહિત્યના પ્રમશ પર હાથ અજનાવવા કોલીશ મીડી છે અને ફળરે જુદા જુદા વિષયો પર લખાણો ધયા છે અનુભવ આપના અર્થ એ નથી કે આ બધા લખાણો અતિમ છે પરંતુ આ પ્રમારના નવીન ભાત પાડતો નવન અમારી જાણુ મુજબ આપણે ત્યા અવસ્થ નયમ છે તેમ તેઓ બધા રસોમાં મુગી શકે છે એ પછી નિર્વિવાદ છે

લકાઈ અમે કરી મોવારી હતા અને મુશ્કેલીઓ સામનો કરી સફાઈર મુજબ અને ચિત્રકુદા વનપ્રવેશાઈ આપવા બદલ અમે શ્રી આપશીબાઈને ફરીવાર અખિનફન અપાઈ છીએ

એની એ વાત

લકાઈના કપરા સતેગેમાં મગજની અને ખીજ મોધારી કોઈપણ પત્રને થયારી થક એવી છે તે પડી કેવળ કવિતા ના વિષયના આમાં એકાગી માસિક પત્રને તો સુરેલીના બાગ જ છે મગજની મોધારીને કારણે મિત્રતા મહિન પરિચિતિમાંથી પસાર થઈ રહ્યું છે આ પરિચિતિમાં અમે અમારા મુશ્કેલીઓ અને ગ્રાહકના મહાય અને સહકાર માગીએ માગીએ છીએ પરિચિતિને મહેલ્લી વળગ આપતા એવારથી એટલે કે ખીજ વર્ષના કારભરી અમે લાજમના દ વધારવા દિગીએ છીએ તેમજ જરેર માથે મામિમના મદ અને આકારના પખ (સાંખુ આરે જુઓ પાનુ ૧૩૮)

ક * વિ * તા

: તંત્રીઓ :

ઈન્દુલાલ ગાંધી : મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ : રતુભાઈ દેસાઈ

એપ્રિલ-મે ૧૯૪૨

બેરિંગ અંક

વર્ષ : ૧ : અંક ૯-૧૦

સખિને

(અનુક્રમ-શાલિની)

આવે તો આવજે મારે આંગણે સખિ ! આવ તું ;
વર્ષે તો વરસો જાજે, થઈને પારિજાત તું.

જેઈ ખીલ્યાં પુષ્પ ગુલાબકેરો
હાથે હાથે માત્ર જ્યાર કંઈ,
વાણી ખીળાં ફૂલ હું મોગરાનાં
ગૂલી રેતાં પાંચ પચ્ચીસ આહી—
છાતીપૂરે વીણવાં માહરે તે.

ને હું ખીળાં માલતી જૂઈ કેસં
પેશુ પુષ્પો હોડલે ડોલરોને;
લેવા જઈ મોખલે, કેટલાં રે !
નીશાં નામી વીણવાં માહરે તે ?

તેથી તૂને વીનવું છું સખિ ! હું :
આવે જો તું માહરે આંગણે તો—
ના, તું બહાલી ! આવજે મોગરા કે
થેને ચપો, જૂઈ કે માલતી કે
વા થો ગુચ્છા ફૂલ ગુલાબકેરો.

હું તો નિરો માતરે જોઈ પેહ,
હોડું ધારી મૌન પ્રેમાભિવ્યત્
વર્ષોવંતું લક્ષ કે ફૂલરાશિ—
છાનાં છાનાં સુંબતો મંદ્ર ગાઈ
પ્રેમાભિવ્ય પૃથ્વીપ્રત્યંગ છાઈ
ભણું બહાલી ! વૃક્ષ આ પારિજાત.

તેથી તૂને વીનવું આવ બહાલી !
આવજે આવજે મારે જીવને સખિ ! આવ તું ;
જાજે વર્ષો, જાજે ફેરી, થઈને પારિજાત તું ! ૨૫

રતુભાઈ દેસાઈ

આવ, અંધારી રાત !

અંધારી રાત ! ઓ રે ! અંધારી રાત !
ચામા ! તું આવ, કહું હૈયાની વાત.

સૂરજના તેજપુંજ
રહિયાળાં વૃક્ષકુંજ
સાગરહિલ્લોળગાન
પ્રેમલ ગીતોનાં પાન
કવિગણની ગાયેલી

સુખીજનની માણેલી, મધુચંદાનાં માથે શાં છે કામ ?

આવ ! અંધારી રાત !

હિવસે નવ જંપ હાથ ! કાચો હગબંધ, ૧૦

રેવાંશી રોક કહે : “રાખો ખૂબ ખંત
નહિ તો તમ સેવાનો સમજોને અંત.”

અંજો થકંત હાથ ! કાચા કંપંત !

મિફ્ટીનની હુમહર્દ ઓ, અંધારી રાત,
જઈ કોને બોલું હું ? ફિલ કયારે બોલું હું ?

બોલું તો બેઠું હું ઘીડું પટેલું
બીંસે બીટેલું, જનકેલું કચરેલું;
માનવનાં રક્ત, આંસુ રોલે હું તોલું ?

અંતરનાં ચૂંક દાર આજે તું બોલ,
મૂંઝી મધરાત ! તુજ વાચા તું બોલ. ૨૦
જુગજુગના સંભગાવ અતુલવના બોલ
ધરતીની દર્દિયેરી ગાથા કંઈ બોલ.

મિફ્ટીનનાં આંસુ ને મુફલિસનાં દર્દની,
પરકારલુ રાજ મોત ભેટંતા મર્દની,
ભરેરા ધાવેની, સૈકાની ‘આહો’ની
સાક્ષી તું માનવના રૂપેલા રાહોની.

કોણે નિજ હાડપુંજ હિમાળા પથ્થરોની
પગથી પર ગાળ્યા ગોઠે તારી પોટી ?

વસો વિષુ કંપતાં

ધડી ચે ના જંપતાં

૩૦

જૂખ્યાં જન ચેટમાંથી ગોઠવિયા ગોઠવી
જઠરાન્નિ જવાળ કારવામાં ‘આં’ ઓગળી !

કોણે છોકયા છે પ્રાણ કૂચે તળાચે ?

પોઢયા છે કોણે કો સમદરની પાળે ?

ચોકયા કોણે રાજ હૈયાવરાળે ?

ધનિકોને કાજ હાડ ગાળે ઓગાળે—

ઓવા છે કોણે કહે, અંધારી રાત !

હૈયાના બોલ બેક બોલ ઓ, સુનત !

માલીકના દ્રવ્યકંત કાળે ઓ ! રાત !

ધરતીપે ચોખિત ચેં વહેતું પુરપાટ ! ૪૦

આકારી ભોતના ચેં ઘેરા ઘુઘવાટ !

ને કોડો કપાય, ચૂરેચૂર કું થાય છે.

ભીંસાતા, રાળાતા, નીચે ચગદાય છે.

અંધારી રાત ! કહે આ ચો ઉત્પાત !

આવ અહીં આવ જરી મૂંઝી મધરાત !

ચેરી ધનધોર અની કાલાન્તિક રાત !

આવ સાથે ‘લાવ, અંજાવાતો, પ્રપાત,

ચે રાં ગજં ન અને ભીંપણુ પુઘવાટ.

ને અંધારી રાત ! કહી નજે આ વાન

ચાચે ચતરંગી ત્યારે સોનલપરભાત ! ૫૦

કસબી

મંદિરિયામાં નથી રે મારાથી રે'વાતું.
પરની પછેડીની સોડ ગમે શાને ?
શાને ગમે પરતું ભાતું ?
ચરણામૃત ગણી આંસુ પીતાં સૌએ
પાપને માને પનોતું.
મંદિરિયામાં નથી રે મારાથી રે'વાતું ૧
બાંધ્યાના વાયુ મને વિષકંઠ દેતા
ભડકા જેવી સોનાબીંતું;
હયું બળે ત્યારે લાવે નાવણકુંડી
જમકાની બણે જમાતું.
મંદિરિયામાં નથી રે મારાથી રે'વાતું ૨
ગીત ગણામાંથી ખુટ્યાં ગાવિંદનાં
તૂટી તબૂરાની તાંત્યું;
તાર અખંડિત રેશે ભગત એનો
કસબી બનીને જેણે કાંત્યું. ૩
મંદિરિયામાં નથી રે મારાથી રે'વાતું.

મંગળપ્રસાદ બેપી

ધુધવાટ

મરે, જે આંખોમાં પુલકિત કલા મેં મચુરની
નિહાળી, ને એની અલકલટની પિચ્છકલગી
સમારી, કેા ઊંડા દૃઢ્ય ધબકારે સ્વપનના:
કશે બૂલાયે એ જીવન નિમિષે ચેતનભરી ?
વહે છે જેના એ સ્મરણપર આશુચ્ચસરિતા
વટાવી સૌ છો એ નિજ જલધિહૈયે વિરમતી.
અહીં ખીલે ફૂલો સુમધુર સુવાસે છલકતાં,
ભલે ચૂંટાયે વા જુલિત કરમાઈ ખરી પડે;
પરંતુ આ વેલી નિયત ગતિચક્રે ધૃતિમના
હસે છે ને કેવી નિજ પ્રતિવસંતે કુસુમિતા !
પહોંચે કાંઠે કે અધવચ તુફાને ગરી પડે
હબારે નોકા, એ મન ન ધરતો સિન્ધુ ધુધવે.
તુફાનો થાતાં છો જીવન બહિરંગે; યજ્ઞ મને
આદિપ્તાત્માને તો તવ સ્મરણનાં

મોહન સચક

એ મૃત્યુ પામ્યો !

એ મૃત્યુ પામ્યો !

પચ્ચીશીના ઉજરમાં પ્રવેશતાં,
આ જીવંતીપિંજરને વિછોડી;
ઉડી ગયું ગ્રાણ્યું પંખી એતું
કયાં કોણ બણે; સહુ બણતાં એ
અહ, મૃત્યુ પામ્યો !

આ ઘા સહી વૃદ્ધ પિતા હળી પડે,
છાતી ફૂટી ચાંકડી માત તો રહે !
ને પારકે ઘેર પયોદ પહેની
સ્મરી સ્મરી કે' હીબકાં ભરી રહે !
ને પારકી કેા ગભરુ શી કન્યા
—એનો ગહી હસ્ત ઉભી ભરોસે—
રે, એની તો જીવંતી ઝેર કીધી ! ૧૩

ના, ગોઠિયો, બંધું; ન જોળખીતો
મારો હતો કે અવસાન એતું
સ્મરી; વહાવી ઉરધાર નેનથી,
હું થાઉં દુઃખી.... ૧૭

ન કેમ દુઃખી હું ? મરે રડો નહીં !
એ હીબકાં આ અવણે પડો નહીં !
રે ! નેન લીનાં નજરે તારો નહીં !
આ અંતરે વ્યર્થ વ્યર્થ ભરો નહીં ! ૨૧

છતાંય નિત્યે ખટકે ઉઠે મને
મર્મોતરે પ્રશ્નકણી અઢીરી :
માખાપ ને પહેન રડી રડીને
અખંડ હૈયે સ્મરતે તકાવશે;
વ્યથા પરંતુ ક્યમ એ શમાવશે
—એ કંકણો નંદવવાની સાથે—
જેણે દીધું નંદવી હૈયું એતું ? ૨૮

વ્યથા શમેા વા પ્રજ્જો અખંડ;
સ્મૃતિ રહો વા ન રહો; ગયો એ !
શે' શોચી એ દુઃખી થયું જ મારે ?
—ને ભાવ એ આ ઉરને વિદારે ! ૩૨

પ્રેમશંકર હ. ભટ્ટ

‘ધરિત્રી’ નામના દ્રુક સમયમાં પ્રસિદ્ધ ચનાર કાવ્યસંગ્રહમાંથી.

ક્ષણભર હસી છે વિરમવાં !

: શિખરિણી :

હોઠો આકાંક્ષાઓ ! જિનસખળ શાને ઉર દહો !
 તૃથા માયાનળાં જીવનપથ મૂંઝી ન છળશે;
 નથી સાકંદ્ર્યેષ્ણા; પ્રવર પદનાં વ્યર્થ વલણાં—
 કદી મારું એવો અલસ સમજો શું સહુ મને ?
 મળ્યું છે હૃદયું જુહ, સખન સાહુ, જલધડો
 અને થોડાં થોડાં; સુખ ગરીબની એ જ પ્રભુતા !
 નથી મારે વિશે અચલ યશના દુર્ગ અણવા,
 અદે, ખીલાં છે નાવિભવિષ એ સ્વાસ્થ્ય હણતાં;
 ભયાં ભંડારોમાં અખિલ જગના નિત્ય વિચરે,
 અંદે દ્રવ્યો જેની ચરણરજમાં તે પદ રચું; ૧૦
 જહીં આતુક્યે, સભર વિધિતત્રે જ લગણુ,
 સૃષ્ટિઓ શાની ત્યાં ! કશીય નવ મારે ઉણપ છે;
 હિલોળે વારિ આ વિપુલ સરનાં, નિર્ઝર પહે;
 લતા વૃક્ષો ઘાટાં, વિહંગમૂળો, રમ્ય કુસુમો;
 ઘડેકાવે હૈયાં, અનિલહહરી મંજુલ સરે;
 ભરે રંગો આછા રવિકિરણ પુષ્પે - અવનવાં,
 અનેરી વ્યારે છે સુરભિરજ પ્રત્યેક પ્રસૂને;
 ભરીને સાગ્રમાં વિભલ કુસુમો તારકતણાં
 નિશાણી વેરે ગગનપથ; શાં નૃત્ય નવલો
 કરે અદ્રી ઘેલી ! અમીરસ કોટોરી કર અહી, ૨૦
 નવાંકુરે છાંટે અવનિતદ શી વૈષ્ણ રજ એ !
 ખમ્યું મારે માટે, સકલ જગનાં સાધનતણો
 ખન્યો હું તો સ્વામી ! અટલ હકમાં એ રત રહું,
 હવે જો જો કે'તા મતુજ જગનો સંક સુજને !
 હોઠો આકાંક્ષાઓ ! પ્રિયવિરહના દિન વસમા
 ગયા છે; આજે તો પ્રતિ નયનમાં પ્રીતમ લક્ષ્યા,
 રહ્યાં વ્યાપી જોનાં પરમ પ્રભુતા શુભ શુભિતા
 નિહાળું પ્રસપ્દે અમિત ચળમાં આર્ત જનનાં;
 મળી સામગ્રી હા, અભિનવ ! શમી અંતરવ્યથા,
 મણો સૂકાયા ને, કવન નવલો આજ સ્પુરશે; ૩૦
 ભલે આછા તેવે : વિરહવસમા આ જીવનમાં
 મળ્યા જો આનંદો ! ક્ષણભર હસી છે વિરમવાં.
 નિરાશાય પાન્ય

પાકનો નિશ્ચય

[બૂલ્યા]

વાયુહાદાની અંશુલિએ વળગીને
 હું ધૂમું સર્વદા સૃષ્ટિ સારી,
 કાળને, શલશને, ગિરિવૈદના તને,
 ખેલનો, કીડનો કાં ગમે ના મને ?
 ને સરિતા, સરોવર, મહાસાગર,
 જરણ-જળધોડલે સુખ સવારી.

હિડું હું આભમાં, દિગ્દિગતે ભયું
 ને ગિરિગંધર્વોમાં વિરામું,
 સૂર્ય ને ચંદ્રનાં રશ્મિઓ ચૂમતી,
 ચૂમવા તારલા વ્યોમમાં ધૂમતી, ૧૦
 માત કુદરતતણા સુખદ અંદે સદા
 રનેહુથી સભર સત્કાર પામું.

આમહો અનિલહાતાણા પ્રેરતા
 હોડવા માનવી-સદનદ્વારે,
 ખેલનો આહરું ? રે, હજી ના હરું,
 માનવી ઉરતણી અતુભૂતિ ત્યાં કડું,
 વાળી ખૂંટી મને દૂર હૃદયેલવા
 શીઘ્ર એ કેશિયો હાથ ખાડે.

માનવી છે ભલે મલિનતાના ભયે
 સદનથી વદનથી દૂર રાખે. ૨૦
 અનિલહાતાણી અંશુલિ અમર હો,
 સૃષ્ટિમાં કમણુ મારાં સદા અફર હો,
 'પાક થાશે અલ્યા,' સાદ એ આપવા
 ધૂમતી હું અદી પવનપાંખે

હિડું જનપગલીઓ નિત્ય હૈયા વિષે
 પાક હું, પાક ચૈતન્યજ્યોતિ
 આજ અતુદાર જે કિન્તુ આખર મને
 આવી મળનારને શીત આલિંગને
 પ્રેરું કર્તવ્ય-રત નિત્ય જની રાત્રવા,
 માણવા નિઃશીઘ્રક્રાંતિગોતી. ૩૦

કવિ અને કવિતા

દયારંકર જી. કવિ

જીવન કવિતા છે, શાશ્વત સંગીત છે. માનવહૃદય એ કવિતાતુલ્ય—એ શાશ્વત સંગીતતુલ્ય હૃદયવસ્થાન છે. હૃદય—સિતારના તાર અણુઅણુ બેઠે છે ત્યારે જ પથ્થરને પીગળાવે એવા સૂર અને આલાપ એમાંથી બેઠે છે. માનવહૃદય એક Sensitive instrument છે. દુનિયાના નાના મોટા પ્રત્યેક આધાત, આનંદ અને આક્રમણ પ્રત્યેક બંધિ એની સપાટીને સ્પર્શે છે, અને એ સ્પર્શમાંથી સૂર બેઠે છે. એ સૂરને શબ્દ સાંપડે છે અને કવિતાનો જન્મ થાય છે; એ સૂરને ગતિ અને ધાર સાંપડે છે અને સંગીતતુલ્ય સર્જન થાય છે.

જેમ માનવહૃદયની Sensitiveness વધારે તેમ એમાંથી જન્મતાં કવિતા અને સંગીતતુલ્ય પ્રમાણુ વધારે; અને તે પણ અતીવ સુંદર.

કદાચ એટલા જ ખાતર જગતના મહાન કવિઓ અને સંગીતકારો સહૃદય માનવીઓ હતા અને હોય છે. કદાચ એટલા જ માટે સૌથી પહેલાં કવિતાયુગ જન્મ્યો હતો.

આજે તો કવિઓ અને સંગીતકારોની સહૃદયતાને ઘેલછા અને દિલ્લીની દુર્બળતા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે; એમની મસ્તી-ખુમારીને ધૂતકારવામાં આવે છે; અને એમના હૃદયમંથનને મગજની અસ્થિરતા તરીકે દાખવવામાં આવે છે.

માનવજગત હજી ઉઠતી હતી. પાલ્યકાળની નિર્દોષતામાં મહાલતુલ્ય હતી, અને કુદરતની મોહમાં ઘેલતી હતી; ત્યારે માનવ હૃદય પણ વિશુદ્ધ પ્રકૃતિ હતી, અને એ સિતારીમાંથી કવિતાના સૂર સહેજે નીકળતા હતા.

પરંતુ જેમ જેમ માનવજગતની આધ્યાવસ્થા પૂરી થતી ગઈ, અને કુમારાવસ્થા વટાવીને એ આગળ વધતી ગઈ; તેમ તેમ આ પૃથ્વી પર કવિતા અને સંગીતનો ફાલ ઓછો થતો ગયો, અને હવે તો હંમેશાં પૂછાય છે કે: “કવિ કેમ પાકતા નથી?”

કવિ કાલિદાસ પછી આર્યવર્તે એવો કવિકેલતારક હજી કેમ રચ્યો નથી? વાલ્મીકી અને તુણસીદાસની ગિરિ, કેશવદાસ અને બિહારીની બાની આજના ક્રાંતિ કવિના યુગેથી કેમ ઝરતી નથી? હોમર અને વર્ગિલની ધુનરાષ્ટિ કેમ પાકતી નથી? નિરટન અને કોટસ, બાસન અને શેલી, ટેનીસન અને વર્ડઝવર્થ આજે કેમ સંભળાતા નથી?

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર “અનંતગાન” ક્યાંથી ઉદ્ભવ્યું? એમનામાં હૃદયની સુકુમારતા હતી તો જ કુમારશર્મા વાણી એમાંથી રચી પડી—એમની હૃદયની સિતારી સતેજ રાહી ત્યારે જ એમાંથી મધુર આલાપ બહીયો.

કવિવર ટાગોર આજના યુગમાં જન્મવા છતાં પ્રાચીનતામાં જ રહ્યા એટલા એ મહાન કવિ બન્યા; એટલે જ આધુનિક આર્ય-

નર્તના એ સપિવર કહેવાયા. મનને ખદલે હૃદયને; યુદ્ધિને ખદલે બંધિને એમણે પોષ્યાં; એટલે જ એમના અંતરમાંથી મહા ગાનનાં ઝરણાં ઝર્ધાં.

આજનું જગત હૃદયને, નહિ કે મનને; બંધિને, નહિ કે યુદ્ધિને પ્રાધાન્ય આપે છે; એટલે અંશે દુનિયા સંગીતવિહીણી—કવિતાશૂન્ય બનતી જાય છે.

આ પ્રગતિ છે કે પીછેહઠ; વિકાસ છે કે વિનાશ; એ કંઈ મહત્વનો સુદો નથી; પરંતુ માનવજીવનમાંથી અને સંસારમાંથી સુંદરતા અને સરસતાનો લોપ થઈ રહ્યો છે એમ સહેજે કહી શકાય છે.

એક મહા વિદ્વાને એક રચલે કહ્યું છે કે: “કવિ એટલે મનનો સ્વામી.”

આ એક અર્થસત્ય છે. સાચો કવિ તો મન અને હૃદય બન્નેનો સ્વામી છે.

કવિ અને સંગીતકારને જગત આપ્યું સંખ્યાનાની નબરે નિહાળે છે. તેનું કારણ પણ એમની બૌદ્ધિક નહિ પણ આત્મિક મહત્તા છે.

“દ્વાન, બ્યબલર અને અંતરની લાગણીમાંથી જેમ દરેક કલાનો જન્મ છે, તે જ સત્યે કવિતાનો જન્મ છે. જગતની બાંધામાં બાંધી દિલસૂરી અંતે તો કાવ્યદેહે જ આવીર્ભાવ પામી છે. કાવ્ય એ તો જીવનમાંથી માનવજાતિએ શોધેલું રસાયણ છે. જીવનમાં જે સારું નરસું અનુભવાય તે બંધી વસ્તુઓનું પૃથક્કરણ કવિતા કરે છે, અને એ વિશુદ્ધ જીવનતત્વના પારાયણ રૂપે કલા-આપારથી કવિતા જન્મે છે, અને જીવે છે. આત્માના ભવિષ્ય દર્શનો જે બાવનાદેહે અંતરમાં રહે છે તે કવિતાદારા કલાદેહે શબ્દજાલમાં વિચરે છે. આથી જ ભવજીતિની આર્પદિગ્ધિએ કવિતા “આત્માની અમર કલા” છે.”

ગાંધીવાદી વિચારક શ્રી. વિનોબા ભાવે પણ એક રચલે લખે છે કે “કવિએ આખી સંસ્કૃતિને આત્મિક પ્રેમથી આવરી લેવી જોઈએ. તેમજ આખી સંસ્કૃતિને વૈભવથી પોતાના આત્માને સમ્પત્તિ તોને આવડતું જોઈએ. ‘વૃદ્ધ, વસ્ત્રી, વનચર’માં તેને આત્મદર્શન થતું જોઈએ... પૃથ્વીમાના ચંદ્રમાના દર્શનથી તેના હૃદયસંપૂર્ણને ભરતી આવવી જ જોઈએ. પણ પૃથ્વીમા ન હોય ત્યારે તેના હૃદયને જોડ ન લાગવી જોઈએ.

આસાના ગાદ અધકારમાં આકાશ વાદળોથી ઘેરાયેલું હોય ત્યારે પણ ચંદ્રદર્શનો આનંદ તેને થવો જોઈએ. જેનો આનંદ બહાન-

* શ્રી. કાંતિલાલ ત્રિલુપ્તદાસ ભટ્ટનો ‘આપણું કાવ્યધરતર’ નામક લેખ.

રતી દુનિયા સાથે સકળાયેલા છે, તે કવિ નથી ખવિ આત્મનિષ્ઠ હોય, કવિ સ્વયંજી હોય ખામગ દુનિયા વિષયસુખમા રાવે છે, કવિ આત્મનિષ્ઠ હોય છે એકોએ જોઈએના આનંદ, કવિને આનંદનું જોઈએ કવિ સમયનો પશુ સમય છે અને તેથી જ સ્વતંત્રતાની સ્વતંત્રતા છે તેનિસને વહેતા ઝરણામા આત્માનું અમરન જોયું કાણુ અમરનનું ઝરણુ તેને પોતાના આત્મામા દેખાતું હતું

કવિ વિશ્વસપ્રદ હોય છે કારણુ કે હૃદયસપ્રદ હોય છે કવિને જગતા પશુ ગદાવિષ્ણુની પોગનિશ્રાયાના રત્નમા દેખાય છે, અને સ્વપ્નામા જગતા નારાયણની જગતરચના જોવા મળે છે કવિના હૃદયમા સંધિનો બધો વૈભવ બેસેલો હોય છે આપણા હૃદયમા જાણતું બાન બરેતુ છે અને પ્રેમદાતા બીજની બાધા”

માટે જ કહેવાય છે કે જ્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં પહોંચે કવિ એમા કવિના વખાણુ નથી પશુ કવિની આત્મિયા અને માનસિક શક્તિઓનો સ્વીકાર છે

એટલે જ “કવિની દૃષ્ટિ શાશ્વતકાળ ઉપર હોયી નોંધએ અનતકાળ તરફ નજર હોવા નિના બાવિનો ઉકેલ થઈ શકતો નથી પ્રત્યક્ષથી આંધળી બનેલી પ્રકિને સમાન સત્યો જોયાર થયાં નથી સેફિંગસને ઝેરનો પ્યાસો પાનાગ તક” સેફિંગસને મર્ત્ય જોયો “માથુસો મર્ત્ય” હોય છે અને મેફિંગસ માથુસ છે તેથી સેફિંગસ મર્ત્ય છે “એથી આત્મજાની કંપના તે વેતિયા તક”ને સ્ત્રી નહિ પશુ વિષપ્રાસનને કિવસે આત્માની સત્તા વિષે પ્રવચન કરનારા સેફિંગસને પેલી પાસનું બલિય સ્પષ્ટ દેખાતું હતું બલિ તન્મયતાના ઉદરમા સતાપેસો સત્યનો જય તેને દેખાતો હતો, તેથી વર્તમાન યુગ વિષે તે બેફિકર રહી આવી ઉદાસીનદષ્ટિ હાથમા ઉત્તમી વિના કવિ હૃદય નિર્મીણુ થઈ શકતું નથી સસારના બધા રસો કરણુ રસની યુક્તિમા જકડાયેલા છે એ વાત સમાજના ચિત્તમા હસાવવાનો બલબલિએ અનેક રીતે પ્રયત્ન કર્યો પશુ તે કાળના વિવયસોબુપ ઉન્નત સમાજને એવું કહેવું ગલે જીતવું નહિ તેણે તો બલબલિને રવાની જ દીધા પશુ કવિએ પોતાના બોલ એમા નહિ કારણુ શાશ્વતકાળ ઉપર તેને વિશ્વાસ હતો”*

આમ હૃદય અને મનના સુદર સુમેળ વિના, કંપના અને આત્મબળના સુરેખ સનિશ્રણુ વિના સાચો કવિ નિર્ભરતો નથી

માયે કવિ માત્ર શાન્દેહનો રવાની નથી શાન્દેહની રસદીન આકર્ષક રચના કેવળ વાણીના આડબર ખડો કરે છે માનવ વસાહત વગરની આધીસાન કમારત જેવી એની ગતિ ચાપ છે આડબરી અક્ષરરચના એમા સરસતાને બદલે જડતા, નિર્મળતાને બદલે કડુચિતતા એવા પામે છે

એટલે સાચો કવિ તો શાન્દેહની સુકુમારતા સાથે રસનિષ્ઠ તિનો પશુ સદાય ખ્યાલ રાખે છે, અને હૃદયની કુમાર વિના તમાના રખન્દન વિના રસનિષ્ઠાદિ અસંભવિત છે

* શ્રી વિનોબાભાવેનો “હાન કવિ કેમ નથી પાકતો”

અરો કવિ તો ત જ છે જેનો આત્મા અરીસા જેવો છે, જે પ્રત્યેક પ્રસંગના પ્રતિબિંબ જીવી નથી શકતો તે અરો કવિ થઈ જ શકતો નથી કવિનું હૃદય તો સસારના સુખદુઃખ સાથે ખીનતું-કરમાતું હોય છે મસાર સાગર હેરે ચડે છે, ત્યારે કવિ હૃદય આનંદની બરતી અનુભવે છે સસાર સતાપથી સળગે છે, ત્યારે તે હૃદય તરકારા અનુભવે છે, તે જ સાચો કવિ છે એટલે દરેક દેશોમા, પ્રત્યેક રાષ્ટ્રમા ઇતિહાસમા નજર નાખતા જણાય છે કે ચુલ્લાગીના બધોના સૌથી શિરોષ કવિ હૃદયને જ સાધ્યા રે છે કવિઓના વિશ્વાસમાને જ કાલિની જ્વાળાઓ સળગાયી છે કવિ હૃદયના તન્મસને જ માનનીની મહાશક્તિના વિરાટ ધોધ વહેતા મુક્યા છે લાલ રસના રત્નગરી વિશ્વના પાઠન “ઈન્દરનેશન”ના મહાગાનની જ એક નિમ્ન ગાથા છે કેવું કાલિના ઔતિહાસિક પૃષ્ઠ પાછળ પશુ “હા મારો રસ”ના જ અમર જોન શુને છે

એના રચયિતાઓએ કેવી શાશ્વત વાણી ઉચ્ચારી છે તેનો ખ્યાલ આજે પશુ આપણને સહેજે આવી શકે છે એમના ક્ષણભયુર દેહ તો વિતુષ્ઠ થયા છે, પરંતુ એની અમરવાણી તો અનતકાળ સુધી રહેવાને સર્મર્થ છે એવું કારણુ

એ અમર ગીતોના ગાનારા જડ જગતમા જીવતા છતા આત્માના અનુરાગી હતા એમના અમર ગીતોમા માત્ર શાન્દેહનો સમાર નથી બરાંધો, પરંતુ આત્માનું યુગન સંભળાણુ છે

એટલે જ કહેવાય છે કે કવિ દ્રષ્ટા છે ને કવિ વર્તમાનના જ રમ જીવીને માત્ર પાઠા ફે કે છે, તે તો માત્ર બધીકાર-ચિત્રકાર જ છે કવિ એથી કંઈક વિશેષ છે “વાસ્તવિક કંપના એ કવિતાને જીવી રહેવાની નકર બુદ્ધિ છે જેમ મનમા બાવના રાખ્યાથી માથુસ અભ્યવહાર કે ગાડા ન ગણાય, તેમ જ કવિતામા વાસ્તવિક કંપનાના વિકારોને લાક કવિ સસારિક દૃષ્ટિએ ઘેસા બંધો કે તરગી ન ગણ્યો નોંધએ પશુ કવિને વિષે એક સત્ય કહેવું નોંધએ કે છેવટે કવિએ જીવનના મર્મનો ભેદ શોધી કાઢવાનો છે તેથી તેણે પોતાની કંપનાને સાચા જીવન જેટલી જ વિશુદ્ધ અને વિશાળ બનાવવી જોઈએ કાન્ય એ જીવન આદર્શની છાયા પ્રક યાવવા માટે નથી તેમ જાણાનું અનુકરણ કરવા માટે પશુ નથી

જીવનસંસ્કારિતાથી પ્રવાહ રપે વહેલી કાન્યગંગાની મસા રતી-અવ્યવહારી ખારી બુદ્ધિ ઉપર થઈ વધી રહે છે અને તે બુદ્ધિની ખારાશને પરબારી પોતાના દેહમા ન સમાવતા દેહ/અગમ્ય કિનારા તરફ ફેકી દે છે, અને માનવજીવનને સ્પન્ન કરે છે

બાવના એ આત્માની વિશુદ્ધિ માટે જરૂરની ક્રિયા છે, તો કંપના પશુ છે કારણુ બાવના એ કંપનાનો એક પ્રકાર છે સર્વોચ્ચ કંપના એવું નામ જ બાવના”*

* શ્રી કાલિલાન વિજ્ઞાનદામ બટ્ટનો “આપણું કાન્યધરતર” નામક લેખ

ધ્વાંસનો મહાકવિ વડજ્વલ્ય એક સ્થળે કહે છે કે
Poetry is the breath and finer spirit of all knowledge, it is the first and last of all knowledge, it is as immortal as the heart of man."

શ્રિદત્તને એક ખીન્ને કવિ રૂપે કહ્યું છે કે "There are three things in the world, one is to read poetry, another is to write poetry, and the best of all is to live poetry."

પરંતુ કવિતા જીવ્યા વિના સાચા કવિ નથી થઈ શકાતું એ અનેક મતો કવિઓના જીવન પરથી ફક્ત થાય છે. એને માટે એક વિદ્યાને કહ્યું છે તેમ બાવના જોઈએ. એ બાવના મનમાંથી, બુદ્ધિમાંથી નથી ઉદ્ભવતી પણ આત્મામાંથી-હૃદયમાંથી એનો જન્મ થાય છે.

એટલે જ શિકાર શોખીન સ્વર્ગસ્થ રાજવી-કવિ કલાપીનું હૃદય પંખી ઉપર પથરા ફેંકીને પોકારી ઊઠ્યું:-

"તે પંખીની ઉપર પથરા ફેંકતા કેંકા દીધો !"

એ વખતે ને હૃદય ઉપર છુદ્ધ સ્વાર થઈ હોત તો આવા હૃદય હૃદયચાચતો કશું વિલાપ શુભરસને સાંભળવાને કંઈથી મળત?

"હૃદયી આખાં સહન કરવું એ વ છે એક દહાણું !" માં સ્વર્ગસ્થ કલાપીએ પોતાના જમાનામાં સંસાર-ચિત્ત આકેશવાનો પ્રયાસ નથી કર્યો, પરંતુ એ જમાનાની પરિસ્થિતિ જોઈને સળગી ઊઠેલા આત્માએ એમાં સંસારને ચોક્કસ વર્ગનો આર્ષનાદ સંભળાવ્યો છે.

જગતનો સામાન્ય માનવી શુલાખમાં ઘુસીને ચૂંટીને એનો ઉપભોગ કરવામાં આનંદ લે છે, ત્યારે કવિનો આત્મા એને ખીણતું જોઈને પ્રકુલ છે; એને કરમાતું જોઈને કરમાય છે; અને એનો આત્મા લલકારે છે, ત્યારે કવિતાનું સર્જન થાય છે. એનો એ સર્જન પાછળ ને કોઈ ઉદ્દેશ હોય તો તે એ છે કે સામા માણસમાં એ સંવેદન ઝંખે છે.

કોઈ પણ કલાકારની એ કોષણ હોય છે કે કોઈ એને સમજે.

"પોતાના મનની વાત એ સંકાન્ત કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે તે એ આશયથી કે પોતાને ખીણ્યો સમજવા પ્રયત્ન કરે અને આ માત્ર અંગત આશય નથી. કલાકારને-કવિને કલ્પનાબળે જીવનના અનુભવો સહજમાં થયા છે અને એની પાછળનું સત્ય એને સહજમાં પ્રતીત થાય છે. જીવનની આ સમજણ જેવી પોતાને છે તેવી ખીણ્યો પણ સમજે એવી એની હૃદયની વાંછના હોય છે. ખરે કહીએ તો, માત્ર કલાકારને જ શા સાફ-માણસ માત્રને આ બાતની-પોતાને કોઈ સમજે એવી એવાણ હોય છે. પણ પોતાને જે સત્ય સૂઝે છે તેને સૌન્દર્ય મંડિત કરી અન્ય માણસમાં પહોંચાડવાની કવિ પાસે વિશિષ્ટ

રીત છે અને કવિ જે સંકાન્ત કરે છે, તે સામાન્ય માણસની માફક પોતાની અંગત વસ્તુઓ નહિ પણ જીવનનો સર્વશાહી અનુભવ સાર હોય છે, એ પણ કવિની બાબતમાં ખીણ વિશેષતા છે. ભાષક કવિનું કાવ્ય ગ્રંથણ કરી સમસંવેદન પામી શકે ત્યારે એના આત્માની સંતૃપ્તિ પણ કવિના જેવી જ હોય છે... સર્જકને ભાવકોના અસ્તિત્વનું ભાન અત્યંત આવશ્યક છે, પણ ભાવકોની સંખ્યાની એને નિરખત નથી."*

કારણ કે કવિને સ્થળ કે સમયનાં બંધન નહતં નથી, એને યુગોના બંધન જડતાં નથી. વર્તમાનમાં એને સમસંવેદન નહિ સાંપડે તો એની શ્રદ્ધા ખૂટી જતી નથી, એની આત્મચૃત્તિ એટલી નિશ્ચલ હોય છે, એનો વિશ્વાસ એટલો આખૂટ હોય છે કે ભવિષ્યના કોઈ કીરાપારખની આશામાં એ જીવી શકે છે.

છતાં "પોતાના સર્જનમાં સમકાલીનો પાસેથી એ ધણું સ્વીકારે છે. અતીતના વારસાનો પણ એ ઉપયોગ કરે છે...

સમકાલીનો પોતાને કલાકારના ઋણી ગણવા ન પ્રેરાય તો બસે. કલાકાર તો પોતાને સમકાલીનોત્તર ઋણી ગણે જ અને તેમની પાસેથી મળતાં બિંદુએ બિંદુનો કંટુંસની પેઠે સમય કરતો કરતો આઉર્તંગના શબ્દોમાં કહે છે:-

O human faces, hath it split, my cup?
What did you give me that I have not saved?

અલબત્ત પ્રાણનો પ્યાસો એ રીતે બરી લીધા પછી એમાંના પદાર્થને પોતાની પ્રતિભાને બળે અચૂત સ્વરૂપ આપી પાછો જગતને ચરણે ધરે ત્યારે જ કવિ-ધર્મ પૂર્ણપણે બજાવ્યો ગણાય. આ ધર્મપાલન મમે તે રીતે કરવામાં આવતું હોય, છતાં જ એના મૂળમાં તો આત્માનું મથન હોતું જ નેહીએ. એટલે કવિતાની કસોટી હંદ-પિંચળની દૃષ્ટિએ કરવાને બદલે શબ્દોના ગર્ભમાં છૂંચાણેલા Spiritની દૃષ્ટિએ કરવી જોઈએ.

કવિ શી દલપતરામ આ સંબંધી એક સ્થળે લખે છે કે :-

"પવનની લહેરથી, પક્ષપત્ર જેમ લહે,
હેતું જનતણું તેમ કવિતા હિંચોળે છે;
કહે દલપતરામ, સરસ કવિતા સુણી,
શીશ નવનારીએતું નામ જેમ ડાલે છે."

કવિવર પાછા કહે છે કે :-

"નાહિ ડાલે ને નામ તો, નહિ વંશીને સાદ;
જંગમ જન ચિર થાય નહિ, સુણી કવિતાનો સ્વાદ;
સુણી કવિતાનો સ્વાદ, મરદ માદા નહિ ડાલે;
નહિ કવિતા તે દામ, બરાબર બકરો બોલે.
કહે દિન દલપતરામ, નામ બિંદુ મોહું બોલે,
બિંદુ વંશી વાનાર, નામ સુણી ને નહિ ડાલે."

એટલે કવિતાનું ઉદ્ભવસ્થાન જેમ હૃદય છે, તેમ એનું

છીપ અને મોતી તું જતાં

પૂછું તને

: પૃથ્વી :

કેયલનાં કામળને હૈડે હુલાવવી
આંખાની મંજરીએ જૂલે કાં કાગડો ?
વાયુને જોખલે સ્મૃતું તું ગીત ત્યાં
એ રે ઉઠાસી ! તું તાણે કાં સગડો ?
આંખાની મંજરીએ જૂલે કાં કાગડો ?

કાજગરી કાયાને કંટકમાં ફેંકતાં
નાજુકડી આશાને ભાંગ્યો કાં આગળો ?
હું રે અધૂકડી આવી કટલોલવા
હીરકચ્છા હુંયાને દીધા કાં હાખડો ?
આંખાની મંજરીએ જૂલે કાં કાગડો ?

મારી મહૂલીની મોંઘિરી ભોમમાં
ફેંફવતા સોરંગિ ભાંગ્યો કાં રાફડો ?
છવનનાં ફેવ કને જૂકતાં જૂકતાં—
દીધેલાં વાયકનો તોડયો કાં તાગડો ?
હૈયાના ચંદનમાં મૂક્યો કાં કાકડો ?

વેણીભાઈ જ. પુરોહિત

તને સુપ્રિય આજ એ સ્થળ ન્યહીં રમ્યાં આપણે
અનેક દિન સાથમાં સ્મૃત ગીટીદંડા તણી;
ઘટા ગૌરીર ધારતો વડ પડ્યો ઉભો સાક્ષી શો
લૂટેલ ઘણી આમલીપીપળીની મળ નેહની !

તળાવ તટપે અહીં ઘણીક વેળ ભેટી સંખે !
નિરીક્ષણ કરેલ મૌઝ્યથી પ્રદોષતું આપણે,
સુરમ્ય યશી ન્હાળિયો મગનગોખમાં રાજતો.
કદી સ્થિર, વા તળાવ જળમાંહીં હિલ્લોળતો..

ભયાનક સ્મશાન સ્લેજ દૂર ત્યાં જગાડે સ્મૃતિ.
શિશુસહજ બીકથી નીરખી સૌ ચિતાઓ તણી.
—હતે છલ કદી ઉભેલ તટમાનતાનાં વૃક્ષને
બરેલ ઉરવાત છાની સહુ આપણી કેહવા !

મધુ'બધુ' સ્મશાનશુ' પ્રિય ! જતાં તું:જતાં ભૂત એ
ઉઠે લગીર, વર્તમાન મુજ આત્મા ભીંસી લિયે !

જશભાઈ કા. પટેલ

પૂછું તને

અંતરની અધૂકડી આશા ને સ્વપ્નાં, છવનની વારતવિકતા
પર પગ ટેરવતા જ ખડિત થાય છે કે રોળાઈ જાય છે એ
ભાવના વ્યક્ત કરતું આ સુંદર ગીત છે : ને ભાવ વ્યક્ત કરવા
કવિએ જે ઢાળ પસંદ કર્યો છે તે પણ જરાજર ભાવભરૂણ છે.
ગીતને અનુરૂપ ભાવની સરળતા ને અંતરાનુપ્રાસ પણ આમાં છે.

આમ છતાં ગીત કાનને ખૂંચે છે, સ્લેજ કર્કશ લાગે છે.
ભાવાતું મધુર્ય, પદવાચિત્ય —Softness એ આમાં નથી. બીજું
ગીતની સઘનતા પણ જરાજર સમ્પાદક નથી : કવિ જાણે ગીતના
કવિત્વ કે ભાવને બદલે જૂદી જૂદી ઉપમાઓ કે રૂપકો એક દોરે
પરોલી લે છે, ને પરિણામે ભાવાતું ને સાતત્ય ગીતમાં ચોપાઈ
જાયું નેહએ તે ઝાંખ પડી જાય છે.

ગીતનો વિષય તો સરસ છે.

જનક

તું જતાં

બાસ્તવશાળાં સંસ્મરણો ને એ સંસ્મરણોના સહભાગી એવા
ગિતના હિયોગના કુખને કવિએ આ કાવ્યમાં ગાંઠે છે, બંદની
સ્વચ્છતા, પ્રવાહિતા, ભાષાશુદ્ધિ ને સાદાઈ પ્રથમ સા મોંઘી લે છે.

કાવ્યની છેલ્લી બે પંક્તિને વળાંક આપીને બાહ્ય કલેવરે
કવિએ કાવ્યને 'સોનેટ' બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ વિચારસરણે
તો એ ચોદ પંક્તિતું કાવ્ય છે. બીજું, ને પ્રિયજન જતાં કવિને
બધું સ્મશાન શું રાત્રિ લાગે છે એ પ્રિયજનના સંસ્મરણો પણ
બધું ઝાંખા, આઠાપાતળાં ને પ્રમાણમાં ઓછી મહત્તાવાળા લાગે
છે. ને ભાવ કવિને વ્યક્ત કર્યો છે ને એ એમણે છેલ્લી બે
પંક્તિમાં વ્યક્ત કર્યો છે એની યોગ્ય પથાદબુધ્ધિ તરીકે ઉપરની
પંક્તિઓમાં નિરૂપિત થયેલાં સંસ્મરણો જરાજર નથી લાગતાં.

જાગડોની સ્મૃત, પ્રકૃતિ દ્રવ્ય ને સ્મશાન વગેરેનું વર્ણન,
વર્ણનની દૃષ્ટિએ, તાદ્રસ છે.

સમાલોચના

સંસ્કૃતિ

લેખક : પારાશર્ય, પ્રકાશક : કર્તા પેલે

શૈલ એન્ટરસા:આર. આર. શેઠની કંપની, દિંમત બે રૂપિયા

શ્રી. પારાશર્ય યુવરાત્રી સાહિત્યમાં 'અર્ચન' નામક અથના નોંધાયકત્વી તરીકે નક્ષિતા થયેલા જ છે. 'સંસ્કૃતિ'માં ગદ્યો ચર્ચને લગભગ ખ્યાસી નેટસાં કાવ્યો મૂકયેલાં છે. આખા સંકેદમાં એમની પદ્યભાષા પ્રશંસનીય છે. કાવ્યોમાં હંદકાવ્યો અને ગીતો તેમજ હાથોમાં પણ ઘણાં ગીતો એમણે ઉતારેલાં છે. એમને સંસ્કૃત મોહ અત્યંત હોઈને કાવ્યસંપ્રદાઈની પદ્યભાષાને વધારે પડતી સંસ્કૃતમય બનાવી છે. એ કેટલીક જગ્યાએ અસલ રીપ છે અને કેટલેક કેટલાં શબ્દોમાર રૂપ પણ છે.

'એ દિન આવશે', 'દેશગીત', 'નાવિકનું ગીત', 'વિપાના', 'હર્તવ્ય', 'વૈષ્ણવ ધૂન', 'ભવાઈ', 'અનુભૂતિ', 'આયમતો પૂર્ણચન્દ્ર', 'નત્ય', 'રાત્રીકંથ' અવસાન', 'તારાને', 'આંધળે બેઠું', અને 'રાહ' કાવ્યો ઉદ્દેશ્યનીય છે. આ સિવાયનાં બીજાં કાવ્યો ઉપર જણાવેલાં કાવ્યોથી ગીતરતી કાઠિનાં જણાય. માત્ર ધિયારને મૂંગાવાની માર્ગો હોય એવું પણ કેટલાંક કાવ્યોમાં લાગે તો શંકા નહિ.

'હર્તવ્ય' કાવ્યમાં જ કવિએ કહ્યું છે.

દેહું નિયોતી કવિતા કરી ધણી
સતોપની તો ય ન સાંપડી કણી.

આમ અસંતોષના બારોબાર શોકથી આ કાવ્યો પ્રગટ થયાં છે. પણ કવિએ એ અસંતોષ શાને માટે બતાવ્યો છે ?

"એ દિન આવશે" કાવ્યમાં કવિ આરાધાદી અને છે. 'એ દિન' ધણી નજીક છે, ધણી જળનવલ છે. એ દિન તે કેવો ? એ દિન આવશે રે શુભ સ્વાતંત્ર્ય કેરા ગાજરો મેઘમલ્લાર દૈકશે ભારતપ્રાણુમધર ને માછ રેશી દિનમાગ

+ + +

એ દિન આવશે રે દિન આવશે રે ચિરંમ્બિત યુધ્ધ અચૂક,
આજ કુંધાય છે આનંદ માણું માગી લેશે નહ સદે.

એ દિન આવશે, દિન આવશે.

આણું ગીત ઋદાથી લખેલું છે. લાપા પ્રાસદિક છે, પ્રવાહિતા અને સંવાદિતા પણ સપ્રમાણ છે. પણ ગીતના આખરના ભાગમાં 'અચૂક' અને 'સર'નો પ્રાસ ન મેળવતાં એટલી ખામી રહેવા દીધી છે.

'દેશગીત'ની દાઝ એમનાં કાવ્યોમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે. મેઘાણીના 'હનરદા વર્ધની...'એ રાહમાં આ કવિનું 'દેશગીત' લીક આવેપણું છે.

'નાવિકનું ગીત'માં વ્યુત્સો છે. બાપાનું જળ અને હંદની લલ્લુ એને આર વ્યુત્સો આપે છે.

બધે સાગર નિશાળ,
રૈદ પવન-છાળ-કાળ
મેઘ તિબિર ખાકમાળ,
સર્વ છે ને કરાલ રે કરાલ !

'વૈષ્ણવધૂન'માં જૂઠાકાલા આ ધૂનમહિમા પર કવિએ ઘણી સરસ રીતે દર્શિપાત કર્યો છે. આને એ મહિમા-શૂન્ય છે, ને દિવ્યતા જૂઠાકાલાના માણુબદો અને કાર્તીકકારો અનુભવતા હતા-આપતા હતા તે આને નથી. ત્રિશ્રોપમાતિ હંદમાં પ્રવાહિતા ધણી જ સરસ છે, આને ને શૂન્યતા છે તેને માટે કવિ ધણી સરસ રીતે કાવ્યમય કરણતા ઉપજાવીને કહે છે:—

આનંદપતા પ્રેરક આદિ તત્ત્વને
સંશોધતી માનવ ભાવનાની
અનંતરથ આ જીવન ભક્તિનેા પટો
ચર્ષ ગયા લુપ્ત-સરી ગયા સ્વરો.
રે ભક્તિની આનંદર આદ્રતાનાં
અચાનક નીરવ મંદરાં પડ્યાં !
તંબૂર કે આ કરતાલ સાજને
સ્પર્શે ન શાને કર આજ કાઠિના ?
રે રાસલીલા !

મર્ષ રંગલીલા.

'ભવાઈ' એક આ સંકેદનું પ્રથમ પંક્તિનું કાવ્ય છે. ભવાઈ પાછળની ભાવના કવિ પિછાની રાક્યા છે, પદસાહિત્ય આ કાવ્યમાં વધારે આકર્ષક બન્યું છે. 'ભવાઈ' નું એક જ શ્લોક સચોટ શબ્દોમાં કવિ આલેખે છે:—

મેરસુગટ ને હાથમાં બંસી એક પીતાબર ધારી
ગોપીના પ્રેમને ચાચતો પાછળ પાછળ જાઉં ભિખારી.

એમનાં અનેક ભજનગીતોમાં કે ભાવગીતોમાં વધુ આકર્ષક થયું હોય 'તો તે 'આંધળે બેઠું' છે. અને શૈલી વિષયને અંતુરૂપ છે. શોકગીતની હરણનું આ ગીત આ સંકેદનું એક અનોખું ગીત છે.

આંધળે બેઠું ફટાણું રે સાવળા !
જોતાવિકાર નહિ નવપમે કયા ભટે,
શેઠ કને ભાગવત જ વાંચ્યું, રે આંધળે બેઠું.

પણ આથીયે આગળ જઈને એ આંધળે બેઠું કેટલી હદ સુધી ફટાણું ?

હજીયે મેં આંધળે નવપું ન આટલું

આ તો બેરાત કાનમાં ગાણું, રે આંધળે—

આખા સંકેદમાં આવાં બીજાં ગીતો અને મનોરમ કાવ્યો અવસર મળશે. કેટલાંક કાવ્યોમાં પદ્યભાષા સરસ છે. માત્ર મેળમાં ઘણી જગ્યાએ કવિની કચાસ બેવામાં આવી છે. 'પંચાત', 'નહિ ગાઉ'—જેવાં તદન નિર્બળ કાવ્યો પણ આ સંકેદમાં મળે છે. છતાં કવિની પ્રતિભા આખા સંકેદની સમગ્ર અસરમાં દેદીપ્ય ચર્ચને અજીક છે. એક સાચા કવિ પાસે ને યજ્ઞો! હોઈ શકે તે ગુણસંપન્ન કવિ પારાશર્ય છે. યુવરાત્રતાન નવીન કવિએના કાલમાં આ સંકેદનું રચન અવસર રહેશે.

મેઘધનુષ

લેખક : રા. વિનાદરાય હરજીવન ભટ્ટ : પ્રકાશક :

રા. કનૈયાલાલ શાં. હાથી. રિલાયન્સ સ્ટોર્સ, કર્ણાટી :
કિંમત આદર આના : પાનાં ૧૪૪.

સાત ટૂંકી વાર્તાઓનો સુચ્છ તે આ મેઘધનુષ.
ટૂંકી વાર્તાના લેખક તરીકે આ સુચ્છના કર્તાએ આ પહેલાં
પણ કૃતિ આપે છે અને એથી તેઓ હીક હીક જાણીતા છે.
મેઘધનુષની સાત વાર્તાઓમાંથી સર્વિદીના વળ, દીકરીની
જન્મતા, માનવનાને પંથે અને સિંધુ વાર્તાઓ આકર્ષક છે.

‘સર્વિદીના વળ’માં રક્ષિત વિચારો અને પિતૃસ્નેહની
અચ્છાદન જોવામાં આવે છે. આ અચ્છાદનમાં આખરે રક્ષિત
વિચારો જ વિજય મેળવે છે. રાવસાહેબ કલ્પનલાલનું દિવિધ
માનસ ધબકે અંધે સુરેખ દોરલું છે.

‘દીકરીની જન્મતા’માં જૂના જમાનાની આછી ફારમ
પામરવામાં આવી છે. ઉપરાષ્ટ્રાપરી પુત્રીઓનો જન્મ આપનાર
માતા કુટુંબમાં કેવી રીતે વગેવાય છે અને આખરે તેનું પરિણામ
કેવું કશુંકર આવે છે, એ અને સરસ રીતે આલેખે છે.

‘માનવતાને પંથે’, આ વાર્તા આ સાત વાર્તામાં ઉત્તમ કહી
શકાય તેવી છે. એક જીવંતની વેદના તેના પિતાને કેવી
રીતે સ્પર્શી જાય છે, તેની રમિક વિગત અને વર્ણવેલી છે.
‘સિંધુ’માં ભારતરેહની બધા ગાથા વર્ણવવાનો પ્રયાસ દેખાય
છે, કિંતુ એમ કરતાં માતા પોતે વિપદમાં આવી પડે છે અને
આખરે એ એનો માર્ગ સ્વીકારે છે કે, જે વાચકોના વિચાર
તંત્રને હચમચાવી પૂકે છે.

બાકીની ત્રણ વાર્તાઓમાં એકથારે પ્રવાહ એણે દેખાય
છે અથવા કેટલીક વાર એકસામટા અનેક બનાવેલું દર્શન
કર્યાં જતાં વાર્તાનો પ્રવાહ આખરે જોશમાં મારતો લાગે છે.

એ પાંચ વાર્તાઓમાં વાતચરણને તાદરશ કરવાની લેખકની
શક્તિ અનોખી છે અને તેથી ઘણી જગ્યાએ વાર્તાનો ઉદ્ગમ
ભેરદાર બને છે. વળી ધબકે રમણે નવીન ઉપમાઓનો ઉપયોગ
સચોટ બન્યો છે. આના ધબકે નમ્રતા આ કૃતિમાં ટેરેરે જોવા
મળે છે. પરંતુ કેટલીક વાર આખી ઉપમાઓ ઉપરાષ્ટ્રાપરી
આવતાં મૂળ વિષય સુરેખ બનવાને બદલે વાચકનું ચિત્ર ઉપમા-
માં જ અટકાવા લાગે છે. આ વસ્તુ તરફ લેખકે લક્ષ આપવું
જરૂરી લાગે છે.

વળી લેખક જણાવે છે કે, વાર્તાનાં પાત્રો તેમની આસ-
પાસ સમર્પણ છે. પાત્રોને જીવતાં જગતાં બનાવવા માટે તેનો
તસરપર્થી પરિચય આવશ્યક છે. કિંતુ ધરણ ને પાત્રને વાર્તાના
રૂપમાં ઉતારવા માટે કદાબર્ષ દરિયોદયી આવશ્યક લાગે છે.

આ કળા સિદ્ધ થતાં આખાંની કેટલીક વાર્તા કેવળ પ્રસંગ

જેવી જ લાગે છે તે સાચી વાર્તાના રૂપમાં પચાટતાં વાર નહિ લાગે.

આ લેખકની કૃતિઓ ઉપરાંતર કલાત્મક બનતી જશે
એવી અમને આશા છે અને તે સાથે અમે ધિક્કારીએ છીએ કે
વાર્તાસિક વર્ષમાં આ વાર્તાસુચ્છ આદર પામે.

મૂ.

અપ્સરા અને બીબા નાટકો

લેખક : શ્રી. ઇન્દુલાલ ગાંધી, કર્ણાટી. કિ. રૂપિયા એક
શ્રી. ઇન્દુલાલ ગાંધી કરિ ઉપરાંત સચ્ચ નાટકોના સર્જક
લેખે પણ આપણી વચ્ચે સારી રીતે જાણીતા છે. ‘અપ્સરા
અને બીબા’ નાટકોમાં પ્રકટ થયેલ પાંચ નાટકો-અપ્સરા, મોની
વિનાની છીપ, પતનના પોરોશીઓ, અખણી મોહકતા અને
અને અનામિકામાં રીલી, વસ્તુ અને કલ્પના સાથે વાર્તાત્મિક
સત્યોનો સુમેળ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે.

એક આદર્શવાદી અને કલ્પનામાં જ ધૂમતો પુરુષ, જે
પ્રત્યેક સુન્દર સ્ત્રીનાં સોનદરમાં મરત ધર્મ પ્રેમ-લેસી બની જતો,
તેની સાચી ઠેકડી ‘અપ્સરા’માં કરી છે. એમાં હાસ્ય છે પણ
સચોટ કટાક્ષ સાથે જીવનનાર માદ રહી જાય એવું તાદરશ દર્શાવે છે.

‘મોની વિનાની છીપ’માં બિન બિન માનસ અને હૃદય
ધરાવતી એ સ્ત્રીઓનાં ચિત્રો છે. પ્રેમની ચિનગારીમાંથી ઉદ્ભવતો
બદલો અને ફરી તેનું શમી જવું-એ બતાવવામાં લેખકની માત્રી
કલાનાં દર્શન થાય છે. વિપાદ અને કારુણ્યના પડકાર પાછળ
લાપાવશી સાચા પ્રેમની ભાવનાનાં દર્શન થાય છે. પતનના પોરો-
શીઓમાં પ્રચારવેડા છે. શરાય વિરુદ્ધ અબજી જનતાનું માનસ
ધ્રુવા પૂરતી એ ફૂલે હીક છે. ‘અખણી મોહકતા’માં દેશી
રાજ્યોનાં હીન માનસનું દર્શન થાય છે. દેશી રાજ્યોનાં ખાનગી,
જીવન અને કૌટુંબિક સંબંધોનું આખજનતાથી ખૂબ દૂર દૂર
પડી રહેલું ચિત્ર લેખક આપણી સમક્ષ ખડું કરી દે છે. ‘અના-
મિકા’માં દેશસેવા પાછળ વિરલ ફનાગીરી દાખવનાર એક
કુટુંબની કુરબાનીની કથા છે. ‘ગરીબને’ પણ સ્વપ્નનું એ
ભાવનાને નાટક અંતે હૃદયમાં આછો ચમકાર કરાવી જાય છે.

દરેક નાટકમાં સુન્દર વિચારમૃતિંગો વેશજીરણ દશામાં
આદર પાટે છે એમ નાટકોમાંથી પણ લેખક સ્પષ્ટ કરે છે. શ્રી.
ઇન્દુલાલ ગાંધીનાં કાવ્યોમાં માલુમ પડતી અવિચલતા નાટકોમાં
બિલકુલ નથી એ ખાસ નોંધવાપાત્ર બીના લેખાવી જોઈએ, પણ
એમની કવિતામાં માલુમ પડતો શબ્દોનો ચળગાટ અહીં પણ
પોતાની હાજરીનાં દર્શન દે છે, જાણે એમ ન સિદ્ધ કરતાં હોય !-
આ કૃતિ કવિ ઇન્દુલાલ ગાંધીની છે.

તત્પ્રતાલપકરિના હક્ક ધરાવતો આ નાટ્યસંગ્રહ આપણી
સાહિત્યસભાઓ દ્વારા બજવાય તો વધુ દીપી જીએ એમાં તો લેખ
પણ શક નથી.

ચીત્ર દસાઈ

અર્ચા પત્રો

કવિતાના તંત્રીશ્રી,

અર્ચા તારીખ ૧લી ફેબ્રુઆરીના 'કવિતા'ના અંકમાં શ્રી રામપ્રસાદ બક્ષીએ 'કાવ્યમણિ'વાળો લેખ લખ્યો છે. તેમાં અર્ચ દીવાળીના 'શુન્નરાતી'ના અંકમાં મારી એક કવિતા "આવો નવરાત્રન ! અમ આંગણે રે !" મથાળા હેઠળ છપાઈ હતી તે પર એમણે એવી દીકા કાપી છે કે "સિદ્ધહરત કવિશીથી પચુ એના પ્રથમ અરણ્યમાં જતાં હાળ પકડાયો નથી." એ વાંચીને મને આશ્ચર્ય થયું કે ભગભગ ત્રીસ વર્ષથી આ હાળનાં મેં અનેક કાળો લખ્યાં છે તેમાં કોઈએ કેમ મારી આવી ગંભીર ક્ષતિ પકડી ખતાવી નથી. એ હાળની રચના સમજવામાં મારી કોઈ ભૂલ થતી હોય તો તે જાણવાને માટે હું આતુર છું. માટે આશા છે કે શ્રી રામપ્રસાદ બક્ષી એ હાળનું સિંગલ સ્વપ્ન રીતે મને દર્શાવે અને તેમાં એ હાળની પ્રથમ પંક્તિના સંધિ પાડી તેમાં દર સંધિએ કેટલી માત્રા આવે છે તથા તાલ ક્યાં ક્યાં આવે છે તે જરા વિસ્તારથી અને સ્પષ્ટતાથી સમજાવશે તો મારા પર તેમજ શુન્નરાતના બીજા કવિતાલેખકો પર તેમ્નો આભાર કરશે.

જૂતા હાળમાંથી એ પ્રથમ લીંદાઓના ઉદાહરણો આપીને તેમજ એ હાળ કવિશ્રી નાનાલાલે પચુ ધણે ઉકાણે વાપર્યો છે તેમાંથી પચુ દર્શાવે તેમ્નો સમજાવશે તો આભાર થશે.

દાદર તા. ૮-૩ ૧૯૪૨ } સિ. સેવક
અમદેશ્વર ક. ખખડદાર

-કવિતાના તંત્રીશ્રી,

'આવો નવરાત્રન ! અમ આંગણે રે' એ કવિતા પરની મારી દીકાને અંગે કવિશ્રી ખખડદારે કરેલી માંગણી સ્વીકારીને આ પત્ર લખું છું તેમાં કવિશ્રીને કે શુન્નરાતના કવિને બોધ આપવાનો હેતુ નથી; પ્રસ્તુત પ્રાચીન હાળના વિશિષ્ટ ગેયસ્વરૂપને કામચ માનવા માટે માત્રાસંખ્યા ઉપરાંત જે તત્વ જાળવવું પડે છે તે જ દર્શાવવું છે.

કવિશ્રીની હંમેશની ચોક્કસ જાણ એમણે માત્રાસંખ્યા ખરાબ જાણી છે. આ હાળની પ્રથમ પંક્તિમાં ૭ જ મારતો એક એવાં પંચ સંધિ છે, અને બીજામાં એવા ચાર સંધિ છે; તે તો કવિશ્રી ખખડદારની આ કૃતિમાં ખરાબ છે-એમની કૃતિમાં એ બાબતમાં ક્ષતિ હોય નહિ.

ત્યારે મૂળ હાળ કદ જાળવતો પકડાયો નથી એ ખતાવવું રહે છે.

પ્રથમ પંક્તિમાં આ હાળનું મૂળ ગેયસ્વ છે તે કવિશ્રીની કૃતિમાં ચલાવત જાળવાયું નથી; બીજી પંક્તિમાં જાળવાયું છે; જે તત્વનો નિર્દેશ હું કરવા છિંચું છું તે બીજી પંક્તિમાં વિષમતા છે તેથી એ બીજી પંક્તિ પ્રથમ લઈશ.

કવિશ્રીની કૃતિની બીજી બીજી પંક્તિઓ તપાસીયું તો જાણ્યો કે એમાંના ચાર સંધિમાં છેલ્લા સંધિનું રૂપ એક જ નિશ્ચિત પ્રકારનું સ્વર જાળવાયું છે: પહેલા ત્રણ સંધિઓમાં

લઘુચરની જેવી અલુક્કળ પડી તેવી વ્યવસ્થા કરી છે, પચુ છેલ્લા સંધિનું સ્વરૂપ, પાંચ માત્રા સુધી લંબાવાતા એક ચુરુ અક્ષર અને એક લઘુ અક્ષર એવું સ્વરૂપ, અનિવૃત્ત જાળવ્યું છે. અને છેલ્લા સંધિનું આ સ્વરૂપ મૂળ હાળના ખરા સ્વરૂપને જાળવી રાખે છે. આ છેલ્લા સંધિની છ માત્રા આ સ્વરૂપને તળેને બીજી કોઈ અક્ષરવ્યવસ્થાથી પૂરી કરી હોય તો મૂળ હાળ ભંગડી બન્ય. અર્થાત્ બીજી પંક્તિમાં છેલ્લા સંધિ અમુક જ સ્વરૂપનો હોવો જોઈએ એવી આ ઠાળની મક્કમ માંગણીએ અને તે કવિશ્રીએ ખરાબ પૂરી કરી છે.

પ્રથમ પંક્તિમાં બીજી પંક્તિ કરતાં એક સંધિ વધારે છે; બીજી પંક્તિમાં છે તેમ ચાર સંધિ ઉપરાંત પાંચમે એક વધારે. મૂળ હાળ પ્રમાણે પ્રથમ પંક્તિનો ચોથો સંધિ પચુ બીજી પંક્તિના ચોથા સંધિ જેવો જ નિશ્ચિતરૂપનો હોવો જોઈએ: પાંચ માત્રા સુધી વિલંબિત થતો એક ચુરુ અક્ષર; અને એક માત્રાનો લઘુ અક્ષર અને વધારાનો પાંચમે સંધિ છે તે ત્રણજણ માત્રા જેટલા લંબાતા એ ચુરુ અક્ષરનો છે. આનું મૂળ હાળનું ખરું સ્વરૂપ છે. આમાં, કવિશ્રીની કૃતિમાં, પ્રપાંચમે ચમ પંક્તિમસંધિ જોઈએ તેવો જ છે, પરંતુ ચોથો સંધિ કેટલીકકોઓમાં) ઉક્ત પ્રકારનો નથી. આથી જ મારે કહેવું પશું હતું હતું કે આ કાવ્યમાં પ્રાચીન હાળ પકડાયો નથી.

આ જ હાળના અન્યકાવ્યમાં કવિશ્રીએ પ્રાચીન હાળ ખરાબ જાળવ્યો છે તે તો રાસયદિગ્ધ જોનારને સ્પષ્ટ જણાશે.

૨૦-૪-૩૨ } સાન્તાક્રુઝ } રામપ્રસાદ ક. બક્ષી

(શુષ્કપદ્ધતિ ૩મી ચાલુ)

ફેરફાર કરવા ફરિદો રાખીએ છીએ. અલબત્ત, કદનો ફેરફાર અલ્પની સંખ્યા અને વધુમાં વધુ મંદર આપવાની દૃષ્ટિએ જ હશે.

આ વાતની સાહકો તોંધ લઈ રાખે અને એના અમલની જાહેરાત કરીએ ત્યારે સહકાર આપે એવી વિનંતિ કરીએ છીએ.

સુરતની નર્મદ સાહિત્ય સભા

સુરતની નર્મદ સાહિત્ય સભાએ સંવત ૧૯૪૬ની સાલથી શુન્નરાતી સાહિત્યના અભ્યાસની બે પરીક્ષાઓ-ઉત્તમ અને મધ્યમા-લેવાની જાહેરાત કરી છે. આપણે ત્યાં કેવળ સાહેબરાત જ વધતી જતી નથી પરંતુ સાથે સાથે સાહિત્યવાચન પ્રત્યેની અભિરુચિ જાગ્રત થતી જાય છે તેની પ્રતીતિ આ સભાના મંત્રી શ્રી બાલુશંકર જોષીની સહીથી પ્રસિદ્ધ ચયેલ પત્રિકા પરથી મળી રહે છે. કુલ બાર જેટલાં એનાં કેન્દ્રો છે અને તેટલા જ કેન્દ્ર સંચાલકો છે. દીક દીક વિવાર્થ-વિવાર્થનીઓ એના અભ્યાસક્રમ હાડી લઈ, પરીક્ષાઓ આપી, સભાની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થઈ એની પદવી અને પારિતોષિકથી વિજીત થાય છે.

સભાની આ સફળ પ્રવૃત્તિને આમે ઉત્તરારત્ર-પૂર્ણ દૃષ્ટિએ છીએ. સભા અને તેની સાહિત્યપરીક્ષા માટે વધુ માહિતી માટે ચંદી, નર્મદ સાહિત્યસભા, "હવાડિયા ચક્રો", સુરત, એ શિરનામે પત્રવહેવાર કરવો.

(૫૪ ૧૩૩થી ચાન)

લક્ષ્યસ્થાન પશુ હૃદય છે ગગન માનવહૃદયને કોનાનીની
એટલી તાપન નથી, એટલે જ ને જા માનવહૃદયને કોનાની
શકે છે તેને પશુ પર નરીકે જોળાવાના આપે છે

મહામા ગાંધીજીએ એકેય કાન્ય લખ્યું નથી, છતાંય
કેટલીક વાર એમની ચેમ્બીનોત પ્રવાહ એવા તહે છે કે એવા
વાચ્યો તણુઈ જાય છે એવું કાન્ય એ છે કે મહાત્માજી મન
નહિ પશુ હૃદય મોરે છે અને લખે છે

શબ્દો તો માન પોશાક છે નરખાંધાની કથામાં એક
વ્યક્તિ ગમે તેની પાનગી હોય છતાંય જ એ એના દેહ-ચરેણના
દર્શન જ અકાન લાગના હોય તો એના ગમે તેવા મહા જ્ઞાન
પોશામની કરી જ કીમત નથી, તેમ કવિની શાસ્ત્રસૃષ્ટિ ગમે
તેની વિપુલ હોય તો પશુ સાચા હૃદયમયન વિનાની કવિતા વાચ
કાને-શ્રોતાઓને અધિય લાગે છે

પરંતુ કાકા લોનરકર કહે છે તેમ દરેક પોતાના સરકાર
અને પોતાની બેનરચના પ્રમાણે સ્થિત પરત્વે અમુક જ ચોરીમાં
બોલી શકે છે

એવે જ શૈલીના ધસતર પાછળ પશુ લક્ષ્ય અપાતુ બેઝંઝ
કાર્યોછ ન કહે છે કે બાપાદીની એ કઈ લેખકનો પોશાક નથી કે
એ ગમે નારે ઉતારી શકાય અને પટેરી શકાય શૈલી એ પોશાક
નથી પશુ જીવતી મામડી છે

અક્ષરત, કાંબોઈલુ આ કથન લાગે છે એટલું સાચું નથી
બાપા અને શૈલી, અન્યત્ર, અગત્યના છે, પરંતુ કવિતાતુ સર્વસ્વ
એ જ નથી બાપા અને શૈલી વિનાતુ સર્જન કવિતા હેઈ શકે
છે, બ્યારે બાપા અને શૈલી માત્રની કવિતાતુ સર્જન થતુ નથી

કાઈકે કહ્યું છે તેમ 'An ocean of thoughts in a
drop of language is the real great poetry

પરંતુ "આધુનિક યુગની કેવળ ઉપર ઉપરની અને વિચાર
વાગની અશાત અને અનવરિત જીવનક્રિયાને પરિણામે અતરાતાના
ઉદાહરણમાં જીગતી કાવ્યપ્રેરણા અને ઉચ્ચ નિરાક દર્શનસંકિત
અભાવ નહિ એ ખાસ ખ્યાનના રાખવાતુ રહે છે. મેક્સ આનોઈ
કહ્યું છે કે કવિતા એ તો જીવન સમીકરણ છે એ સમીકરણ
શૈલીદારીમાંથી પસાર થતા પાદદર્શક પ્રરણના જેવું નિર્બંધ ચારિત્ર
બધા સુધી જીવનના છત્રોછવ ભરાઈ જઈ કલાકારના સત્ત્વરે બહાર
ન પડે, ત્યાં સુધી ન જ અર્થ શકે અતિ લાગણીને લઈ સર્જનમાં
રોતનપણ ન પડે એ પશુ એટલું જ નરરી છે અતિ ચાતતન
દર્શન કંપકતાને કંપણ બનાવે છે, અને એવું વાતત દર્શન ધણી વાર
પોતા બનાવોની જડતા પશુ લાગે છે. એક વખત પ્લેટોની કંપના
કાવ્યો સામે એ ક્રિયાદ હતી કે કંપનાકાવ્યો કવિની યત્તિના
વેગને વધારે છે, અને યુદ્ધના તેજને ધારે છે આ આશ્વેષનો
પરિહાર કરતા એરિસ્ટોટલસ વેદશાસ્ત્રી એક ઉપમાનો પ્રયોગ
કરે છે અને કહે છે કે "કાવ્યો દહીંબક નથી, પશુ રેચક છે,
અચોર યત્તિઓને ઉડાવના નથી પશુ એને આભાપાથી બહાર
કાઢી નાખે છે અને એ રીતે આત્માને સ્વચ્છ કરે છે."

‘એકદીગના હૃત્તરનું’ વ્યવહાર શિક્ષણ

સમગ્ર ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ વિચારના પુસ્તકો કેના
એમ મનાયા પ્રથમ ઉદભવે ત્યારે સૌ પહેલાં તો આ જ પુસ્તકને
ગણ્યવતુ પડ્યો ધધાદારી નટે પોતાને ગમે તેટલા કુશળ માનના
હોય પશુ અભિનયના મતબેદો તો આવવાના જ થી ફિરોજ
શાહ મહેતાએ અભિનયની અનેક બાજુ આપા રજુ કરી છે
આના શાસ્ત્રીય વિષયને આગ સાદી અને મીઠી રીતે રજુ કર
વામાં જે અમકત બેઝંઝ છે તે થી મહેતા રાહી રીતે બતાવી
શક્યા છે આપણે ત્યાં તો હજી નવી રંગમંચિ પશુ બધી ઘઈ
નથી જે કોઈ છૂટાજવાયા પ્રયોગો થયા હે-થાય છે તેની કયાશ
અનણી નથી માળાવ્યકાને બાદ કરીએ તો પશુ થોડા ધણા
અભિનયની જરૂર દરેકને પડતી જ છે એવી ના પાડી શકાય
તેમ નથી તેમ દસ્તે, પ્રકાશવ્યવહાર, સંગીતોગના તમામની
જરૂર પશુ પડતી જ છે એવી ના પાડી શકાય તેમ નથી
આ પુસ્તકમાં સદ્ગતકલાદર્શિની આ તમામ વિષયોને સારી
રીતે ચર્ચ્યા છે એ જ આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા બનાવે છે આપુ
પુસ્તક પ્રગટ કરવા બદલ થી મહેતાને અભિનંદન,

ઈન્ડુલાલ ગાંધી

હુલ્લક વસ્તુ હુલ્લક નથી-

“કવિતા”ના સપાદકશ્રી,

ન મનાયા બહાન હોજન એક મિત્રે કવિતાના પ્રથમ અકતી
માગણી કર્યો અને અને તે તેમને માટે ધરથી ગાયકો જતાં તેમાં
છપાવવા થી વિષયપ્રસાદ ૨ મિત્રેદીના “કાવ્યરસ” પર નજર
પડી આ પહેલાંય આ લેખ લખ્યો હતો, તે ફરીથી જોતા
વિચારો અત્યા હુલ્લક વિષયોને કવિતાના ઉતારવાના હમથા
વધુ પડતા સિવાઈને તેઓ વિરોધ કરે છે અને તેવું કારણ
તેઓ બેચાર નળણી વસ્તુઓ રાકી એમ કહે છે કે તે વસ્તુઓને
ગુલ્લો હુલ્લક વિષયોની પસંદગી હતો પશુ હુલ્લક વિષય
પર રચાયેલી કૃતિઓ હેવાને હમથાવારી શકે અને તેમાં કાવ્યરસ
હોય છતાંય તે કાવ્ય નથી ? હુલ્લક વસ્તુઓના બનેના
હુલ્લક વિષય મેળવે બતાવી કરી શકિદાસે કાવ્ય લખ્યું રાખાવણ
મહાભારતમાં જે વસ્તુઓને હુલ્લક ગણી દૂકા દેવામાં આવી છે
અમર તો જેના પર ચોડીક જ લીગીઓનો મારો અપાવવામાં
આવ્યો તેની હુલ્લક વસ્તુઓ ઉપર મહાન કાવ્યો અને મહાન
નાટકોના સર્જનો મહાન સર્જકોએ કર્યા છે તે સર્વિધિન છે
ધણી વખત તો મુદ્દક વસ્તુઓમાં જ કા ચરણો અનેરો ચગી
આવે છે. કે કે કાવ્યા હુલ્લક વિષયો પર પોતાની સર્વ રાકિત
અર્પતા નથી ? દૈવાચત્ર કુલેજન્મ મદાવત તુ પીરુમ્ ॥
વાદ રહેતુ બેઝંઝ એટલે જ કહેવાતુ એહ છે કે હુલ્લક વિષય
યતુ હુલ્લક હેવાપણુ એ હોય નથી. હુલ્લક વસ્તુ હુલ્લક નથી
તો તે હુલ્લક રીતે લખાઈ નથી

તમારો,
સમીપ્ત મહેતા

તાજેતરમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા બે ગ્રંથો

સ્વાતિ

કર્તા
કોલક

કવિ-કોલકનો બીજો કાવ્યસંગ્રહ. ૧૩૬ પાનાં-ટેમી

સાદબંધ-એન્ટિક કાગળ-સુન્દર પૂઠું.

: વિષયો અને છંદોના વૈવિધ્યયુક્ત :

: કવિતાની સાચી કેડી દર્શાવતો :

: સરળ ભાષા અને કંપનારંગી :

કાવ્યસંગ્રહ

મૂલ્ય માત્ર દોઢ રૂપિયા

અભિપ્રાય—

“...કોલકે ગુજરાતના પ્રતિષ્ઠિત કવિઓમાં પોતાનું અગ્રણ્ય સ્થાન મેળવી લીધું છે એ આ સંગ્રહ પૂરાવા કરે છે. કંપનાના ચમકારા, સુંદર કૃષ્ણિય પદલાલિત્ય ને ગીતો આ સંગ્રહની વિશિષ્ટતા છે. એક નહિ પણ અનેક કાવ્યે કાવ્યે એમણે કંપનાઓ ઉતારી છે. સમસ્ત વિશ્વને ટાકીમા રાખીને કાવ્યસંગ્રહ પોતાની કાવ્યધારા સતત વહેતી રહે છે. આ સંગ્રહમાં કવિવર ડાંગોર ઉપરનું તેમનું કાવ્ય ખરેખર અદ્વિત છે. આખા સંગ્રહમાં એમની ભાષા શિષ્ટ, મિષ્ટ ને સરળ છે. આને જગતમાં ને સહારવીશા ઉત્તરવાય છે તેનો આ સંગ્રહમાં પુકાર છે. ‘પુકાર’ કાવ્ય ફરી ફરીને વાંચવા જેવું છે.”

આ ઉપરાંત આ સંગ્રહમાં ‘બેકે આઉટ’, ‘મુદરમારક’, ‘તન’ વિગેરે છંદના અનેક વિષયો પરનાં કાવ્યો છે. ‘તાજ’ મહાલ ને ‘દ્વંદ્વિતા’-લાંમાં મનોરમ કાવ્યોને તો વારંવાર વાંચવામાં જ મજા છે...ગુજરાત ‘સ્વાતિ’નો આનંદથી સહાર કરશે એવી ખાત્રી અને રાખીએ છીએ.”

—સુભદ્રા સમાચાર

: પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણાં :

સી. જમનાદાસની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુભદ્રા

ઇન્દુ અને રજની

લેખક

રતુભાઈ દેસાઈ

‘જનની’ કાવ્યના લેખક શ્રી રતુભાઈ દેસાઈને

ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવીન ભાન પાડતો લાગણી અને કંપનાના સમન્વયરૂપ પ્રભુચંદ્રવનનાં સંસ્મરણચિત્રોનો ગ્રંથ.

: ૪૫૬ ૨૦૮ પાનાં અને પાંક પૂઠું :

: કંટુ દેસાઈનું કાવ્યમય દ્વિરંગી સુખપૂજ :

: કાવિન સાદબંધ, ત્વકા એન્ટિક કાગળ :

મૂલ્ય માત્ર

બે રૂપિયા ત્રણ આના

(ટપાલ ખર્ચ સહિત)

અભિપ્રાય—

“સ્મરણરૂપે લખાયેલી આ વાર્તામાં કવિસહજ કંપના છે. સાચે સાચે દ્વિલસુરી ને ચિનનમયાં રૂપકો મકીને છવનસમિય બતાવવા પણ પ્રયત્ન કરેલ છે. આ નવનવું સ્મરણચિત્રણ આપણે ત્યાં વિશિષ્ટ કંઠી સદાય નેવું છે.”

કૂલછાપ : તા : ૨ : ૨ : ૪૨

“પ્રસંગ વર્ણનો ને વાર્તાકાવ્યોને જુરસો પ્રસંગો અને તે પાછળના ભાવને નાદમ્ય કરી સંકેતેલ છે. આ રીતે કર્ણએ પૂર્વ સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે.”

“પ્રભુચંદ્રવનનાં કૃષ્ણકાવ્યાં દર્શનો અનેક પુરુષો દ્વારા ગુજરાતને થયાં છે. ને એ રીતે આ પુસ્તક તે ગદ્યામાં નિરાશુ સ્થાન ધરાવે છે. પ્રભુચંદ્રવનની આ મધુરી કથા ગુજરાતમાં પૂરતા ઉત્સાહથી સત્કારાગે એવી આશા રહે છે.”

ગુજરાતી : ૮ : ૨ : ૪૨

: પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણાં :

શિષ્ટ સાહિત્ય ભંડાર

આનંદભવન, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુભદ્રા-૨

ને

બીજા બહુલીના બુક્સેલરો

મલામતીનો ક્યુવતારક
ઈન્ડીઅન ગ્લોબની
વહાણમા પઠાણમા
વીમાની પોલીસીઓ
વહાણના લણઝારની
મલામતીનો ક્યુવતારક છે
વિશેષ વિગત માટે લખો
ઈન્ડીઅન ગ્લોબ
ઈન્ફર્મેશન કં. લી.
 ૩૧૫/૩૨૧, હૉર્ની રોડ, ડાઉ, મુંબઈ
 સાખાઓ-કરાચી, દેરાવળ, પોરબંદર

બ્રેડ રોડ ટેલર્સ

છેલ્લામા છેલ્લી કેશનનાં

અપ-ટુ-ડે જેન્ટસને માટેના

કપડાં સીવનારા.

એક વખત દ્રાયડ આપી ખાતરી કરો :-

૩, ઓક્લેન, મેડોન્ટ્રીટ,

કોટ, મુંબઈ.

અમીરી નિવાસસ્થાન

સાદા, સાન્નિધ અને

શુદ્ધ ખોરાક માટે

સૌથી જુનું

નૃસિંહ હિન્દુ લૉજ

૩ ૧૧૭-૧૧૬, હૉર્ની રોડ, કોટ,

મુંબઈ.

ટે. ન. ૩૧૯૭૫ : ટકીઆઈ એડ્રેસ-“લોજ”.

ગૂં થ છું

૭

અસ્મદીયસ્ તંત્રીસ્થાનેથી

કાઠો :—

૧૩૯ પદ્મરત્ની વેદના રતુભાઈ દેસાઈ

પદ્મરત્ને આશ્વાસન . . . રતુભાઈ દેસાઈ

૧૪૦ શ્રીમતી બી. એ. . . . હરિલાલ પડયા

૧૪૧ સહસ્ત્રપુત્રા—નર્મ પ્ર.

૧૪૨ નવા ધડવેયાઓ રવિનંદન

શાંતિગીત કા લગુ? . . . વસંત અવસરે

લેખો :—

૧૪૩ પદ્મયુગ કે ગદ્યયુગ . . . શોભાલાલ

અર્થપત્રો :—

૧૪૪ અર્થપત્ર અરદેશર ડ. ખપરદાર

પરિચય :—

૧૪૫ મુનિશી જિનાવિવૃત્ત

સમાલોચના :—

૧૪૮ પરિભલ મહાશ્વેક આશલયાબા

૧૫૦ પુસ્તકસ્વીકાર

○ ○ ○

તંત્રીઓ : ઇન્દુલાલ ગાંધી (સમરગેટર/૧૮. કેમ્પ, કરાંચી). મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ યુ. ગોગઈ, પો. વાપી, વાયા દમણ. રતુભાઈ દેસાઈ 'કવિના કાર્યાલય', સિયુ મહિર, ૧૩, પાર્ક રોડ, વિવેપાર્ક (પૂર્વ). વાર્ષિક લલાજી દેશમાં કપિયો દેહ. પરદેશમાં ચાર શિવિંગ. છુટક નકલ ચાના ત્રણ. આદકાનાં લલાજી, બહાલાનાં પત્રો, અવલોકનનાં પુસ્તકો, લખાણો તેમજ પવિત્ર અંગેના નવાન પત્રવ્યવહાર માટે એક જ સરનામું—રતુભાઈ દેસાઈ, 'કવિના' કાર્યાલય, સિયુમહિર, ૧૩ પાર્ક રોડ, વિવેપાર્ક.

અમે આપાકે આ મારાણા બદલાવી ગયા છીએ તમા
 માં આ અંગે મિત્ર ની સ્થિતિને માં અંગે અમે આપના વરના
 તથા અમ્મી સિને આ મેળે ૧૮/૧૦ થી બનાવે બાંધના ચાલુ
 થવા ના કિમ્તી કાલે મરણ થીને નવેલેન મળી છે તેનો અમત કરગી ન
 અનુભાવ આગળ ૧૮/૧૦ થી ચિતા કેપી ૨૦૦ પૈ માર્ગે આ (માનવી
 માફુરી રોને ની સાગળ) દર મામે અમ્મી ચાર ૧ મનુ નીક મરો ૫૦
 આપસનુ ને ૧૫ વડનુ નથી બતા તે કંમ માતુ ભવાલ રાગુ ૫૦
 મા કિમ્તી કંદાર સીને ચાલિ નામન માતુ ૬ કાં પડુ થય
 લકા ૧ મા આસાની ની નામ રસા ની કુજ પડી છે તે ચિતા
 સિલ્ક વર્ગે નિભારી રે ૧ એવી આતા ૮ આના આગળ
 ૧ ૨ ની પનિસાનું ચાલિ નામન ૩ ૦-૦-૦ રાનઅમ
 સલિન નેરો અમાગી તાંકિ ચિયા ૧૨-૦ = આપના સુરક્ષી
 એ આપતવાના અગ્યોની આ ૧ મા મારા ૧૦ અંગે નેરુ સુધી
 ચાલુ ૬ ગમ્પી ની રાં એને દત્ર પડી તાગમ મોકે ની ૧
 રા માગના ગમ્પના ચિનની ૯

ક * વિ * તા

: તંત્રીઓ :

ઈન્દુલાલ ગાંધી : મળલાલ લાલભાઈ દેસાઈ : સ્તુભાઈ દેસાઈ

જૂન ૧૯૪૨

વર્ષ : ૧ : અંક ૧૧

પથરની વેદના

(પ્રવાહી અનુક્રુપ)

ધરતીકંપ ને ગાંધી મહાપૂર, દુકાળને
અગ્નિનાં લાંડવેઃ જોતો બાળતાં મહેલમાળને
ટાઢમાં દૂંટિયું વળી તાપમાં તપતો રહ્યો;
વર્ષામાં જળખંગોળે ભીજતો મૂજતો વહ્યો.
ધરાએ દેહને ઢાળી વ્યોમને ભાળતો રહ્યો
જિજ્ઞાસાદર્શને હૈયે આંખોથી ચાળતો ગયો.
કૂટંતાં પાદપે રૂઢા મહોર, કૂંપળ, પાંદડી
અને કે વિહંગો ભેઈ એમ હું શોધતો રહ્યો:
મને યે કૂટશે પાંખો કૂટડી આજકાલમાં
ઘેરોવો આભનો આખો ધૂમી આવીશ ફાજમાં.
તારકકુંડનાં ચોડાં બિંદુઓ લઈ પોંશમાં
તરસ્યા કંઠની મારી તુષા ટાળીશ હોંસમાં.
તપેલી યુગથી આંખો અનંતે મીટ માંડતાં
હારીશ દૃષ્ટિને મીઠાં થંડાં હૃદય નિહાળતાં
વ્યથાઓ યુગજૂની જે દેહને વળગેલ તે
ખંખેરી નાખવા હૈયે સ્વપ્ને ખૂળ રચેલ એ.
સંગાથી સાથિયો મારા, પાદોશી કંઈ કાળના
આગનુકે વળી નાના આવેલા આજકાલના;
ચઢીને શિદ્ધપીને હાથે ટંકાઈ ટાંકણે ગધા
ઉચ્ચ સ્થાને જઈ બેઠા પેઠા સ્વર્ગસુખે સદા
ઊઠીને કેઠક તેા ઊંચે બેઠા તાજમિનારમાં
સુરીલાં સંગીતોં સુણે જસુનાની સિતારનાં.
કુળે કાશ્મીરની ખીબ પડયા બેહ કતારમાં
પીચે તે સંત ને દારો સુધાપાન પ્રકારનાં.
હુલંતા કેા ગરૂખે ને ગઝાલે હેમહુર્ચની
બેઠા કે વાતડી માંઢી સંધ્યાશું ઉરમર્મની
આસનન મંદિરે ખીબ થયા દેવ રૂપે ધરી
પામતા ભક્તિ ને પૂજા અંજલિ પત્ર પુષ્પની.

અભાગી એકલો હું જ અરેરે, સરખયલો
યુગોની કાળની ખારે ખૂળ ખૂળ ઘસાયલો.
પડ્યો આહીં થઈ પડાણો હુઃખ દર્દ બધાં સહું.
અરે, કેઠક અભાગીને કદિ હાથ જઈ ચડું.
ફેડયે ભેરથી માથું રાતું રક્ત વહાવશે
અભાગી ભાગ્યની દોરી તોડવા કેંક ફાવશે.
મારે તો હાથ, રે કિંતુ ભાગ્યને સોસવું રહું
દેખતાં, દાઝતાં, રોતાં, આથખું માહડું વહું !

✽

પથરને આશ્વાસન

વિવાહ ધર ના વડાલા ! આંસુ આપ્યું મ નેનનમાં,
શોભતું ના નુને જંખુ, દળવું અંતર્દેનમાં.
ટાઢમાં મૂજતાં, તારે તપતાં, દેહ ગાળતાં,
વર્ષામાં જળખંગોળે ભીજતાં; મેઘ ભાળતાં—
કૂટશે કૂટશે નક્કી પાંખો, નવલી લાગશે,
મૂર્તિઓ બોલશે મૂગી પથરે પ્રાણુ બગશે.
જિંદે પેટાળથી ન્યારે પ્રચંડ કંપ ઊઠશે
વક્રિ લાવા ઊડી ન્યારે સહસ્રસુખ ફૂંકશે.
દળશે માળ ને મહેલો, મંદિરો વ્યોમ યુગંતમાં;
નીચે વસુધરા ખોળે, પેલાં પોચટ દેવલાં—
તૂટી ફૂટી કણીઓશાં મિટ્ટીમાંહી મળી જશે,
ત્યારે તું શૈલરો બંધુ ! હેમખેમ ઊભો હશે,
ધ્રુવ શો ધરતી અકે સહસ્રકોટી દે
હયા કેરી અખેલે કે નાનાં જીવન પાળતો.
થાકેલા પાન્થને કાળે બેસણું ઘડીતું થતો
પરજકુડી તું વા કે પંખીઓની થઈ જતો.
એમ ને એમ તું બળે જિંદે અનંતમાં સરી,
પૃથ્વીને પગથારથી કેડીએ નવલી કરી.

સ્તુભાઈ દેસાઈ

શ્રીમતી બી. એ.

‘દેખના શ્રીમતી બી. એ’ અરુણા એમ ઉચ્ચરી,
દાર્શનિક સચું સ્મિત ફેંકી આંધે ગયો સરી. ૨

નિરૂપવાતું યુખનો મિત્રજ
શુ લેખિનીથી યુજ શક્ય આજ ?
તારું મુણી જીવનગીત મીઠું
રહે અપેક્ષા મુજ કાઠ્યની શું ?
કારુણ્યને સાગર સુખ થાવું,
છતાંય મારે તુજ ગીત ગાવું ! ૮

વિશુદ્ધિ માપવા કાળે સળી કો હેમની પડે
અભિશિખા મહી-એવી શ્રીમતી નજરે ચડે ! ૧૦

પ્રવેશતાં શારદાગ ચોક્કમાં
ઉમંગધેલી પગલી પડી હરે;
કમે કરમે જીવનવેલ મહેસ્તાં,
વિશાળ કો વૃક્ષ પરે થડી હરે ! ૧૪

ફિનુ ના, -ભાવ ઈર્ષ્યાજી બની તારા સુભાષ્યતું,
શરણી કંથ સંગાથે મૂકીને બ્યંગમાં હર્યું ! ૧૬

ને તું તજીને ચૂકિણી તણાં તે
સમાજનાં પોક્કળ બંધનો ને
પળી ધથે જીવનના અકેલી,
ઉરે થમાવી કહું શબ્દ હેલી.
સંસારની કંઠ સદા ઉઠાસી
મીરાં સમી, શુષ્ક તનેય બાસી
ને લોમકા ઈષ્ટ વસાવવાને
બની રહી તું જગમાં પ્રવાસી ! ૨૪

કૈયાની વેદના તારી કોઈએ નવ પૂછતું,
આંસુઓ નેનનાં તારાં કોઈએ નવ લૂછતું. ૨૬

લૂછે ન કોઈ, ઉલટું સમાજે
ત્યકતા કહીને તુજ કીધ હાંસી;
બાણે તને સત્ય વિચાર કાળે
સજ તરીકે દર્ષ દીધ ફાંસી !
કેં કોઠ મોંઘા, કંઈ જંખનાઓ;
મનોરથો, મોહક લાવનાઓ,
પુટી જતાં છુદ્ધ શાં નિહાળી
શકી નહીં તું તવ શેષ ખાળી ! ૩૪

મળી ગયો એક અભણ સાથી,
એણે દીધું સાત્તન સોમ્યશબ્દે

પરંતુ એ રો ધવતી તણી શે
તોલી શકે અંતરની પિપાસા ?
પ્રયંડ તું પાવકબાળ, માનિની !
રહી દઝાડી લઘુકાય એની !
દેખીને છિદ્ર તારી એ નહીંતરી ભગ નાવમાં,
નીર કારુણ્યકેસાં ત્યાં ધોધમાર ધગી રહ્યાં ! ૪૨

સીતા સમી એા ધરતી સુતા ! તેં
ચહી ફરી ગોદ સુશીતલા એ;
આદિગને અંતરમાં સમાવી
એણે તને તાપ થપ્પી બચાવી !
આવી ઊભી જીવનદ્વારસંધ્યા,
ન તોય પથે તવ પાય થવ્યા ! ૪૮

‘મેં કેન હું-કેન હું’ એા તુરહારી ?
જેને રહીતી દિન રાત પૂછી,
આવી ઉભા તે તુજ આંખ સામે
ઊકેલવા પ્રશ્ન પરપરાને;
ના ગિદગી આ ગરબાદ જેની,
અખંડ જે જ્યોતિ સદા અગેલી
સમાજના સુસવતા સંપાદ
અનેક એને પ્રસવા ધસે છતાં ! ૫૬

ને આત્મ એતું નિજ માન મોંઘું
કૃતાર્થ, જ્યાં જન્મક્રમરેને એ
રહ્યો ઝુલાવી નિજ ભાવબીતું
જમાવતાં હાલરડું પુરૂષ !
પડી ગઇ મોહક ઘેનમાં એા !
જે ઘેન નાના જગની સીમાઓ
ઉછેદતું ફર-સુદર લાવે,
ને લોમકા મંગલ કો બતાવે-
જ્યાં સ્ત્રી તણી પીયૂષ-પ્રેરણાથી !
રહે સદા માનવબાગ મહેડી !
વિરૂપાગો નહિ વાસ; ને જ્યાં
સદા વસતે વિલસે વનથી !
‘સો ન’ બલે સુદર શ્રીમતી ! એા,
ને જ્યોત કો આખર એ ખુલાવી;
વિરાટ વિનવે, તુજ મન્ન ફરે
જીવી રહી : ‘શ્રી નરના સમોવડી !’ ૭૨

સ હ સ્તે પુ ત્રા—ન સ્ત્રી

ના મંડપે મંગળસૂત્ર પેશું,
સંસારમાં સખતપદે પ્રવિણા
ના, અદ્ધપુત્રા ભવ' શી શુભાશિષ્ય
સણી, ન સુખ્યા શુભ મંગલાષ્ટક
છતાં કહું તું છ સહસ્ત્રપુત્રા—
કુવારિકા તોય સહસ્ત્રપુત્રા,
સહસ્ત્રપુત્રા ! ન સહસ્ત્ર માત્ર,
તું લક્ષ, લક્ષ્યાધિકની સ્વધાત્મી
સમી. મળ્યું માનવમાત્ર નાતું,
તેમાં મળ્યું છે ઉર મુલિ નેવડું ૧૦
તે પાત્રમાં રનેહસમુદ્ર માતા.
ને એ સમુદ્ર તુજ પુત્ર ના'તા.
સહસ્ત્ર પુત્રો તુજ છે વિચિત્ર :
દરિદ્ર, શ્રીમંત, સુપ્રહિવંત,
નણ્ણિવંત, શિશુરુદ્ધ-એવા,
ના વગે, ના વણું, ન જાતિપાંતિ,
જેવા પ્રભેદો તુજ ગ્રેમ માને.
આશ્ચર્ય ! કે પુત્ર અનેક તારા
કયે વયે હોય વડીલ તેવા;
પરંતુ તેઓ ત્રણ માસના શિશુ ૨૦
સમાન બધારે, તુજ ગ્રેમ, મૈત્રી,
દયા, કુવાનાં, કરુણા, કૃપાનાં—
અમી સર્માં ઓપધ તું પીવાડે
કે ચંદ્રનાં અંશુ સ્વરૂપ શીખાં
પંપાળતા સુંદર હાથ તારા.
તું સ્વચ્છ છે આરસપૂતળી સમી.
ને દૂધધોમાં સમ દેહ, વસ્ત્ર;
છતાં ઉપાડે મળજૂલ-ભાષક,
ચંદા-કરે શોભત લામ્બના સર્માં.
તારા મુખે તો સ્મિતમૌકિતિકા દબે. ૩૦
આ વિશ્વમાં એ સ્મિત તો જન્મલે,
નિજ જન્મદાતા, નિજ દેહદાતા—
માતા મુખે હોય. બલે વગે કે
દુર્મંધવંતા અપશબ્દ ઓકે;
સંતાન તારાં પશુ તું જમાડે
રાંધી સ્વરનેહાર્ક સમાન પંથ્ય—
સ્વાદિષ્ટ, પૂરં પરિપક્વ, પંથ્ય;
ત્યારે મને એક વિચાર આવે.
કે મા ધવાડે લધુમુલિ જેવા
મે યાનતું અમૃત, તું સમરત
કાયા અને જીવન કરે સત્ય

ધોળી જમાડે તુજ પુત્રમાત્રને.
“વિચિત્ર કે હોય વિચિત્રપૂતળી
કે હોય વર્કાંબ અદાર અંગે,
હેવાળજ્યો હોય વિમુદ્ધ, વિદુત—
એવાં ન દેવો દુરબંદ દેવ !
વધ્યત દેવો પશુ એ ન દેવો”
લોકાલયે લોકિક મા ધણી કહે;
ના તું કહે, લોકિક ના, અલોકિક
તું; તું ધરી અદ્ભુત મૃતિકા ધરી—૫૦
શું ઇંદુની સાત્વિક રક્ત-રાખથી !
અપંગની દેલગુમાસી તું,
તું લાકડી અંધતણી, સમગ્ર
સમુદ્રને પાન કરે અગત્ય
કે જેર પી લે શિવ નીલકણ્ઠ—
તું તેમ પીતી દરિયા વ્યથાના
ને રોગનાં જેર મલુખલોકનાં.
ફહાંત, ફાળી જનરક્તઆહ
છે થયું એના યુષ્મમાંથી ભક્ષ—
શિકાર જાણે વનરાજ-દાહમાં ૬૦
સ્વદસ્ત નાખી, બાહુ-તો બચાવ્યા.
વળી વળાવ્યા પરલોક-પંથે,
વિરક્ત ચોગી સમ નિર્વિકારી
રહી, લણી જીવ ભલંત. ફાળે.
જીવે સુખે ના પશુ તે મરે સુખે—
તણાતો તોયે તુજ ગ્રેમપાને,
અખાત હારો, તુજ રનેહ જોજને,
માતા, પ્રિયા સ્વદ, ફહિત, મિત્ર
તું, એક નારી નહિ પંથ્યનારી:
આયા, અહો ! તું ! જનની, કૃપાળી ૭૦
તું, નિર્વિકારી ઉપસ્કામિકા હે !
પ્રિયવંદા હે પરિચારિકા ! તું
બધારે કરે મિત્રસમાન ગોષ્ઠિ,
જાહે ધનયા દરદી સ્વદેવના,
તું એન જેવી પ્રિયભાષિણી હે !
સંભાળથી પ્રાયરતી પયારી
ને સાત્વતીને દરદી સુવાણી;
અને સ્વપુત્રી સમ સેવિકા તું
એ વદની મહ ધરી હસંતી—
તું એક નારી નહિ, પંથ્યનારી; ૮૦
છે એક માત્રે અજુરૂ પંથ.
સદાનંતે અક્ષયપાત્ર તારં
દેહું, સુધાપણું સહસ્ત્રપુત્રા ! ૮૩

નવા ઘડવૈયાઓ +

ઘડાયા ઘાટ અનેરા ભાઈ!
આકાશે અડતી, ફેલાતી,
ખ્યાસી ધરતી માઈ,
હો કાળી, હો પીળી, રાત્રી:
અડતી અંતર માંડિ!—ઘડાયા

ભલે પડી હો મૂળી આજે,
નિર્જીવ નીંદર માંડી
ધમધમતા જે લાવા ભીતર
ભૂલી કેમ શકાય?—ઘડાયા

જિકયા બે, તોર્તીજ પવતો,
બેઠી ધન બનરાઈ,
કરાલ ખડકે, સ્વરછ શિલાઓ
ચમકે તડકા માંડિ!—ઘડાયા

એ આશા, એ બલ અમ હૈયે,
એ જ અડગ અધીરાઈ
વાવાઓડાં વમળ લિયે છે,
અણુતમ માણું ભાઈ!—ઘડાયા

અમે જ એક 'ફેરે' રતીકણ,
સપના જેવી કાચ!
અમે થરકતી સજીવ માટી પથ્થ
જગજીવન ફેલાઈ!—ઘડાયા

આજ અમમદી અધુરી આશા
પ્રેમલ સ્વર્ણ સગાઈ,
જીવનની સઘળી—હરિયાળી
હેયામાં સંતાઈ!—ઘડાયા

આજ અમે બસ કાળમાંડ શા,
વજલેપ કણુ ભાઈ,
ઝીંકા ઝંઝા, ઝીંકા વીજળી
જુગ જુગ જખ્ખો માંડિ!—ઘડાયા

૨૪/૧૨/૪૫

શાંતિગીત કાં લલુ?*

રાત્રી પ્રસાંત નભમાં ચમગીત ગાય
ને વાયુવાન નવવદ્ધિસ્પુલિલંગ ફેડે,
ધૂંજે ધરા ત્વસ્તિ ત્યાં અતિ કંપમાન
—સંહાર તાંડવ ધરાપટ કાચ કાઈ—
શું શંભુએ વૃત્તીય લોચન છે ઉઘાડ્યું?
ને શાંત સાગર પ્રસાંત પ્રધોષ પૂર્યો
હાણી રહે જલધિયાન નિશાન યુધ્ધે
ભાણે કરાલ ચિરકાલ સુમેધ ઝૂંઝે
શું મથનાંત વિષ વાસુકી નિર્ગંધે છે!
આરે દિશે સમરકુંડ મહાન પેટપા
હોમે મહીં સકલ રક્ષક હવિ જનોનાં;
શૂરો અથે પૃથિવીના પતિઓ થવાને
ને કે' ખીબા નિઝ સ્વદેશ સ્વતંત્રતાને.

ધારીને હાથમાં માથાં, આલિયા વીર વિક્રમ,
અરે! હું એકલો લીરુ, શાંતિગીત લલુ કથમ?

વસંત અવસરે

શાંત શર્વરી નમાંત મૃત્યુગીત ધર્ધરે
ફેલિતે વિમાન અગ્નિગોલ હે સવે સ્વરે
મસ્મ માત્ર હોતસે ક્ષણી સર્કપ કાચરા
ચંદ્રમૌલિ તાપટવી વૃત્તીય નૈઋત્ય ઉપહિ કા?
હે કળાંત વર્જતાત શાંત સાગરપરી
અગ્નિગૂણ લોલ ધોર જલધિયાન સંગરી
કાલ મૈષ મૈજતાત ધોર કાચ સાગરી
વીંધ ઓકિ વાલુકી સમુદ્રમંચની તરી
સમરકુંડ ધોર આજ પેટલે ચઢકડે
આહુતિ તર્પાંત દેત રાષ્ટ્રસંઘ હે યડે
શૂરવીર પૃથ્વી ગોલ હ્રદિતિ ધ્યાવયા કરી
આળિ વાંચ્છિત્રી કુળી ડુજે સ્વતંત્રતા સરી
શીર ઘેડની કરી રણાર્ય વીર ચાલલે
મીંચ મીંચ શાંતિગીત ગાત વ્હલા રુઝે
વસંત ધવસરે

* શ્રી વસંત અવસરે જેઓ અવારનવાર મરાઠી કવિતાની રચના કરે છે તેમના એક પદનો અનુવાદ. મૂળ મરાઠી કાવ્ય નીચે છે.

પદ્યયુગ કે ગદ્યયુગ ?

શાલાલાલ

આજના સાહિત્યક્ષેત્રે એક એવી સમસ્યા ઊભી થવા પામી છે કે જેને ભાગ્યે જ પ્રકાશમાં આણી ચર્ચા દ્વારા તેના ચોખ્ખા ઉકેલ કરવામાં આવ્યો છે. આ ઉકેલ કરવામાં મળતી નિષ્ફળતા, તેના ગર્ભમાં મુખ્ય બે ગૂંચવણો રહેલ છે, તેને આભારી છે. એઓ પોતાના ભાવોને સાહિત્ય દ્વારા વ્યક્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે અને એઓ આજે ને કપાઈ રહ્યાં છે તેમાંથી વધારેમાં વધારે મેળવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેમના ગતમાં ઉત્પન્ન સ્થગી આ ગૂંચવણો છે, એટલે કે સર્જક અને વાચક ને ગૂંચવણોમાં અડવાણ પડ્યા છે તે આ ગૂંચવણો છે.

ગદ્યના ફેફડા જેવાં પદ્યો

આજના સર્વોત્તમ સાહિત્યના સતત વાચન પછી એ લાગ્યા વિના રહેતું નથી કે, આજે સાહિત્યના પદ્ય અને ગદ્યમાં ચોખ્ખા આવમાં છેત્રે કયાં એ વિશેનો પ્રશ્ન વધારે ને વધારે નવિલ બની ચાલ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉકેલ કરવા વિશેની વિચારણાઓને અતે બહાર તરી આવતાં સૂચ્યો માંહેતું એક સૌથી વધારે વિચિત્ર અને નવાઈ પમાડતું સત્ય તો એ છે, જેઓ ગદ્યના વાહન દ્વારા આકાર શેવા થયતા પોતાના મનોભાવોને સદૃશ અને સરળ રીતે વ્યક્ત કરી શકે છે, પરંતુ તેજ ગદ્ય લખનાર બ્યારે પોતે ખાની લીધેલી, કવિતાવાહન દ્વારા કાવ્ય બોડવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તેઓ છુપસુ, નકશી અને વિચિત્ર કાવ્યરચનામાં સરી જતા દેખાયા છે. પોતે ખાની લીધેલી કવિતાવાહન દ્વારા બોડાવી તેમની કવિતા એટલે ગદ્યની લીટીઓને ખતરીપણે કાપી, તાણી, તોડી છંદના ચોકામાં પરાણે ખેસાડી દીધેલા મ્લેકોનાં ઝૂમખાં જ. તેઓની આ પ્રકારની કાવ્યરચનાની છુદ્ધતા, નકલિયાત અને વિચિત્રતા ઘણી વાર તેઓ ને જડસુ અને ઉર્દૂ છંદચંચાને કામે લગાડે છે તેને આભારી હોય છે, તેમજ ધણીવાર તેઓ પોતાનાં કાવ્યોની 'પ્રતિ કે મ્લેકોને ચમક, લય કે તાલસ્થિતિ રાખે છે તેને પણ તેટલી જ આભારી હોય છે. કવિતા લખતો એક બીજે વર્ગ વળી જાય છે કે જે આમ તો કાવ્યમાં નકલીપણાનો દોષ ન પેરી જાય તેનું 'પૂર્ય ધ્યાન રાખે છે, પરંતુ તે આજની કવિતાને શીસી બનાવવાના ઉપર્યુકત પ્રયોગને એક પગલું આગળ ધપાવે છે. આજની કવિતાને ધ્યાન રૂપ આપવાના કહેવાતા પ્રયોગને આગળ ધપાવવામાં તેઓની પોતાની કવિતા, ગદ્યની લીટીઓના મનસ્વીપણે કાપેલા અને વિચિત્ર ગોઠવણી પામેલા કદમ્બઓના ઝૂમખાંપદ બની જાય છે તે તેઓ બેઠે શકતા નથી. વિચિત્ર આકાર પામેલી તેઓની કવિતામાં પછી આપણે ભિંં, બાવ, સંખીત કે અચની સુચવાતિતા કે એકાચના શોધતાં કે કાવ્યનું સમય સુચવિત સ્વરૂપ મેળવવા જતાં નિષ્ફળતા પતીએ તે ગાંઠ કંઈ આકર્ષક પામવા નહોતું થયું છે! જેઓ રીંધે સાંઈ પદ્ય લખવા સિવાય અન્ય કંઈ લખતા હોવાનો ડોળ નથી કરતા હોતા તેઓની શબ્દચૂરણીમાં અને તેના સંચાલનમાં જે

કવિત્વભાવના ભોળામાં આવે છે તેના સોમા ભાગની પછુ ઉપર દવા તેવા પદ્યલેખકોની શબ્દચૂરણી અને સંચાલનમાં બેઠે શકાતી નથી. આમ હકીકત હોય તો પછી એ પદ્યલેખકો કવિ બનવાના પ્રયત્નો છોડી પ્રતિષ્ઠિ સાંઈ ગદ્ય લખવા શા માટે પ્રયત્ન નથી કરતા ?

પ્રતિભાસપન્ન કવિઓને હાથે થતી ભાંગેટા

એ તો દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે કે આ બાબતમાં આજના કવિઓ પોતે જ ધણા ભાગે દોષિત છે. કવિતાનાં સર્વમાન્ય ચમ્બેલાં સ્વરૂપો અને સ્વીકૃત રીતિઓના ધોરણોને એક યા પીટ રીને નવા મૂલ્યાંકનને નામે અવગણીને તેને તોડી ફાડી નાખવાનું નાશકારક વલણ એક ચોટીયે કે તેથી પછુ વધારે કાળથી બોવામાં આવે છે. આનું કાર્ય નેટલું અલ્પશક્તિ વાળા બેઠકણાં બેઠકારને હાથે ચાપ છે તેનાથી ક્યાંય વધારે તો આવા ભાંગેટા કોડીયા વલણ ધરાવવામાં જલાલ ગણાતા પ્રતિભાસપન્ન કવિઓને હાથે ચાપ છે. તેઓ પોતાના ભાંગેટા કરવાના વલણ સાધોસાધ પોતાની પ્રતિભાશક્તિ પર્થા ને કાવ્યસર્જન કરે છે તેથી તો આજની કવિતાના દોષીતા નાશકારક તત્વને તેઓ ખંડાતલક તત્વનું રૂપ આપી છે તત્વને સાચા રૂપે ન રહેવા દેતાં ધૂંધળું બનાવી રહ્યા છે. આથી તેઓ પોતાની કવિતાને જ નહિ પરંતુ આજની સમગ્ર કવિતાને ચોખ્ખા મળવાના કાર્યમાં અડચણ ઊભી કરી રહ્યાં છે અને સોચોસાય પોતાની સાંધી પ્રતિભાને જે આવજત મળવી જોઈએ તે મળવાં દેતા નથી.

ખંડનાતલક વલણ

આજના ફેફડાક પદ્યલેખકોની રચના-જેને બેઠકણાં કહેવામાં કર્યો વાંધા નથી-જેતાં આપણે તેઓને આજની સામી કવિતાના વિષાતક જ કહેવા રહે છે, પરંતુ ભાંગેટા કોડીયા વલણધારી પ્રતિભાવાન કવિઓને તેઓની પ્રતિભાશક્તિને કારણે આપણે કવિતાના વિષાતક તો હરબીક ન કહી શકીએ. કવિતાનાં સર્વમાન્ય સ્વરૂપો અને સ્વીકૃત રીતિઓનાં ધોરણો પરના આ પ્રતિભાવાન કવિઓના કુશારલાતને આપણે તેઓનું દંઠક દેખાદેખીયાનું સંજોગપ્રેરુ ખંડનાતલક વલણ કહીશું, આમ કહેવામાં એક કારણ એ પણ છે કે આ સર્ગશક્તિવાળા કવિઓ આજે ને કવિતાના વિચિત્ર પ્રયોગો કરી રહ્યા છે તે મુઠા દીધા બેઠકો તેઓ લખવા મેસો તો તેઓની કલમ ખરી ચોકળાચ અતુભવી રીંધેસાંઈ છતાં સુંદર રાખાતલક ગદ્ય જ સરજે. આ બાબતની આત્રી કરવી જ દોષ ને કોઈ પણ ચોટી જ સર્ગશક્તિની પ્રજુદાઈ બહીસવાના સર્વકેતુ તેણે વિચિત્ર કવિતાના પ્રયોગ કરવા છોડી દીધા પછીનું બેઠકણું ગદ્ય બેઠકે લેવું. આ બાબતમાં આપણને તરત જ દેખાશે કે કહેવાતી કવિતાના સર્વપ્રયોગનું લેખન પરત્વેનું તેનું પોતેનું પમયું નેટલું વિચિત્ર બની રહે છે. તેથી ઉવડું જ એ પ્રકારનો સર્વન પ્રયોગ છોડીને ગદ્યસર્જનનું લેખન પરત્વેનું તેનું બીટું પમયું તેના સમસ્ત લેખનની મહાન સુઘાસણું પગલું બની ગયું છે.

આજનો ગદ્યયુગ કે પદ્યયુગ ?

અને આ બાબતની લાંબી છણાવટ કરવી પ્રયત્ન નથી નેમ

આ વિષય પણ ધણે વિસ્તૃત છે પરંતુ કહેવાનું એટલું જ છે કે આજે જેઓ લખી રહ્યા છે તેમના ધણીખરાઓએ આ સમસ્યા વિશે વિચાર જ કર્યો નથી આ બાબત અનેક પ્રશ્નો મૂકી શકાય છે તેમાં સૌથી મહત્વનો એક પ્રશ્ન છે કે, આપણે જે યુગમાં જીવી રહ્યા છીએ તે યુગ સહિતના કયા બાળને વધારે આગકારે છે? ગવર્ને કે પવર્ને? એવા પ્રશ્નો અતિદિશાસિક કાળે આવી ગયા જેમાં જે અતિ ગૌરવનું અને મહત્વનું હતું તેજ જ એ સર્વગ્રામ્ય આકારનું હતું તે બધું કવિતા-પદ્યનાર વ્યક્ત યથા આકાર પામ્યું, જો કે પ્રતિભાવાન લેખકો દ્વારા તે માળમાં સાચાસાચ ગદ્યમાં પણ સર્જનો થતા એમાં પણ કાળે આવી ગયા જેમાં ઉપર કહ્યું તેનાથી ઉત્કૃષ્ટ જ બનતું અનન્ય, આ સત્યથી તે તે કાળના સર્જકો દ્વારા નથી હોતા એ પણ એક સત્ય હકીકત છે પરંતુ થોડા સમય પસાર થયા પછી બીજી પેઢીએ લગભગ શોધી કાઢ્યું કે ગદ્યના ભેગે અમુક કાળમાં પદ્ય કેમ સર્વોપરિ સત્તા ભેગનું હતું અને અમુક સમય માટે પદ્યના ભેગે ગદ્ય કેમ એક ચક્રે પોતાની આજુબાજુ વર્તી રહ્યું હતું જો સાહિત્યપર જ્યુક્તકાળમાં આવ્યા કારણે શોધી કાઢી શકાય તો એ શુ શક્ય નથી કે આપણે પણ આપણા આ યુગમાં શુ બની શકે શુ બની રહ્યું છે અને શુ બનશે એ શોધી કાઢી શકીએ? ને આ યુગ ગદ્યના જ હોય તો આજની કવિતાને બંધનમાંથી પોને છોડાવી રહ્યા છે એમ માનનારા યુક્તકાળના અને અપરાધગદ્યના પ્રયોગ કરનારા લેખકોના એ પ્રયાસો ગદ્યના આરાને પમાળતા પ્રયત્ન અને ધૂમરીઆ-જટિલતા પેદા કરતા સંગેહોરથી સંભરેલા જેવે એકાદ જનના મોહન જ છે, અને આથી જ આજે ગદ્યના પ્રયોગ કરનારા એ સાચા અર્થમાં કવિ છે, જેને આપણે આપણા અજાણના યુગના સાચા સર્જકો કહેવા જોઈએ પરંતુ આજ કહેવું એ સંપૂર્ણ સત્ય નથી એ આપણે જાણીએ છીએ એટલે જ આપણે આજે ઉચ્ચ ગદ્ય લખતા લેખકોના ઉદાહરણ આપી તેઓને કવિ ગણી-તીએ એ સાહિત્યનાયનું નિષ્ફળાત્મક સત્ય ન ગણાય આવું કાચું કારણ તો એ છે કે કદાચ ગદ્ય અને પદ્ય એમ બન્નેના એકજ યુગમાં આપણે જીવી રહ્યા હોઈએ આવ્યા ગદ્ય અને પદ્યના ધેધૂર ફાલના એકજ યુગમાં સર્જન કરતો સર્જક બ્યારે પોતાના કાવ્યો હતા લખે છે ત્યારે આકારમાં આકારી હકારવાનાને પસંદ કરે છે, અને બ્યારે તે છંદોમય કવિતા લખવાનું હોઈ હિંસીયા સાદા (undisguised) ગદ્યમાં લખવા લાગે છે ત્યારે તેનું સર્જનું ગદ્ય રાગાત્મક બનીને ગવના બધા તરવા જાળવતું પદ્યની પરમકોટિએ પહોંચી જાય છે આવા સર્જકને પીછાળવા જતા પહેલાં માત્ર નહીં કરવાનું એટલું જ રહે છે કે આજની સર્જક પ્રતિભાને સહિત્યનું કયું પાલન અનુકૂળ છે? ગદ્ય કે પદ્ય? આ ગદ્યનું છે કે પદ્યનું? *

ચર્ચા પત્ર

“કવિતા”ના તત્વીશી,

“કવિતા ના એપ્રિલ-મે ૧૯૪૨ના અંકમાં ગઈ તા ૮મી માર્ચના મારા પત્રનો ઉત્તર શ્રી રામપ્રસાદ બક્ષીએ આપ્યો છે તે મેં વાંચ્યો છે હું દિલગીર છું કે શ્રી બક્ષીએ ‘કે આમમાં ઝીણી અમુકે વીજળી’ કે એ જૂના ઢાળનું પિંગળ મેં વિનંત્યા પ્રમાણે સ્વયં રીતે આપ્યું નથી અને યુવરાની પિંગળના માત્રા નિષેખની સાથે સમીતની માત્રાઓની ભેળભેળ કરી દીધી છે હું ધારતો હતો તેમ જ એઓ એ બધું ખરું સ્વરૂપ જાણી શક્યા નથી, અને માત્ર અધુરા પરિચયથી દીકા કરી બેઠા છે આપણા યુવરાતમાં આ તો બધું આનું જ આવે છે

શ્રી બક્ષી કહે છે કે “આવો નવસર્જન” અમ આમણે કે એ મથાળા હેઠળની મારી કવિતાની પ્રથમ પંક્તિ “કે દિશાદિશામાં રીધી રહી નવધન” કે આ સધિએ ને માત્રાઓ તો બરાબર જળવાયા છે, છતાં મૂળ ઢાળ પકડી શકાયો નથી અને “પ્રથમ પંક્તિમાં આ ઢાળનું મૂળ ગેયરૂપ છે તે કવિધાની કૃતિમાં વચાવત જળવાયું નથી એમણે આ ઢાળના પ્રત્યેક સધિની “ઠ ઠ માત્રા” ગણાવી છે તે તો સમીતમાં લખાવતા સ્વરો સાધેના સધિની હરો બાકી પદ્યરચનાના નિયમ પ્રમાણે આ ઢાળની છેલ્લી ૧૨ શ્રુતિ બાદ ક્રમતા ત્રણે પંક્તિઓમાં ચાર ચાર ચાર સધિઓ પર છે પહેલી અને ત્રીજી પંક્તિઓમાં પહેલો અને ત્રીસો સધિ પાંચ પાંચ માત્રાનો છે અને બધી ત્રણે પંક્તિઓમાં બીજો ને ત્રીસો સધિ ચાર ચાર માત્રાનો છે પ્રથમ સધિની પહેલી માત્રા ૧૬ લઘુ જ છે અને પદ્યનો તાન બીજી માત્રા પર આવે છે એટલે ‘૨’ શ્રુતિ છોડી દેતા બધી મળીને પ્રથમ અને ત્રીજી પંક્તિમાં અદાર અદાર માત્રા છે અને બીજીમાં શોળ માત્રા છે તાન ૨, ૬, ૧૦, ૧૪ અને ૧૭મી માત્રા પર છે બીજી પંક્તિનો પ્રયોગ સધિ એક શુરુ અને એક લઘુ એમ નવું માત્રાનો જ છે જોઈએ

કે ચોક્કમાં | ૨ ૬ ન | આ ૬ ની | ૨ ૬ તી | ૨
૧-૧-૧-૨ | ૨-૧-૧-૧ | ૨-૧-૧-૧ | ૨-૧-૨-૨ |

કે વરસે | અ ય ત | શુ રા ત | ધા ૨
૧-૧-૧-૨ | ૨-૧-૧-૧ | ૨-૧-૧-૧ | ૨-૧-૧-૧ |

૨ સી લા | એ અ વ | સ ર મા | આ વ ને | ૨
૧-૨-૨-૨ | ૨-૧-૧-૧ | ૧-૧-૨-૨ | ૨-૧-૨-૨ |

આ પદ્યરચના અને તેના નિયમ પ્રમાણે આવતા તાનની વાત યથા હવે આ ઢાળમાં સમીતના નિયમ પ્રમાણે લીધેની તાલ કયા આવે છે તે ‘યુગ્યસુદરીના રાસ’ નામના

* તા ૧૦-૫-૪૨ના “પ્રજન”નું મારી સાબર હપ્તુત નિયમ ધણે અગત્યનો અને રસિક હોઈ ઉત્તર પ્રવિ અને વિવેચક મિત્રો આ ચર્ચાને વિકસાવે અને આગળ વધારે તે માટે તેમને અમે જાહેર આમત્રણ આપીએ છીએ તત્વી.

રાસસંઘમાં તેના રાસનિપુણ સ્ત્રી સંપાદકોએ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવેલું છે, શ્રી બક્ષી કહે છે કે એ ઢાળના છેલ્લા સંધિમાંની પ્રથમ શ્રુતિ બેઠક પકિતઓમાં પહોંતે છે માટે તે શ્રુતિ બે લઘુથી નહીં પણ એક જ ચુરુ શ્રુતિથી પૂરતી બેઠકોએ. પણ એ એમની ગેરસમજ છે. ઉપલા પુસ્તકને ૪૪મે પાને આપેલા ઉદાહરણવાળા રાસ છપાયા છે તેમાં નીચે મુજબ સંગીતના મુખ્ય તાલ ગત-વેલા છે :

કે, એકમાં ચંદન ચાંદની રેલતી રે

કે વરસે અમૃત શું શત ધાર

રસીલા એ અવસરમાં આવજો રે.

શ્રી બક્ષી તેમજ વાચકો ભોલે કે ત્રણ પકિતમાં મુખ્ય તાલ જુદા જુદા સંધિઓની પ્રથમ શ્રુતિ પર પડે છે. પ્રથમ પકિતમાં બે મુખ્ય તાલ પડે છે, તે પહેલા સંધિની બીજી માત્રા યા શ્રુતિ પર અને ત્રીજી સંધિની પ્રથમ શ્રુતિ પર છે, બીજી પકિતમાં પહેલા સંધિની બીજી માત્રા યા શ્રુતિ પર તથા ચોથા સંધિની પ્રથમ શ્રુતિ પર છે, અને ત્રીજી મુવપકિતમાં તો બીજી સંધિની પ્રથમ શ્રુતિ પર અને ચોથા સંધિની પ્રથમ શ્રુતિ પર તાલ છે. એટલે શ્રી બક્ષી સમજે છે તેમ બધી પકિતઓમાં એ તાલ તેમ ને તેમ જ નથી આવતો, પણ એ મુખ્ય તાલમાં સ્થાનો ત્રણ પકિતઓમાં જુદાં જુદાં છે.

ઉપલા જ પુસ્તકને ૨૦મે પાને 'ચાંદસો' નામે એજ ઢાળનો રાસ છે, તેની પ્રથમ પકિત નીચે પ્રમાણે છે :

કે આભમાં અદ્યુત દીવડો છગમગે રે

એમાં પણ છેલ્લા સંધિના શબ્દ "અગમગે" મારી પકિતમાંના "નવધન" શબ્દ જેવો જ ત્રણ લઘુ ને એક ચુરુ જેવો છે । શ્રી બક્ષીને ભેદતી હશે તો આપણા તમામ કવિઓ-શ્રી નાનાલાલ સુર્દાના રાસોમાંથી આવી અનેક પકિતઓ કું ટાંકી બતાવીશ. શ્રી બક્ષી એમ સમજતા લાગે છે કે આપણા મુગેય રાસના ઢાળોમાં બધાં સંગીતની પહોંત શ્રુતિઓ હોય ત્યાં શબ્દ ચુરુ જ શ્રુતિઓ ભેદએ તો તે પણ એમનો ભ્રમ છે. આપણા કેટકપણ બુદ્ધિ નવા કવિએ એમ ગણ્યું નથી. આ તો દૂધમાંથી પોસ કાઢવા જેવું છે.

ગુજરાતી પદ્યરચનાકાળની વિધિ શ્રી બક્ષી પૂરી સમજતા હોય તેમ લાગતું નથી. સંસ્કૃત રૂપમેળ હોયમાં ચુરુ ત્યાં ચુરુ અને લઘુ ત્યાં લઘુ જ શ્રુતિઓ રાખવી પડે છે, પણ ગુજરાતી તત્સમ શબ્દોના શુદ્ધ તબ ગુજરાતી ઉચ્ચારે સંસ્કૃત ઉચ્ચારથી

ભિન્ન થાય છે, એટલે આપણી મુગેય રચનાઓમાં તો ધમ્મી દૂત શ્રુતિઓ ગણ્યવીમાં લેવાતી જ નથી. તેમજ તાલની માત્રા ગળવીને પંજી આવતી ચુરુ શ્રુતિઓમાં પણ લઘુ લેખે લેવાય છે.

કે । વીજ શા । નેણુલે । નાયે । નાય

એમાં કાં તો 'વી'ને લઘુ કહે કે 'વ'ને દૂત ગણી તેનો તેનો લેખ કરો. વળી 'નેણુલે'માં પણ એમ જ 'ણુ'ને લેખ કરો યા 'લે'ને લઘુ ગણો.

એક બીજ વાત. તાલને ઠેકાણે આવતી શ્રુતિ ચુરુ જ ભેદએ એવો આપણે ત્યાં નિયમ નથી. બે લઘુ હોય તો પણ તે ચુરુ લેખે જ ગણાય. મારી કવિતાની પ્રથમ પકિતમાં

કે । દિશદિશ । માં । ભ । ડી રહી । નવધન । રે

એમાં 'દિશ' એ 'દિશ્' જેમ બોલાય છે, એટલે એ ચુરુ જ ચર્ધ નય છે, તેજ પ્રમાણે 'નવધન'નો ઉચ્ચાર સંસ્કૃતમાં બંદે 'નવ' એમ બને શ્રુતિઓ સંપૂર્ણ બોલાય તેવો થાય, પણ ગુજરાતીમાં તો તે 'નવધન' એટલે 'નૌધન' જેવો જ બોલાય છે, ને તે ચુરુ જ થાય છે.

મુખ્ય તાલને ઠેકાણે 'ચુરુ' જ શ્રુતિ ભેદએ, એ પણ શ્રી બક્ષીનો ભ્રમ જ છે. ઉપર ગણાવેલા 'ચાંદસો' રાસમાં નીચલી પકિત છે તે ભેદએ :

કે । ચાંદલે । કમકુમ । સંભની । નીતરે । રે

એમાં મુખ્ય તાલ સંધિની પ્રથમ શ્રુતિ પર એટલે પ્રથમ માત્રા પર જ છે, એટલે 'સંભની' શબ્દ વાપરીથી કોઈ ક્ષતિ થઈ નથી.

પણ શ્રી બક્ષીનો મૂળ વાંધો તો એમની આ ઢાળની તાલ રચનાની ગેરસમજ ને લાંબે જ લેખજેશે છે. પહેલી પકિતમાં તો મેં ઉપર પ્રમાણ આપીને બતાવ્યું છે તેમ પ્રથમ અને ત્રીજી સંધિની પ્રથમ શ્રુતિઓ પર તાલ આવે છે, માત્ર મુવની ત્રીજી પકિતમાં જ મુખ્ય તાલ પ્રથમ અને છેલ્લા સંધિની પ્રથમ શ્રુતિઓ પર છે. આશા છે કે આ ખુલાસો શ્રી બક્ષીને તેમ જ કાવ્યરચનાના શોખિન વાચકોને સતેય આપશે. ઢાળમાં માત્રા અને તાલ સમવાય પછી કોઈ પણ ક્ષતિ આવી શકે નહીં. બાકી દીકા કરના જ દીકા કરવી હોય તેનો ઉપાય નથી. ગુજરાતી રચનામાં તો પ્લુત શ્રુતિ આગળ પણ બે લઘુ દામ દામ વપરાયેલા છે, કેમકે મેં ઉપર બતાવ્યું તેમ પદ્યરચના એ દૃષ્ટિનો નહીં પણ શ્રુતિનો વિષય છે, ઉચ્ચાર ઉપર જ આધાર રાખે છે.

દાદર,

ગાપનો

તા. ૨૦-૫-૧૯૪૨

અરંદરદાર દ્ર. ખખડદાર

ચ ચા પ ત્ર

“કવિના”ના તત્ત્વો,

“કવિતા”ના એપિસોડ-એ ૧૯૪૨ના અંકમાં ગઈ તા. ૮મી માર્ચના મારા પત્રનો ઉત્તર શ્રી રામપ્રસાદ બક્ષીએ આપ્યો છે તે મેં વાંચ્યો છે. હું દિનગીર છું કે શ્રી બક્ષીએ “કે આત્મનાં ઝીણી જ્યુએ વીજળી રે” એ જૂના ઢાળનું પિંગળ મેં વિનવ્યા પ્રમાણે સ્વષ્ટ રીતે આપ્યું નથી અને યુગરતી પિંગળના માત્રા નિયમોની સાથે સંગીતની માત્રાઓની ભેળભેળ કરી દીધી છે. હું ધારતો હતો તેમ જ એઓ એ ઢબનું ખડું સ્વષ્ટ જાણી શક્યા નથી, અને માત્ર અધુરા પરિચયથી દીકા કરી બેઠા છે. આપણા યુગરતીમાં આ તો બહુ માલવું જ આવે છે.

શ્રી બક્ષી કહે છે કે “આવો નવરાજનાં અમ આંગણે રે” એ મથાળા હેઠાની મારી કવિતાની પ્રથમ પંક્તિ “કે દિશદિશમાં ભરી રહી નવધન રે”માં સંધિએ ને માત્રાએ તો બરાબર જળવાયા છે, છતાં મૂળ ઢાળ પકડી શકાયો નથી અને “પ્રથમ પંક્તિમાં આ ઢાળનું મૂળ ગેયરૂપ છે તે કવિયાની કૃતિમાં મથાવત જળવાયું નથી.” એમણે આ ઢાળના પ્રત્યેક સંધિની “હ હ માત્રા” ગણાવી છે તે તો સંગીતમાં લખાવતા સ્વરો સાથેના સંધિની હરો. બાકી પદ્યરચનાના નિયમ પ્રમાણે આ ઢાળની છેલ્લી ‘રે’ યુતિ બાદ કરતાં ત્રણે પંક્તિઓમાં ચાર ચાર સંધિઓ પડે છે. પહેલી અને ત્રીજી પંક્તિઓમાં પહેલો અને ત્રીજો સંધિ પાંચ પાંચ માત્રાને છે અને બીજી ત્રણે પંક્તિઓમાં બીજો ને ત્રીજો સંધિ ચાર ચાર માત્રાને છે. પ્રથમ સંધિની પહેલી માત્રા ‘કે’ લઘુ જ છે અને પદ્યને તાલ બીજી માત્રા પર આવે છે. એટલે ‘રે’ યુતિ છોડી દેતાં બધી જગીને પ્રથમ અને ત્રીજી પંક્તિમાં અચાર અચાર માત્રા છે અને બીજીમાં તોળ માત્રા છે. તાલ ૨, ૧, ૧૦, ૧૪ અને ૧૭મી માત્રા પર છે. બીજી પંક્તિનો ત્રીજો સંધિ એક ચુકે અને એક લઘુ એમ ત્રણ માત્રાનો જ છે. બેઠાએ :

કે ચોક્કસ	અં દ ન.	અં દ ની	રે લ તી	રે
૧-૧-૧-૨	૨-૧-૧	૨-૧-૧	૨-૧-૨	

કે વર સે	અ ચ ત	શું સ ત	ધા ર
૧-૧-૧-૨	૨-૧-૧	૨-૧-૧	૨-૧

૨ રૂા લા	એ અ વ	સ ર માં	આ વ નો	રે
૧-૨-૨	૨-૧-૧	૧-૧-૨	૨-૧-૨	

આ પદ્યરચના અને તેના નિયમ પ્રમાણે આવતા તાલની વાત ચર્ચા હવે આ ઢાળમાં સંગીતના નિયમ પ્રમાણે દીધેલી તાલ ક્યાં આવે છે તે “શુશુંદરીના રાસ” નામના

આ વિષય પશુ ધણો વિસ્તૃત છે. પરંતુ કહેવાનું એટલું જ છે કે આજે નેચો લખી રહ્યા છે તેમાંના ધણાખરાઓએ આ સમસ્યા વિશે વિચાર જ કર્યો નથી. આ બાબત અનેક પ્રશ્નો ઝૂંઝળાવળી પડ્યા છે. તેમાં સૌથી મહત્વનો એક પ્રશ્ન છે કે, આપણે જે યુગમાં જીવી રહ્યા છીએ તે યુગ સાહિત્યના ક્યા આગળે વધારે આગકારે છે? ગદ્યને કે પદ્યને? એવા કેટલાક ઔત્તિકાસિક કાળ આવી ગયા જેમાં ને અતિ ગૌરવનું અને મહત્વનું હતું, તેમજ ને સર્જનાત્મક આકારનું હતું તે બધું કવિતા-પદ્યદ્વારા વ્યક્ત થઈ આકાર પામ્યું, જે કે પ્રતિભાવાન લેખકો દ્વારા તે કાળમાં સાધેલાય ગદ્યમાં પશુ સર્જનો થતાં; એવા પશુ કાળ આવી ગયા જેમાં ઉપર કહ્યું તેનાથી ઉલટું જ બન્યું. અલગત, આ સત્યથી તેં તે કાળના સર્જકો યાત નથી હોતાં એ પણ એક સત્ય હકીકત છે, પરંતુ થોડા સમય પસાર થયા પછી બીજી પેઢીએ લગભગ શોધી કાઢ્યું કે ગદ્યના ભોગે અમુક કાળમાં પદ્ય કેમ સર્વોપરિ સત્તા ભોગવતું હતું અને અમુક સમય માટે પદ્યના ભોગે ગદ્ય કેમ એક ચક્રે પોતાની આસુ વર્તી રહ્યું હતું. એ સાહિત્યપરે જીવતકાળમાં આવાં કારણો શોધી કાઢી શકાયાં તો એ શું શક્ય નથી કે આપણે થયું આપણા આ યુગમાં શું બની ગયું, શું બની રહ્યું છે અને શું બનશે એ શોધી કાઢી શકીએ? એ આ યુગ ગદ્યને જ હોમ તો આજની કવિતાને બંધનમાંથી પોતે છોડાવી રહ્યા છે એમ માનનારા મુક્તકહોના અને અપદ્યાગદ્યના પ્રયોગ કરનારા લેખકોના એ પ્રયાસો ગદ્યના આરાને પમાળતાં પ્રયત્ન અને ધૂમધીઓ-જાહલતા પેદા કરતાં સંજોગોથી સરાવરનાં જેલે ચીસાં જલાનાં ગોળાજ છે; અને આથી જ આજે ગદ્યના પ્રયોગ કરનારા એ સાચા અર્થમાં કવિ છે, જેને આપણે આપણા આજના યુગના સાચા સર્જકો કહેવા લેખકો; પરંતુ આમ કહેવું એ સંપૂર્ણ સત્ય નથી એ આપણે જાણીએ છીએ એટલે જ આપણે આજે ઉંચું ગદ્ય લખતા લેખકોનાં ઉદાહરણ આપી તેઓને કવિ ગણાવીએ એ સાહિત્ય-માયનું નિયંત્રક સત્ય ન ગણાય. આતું સંપૂર્ણ કારણ તો એ છે કે કદાચ ગદ્ય અને પદ્ય એમ બન્નેના એક જ યુગમાં આપણે જીવી રહ્યા હોઈએ. આવા ગદ્ય અને પદ્યના યેધૂર ફાલના એક જ યુગમાં સર્જન કરતો સર્જક બ્યારે પોતાના કાવ્યો હંદમાં લખે છે ત્યારે આકરામાં આકરી હંદરચનાને પસંદ કરે છે; અને બ્યારે તે હંદોળાદ કવિતા લખવાનું છોડી દઈ સીધા સાદા (undisguised) ગદ્યમાં લખવા લાગે છે ત્યારે તેનું સર્જનું ગદ્ય રમખાત્મક બનીને ગદ્યનાં બધા તત્ત્વો જળવતુ પદ્યની પરચકેટિએ પહેંચી જાય છે. આવા સર્જકને પીછાળવા જતાં પહેલાં માત્ર નહી કરવાનું એટલું જ રહે છે કે આજની સર્જક પ્રતિભાને સાહિત્યનું કંઈ વાહન અનુકૂળ છે? ગદ્ય કે પદ્ય? આ અર્થનું કે કે પદ્યનું કે

* તા. ૧૦-૫-૪૨ના “પ્રમથ”માંથી સામ્યર ઉદ્ધૃત નિયમ

ધણો અગત્યનો અને રસિક હેઠા ઈતર કવિ અને વિવેચક મિત્રો આ ચર્ચાને વિકસાવે અને આગળ વધારે તે માટે તેમને અને મહેર આમંત્રણ આપીએ છીએ.

તત્ત્વો.

સાસસઅહમાં તેના રાસનિપુણ સ્ત્રી સંપાદકોએ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવેલું છે. શ્રી બક્ષી કહે છે કે એ ઢાળના છેલ્લા સધિમાંની પ્રથમ શ્રુતિ એક પંક્તિઓમાં પ્હુત છે માટે ને શ્રુતિ એ લઘુથી નહીં પણ એક જ ચુરુ શ્રુતિથી પૂરતી જોઈએ. પણ એ એમની ગેરસમજ છે. ઉપલા પુસ્તકને ૪૪મે પાને આપેલો ઉદાહરણવાળો રાસ છપાયો છે તેમાં નીચે યુગ્મ, સંગીતના યુગ્મ તાલ બતાવેલા છે :

કે, એકમાં ચંદન ચાંદની રેલી રે

કે વરસે અમૃત શુ રત ધાર

સતીલા એ અવસરમાં આવજો રે.

શ્રી બક્ષી તેમજ વાચકો જોશે કે ત્રણે પંક્તિમાં યુગ્મ તાલ જુદા જુદા સધિઓની પ્રથમ શ્રુતિ પર પડે છે. પ્રથમ પંક્તિમાં એ યુગ્મ તાલ પડે છે, ને પહેલા સધિની બીજી માત્રા યા શ્રુતિ પર આવે, ત્રીજી સધિની પ્રથમ શ્રુતિ પર છે, બીજી પંક્તિમાં પહેલા સધિની બીજી માત્રા યા શ્રુતિ પર તથા ચોથા સધિની પ્રથમ શ્રુતિ પર છે, અને ત્રીજી ધ્રુવપંક્તિમાં તો બીજી સધિની પ્રથમ શ્રુતિ પર આવે. ચોથા સધિની પ્રથમ શ્રુતિ પર તાલ છે. એટલે શ્રી બક્ષી સમજે છે તેમ બધી પંક્તિઓમાં એ તાલ તેમ ને તેમ જ નથી આવતો, પણ એ યુગ્મ તાલમાં સ્થાનો ત્રણે પંક્તિઓમાં જુદાં જુદાં છે.

ઉપલા જ પુસ્તકને ૨૦મે પાને 'ચાંદલો' નામે એજ ઢાળનો રાસ છે, તેની પ્રથમ પંક્તિ નીચે પ્રમાણે છે :

કે આભમાં અલ્પુત દીવડો ડગમગે રે

એમાં પણ છેલ્લા સધિનો શબ્દ "ઝગમગે" મારી પંક્તિમાંના "નવધન" શબ્દ જેવો જ ત્રણ લઘુ ને એક ચુરુ જેવો છે । શ્રી બક્ષીને જોઈતી હશે તો આપણા તમામ કવિઓ-શ્રી નાનાલાલ સુહાના રાસોમાંથી આવી અનેક પંક્તિઓ કું ટાંકી બતાવીશ. શ્રી બક્ષી એમ સમજતા લાગે છે કે આપણા સુએચ રાસના ઢાળોમાં બધાં સંગીતની પ્હુત શ્રુતિઓ હોય ત્યાં શબ્દ ચુરુ જ શ્રુતિઓ જોઈએ તો તે પણ એમનો ભ્રમ છે. આપણા કલ્પિત જુના નવા કવિએ એમ ગણ્યું નથી. આ તો દ્વિધમાંથી પોરા કાઢવા જેવું છે.

યુગ્મરાતી પદ્યરચનાકળાની વિધિ શ્રી બક્ષી પૂરી સમજતા હોય તેમ લાગતું નથી. સંસ્કૃત રૂપરેખ છંદોમાં ચુરુ ત્યાં ચુરુ અને લઘુ ત્યાં લઘુ જ શ્રુતિઓ રાખવી પડે છે, પણ યુગ્મરાતી તત્સમ શબ્દોના શુદ્ધ તળ યુગ્મરાતી ઉચ્ચારો સંસ્કૃત ઉચ્ચારથી

ભિન્ન થાય છે, એટલે આપણી સુએચ રચનાઓમાં તો ઘણી દુત શ્રુતિઓ ગણવીમાં લેવાતી જ નથી. તેમજ તાલની માત્રા અળવીને પછી આવતી ચુરુ શ્રુતિઓમાં પણ લઘુ હોયે લેવાય છે.

કે । વીજ સા । નેજલે । નાચે । નાથ

એમાં કાં તો 'વી'ને લઘુ કરો કે 'જ'ને દુત ગણી તેનો તેનો લોપ કરો. વળી 'નેજલે'માં પણ એમ જ, 'જુ'નો લોપ કરો યા 'જે'ને લઘુ ગણો.

એક બીજી વાત. તાલને ઠેકાણે આવતી શ્રુતિ ચુરુજ જોઈએ એવા આપણે ત્યાં નિયમ નથી, એ લઘુ હોય તો પણ તે ચુરુ હોય જ ગણાય. મારી કવિતાની પ્રથમ પંક્તિમાં

કે । દિશદિશ । માં । બ । રી રહી । નવધન । રે

એમાં 'દિશ' એ 'દિશ્' જેમ બોલાય છે, એટલે એ ચુરુ જ ચર્ચાળ્ય છે, તેજ પ્રમાણે 'નવધન'નો ઉચ્ચાર સંસ્કૃતમાં 'નવ' એમ બને શ્રુતિઓ સંપૂર્ણ બોલાય તેવો થાય, પણ યુગ્મરાતીમાં તો તે 'નવધન' એટલે 'નોધન' જેવો જ બોલાય છે, ને તે ચુરુ જ થાય છે.

યુગ્મ તાલને ઠેકાણે 'ચુરુ' જ શ્રુતિ જોઈએ, એ પણ શ્રી બક્ષીના ભ્રમ જ છે. ઉપર જણાવેલા 'ચાંદલો' રાસમાં નીચલી પંક્તિ છે તે જોઈએ :

કે । ચાંદલે । કુમકુમ । સંજની । નીતરે । રે

એમાં યુગ્મ તાલ સધિની પ્રથમ શ્રુતિ પર એટલે પ્રથમ માત્રા પર જ છે, એટલે 'સંજની' શબ્દ વાપરીથી કોઈ ક્ષતિ થઈ નથી.

પણ શ્રી બક્ષીનો ચળ વધે તો એમની આ ઢાળના તાલ રચનાની ગેરસમજ ને લીધે જ બપડેલો છે. પહેલી પંક્તિમાં તો મેં ઉપર પ્રમાણે આપીને બતાવ્યું છે તેમ પ્રથમ અને ત્રીજી સધિની પ્રથમ શ્રુતિઓ પર તાલ આવે છે. માત્ર ધ્રુવની ત્રીજી પંક્તિમાં જ યુગ્મ તાલ પ્રથમ અને છેલ્લા સધિની પ્રથમ શ્રુતિઓ પર છે. આશા છે કે આ બુલાસો શ્રી બક્ષીને તેમ જ કાબરચનાના શોખિન વાચકોને સતોષ આપશે. ઢાળમાં માત્રા અને તાલ સચવાય પછી કોઈ પણ ક્ષતિ આવી શકે નહીં. બાકી દીકા કરવા જ દીકા કરવી હોય તેનો ઉપાય નથી. યુગ્મરાતી રચનામાં તો પ્હુત શ્રુતિ આગળ પણ એ લઘુ કામ કામ વપરાયેલા છે, કેમકે મેં ઉપર બતાવ્યું તેમ પદ્યરચના એ દષ્ટિએ નહીં પણ શ્રુતિનો વિષય છે, ઉચ્ચાર ઉપર જ આધાર રાખે છે.

દાદર,

આપનો

તા. ૨૦-૫-૧૯૪૨

અરંદશર કે. અમરદાદ

પરિચય

મુનિશ્રી જિનવિજયજી

મુનિશ્રી જિનવિજયજી ના નામથી આજે સુગંધારાના ફોણ
અપરિચિત હશે? એમનો જ ન એવાઝ જ્યારના ઉપદેશી ગામના

એક પગથાવ વસના દલિય
કે રાત્રી એ ૧૯૪૭માં
થરા હતા એમના પિતાનું
નામ શ્રીહરિસિંહ અને માતાનું
નામ ગંગાબાઈ એમનું
જન્મ નામ ફિશનસિંહ
હે પરંતુ એમની માતા
એમન રણમન ઇંગ્લેન્ડ
ગેલનના શ્રી દલીદસ
નામના જોડાતિ વચકે
ધ્યાદિ વિવાઓના એક
નખર પડિને અને સદાચારી
જન યનિવગના કિંગનર્મિ
હના પિતાની અત્યત
અદા કરી આ યતિવરે જ

બાળક ફિશનનિવરે પોતાની અતલ વાસવ ભરેલી અમન
દખરખ નીચે ગળી નાગલિક વિવાશિક્ષા આપી પછુ એમની
નાની વધમા જ એમના પિતા તથા એ સુરવધ યતિરાજ અવ
માન પ્રત્યા આ અસલ બાધાત સદન નકિ થયારી તમે
વિમનર્ય થઈ શેઠી નીકળી પડ્યા અનેક સકડે વેદતા વેદતા
ધમો મળ એમણ લણ વિવિધ રથગોમા બમણ કરવામા ગામે
આ બમણ કાળમા એમણે વિવિધ શાસ્ત્રોત અધ્યયન પછુ કમુ
અને વિવિધ બાધાઓનું તથા નિષિઓનું ગાન પછુ પ્રાપ્ત થ્યું
પુરાતત્વ તરફ એમનો મળથી જ વિશેઝ એક હતા અને આ
વિષય ઉપર તેમણે અનેક ગવેશણપૂર્ણ અને શાસ્ત્રીય લખે
લખનાની શરૂઆત કરી સુગંધારા અને શાસ્ત્રીયનાના પુરાતત્વ
વિષયની શોધખોળમા એમને પોતાની નપણુ સાધના અપણુ કરી

વડોદરામા વિનાસ પ્રવત મનિશ્રી ક્રાંતિવિજયજી મહારાજની
મહાનુભવિ અને પ્રેમપણુ ગે હાને ઉદેશી તેમના જ રમાગક ઉપે
‘શ્રી નાતિવિજય જૈન ઇતિહાસઆવા’ નામે એક અથમાના
એમણે શરૂ કરી બાવનગંગની શ્રી જન આ માનદ સભાએ એનું
પ્રકાશન મય કરવા માડ્યું વિશ્વવિત્તિવિવેશી કૃષ્ણસકાશ શત્રુભય
તીર્થદારક પ્રમથ જન અતિહાસિય સુગંધાર મયસચ્ચ આત્મીન
જૈન જેષ સજહ હત્યાદિ અથા અજર અથમાનામા પ્રકટ થયા
બા નીય ઇતિહાસની દરિએ આ અચોતુ મૂલ અસાધાનજી
ગણ્ય રો જવસ્વાન બાકા કર ગ્રે બેનદ વગેરે બાગવત
નમર્થ પુગવિદોએ એ અયાની ઘણી પ્રગસા કરી અને એગિને એમના

ગા પ્રમથનાથી વિઠા વડળમા એમન રચાન સુનિવિત થતુ મય

આ દમિયા. તેમણે પટણના જન બહાણે પછુ ખૂબ
બાગવતથી લીધાજી મુળ વોદારનારેશ મય સવાગાન માધ્યમ
આ જ ન આમા ગાયનાઝ એકરિષેન મીગિજીના રચાના કરી
તના મુખ્ય મથાનક રવ વીમનનાન કાળાનાઈ ૧૯૫૧ સાથે
એમણે પ્રનાર જન અનિદામિક અયાનુ કાર્ય નવબય જેમા
ગાગવાન રિનિયો નામે એક મુદ્રાપ માફન અથ મુખ્ય છે

સુ પ્રનાર વમનાર દમિયાન એમણ સુ મર્દના દરકે દરકે
ગાનમહા ની હાથનો નેઈ નાપી આ સમયમા સુમસિદ્ધ પુરાત
ત્વશ મય સગ રો ગમકપણુ ગોલાળ બાકાકરના નામથી પુનામા
બાકાકર એરીએ દન રિસચ ઇન્સ્ટીટ્યુટની રચાપના થઈ
સરચાપના આયોજકથી તેઓ આ સરચા પગમર કવા પુના
જળને રથા સવન ૧૯૭૫મા બાગવતીય પુરાતત્વ સમેન પ્રથમ
આધિવેશન પુનામા બગવાના આ મુ ત્યારે પ્રેલાક જૈન મિત્રોની
ગે બુ મી જૈન સાહિત્ય મ શો રમ સમિતિની એમણે રચાપના
કરી અને એ સમિતિ તરફથી જન સાહિત્ય સશોધક નામે એક
ઉચ્ચ સશાધનાત્મક ત્રૈમસિક પત્રિકા તથા અથમાળાનું મપાદન
મર્થ આનુ કરું

પુનામા વગલાટ દરમિયાન જ મુનિજીને રવ તિત્ત આે
મહા આ ગાંધીજીના પરિચયથી હાનમા નરી જ પ્રેરણા મળી અને
એથી એમન વિચારોમા અસાધારણ પરિવતન આવી મયુ જે
હવનચયાનો વીકાર બા વધમા મગ્ર બાવે એમણે મ્થા હનો
તેની સાથે પેતાનું તદામ્ય નદિ હોવાથી એમના અતરંગા નારે
મથન થઈ રણુ હતુ આ સમયમા તેઓ લખે છે અતરંગા
વાસ્તવિક વિચારના ન હે ન છતા મ બાલ વેશની વિગાળારી કારણે
લાકે હાગ નવન પુસ્તકાલિન નમાન માત પ્રવામા મને એક
કારત્રની વચના નીતન થતી હતી આથી સુરપદના ન થી સુમ
થમને કાઢ સરકપદનુ અનુમરણ કરવાના મને મનોરથ થઈ રથા
હતા અને મારી મનોરથલિને અનુદૂળ સાના ઉપપૂર્કા લેત્રની કુ
શોધ કરી રથો હતો અને એ પળ પછુ નખરે આરી પહોળી
ત્યારે એમણે ખુની રીતે યનિવેશનો ત્યાગ કર્યો

સવત ૧૯૭૭ના અરસામા ગાંધીજીએ અમદકારની યાવળ
શરૂ કરી અને રાજ્યીય શિક્ષણના નચાર દેનુથી સુગંધાર વિધાપી
પીઠની રચાપના સાથે એક પુરાતત્વ મર્દિની પછુ રચાના રીધ
ગા રીજના ખ્યાસ આયોજકથી એમણે આ મર્દિનુ આચાર્યપદ રીધ
અહીં એમણે પુરાતત્વ મર્દિન અથવારી તેમ જ પુરાતત્વ જેવા
સમૃદ્ધ સામયિકના પ્રકાશની વિશિષ્ટ મે ગના ઉભી કરી

ભગમળ આઠ વર્ષો સુધી તેઓ આ સંસ્થામાં રહ્યા. પણ સમયથી એમણે સેવેલ એક બીજા મનોરથની સિદ્ધિ થવાની ધડી પણ આંખી ગળી અને એમણે જર્મની જવાના સંકલ્પને અમલમાં ચૂકી દીધો. ત્યાં અનેક સંસ્થાઓ તથા પ્રખ્યાત વિદ્વાનો સાથે તેમણે પરિચય સાધ્યો, અલિનગમાં એમણે હિંદુસ્થાન હાઉસની સ્થાપના કરી જે હજુ પણ ચાલુ છે. ઇંગ્લેંડ, જર્મની આદિ યુરોપના દેશોના સામાજિક તથા ઔદ્યોગિક વાતાવરણની અસરથી એમનામાં બીજી પણ કંઈક વધુ સક્રિય પ્રવૃત્તિ કરવાની તમન્ના જાગી. અને તેના માટે કેટલીક ચેરનાઓ મનમાં ગોઠાવી. સંવત ૧૯૮૬માં યુરોપ-માંથી પાછા ફર્યા. પણ અહીં આવતાંની સાથે જ સત્યાગ્રહમાં અંબલાએ અને છ માસનો જિલ્લનિવાસ અંગીકાર કર્યો. કૌશલ્યથી સુખિ મળ્યા બાદ સ્વ. જમનાલાલ બચાજ અને શ્રી. કૈનાલાલ સુનશી જેવા મિત્રો દ્વારા એમને પુરાતત્ત્વના કાર્યને જ વળગી રહેવાનો આમંત્ર્ય થયેલ.

આ અરસામાં કલકત્તાના સુપ્રસિદ્ધ ધનકોમેર શ્રી જહાદુરસિંહ સીંધીએ પોતાનો પિતા શ્રી કાલચંદ્ર સીંધીની સ્મૃતિમાં સ્વ. કવિવર ટાગોરના શાન્તિનિકેતનમાં સિંધી જેન જ્ઞાનપીઠની સ્થાપના કરી અને એના અધિષ્ઠાતા તરીકે સુનિચ્છની વરણી કરવામાં આવી. આ જ્ઞાનપીઠની સાથે શરૂ થયેલી સિંધી જેન અંધમાળામાં સાહિત્યક, કલાનિક તથા ઇતિહાસિક નૈન્યથોનાં અનેક મહત્વપૂર્ણ પ્રકાશનો પ્રકટ થયાં છે. તેમાં મુખ્યત્વે કરીને પાંચ-છ ભાગમાં પ્રકટ કરવા ધારેલા 'પ્રયધર્મિતાગણિ' અંથના ત્રણ ભાગ પ્રકટ થઈ ચૂક્યા છે. આ અંધમાળાના સંપાદનની સ્વ. કવિવર ટાગોરથી માંડીને અનેક પૌત્રો તથા પાશ્વલ વિદ્વાનોએ યુગ કંઠે પ્રશંસા કરી છે. અને સુનિચ્છની વિદ્વતા તથા પ્રખર ઐતિહાસિક દષ્ટિના પુરાવા લેખે તે હિંદુસ્થનમાં હશેના માટે યાદગાર રહેશે.

સુનિચ્છની વિદ્વતાથી આકર્ષીતને સુબાહ સુનિવસિંદી તરફથી સંવત ૧૯૯૦માં વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાનમાળા માટે એમને નિમંત્રણ મળ્યું હતું. એમણે આપેલાં વ્યાખ્યાનોની વિદ્વાનોમાં તે સમયે પૂર્ણ પ્રશંસા થઈ હતી. ઔદ્યુકયલીન સુન્દરતા પરના આ ઇતિહાસવિષયક વ્યાખ્યાનોનું પ્રકાશન સુન્દરતાના અધિકારાજત ઇતિહાસ પર ઘણું નવે પ્રકાશ પાડશે.

આજ વર્ષમાં સુન્દરતા સાહિત્ય સભાએ પોતાના માનનીય સભ્યોની એક વ્યાખ્યાનમાળા શરૂ કરી, અને એની માંગલિક શરૂઆત સુનિચ્છના જ વ્યાખ્યાનથી થઈ.

તા. ૧૭મી જુલાઈ, ૧૯૩૭ના રોજ તેમણે 'આત્મીન સુન્દરતાના સંસ્કૃતિક ઇતિહાસની સાધનસામગ્રી' વિષય પર આપેલું વ્યાખ્યાન પુસ્તકાકારે પ્રકટ થયું છે, એમાં સુન્દરતાના સંસ્કૃતિક ઇતિહાસની સાધનસામગ્રી પર પારિત્યપૂર્ણ વિવેચના એમણે કરી છે.

સંવત ૧૯૯૩માં સુન્દરતા સાહિત્ય પરિષદના બારમા અધિવેશનમાં ઇતિહાસ વિભાગના પ્રમુખ તરીકે તેમને સન્માન મળ્યું હતું.

સંવત ૧૯૯૪માં વડોદરા નરેશ દ્વારા ચેરનાયેલા સુન્દરતા અંધકાર સંબેલનમાં એમને નિમંત્રણ મળતાં એમણે 'નૈનધર્મ' પર મનનીય વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

ભારતની પ્રધાન સંશોધન સંસ્થા 'ભાંડારકર ઓરિયંટલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યૂટ' તરફથી એમને સૌથી પ્રથમ પોતાના માનનીય સભાસદ તરીકે ચૂંટવામાં આવ્યા છે.

સને ૧૯૩૮થી શ્રી કૈનાલાલ સુનશીના પ્રયાસથી અસ્તિત્વમાં આવેલી ભારતીય વિદ્યાભવન (અધેરી) સંસ્થામાં પ્રાકૃત અને હિંદી શિક્ષાપીઠના માનનીય અધ્યક્ષ તરીકે તેઓ પોતાની સેવા આપી રહ્યા છે. તેઓ આ સંસ્થાના પ્રધાન સંસ્થાપક સભ્યોમાંના એક છે. એમનાં સંપાદન નીચે પ્રકટ થયું 'ભારતીય વિદ્યા' ત્રેમાસિક પુરાતત્ત્વના અભ્યાસીઓનું લક્ષ્ય ખેંચી રહ્યું છે. તે સાથે તેઓ 'ભારતીય વિદ્યા અધ્યાવધીનું' સંપાદન કાર્ય પણ કરી રહ્યા છે.

સુન્દરતાને દુર્ભાગે સુનિચ્છને સુન્દરતામાં કોઈ બદાદુરસિંહ સિંધી મળ્યા નથી. એક રીતે કહીએ તો સુન્દરતાનું શ્વેત એમને સાંકડું પડે છે. એથી એમની અસાધારણ વિદ્વતા એમને હિંદી માધ્યમમાં વ્યક્ત કરવાની ફરજ પડી છે. સિંધી જેન અંધમાળાની પ્રસ્તાવનાઓ તેમણે હિંદીમાં લખી છે એટલું જ નહીં પણ બીજા અનેક અર્થોનું સંપાદન પણ તેઓ હિંદી અનુવાદ સાથે કરે છે. ભાષા પરના એમના આ પ્રયત્નોને લીધે જ રાજસ્થાન હિન્દી સાહિત્ય સંમેલનના પ્રથમ અધિવેશનના પ્રમુખ તરીકે તેમની વરણી કરવામાં આવી છે અને અગાઉ આખા ય રાજપૂતાનાના સાહિત્યક જગતને તેઓ સમર્થ રીતે ઠારવી રહ્યા છે.

સુનિચ્છ જર્મનથી જ સંશોધક છે. સાથે જ જીવન તેમણે માત્ર વિદ્યાને જ અર્પણ કર્યું છે. તેમની મનવિરત પરિશ્રમશક્તિ અને સાહિત્યસાધના સુન્દરતામાં તે શું પણ હિંદુસ્થનમાં વિરલ છે. એમણે સ્વ. પંડિત ભગવાનલાલ ઇન્દ્રજી પછી આંતરરાષ્ટ્રીય તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી સુન્દરતાને અંદર અંદર ગૌરવાકિત કર્યું છે.

સવાર હોય, બપોર હોય કે સાંજ હોય; પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ હોય; આંખે અંધારો આવતાં હોય; કેના કંઠક થતા હોય; પ્રામીન લિપિના અક્ષરો એમની સાથે સંતાકૂંકી રમતા હોય-હતાં પછું ઇતિહાસ અને પુરાતત્ત્વ જેવા સામાન્ય રીતે શુષ્ક ગણાતા વિષયની પાછળ એમણે ભેખ લીધો છે. વિદ્યાની ખેળમાં જતન અને સ્વજનોનો વિશેષ એમણે આવકારી લીધો છે; પાર્થિવ એશ આરામ અને મોહશોખની એમણે પરવા કરી નથી. નદીઓ અને નિર્જરા, ગિરિઓ અને યુદ્ધાઓ, પૃથ્વીના પાકસભર, વનસ્પતિ પ્રચુર વિશાળપટ અને તરંગ શ્રેણ સાગરતટે, જીવ્ય મંદિરો અને મુર્તિઓ, નાંકશી અને કોતરકામ, પ્રત્યેન હસ્તપ્રતો અને વિવિધ લિપિઓ, શિલ્પ અને સ્થાપત્ય-આ બધાંના એમણે ધરાઈ ધરાઈને અભ્યાસ કર્યો છે, તેમણે બધાની વાતને કાન દીધો છે, પણ પોતે મિતભાષી રહ્યા છે. તેમની છત્રાસાધિ.

તેમનો અનેક માર્ગ પરિચય કરાવ્યો છે છતાં તેઓ એકાન્તધિય અને સાહિત્યવ્યવસની રચના છે. તેમની સતેજ અને તીક્ષ્ણ દષ્ટિએ ભૂતાગમની બબ્બતાને ફરી સજ્જ કરી છે.

યુગ્મનનને આ ઉનનપાય વિશ્લેષિતો સંપૂર્ણ પરિચય હોય કે ન હોય-એમની પ્રતિબાનો પરિચય યુગ્મરાગીતર નિદાનોને તો ક્યારેનો ચર્ચ ચૂક્યો છે એમાં શંકા નથી. આજ સુધીમાં એમણે ત્રીસેક ગ્રંથોનું સંપાદન કર્યું છે. એવું મૂલ્ય કવિતાનારક, નવલિકા કે નવલકથાના સર્જક કુરતાયે લલિતેતર સાહિત્યના લેખકો વિશેષ સરળતાથી ખાખી રાકશે. યુગ્મરાતનાં ઇતિહાસ અને ભૂગોળને લગતું એમનું જ્ઞાન અદ્ભુત હોઈને આજે તો એમનાં અનુમાનો પ્રમાણભૂત ખાનવાની આપણને ફરજ પડે છે યુગ્મરાત અને અન્ય પ્રાંતોના અનેક અભ્યાસીઓને એમણે માર્ગદર્શન આપ્યું છે. ખારવેલનો શિક્ષાપેષ 'બેસાડવામાં' પ્રો. જયસ્વાયે એમની અનેકવાર સલાહ લીધી છે, અને આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે પ્રાચ્ય વિદ્યા પરિપક્વમાં 'હરિભદ્ર-સરિતો' સમય નિર્ણય' એ શ્રેષ્ઠ તેમણે વાંચ્યા પછી જર્મનીના પ્રખર વિકાસ પાકોળીને પણ પોતાનો એક અતિ દૃઢમય અભિપ્રાય બદલવો પડ્યો હતો.

જૂની હસ્તપ્રતો અને પ્રાચીન રમણોમાંથી, તેમની તેજસ્વી કક્ષપના બુદ્ધિભર મર્મ તારવી શકે છે. પંડિત સુખલાલજી જેવા પ્રખર જ્ઞાન દર્શનકર્તા એમના વિષે લખતા કહ્યું છે: 'પર્ષદન કરીને પશ્ચિમ દિશની ભૂગોળનું' તેમણે એવું સાદું નિરીક્ષણ કર્યું છે કે જાણે જમીન તેમને જવાબ દેતી હોય તેમ તેઓ ઇતિહાસના ખનાવો તેમાંથી ઉઠેલી શકે છે.'

જગતના સર્વોદ્ધેષોમાં યુગ્મરાતનું સ્થાન સુનિશ્ચિત કરતા યુગ્મરાતના આ એક અને અનન્ય પુરાતત્વજ્ઞ અને ઇતિહાસ વિદ્યાર્ણ સુનિહતી સાધના અને શિક્ષિકા એમના અનુગામીઓને પ્રેરણાદાયી બની રહેશે.

તાજેતરમાં બહાર પડેલ

માતૃસ્નેહની ગીતગંગા

જનની

લેખક : રતુભાઈ દેસાઈ :: મૂલ્ય રૂપિયા ૧-૦-૦
લેખકના જેલનિવાસ દરમિયાન નીપજેલ, કેમળગતા અને કરુણાનો ધોધ વહેવરાવતું કરુણ કાવ્ય :
જેને શુજરાતના કાવ્યવિવેચકોએ અને સહૃદયી રસિકોએ હરખભેર સહકાર્યું છે.

પ્રાસિરચાન ;

શિષ્ટ સાહિત્ય બહાર, વિજયાવાડી,
ગોડા આંકડિયા અને બીજા બુકસેલરો

પરિમલ

રમણિક અસલવાણી

શ્રી રમણિકલાલ દલાલની રેવાઓ સાદિત્યરસિક વર્ગને ખાન કરીને વાર્તા-રસિક વર્ગને અજાણ નજ હોય 'સાહિત્યમાં જે કંઈ સુન્દર લખે તે ગુજરાતી જગતને ચરણે ધરતું એ કર્તવ્ય ને નિશ્ચય'નો અગ્રહ છેલ્લાં પંદર વર્ષથી તેઓ એકનિષ્ઠાથી કરતા આવ્યા છે. શું અંગ્રેજી, શું સંસ્કૃત કે શું બંગાળી ભાષી જે કંઈ કીક લખતું તે લઈને નવલકથાઓ, નવલિકાઓ, નાટકો ને જીવનચરિત્રો ઇત્યાદિનાં પંદરસોળા પુસ્તકો એક પછી એક તેમણે ગુજરાતીમાં ઉતારે જ રાખ્યાં છે. એમના આ પ્રયત્નોને યોગ્ય યશ પણ મળી રહ્યો છે. શ્રી હર્ષ સંમિત સંસ્કૃત નાટકનો અનુવાદ 'નાગાનંદ' તેમજ પ્રશ્નશિખા, અગાર, ભડકા અને જમીનખાન એટલાં તો ખૂબ જાણીતાં છે.

પણ 'વાર્તાઓ અને નવલકથાઓમાં જ કંઈ જીવનનું હાઈ સમાઈ જતું નથી, કદાચ જીવનનું હાઈ તો સૌથી પ્રથમકાળમાં સરળતું હશે' એ સત્ય તેમણે મેળેમન સમજી રાખ્યું હશે એમ લાગે છે. તેઓ મગલ લખતા હશે એવી માન્યતાને ઘોઈ નાખતી કવિતાની એક આકર્ષી પણ અટક સરવાણી તેમના સાહિત્યપ્રવેશથી માંડીને તે ઇ. સ. ૧૯૪૦ સુધી ચાલી આવે છે. પોતે મગલ લખે છે એવી બંધાતી જતી માન્યતા હૃદયને ડબે છે અને એમના છપાઈ ચૂકેલાં કાવ્યોમાંથી એકસોને એક ચૂંટીને 'પરિમલ' પ્રગટ કરવા પ્રયાસ છે, ખજ કવિ અને તેની કૃતિનું નામ તેમ જ તેનો બાવ સ્પષ્ટ કરવું ટિપ્પણ સંગ્રહને બંને બેડવામાં આવ્યું છે. અનુવાદિત કાવ્યો ખાસ કરીને વિદ્યાર્થી વર્ગને કંઈ રીતે ઉપયોગી થઈ પડે તે દ્રુકમાં સમગ્રવપનો પ્રયત્ન કરતો વસ્તુનિર્દેષ પણ સાથે છે. પ્રો. ચતુરભાઈ પટેલે કવિની અને કાવ્યોની ઓળખાણ વિગતવાર કરાવી છે.

પ્રો. પટેલનું લખાણ એટલું સ્પષ્ટ અને નિરાડબરી છે કે કે આ સંગ્રહની અને તેના કર્તાની ખર્મોદાઓ સમજવાની ચાવીઓ આપણને સહેજે મળી રહે છે. એટલી જ નિખોસસતાથી તેમણે પોતાના 'પરિચય' લેખની શરૂઆતમાં નવી જૂની કવિતાના એક પાડ્યા છે, અને આજકાલ સરતી થઈ પડેલી, મરવિહિત તેમજ સરવાણે તરફ શુદ્ધ નહિ એવી દલીલોથી જૂનીના શુભ ગાથા છે ને નવીના હોય ગણાવ્યા છે. છેલ્લા દાયકામાં આ વિષય એટલો તો ચર્ચાયા છે, આજનો કવિતાવાંચક અને પક્ષનાં મતપ્રતાનરેથી એટલો તો પરિચિત છે તેમજ વિગત પોતે સ્પષ્ટ હોઇને રચણ અને સમય એટલા પ્રમાણમાં મારી લે એમ છે કે આ દ્રુક અવલોકનમાં એ ચર્ચાને સ્થાન આપવું અશક્ય છે. સાચા

લેખક : શ્રી રમણિકલાલ જયસ્વામી દલાલ, પ્રકાશક : યુગ્મર અંચરન કાવ્યલય : અમદાવાદ : પૂર્વ સંખ્યા ૧૯૮ : કવિન બે રૂપીઆ.

૧ 'પ્રશ્નશિખા'નું નિવેદન.

૨ 'પરિમલ'નું નિવેદન.

અભ્યાસીએ પ્રે. પટેલનાં વિધાનોમાં વસેલું તથાતથ્ય હંસ યુક્તિથી તારવતું ધટે.

પ્રે. પટેલની ભાષા તો સિષ્ટ અને સંયમી છે પણ આજકાલ કેટલીક ડાપાંગરી કલમેએ નવી કે જૂની ભેખાંથી એકે કવિતાનાં લક્ષણોને અને તેના ધરાતલ સરખાં યુગબદ્ધોને પૂરી ધીરજથી સમજવા થોભ્યા સિવાય નવી કવિતાને ઝીણી ઝીણી ચૂંટીએ ભરવાનો અને એ જહાને પોનાની નિકતાનો વધાર નળતામાં પહેતો મૂકવાનો વ્યવસાય ચાલુ જ રાખ્યો છે. આ મેણીમાર મનોદશા શ્રી દલાલના નિવેદન મારફતે એક ડગલું આગળ વધે છે. તેઓ લખે છે :

“પરંતુ કાવ્ય સંગ્રહ બહાર પાડ્યો એ કાંઈ બચ્ચાંના ખેલ નથી. આજે તો જનતાને નવલિકા ને નવલકથાઓ નોંધએ છે એટલે કાવ્યસંગ્રહને પાઠ્ય પુસ્તક ન બનાવી શકો તો પાંચ વર્ષે પાંચ નકશે પણ ખપતી નથી એમ કહી પ્રકાશકો હાથ ધોઈ નાખે છે ને પાઠ્ય પુસ્તક માટે તો નવી કવિતા જ યોગ્ય લેખાલ્ય એવા ય પૂર્વગ્રહ બધાતા હોય એમ લાગે છે. વળી તેનું કમ ‘હેમી જ હોલુ’ નોંધએ. કાગળો સારામાં સારા ને ‘ગેટઅપ’ રમકડાં જેવું થતું નોંધએ. એવાં એવાં શૃંગારનાં આકર્ષણ ન હોય તો કવિતાની કુંજમાં નિહરવા કોણ નવર પડે ?”

આ વસ્તુસ્થિતિને યથાર્થે ભાણે જ કહી શકાશે, અને આ અતોદશા પણ કષ્ટ ન જ લેખાલ્ય. આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે શ્રી દલાલે આટલું કપી લીધા પછી ય પોતાનો સંગ્રહ હેમી કદમાં જ છપાવ્યો છે. ઊંચા કાગળો વાપર્યો છે. અને પુસ્તકને રમકડાં જેવું બનાવવા બને તેટલું બહુ ય કરી છૂટ્યા છે !

બહિર્ગે આજના બધા સંગ્રહોની સાથે એસી જતો આ સંગ્રહ તેના અંતરગે કરીને તદ્દન જુદો પડે છે. એનાં કાવ્યો લખાયાં તો છે આજ વીમીમાં, પણ તેની વિશિષ્ટ અસરોથી સાવ અલિપ્ત છે. જે વિષયો તરફ આજનો લખનાર સહેજે ખેંચાય અથવા ખેંચાયા વિના ન જ રહે તેવા વિષયો તરફ આ કર્તા સાવ ઉદાસીન રહી શક્યા છે ! મુખ્યત્વે પ્રણય, પ્રકૃતિ, પ્રેમસાહન, મૈત્રી તેમજ હળવા ચિંતનને નિરૂપતાં આ ઊર્મિકાવ્યો છે. જેમ વિષયમાં તેમ માંડણીમાં પણ આ સંગ્રહ આ યુગની સર્વસ્વામીના ગણાઈ ચૂકેલી અસરોથી નિરાળો છે. આંખે ચઢી ગયેલી અથગ રચનાઓ, સાનેડો, સિવિલ હાર્ટના મિશ્રણ અને આ દસકાની નીલ ભાગની કવિતાના પોદિયા સરખો પૃથ્વી હંદ અહીં નથી. મુખ્યત્વે ગેય રચનાઓ છે તેમજ અણૂતાં સંસ્કૃતજનો પર પણ આ કવિને સારી ફાવટ છે.

શ્રી દલાલની અનુવાદ-આસક્તિ એટલી તીવ્ર છે કે કવિતાના વિષયમાં પણ તેનાથી તેઓ સર્વથા યુક્ત રહી શક્યા નથી. બીજા ખંડનાં બધાં કાવ્યો ભાવનાત્મક છે. પ્રથમ ખંડની દશેક કૃતિઓ અંગ્રેજી કાવ્યોના ચળવતુઓ પકડીને ચૂંથાઈ છે; બ્યારે બાકાની મૌલિક છે.

એમની ભાષા સરલ અને સિષ્ટ છે. અપરસમાં એ કદાપિ નથી રાખતા. છદોરચના, પ્રાસાતુપ્રાસ અને શબ્દપ્રયોગો પરત્વે એમનું વલણ પૂરેપૂરું સરલક છે. કેટલાક ભાષાન્તરો સુંદર છે. અવકાશને બળાવે એકાદ બે દલાલરણ્યો નોંધએ, સંજોવર પરની સંધ્યાનું ચિત્ર સાદું પણ મોહક છે :-

નિર્જલ બધે સરવર બહુ રવિ મંદ ગતિ નમતો દિસે,
પજેરેઓ વનસાનિમાં ગીત ધૂન છોડી વિરમશે,
સામે ગિરિશૃંગો ઉપર સન્ધ્યા સુરેખ તદા હળે,
ધરને વિસારી ધર્મમાં મથતાં જતો પાછાં વળે,
ઝરે પિયુની વાટડી જેતી ઉભી પ્રમદા પણે,
દિલતાપ નયને ટાળવા મુખ મીઠું કંઈ ગણુગણે,
મુખંગાંગનાનાં, કન્યકાનાં નયન ના સ્થિરતા ધરે !
રસભોગી ગસિયે શ્રોધવા તલસાટ થાતો અંતરે.
(સધ્યા)

કવિને પ્રકૃતિ પ્રયેનો અભિસાર પણ ગમી જાય તેવો છે;

વરસાદ આનંદ પડયો હતો,

કવિવર ઊઠ્યો,

શાન્તિબ્રહે બ્રહ્મવા ગયો પુરુષ્કાર પ્રકૃતિ અંકમાં;

ધીમે પવન વાતો હતો

ઝાંપો મૂકી રવિચિત્રમનો

છાયા તણાં મોનાં લીલાંછમ જેતરે ઉછળી રણાં;

બેઠા જઈ યોગાનમાં, એકાંતમાં,

ગાથું મજૂર ગાન ત્યાં.

(કવિનું ગાન)

પણ બધા જ અનુવાદો આટલા પ્રવાહી નથી. કેટલીક કૃતિઓ વિવિધ કારણે લથડે છે: કોઈ યોગ્ય શબ્દપસંદગીને અભાવે, કોઈ પદબંધની શિથિલતાને કારણે, કોઈ કેવળ ઉતાવળથી, તો કોઈ સંપૂર્ણ સારાઓ દુષ્ટિના અભાવે.

પહેલા ખંડના કાવ્યોમાં પણ મુખ્યત્વે પ્રણય અને શુદ્ધભાવોજ આલેખાયા છે. એમની મૌલિક કૃતિઓ કુદરતબોધ અને મૈત્રીને મેલીને લાગે જ આગળ વધે છે. ચિંતન ઉઠું નથી ને કલાવિધાન સાદુ છે. અણુ જે છે તે એવી તો સરલ વાણીમાં અને સ્પષ્ટ અનવયમાં આકાર પામ્યું છે કે લગભગ ધણીખરી કૃતિઓ વાચનીય બની સૂકી છે. કેટલીક તો એની ગેયતા અને નાણુક લહરીઓ સરખી ભાવનાઓથી મનોહર પણ બની છે-યુવાન ત્વકતાની યુગલ્ય વ્યક્ત કરતી મોહક ગેયતા નોંધએ:

કમાં નાઈ રે, બવરણુ વાટ ભૂડી,

મનમોહનની ન અઢારી ખૂડી

કમાં નાઈ રે, બવરણુ વાટ ભૂડી

(પ્રયોગ)

મખીને વનવિહારનું આમંત્રણ આપતાં ત્યાંનું ચિત્ર દોરે છે:

સામે સિંધાખડે ઉપર ભેળી રસિકતા રેલવા,
ગોવાળ થેતુ ચરાંવતા, બાલક બની ત્યા ખેલવા
મરિતા બહે મર્મરે પ્વનિ એ બલતરંગ નિહાળવા
ફિરોસ કરતાં કસરવે એ પંખીઓને બાળવા:
ઉર પ્રકૃતિથી રગવા પ્રિય, આનન્દ,
રસમન્દિરે આનંદવા સખી આનન્દ,
(સખી આનન્દ)

અગિરીઆપ અને મિત્રપ્રેમ આલેખતી ભેચાર કૃતિઓ
પણ સારી છે. રિસાઇને મૌન ધારી રહેલા મિત્રને ઝખી
નેહના કેવી છે!

પ્રિય, મૌન કેમ ધરી રહો?

કયા ભાવ સર્વ સરી ગયો?

કે ઘોર ઝઝાનિસ શુ કરવાની નવપરલવ ગયો?

*

*

*

તારી સદૈવ શી ઝખના,

તારી વિચાર પરંપરા,

*

*

*

તદપિ મહુરં બોલીને લખીને સુધા વરસાવ છું

ઉર બેઠતાં શંકા તણી કૂર શય્ય સર્વ નિવાર છું

(રેહીને)

સરસ કવિહૃદયને જગતના બાહ્યગરોનો અનુભવ પથ
સારી પેરે થયો છે:

દીપી દેવે દયા લક્ષ્મીજીયા હાથે કરી લ્હાણી

છતાં બહાસાં થતાં વેરી, જગત બાહ્યગરોને શુ ?

*

*

*

અરે, શાં રોજનાં રોવાં, જીવન આંસ વડે ધોવાં,

પછી આશ્વાસનો કેવાં ? જગત બાહ્યગરો ને શુ ?

(જગત બાહ્યગરોને શુ ?)

જતાં જગત તરફ એ આશ્વાસન છે:

એવો દિવસ ફરી આવશે

જનમે જનમનાં પુણ્ય પહેલી પગથીએ નહિ રચાપરો,

પથુ માત આનન્દ પાનના પદ્મપગથીએ જ મધવરો,

ને કદર સત્તતણી થરો,

એવો દિવસ ફરી આવશે.

(આશા)

એવો દિવસ આવે અને કવિ એની શુદ્ધ ઔદિક વાણીમાં

સ્ત્રીકાર

ગીતાંજલિ મૂળ લેખક : શ્રી સ્ત્રીન્દ્રનાથ ટાગોર અનુવાદક
શ્રી નખીનદાસ પારેખ. પ્રકાશક :- ધી મહાશુજરાત, પબ્લીશીંગ
કંપની, મુબમ્બી. પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૧૫૦, રવ. શુરુદેવનું ચિત્ર : કાંતિન
સાહિત્ય મુદ્ર્ય સવા રૂપિયો.

પાસિક્કિક લેખક : શ્રી બાગચરાય વિદ્યાસ, પ્રકાશક : ધી
મહાશુજરાત પબ્લીશીંગ કંપની, -મુબમ્બી ૧ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૩૫
નકશા સહિત કાંતિન સાહિત્ય મુદ્ર્ય બાર આના.

સમાજજાઈ અથવા સાહકારપદારા સર્વોદય લેખક : શ્રી
જગન્નાથ દેમાઈ, પ્રકાશક : શ્રી ચિરંધરલાલ ઠાકુર, મહેતા એજન્સી,
ઠાકુરદાર, મુબમ્બી ૪. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૫૮ કાંતિન સાહિત્ય રંગીન નેકેટ
સહિત પાકુ પૂઠું મુદ્ર્ય રૂપિયો એક આના દસ.

નિવાપાંજલિ અનુવાદક શ્રી ડૉ. એમ. એ. સુરૈયા, યોડ
બંદર રોડ, જોગેશ્વરી, નાની રોમ્બ સાહિત્ય, ૧૦ અમ્રગમ્ય સુશિક્ષિત
શુજરાતી મહિલાઓનાં ચિત્રો સહિત, પૃષ્ઠ ૫૮ પાકુ પૂઠું મુદ્ર્ય
રૂપિયો દોઢ.

લખનની બેડી મૂળ લેખક : શ્રી પ્રહલ્લાદ કેશવ અને
અનુવાદકો : બિપિન અવેરી અને કાન્તિ બેરોડિયા. ગીતાના અનુ-
વાદકો : મુબમ્બી કેસારી અને શક્તિ રાવળ પ્રકાશક : એન. એમ.
નિપાઈ એન્ડ કંપની, મુબમ્બી ૨, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૭૬ કાંતિન સાહિત્ય
પાકુ પૂઠું રંગીન નેકેટ સહિત મુદ્ર્ય રૂપિયા બે.

એને પદ્મલુખું નહિણુ લેખક : આનંદરા પ્રકાશક : સિંધ
નુચ પેપર્સ. કરોમી, પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૧૮૦ કાંતિન સાહિત્ય મુદ્ર્ય
રૂપિયો દોઢ.

(વિસ્તૃત પરિચય અને વિવેચન હવે પછી)

વિનંતી

આવતો અંક 'કવિતા'નો ચાલુ અને પહેલા વર્ષનો
આખરી અંક હશે, એટલે શ્રાવણને વિનંતી અસ્મદીયારમાં
જણાવ્યા મુજબનું નવા વર્ષનું લવાજમ છેલ્લો અંક મળ્યે
તુરત મોકલી આપવું અને નવા તરીકેના શ્રાવણ તરીકે
નામ નોંધાવી લેવું.

વાર્ષિકી અનુક્રમ

	કાવ્ય	કવિતાઓ	કવિ	કવિતાઓ	કવિ
અડને અખોડે		લેખક	૫૪૭	દેવદાસ	રતુભાઈ દેસાઈ
અણસારે		વસંત મીરાણી	૨	નવા ષડંગેયા	દુર્લભજી શાહ
અમર કવિવર		મોહિનીચંદ	૯૯	નિશા-ધારે	સ્વપ્નરથ
અશ્વ શ્રેષ્ઠતા		દગણ વડીલ	૩૯	—ને	જાતકવ્યક
અચની મધ્યા		ઇંદુલાલ ગાંધી	૭	પદો	જશભાઈ કા. પટેલ
આ ઝિન્દગી		ઇંદુલાલ ગાંધી	૭	પથ્થરની વેદના	અરદેશર ક. ખખરદાર
આ લવે		સુદરમ	૧૧૬	પથ્થરને આધાસન	રતુભાઈ દેસાઈ
આલ અધારી રાત		રાધિકાન્ત	૬૪	પાનખર	૧૪૦
આંધી રૂપે		નિરાશવપાન્થ	૯૯	પુષ્પોને	પારાશર્ય
બુદ્ધિ		મુકુન્દન શુક્લ	૧૨૮	પ્રતિજ્ઞાયા	શિવકાન્ત
બોધ્યા સહે		સુરેશ ગાંધી	૮૨	પ્રિયાને	મુલુલાલ શુક્લ
એક અવાચક રાતને આરે		સ્નેહરમિય	૪૫	પશુનો પશુ	૮૪
એક મૃતિકારની પ્રાર્થના		જુનેન્ડ ગોસાળિયા	૮૫	બસ ચહે	સુરેશ ક. ખેડી
એકલા		પ્રેરેશ પરીખ	૪૬	બુલોતો દીપક	૨૫
એના બહામાં		નોતમ	૧૫૩	બસે	અરદેશર ક. ખખરદાર
એ. મૃત્યુ પામ્યો		ગોવિન્દ સ્વામી	૮૭	બસે હું	જયન્ત પાઠક
એ લીપસ્તીકે		મીતુ દેસાઈ	૧૫૩	બસે પસંદ	હરિપાકર
એ. જમ મેદાર		પ્રેમશંકર જાદ	૧૨૯	બારી	એમ. વી. મરચંદ
એવાળનાં લાકડાં		ભગીરથ બહેતા	૬૬	બેત કથા	૧૧૮
કરી કમાણી ધૂળમાં મળી ગઈ		પતીલ	૬૪	મહેશિલ	સુદરમ
કવિતાનો પ્રેમ		રસનિધિ	૧૧૦	માઈ	રતુભાઈ દેસાઈ
કસબી		હસિત પૂચ	૯૯	માલજુને	મીતુ દેસાઈ
કાચનાં વાસયુ		પતીલ	૨૩	મિલન	શિવકાન્ત
કાં તલસાને આમ ?		મંગલપ્રસાદ જોષી	૧૨૯	મૈનકાને	સુધાંશુ
કૂવાનો કાસવાથો		જયાર્નદ દવે	૧૫૪	મોટા બાને	પૂર્ણલાલ
કેવડો		ભાજયન્દ	૮૭	મૃત પવન	૬૫
આક્રોશ નિશ્ચય		લાલિત	૧	રજની માલ	૨
ગવરી		શિવકાન્ત	૪૫	રાત્રીનું નૃત્ય	ઈન્દુલાલ ગાંધી
'ગાઈ'નો લખવાર		હિરમત	૧૨૦	રક્ષાગાડી	હરિલાલ પંડ્યા
ગિરનાર : ટૂંક પહેલી		કોલક	૧૫	વસંતમાં	૧૦૦
ગીત પ્રેરે		ધીરપ્રસાદ જોષીપુરા	૧૫૪	વહો મારાં ગીતો	૯૭
ગુલામી		ઈન્દુલાલ ગાંધી	૬૪	વસ્તવિકતાને	નાથલાલ દવે
ગુલવાટ		મોહિનીચંદ	૬૭	વિશ્વદેવ	ઈન્દુલાલ ગાંધી
છાપનોકા		હરિલાલ પંડ્યા	૨	વીઠાટી શરદે	૧૫૧
છટા પડતાં		મોહન સુલક	૧૨૯	શાંતિ ગીત કાં લવું ?	માલતી દવે
છેલરે હો છેલ		લાલશંકર જાદ	૯૭	શ્રીષ્ટી બી. એ.	૧૦૦
જય હો ! સમાજવાદી		સુરેશ ક. જોશી	૧૫૩	સખિને	૧૧૮
જયા		સુદરજી મેટાઈ	૬૬	સમાધિભંગ	૧૪૨
જશમા		સમાજવાદી	૧૧૫	સમુદ્રને	૧૪૦
જો-હોતે !		વિજય	૧૧૮	સહસ્રપુષ્પા-નર્સ	૪૬
ટ્રોટરકી		પ્રેમશંકર જાદ	૫	સંસાર-સરિતા ને સામરનો :	૧૧૨
તમારા વિના		રજનીકાન્ત જાદ	૮૪	સાંખરે !	૧૪૧
તરસ મારી કોણુ તોષે ?		'લ'	૧૧૭	સ્ત્રી અને પુરુષ	પ્રમુખાસ કા. વ્યાસ
ત્યારે-આજે-કાલે		પ્રેમશંકર જાદ	૯૮	સ્ત્રુતિ એ પણ એકની	૯૮
તાજમહેલમાં		જયન્ત પાઠક	૧૦૦	સ્વ. કવિવર રાજોર	નોતમ
તોયે અંગણુ		અશોક હર્ષ	૧૧૭	સ્વપ્નમાં તાજમહેલ	૫
		જીવજીવાલ દવે	૪૫	હવું મને	સુરેશ ગાંધી
		બર્મિલા દવે	૨૪		શુભાવદાસ જોષી
					૯૫
					કોલક
					૪૩
					૮૩
					૬૫

हेयाडीछुं हेयुं	रमयुक्त अगलवाणा	२२	पश्युम क मय्युम ?	गोनाशाय	१४३
हीप अने भाती विहाग	पश्यमान	१२६	प्रेमानंद अने आप्याना काव्योनी	तप्ता लायकी	११८
उपासंभ	बखिन गि. लह	५८	भग्न काव्यो विषे कंधि	हमोदर भट्ट	२८
कवि शोभार	गुनी देसाई	१२	व्यतिरेक	जयानंद हवे	४८
कविता ज्यो	भट्टे-कुमार ग. साह	१२६	परिचय : छन्दन अने लेखन विभाग		
सांझने	जयभाई का. पटेल	१४४	यांपथी उद्दृष्टी		३६
तुं नतां	वेणीभाई पुरोहित	१३४	न्यातीन्द्र ह. हवे		५७
पुछुं तने	हरियाकर	१३	डा. ज्येस्य तारपोरवाणा		८८
अने ना संतापो	अशोक दुपे	१२	हुआंसांकर के. शम्भू		११३
अन्युने	संप्रदाय त्रिवेदी	१२	पुष्पपथनी प्रवासी	सुरेश गांधी	४८
सगनी	रसमिथि	१२	'मेवस' अर्थात्मीन मिथनो		
विभाग	सुनशी साह	१२	अग्रणी कवि	ईन्दुलास गांधी	६६
शून्ये हो जाणनी मय ?			मुनि निगमिन्मय	ह.	१४६
प्रतिभिम्ब विभाग			नायक : ज्येष्ठ विख्यात	डा. ज्येस्य	
शुक्लम	उमाशंकर नोपी	८०	पारसी कविनी पिछान	तारपोरवाणा	१०१
हम्मम	गुनाशंकर दाधी		हरिप्रसाद ज्यो. लह (मरेत इकीर)		१२३
प्रभुनां पगसां	करसन भाखुं	१२२	छन्द		
प्रभुतामी-पगसां	भंगलसत		अर्द्धांतर्द्धी		८१
भांडगीने	छशनस	११४	संस्कृतार्थी हुडा साहित्य	रमयुक्त शीसनवास महता उ	
आ अने पैछुं			प्रचीति, प्रयत्न, प्रसाद, प्रतिभा, प्रक्षोभ पु. मं. लास		१५७
अभोक्षा	रादिलान्त	११२	प्रसाद	देशगुण परमार	३०
अभोक्षा	सुरेश ह. नोपी	११२	स्वरचैतु		
मिन्दुभासा			स्वरंकोना	हुआंसांकर त्रिवेदी	
अ	रमनीकांत लह	७८	अमारी गुजरान	अरदेशर ह. अमरदा	१११
अने	निराक्षय पाय	७८	आधेरी मोने	जयंत आचार्य	३७
तनो अने	लमिका हवे	७८	हं हं हं हं हं	ईन्दुलास गांधी	५६
हरी हरीने-	भगीरथ महता	७८	पूनमनी रात	ईन्दुलास गांधी	१४
भानवी	रंजनम्	७८	महं गुजरान	देशगुण परमार	७३
३। आरित तारी	नाथासास हवे	७८	मेधा	(मज्जु)	१२१
चाहणी			गुजरान, गुजरी-भेरी रे।	उमाशंकर नोपी	४२

देवीनुं अप्पर	अरदेशर ह. अमरदा	१२५	पुस्तक परिचय		
देवी का अप्पर	उमाशंकर नोपी	३८	नवीनानवीन कवि प्रभात नर्गदा	भगनसास ला. देसाई	११
पिपामा	रतुभाई देसाई		परिभल	रमयुक्त अरासवाणा	१४८
हो जगमंड	कोलक	१६	'प्रतीक्षा'	कोलक	१०८
संतो अरुणे	रतुभाई देसाई		विचक्षण ननी गीता	भगनसास ला. देसाई ३१-५४	
सुना शराम्या	पूनासास	५८-५८	समावेशना	५२, ७२, ८३,	
हुं शू आपुं ?	रतुभाई देसाई			१२४, १३५	
कया वूं ?	सुंदरथ भेडाई	५८	संपादकीय	१८, १४८	
हुं शू मयूं ?	रतुभाई देसाई		अस्मदीयम	४२, ६२, ७८, ८४,	
कया मांयूं ?				११५, १२७, १३८, १५०	

लेखो-काव्य यथा			यथापत्रो		
लमिन्मय व्यासभास	अवतराय २. भांडक	२७	यथापत्रो	अग्रदेशर ह. अमरदा १३७, १४४	
कवि अने कविता	हमाशंकर भ. कवि	४७	गमप्रसाद ज्ये. नदी	१३७	
कव्यमय	भगनसास ला. देसाई	३४	अंक कविता कव्यमयिनी परप - जनक	१५६	
कव्यमय	राजप्रसाद ज्ये. नदी ६८-१०५		ठाडी अने सोनेदोना छंद	ल. ध.	७४
कव्यमय	विश्वप्रसाद २. त्रिवेदी	६			
कव्यमय	न्यातीन्द्र ह. हवे	१५५			

સ્વાતિ

કર્ષી

કોલ્લક

કવિ કોલ્લકનેા ખીજે કાવ્યસંગ્રહ. ૧૩૬ પાનાં-ટોંગી

સાહિત્ય-એન્ટિક કાગળ-સુન્દર પૃષ્ઠ.

: વિષયો અને છંદોના વિવિધયુક્ત :

: કવિતાની સાચી કેદી દર્શાવેનો :

: સરળ ભાષા અને કંપનારની :

કાવ્યસંગ્રહ

મૂલ્ય માત્ર દાઢ રૂપિયા

અભિપ્રાય—

‘સાંધ્યગીત’ ના અનુગામી આ કાવ્યગ્રંથમાં કવિએ ખીજાં ૭૩ કાવ્યોને ગ્રંથસ્થ કર્યાં છે. ‘કાલક’ને એમના પતનની આસપાસનાં પ્રિય કુદરતી દૃશ્યો જેવાં કે કાલક નદી, બગવાડાની ટુંકરી, પારનેરા વગેરેના આનંદાં વિશેષ રસ પડેના હોવા છતાં પોતાના દોહના જગતને પણ તેમો છેક વીસરી ગયા નથી. ‘બાપુ કાકો’ અને ‘ત્રીજા વર્ગમાં પ્રવાસ કરતી પરીને’ આનાં સુંદર ઉદાહરણો છે. હૃદયની સાચી લાગણીથી ગ્રેસાયેલાં ગુજરાતને ‘એણે’ જેવાં કાવ્યોમાં રાષ્ટ્રીય ભાવનાના ઉજાળા વ્યક્ત થયો છે. તો ‘યુદ્ધ સ્વારસ’ અને ‘એક આઠક’ જેવા છેક જ અર્વાચીન વિષયોમાંથી પણ તેમને કંઈ ને કંઈ ચિન્તનસામગ્રી સાંપડી છે. સંધ્યા પ્રત્યેનો તેમનો અનુરાગ અહીં ઓછો થયો છે, અને એથી વધારે ઉત્તમ વિષયો નિષ્પત્તાં ‘સ્વન કવિવર ટાંગોર’ અને ‘તાજ મહાલ’માં તેમની વાણી આર્થગૌરવથી મહેકી ઉઠે છે, આમ ‘કાલક’ના કાવ્યપ્રવાહ તેમની પ્રિય સંવિતાની જેમ ગાનાવાસે કસકસાદે સ્વરથતાથી વહે છે; વચ્ચે વચ્ચે ‘સાંધ્ય છંદ’ અને ‘ત્રિલંબિત પૃથ્વી’ જેવા અતિના પ્રગલ્ભ પસઠા પશુ એ સાધી લે છે. ‘કાલક’ના સ્થિતિત્રને સંક્ષેપમાં એણખાવતું હોય તો કહી શકાય કે આલંદહ પરત્વે તેઓ કવિથી બળદાર સાથે સામ્ય ધરાવે છે અને આંતરદેહ પરત્વે તેમને ઈન્દુલાલ ગાંધી સાથે ઘણુંધણું સામ્ય છે. એકંદરે ગુજરાતના આ કાવ્યગ્રંથ આદલાદક ધર્મ પડશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પત્રિકા : એ ૪૮

: પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણાં :

સ્તી, જમનાદાસની કંપની

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુબર્-ર

ઈન્દુ અને રજની

લેખક

રતુભાઈ દેસાઈ

‘જનની’ કાવ્યના લેખક શ્રી રતુભાઈ દેસાઈને

ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવીજ લાત પાડેના લાગણી અને કંદપનાના સમન્વયરૂપ પ્રણયજીવનનાં સંસ્મરણચિત્રોના ગ્રંથ.

: પૃષ્ઠ ૨૦૮ પાનાં અને પાકું પૂઠું :

: કવિ દેસાઈનું કાવ્યમય દ્વિર્ગી સુખપદ્ધતિ :

: કાર્ડન સાહિત્ય, મગા એન્ટિક કાગળ :

મૂલ્ય માત્ર

બે રૂપિયા ત્રણ આના

(૨પાલ ખર્ચ સહિત)

અભિપ્રાય—

“સાચા પ્રયુક્તયા જ હોય તેવી, હવા (૧૯૧૮) પછીની આ પહેલી જ એ પ્રકારની કૃતિ આસરે પચ્ચીસી પાલ ગુજરાતી સાહિત્યને મળે છે. કવિએ તો સચચું છે કે એવી રમતી કે રસિકાની વાતકી સૌને જ કરવી-સુણવી ગમે. એમની સાથે એટલે ધુધી ન મળીએ તો પણ એ સર્જન ત્રુનાં છતાં નિત્ય તવાં સર્વે દેવોની સર્વ સન્નિષ્ઠ કથા તરુણ હૃદયોને આકર્ષે તથા સહદય હૃતિરોને પણ નૃતાધિક અર્થ મળતી જ હોય છે. એવા સર્વ વાચકો: “હૃદયાતજ્ઞા રક્ત વડે રસથી તે આંસુના અક્ષરથી લખેથી” કનુભુમધુર સંસ્મરણોની ઈન્દુવિરક્ત રજની એ ગૃહ્યેતી પ્રસંગવલિ શોકવેશ આનંદે વાંચ્યા વિના રહેશે નહીં. x x સર્વાંગ ત્રજુતા જ જેનું હવિન સર્વત્ર હોય તેવું પદ્ય પ્રેમવિષયક વાચન અહીં છે તેવું ગુજરાતીમાં અન્યત્ર થોડું છે એમ વિશેષના ભવ વિના કહી શકાય છે.”

“શ્રી રતુભાઈ દેસાઈને પણ સ્વ. નરસિંહરાયની જેમ કનુભુગાન વિશેષ ભાવતાં હોયને ‘જનની’ના અનુગામી આ ગ્રંથમાં ચુતપત્નીનાં સંસ્મરણો તથા તરુણ શોકદ્વાર ભાવવાહી ગદ્યમાં તેમણે કાલવ્યાં છે.

કેલીની મનોહારિતાને લીધે દંપતીજીવનની ‘એક સંજનજૂતી વાતો’ અહીં સ્થૂંચ જતી છે. x x સાહચર્યોનો સુખાનુભવ અને વિરહનો વિવાદ-આ બન્ને પ્રવાહોને સમઘળ વાલવતી આ સ્મરણકથાનો ગુજરાત જરૂર સહાર કરશે.”

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પત્રિકા : એપ્રિલ ‘૪૨

: પુસ્તક મળવાનાં ઠેકાણાં :

શિષ્ટ સાહિત્ય લાંકાર

આનંદબલન, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, સુબર્-ર

ને

ખીજા જાણીતા યુક્તેસેલેરો

સલામતી અને સુવિધા

ઈન્ડિયન ગ્લોબની

વહાણના વહાણના

વીમાની ખોલીમીએ

વહાણના વહાણની

સલામતી ને સુવિધા છે

વિશેષ વિગત માટે લખો

ઈન્ડિયન ગ્લોબ

ઈન્ડિયન ગ્લોબ

૩૧૫/૩૨૧, હોર્ન્સ રોડ, કોટ, મુંબઈ

શાખાઓ - કર્ગી, વેંગલ, પોરબંદર.

બ્રેડફોર્ડ ટેલર્સ

છેલ્લામાં છેલ્લી કેશનનાં

અપ-ટુ-ડે જેન્ટલમેન માટેનાં

કપડાં સીવનારા.

એક વખત દ્રાવ્ય આપી ખાતરી કરો :-

૩, ગ્રાન્ડવેન, મેડોન રીટ,

કોટ, મુંબઈ.

અમીરી નિવાસસ્થાન

સાદા, સાત્વિક અને

ગુદ ખોરાક માટે

સૌથી જૂનું

નૃસિંહ હિન્દુ લોજ

ટે. ૧૧૭-૧૧૮, હોર્નબી રોડ, કોટ,

મુંબઈ.

ટે નં. ૩૧૮૭૫ : ટેલીગ્રાફ એડ્રેસ - "લોજ"

સંપાદન

જુલાઈ ૧૯૪૨

વર્ષ ૧ : અંક ૧૨

ગૂંથણી

અસ્મદીયમ્ તંત્રીશાનેશી

કાવ્યો :—

૧૫૧ વાસ્તવિકતાને ઇન્દુલાલ ગાંધી

૧૫૨ સમુદ્રને ફોલક

૧૫૩ એના બદલામાં મીતુ દેસાઈ

છટા પડતાં મુરેશ દ. જોષી

એક અતિકારની આચંના . નૌતમ

૧૫૪ કાચનાં વાસણુ જયદાન દવે

ગાંધીના લખનાર હમિરપ્રસાદ જોષીપુરા

લેખા :—

૧૫૫ ગદ્ય અને પદ્ય જ્યોતીન્દ્ર ડ. દવે

અર્થાપેત્રા :—

૧૫૬ અર્થાપેત્ર જનક

એક અર્થી શક્તી હોવા . સુશામ રમણ નાઝ્કી

એક ધ્રુવિજા ! હવિ આશિમ રોડરી

પ્રકીર્ણ :—

૧૫૭ પ્રતીતિ, પ્રયત્ન, પ્રસાદ, પ્રતિભા, પ્રયોગ

૧૫૮ સંપાદકીય

તંત્રીશા : ઇન્દુલાલ ગાંધી (સમરસેટ્ટ્રીટ. કેમ્બ, કરાંચી). મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ મુ. મોરારી, પો. વાપી, વાપી મનાથુ.
રેતુભાઈ દેસાઈ 'કવિતા કાર્યાલય', વસ્ત્રબનિવાસ, ધરિયા રોડ, વિલેપારયે (પૂર્વ). વાર્ષિક લવાન્ગ દેશમાં રૂપિયા રોટ. પરંતુમાં ચાર
સિલિંગ. છટક નકલ આના ગણુ. આહકાના લવાન્ગ, બદલામાં પત્રો અસોકનનાં પુસ્તકો, લખાણો તેમજ પત્રિકા અંગેનાં તુમ્બામ
બવહાર માટે એક જ સરનામું—રેતુભાઈ દેસાઈ, 'કવિતા કાર્યાલય', વસ્ત્રબનિવાસ, ધરિયા રોડ, વિલેપારયે.

ક * વિ * તા

ત્રીજો :

ઈન્દુલાલ ગાંધી : મગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ : રતુભાઈ દેસાઈ

બુલાઈ ૧૯૪૨

વર્ષ ૧૨ : અંક ૧૨

ચાસ્તપિકતાને

તે અમને અળખામણું કીધાં;
 વાંટે ને ઘાટે લભમણું કીધાં.
 વાઢળ રંગને ભૂંસી ભૂંસી મહી
 દોરી દુકાળની છાયા;
 કેસૂડાને જેખી ખીલેતાં, ફેલતાં
 તે કંઈક માવેલ કાયા.
 ઝુલે નાનાં સસવણું કીધાં;
 તે અમને અળખામણું કીધાં.
 શ્રાવણની જોઈ સૂકી હથેલી તે
 કીધાં લોચનિયાં ગંધ;
 ભાદરવાની લોચમાં શોધતી
 માનવતાંની ગંધ.
 વેળા વીતાવીને વાવણું કીધાં;
 તે અમને અળખામણું કીધાં.
 કાયાલું ખાતર પૂરી પૂરી ફેરે
 વેશનમાં ફૂલવાડી;
 તોય ખાસ નહિ બટકું રોટલો
 રોઈ રોઈ મરે માડી.
 ગાંડી ગરીબીનાં આપણું કીધાં;
 તે અમને અળખામણું કીધાં.

એક સુધારો

માહિ એપ્રિલ-મેના 'કવિતા'ના એપ્રિલ અંકમાં પાન ૧૩૧ પર પ્રકટ થયેલ શ્રી દયાચંદર બ. કવિતો "કવિ અને કવિત"ના લેખ, તેમનાં ચોદા સમયમાં પ્રસિદ્ધ થયાર "અખીને માએ" નામના ખંડકાવ્યના પુસ્તકની પ્રસ્તાવનાના પ્રારંભિક ભાગ હતો. આ ઉલ્લેખ તેમના લેખની નીચે થયો જોઇતો હતો, પરંતુ તેમ કંચુ શરતે ચૂકી રહી ગયું હતું. તે કર્તવ્ય હવે અખતી સંપાદકને હોએ.

આવતો અંક

ગયા અંકમાં જણાવ્યા મુજબ આવતા માસના જોગરટ અંકથી 'કવિતા' બીજા વર્ષમાં પ્રવેશ કરશે.

બીજા વર્ષના આગામી ફેરફારમાં અમે અગ્રાહ જણાવી ગયા તેમ જો ફેરફાર તેના કદનો છે. ડેમી ચાર પેઝ ચાલુ કદ બંધ કરી ડેમી આઠ પેઝ પુસ્તકોમાં કદ અમે પસંદ કર્યું છે. આ પસંદગી પાછળ ઘણા મિત્રોની સલાહ, સૂચના અને સખત રહ્યાં છે. આનું આનું નાનું કદ કાપસ માટે, પ્રવાસમાં સાથે લઈ જવા માટે તેમજ પુસ્તકો બેચે રાખવા માટે અનુકૂળ થઈ પડશે જામે આશા છે.

અઘારે 'કવિતા'માં દર મહિને ૧૨ થી ૧૬ પાનાનું પાલ્લ આવેલો હોએ. કદ બદલાતાં આજ ધોરણ ચાલુ રહેશે જોઇએ કે ડેમી આઠ સાઇઝના ૨૪ થી ૩૨ પાનાં આપવાનું ચાલુ રાખવામાં આવશે.

કાગળની અસલ અને મેહલ મોઘવારીને ધારણે લવાજમ વધારવાની જાહેરાત અમે ગતિમાં કરી જ હતી. પરંતુ અકસ્માતે લોધિ એ જાહેરાત પુરના પ્રમાણમાં વાચકો અને કવિતારસિકોને સમજાઈ નહોતી. તેથી ફરી વાર જાહેર હોએ કે અગામી બીજા વર્ષના ધારવારી 'કવિતા'માં લવાજમ વરસના રૂ. ૨-૦-૦ (રૂપિયા

બે) રહેશે. લવાજમ વધારવાના આ નિર્ણયની પાછળ કોઇ ધોષા-લરી ગણુતરી નથી જ, પરંતુ 'કવિતા'ની મિદગી સદર અને બની રહે તે સ્વાવલંબી બનાવવાની એક માત્ર ઇચ્છા છે-તથા ચાનુ જોઈતાંથી બચી જવાની પણ.

કવિતારસિકો અને આદક પ્રત્યે અખતી નમ્ર વિનંતિ છે કે તેઓ આવતે વર્ષે પણ 'કવિતા'ના આદક તરીકે ચાનુ રહે અને અમરા પ્રત્યભાં રહાય કરે.

સ્વં મણિલાલ દેસાઈ

સ્વં મણિલાલ ઇન્દોરામ દેસાઈ સ્વં ઇન્દોરામ સર્ગરામ દેસાઈના પુત્ર અને તેમના પત્નકાંટવનના સાચા વારસદાર હતા. મિદગીયત તેમણે પત્નકાંટવ અને પ્રકાશની પ્રતિભા કરી તેમના પિતાના વારસાને ઉજ્જવલ રીતે સાચવી રાખવાનો વાવલ શક્ય પ્રયત્ન કર્યો. એક સમયે 'અખતી' સાપ્તાહિક કે નેના તેઓ તંત્રી હતા તેની જાહેજલાલી હતી. અસખ્ય લોકો રસપૂર્વક તે વાંચતા. 'અખતી' તે કાલે જાહેજો ફેલાવો પામેલું પત્ર હતું. આને, પણ તેમની ગેરહાજરીમાં 'અખતી'ના પ્રકાશન પર સ્વ. ઇન્દોરામ અને સ્વ. સ્વં મણિલાલની સંધી કે આકાશની અસર જણાવા વિના ગહેતી નથી. સ્વર્ગસ્થના કુટુંબીઓ પ્રત્યે અમે અખતી ફિલસોફ વ્યક્ત કરીએ છીએ.

સંપાદકીય સિરનામાનો ફેરફાર

લગામની પરિસ્થિતિ બધી રીતે તંત્ર કરતી આવી છે. એના એક પરિણામ રૂપે છેલ્લા એક વર્ષમાં સંપાદકોની બદલાવી રહેતી જગા એ પણ એક છે 'કવિતા કાર્યલય' ડ્રમિનાસ, નેહરુરાયથી ખસેડી સુપ્રમહિ, પાકેરાડ વિભાગરે, લઈ જવામાં આવ્યું હતું. હવે એ ત્યાંથી પણ ખસેડી વલ્લભ નિવાસ, હંરકારોડ, વિવેપારશે (પરિમ) લઈ જવામાં આવ્યું છે. સૌને આ સરનામાફેરની નોંધ લેવાની વિનંતી છે.

કવિઓને શાઈર

અને
શાઈરને કવિ બનાવનાર
ફક્ત આ જ એક જ પુસ્તક છે.
અરબી પિંગળ સરળ અજ્ઞાતીમાં
"ઝાર" શટ્ટરી ફૂત

‘શાઈરી’ ભાગ ૧-૨

ભાગ પહેલામાં-અરબી પિંગળ, છંદ પ્રકાર, છંદોની સરળ સમજૂતી, અરબી-સરળ પિંગળ મિલન, કાવ્ય પરીજ્ઞાની રીત, ઇત્યાદિ.

ભાગ બીજામાં-આસ (કાદિયદ), વ્યાકન (સદી), પંચ પ્રકાર, ઇત્યાદિનું વર્ણન અને સમજૂતી, કીર્તનલગ્નાના પરદેશ એક સિલિંગ, (પોરટ ખર્ચ સહિત.)

પ્રકાશક-વલ્લભી સાહિત્ય કાર્યલય, સુરત.
એન્ટ્રેઃ-ધી શટ્ટરી સ્ટોર્સ કણ્ણીક, સુરત.

સાક્ષરોના અભિપ્રાયમાંથી:-

અમદાવાદ તા. ૨૦-૮-૬૬

તમે મોકલેલાં શાપરીનાં બે પુસ્તકનું શુક્ર પોસ્ટ મોકલ્યું છે તે મળ્યું છે.....કારણે અરબી પિંગળ અજ્ઞાતીમાં ઉતારવાના આ તમારા પ્રયત્ન છે તે જોઈ રું ઘણો ખુશ થયો; તમારા એ પ્રયત્નને સંપૂર્ણ સારતા હું છું.

દી. બ. કેશવલાલ હર્ષદરાય કુશ બી. એ.

સાક્ષરોના અભિપ્રાયમાંથી:-

આ ચોપડી વધુ આપકારવાલ છે. અરબી પર્શિયન છંદ રચનામાં રણજોડામી ઉદયપાત્ર અને દી. બ. કૃષ્ણલાલ ઝવેરીનાં પુસ્તકો દુષપ્રાપ્ત અને રણજોડામીનું પુસ્તક સિખાઈ માટે સરળ પણ નથી. અરબી પર્શિયન છંદ રચનાની બાજુ 'ઝાર'ની પુસ્તક એ વિષયની ઉત્તમ પ્રવેશિકા છે. સુલજારી પરિભાષા વાપરી, આપણા છંદો સામે સરનામાફેર કરી ચાક રહે તેના નમન આપી લેખકે વિષયને સરળ બનાવ્યો છે. અરબી પર્શિયન પદ્યરચના સમગ્રી કેટલાક જોડા અપોષા પ્રવર્તે છે તે આ પુસ્તકમાંથી દૂર થશે એવી આશા રહે છે.

વિશ્વપ્રસાદ ર. જિવેદી, M. A. કોલેજ, સુરત. Professor of English & Gujarati. M. T. B. College, Surat.

પાષિક લવણમ
રૂપિયો દોઢ
દેશમાં

પાષિક લવણમ
ચાર શિલિંગ
પરદેશમાં

ક * વિ * તા

: તંત્રીઓ :

ઈન્દુલાલ ગાંધી : મંગનલાલ લાલભાઈ દેસાઈ : રતુભાઈ દેસાઈ

જુલાઈ ૧૯૪૨

વર્ષ : ૧ : અંક : ૧૨

ચાસ્તવિકતાને

તે અમને અળખામણું કીધાં;
ઘાટે ને ઘાટે લબ્ધમણું કીધાં.

વાઢળ રંગને ભૂંસી ભૂંસી મહી
દોરી દુકાળની છાયા;

કેમ્પસને દેખી ખોલતાં કૂકતાં
તે કરમાવેલ કાયા.

સુંદર નાનાં સરાવણું કીધાં;
તે અમને અળખામણું કીધાં.

શ્રાવણની ભેઈ સૂકી હથેલી તે
કીધાં લેખનિયાં બંધ;

ભાદરવાની લેખમાં ચોધવી
માનવતાની ગંધ.

વેળા વીતાવીને વાવણું કીધાં;
તે અમને અળખામણું કીધાં.

કાયાનું ખાતર પૂરી પૂરી કરે
વેરાનમાં ફૂલવાડી;

તોય આમે નહિ બટકું શેટલો
રેઈ રેઈ મરે માડી.

ગાંડી ગરીબીનાં ગાપણું કીધાં;
તે અમને અળખામણું કીધાં.

ઈન્દુલાલ ગાંધી

સમુદ્રને

(૧)

તું મરત સદા શું ધીરે
જગલે જગમાં તું જ ગાન !
રવ કે રવા જગશેરે
પશુ હું તું રવ મરતાન
તું અનંત છે ભવસાગર,
તું નાદ ગમે સચરત્વર,
ઉગતો તું તીરે બારકર
સાગર તારો શું ગાન ?

ધનધીર ધડા અંધારે
ધેરાયેલી તે કાળે,
તું મરત રહો સ્વરતારે
રચતાં જલમેળે આજ,
નહિ કાળ નયો છૂળે ના,
ના ડયો ગગનધન રહેવા
તું નિત્ય ગરજતો કહેવા
એ વાત વીતી જ કરાણ !

ઓ સાગર સરનિધંતા !
તું જગલે યાનો નાદ ?
એ નાદ વિષે રસવંતા !
શું અંકત કરે જ વિશ્વાદ ?
તું વિષાદ કે કૃપાવી,
નથી વેળ હજી તું આવી,
શીદ કહ્યો શોક જગાવી
ત્યાં સુષિ બધી આગાદ !

(૨)

અવના ભવ તેં તો ગાળ્યા
ગાળીશ હજી અવકાળ,
નિત નર્તનતાને મહાધ્યા,
સાગર ! તું દર નિહાળ !
કે વાઈ રહ્યાં નવ વહાણાં—
થા ધીર હવે ઓ ચાણાં !
કર બંધ દુઃખાનંદ ગાણાં !
તું ગા લઈ સુખનો તાલ !

તું શોક સનાતન ગને,
ગાળે દિશ દિશ એભેર !
તું સખદંબ માસા સન્ને
અનુભવતાં કણુણ દ્વેર,
તું પૃથ્વીપરે પાસરતો,
રંગપાસિકા નિત ધરતો,
હલ્લાસ હપરથી કરતો,
ધરતી પર શી એ મ્હેર !

(૩)

હવા લઈ એની નોકા
આવે તું પૂરવ પાટ;
વનપંખી કરતાં ટહીકા
એતાં એ ઉડ્ડનલ પાટ !
નોકા પછી આવે ધીરે,
તું મરત ધ્રુપવતા નીરે;
એને નઈ પશિમ તીરે
ત્યાં પાટ રહો જ વિરાટ !

પશિમ તટ નાવ લંગરતી
ને વાતો ચાંત સમીર;
રેખા સાં રમ્ય છવાતી;
નોકામાં ચડક-હીર !
એ નાવ ત્યાં ફલવાતું—
તું પટ પે તેજ છવાતું,
ગળહળ જવાહીર ચાતું
એ રમ્યું હતું તું નીર !

હવાએ દિનબર જલમાં
રહીજ ભયો બંડાર;
જે હીર હતાં તું તલમાં
જૂંઝાયાં અપરંપાર !
તું ચાંત રહી બસ માતો—
કરતો ઉરની સહુ વાતો—
ઓ સમુદ્ર ભોળા આ તો—
લૂંટાયો તેજનાર !

(૪)

ગગને કોટિકે મહ ધ્રુપતા
એ સહુ નિરખે તવ નીર;
એ વિરાટ તું ઉર ઝૂમતા
થઈ વામન-સૌમ્ય ગમીર
તું સોનાં દર્શન કરતો,
તું સોલું સોને ધરતો,
તું નિત્ય પ્રભા દિલ ભરતો—
તું જાણુ ધન્ય અમીર !

ધરતી પર ભાગ પડ્યા ને
બાંધ્યા જાગ્યા કઈ દેશ,
પશુ અખંડ તું રસતાને
ઉછળતો નિત્ય રસેશ;
તું અપાધ જલસાશિમાં
નહિ ભેદ તણી કે સીમ;
એજ કૃપાતાં વ ધડીમાં
નથી વીશુષ તું ઉર લેશ !

ફોલક .

૫

તું નીર ગયાં ધન બ્યોરે,
ઉતારી તે રેલછેલ,
ઉતરી કુંગરથી ભોરે
ધરતી પર કાઢી રહેલ;
પશુ આખર તો એ આભ્યાં—
તું ઉરમાં હરખે લાભ્યાં;
જનના સદેશ કહાભ્યાં
પડ્યા સુધ્યા જ પડેલ !

તેં તો એ સહુ સરિતાને
આમંત્રી કઈ સત્કાર;
તું અપાધ અરુદ ગાને
પડેજાયા કૂલના હાર !
એ રાખ્યાં બધાં તું ઉરમાં;
પૂર્ણ સદેશ તું સરમાં,
અજકયાં સહુ તારા વરમાં
તું અનંતર નિત્ય હાર !

(૬)

તું ગાય સદા તો ગાળે
અદાથી ઓ ફિરતાર !
બસ અખંડ એક અવાજે
જ્યાં માનવ ભોમકિનાર !
છે રાજ તું ધરતીના—
કવિ એનો તું રસભીનો,
તું શાસક છે અવનીનો,
તું કણુકથુનો દાતાર !

ઓ સાગર તવ પોકારે
ગાળે પ્રજ્ઞના સદેશ !
આ માનવ જગને આરે
સૃષ્ટિ સ્વરના અવશેષ—
કે પૂર ચઢેલ તરંગે
સંખ્યાના સોનશ રમે
પછડાયાં ભોમ ઉછળે
તોપે ચિંતા નવ ક્ષેપ !

રહોશતો માનવતાની
થઈ સૌ આજે અરેરે,
હુમસાગર સૌ સંકપા
પશુ તું છે સામંત દ્વેર !
ઝૂલારે જગની છાતી
ને માનવતા દ્વેશતી,
આ પૃથ્વી પાવન ચાતી
પછી તારી શુભ મ્હેર !

એના બદલામાં

આંદરણાં ચીતરતાં કવિરાજ બોલી બહ્યા
 'ધૂમાડો દેખીને શાને રસોડાથી નાસો છો ?
 અલબેલી આંખડીની કીકીઓ બે કાળી લાળી
 કવિપત્ની, તમે આહા ! કવિતા શાં ભાસો છો.'
 બોલ્યાં કવિપત્ની જરા આંખમાં મિલજ લાવી
 'કીકીકુંજમાંથી આવું કેટલુંક ચોરો છો.
 એના બદલામાં મને આપો છો શું ? કવિતામાં—
 ઉરના ધુમાડા વિના બીજું ક્યારે દોરો છો ?'

ત્રીલુ દસાઈ

છૂટા પડતાં—

: શિખરિણી :

જતી વેળા એણે ઘડી નજીક બેસી કહ્યું ધીમે:
 'ઘડી ભૂલી આજે સકળ દિલનાં દર્દ સખીરી !
 જરા ગાઈ લેને મધુ હલકથી ગીત ગમતાં ?'
 જગાડયું ઢંઢોળી જડવત બનેલું દુઃખ એ,
 છતાં ના કે સૂઝયું ! મથી મથી રૂંધી લીપણ વ્યથા,
 સીંઠાં આછાં સ્મિતે નયન છલકાવ્યાં, શી છલના !
 ...અને સૂરો છડ્યા, રહી સહી ધરી દીધી સુખમા.
 અધૂરા સૌ કોડો સળવળી બહ્યા, સ્વપ્ન ભલકયાં,
 અપાઠી આકાશે જળકી વીજળી, મેઘ ઉલટયા,
 હવા નાચી બેઠી લલુક શિશુશી સુખ તરલા,
 અરે, આ તે કેવી ભરતી ઉમટી, લોહ ઉછળ્યા !
 મહે ઘેલું હૈયું પરવશ બનીને ઢળી પડ્યું.
 પછી બાળી ત્યારે નયન ધૂંધળાં, ના કશું લલું !
 શમી ગૈ સૌ લીલા, કમનશીબ હૈયું ખૂરી રહ્યું !

એક મૂર્તિકારની ગ્રાથના

: પૃથ્વી :

પ્રણા ! સુભગ કોઈ આરસપહાણમાં જે રણા
 અમૂર્ત હું સિવાયના સકળ લોકની દૃષ્ટિથી.
 મને અભય દ્યોઃ તમે સુખ કલાપતાએ બલે
 બનો અવર સર્વ વંધ, નવ વંદું એ મૂર્તિ હું:
 પરંતુ રમણીયની અધિક રમ્ય સંભાવના
 અમૂર્ત મશું મૂર્તિમત કરવા. વરી સિદ્ધિ ત્યાં,
 તલજી ન્યમ આપની, નવલ મૂર્તિ એ જે તલ
 રહું અકળ આદરી હું અલિશબ આરાધના !

કૃપાળુ ! ઉર ચાહુના નવ વિશેષ બીજી કરી:
 સહો ચિર અતુલ અંતર સંદાય આ સૂર્ય
 અર્થ ઉર ભવ્ય ભવ્યતર સ્વપ્ન અંખ્યા કરો,
 અનંત તલસાટની અસડ આરઘ્ય અન્નલો
 અને નિજ ઘડયાં બધાંય કૃપાવી દર્ધ દેવતાં.
 લહો અલખ આપના પરમ રૂપની અંખી એ !

કાચનાં વાસણુ

: અનુક્રમ :

ચૈત્રવૈશાખના તીખા ધીખ્યા અખોરના સમે
પ્રસ્વેદભિન્દુથી દેહુ રેખડેખ થયો હતો,
તોયે હું હોંશથી રહારી કવિતાસગડી મહી
નવા નવા વિચારોના કોલસા કૈંક ગોઠવી,
કલ્પના-સ્વપ્ન ભિમની કૈંક કૈંકયે જોતા હતો. ૫
અવલગ્યા આપણે માથે ચંતુના ગોમળ સામટા
તટી પડે યથા, પત્નીચુંગેથી શબ્દગોમળની
તથા જ સહસા ત્યારે ન્હાળી એ વર્ષતી ઝડી:
“તમને તે ફેડેલું” થે કેલું, કેટલું ને કઈ રીતે ?
કહીને જીભને કૂચો થયો તોય, તમે કશું
કહ્યું ના: કવિતા-ગાણાં બનાવ્યાં બસ એટલે
ઘરવેવાર સૌ ચાલ્યો! કાં, કેમ બોલતા નથી ?” ૧૨
સ્વેદને લૂછતાં “શું છે ?” માત્ર હું એટલું વલો,
ત્યાં તો રે ! “આ અથાણાનાં આંગળા ને મર્યાં બધાં
કેંદુનાં રખડે છે ને હલું ‘શું છે ?’ પૂછ્યા કરે !”
એવા આક્રમણુ પછીને, કોટ ટોપી લગાવીને
તૂર્પ હું ચાર કે પાંચ કાચ-ચીનાઈ માટીની
બરણીઓ લઈ આવ્યો, ત્યારે તે કૈંક શાન્ત થૈ. ૧૮
પરતુ સાંજના બ્યારે ફરીને ઘેર હું ગયો,
રૂમના એક ખૂણમાં ફેટેલી બરણીતણા
કાચના કટકા ફેરો પુજ એ એક નિરખ્યો. ૨૨
હલું તો કાચવાળાને પૈસા ના ચુકવ્યા હતા
ત્યાં તો આપુ દરય ભેલું, ને ભિભજ હાથથી ગયો:
“ભાંચ્યા છે હાથ તારા કે લેલું ‘ગૂમ યઈ ગયું’ ?
આપડા નહિ પૈની ને...” અરેકલ જ એમ હું
વલોતો, ત્યહાં એના ઠંઠે ફૂચો ચલી રાંચો;
આંખની અશુભી ધારા મોહુ આપુ ભીંભવીને
ગળે ઘૈ કમખાને ચે પલાળતી હતી, અને
ફસાંકે દૈહતી ગદ્ગદ કંઠે બોલી રહી હતી:
“અભરાઈ પરે એ સૌ મૂકવા, ખીટી ઝાલીને
ચાડી, ત્યાં બારથી મારા, અબરલ ધસી પડી;
મને ચે કાચ વાગ્યા છે વાંસામાં...” એટલું વલી
માંડ માડ, વળી પાછું કલ્પાન્ત આદરી દીધું. ૩૩
માહરા, દેહના સર્વ અંગો હિમથીજેલ શાં
નિશ્વેતન થયાં: રહાં હેયાના વાવતાર સૌ
તીવ્ર કેા વેદના સાંચે, કંપિયા, અણુકાંચમાં
“કાચના વાસણુથી ચે બરડ માનવી-હર !”
એટલું સાંભળી રહ્યો! ૩૮

“ગાઈડ”ના લખનાર

[શિષ્યાપ્રતિ]

: અનુક્રમ :

શિષ્યજી! પેનની ટોચે જ્ઞાન આવી ધનન્ત આ
ટોચેકે છે ગત વર્ષોનાં મધુરાં સ્મરણો અહા!
જૂનની “વીસ” મ્હોરન્તી, ખી. એ નાં બાર ઉધડે
અને આ કલેસે કાચાં કે પાકાં મુકેસ સુધરે!
ફેડેચો ના “ગાઈડ”કિન્તુ એ “બૂક” મારી ગુણવિતા
ધૂત લોક તણા જન્તો સમી છે એહની મત્તા.
માયા તો મોહિની જેવી તમે સૌને દિલે વસી
ભણી, જન્નળમાં ભતા હૈયે મારે ભીતિ નહિ!
ખરું! હું પ્રતિવર્ષોને કહું છું ભૈરવી કથા
પ્રશ્નોની: પ્રશ્નોપત્રોની માંડુ છું મૂળથી “તથા.” ૧૦
“મીલી.”નાં પેપરે પ્હોંચી ખોટાંસાચાં “સજેશનો”
ચેળવીને ઘટાવેલું “પામ્પ્લેટ” તમે ભજો.
ને યાઓ દહચે શણ “શુરુવ નેમા નમ:”
કહીને, હર્ષ હૈયાના પાકચે છે નરોત્તમ!
પરતુ ખ્યાલ છે બહાલા! પુસ્તકે પુસ્તકે મને
દીધો છે રૂપિયા અઢી રોકડા ખખડાવીને!
“બપો ભે પાંચસો એવાં, બપોસો રોકડા મળે”
એ ન્યારે પ્રેરતું હૈયું લખવા “બૂક” આ મને.
ખરું! કૈંક જખના મારે પરીક્ષામાં ફેસહની
નથી; વા સ્પર્શતી ભ્યાધિ કલાસના પરિણામની! ૨૦
યાઓ નાપાસ, કે યાઓ પાસ સૌ ફેસ્ટકલાસમાં!
મને શું? ક્ષીતિ વા નિન્દા? કાચતો અવકાશમાં!
છતાંયે શિષ્યજી! મારે માર્ચ એપ્રિલની નિશા
તમારી જેમ ભગતાં, વેકવી કપરી ફશા!
તમારે વાંચલું: રહેલું મારે તો એથી આકર્ષ
લખલું ચોરી ચોરીને કામ એ ના કથાશતું!
અને ભે કદિ ચોરાયું એણું તો “બૂક”માં રહે
“સીન્સેરીટી” તણી ખાગી. “શિષ્યોને કેમ પાલવે ?”
એ વાતે ફવતું ફેડું નિત્ય માડું સુશિષ્ય હે!
તારાથી વસતી મારે રાત્રિએ ગાળતી પડે! ૩૦
મારે બે છોકરાં નાનાં પત્ની ચે છે વિદાસિની
એ સાંને પોલવા છમો રૂપૈડી છે પગારની,
વળી છે જખના હૈયે મેનેટે ઉભવા તણી
જર્મની પ્હોંચીને મોટી ‘થીરીસો’ લખવા તણી!
પૂરું ના થાય છસોથી એટલે ફરવાં પડે
તૂત આ “બૂક”નાં બાપા, કે પૈસા કૈંક સાંપડે! ૩૬
મિત્રગણાદ ભત્રીપણ

ગદ્ય અને પદ્ય ?

લગ્નતીન્દ્ર હ. દવે

‘કવિતા’ના ગતારમાં ‘પ્રજ્ઞાપત્તિ’માંથી રા. શેખાલાલે લખેલો એક લેખ ઉનારવામાં આવ્યો છે. તેમાં લેખક પૂછે છે, આ યુગ ગદ્યનો છે કે પદ્યનો ? આ યુગ શેનો ને કોનો છે તે વિષે અનેક કથનાઓ નવામાં આવી છે. આ યુગ બાળકોનો છે, સ્ત્રીઓનો છે, દલિતોનો છે, યુવાનોનો છે, ધનિકોનો છે, મુસ્લિમો છે, જડવાદોનો છે; એમ આ યુગનું અધિપત્ય અનેકને મળી ચૂક્યું છે. પણ આ યુગ ગદ્યનો છે કે પદ્યનો એ પ્રશ્ન તદ્દન નવો છે.

ધર કોનું-વહુનું કે વરનું ? તેના જેવો આ પ્રશ્ન પ્રથમ દર્શને લાગે છે. સામાન્ય રીતે વિચાર કરતાં, કાલદાની દૃષ્ટિએ અથવા કાલદાની નજરે, ધર અચૂકનું એમ સહેલાઈથી કહી શકાય. પણ જરા ઊંડા ઊતરીને વિચાર કરીએ તો ધર કોનું એ કહેવું મુશ્કેલ પડે. બનેલું અથવા એકદું નહિ એમ માનવું પ્રાપ્ત થાય. તેમજ ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં, ગદ્યપ્રતિજ્ઞાની સંખ્યા ને લેક-પ્રિયતા ભેગાં આ યુગ ગદ્યનો છે એમ લાગે. પણ જરા વધારે વિચાર કરતાં આ પ્રશ્નનો નિષ્ફળાવક જવાબ દેવો મુશ્કેલ લાગે છે.

પ્રાચીન કાળમાં પદ્ય સાહિત્યમાં સર્વોપરિ સ્થાન મેળવતું હતું. કથા, વાર્તા, ધર્મોપદેશ, તત્ત્વચિંતન ઉપરાંત ઇતિહાસ, ન્યૈતિક અને આધુનિક જેવા પ્રદેશો પર એનું પ્રાકાશ્ય મળતું હતું. પદ્યમાં રચાએલા ગ્રંથોની સમગ્રતા માટે અથવા ખંડખંડનાત્મક ગ્રંથો માટે ગદ્યનો ઉપયોગ થતો. કાગકેતે ગદ્ય ને પદ્યની વિષયમયોદા લગભગ નહીં થઈ કલ્પનાત્મક લલિત પ્રકારના લેખન માટે પદ્ય અને રાજીય વાક્યમય માટે ગદ્ય વપરાતું છે એવો મત બંધાયો અને એ આજે પછે સ્થળે પ્રચલિત છે. ધરનું કામ સી સમાજે ને પુરુષ બહારનો ભવહાર સાથે તેમ સાહિત્ય સંદર્ભમાં પદ્ય સામ્રાજ્ય ભોગવે ને હુનિયતો ભવ-હારમાં ગદ્યનો ઉપયોગ થાય એમ પદ્ય ને ગદ્યની મર્યાદા અંકાર.

પરંતુ ગદ્યનો વિકાસ થતો ગયો તેમ જ પદ્યનો વિષયોની મર્યાદા વિશાળ થતી ગઈ. પૂર્વનાં મહાકાવ્યોનું સ્થાન નવલ-કથાએ લાઈ લીધું. આખ્યાનાદિને બદલે ટૂંકી વાર્તાઓ આવી. કવિત્વને અનુકૂળ રચના માટે પણ ગદ્યનો આશ્રય લેવામાં આવ્યો.

આપણા એક પ્રૌઢ વિચારકે એક સ્થળે લખ્યું છે કે ભાંડાને બાંધેલો પ્રસંગ હોય ત્યાં પદ્ય જ લોકોને-ગદ્યનું ત્યાં કામ નહિ. ભાંડાને બાંધે પદ્ય બધું આડુરૂળ વાહન છે એ ખરું. પણ ગદ્ય એ માટે નાલાયક છે એમ કહેવું એ વધારે ખરું છે. આજે ગદ્યનો વિકાસ એટલો બધો થયો છે કે પદ્યના નેટલી જ સંયોજતાથી ને સફળતાથી એ પણ રસનિષ્પત્તિ સાધી શકે છે. ગદ્ય એ રાજીય વાક્યમય કે ચર્ચાઓ માટે જ અનુકૂળ છે એમ માનવું એ સાચું નથી. પદ્યની સંકુચિતતા, પદ્યનું મહર્ષિ, પદ્યની સંયોજતા, પદ્યનું સાલકારત્વ, પદ્યનો વેગ ને ભાવોદ્દેક એ બધાં ગદ્યને સાધ્ય છે. એમ ન હોત તો અંગ્રેજ ગદ્યમાં ભાષાંતર થયેલી સ્વનિર્ધારની મિતાંબલિ નોએલપ્રાકરની અધિકારિણી શી રીતે ફરત ફરતે એક રીતે ભેગાં સામાન્ય ભવહારમાં

બ્યારે બ્યારે ભાવ દર્શાવવાના પ્રસંગ આવે છે ત્યારે હંમેશાં ગદ્યની સહાયતા જ આપણે એ દર્શ્ય કરીએ છીએ. સામાન્ય સ્વીકાર્ય તો શું પણ સમર્થ કવિઓ ને પદ્યકારો પણ બ્યારે એમનામાં કોઈના ભાવોદ્દેક થાય છે ત્યારે પદ્યમાં ગાળ નથી દેતા—સંયોજ ને તીખાં ગદ્યવાક્યોનો જ ઉપયોગ કરે છે. જુહુપ્રસા, ખેદ, નિવેદ, પ્રણય આદિ ભારો પણ સામાન્ય રીતે તેઓ ગદ્યકારો જ વ્યક્ત કરે છે અને હજીદોના કે અન્ય કોઈ રીતની નડતર ન હોય તો સફળ રીતે કરી શકે છે. એટલે ગદ્યમાં સ્વાભાવિક રીતે જ ભાવ વ્યક્ત કરવાની શક્તિ રહેલી છે. અને જનમી યુગો ન હોય એવાં પ્રત્યેક સ્વીકૃત્ય અનેક પ્રસંગો એ રીતે ભાવ વ્યક્ત કરતાં, સદીઓ થયાં, આખ્યાં છે. પરંતુ સાહિત્યની કૃતિ તરીકે લેખી શકાય એવી રીતે આ પ્રકારના ગદ્યનું ખેડાણ પદ્યના પ્રમાણમાં બહુ યોગ્ય કાલથી જ થવા માંડ્યું છે. એટલે ગદ્યની આ શક્તિ હજી બેઠકને તેટલી વિકસિત નથી થઈ અને નેથી કેટલાક હજી એની એ પ્રકારની શક્તિની બાબતમાં શંકાકીલ રહે છે સ્વભાવિક છે.

આમ ગદ્યે પદ્યનાં પ્રદેશો સર કરવાં માંડ્યા છે તો પદ્યે પણ મદ્યનાં પ્રદેશોમાં ચોરસા માંડ્યા માંડ્યા છે. અને આથી ગદ્ય ને પદ્ય વચ્ચે કંઈક મર્યાદા રેખા, આંકડો એ અલભ્ય મુશ્કેલ બની ગયું છે. આજે જેમ સ્ત્રીનાં કામ પુરુષ અને પુરુષનાં કામ સ્ત્રી કરી શકે છે અને તે પણ સફળતાથી, ને જ રીતે આજે મદ્ય પદ્યનું કામ અને પદ્ય ગદ્યનું કામ સંયોજ રીતે સાધી શકે છે. પરંતુ એમાં થોડા અપવાદો તો રહેશે જ. કેટલાંક કામ એવાં છે જે એમાંથી એક જ કરી શકે, બંને નહિ, લખનારથી અને ગુણવત્ત એ પદ્યનાં શુભો ગદ્યને બહુમા ગણાવે છે, તેમ ગદ્યની વિશદતા પદ્યથી હંમેશાં ભળતી શકતી નથી. કામમાં રમી રહેવાની ને સ્થિતિમાં અંકાર જવાની શક્તિ ગદ્યને અભાગી જ છે.

પદ્યે પોતાની સર્વ શક્તિઓ પ્રગટ કરી દીધી છે, બધી ચમત્કૃતિઓ બજાવી દીધી છે, સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી લીધી છે. હવે કંઈ નવીન ચમત્કૃતિ કે સિદ્ધિ સાધવાનો એને બહુ જોગો સંભવ છે. આજે પદ્યરચનાના નવનવા પ્રયોગો થઈ રહ્યા છે તેની પાછળ આ પણ એક કારણ રહ્યું હોય એમ લાગે છે. ગદ્ય હજી વિકાસ પામે છે, નવનવા પ્રદેશો એની સંકુચ પડ્યા છે, શક્યતાના ભંડાર એની આગળ ખુલ્લા છે. એની શક્તિ ગદ્યના ચમત્કાર સાધતી બની છે, પદ્યની પુરાણી મોટિની ઓસરી નથી, પણ એ અતિપરિચિત જેવી તો લાગ્યા જ માંડી છે. અને એ જોગું હોય તેમ નવપ્રયોગના રસિકોએ એના અલકાર ઉતારી લેવા માંડ્યા છે, એના કેટલાં કામલતાને રચાને પરપરા મદ્યમાંથી છે અને એમી સંકુચારતાને બદલે ખડતલપણું આપણા માંડ્યું છે. બીજે પક્ષે ગદ્યે પોતાનાં ચેતુષ ને સંયોજના, ને વિશદતા ભાગવી રાખવા ઉપરાંત લલિતને મહર્ષિને પણ આવકાર દેવા માંડ્યો છે, એટલે આ યુગ પદ્યનો છે કે ગદ્યનો એનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ થતાં, એટલું તો કહી શકાય કે સાહિત્યકાર અને સાહિત્યરસિક વચ્ચેનાં અંધાર અભ્યારે પદ્ય કરનાં ગદ્ય વધારે પ્રમાણમાં ગેમી રહ્યું છે.

અર્થાપન

એક કવિતાના કંચનકથીરની પરખ

‘કવિતા’ માસિકના તંત્રીશ્રી,

નીચેનું અર્થાપન પ્રસિદ્ધ કરી આભારી કરશે.

શ્રી આસિમ રાદેરી કૃત એક કાવ્ય ‘આંધળા છોકરી’ શ્રી રુનેદગરિમ અને શ્રી ઉમારાકર જેવી સંપાદિત “સાહિત્યપરવ”ના ત્રીજે ભાગ હાથ ચડતાં આજે અચાનક ભેળું. એ ૧ કાવ્ય વિશે અગાઉ પણ ઘણી પ્રશંસા સાંભળેલી, સાહિત્યના કેટલાં નવાસવા ઉમ્મગી નિશાળિયા કનેથી નહિ, પણ ૨૦૦ આચાર્ય શ્રી આનન્દ-રાકર દ્વારા જેવા વિધવારિષિ પાસેથી; આજથી, ચારેક સાલ પહેલાં, ‘બુધ્ધિમાં સાહિત્યસંસદના વાર્ષિક ઉત્સવ પ્રસંગે થયેલા કવિસંમેલનમાં. આચાર્યશ્રીએ આ કાવ્યની વસન્ત-વર્ષા ઉપ, અંક ૩, શ્રાવણ-આશ્વિન, સં. ૧૯૯૪માં એ સંમેલનના જ્ઞાતિ આપતાં પણ ઘણી પ્રશંસા કરી છે. એ સંમેલનમાં રજૂ થયેલાં કાવ્યોમાં આ કાવ્યને ઉત્તમોત્તમ ગણ્યું છે; કવિની કલાદષ્ટિ પર પ્રશંસાની એક અખડ અવ્યંધારા ટોળી છે.

આમ હોવા છતાં, હકીકત લેખે આ કવિતા પ્રાકળ યોદાક ઇતિહાસ છે; ને તે ભણવા-જેવા છે. ‘શુભાગ રસ્ય નામૂદી’ કર્શીરતું નામ ઉદ્ડું કાવ્યસાહિત્ય ને કાવ્યરસિક જનતામાં સુપ્રસિદ્ધ છે. એમનું એક કાવ્ય ‘એક અંધી લાકીની કુઆ’ આ નીચે લખી મોકલું છું ને એની સાથે બાઈ આસિમ રાદેરીની અંતિ

પ્રશસ્તિ એવી પેલી નામનીન કવિતા લખું છું. આપ એ બંને કાવ્યોની સરખામણી કરો: પંક્તિએ પંક્તિ જુઓ ને પછી કહો કે એ કવિતામાં રહેલું કંચન કેટલું છે ને કથીર કેટલું છે. બાઈ આસિમે તો એ કવિતાનું આંખ અંધીને ભાષાંતર જ કર્યું છે; ને તે પણ બહુ સારું તો નહીં જ; ને પોતે એ ભાષાંતર કર્યું છે એવો આટલાં વર્ષ સગી કર્યાં થ કરો ઉદ્દેશ્ય સરખો કર્યો નથી, બંધક ઉદ્દેશ્ય કર્યો હોય તો એ કાવ્ય પોતાની સર્જન પ્રતિભાનું મૌલિક ફળ છે એવો દાવો નોંધાવેનાર.

વિચાર કરતાં તો આમાં હસ્યું ને હાસ્ય બંને એક સાથે સમાયાં છે. ૨૪૦ આચાર્ય શ્રી આનન્દરાકર દ્વારા, રુનેદગરિમ ને શ્રી ઉમારાકર જેવી જેવા વિદ્વાન ને અભ્યાસીઓ, એ કૃતિ કે કૃતિ સંબંધે કાંઈ અભિપ્રાય હાપતાઆપતા પહેલાં યોગ્ય ચકાસણી ને ચોક્કસી કરતા નથી એ હૃદયચૂક એકી શોકકારક નથી. બીજી રીતે કહું તો પારકી સંપત્તિ અને યજ્ઞાધનના કુટલુકારો, સાહિત્ય જગનના સદા ભગતક એવા એકનિષ્ઠ ચોક્કસારને પણ ગાંધેસ બનાવી બુલ્લથાપ ખવરાવી જાય છે. સાંભળવા પ્રમાણે ‘કારવાં’ માસિકમાં પણ આ કાવ્ય અને આસિમ રાદેરીના આવાં જ બીજાં કાવ્યોનાં કંચનકથીરની યોગ્ય પરખ લેનાર રહી છે.

યોગ્ય ઝાણ સ્વીકાર કરવામાં નથી નાંખ, નથી અવનતિ, નથી હીણપત. એ બધું તો ઝાણબાર માથે અબજે. ભયો હોય છતાં નકારવામાં છે. આની મનોવૃત્તિ ઊગતી હોય એમાં જ દિત ■ કવિતાનું ને કવિતા લખનાર આસિમેનું.

સિંહ જગજ

પ્રતિષ્ઠિતિ, પ્રયત્ન, પ્રસાદ, પ્રતિભા, પ્રક્ષોભ

[તા. ૨૩-૫-૧૯૪૨ને મંગવારને રાત્રી પૂના ખાતે મહાશયી, શરદાપ્રસાદ મંડળના અધ્યક્ષરાયણે શ્રી. પુ. મં. લાડે કરેલા ભાષણમાંથી ઉત્પત્ત]

“કાવ્યનું” ક્ષેત્ર અને કાર્ય શું એ વિશે હું ચોક્કસ બોલવા કનિષ્ઠ છું. આજકાલ કાવ્ય એ એકધી ગમતનું એક સાધન થઈ મેંડું છે. આજકાલનાં સાપ્તાહિકોનાં પાનાંઓ પર પ્રસિદ્ધ થતી કવિતાઓના વિષયો બેસેલા તે મારૂં પડશે કે સોક્રાતેસ મનમાં જે વિચિત્ર તરંગ ઊઠે છે તેના સાથ ઉપરજેલા પ્રસંગો પર કાવ્યની કમિયાર મણુવાનો પ્રયત્ન થાય છે. રવિવારે જ્યાં બાદ વારકક્ષી સાધનામાં એ ઉપયોગી થઈ પડે તેથી વધુ તેની ઉપયોગિતા કે કીર્તિત નથી. આપણાં માસિકોમાં પણ કવિતાઓ આવે છે પણ તે પણ જેમ ભોળાનની યાળામાં ચડણી કે કચુંબર આવે છે તે તેથી દુરિચેષ્ટિય ઉત્પન્ન થાય છે તેમ તેટલા જ પ્રમાણમાં આ માસિકોમાં આવતી કવિતાઓનું મૂલ્ય છે.

વાસ્તવિક રીતે કવિતાના ક્ષેત્રમાં સાધારી તરીકે કવિતાએ મહાકાવ્યનું નોંધ્યું છે. પણ તે ગિચાઈ સંરક્ષી જેમ દીનદેવે દૂરે છે. અને બાકી તેનો તરુણ પતિ નેશપલટા કરી પોતાની પ્રિયતાના દીનદીન હાલ બેસે રહે છે—આપ આડા કાન કરીને.

કવિતા પાછળ પડતી ભય છે. કાવ્યનિર્મિતી છે વા થાય છે તેના કરતાં વધુ કસ્યકા થતી નોંધ્યું એમ કહીને વા કવિતા મંથનમાંથી ઉત્કૃષ્ટ કવિતામાંથી શોધ કરવી નોંધ્યું એમ કહી અનંત કાલ પછી કવિમંડળો વિચરનાર એકાદ કેાઈ જેમ કવિત્વ વિનંતુ ચિત્તે એમ કહી કે તે સાદામતાના હાથ-માંની વીણા ફેરી બદલ પકડે તે તેથી આપણને ખોટું શા સાડુ લાગણું નોંધ્યું છે ? જે કવિએ વીણાને બદલે હાથમાં બદલે કસ્યકા કરવાનો પેકાર ઊઠાવ્યો તેણે તે ધર્મ માટે, મણુસાક્ષી ખાતર સૈનિક થઈ બંદૂકનો ફોડો સોડામાં બેળી મણુલ માનવમાનવે સુખનો સંદેશ કેમ મળે એ જ એક શુદ્ધ સુહૃદી તે ક્યો. સિંદૂર, બાયર્ન, રેમ્પર આ બધાએ પણ પોતાના બાંધવોને આવે જ સંદેશ આપ્યો હતો. દૂર શા માટે બધે ? જે વિશ્વાભિરે ગાયત્રી મંત્ર આપણે ક્યો તેણે જ રાત્રને ધતુવિશી શીખવી. ખરે કવિ બંદૂક લે પણ તેથી કાંઈ તે બેળીની ત્યજ દેતો નથી. કવિ અને રાજદારણી આ બેમાં ક્યેક કાણ એ વાતની ચર્ચા કે ઉદાપેલ કરવાની મારી કિછા નથી. મનુષ્ય સરીરમાં મગજ, હૃદય, હાથ, આંખ આ બધામાં ક્યેક કાણ એવો વાદ ઊભો કરવો નેટલો નિરર્થક છે તેટલો જ નિર્ર્થક આ પ્રશ્ન છે.

રાત્ર અને કાવ્યનો ઝગડો અનંતકાળથી ચાલી આવ્યો છે. રાત્ર તરફ કાવ્ય દર્શક કરતું નથી તેનું ઉદાહરણ એટલે કવિ કાલિદાસ આદિકૃત- વિદ્યાન અને શારંગી ઉપયોગ બે માત્ર બેળ બનાવી તે વડે અસંખ્ય નિર્દોષ અનુભાઓ અને અર્થકોના પ્રાણુસંહાર કરવામાં જ થતો હોય તો જે વાંદરાઓના હાથમાં આ રાત્ર સોપાન છે તેમની હૃદયધ્રંચિમાં કાવ્યનો પરમ રસ સંચિવો નોંધ્યું.

કાવ્ય એ વિશુદ્ધ આનંદનું, કાંતા પેટે મધુર ઉપદેશ આપનાર અને હૃદય અને ચિત્તને પરમ શાંતિ દેનાર ઉચ્ચ સાધન છે.

માત્ર આનંદ આપવાના હેતુથી કવિતાના પ્રયત્નો ઉકેલ આવતો નથી. તેથી કાવ્યને સત્ અને ચિત્તા બોલી માર્ગે ચલાવવું નોંધ્યું છે. કાવ્યનું સમાજમાં શું સ્થાન હોયું નોંધ્યું એ અને સમાજને કાવ્ય કેટલી હદ સુધી ઉપયોગી થઈ પડે એ પ્રશ્નો વિચાર સંસ્કૃત સાહિત્યકારોએ ખાસ ક્યો હોય એમ કાળનું નથી. કારણ કે સંસ્કૃત સાહિત્યકારો રાજાઓના અમર્યમાં જ છવન વીટાના હતા. સંસ્કૃત સાહિત્યકાર પ્રારંભથી જ કાવ્યને સોતું માનતા હતા અને તેથી તેમાંથી શાસમાં સાતું કલામયુ અલંકાર (ધરણી) કેમ કરી ધડી શકાય તે તરફ તેમનું સ્ત્રીય પ્રથમ લક્ષ જતું. પરંતુ મગધી કવિઓનો પંથ તો નિરાશો છે. મરાઠી કવિઓએ રાજ્યકૃષ્ણા માટે નહીં પણ બધું જન-સમાજ માટે કાવ્યની રચના કરી છે. આતુ ઉત્કૃષ્ટ ઉદારણ્ય રામદાસમાં આપણને જડે છે. પ્રાસાદિક કાવ્યની ચર્ચા કરવા કરતાં પ્રાસાદિક કાવ્યકાર અર્થાત્ કવિ હોયે હોયે નોંધ્યું એ પર વધુ મહત્વ, વધુ ભાર દેવાયો નોંધ્યું છે. કારણકે કાવ્યકાર મણુસને જેવો સ્વભાવ તેનું તેનું કાવ્ય.

પ્રતિષ્ઠિતિ, પ્રયત્ન, પ્રસાદ, પ્રતિભા અને પ્રક્ષોભ—આ કાવ્ય યુગોની એક પછી એક સીડીનાં પગથિયા છે. કવિની જેવી પ્રતિષ્ઠિતિ એક પછી કાવ્યનિર્મિતી. બુદ્ધિજનસમાજમાં એકરસ થઈ બંધન—બળી બંધન તેમની અનુભવ આત્મસત કરવો અને પછી સમરસ થવા બાદ જે કાવ્યગચના નિર્માણે તેમાં છવન અને ચિરંજીવિતા આવશે જ. કવિની પ્રતિષ્ઠિતિ નેટલી આપક તેટલી હદે કાવ્ય પણ આપક થવાની સંભાવના. પછી તે પ્રતિષ્ઠિતિ બલે પ્રિયાપ્રત્યેની, રાષ્ટ્રપ્રત્યેની, પ્રયુપ્રત્યેની અગર વિશ્વપ્રત્યેની હોય. પ્રેમકાવ્યો વિંમે જેમને નિદરકાર છે તેમને મંદભાગ્ય સમભવા નોંધ્યું છે. પ્રિયની માયા અને સિયુનો આનંદ જેને સમજતો નથી તે મંદભાગ્યની દંડો ખાતી નોંધ્યું છે. કવિને માત્ર આ આનંદનો દરેશ મુકાળ હોય છે. નોંધ્યું આંખો કવિની પ્રેમકાવ્યમાં સમાધિ લાગી શકતી નથી તેણે મહાકાવ્ય લખવાના ફંદમાં પડતું નહીં. પ્રેમકાવ્યો કે ગીતો મહાકાવ્ય કાપવામાં આવે આવે છે એ સાથે ખોટો આરોપ છે. રશિયાનો મુપ્રસિદ્ધ કવિશાસ્ત્રી કવિ માયકાન્દેરકાવ્યે પવિત્વન પામતી પવિસ્થિતિનો ચેત્ય અભ્યાસ કરી રશિયાની આમજનતાને કવિપ્રયત્ન બનાવી. પ્રેમગીતો પુરુષ અને પ્રકૃતિના પ્રણીયમાંથી નિર્માય છે. જેમ જેમ ઓગોને અધિક રસતંત્ર મળતું ગયું તેમ તેમ પ્રેમગીતો વધતાં ગયાં. જે દિવસે પેનકા-પેનકાનાં હલકા ગીતો અને લાવણીના કેપાતાં કે સંખ્યાનાં બધે ચશે અને સમાજના નિયત્ત ચરના લોકો પણ પ્રેમગીતો લખવા લાગશે તે દિવસે સ્ત્રી સપૂત્ત સ્વતંત્ર થઈ એમ હું કંદીશ. કેલવસત, તિલક અને માધવ વ્યુલિયન વગેરેને સમા દેવાના. પ્રભાકર વગેરેની સાથે એક પાટલે બેસાડવા બેસિન નથી. નીચ

ચર્યાપિત્ર

એક કવિતાના કંચનકથીરની પરખ

‘કવિતા’ માસિકના તંત્રીશ્રી,

નીચેનું ચર્યાપિત્ર પ્રસિદ્ધ કરી આભરી કરશે.

શ્રી આસિમ રાંદેરી કૃત એક કાવ્ય ‘આંખળી છોકરી’ શ્રી રત્નેદરસિમ અને શ્રી ઉમાશંકર જેવી સપાદિત “સાહિત્યપરવશ”નો નીમો ખામ હાથ ચડતાં આગે અવાનક બેનું. એ જ કાવ્ય વિશે અગાઉ પશુ ઘણી પ્રશ્ન સાંભળેલી, સાહિત્યના કોઈ નવાસવા ઢાંગી નિશાનિયા કનેરી નહિ, પણ સ્વં આચાર્ય શ્રી આનન્દ-શંકર દ્વવ જેવા વિશ્વાવાસિનિ પાસેથી, આજથી, ચારેક સાથ પહેલાં, મુખ્યમાં માહિત્યસ્પદના વાર્ષિક ઉત્સવ પ્રસંગે થયેલા કવિસંમેલનમાં. આચાર્યશ્રીએ આ કાવ્યની વસન્ત-વાર્ષ ૩૭, અંક ૩, શ્રાવણ-આશ્વિન, સં. ૧૯૮૪માં એ સંમેલનનો છતાં આપતાં પશુ ઘણી પ્રશ્નસા કરી છે એ સંમેલનમાં ૨૭૫ ધ્યેસાં કાવ્યોમાં આ કાવ્યને ઉત્તેજાતમ ગણ્યું છે: કવિની કલાકૃતિ પર પ્રશ્નસાની એક અખડ અધ્યંધાર દેખા છે.

આમ હોવા છતાં, દૃષ્ટીકત લેખે આ કવિતા પ્રાછળ યોરડાક કૃતિદાન છે; ને તે જાણવા જેવો છે. ‘શુભામ રસલ નામૂકી’ કસ્તીરનું નામ ઉર્દૂ કાવ્યમાહિત્ય ને કાવ્યગતિક જગતમાં સુપ્રસિદ્ધ છે, એમનું એક કાવ્ય ‘એક અધી લડકીકી દુઆ’ આ નીચે લખી મેકયું છું ને એની સામે બાઈ આસિમ રાંદેરીની આન

એક અધી લડકીકી દુઆ

અન : “શુભામ રસલ નામૂકી” કસ્તીર.

તુને તારિકા ઝિયા બપૂશી હમ, સરજ કે જમાસ,
બારિશે બાન્વારમે દુન્યાકી ખેતી હમ નિહાલ,
નર પાગીમે કમર હમ આપલી અપની મિસાલ,
સુઝકે ઇન મીરીકી કુછ ખવાહિશ નહિ એ મુશ્કલસાલ.

યેહ તમના હવ કે અપની માકી સરત દેખ લં. ૧
લોગ કહતે હવ કે રંગેકી કઠ અકસામ હમ,
સુખ હંય, કાલે હંય, પીસે ઓર-નીલા ફામ હમ,
અમે ઇન રંગેસે વામિરતા બહુસે કામ હમ,
સુઝકે કયાકે. યેહ આંખવાલેકે કે ચિયે ઈન્આમ હમ.

યેહ તમના હવ કે અપની માકી સરત દેખ લં. ૨
સુનતી આઈ હં કે બિસલે હંય અમનમે લાલહાર,
રમે ગુલપર રમ. બરસાતી, હમ સાલનકી બહાર,
તાગમી રી રહેમે હવ બરત. કલોઝીકા નિખાર,
મંય નહિ કહેવી કે યેહ સળ દેખ લં પરવરદિગાર.

યેહ તમના હવ કે અપની માકી સરત દેખ લં. ૩
મેરી આંખોમે બસારત કી હવસ ઓરલા નહી,
મે-અસર હું મંય મગર ઈસકી સુજહે પરવા નહી,
તુને સમજા હવ મંય આગરજ હું મગર અવસા નહી,
સુઝકે હરગિઝ આરમૂએ દીદમે બીના નહી.

યેહ તમના હવ કે અપની માકી સરત દેખ લં. ૪
“કુલીમ” માસિક ઉર્દૂ, દિલ્હી,
એપ્રિલ, ૧૯૭૭, અંક. ૫૬ ૩૩૯.

પ્રશસિત એવી પેલી નામગીન કવિતા લખું છું. આપ એ બંને કાવ્યોની સરખામણી કરે: પંક્તિએ પંક્તિ જુઓ ને પછી કહો કે એ કવિતામાં રહેલું કંચન કાલું છે ને કથીર કાતું છે. બાઈ આસિમે તેા એ કવિતાનું આંખ મીચીને બાપાંતર જ ક્યું છે; ને તે પશુ બહુ સારૂ તો નહીં જ; ને પોતે એ બાપાંતર ક્યું છે એવો આટલાં વર્ષ લગી ક્યાં ય કરો ઉદ્દેશ સરખો ક્યો નથી, બદલે ઉદ્દેશ મુકો હોય તો એ કાવ્ય પોતાની સર્જન પ્રતિબલ્લ મૌસિક ફળ છે એવો દાવો નોંધાવતો જ.

વિચાર કરતાં તેા આમાં દરબુલ ને કાણુ બન્ને એક સાથે મમાયાં છે. સ્વં આચાર્ય શ્રી આનન્દ-શંકર દ્વવ, રત્નેદરસિમ ને શ્રી ઉમાશંકર જેવી જેવા વિદ્વાન ને અભ્યાસીઓ, એ કૃતિ કે કૃતિ સંબંધે કોઈ અભિપ્રાય ધાપતાઆપતા પહેલાં યોગ્ય મકાસણી ને મોકળી કરતા નથી એ ફરજત્ત એટલે શૈક્ષણિક નથી. બીજી રીતે કહું તો પારકી સંગતિ અને યશોધનના હુલુલકાર, સાહિત્ય જગતના સદા જગતકે એવા ‘એકનિષ્ઠ મેઘીકાંતોને’ પશુ મોદિશ બનાવી જલથાપ ખવરાવી જાય છે. સાંભળવા પ્રમાણે ‘કાસ્વા’ માસિકમાં પશુ આ કાવ્ય અને આસિમ રાંદેરીના આવાં જ બીજાં કાવ્યોમાં કંચનકથીરની યોગ્ય પરખ લેવાઈ રહી છે.

યોગ્ય મકલ્પ સ્ત્રીકાર કરવામાં નથી નાનપ, નથી અવનતિ, નથી લીજુપત. એ બધું તેા મકલ્પબાર માથે અબરે, ભયો હોય છતાં નકારવામાં છે. આવી મનોદષ્ટિ બેગની કંબાપ એમાં જ દિત છે કવિતાનું ને કવિતા લખનાર આક્રિસેલું.

સિં. જનક

એક ઈચ્છા

અનાર : કવિ આસિમ રાંદેરી

તહેં અમક તારાને અર્પાં માંદાને દીધો પ્રકાશ,
સુર્યને પશુ તેજ દેવામાં ન તેં રાખી ક્યાશ!
કેમણ છે સુખિ મહીં તુજ વર દર્ષિધી નિરાશ!
ઓ પ્રભો! સુજને છતાં એની નથી ક્યાં કે બાશ.
એક ઈચ્છા છે કે મારી “મા”નું મુખકું નેહ લઈ. ૨
લોક કે છે કે ઘણું રંગેથી છે દુન્યા ભરી,
લાલ, પીઠા, વાળી, લીસો, શુભાળી, કેસરી;
આંખવાળા કાન એ તેખત, બસે હો અવતરી,
સુજને એ જેવા પ્રશુ ઈચ્છા નથી મનમાં ભરી.
એક ઈચ્છા છે કે મારી “આ”નું મુખકું નેહ લઈ. ૨
સાંભળું છું બાગમાં ફૂલો ખીસે છે બેશુભા,
ધુજો છે જાગનાં બિંદુ કળીઓ મુખ પ્રતેક સવાર.
કે છે સળીઓ બાગમાં ફેરે છે શ્રાવણની બકાર,
હું નથી કહેવી એ સી નિરખું એ સુખ પરવરદિગાર.
એક ઈચ્છા છે કે મારી “મા”નું મુખકું નેહ લઈ. ૩
મારી આંખોને લગારે રૂઝની પરવા નથી,
અંધેગાળપણનું જગતે દિશમાં દુ:ખ મારા નથી.
બેલાવાળી આંખની ઈર્ષી નથી, ઇચ્છાં નથી,
તુજને પશુ જોવાની ઇચ્છા એ પ્રભો! હા, હા, નથી.
એક ઈચ્છા છે કે મારી “મા”નું મુખકું નેહ લઈ. ૪

મંચીતિ, પ્રયત્ન, પ્રસાદ, પ્રતિભા, પ્રક્ષોભ

[તા. ૨૩-૫-૧૯૪૨ને મંજવારને રોજ પૂના ખાતે મહાભારત શરદોપાસક મંડળના અધ્યક્ષશ્રીશ્રી શ્રી. પુ. મં. હાટે કરેલા બાધાપ્રશ્નોથી ઉત્પત્ત]

“કાવ્યનું ક્ષેત્ર અને કાર્ય શું એ વિશે હું થોડું બોલવા ઇચ્છું છું, આજકાલ કાવ્ય એ એકાંકી બનતલું એક સાધન થઈ ગયું છે, આજકાલનાં સાપ્તાહિકોનાં પાનાંઓ પર પ્રસિદ્ધ થતી કવિતાઓના વિષયો નેશો તો ગાલમ પડશે કે લોકોનાં મનમાં ને વિચિત્ર નરંગ ઊઠે છે તેના સાવ ઉપરજીલ્લા પ્રસંગો પર કાવ્યની કિમિત રચવાનો પ્રયત્ન થાય છે, રવિવારે જગ્યા બાદ વાગુક્ષી સાધનામાં એ ઉપયોગી થઈ પડે તેથી વધુ તેની ઉપયોગિતા કે કિમિત નથી, આપણાં માસિકોમાં પણ કવિતાઓ આવે છે પણ તે પણ જેમ બોજાની શાળીમાં ચટણી કે કચુંબર આવે છે તે તેથી દુષિરંધિયુષ્ય હત્પન્ન થાય છે તેમ તેટલા જ પ્રમાણમાં આ માસિકોમાં આવતી કવિતાઓનું મૂલ્ય છે.

વાસ્તવિક રીતે સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં સાપ્તાહી તરીકે કવિતાએ મહાહતું નોંધ્યું, પણ તે બિચારી ફેરફાર જેમ દીનશેષ ફેર છે, અને અણે તેનો તરુણ પતિ વેશપલટો કરી પોતાની પ્રિયતમાના દીનહીન હાથ ભેટો રહે છે—આંખ આડા કાન કરીને.

કવિતા પાછળ પડતી બધ છે. કાવ્યનિર્મિતી છે વા થાય છે તેના કરતાં વધુ કસ્યકાન થતી નોંધ્યે એમ કહીને વા કવિતા મંચનમાંથી ઉત્કૃષ્ટ કવિતામાર્ગની શોધ કરતી નોંધ્યે એમ કહી અનંત કાલ પર્યંત કવિમંડળમાં વિચારનાર એકદલ કોઈ કવિ અનંત વિશિષ્ટ ચિત્તે એમ કહી કે તે સાપ્તાહિકાના હાથ-માંની વીણુ કે ફેરી બંદૂક પકડે તો તેથી આપણને ગોઠું શા સારુ લાગતું નોંધ્યે ? ને કવિએ વીણુને બદલે હાથમાં બંદૂક બદલ્યું કરવાનો પેકાર ઊઠાવ્યો તેણે તો ધર્મ માટે, માણસાઈ ખાતર સૈનિક થઈ બંદૂકનો દુહો લોકોમાં ગોળી આપિશ માનવમાત્રને સુખનો સંદેશ કેમ મળે એ જ એક શુદ્ધ ધુલિકી તે ક્યો. સિટ્કન, બાથરન, રપેડર આ બધાએ પણ પોતાના બાંધવોને આવે જ સંદેશ આપ્યો હતો. ફર શા માટે નહ્યે ? ને વિશ્વાશિત્તે આગતી જ અપેક્ષા કર્યો તેણે જ રાખને ધનુર્વિદ્યા શીખવી. ખરો કવિ બંદૂક લે પણ તેથી કાંઈ તે લેખિની તજી દેતો નથી. કવિ અને રાજકારણી આ મેમાં શ્રેષ્ઠ કાણ એ વાદની ચર્ચા છે ઉદાપેક્ષ કરવાની મતી ઈચ્છા નથી. મનુષ્ય શરીરમાં મગજ, હૃદય, હાથ, આંખ આ બધામાં શ્રેષ્ઠ કાણ એવો વાદ ભ્રમો કરવો નેટલો. નિરર્થક છે તેટલો જ નિરર્થક આ પ્રશ્ન છે.

રાજ્ય અને કાવ્યનો પ્રશ્ન આનંદકાવ્યથી ચાલી આવ્યો છે. રાજ્ય તરફ કાવ્ય દર્શક કરતું નથી તેનું ઉદાહરણ એટલે કવિ કાંદિદાસ આધુનિક- વિરાગ અને શાસ્ત્રી ઉપયોગ બે માત્ર એળ બાધવી તે વડે અસંખ્ય નિર્દોષ અબલાઓ અને અર્બકોનો પ્રાણસંહાર કરવામાં જ થતો હોય તો ને વાદશ્રીઓના હાથમાં આ શસ્ત્ર સોંપાતું છે તેમની હૃદયપ્રથિમાં કાવ્યનો પરમ રસ સીચવો નોંધ્યે.

કાવ્ય એ વિશુદ્ધ આનંદનું, કાંતા પેટે મધુર ઉપદેશ આપનાર અને હૃદય અને ચિત્તને પરમ શાંતિ દેનાર ઉચ્ચ સાધન છે.

માત્ર આનંદ આપવાના હેતુથી કવિતાના પ્રશ્નો ઉઠેલ આવતો નથી, તેથી કાવ્યને સત્ અને ચિત્તા વાંચી માર્યે ચકાવતું નોંધ્યે. કાવ્યનું સમાજમાં શું સ્થાન હોતું નોંધ્યે અને સમાજને કાવ્ય કેટલી દલ સુધી ઉપયોગી થઈ પડે એ પ્રશ્નો વિચાર સંસ્કૃત સાહિત્યકારોએ ખાસ કર્યો હોય એમ લાગતું નથી. કારણ કે સંસ્કૃત સાહિત્યકારો રાજ્યોના ગામથમાં જ છવન વીતાડના હતા. સંસ્કૃત સાહિત્યકાર પ્રારંભથી જ કાવ્યને સેતું માતા હતા અને તેથી તેમાંથી સારામાં સારું કલામયુ અલંકાર (ધરણ્ય) કેમ કરી થકી શકાય તે તરફ તેમનું હૈયું પ્રથમ લક્ષ્ય હતું. પરંતુ મરાઠી કવિઓએ પંથ નો નિરાળો છે. મરાઠી કવિઓએ રાજ્યદ્રષ્ટા માટે નર્દા પણ બધું જન-સમાજ માટે કાવ્યની રચના કરી છે. આનું ઉદાહરણ રામદાસમાં આપણને નરે છે. પ્રાસાદિક કાવ્યની ચર્ચા કરવા કરતાં પ્રાસાદિક કાવ્યકાંડ અર્થાત્ કવિ હોયે હોયે નોંધ્યે એ પર વધુ મહત્વ, વધુ ભાર દેવાશે નોંધ્યે. કારણકે કાવ્યકાર માણસનો જેવો સ્વભાવ તેવું તેનું કાવ્ય.

પ્રચિત્તી, પ્રયત્ન, પ્રસાદ, પ્રતિભા અને પ્રક્ષોભ—આ કાવ્ય શુભાની એક પછી એક સીડીનાં પગથિયાં છે. કવિની જેવી પ્રચિત્તી તેથી કાવ્યનિર્મિતી, બહુલનસમાજમાં એકદલ અર્થ નહીં—ભણી નહીં તેમનો અનુભવ આનંદસાત કરવો અને પંછી સમરસ થયા બાદ ને કાવ્યરચના નિર્માણે તેમાં છવન અને ચિરંજીવિતા આવશે જ. કવિની પ્રચિત્તી નેટલી વ્યાપક તેટલી હદે કાવ્ય પણ વ્યાપક થવાની સંભાવના. પછી તે પ્રચિત્તી બસે પ્રિયાપ્રત્યેની, રાષ્ટ્રપ્રત્યેની, પ્રબુપ્રત્યેની અગર વિશ્વપ્રત્યેની હોય. પ્રેમકાવ્યો વિશે જેમને નિરંતરકર છે તેમને મંદમાગ્ય સમગ્રવા નોંધ્યે. પ્રિયાની માયા અને શિશુનો આનંદ જેને સમજતો નથી તે મંદમાગ્યની દંભો ખાલી નોંધ્યે. કવિને માત્ર આ આનંદનો હંમેશ મુકાબ હોય છે. ને એજાણી કવિની પ્રેમકાવ્યમાં સમાધિ લાગી શકતી નથી તેણે મહાકાવ્ય લખવાના દંભમાં પડતું નર્દા. પ્રેમકાવ્યે કે ગીતો મહાકાવ્ય લખવામાં આવે છે એ સ્વલ જોડા આપેલ છે. રચિયાનો સુપ્રસિદ્ધ કંતિકારી કવિ માધવગોસ્વમી પરિવર્તન પામતી પરિસ્થિતિનો યોગ્ય અભ્યાસ કરી રચિયાની આગળનાં કંતિપ્રભુષ બનાવી. પ્રેમગીતો પુરુષ અને પ્રદુનિના પ્રાણીક્યમાંથી નિર્માય છે. જેમ જેમ રચિઓને આર્થિક રસતત્ત્વ મળતું ગયું તેમ તેમ પ્રેમગીતો વધતાં ગયાં. ને દિવસે પ્રેમના-વધ થયેમાં હલકા ગીતો અને હાસ્યગીતો દેખાતાં કે સંખ્યાનાં બધ થયે અને સમાજના તિચ્છા થરના લોકો પણ પ્રેમગીતો લખવા લાગશે તે દિવસે સ્ત્રી સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર થઈ એમ કું કંદીશ. કેશવનંત, તિલક અને માધવ બુદ્ધિધન વગેરેને સગત દેાન પ્રભાકર વગેરેની સાથે એક પાલડે એસાસવા બેસિન નથી.

રોડા લોકોની ભાવના સમજી જઈ તેમણી કાવ્ય નિર્માણ કરેલું તે જ સાચું લોકોનાર કાવ્ય યશો. કવિની ધરમથુ કે ગૃહજીવનની આનંદી કથાવાતોને આપણને ખબ નથી. બહુનસાનાજની ભાવના અને આકાશનો પોદાર જેમથી જોતો હોય તે કવિનાની આપણને જરૂર છે.

લોકલક્ષણના ધનકારના હીન થઈ, સમાજ અને વ્યક્તિ વચ્ચેનો પડઠો દૂર કરી, સ્વદીય ભાવના તે લોકોની ભાવના અને લોકોની ભાવના તે પોતાની ભાવના એવી અવસ્થા ઉત્પન્ન થશે કે પુરત મહાકાવ્ય પ્રગટે આપ મહાકાવ્યના સંગોજના ધોગણુ પ્રતિભિંબ પીતરને આજકાલના સુધરેલા જગતના જુદા જુદા કવિઓની નવના કલા એક જ પ્રગટતી બને હોય, પરંતુ પ્રત્યક્ કાવ્ય-નિર્મિતી ઉપર આપ અને અનુભૂતિ અતરકારક પરિણામ થયા વિના રહેતું નથી. અમેરિકન, અંગ્રેજ, બાબતી અને હિંદી સ્ત્રીઓના ભણીયાવેળાં બંને બંને એક જ રીતે, એક જ પદ્ધતિએ શક્તિગત થઈ દેહ અને પ્રાણ સ્વરૂપ પડેલા હોય પરંતુ પ્રત્યક્ બાનક જે જગત પામે છે તે તેની સાથે પોતાના આનુવંશિક સરકાર લાંબે આપના શિશુ થઈને નથી.”

સંપાદકીય

સામ્ય મિત્રો, તમારા આભારી છીએ

‘કવિતા’ની જીવનદોષી તેના સામાન્ય આલેખ અને ગુણ-લક્ષણો તેના આભારી છે જ. પરંતુ એ જીવનદોષી વારે વારે નૂટીની ચાકાવવાના સહાયક નીકળનાર ‘કવિતા’ યોજનાના સભ્યો જેમણે ‘કવિતા’ તરફના સહવાસથી ગ્રેષ્ઠ વાર્ષિક રૂપિયા ૧૨-૦-૦ (અઢે બાર)ની નારી ભેટી રકમ, આની લક્ષણી મેધવતરીના સમયમાં, ‘કવિતા’ની ઝોગીયા નાખી તેમના જોડેર આભાર અમરોત આનંદદાયક કરવો અને કરી એકવાર અને બીજીએ કદાચ ‘કવિતા’ની વર્ષભરની સેવા અને અન્ય એવી મિલિ કેવળ આ શુભેચ્છા અને આલેખોને જ આભારી છે વર્ષાન્તે, આભારનોથ પૂરી કરતા અને એ પછી આશા વ્યક્ત કરી લાંબા દિવસો સદાવા અને મમતાને લાયક નીકળવા માટે ‘કવિતા’ હ મેલ લાયકાત કેળવવાનો પ્રયત્ન કરતું રહે. એ શુભેચ્છા અને ‘કવિતા’ યોજનાના વાર્ષિક રૂપિયા બાર ભરનાર સદ્ગૃહસ્થોના નામ અમે અત્રે છાપીએ છીએ.

કવિતા પ્રચારની એક નવી યોજના

વળી આજે શુભરત્નમાં કાવ્યેખન કે કાવ્ય પ્રકાશનની પ્રદર્શિ પૂર્ણ અને સ્વાલંબી થઈ શકતી નથી. તે પછી કેવળ કાવ્યના એક માત્ર વિષયને વરેખ કવિતાનું એક માસિક તે કાલથી જ થઈ શકે? પણ આ દુષ્કર સિયતિ યાજવાની આભારી એક યોજના છે, આ યોજના માટે અમે આપણા પ્રતિષ્ઠિત અને નવા બધા જ કવિતાકારો નવા મિત્રોના સહકાર મેળવી શકીએ તે આપણું મનનું છે કે કાવ્ય લાયકાતે જોત જુલુલતમાં અમે ઠીક ઠીક પ્રસારના તરિખાલ બનીશું બધેકે કાવ્યની દુર્ભેદતા અને કાવ્ય પુસ્તકોની વધુ પડતી કિંમતને કારણે આકર્ષક કાવ્યનો પ્રચાર અને પ્રસાર અમે નિર્માણ કરી શકીશું

આ આજી યોજના અમે આપણા નવા વંશના આપણી પ્રથમ-કર્તા એક નિવેદન અને અપીલના રજૂ કરવા આશા રાખીએ છીએ.

‘કવિતા’ યોજનાનો માનવતા સભ્યો

- ૧ શ્રી કુસુમ દેવુલાભાઈ, અહવા લાઈન્સ, સુરત
- ૨ શ્રી ચન્દ્રાદત્ત ચત્રીલાલ શાહ, દેસાઈપોળ સુરત
- ૩ શ્રી બલવત યોગેશલાલ દેસાઈ, નગરદામરોડ, અમદાવાદ
- ૪ શ્રી આપસી વિ. હેડી, પોષાક રજીસ્ટ્રાર, કનકલા
- ૫ શ્રી મહાવીરચંદ્રાદત્ત દાવે, સાન્તાકુલ
- ૬ શ્રી કનુદાસ ગી. અગ્રી, સારંગપુર, અમદાવાદ
- ૭ શ્રી ભગવત રામચંદ્ર બટ, વિવેકપારસે
- ૮ શ્રી શિવકાન્ત મણુશંકર દવે, દાહો
- ૯ શ્રી ડૉ. વમત અવસરે, વિવેકપારસે
- ૧૦ શ્રી મનહરલાલ મુદાભાઈ, વિવેકપારસે
- ૧૧ શ્રી વિનોદરાય દવે, પારડી
- ૧૨ શ્રી હરિલાલ રામ્લ, કંગડી
- ૧૩ શ્રી સુરેશ રાધી, કરાચી
- ૧૪ શ્રી નબકલાલ ગોસાલિયા, કરાચી
- ૧૫ શ્રી જગદીશકુમાર બટ, કરાચી
- ૧૬ શ્રી પદ્મનાભ લોદા, કરાચી
- ૧૭ શ્રી ધીરને મુરતિદાસ, કરાચી
- ૧૮ શ્રી પ્રદુલાલ શુન્, મરાઠી
- ૧૯ શ્રી હમોદર કેસાઈ બટ, ચોન્નદર
- ૨૦ શ્રી દલીપદ પારેખ, કરાચી
- ૨૧ શ્રી શાંતિલાલ હો. પારેખ, ભાવનગર
- ૨૨ શ્રી રામપ્રસાદ ટ્રે. બહી, સાન્તાકુલ
- ૨૩ શ્રી ભ્યોનીલ દા. દવે, સુબઈ
- ૨૪ શ્રી ડૉ. રણુદાસ દા. દા. દા. દેસાઈ, માહુડા
- ૨૫ શ્રી શુભાનંદાસ શેઠ, વિવેકપારસે
- ૨૬ શ્રી શંકરલાલ પડયા, સુબઈ
- ૨૭ શ્રી ઝીણુભાઈ રતનજી દેસાઈ, અમદાવાદ
- ૨૮ શ્રી રામચંદ્ર લાલજી મરાઠે, સુબઈ
- ૨૯ શ્રી લક્ષ્મીદાસ દારકાદાસ નવેશાધી, સુબઈ
- ૩૦ શ્રી કુમરસી ધરનરી સપટ, કરાચી
- ૩૧ શ્રી ધીરભાઈ મણિભાઈ દેસાઈ, અમદાવાદ
- ૩૨ શ્રી ભોગીલાલ ચત્રીલાલ પારેખ, રામનપુર
- ૩૩ શ્રી ધરમદાસ ભાવલાલ, સુબઈ
- ૩૪ શ્રી ડૉ. એચ. જ્ઞાનાધીર તાલપારવાળા, પુના
- ૩૫ શ્રી સૌ. શાતાબેન નામચંદ દેસાઈ, સુરત
- ૩૬ શ્રી ધનનુપલાલ રાદેરિયા, સુબઈ
- ૩૭ શ્રી વખતચંદ શાહ, કરાચી
- ૩૮ શ્રી અરવિંદ ન. વડી, સુબઈ
- ૩૯ શ્રી નીકનલાલ અમર, વિવેકપારસે
- ૪૦ શ્રી ભમત બે. દેસાઈ, સુબઈ
- ૪૧ શ્રી જગનાદાસ ગોરદાસ, સુબઈ

--	--	--	--

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અધ્યાલય
અમદાવાદ - ૯

૧૪૩૧૩

કવિતા, વર્ષ ૧ એંડ ૧.૧૨
ઓગ. ૧૯૪૧ - જુલાઈ ૪૨

~~સંપાદન~~
સંપાદન

૧૪૩૧૩

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અધ્યાલય
અમદાવાદ - ૬